

૧ પ્રકાશક ૩
શ્રી મહાવીર જાન જ્ઞાનોદય સોસાયટી
વાલજોડ

પ્રથમાવધિ	જ જ	પ્રત ૨૨૫
વિક્રમ સંવત્ ૧૯૬૩	સ્વ	ચીર મુક્ત ૨૪૬૩

ક્રમ ૩
શ્રી સુર પ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં અભિજ્ઞાત કવચાલુકાણે
કાપ્યું કે જાનકોર તાલુકા—જમણવાડ

શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સમુદાયના ગૌરવસમા શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય પૂજ્યશ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજશ્રીએ જોધપુર તથા રતલામ ચાતુર્માસ દરમ્યાન, જૈન સાહિત્યમા ઘણું ઉચ્ચ સ્થાન ધરાવનાર સતીશિરોમણિ ચદનખાલાની ધર્મકથા ઉપર જે પ્રભાવોત્પાદક અને જીવનોપયોગી વ્યાખ્યાનો ફરમાવેલ હતા, તે વ્યાખ્યાનોને આધારે “સતીશિરોમણિ વસુમતિ યાને સતી ચદનખાલા” એ નામનું એક અતિ ઉપયોગી પુસ્તક, શ્રી હિતેચ્છુ આવક મડળ, રતલામ તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવામા આવેલ છે આ પુસ્તકમા આવેલ વસ્તુસામગ્રી ગુજરાતી જનતાને માટે ઘણી જ ઉપયોગી જણાતા તેના ગુજરાતી અનુવાદ કરાવી પ્રસિદ્ધ કરવાનું યોગ્ય ધારવામા આવેલ છે

આ પુસ્તકમાં ષ્ણાયર્થનો આદર્શ અનેક દૃષ્ટિએ જણાએલો હોઈ અને આ પુસ્તક જનતાને ખાસ ઉપયોગી હોવાથી તેનો વધારેમા વધારે પ્રચાર થાય અને આર્યસન્નારીનો જીવન-આદર્શ સ્ત્રીસમાજના હિત્યાનમા માર્ગદર્શક નીવડે એ ભાવનાથી પ્રેરાઈને નીચે લખેલો દરેક બહેનોએ રૂ. ૨૧૦ ની રકમ આપવાની ઉદારતા બતાવેલ છે, તે ખાતે તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે. સદરહુ બહેનોના શુભ નામ નીચે પ્રમાણે છે:—

- ૧ શ્રી અમૃતલાલ રાયચંદ ઝવેરીના ધર્મપત્ની શ્રીમતી કેશરબાઈ, મુઅઠ
- ૨ શ્રી રતનચંદ ગગલચંદના ધર્મપત્ની શ્રીમતી ચંપાબાઈ, મુઅઠ
- ૩ શેઠ તારાચંદજી ગેલડાના ધર્મપત્ની શ્રીમતી રામસુખીબાઈ, મદ્રાસ
- ૪ દીપચંદજી ખીવસરાના ધર્મપત્ની શ્રીમતી બીખીબાઈ, મદ્રાસ

૫ શ્રીઃ જગદ્ગુણપિયસીવાના ધમ પત્ની શ્રીમતી જ્ઞાનદેવરનાઈ
રતનામ

૬ શ્રીઃ હીરાકાશપદ્મના માતૃમી શ્રીમતી તેજકુવરનાઈ જાગરોત

૭ શ્રીમાન શ્રીઃ નથમલ્લ પિયસીવાની ધમ પત્ની શ્રીમતી રતના
કુવરનાઈ રતનામ

ઉપર પ્રમાણે પ્રત્યેક જાહેરોએ એક એક દળર પ્રતિની
કીમતના જાણી પૂરતી રકમ દેવાની ઉદ્દેશ્યતા જનારનાં જા
પુસ્તકની દિની જાણવિની ૫ નકસો શ્રી રતનામ દિલેશ્વર
જાણક મહાસ તરફથી પ્રગણિત કરવામાં આવેલ છે અને સોસાવરી
તરફથી જા જુજરાતી જાણવિની ૨ નકસો જાણવવામાં આવેલ છે

જાણ નારીધર્મના પાલન માટે પૈય સાહસ ત્યાજ સદનસીલતા
જાને દલ્દાનો જાણઈ જતાવવા માટે સતી જાહનનાચાની કથા જાણવવા
છે જા જાનતમાં જુજ જાણઈ મહારાજાની વિદ્વાપૂજા મુજ રીતે
જે વિચારે દર્શાવેલ છે તે તરફ વાચકરમનું જાણ લક્ષ્ય જાણવામાં
જાણે છે

જા પુસ્તકનો જુજરાતી જાણવાઈ શ્રી જાણવિવાલ વનમાળા શ્રીઃ
(ન્યામતીર્થ) તથા શ્રી જાણવિવાલ સમગ્ર દ્વારા કરાવવામાં આવેલ છે
જે જાણવાઈદ્વારા તે જાણવિવાલે દિની ઉપરથી સરળ જુજરાતી જાણમાં
જાણ મુજ રીતે જાણવાઈ કરેલ છે તેની નોંધ લેતાં જાણ જ્ઞાનદેવ
છે તેમ જાણ શ્રી જાણવિવાલે દર્શાવેલી જુજ ગદેલી જાણમ પડે
તો તે માટે પ્રગણક જાણવાઈ છે

વિજયપુર, ૧૯૬૩ }
સાજ કોડ

સુનીલાસ નાગજી વોરા
અવસ્થાપક

પ્રસ્તાવના

—:૦:—

આ કાઈ નવલકથા નથી તેમ નવલકથાની દૃષ્ટિએ આ લખવામાં પણ નથી આવેલ પણ ધ્વજચર્યનો આદર્શ જનસમાજ સમક્ષ ઉપસ્થિત કરવા માટે એક જનપદકથાણી ધ્વજચારિણી મહાસતી ચંદનખાળાની જુના જમાનાથી ચાલી આવતી એક જૈન ધર્મકથાનું અત્રે નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

આ ધર્મકથાને બાખ્યાનરૂપે જનસમાજ સમક્ષ ઉપસ્થિત કરનાર અને ધર્મકથાનો મર્મ સમજાવનાર શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સમાજના સુપ્રસિદ્ધ ધર્મનાયક પૂજ્યશ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજ સાહેબ છે તેમની બાખ્યાનશૈલી અને પ્રતિપાદનશૈલી કેવી યુગાનુસારી અને સચોટ અસર કરનારી છે તે આ ધર્મકથાના ધર્માખ્યાનથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે. આ ધર્મકથા બાખ્યાનની દૃષ્ટિએ વર્ણવવામાં આવેલ છે અને તે જ દૃષ્ટિએ અત્રે ઉતારવામાં આવેલ છે એટલે એના લેખનક્રમમાં વિચારબદ્ધતા જળવાઈ ન હોય તે સ્વાભાવિક છે.

કાળચક્રની ગતિ ચલાવતો સૂર્ય દરરોજ ભગે છે અને આથમે છે છતાં તે ઠટાળો આપતો નથી તેમ તે બહુ જૂનો થઈ ગયો છે એટલે કાઈ રુચિભંગ પણ કરતો નથી પણ જીવનમાં આણુ પૂરનારો અને જીવનપ્રકાશ પાથરનારો તે ‘નિત્યનૂતન’ ગણાય છે તેવી જ રીતે ધ્વજચર્ય એ ધ્વજસૂર્ય છે જીવનમાં તેજપ્રભા પાથરનારો અને અજ્ઞાનતિમિરને ભેદનારો તે શાશ્વત સૂર્ય છે.

આવા નિત્યનૂતન ધ્વજસૂર્યની જીવનપર્યાન્ન ઉપાસના કરનાર અને ધ્વજમૂર્તિ જનપદકથાણી બનનાર મહાસતી ચંદનખાળાની આ ધર્મકથા છે સતી ચંદનખાળાએ ધ્વજચર્યને ઉચ્ચ આદર્શ તરીકે જીવનમાં તાણાવાણાની માફક વણ્યું હતું અને જીવનની અતિમ ઘડી સુધી તેનું અખંડ પાલન કરી દેશ, સમાજ અને ધર્મનું કલ્યાણ કરી જીવનસિદ્ધિ સાધી હતી.

તથાવારની ધાર જેવા તીક્ષ્ણ અને પુષ્પની શાગાની
સમાન મૃદુ એવા આ બ્રહ્મચર્યના આદર્શને સતી ચક્રનાગાએ
ચારે બાજુ પરિભ્રમણ કરી જનસમાજ સમક્ષ મૂક્યો હતો અને
અનેક સ્ત્રીપુરુષોએ આ આદર્શને જીવનમાં સ્વીકાર્યો પણ હતો. ભગવાન
મહાવીર પણ ૩૧ જેવા મોટા સાધ્વીસધનું નાવિકાપદ તેમને
આપી તેમનું સમાન કર્યું હતું આ બ્રહ્મચારિણીની મર્યાદાના જન
સુતસાહિત્યમાં ટેકઢેકાણે નામમાં આવી છે

વાસ્તવમાં બ્રહ્મચર્યનો આદર્શ સીએ ૩ પુરુષો ન તેને
પરિ સમાન જ છે. જન્મેમાં બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ છે એટલું જ
નહિ પણ પુરુષોની જાણેલાં સીએ બ્રહ્મચર્યનું પાલન મુશ્કેલીથી કરી
શકે છે જનસાઓમાં જેવાં પર્લા ઉદાદરણો મળી આવે છે કે
જેમાં સીએએ બ્રહ્મચર્યથી પતિત થતા પુરુષોને બ્રહ્મચર્યના સ્મર
કર્તા હોય સતી રાજ્યપતિ અને કાશા ભાવિકા વગેરેનાં ઉત્ક્રાંતરણો
પ્રસિદ્ધ જ છે ભગવાન અશ્વિનયે સ્ત્રી હોવા છતાં જામક બ્રહ્મચર્ય
પાળી તીવ્ર કરપદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. સીએ પણ બ્રહ્મચર્યની
સાધના કરવામાં પુરુષોથી જરા પણ ઉતરતી નથી એનું આ
અન્ય પ્રમાણ છે

બ્રહ્મચર્યનો આદર્શ જાતિ ઉચ્ચ હોવા છતાં, નધા પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય
પાળી જ શકે કે નધાએ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવું જ જોઈએ એમ કહી
ન શકાય. બ્રહ્મચર્ય એ ઉત્સર્ગ માર્ગ છે- પણ જો એ માર્ગે જઈ
શકાય એમ ન હોય તો જાણવાદરે મર્ગદર્શપૂર્વક બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ
અવશ્યક છે

સદાચારની દ્રષ્ટિએ યનુષ્ઠાનન મુખ્ય એ વિશાસોમાં
વહેંચાએલું છે એક પૂર્ણ બ્રહ્મચારી જીવન અને બીજું અપૂર્ણ અર્થાત
મર્ગદર્શિત બ્રહ્મચારી જીવન. એઓ અને તેની અવરણમાં વીરને નહ
થવા દેના જ નથી. તેઓ પૂર્ણ બ્રહ્મચારી જીવન ગણે છે
એઓ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળી શકતા નથી પણ સાથે વીરને
કુરુપ્રયોગ પણ થવા દેતા નથી પણ વિવાહ કરી મર્ગદર્શપૂર્વક ગાઢ
સ્વજીવન ગણે છે તેઓ અપૂર્ણ બ્રહ્મચારીઓ છે ને સીએ

પૂર્ણ અલ્પચર્ય પાળતા નથી અને મર્યાદિત અલ્પચર્ય પણ સ્વીકારતા નથી, પણ દુરાચાર સેવે છે અને વીર્યનો દુરુપયોગ કરે છે તે લોકો મનુષ્યકર્તવ્યોથી પણ પતિત છે

જે લોકો વિવાહ કરી મર્યાદાપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરે છે તેમની ગણના પાપાત્માઓમા થઈ જ ન શકે. પણ જેઓ પોતાને પૂર્ણ અલ્પચારી કહેવડાવે છે છતાં છૂપીરીતે દુરાચાર સેવે છે તેઓ માત્ર દેખાવના જ ધર્માત્મા છે પણ વાસ્તવમા તો તેઓ પરિપૂર્ણ પાપાત્મા જ છે

આ દૃષ્ટિએ જો પૂર્ણ અલ્પચર્યનું પાલન થઈ શકે એમ ન હોય તો વિવાહ કરવો એ એકાન્ત અધર્મ્ય નહિ પણ ધર્મ્ય જ છે. તેમ છતાં એ તો માનવુ જોઈએ કે, અલ્પચર્ય એ ઉત્સર્ગ માર્ગ છે અને વિવાહ એ અપવાદમાર્ગ છે વિવાહ અને અલ્પચર્યનો અર્થ, તેની મર્યાદા, તેના કર્તવ્યો, તેની કાર્યસિદ્ધિ વગેરે પ્રશ્નોનો તથા વૈવાહિક જીવન સાથે સબધ ધરાવતા સંતતિનિયમન, સત્તાનપ્રેમ, સ્ત્રીપુરુષની સમાનતા આદિ પ્રશ્નોનો પણ આ ધર્મકથામા સ્પષ્ટ ઉકેલ કરવામા આવ્યો છે

અતમા આ ધર્મકથા છે તેનું નિરૂપણ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ નહિ પણ ધર્મસાહિત્યની દૃષ્ટિએ કરવામા આવ્યું છે એટલે એ જ દૃષ્ટિએ આ પુસ્તકને વાચવા-વિચારવાનો અનુગ્રહ કરવામા આવે છે

પ્રસ્તુત પુસ્તકને ગુજરાતીમા ઉતારવા માટે શ્રીમાન્ દુર્લભજીભાઈ ઝવેરીએ મને પ્રેરણા આપી છે તે માટે તેમનો હું ઋણી છું આ પુસ્તકના અનુવાદનમાં શ્રી જીવણલાલ સઘવીએ સક્રિય સહકાર આપી મારા કાર્યમાં ભાગીદારી નોંધાવી છે તે માટે તેમનો તથા શ્રી ધીરજલાલ ધનજીભાઈ શાહે તથા ગૂર્જર અન્યરત્ન કાર્યાલયના માલીક શ્રી શંભુભાઈ જગશીભાઈ શાહે પ્રુફશોધનમા તથા વ્યવસ્થામા જે સહકાર આપ્યો છે તેમના આભારની નોંધ લેતા મને હર્ષ થાય છે

રાજકોટ
વિજયાદશમી ૧૯૯૩

શાન્તિલાલ વનમાળી શેઠ

પ્રકાશાનુક્રમ

નં	પ્રકરણ	પૃષ્ઠ
૧	શીરખાગા વસુમતિ	૪૫
૨	વિવાદ ૩ વાક્યવ	...
૩	વિવાદ એ જાણુ છે	.. ૧૨
૪	સ્વપ્ન	... ૨૧
૫	ગાંધીસેના	.. ૪૧
૬	અધ્યાત્મિક અભ્યાસ	૫૨
૭	ઉપદેશ	.. .. ૭૧
૮	આત્મસમર્પણ	.. ૮૬
૯	હાલવકાશ	.. ૧૦૭
૧૦	અભિપ્રાય	૧૩૫
૧૧	જાનરમા	.. .. ૧૫
૧૨	આત્મજન	... ૧૭૨
૧૩	અભ્યાસ શીરે પેર	... ૧૮૫
૧૪	એવાજમા	.. .. ૨૭
૧૫	અભિધર્મ	... ૨૨૮
૧૬	જાન	... .. ૨૪૦
૧૭	સામેશન	.. .. ૨૪૮
૧૮	પ્રત્યક્ષ	.. .. ૨૬૨
૧૯	મરેશ તપ	.. .. ૨૮૪
૨૦	કુતુહલ મિત્ર	... .. ૨૯૮
૨૧	ગુણ એ	... .. ૩૧૧
૨૨	ઉચ્ચ અને કીર્તિ	.. .. ૩૨૫
૨૩	ઉપદેશ	.. .. ૩૪૧
		... ૩૫૦

બ્રહ્મારિણી

[સતી ચંદનખાતાની ધર્મકથા]

卐

‘તવેષુ વા ઉત્તમ વ્રમચેર’

‘તયોમા ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય’-શ્રી જિનાગમ

પ્રકરણાનુક્રમ

નં	પ્રકરણ	પૃષ્ઠ
૧	ગીરગાળા વસુમતિ	૧
૨	વિવાહ કે બાલ્યવર્ષ	૧૨
૩	વિવાહ, એ જાણુ છે	૨૬
૪	સ્વપ્ન	૪૧
૫	રાજ્યધોમ	૫૨
૬	જાતિનુષિક જાતિજ્ઞાન	૭૧
૭	ઉપદેશ	૮૬
૮	જાતિસમર્પણ	૧૭
૯	હૃદયપદ્ધતિ	૧૭૫
૧૦	જાતિપરીક્ષા	૧૫
૧૧	જાતિરત્ના	૧૭૨
૧૨	જાતિમજા	૧૮૫
૧૩	જાતિપદ્ધતિ એટલે એટલે	૨૭
૧૪	જાતિરત્ના	૨૨૩
૧૫	જાતિમજા	૨૪૦
૧૬	જાતિ	૨૪૮
૧૭	જાતિમજા	૨૬૨
૧૮	જાતિપદ્ધતિ	૨૮૪
૧૯	જાતિમજા	૨૯૮
૨૦	જાતિપદ્ધતિ	૩૧૧
૨૧	જાતિમજા	૩૨૫
૨૨	જાતિપદ્ધતિ	૩૪૧
૨૩	જાતિમજા	૩૫૦

: ૩૬૨ : ૭ :

[૧]

વીરખાલા વસુમતિ

જનની તો જણી છટે, પૃથ્વી પાળતી પોષતી,
એ જન્મભૂમિને ખોળે, જીવન મૃત્યુ ભેડાને

અજ ભવ્ય ભારતવર્ષના અંગભૂત અગદેશમાં, ચપાપુરી નામની
વિશાળ અને સમૃદ્ધ ગજનગરી હતી તે રાજનગરી ગગનચુંપી
હવેલીઓ, મોટા મોટા બજારો, સુંદર વનો, ઉપવનો અને જળાશયો
વગેરે કૃત્રિમ તેમજ પ્રાકૃતિક રચનાઓથી, બેનારસ મન હરી લે
એવી મનોહર અને આખને ઢાંરે એવી રણિયામણિ હતી

ચપાનગરીનો આસપાસનો પ્રદેશ ઘણો જ કૃષ્ણદ્રુપ અને ઊપજાઉ
હોવાથી તેની ચારે બાજુ અનેક નાના મોટા ગામડાંઓ વસેલા હતા
અને તેથી ચપાનગરી બ્યાપારનું મુખ્ય કેન્દ્ર બની ગઈ હતી ગ્રામલોકો
હટાણું કરવા તથા ધનધાન્ય વગેરેની લેવડદેવડ કરવા ચપાનગરીમા
આવતા જતા હોવાથી રસ્તાઓ, ચૌકાઓ અને બજારો હજારો
માણુઓથી ઉભરાતાં જણાતા અને ત્યાં ભુઓ ત્યાં વિવિધ વસ્તુઓનો

બ્રહ્મચર્યવ્રત

બ્રહ્મચર્ય નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીને
 વ્રતની પૂર્વે જાને પરમબ્રહ્મ
 પ્રાપ્ત કરવાની જોડણી જાણ્યા
 જાને જનુકૂળતા છે તેડણી
 બ્રહ્મચારીને નથી, એવાં
 કીપુરુષોનાં વ્રત જનિવચ્છેદ
 જાને વિચ્છેદ જાનેને
 સીવામાંથી રૂપ છે

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સુક ૧૮ અર્થ ૩૩

૪૧

વાચ, કાક, મન નિશ્ચય રાત્રિ;
 ધન ધન જાળવી તેની રે—૧૯૨૦

આજકાલ જેમ રાજા અને પ્રજા વચ્ચે જેવો વૈમનસ્ય કે વિરોધ રહે છે અર્થાત્ પ્રજા, રાજાના અર્થશોષણથી દુઃખી થઈ રાજાથી પોતાનો છેડો છોડાવવા માટે પ્રયત્ન કરી રહી છે અને રાજા પણ પ્રજાના વિદ્રોહથી ડટાળી જાય છે તેવો ઘાઈ પ્રકારનો વિરોધ દધિવાહન રાજા અને તેની પ્રજા વચ્ચે બિલકુલ ન હતો. પણ દધિવાહનના રાજ્યપ્રબંધથી પ્રજા દરેક રીતે સુખી, સમૃદ્ધ અને રાજ્યભક્ત હતી. બધા લોકો દધિવાહનનું સદા મંગલ આહતા હતા, દધિવાહન પણ પ્રજાનું કલ્યાણ થાય તે માટે પ્રજાહિતના કાર્યોમા હમેશા મન પરોવતો તે પોતે દુઃખસંકટ સહી લેતો પણ પ્રજાને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ સહન કરવું ન પડે તે માટે હમેશા તે ખાસ પ્રયત્ન કરતો. તેનું શાસનકૌશલ્ય એટલું બધું સુંદર હતું કે તેથી શાસક અને શાસિત વચ્ચે બેદલાવ જ પેદા થવા ન પામતો. પ્રજા, દધિવાહનની રક્ષામા પોતાની રક્ષા માનતી અને તેના રાજ્યશાસનમા જ પોતાની સુખસમૃદ્ધિ સુરક્ષિત છે એમ સમજતી.

દધિવાહન રાજા ઘણો સાદો હતો. તે વૈભવવિલાસથી વિરક્ત હતો. પોતાના સુખ માટે તે બૂલેચૂકે પણ પ્રજાના ધનનો દુરુપયોગ કરતો નહિ. પ્રજા પાસેથી કરવેરાના રૂપમા જે રાજ્યભારમા ધન આવતું તે પ્રજાનું જમા કરવા માટે આવેલું ધન છે અને પ્રજાની સમ્મતિ વિના એ ધનમાથી એક પાઈ સરખી પણ વાપરવાનો પોતાને અધિકાર નથી એમ તે માનતો. દધિવાહનની આવી ન્યાયનિષ્ઠા અને સાદાઈને કારણે ચપાનગરીના રાજ્યભારમા ઘણું દ્રવ્ય એકઠું થયેલું હતું.

દધિવાહન રાજાને ધારિણી* નામની રાણી હતી. ધારિણી પણ

* ઇતિહાસ કથનથી એમ જણાય છે કે, ચપાપતિ દધિવાહન મહારાજાને અભયા, પદ્માવતી અને ધારિણી એ ત્રણ રાણીઓ હતી. પરંતુ જે સમયનું આ વર્ણન છે તે સમયે ફક્ત ધારિણી રાણી હતી, કારણ કે અભયા મારી નાખવામા આવી હતી અને પદ્માવતીએ દીક્ષા લીધી હતી.

અવિદ્ય થતો જોવામાં આવતો. દર વાતમાં જો જાણ નહોતી પણ મોટા તોરે અસ્વામાં આવતું અને ત્યાં સોજ જેવી સામાન્ય વસ્તુથી લઈ કીરામાણું જેવી કીમતી વસ્તુઓ પણ દેશ દેશના માણસો આવીને વેચતા અને ખરીદતા.

આ પ્રમાણે રૂપાનગરીનો આપાર થયો જ સમૃદ્ધ હોવાથી દેશદેશાન્તરે અનેક આપારીઓ પણ આપારાર્થે ત્યાં આવી વસ્યા હતા. આ રીતે રૂપાનગરી સુદૃઢમુદૃધી સંપન્ન હતી. આસપાસના મામણીઓ અને રૂપાનગરીના સુરીર અને મજબૂતા જેવો પરસ્પર આધારઆધેય સંબંધ હોવાથી મામણિયાસીઓ તથા નગરિયાસીઓ સ્નેહસંબંધ પરસ્પર જાળવતા અને આનંદપૂર્વક સુખી જીવન ગાળતા. રૂપાનગરીના નાગરિકો, મામણીઓ પ્રતિ પોતાની જી જવાબદારી છે તે જાણી સમજતા હતા કે નગરનું જીવન મામણીઓના આધારે રહેલું છે અને જોઈશ મોટા તેઓ આમોગતિ કરવા મોટા પોતાથી બનતો સાચા મામણીઓને આપતા અને આ જ પ્રમાણે મામણીઓ પણ નગરોદ્યારમાં પોતાની જાતિ માની નાગરિકોને પૂરેપૂરો સહકાર આપવામાં પોતાનું બીરવ માનતા. આ રીતે નાગરિકો અને મામણીઓ બન્ને સુખસહિતાપૂર્વક જીવન ગાળતા.

જનસંખ્યા મહાવીરના સમયમાં રૂપાનગરી જેવી રાજમુક, કોઈનાં બેસાવી વચેરે બીજા ખજા અનેક પ્રસિદ્ધ અને સમૃદ્ધ નગરીઓ હતી અને ત્યાં જનવાને ગાણમીસ પણ મળી હતા. રૂપાનગરી અંતરેશની રાજધાની હતી. તે વળતે અંતરેશનો રાજા હિંમવાહન હતો. તે રાજાના સર્વ સુલેાથી સંપન્ન હતો. પુત્રનું પાલન જેમ પિતા અને સ્ત્રીનું પાલન જેમ મુળ કરે છે તેમ હિંમવાહન પ્રજાનું પુત્રસમાન પાલન કરતો અને તેથી તે પ્રજામાં ખૂબ મિત્ર સ્વર્ગ પામી હતો. હિંમવાહનના રાજસાસનથી તેની પ્રજા સુરક્ષિત અને સુપ્રસન્ન હતી.

આજકાલ જેમ રાજા અને પ્રજા વચ્ચે જેવો વૈમનસ્ય કે વિરોધ રહે છે અર્થાત્ પ્રજા, રાજાના અર્થશોષણથી દુઃખી થઈ ગળથી પોતાનો છેડો છોડાવવા માટે પ્રયત્ન કરી રહી છે અને રાજા પણ પ્રજાના વિદ્રોહથી ડાઠાળી જાય છે તેવો કોઈ પ્રકારનો વિરોધ દધિવાહન રાજા અને તેની પ્રજા વચ્ચે ખિલકુલ ન હતો. પણ દધિવાહનના રાજ્યપ્રગ્લ્ભથી પ્રજા દરેક રીતે સુખી, સમૃદ્ધ અને રાજ્યલક્ષ્મી હતી. બધા લોકો દધિવાહનનું સદા મગલ ગ્રાહતા હતા, દધિવાહન પણ પ્રજાનું કલ્યાણ થાય તે માટે પ્રજાહિતના કાર્યોમા હમેશા મન પરોવતો. તે પોતે દુઃખમંકટ સહી લેતો પણ પ્રજાને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ સહન કરવું ન પડે તે માટે હમેશા તે ખાસ પ્રયત્ન કરતો. તેનું શાસનકૌશલ્ય એટલું બધું સુંદર હતું કે તેથી શાસક અને શાસિત વચ્ચે ભેદભાવ જ પેદા થવા ન પામતો. પ્રજા, દધિવાહનની રક્ષામા પોતાની રક્ષા માનતી અને તેના રાજ્યશાસનમા જ પોતાની સુખસમૃદ્ધિ સુગૃહિત છે એમ સમજતી.

દધિવાહન રાજા ઘણો સાદો હતો. તે વૈભવવિલાસથી વિરક્ત હતો. પોતાના સુખ માટે તે બૂલેચૂકે પણ પ્રજાના ધનનો દુરુપયોગ કરતો નહિ. પ્રજા પાસેથી કરવેરાના રૂપમા જે રાજ્યલંડારમા ધન આવતું તે પ્રજાનું જમા કરવા માટે આવેલું ધન છે અને પ્રજાની સમ્મતિ વિના એ ધનમાથી એક પાઈ સરખી પણ વાપગવાનો પોતાને અધિકાર નથી એમ તે માનતો. દધિવાહનની આવી ન્યાયનિષ્ઠા અને સાદાઈને કારણે અપાનગરીના રાજ્યલંડારમા ઘણું દ્રવ્ય એકઠું થયેલું હતું.

દધિવાહન રાજાને ધારિણી* નામની રાણી હતી. ધારિણી પણ

* ઇતિહાસ કથનથી એમ જણાય છે કે, અપાપતિ દધિવાહન મહારાજાને અસયા, પદ્માવતી અને ધારિણી એ ત્રણ રાણીઓ હતી. પરંતુ જે સમયનું આ વર્ણન છે તે સમયે કેવળ ધારિણી રાણી હતી, કારણ કે અસયા મારી નાખવામા આવી હતી અને પદ્માવતીએ દીક્ષા લીધી હતી.

નામ પ્રમાણે સ્વામ્યુધારિણી હતી. તે પતિપરાયણ હતી. પતિસેવાને
 પોતાનું કર્તવ્ય માનતી અને પતિસેવામાંથી નિવૃત્ત થવા પછી રાજકા ત્યાં
 પણ પતિને સ્થાયી સહાયતા આપતી હતી એટલું જ નહિ પણ
 પ્રતિ પતિ પોતાની સત્તાનું એ અસ્પૃશ્યદિવાળી પ્રત્યક્ષતાને કુળ
 માંથી જન્મી તેમને સુખ પહેંચાડવું તેમના અધિકારોની રક્ષા કરવી
 અને તેમની સાથે ન્યાયપૂર્ણ વ્યવહાર કરવો એ આપણું કર્તવ્ય છે
 એવી પતિને કૃતસહાય આપી પોતાના અર્થાન્યાયને દાખાવતી.
 અને ધણીવાર પતિને કર્તવ્યપાલનમાં દૃઢ રહેવા માટે પ્રેરણા કરતી
 કે આપણે પ્રભુનું કૃપાળુ કેમ થાય એ વિષે સતત નિવૃત્તિ
 રાખવી જોઈએ કારણ કે પ્રભુનું કૃપાળુ કરવું એ આપણું કુળ
 કર્તવ્ય છે તો આપણે વૈભવવિલાસમાં પડી જઈ કર્તવ્યને ભૂલી
 જઈએ તો આપણું અને પ્રભુનું પતન અવશ્યભાવિ છે માટે આપણને
 એ અધિકારો મળ્યા છે એ અધિકારોને માથા ઉપર કર્તવ્યની
 કાચ રહેશે છે એમ સમજી આવધાનીપૂર્વક વહન કરવા જોઈએ
 એક કવિએ અધિકાર વિષે એ ઉક્તિ ઉચ્ચારી છે તે આપણા માટે
 કદાચ અગિયાર્થ જઈ ન જાય તે વિષે સાવચેતી રાખવી જોઈએ —

અધિકારપદં પ્રાપ્ત્ય લોકદારં કરોષિ ચ ।

અધારો લોપમાત્રય કલ્પરશ્મિભાં મયેત્ ॥

અર્થાત્—અધિકારનું પદ પ્રાપ્ત થવા છતાં જો ઉપકાર કરવો
 નથી તેના અધિકારપદમાંથી જ નો લોપ થતાં જ દિવસને પામે છે
 અર્થાત્ એનું અધિકારપદ અધિકારપદને પામે છે આ પ્રમાણે પારિણી
 રાણી રાજાને પોતાને મહેલા અધિકારપદની જવાબદારીનું જ્ઞાન
 વાગવાર કરાવતી અને એ જવાબદારીને પાર ઉતારવા માટે પ્રેરણા
 કરી પોતાના પતિપરાયણા પદને સાર્થક કરવા પ્રયત્ન કરતી.
 પારિણી પતિને કેવળ કદીનિ જ અદકી જતી નહિ પણ કહેવા પ્રમાણે
 પોતે પણ આચાર્યમાં ઉતારતી અને એ પ્રમાણે વચનને ત્રિપદા પૂર્ણ

મૂકતી જે કે ધારિણી પોતે બહુ સુંદર તેમજ કામળ હતી, તોપણ ગૃહકાર્યો તે સ્વયં કરતી અને પતિની સેવા કરવામા પોતાને રાણી હોવા છતાં દાસી જ સમજતી હતી. સ્ત્રીધર્મની ગ્હા માટે તે અહંકાર, અભિમાન, આદર્ય આદિ દુર્ગુણોથી તે હંમેશા દૂર ભાગતી, અને ધૈર્ય, સાહસ તથા ગાભીર્ય આદિ ગુણોને જીવનમા ઉતારવા માટે તે હંમેશા સક્રિય પ્રયત્ન કરતી સરલતા તથા સેવાની તો સાક્ષાત્ તે પ્રતિમા જ હતી.

સાસારિક લોકોમા એવા સ્ત્રીપુરુષો બહુ જ ઓછા હશે કે, જેઓને સત્તાનની ઇચ્છા ન હોય. પ્રત્યેક ગૃહસ્થ સત્તાનેચ્છા રાખે છે હા, કેટલાક ગૃહસ્થો કૃત્રિમ ઉપાયોદ્વારા સત્તાતિનો નિરોધ કરે છે પણ આ તેમનું નૈતિક પતન છે. બાકી ધર્મચર્યની મર્યાદામા રહેનાર નીતિમાન ગૃહસ્થો કૃત્રિમ ઉપાયોદ્વારા કદાપિ સત્તાતિનિરોધ કરતા નથી તેઓની તો હૃદયભાવના એ જ હોય છે કે, 'અમને સત્તાન થાય અને અમે એમના ઉપર પ્રેમ અને કરુણાનો વરસાદ વરસાવીએ' કદાચ કોઈ નીતિમાન ગૃહસ્થને વધારે સત્તાનો થાય તો પણ તેઓ સત્તાતિનિરોધના કૃત્રિમ ઉપાયોનું અવલંબન લેતા નથી; પણ ધર્મચર્યના અમોઘ ઉપાયદ્વારા જ સત્તાતિનો નિરોધ કરે છે.

આ પ્રમાણે દરેક સાસારિક સ્ત્રીપુરુષો સત્તાનની ઇચ્છા રાખે છે પણ આજકાલ કન્યા અને પુત્રના ભેદને કારણે સત્તાનપ્રેમમા પણ ભેદભાવ જેવામા તેમજ સાબળવામા આવે છે કેટલાક માતા-પિતાઓ પુત્ર પ્રતિ જોટલો પ્રેમભાવ બતાવે છે તેટલો કન્યા પ્રતિ પ્રેમભાવ બતાવતા નથી એટલું જ નહિ પણ કન્યા પ્રત્યે દ્વેષભાવ રાખે છે, તેના જન્મને ભારરૂપ ગણે છે, તેના તરફ વક્રદષ્ટિએ જુએ છે અને કેટલાક નિર્દય માતાપિતાઓ તો એ કુમળી કન્યાને કરમાવી પણ નાખે છે. કેટલાક રજપુતોને ત્યાં કન્યાને જન્મતા વેત જ દૂધપીતી કરવાનો હત્યારો રિવાજ અત્યારે પણ પ્રચલિત છે.

આ પ્રમાણે કન્યાને પુત્રથી હઠકાડી સમજાવી પુત્રનો જન્મ થતાં સુખ માનવું અને કન્યાનો જન્મ થતાં દુઃખ માનવું કન્યા તરફ દેખદષ્ટિએ ભોલું તથા એ કુમળો કન્યાનો જ મ થતાં જ તેની હાથ કરી નાંખવી એ ધોર અન્યાય અને અન્યાયાર છે.

લેખિકાએ જણાવેલે કારણે કન્યા અને પુત્ર વચ્ચે ભેદભાવની બાબત રિવાજ દબી રહી દીધી છે પણ વાસ્તવમાં એ વિશે વિચાર કરવામાં આવે તો જણાશે કે કન્યા અને પુત્ર એ બંને સતત જ છે એટલા માટે માતાપિતાઓને માટે સમાન જ હોવા જોઈએ, તેમને માટે પુત્રને જોયો અને કન્યાને હઠકાડી ચણવવું જોઈ મરણ નથી.

સંસારના અવધારને જોઈએ પુત્ર મલાવી શકતો નથી તેમ જોઈએ કન્યા પણ મલાવી શકતી નથી. અનેના સહકારથી જ સંસારનો અવધાર થાય છે લોકિક તેમજ લૌકિકર અને પ્રકારનાં કાર્યો કરવાનો અધિકાર પુત્રને છે તેમ કન્યાને પણ છે નાનું કે મોટું એવું એક પણ કાર્ય નથી કે જે કન્યાને અને સમાનરૂપે જાણ્યરી શક્યા ન હોય. પરંતુ અને નીતિનો અનો અવધાર હોવા બદલ લેખિકા કન્યા અને પુત્ર પ્રતિ પ્રેમ કરવામાં આવશે જ્યાં ભેદભાવ કેમ રાખે છે! અન્યાય કારણ તપસ્વિત્વમાં આવે તો અસાધ્ય સિવાય બીજું એકેય કારણ જણાતું નહિ.

પુત્ર અને કન્યા પ્રતિ પ્રેમ કરવામાં ભેદભાવ રાખનારા લેખિકા વાસ્તવમાં કન્યાનું મહત્ત્વ સમજતા નથી તેઓને એટલું સ્પષ્ટ જ્ઞાન નથી કે તેઓને જ મ અવધાર મળતા પણ પહેલાં કન્યા જ દબી ગે કન્યા ન હોય તો તેઓ જ મ જ જ્ઞાન નહિ. તેઓ કન્યાનું અપમાન કરીને પોતાની માતાનું અને પોતે પોતાનું અપમાન કરી રહ્યા છે! એનો અચાર સરખો પણ તેમને નથી જે માતાઓ કન્યાને ચાહતી નથી કન્યા જ મે નહિ અને જ મે તો મરી જાય એમ માને છે તે માતાઓમાં સતત પ્રતિ શ્વાભાવિક દયાની કીકુપ

છે માતાઓ એટલુ પણ જાણતી નથી કે પોતાની જાતિને પણ પોતે જ ભૂલી રહી છે સત્તાન પ્રત્યે તેમનુ શું કર્તવ્ય છે ! તેનુ પણ તેમને જ્ઞાન નથી જો આવી જ્ઞાનભૂલેલી માતાઓની જેમ સસારની બંધી માતાઓ કન્યા પ્રતિ દ્વેષ કરવા લાગે તો તો સસારમાં એક પણ મહાપુરુષ તો પાડી જ ન શકે !

સાંસારિક લોકોના સ્વભાવાનુસાર મહારાજા દધિવાહન અને મહારાણી ધારિણીને પણ સત્તાનેચ્છા અવશ્ય હતી, પણ તેમના હૃદયમાં આજ્ઞાલક્ષના લોકોની માફક પુત્ર-પુત્રી પ્રતિ ભેદભાવ રાખવાની સંકુચિત વૃત્તિ ન હતી. તેઓને મન પુત્ર-પુત્રી બન્ને સમાન જ હતાં. દિવસો જતા તેમની સત્તાન વિષેની કામના પૂર્ણ થઈ તેમને ત્યાં એક કન્યાનો જન્મ થયો. ન્યા પણ એવી સુંદર હતી, જાણે કે તેની સુંદર આકૃતિપ્રકૃતિ પૂર્વસુકૃતનો પરિચય આપતી ન હોય !

પ્રત્યેક માતાપિતા સ્વસ્થ, સુંદર, સદ્ગુણી અને સ્વરૂપવાન સત્તાનને તો ગ્રાહે છે પણ એવી સત્તાનો ક્રોધ ત્યાં અને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે એનો વિચાર કરતા નથી જે વૃક્ષ જેવું હોય છે તેને તેવા જ ફળો આવે છે, લીંમડાના ઝાડને ફેરીઓ નહિ પણ લીંબોડી જ આવે છે, તેવી રીતે આખાના ઝાડને લીંબોડી નહિ પણ ફેરીઓ જ આવે છે આ જ પ્રમાણે સિંહણનું બચ્ચુ શિયાળ નહિ પણ સિંહ જ થાય છે. તેમ સ્વસ્થ, સદ્ગુણી અને પુણ્યશાળી, માતાપિતાને ત્યાં સત્તાન પણ તેવા જ થાય છે પણ જે માતાપિતાઓ અસ્વસ્થ, દુર્ગુણી અને પુણ્યહીન હોય છે તેમને ત્યાં સ્વસ્થ, સદ્ગુણી અને પુણ્યશાળી સત્તાનની આશા રાખવી નિરાશામાત્ર છે.

રાજા દધિવાહન અને રાણી ધારિણી ઉપર્યુક્ત ગુણોથી યુક્ત હતા તેમને ત્યાં એવી જ સ્વસ્થ, સુંદર, સદ્ગુણી અને સુરૂપ કન્યાનો જન્મ થયો.

કન્યાનો જન્મ થવાથી, માતાપિતાને બહુ પ્રસન્નતા થઈ. પુત્રનો જન્મ થવાથી જેવો પ્રતોત્સવ ઊજવવામાં આવે તેવો કન્યા-

હત્યાર તેમણે જીવ્યો. માતાપિતાએ કન્યાનું નામ વસુમતિ રાખ્યું. વસુમતિ વાસ્તવમાં વસુ-પુત્રીની પુત્રી જેવી વિશાળહૃદય હતી. વસુમતિ ઉમરમાં જેમ વધતી જાય તેમ તેની શક્તિ શુદ્ધિ પણ વધતી જાય. વસુમતિને અધાર રેણની ધાત્રીએના સચ્ચક્ષુ નીચે મૂકવામાં આવ્યા. પુત્રીને જોઈ જોઈને ધારિણી માતા જાતે પ્રભવા જાય અને વિચારવા જાય કે હું જા મારી પુત્રીદાગ માનસ્થમાનનું કન્યાનું શરૂ જે હપ્તું છું અને એ મોટે તેને અત્યારથી નાનાવસ્થામાં જેવાં શિશુસુસરકારો રેણના માથું છું કે જે સસ્કારોને આધારે તે અભિખ્યાં માનવસમાજ સમક્ષ રેઈ હવે આઈઈ ઉપસ્થિત કરી શકે અને તે દ્વારા માનવસમાજનું અને પોતાનું કન્યાનું સાચી રીતે ધારિણીરાણીએ પોતાના આ વિચારોને કેવળ વિચાર પૂરતાં ન રાખતાં વસુમતિના હૃદયમાં જેવાં શિશુસુસરકારો રેણનો નિર્ધાર કર્યો અને ધાત્રીએને પણ જેવાં જ શિશુસુસરકારો રેણની સૂચના કરી આ પ્રમાણે માનવ સમાજના કન્યાસુતાં સ્થાપનશૂત નીવડે જેવાં નમ્રતા, સરક્ષતા, સેવા નિરભિમાનતા, કરુણા, આશ્વસ્થતા આદિ સર્વશ્લેષે વસુમતિની ગ્હેસ્તમાં ઉતારવા મદિ ધારિણી માતા પ્રવલ્ન કરવા જાય એટલું જ નહિ પણ એ સર્વશ્લેષે વિશેષ કેળવવા મદિ દરેક પ્રકારની જ્ઞાના મીઞવવાની પણ વ્યવસ્થા કરાવી આપી. વસુમતિની કોઈપણ વિષયને પકડી લેવાની અહલશક્તિ તથા અવધારણુશક્તિ અનન્ય હતી. તે શોધ વખતમાં અણબું, ચણબું, લખબું, સીવબું, પરીપબું, સંચીત, નાનિત્ર, પાઞવિદ્યા આદિ જ્ઞાનાં નિપુણતા મેળવી કળાવિશારદા બની. વસુમતિનો સ્વર ઝેટલો બધો કર્ણમધુર હતો કે જ્યારે તે બીજા કોઈ વાવા નાનવવા જાયતી ત્યારે રાગરાગણી સદ્ગાત્ર પોતે બીજા નાનવતી હોય એમ પડીજાય જાયતી.

આવી સર્વશ્લેષી અને સસ્કારી ડોકરી ડાને વધારી ન હોય. જણી તેના સ્વભાવ મળતાવડે હતો એટલે તે સર્વાસન્ધીએમાં

ખહુ પ્રિય થઈ પડી હતી બધા લોકો તેના તરફ વહાલનો વરસાદ વરસાવતા, જે કોઈ એકવાર વસુમતિને રમાડી જતો તે વાર વાર તેને રમાડવાની ઇચ્છા રાખતો આ પ્રમાણે વસુમતિ પોતાના સદ્ગુણોને કાગણે બધાની ખૂબ પ્રિય થઈ પડી હતી જે કે વસુમતિમા સ્વાભાવિક સૌંદર્ય તથા કન્યોચિત બધા સદ્ગુણો વિદ્યમાન હતા, છતાં તે પોતાનામા કોઈ પ્રકારની ગુણોની વિશેષતા માનતી ન હતી તે બરાબર સમજતી હતી કે, આ સૌંદર્ય અને ગુણોને માટે અભિમાન કરવું તે ગુણોને દેશવટે આપવા સમાન છે, આ તેની નિરભિમાનતા અને સરલતાને લીધે તે જીવનવિકાસ સાધ્યે જતી હતી વસુમતિની સખીઓ તેને જોઈને પરસ્પર એવી વાતો કરતી કે, 'વસુમતિ વાસ્તવમા આ માનવીરૂપમા જ કોઈ શક્તિ છે' ધારિણી માતા પણ વસુમતિને જોઈ જોઈને ખૂબ પ્રસન્ન થતી અને મનમા એવી ભાવના ભાવતી કે, 'એવો સોનાનો સૂરજ જ્યારે ઊગશે કે, જે દિવસે આ મારી પુત્રીદ્વારા માનવસમાજનું કલ્યાણ કરવાનું અલૌકિક કાર્ય મપન્ન થશે અને મારી કૂખને દીપાવી મારું માતૃપદ સફળ કરશે'

આ પ્રમાણે હસતી, ફૂલતી અને બધાને આલ્લસ આપતી વસુમતિએ યૌવનને આગણે પગ મૂક્યો હવે તેના સુંદર, કોમળ શરીર ઉપર યૌવનના ચિન્હો સ્પષ્ટ પ્રકટ થવા લાગ્યા અને તેનું રૂપસૌંદર્ય અને લાવણ્ય યૌવનની સહાયતાથી વિકાસ પામવા લાગ્યા આ પ્રમાણે વસુમતિ બાળા મટી યુવતી બની

વસુમતિની સખીઓ પરસ્પર વસુમતિના વિવાહની વાતો, વિવાહવિષયક અનેક પ્રકારની ભાવનાઓ અને કલ્પનાઓ કરવા લાગી, પણ વસુમતિના હૃદયમા વિવાહ વિષેનો વિચાર સરખો પણ આવ્યો ન હતો તે તો એક શુદ્ધ હૃદયવાળી ભોળી બાળાની માફક જ હમેશા પ્રસન્ન રહેતી અને પોતાના કાર્યમા મશગૂલ રહેતી તેને વિવાહના વિચારે સતાવ્યો ન હતો, કાગણુકે તેના મનમા વિવાહનો વિચાર સરખો પણ ઉદભવ્યો ન હતો

૧ ૩૬૨ શુ

[૨]

વિવાહ કે પ્રદાયર્થ

અત્રણર્થે ઉ યા, હુમ પ્રમાણુ મહા
સાધુઓ તે નહીં હમ્મ સાવધાન રહી સમય
અત્રણર્થે ઉ ધ્યેય, વિવાહ મહાત્મ્ય
જાને ઉતારી સિદ્ધિયાં, સાધ્ય ઉ નવલખા

સુસારમાં પુત્ર કે પુત્રીને સુખી બનાવવા માટે તેમને
વિવાહ કરી દેવા એ સાચો ઉપાય છે અને એટલા માટે માતાપિતાઓ
મિત્રો અને સમાજના મિત્રો પુત્ર કે પુત્રીનો વિવાહ કરી દેવા એ
પ્રેતાનું મુખ્ય અને અવશ્યક કર્તવ્ય માને છે વિવાહ કરી દેવાથી
કુળનું સુખી થઈ યકે છે એમ તેઓ માને છે અને તે માટે પ્રેતાનાં
પુત્ર પુત્રી સખા કે સહેલીઓનો વિવાહ કર્તવ્ય પ્રેમ કન્યા કે
વરની સાથે થઈ જાય એવા પ્રયત્નમાં દરેક સલાહ ગ્રહે છે એવી
જ ચિન્તા કરે છે અને એવી જ શુભ ભાવના બાને છે વસુમતિની
સખીઓ પણ અમારી જા સખીનો વિવાહ કર્તવ્ય પ્રેમ વર સાથે
થઈ જાય એવી શુભ ભાવના વસુમતિના વિશે કરતી હતી.

એક દિવસ સખીઓ વસુમતિને વિનોદ કરતા કહેવા લાગી કે, 'એન વસુમતિ ! અમારે અને તમારે હવે થોડા જ દિવસ સાથે રહેવાનું છે. થોડા દિવસો બાદ તો તમારા માટે કોઈ નવી જ ઘટના ઘટશે તમે કોઈ રાજની મહારાણી બનશો ત્યારે મોજ માણવા માટે નવો મહેલ મળશે, નવો સખા મળશે અને નવી સહેલીઓ પણ થશે અને અમને બધાને તો અહીં જ છોડીને ચાલ્યા જશે પછી તો અમને યાદ પણ કરશે નહિ અને અમે તમારી પ્રિય મધુરી વાણી તથા તમારું શ્રવણામૃત વીણાસગીત અને તમારી સાથેના આમોદપ્રમોદ વગેરે આનંદથી અમે વચિત થઈ જશું આ પ્રમાણે અમને અનેકરીતે દુઃખ થશે તોપણ તમને એવો શુભ અવસર જલ્દી સાપડે. એ શુભ દિવસની અમે પ્રતીક્ષા કરીએ છીએ, કે જે દિવસે આપનું પાણિગ્રહણ કોઈ યોગ્ય રાજ કે રાજકુમાર સાથે થાય અને રોહિણી જેમ ચન્દ્રને, તથા લતા જેમ વૃક્ષને પામી શોભાયમાન થાય છે તેમ તમે પણ તમારા યોગ્ય પતિને પામી શોભાયમાન થાઓ. અમારી એ જ હાર્દિક ઇચ્છા છે કે, 'અમારી સખીને એવો યોગ્ય પતિ મળે કે જે ગુણ અને સૌંદર્યનો પરીક્ષક અને તમારો આદર કરનાર હોય ! અમારા સદ્બાળ્યે એવો શુભ અવસર તમને શીઘ્ર સાપડે એ જ અમારી શુભ કામના છે.'

વસુમતિ, સખીઓની વિવાહવિષયક આ વાત સાંભળી પ્રસન્ન ન થઈ તેમ દુઃખી પણ ન થઈ તે તો સ્વાભાવિક સરળતાપૂર્વક હસતે મુખે સખીઓના જવાબમાં કહેવા લાગી કે:—

‘વહાલી સખીઓ ! શું તમે એવું ચાહો છો કે, હું મારો વિશાળ પ્રેમસબંધ તોડી નાંખુ અને તેને સંકુચિત બનાવી દઉં ! શું હું બધાની મટી જઈ એકની બની જાઉં ! શું હું બધાને પોતાના માનવાને બદલે એકને જ પોતાના માનું ? અત્યાર સુધી જેમની સાથે પ્રેમ છે તેમની સાથેના પ્રેમસબંધને તોડીને શું હું એકની જ સાથે પ્રેમસબંધ બેઠું ? વહાલી સખીઓ ! તમે કહો છો તેવું મારાથી તો

કદાપિ જની સારો નહિ કું એકની સાથે જોડેલા પ્રેમસંબંધને તોડી
ખીનની સાથે પ્રેમસંબંધ જોડવાની ઇચ્છા રાખતી નથી પણ કે
તો એવી ઇચ્છા રાખું છું કે જોમની સાથે પ્રેમસંબંધ જોડે
છે તેમની સાથે તો જીવનપર્યંત પ્રેમસંબંધ જોડેને તેઓ
જ રહે પણ જોમની સાથે હજી પ્રેમસંબંધ સ્થાપિત કર્યો નથી
તેમની સાથે નવો પ્રેમસંબંધ સ્થાપિત કરું તમને કું છોડીને ચાલી
જઈશ એ વાત તમે મનમાંથી કાઢી નાંખશો. મારો તમારી સાથેનો
પ્રેમસંબંધ પ્રાણની સાથે સંબંધ ધરાવે છે એટલે જ્યાં સુધી મારા
દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી જો પ્રેમસંબંધ તૂટી શકે એમ નથી. એ
સંબંધ વધે ખરા પણ જોડો થશે એવી અપેક્ષા પણ રાખશો નહિ.

વસુમતિનો અર્થજ્ઞાનક હૃદય સ્વચ્છતા તેની સુખીઓ અમર-
મુખ્ય ચર્ચ વિચારવા લાગી છે. — વસુમતિ જ્યાં રહી રહી છે તેની
પ્રકૃતિ જોતાં તો તે જો કહી શકી છે તે પ્રમાણે તે પૂર્ણ કરી બતાવે તો
એમાં કંઈ અર્થજ્ઞાન કરવા જોઈ નથી. જ્યાં જામરી સખી, રાજકુમારી હોવા
ખતાં પણ જેની સરજ અને વિનમ્ર સ્વભાવની છે તે ખીજી રાજ-
કુમારીઓ તો, સ્વભાવથી જ અભિમાનિની હોવા છે અને જ્યારે
સુવાવસ્થાને પામે છે ત્યારે તેમનો મિલનજી સુધા જ પ્રકરનો હોવા
છે પણ જામરી જ્યાં રાજકુમારી સખી જોવા પ્રકરતી નથી જ્યાં
તો બહુ જ ધરણ, વિનમ્ર ચરિત્રહસ્ય અને નિરભિમાનિની છે જેનો
જન્મ મહારાણી મારિણી માતાની કુશીને થયેલો હોવા, તે જ્યાં
પણ માતાની જેની સરજજી મારિણી / હોવા એમાં શું અત્યંત !

જ્યાં પ્રમાણે વિચારતી સખીઓ વસુમતિને કહેવા લાગી છે :—
સખી ! તમે હમણાં જે કંઈ કહ્યું તે વાતની અર્થજ્ઞતાની પરીક્ષા
તો મલાસમને ચર્ચ તો. પણ તમે હમણાં કહ્યું કે હું મારા
વિશાળ પ્રેમસંબંધને સંકુચિત કરવા માહતી નથી. તો શું તમે
વિનમ્ર કરવા માહતી નથી ? શું અવિવાહિત જ રહેશો ?

વસુમતિ—હું શુ કરીશ અને શું નહીં કરુ ! એ વિષે આજે કશું નિશ્ચયાત્મક કહી શકું નહિ પણ એટલું તો અવશ્ય કહી શકું છું કે, ' હું મારા વિશાળ પ્રેમમળધને સક્રિય કરવા ચાહતી નથી '

વસુમતિની સખીઓ વસુમતિની પ્રસા કરતી કહેવા લાગી કે - અમે તમારા ઉચ્ચ વિચારની પ્રશંસા તો કરીએ છીએ પણ, આ તો સસાર છે એટલે એકનો પ્રેમસળધ તોડીને બીજાની સાથે પ્રેમ-સળધ જોડવો જ પડે છે. એમ ક્યાં વિના, કામ જ ચાલતું નથી.

સખીઓના આ કથનના જવાબમાં વસુમતિએ કહ્યું કે - એ તો યથાસમયે બધું જણાઈ આવશે ' એકની સાથેનો પ્રેમમળધ તોડીને બીજાની સાથે પ્રેમસળધ જોડવાની જરૂર નથી ' એ તો અવસર આવે સારે જ બતાવી શકાય.

વસુમતિ અને તેની સખીઓ વચ્ચે જે વાતચીત થઈ તે અને તેમાથી ફલિત થતા વસુમતિના વિચારો, સખીઓએ યથાપ્રસંગે ધારિણી માતાને કહી સંભળાવ્યા ધારિણી માતા વસુમતિના ઉચ્ચ વિચારો જણી ધણી પ્રસન્ન થઈ અને પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે - ' જે પુત્રીના આવા ઉદાર અને ઉચ્ચ વિચાર છે તે પુત્રીની માતા 'હું' ધન્ય છું, હું તો એ જ વિચાર કરી રહી હતી કે, મારી પુત્રીદ્વારા માનવસમાજનું કલ્યાણ થાય અને માનવસમાજ સમક્ષ તે કલ્યાણનો નૂતન તથા ઉચ્ચ આદર્શ ઉપસ્થિત કરે, પુત્રીના આજે વિચારો જણી મારા હૃદયની ભાવના પૂર્ણ થશે એમ મને લાગે છે '

આજકાલ સસારમાં સ્ત્રીપુરુષને લગતી અનેક પ્રકારની ઝઝઝેા વધવા પામી છે, જે કે સ્ત્રીપુરુષનો સહયોગસળધ સાસારિકજીવનને સુખપૂર્વક વ્યતીત કરવા માટે જોડવામાં આવે છે પણ આજકાલ એ પવિત્ર ઉદ્દેશ વિસ્મૃત થઈ ગયો જણાય છે અને સાસારિકજીવન સુખમય બનાવવાને બદલે વધારે ઝઝઝેમય બનાવી દેવામાં આવ્યું છે.

વસુમતિના ઉચ્ચ વિચારો ઉપરથી મને એમ જણાય છે કે, તે આ પ્રકારની સાંસારિક ઝઝઝેાને દૂર કરશે પણ ભવિષ્યના ગર્ભમાં શું રહેલું

હો તે જોયું નહોતું? તે જેવા પુરુષની સાથે વિવાહ કરશે અને તેને પોતાની જાતનાં મૂર્ત સ્વરૂપ બાળવાની તક મળશે કે નહિ? એ જોયું નહોતું? જ્યાં વસુમતિની જાવના સફળ થાય અને તેનું જીવન પણ સફળ થાય એવો જોઈ માર્ગ નીકળે તો જેવું સાડું!

રાતના મહારાજ દર્શિવાદન, ધારિણીના મહેલે પધાર્યાં. તે વખતે ધારિણી વસુમતિના જાવિ જીવન વિષે અનેક પ્રશ્નના વિચારો ધોળા કરતી હતી.

ગાળ દર્શિવાદનની સમજ પણ ધારિણીએ એ પ્રશ્ન વિષે જ્યાં સુધી કરી અને કહ્યું કે મહારાજ! જાપણી વસુ હવે ઉમર લાગકે વર્ષ છે જાપે એ વિષે કંઈ વિચાર કર્યો હતો એમ હું ખાતું છું.

દર્શિવાદન—હા! વસુમતિ જવનનું ઉમરલાગકે વર્ષ છે તે જવનનામાં જ ઉમરલાગકે નહિ પણ સુલકળામાં પણ મોજ નથી છે વસુમતિમાં નથી કળાએ. તે જરી દીધી છે કે જે કળાએ જાને નિશ્ચિત વર્ષ છે સુલકળાની દૃષ્ટિએ તો વારાધી પણ જામળ વધેલી છે. તેના સ્વજીવ પણ લણે જ સરસ અને મળતાવડે છે વસુમતિ જેવી સુપુત્રીની માતા જવને લીધે તું જાન જણાય છે અને વારી સાથે હું પણ.

ધારિણી—મહારાજ! કમા કરે નિષ્કારણ મારી જાણી નથી પ્રશ્ન કરી અને સરમાવે નહિ વસુમતિમાં જે કંઈ નિષ્કૃષ્ટતા છે તેનું મેં તમને છે હું તો, જાણી સેવિકા છું. મને તમારી પ્રાસેથી જે કંઈ મળ્યું છે તેએ મેં વસુમતિને જાપ્યું તો તેમાં મેં શું વધારે કર્યું? તેમ જ્યાં તમે મારી પ્રશ્ન કરો છો એ તો તમારી જીજ્ઞાસા વિષે છે એ તો સજ્જનોનો સ્વભાવ જ હોય છે કે તેઓ મહાન કાર્યો કરે છે પણ જરા મળવાનો સમય આવે છે ત્યારે પાછળ લીધી જાય છે અને તેનું મેં જાણને જાણી દે છે એર! આ સમય, વસુમતિની વિશેષતાનું મેં જાણે મળ્યું નહોતું. એ વિષે વિવાદ કરવાનો નથી પણ આ સમયે તો વસુમતિનું જાવિ જીવન

વિવાહ કે બ્રહ્મચર્ય]

સુખમય કેમ બનાવી શકાય એ વિષે વિચાર કરવાનો છે. અ તમે થોડો ઘણો વિચાર કર્યો જ હશે તોપણ હું આ વિષે મારું નિવેદન આપતી સમક્ષ રજુ કરવું ઉચિત સમજી છું

દધિવાહન—હા, હા, અવશ્ય કહો ! વસુમતિના વિષે મને જેટલો અધિકાર છે તેટલો તમને પણ છે. બલ્લિ પુત્રી ઉપર, પિતાની અપેક્ષા માતાનો અધિકાર વધારે હોય છે માટે પુત્રીને સુખી બનાવવાની ચિન્તા પણ માતાને અધિક હોય એ સ્વાભાવિક છે.

ધારિણી—સ્વામી ! તમારી હાજરીમા વસુમતિ વિષે મારે કોઈ પ્રકારની ચિન્તા કરવાની આવશ્યકતા નથી તમે કયાય એક-પક્ષીય વિચાર કરી ન નાખો અને વસુમતિને સુખી બનાવવાની ભાવના હોવા છતાં તેને દુખી બનાવવાનું કામ કરી ન એસો એમ વેચારી હું તમને નિવેદન કરવા ચાહું છું ‘સ્ત્રી’ હોવાને કારણે મને બ્રીજવન સબધી જે અનુભવ મળ્યો છે તેનો લાભ વસુમતિને મળે, એવી મારી ભાવના છે

દધિવાહન—તમારી ભાવના એવી જ હોવી જોઈએ વસુમતિના વિષે જે વાત ખાસ ધ્યાનમા રાખવાની હોય તે અને તમે જે કહેવા ચાહતા હો તે ખુશીથી કહો !

ધારિણી—આજકાલ ઝંસારમા, કન્યાને સુખી બનાવવાના માટે તેનો વિવાહ કરી નાખવો અને તેને કોઈ યોગ્ય પતિની પત્ની બનાવી દેવી એ સાચો ઉપાય છે એમ માનવામા આવે છે, હું પણ આમ જ માનતી હતી કે, વસુમતિનો કોઈ યોગ્ય રાજકુમારની સાથે વિવાહ કરી નાંખવો પણ ન્યારે પુરુષોના સ્વભાવ તરફ નજર ફેરવું છું ત્યારે એમ કરતા અચકાઈ છું. કારણ કે આજકાલ અધિકાંશ પુરુષોની દષ્ટિમા સ્ત્રીઓ તુચ્છ અને પતિત ગણવામા આવે છે તેઓ સ્ત્રીઓને કેવળ પોતાની કામચિપાસાને શાન્ત કરવાનું એક માત્ર સાધન માને છે, તેથી વિશેષ તેમની દષ્ટિમા સ્ત્રીઓનું કોઈ મહત્ત્વ નથી કેટલાક પુરુષો, સ્ત્રીઓને પોતાના પગના જોડાની માફક

મણી તેમની જાવદેશના પણ કરે છે તેમનો નિરસાર કરે છે અને
 તેમની સાથે જામાનુષિક-પશુતાપૂર્ણ બચાર પણ કરે છે અને તેમાં
 સાધારણ પુરુષોની જાણેલા રાજપરિવારના યુગ્મોનો સીજો પ્રતિનો
 દુર્ભવદાર તેથી પણ વિશેષ વધેલો છે આ દુર્ભવદાર દેવની સાથે
 રાજપુરુષોમાં તો મહાનિવાહ મદ્યપાન, સિહાર, નાટક વગેરે બીજા
 અનેક રોનો પણ વધેલા છે કેટલાક રાજપુરુષો તો નવો વિવાહ કર્યા
 પછી તો જુની સ્ત્રી સાથે જોડતા પણ નથી. જો કે પુરુષોની આ
 ખરાબ આદતોથી વસુમતિ દુઃખી થઈ જોવી અને ચિન્તા નથી કરેલ
 કે અને આદતવિચાર છે કે વસુમતિ પોતાના સર્ગસ્રોત દ્વારા પોતાના
 જીવનમાર્ગને કેટલેકદિન અને સાફ બનાવી શકશે તો પણ તેના
 જીવનમાં જે સિક્કસુકરમરો શેવામાં આવ્યા છે એ સરકારોનો
 વિશ્લેષ કરવા મઠે તેને જાણુક્ત હોય અને તેને યોગ્ય સદ્વાચન પણ મળ્યા
 જોઈએ. મેં વસુમતિના જે વિચારો સંલક્ષ્યા છે તથા મારી પણ
 જોવી આવના છે તે પ્રમાણે વસુમતિ માનવસમાજની સમસ્યા એક
 નવીન આદર્શની સૃષ્ટિ જોઈ કરે પણ એવો ત્યારે જ બની શકે કે
 જ્યારે તેને જોવો યોગ્ય થતો મળે. જો વસુમતિને જોવો કર્મસાધક
 થતો ન મળે તો તેનું જામખવજીવન સુખપૂર્વક બનીત ન થાય તેમ
 મારી તથા વસુમતિની હલચલાવના પણ કર્મકર્મમાં પરિણત ન થાય
 મેં વસુમતિને જ મ આપ્યો છે તેનું પાલનપોષણ કર્યું છે તેને
 કળાસિક્કણ આપ્યું છે અને તેમાં સારા સંસ્કારો પણ શેવા છે
 હવે હું તેના વિવાહ મેં રાજપુરુષની સાથે કરું અને તે પુરુષને
 વસુમતિની સાથે જ પાસપતિ પણ આપુ વસુમતિ તે પુરુષની રાત્રી
 કર્મને પણ રહે અને તેમ જતાં જો તે પુરુષ વસુમતિની સેવાનો
 હાથ ન લેતો, વસુમતિનો સાથે નીચતાપૂર્વક અને જામાનુષિક-
 પશુતાપૂર્ણ-બચાર કરે તો તે વખતે વસુમતિને હલચલમાં કેટલું બધું
 દુઃખ થાય અને ત્યારે જો અને તમને પણ કેટલો બધો બેદ અને
 પમાત્તાપ થાય ! એટલું જ નહિ, જોવી રસમાં તો વસુમતિની અને

મારી હૃદયભાવના પણ અપૂર્ણ જ રહે. આ બધી વાતોને દષ્ટિમાં રાખીને વસમતિને સુખી બનાવવા માટે કેવલ એક જ પક્ષનો વિચાર ન કરતા ઉપર્યુક્ત બધી વાતોને દષ્ટિ સમક્ષ રાખવામાં આવે, ખસ મારી એટલી જ પ્રાર્થના છે આજકાલ કન્યાનો વિવાહ કરવામાં વિશેષતઃ ધરબાર તથા વરને જ બોવામાં આવે છે બે કે ધરબાર તથા વરને બોવામાં મારી કહેલી બધી વાતોનો સમાવેશ થઈ જાય છે તો પણ આજકાલ મુશ્કેલીઓના ભયથી આ વાતોની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે. કેવલ અત્યારે તો ધનધાન્યપૂરિત ધરબારને તથા સુંદર યુવકને બોવામાં આવે છે પછી ભલેને એ ધર તથા વગ્ની કન્યાને ગમે તેટલું કષ્ટ ભોગવવું પડતું હોય! વસુમતિને માટે આવી કઠગી સ્થિતિ ઉભી ન થાય એ જ મારી તમને પ્રાર્થના છે

દધિવાહન—પ્રિયે ! તમારું કહેવું ખરાબર છે મારી દષ્ટિએ પણ વસુમતિ, અપ્રતિમ કન્યા છે. આવી સૌદર્યવતી અને ગુણવતી કન્યા મેં ક્યાં બોધે પણ નથી તેમ સાલણી પણ નથી રાજ્યોને ત્યાં ભ્રમણ કરનારા લોકો પણ વસુમતિની પ્રશંસા કરે છે અને કહે છે કે, વસુમતિની ખરાબરી કરનાર બીજી કોઈ રાજકન્યા નથી હું, વસુમતિ માટે વર પણ એવો જ શોધી રહ્યો છું કે, જે દરેક રીતે યોગ્ય હોય હવે પુરુષોની ઉચ્છ્રમ્ભલતા વિષે વાત ગઈ પણ બધા પુરુષો ઉચ્છ્રમ્ભલ-વઠેલ જ હોય છે એવું કોઈ નિશ્ચિત ધોરણ નથી. યોગ્ય અને પતિ તરીકેની ફરજ અદા કરનાર પુરુષ જ નથી એમ કહી શકાય નહિ કારણ કે સંસારમાં, કન્યા અને પુરુષ બંને યોગ્ય પણ હોય છે અને અયોગ્ય પણ હોય છે વિવાહના સમયે કરવામાં આવતી પ્રતિજ્ઞાથી જેમ અનેક પુરુષો વિમુખ પણ થઈ જાય છે તેમ અનેક સ્ત્રીઓ પણ વિમુખ થઈ જાય છે. કેવળ પુરુષો જ ખરાબ છે અને સ્ત્રીઓ જ સદ્ગુણી છે એમ એકાન્તરૂપે કેમ કહી શકાય ? હું વસુમતિને માટે, પહેલા વગ્ની, તેની યોગ્યતા તથા અયોગ્યતાની પરીક્ષા કર્યા પછી જ, મને યોગ્ય જણાશે તો જ કોઈ યોગ્ય વરની

સાથે વસુમતિનો વિવાહ કરવાનું નક્કી કરીશ પણ યોગ્યતાનો વિચાર
 અને તેનો પરીક્ષા કર્યા વિના તું માર્ગ પુરુષની સાથે વસુમતિને
 વિવાહ નહિ કરું એ વાત જુદી છે કે, મારી પરીક્ષાના સમયે તે
 તે પુરુષ યોગ્ય સિદ્ધ થાય પણ વિવાહ થયા પછી અયોગ્ય બની
 જાય. પણ એવી ભાવિ ઘટનાની આશંકા કરવી અને તે ઘટનાને
 રોકવી એનો તો માર્ગ અત્યારે હાથાય પણ નથી અને એ પ્રકારની
 આશંકા, ચિંતા કે એવા સંદેહને સ્થાન આપવું એ પણ ઠીક નથી.
 વસુમતિની યોગ્યતા જોઈને આપણે એટલો તો વિશ્વાસ રાખવો
 જોઈએ કે વસુમતિના સસર્વર્થ આવેલો યોગ્ય પુરુષ પછી અયોગ્ય
 બનશે નહિ. વસુમતિ પોતાના સદ્ગુણોદ્ધારા અયોગ્યને પણ યોગ્ય
 બનાવી શકે એટલી શક્તિ ધરાવે છે તો યોગ્ય પુરુષને અયોગ્ય તો
 નહીં જ બનવા દે એટલો વિશ્વાસ તો આપણે રાખવો જ જોઈએ.
 જામ હોવા છતાં, જો વસુમતિનો યોગ્ય પતિ પણ વડી જાય તો
 એ વસુમતિની જ અપૂર્ણતા છે એમ માનવું જોઈએ. સુશીલ અને
 યોગ્ય સ્ત્રી પોતાના પતિવ્રત પતિને પણ ઘેર બનાવી શકે છે એના
 અનેક ઉદાહરણો. પણ મને છે અનેક ઈર્ષાએ પોતાના દુરભારી
 અને અયોગ્ય પતિને સહન કરી અને યોગ્ય બનાવેલ છે. તેઓએ
 પોતાના ધર્મની તો રક્ષા કરી જ છે પણ સાથે સાથે પોતાના પતિને
 પણ ધર્મશીલ બનાવેલ છે એ ઈર્ષા. જાણું સીપરાક્રમ જતાની
 શક્તી નથી તેઓમાં સદ્ગુણોની અપૂર્ણતા છે એમ સમજવું જોઈએ
 અને એનો ખજોખરો કેળ એ ઈર્ષા માતા ઉપર પણ મારે છે કે
 માતાએ પોતાની પુત્રીને સદ્ગુણોની પૂરેપૂરી શિક્ષા આપી સદ્ગુણી
 બનાવેલ નથી. જો તમને વસુમતિના સદ્ગુણો ઉપર અદ્ભુત વિશ્વાસ
 છે તો પછી તેના વિષે આ પ્રકારની આશંકા-ચિંતા કરવી તો
 બીનજરૂરી તેજજ આશય છે તો પછી સદ્ગુણી પુત્રીનો સન્નિધ
 અને તેના પુરુષની સાથે થઈ જાય તો પણ તે પોતાના પતિને સદ્ગુણી
 જ બનાવી શકે.

ધારિણી—સ્વામિન! આપનું કહેવું યથાર્થ છે કે, સ્ત્રીઓ પુરુષોને સુધારી શકે છે અને પુરુષોને સુધારવાની શક્તિ પણ વસુમતિ ધરાવે છે તો પણ પુરુષોને સુધારવું કાંઈ સરલ કામ નથી. કારણ કે, પુરુષોને સુધારવા માટે સ્ત્રીઓએ પોતાના સુખોનો ભોગ જ નહિ, પોતાના પ્રાણનું પણ બલિદાન આપવું પડે છે. જે સ્ત્રીઓમાં આવી ક્ષમતાશક્તિ હોય છે તેમની દ્વારા જ પુરુષો સુધરી શકે છે. વસુમતિમાં પણ એવી ક્ષમતાશક્તિ છે પણ જે સુખની આશાએ આપણે તેનો વિવાહ કરી નાખવા ચાહિએ છીએ તે સુખથી તેણે વચિત રહેવું પડશે. અને પછી એક સુધારકની માફક વસુમતિએ પણ કળ્પોને સહર્ષ સહન કરવા પડશે જે સુખની અભિલાષાએ વિવાહ કરવામાં આવે છે તે સુખ ત્યાં મળી શકશે નહિ. એક ખીજી વાત જ્યારે વસુમતિમાં પુરુષોને સુધારવાની ક્ષમતાશક્તિ છે તો પછી શા માટે તેને વિવાહ બંધનથી બાધી લેવામાં આવે? તે ‘અલ્પચારિણી’ જ કેમ ન રહે? વિવાહબંધનમાં બધાયા પછી તો તે કેવળ એક જ પુરુષને સુધારી શકશે પણ ‘અલ્પચારિણી’ રહીને તો તે અનેક પુરુષોને સુધારી શકે છે વસુમતિનો વિવાહ કરવાથી તો તેનું સુધારક્ષેત્ર સંકુચિત થઈ જશે પરંતુ અલ્પચારિણી રહેવાથી તેનું સુધારક્ષેત્ર પણ વિશાલ બનશે. વસુમતિએ પોતાની સખીઓ સમક્ષ જે વિચારો પ્રકટ કર્યા છે તે ઉપરથી પણ તેનો વિચાર પણ વિવાહ ન કરવાનો જ જણાય છે. વસુમતિએ સખીઓને કહ્યું છે કે, “હું એકની સાથે પ્રેમસંબંધ તોડી ખીજીની સાથે પ્રેમસંબંધ બેડવા ચાહતી નથી પણ હું તો એવો વિશાળ પ્રેમસંબંધ બધાની સાથે સ્થાપિત કરવા ચાહું છું કે પછી તે પ્રેમસંબંધને તોડવાનો જ ભય રહે નહિ.” વસુમતિનું આ કથન ત્યારે જ સાર્થક થાય કે જ્યારે તે ‘અલ્પચારિણી’ જ રહે મારી પણ એ જ ભાવના છે કે, વસુમતિ દ્વારા માનવસમાજનું કલ્યાણ થાય, માનવસમાજ સમક્ષ કલ્યાણનો કોઈ હિતકૃષ્ટ આદર્શ ઉપસ્થિત કરે અને સાથે પોતે પણ ઉચ્ચ

સ્થિતિને પામે. મારી આ કાવના પલ પૂર્ણ ત્યારે જ થાય કે જ્યારે વસુમતિ વિવાદબંધનમાં બંધાય નહિ. આ બંધી થાતોને દૃષ્ટિ સમજ રાખી હું તો એ જ યોગ્ય સમજું છું કે વસુમતિને વિવાદબંધનમાં બંધવામાં ન આવે પણ તેને બ્રહ્મચારિણી જ રહેવા દેવામાં આવે.

ઈશિવાદન—રાણી ! તમારું કહેવું ઠીક છે કે પુરુષોને સુધા રવા મારે સ્ત્રીઓએ કર્યો સહન કરવા પડે છે અને પોતાનાં સુખોને ભોગ આપવો પડે છે પણ જામ ક્યાં વિના તો કામ ચાલી નથી શકતું ને ! એક ધર્મપરાયણ સ્ત્રીને મારે પોતાના પતિને સુમાર્જ ઉપર લાવવા મારે એટલો જાતનભોગ આપવો આવશ્યક પણ છે પણ જે સ્ત્રી વિશ્વાસપ્રિય છે જે પતિની સાથે વિશ્વાસભોગ ભોગવવાની જ ઇચ્છા રાખે છે જેને પોતાના પતિના કિંતની કસી કિંત પણ નથી તે સ્ત્રીઓ પુરુષોને સુધારી શકતી નથી અને જેવી વિશ્વાસ પ્રક્ષિણી સ્ત્રીઓને માથે કદ પડે એ પણ સ્વાભાવિક છે કિંતુ જે સ્ત્રીઓ પોતાને પતિની સહધર્મિણી માને છે અને જે વિશ્વાસપ્રિય નથી પણ જે પતિના સુખે સુખી અને દુખે દુખી રહે છે તે ધર્મપરાયણ સ્ત્રી પોતાના પતિને સુધારવા મારે સ્વેચ્છાએ કર્યો સહન કર્યા વિના પણ રહેતી નથી એવી ધર્મશીલા સ્ત્રીઓ તો પોતાના માનેલા સુખને ઠેકર મારે છે અને પતિને સુખી બનાવવામાં જ પ્રયત્નશીલ રહે છે. તમે પણ અને સુમાર્જ ઉપર સ્થિર કરવા મારે વિશ્વાસસુખને ઠેકર મારી અને અનેક કર્યોને સહન કર્યાં તો પછી વસુમતિ શું ભોગ કરી નહિ શકે ! સુખ, સુખની આમંદ્યા કરવાથી મળતું નથી પરંતુ દુખ સહેવાથી સુખ મળે છે પતિને સુધારવા જતાં વસુમતિને કર્યો સહન કરવા પડે એ બનથી તેને અવિવાહિત રાખવી તે કાર્યપણ રીતે ઠીક નથી.

ધારિણી—મહારાજ ! તમે અને મારું જ કથાકરણ આપી નિરુપર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ હું મારા જ કથાકરણ વડે મારી વાતને પુષ્ટ કરવા માફક છું એ કે તમે મારા મારે જે મઠ સાતમક વાત કહી

તેને હું ભાગ્ય પ ગણુ છું તોપણ થોડા સમય માટે એ પ્રશસાદોપને માથે વહોરીને પણ આપને પૂછુ છું કે, આપને સુમાર્ગ ઉપર ચિયર કરવા માટે મેં જે કષ્ટો સહ્યા અને જે ત્યાગ કર્યો તે જ કષ્ટસહન અને ત્યાગ જે મેં અહ્મયર્થપૂર્વક કર્યા હોત તે હું વિવાહબંધનમા બધાર્થ ન હોત તો કેટલા બધા પુરુષોને સુધારી શકત ? તે આપ જ કહો ? પ્રત્યેક મનુષ્યને, કાર્યક્ષેત્રમા પડે છે ત્યારે જ અનુભવ મળે છે તે અનુભવના આધારે હું એ નિર્ણય ઉપર આવી છું કે, ક્ષમતાશક્તિ હોવા છતાં અહ્મયર્થનું પાલન ન કરવું. વિવાહબંધનમા સપડાર્થ જવું એ પોતાના વિશાળ સુધારક્ષેત્રને સંકુચિત બનાવવા જેવું છે હું કષ્ટોના ભયથી જ વસુમતિને ‘અહ્મયારિણી’ બનાવવા ચાહતી નથી, પણ અધિકાધિક કષ્ટોને સહન કરવા તૈયાર રહેવા માટે વિવાહબંધનથી તેને બચાવવા ચાહું છું આપની સેવા કરતાં ને જે અનુભવો મળ્યા છે તે અનુભવોનો લાભ વસુમતિને મળે અને મારા એ અનુભવોદ્વારા પોતાની જીવનશક્તિનો યોગ્ય કાર્યમા ઉપયોગ કરે એ જ હું ચાહું છું. વિવાહ કરવાની અપેક્ષા અહ્મયર્થનું પાલન કરવું કાર્થ ખરાબ નથી પણ સારુ જ છે એટલા માટે વસુમતિને વિવાહબંધનમા ન બાંધતા તેને ‘અહ્મયારિણી’ જ ગણવામા આવે એ જ મારી ઇચ્છા છે. જે વસુમતિ અહ્મયારિણી રહે તો જ તે પોતાના ગુણોનો વિકાસ કરી પૂર્ણ સુખી બની શકશે અને એ રીતે મારી ભાવના પણ પૂર્ણ થઈ શકશે. ધારિણીની વાત સાબળી મહારાજ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા.

દધિવાહન— રાણી ! હું એ જાણુતો ન હતો કે તમારી ત્યાગ-ભાવના આટલી બધી છે ! આજે તમારા વિચારો સાબળી પ્રસન્નતા થઈ અને સાથે આશ્ચર્ય પણ. હું પણ અહ્મયર્થને ખરાબ માનતો નથી અને સાથે એ પણ સ્વીકારુ છું કે, તમે મને સુધારવા માટે જે કષ્ટો સહન કર્યા અને જે ત્યાગ કર્યો એ જ કષ્ટસહન અને ત્યાગનો, વિવાહબંધનમા ન પડી, અહ્મયર્થપૂર્વક, માનવસમાજને સુધારવામા ઉપયોગ કર્યો હોત તો અવશ્ય તમારા હાથે અનેક પુરુષોનો સુધાર

થઈ સકત. જ્યારે તમારા જેવી જ રાજકન્યા વસુમતિ ઘડઝાચારિણી
 રહી ઉપદેશ આપે તો જાનેક પુરુષોનેા કુમાર વાળ એમાં કંઈ
 આશ્ચર્ય કે સંકાને સ્થાન નથી. પણ ગણી ! ઘડઝાચાર્યપૂર્વક છવન
 બલીત કરવું એ કંઈ બાળકોના જેવું જેવું સરલ કાર્ય નથી. કામના
 વેગને શકવો તે મદો મત કાથીને શકવા કરતાં પણ વધારે કઠિન છે
 પ્રારંભમાં કેઈ જાણેશમાં જાવી જઈ ઘડઝાચાર્ય પાળવા માટે છે પણ
 જામળ જતાં પોતાના નિમજને દહ રાખી સકતા નથી. એટલું જ
 નહિ પણ કામનેા જાણેશ ન શકી સકવાને મરણે ઘડઝાચાર્યથી પતિત
 પણ થઈ જાય છે. વસુમતિને ઘડઝાચાર્યની ઉત્કૃષ્ટતાનેા વિચાર કરી,
 ઘડઝાચારિણી જનાવીએ છીએ પણ જામળ જતાં જો તે ઘડઝાચાર્યનું
 જરાજર પાસન કરી નહિ શકે તો તેનું પોતાનું પતન તો થશે જ પણ
 સાથે સાથે આપણું કુળ-વંશ પણ ક્ષતિત થશે. આ સિવાય એક
 બીજું પણ વાત છે સાંસારિક પ્રથા પ્રમાણે, કન્યાનેા વિવાહ કરવાની
 મેળના કરવી તે આપણું કર્તવ્ય છે કા, વિવાહ નહીં કરીએ તે
 સમયે કન્યાની સ્વીકૃતિ લેવી આવશ્યક છે પણ કન્યાને ઘડઝાચારિણી
 ત્યારે જ રાખી સકાય, તેના વિવાહ ત્યારે જ ન કરવામાં જાવે કે
 જ્યારે કન્યા પોતે ઘડઝાચારિણી રહેવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરે. માતા
 પિતા કન્યાની સમ્મતિ વિના તેના વિવાહ પણ કરી સકતા નથી
 તેમ તેને ઘડઝાચારિણી પણ રાખી સકતા નથી. વિવાહ કરવો કે
 ઘડઝાચારિણી બનવું એ બન્ને વાતો કન્યાની ઇચ્છા ઉપર આધાર
 રાખે છે. કન્યાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ જોય તેના વિવાહ કરવો પણ
 અનુચિત છે તેમ તેને ઘડઝાચારિણી રાખવી એ પણ અનુચિત છે.

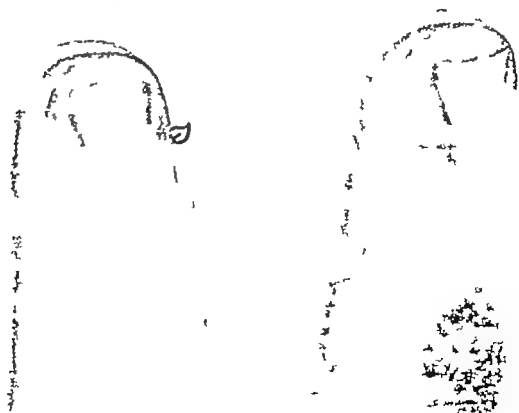
ધારિણી— મહારાજ ! આપનું કહેવું જરાજર છે. હું પણ
 વસુમતિને પરણે ઘડઝાચારિણી જનાવવા માહતી નથી પણ જ્ઞાનમુધી
 હું વસુમતિના વિચારો સમજી સહી છું ત્યાંમુધી તે પોતે જ ઘડઝાચારિણી
 રહેવા માહે છે વિવાહ કરવા માહતી નથી.

દધિવાહન— રાણી ! કોઈ વાતનું અનુમાન કરી, એ અનુમાનને આધારે કોઈ કામ કરી નાંખવું તે ઠીક નથી.

ધારિણી— મહારાજ ! તો વસુમતિના વિવાહની યોજના કર્યા પહેલા, વિવાહ કરવા તે ચાહે છે કે નહિ એ વિષે વસુમતિની સ્પષ્ટ સમ્મતિ લેવામા આવે અને પછી તે જે પ્રમાણે કહે તે પ્રમાણે યોજના કરવામા આવે એ ઠીક રહેશે. જે વસુમતિ વિવાહ કરવા ચાહે તો યોગ્ય વર શોધી તેની સાથે વિવાહ કરી દેવામા આવે અને જે તે અહમચારિણી રહેવા ચાહે તો પરાણે તેનો વિવાહ પણ કરવામા ન આવે

દધિવાહન— તમારું આ કથન યુક્તિસંગત છે. તમે વસુમતિ સાથે આ વિષે વિચારવિનિમય કરી મને નિશ્ચિત વિચાર જણાવો કે જેથી કોઈ માર્ગ નક્કી કરી શકાય

દધિવાહન અને ધારિણીની વાતચીતનો નિર્ણય વસુમતિના અંતિમ વિચાર ઉપર રહ્યો. આ પ્રમાણે બન્નેની વાતચીતનો અંત આવ્યો અને બન્ને યથાસ્થાને સુઈ ગયા.

: અ ઠ ર ભુ :

[૪]

વિવાહ, એ ઠભુ છે

મુક્તિમંત્રિનું દત્ત કાંઈ અનિર્ણય છે
અપ્રાપ્તિમાં ન જાય તે, વિચારે પણ જાય છે
વિચારેને પચાવીને, મદી વિચારપ્રધી
મુક્તિમંત્ર મુનિમંત્રે પચાવ્યો, સમાચાર-વિનયમ

એક બાલુ સુખ છે તો બીજા બાલુ દુઃખ છે એક બાલુ
સન્નિવૃત્ત છે તો બીજા બાલુ દુર્જનતા છે એક બાલુ ગાંધાર
ગાય છે તો બીજા બાલુ કરુણ વેદનાની ઝીસો સ્વચ્છાવ છે એક
બાલુ સન્નિવૃત્ત બીજા સુખ મદિ દુઃખો સદન કરે છે તો બીજા
બાલુ દુર્જનતા પોતાનો સ્વાર્થ જાળવે મદિ બીજાનું સુખ લુપ્ત
જે તૈયાર થઈ જાય છે જ્યાં જ્યાં સસારની વિચિત્રતા છે
વિચારે મદિ તો સસારની જા વિષમતા અને વિચિત્રતા વિચારનું
એક કારણ બની જાય છે અને એ વિચારને પરિણામે જ્યાં વિષમતા
ન હોય એવા માર્ગે જ્યાં તેઓ પ્રવેશ કરે છે.

સુદર વસન્ત ઋતુનો સમય છે, આખાના ઝાઝ ઉપર મોર ખીલી ઉઠ્યા છે, ભમરાઓ તેના ઉપર ગુંજાવ કરી રહ્યા છે અને મજરીનું રસપાન કરી ફાયલ પણ મસ્ત બની ગઈ છે. આવી વસન્ત ઋતુમાં આત્રમજરીનું રસપાન કરી ફાયલે અવશ્ય ટહુકવું જોઈએ છતાં તે કેમ ચુપ બેઠેલી જણાય છે ! અરે-રે ! ફાયલ શા માટે ટહુકતી નથી ? એનું કારણ સમજવામાં આવી ગયું તે ફાયલ એક ગંભીર વિચારમાં પડેલી છે તે વિચારે છે કે, આ સમયે હું શી રીતે ટહુકું ? એક બાળુ તો તમરાઓ પોતાની તાનમાં અવાજ કરી રહ્યા છે ! એક બાળુ કંઈ પક્ષી કર્ણકંદુ શબ્દમાં બોલી રહ્યું છે ! બ્યારે ખીજી બાળુ વૃક્ષ ઉપર બેઠેલા વાદરાઓ હા-હૂ કરી રહ્યા છે ! તો કયાય કાગડાઓ કર્કશ સ્વરમાં કા-કા-કા, કરી રહ્યા છે તો આ બાળુ શિયાળો પણ જાંચે અવાજે રાઈ રહ્યા છે ! આ પ્રકારની વિષમતા જોઈને જ ફાયલ ચૂપ બેસી રહી છે અને અનુકૂલ ઋતુ હોવા છતાં ટહુકતી નથી !

કવિની કલ્પનાનુસાર, જે વૈષમ્ય ફાયલની સામે હતું તેવું જ વૈષમ્ય, આજે દધિવાહનને ત્યાં તરવરતું હતું એક બાળુ તો મહેલમાં બેઠેલા રાજ-રાણી, વસુમતિના વિવાહ કરવા-ન કરવા વિષે વિચાર કરી રહ્યા હતા બ્યારે ખીજી બાળુ પોતાના મહેલમાં બેઠેલી રાજ-કુમારી વસુમતિ કાઈ ખીજી જ વિચારી રહી હતી

વસુમતિના મનમાં એવા વિચારતરંગો ઉઠવા લાગ્યા કે - ‘હું જે સ્ત્રીજાતિમાં જન્મી છે તે સ્ત્રીજાતિની આજે કેવી દુર્દશા છે ? પોતાની મૂર્ખતાથી અને મૂર્ખતાનો લાભ લેનાર પુરુષોના અત્યાચારથી એ સ્ત્રીજાતિ, ફટલી બધી સંત્રસ્ત અને પીડિત છે આજે પુરુષોની દષ્ટિમાં સ્ત્રીઓની ખીજી ભોગ્ય વસ્તુઓમાં ગણના કરવામાં આવે છે એથી વિશેષ સ્ત્રીઓનું ખીજી કાઈ મહત્ત્વ નથી મારી બહેનો પણ એક જ પ્રવાહમાં વહી રહી છે તેઓને પોતાના પતનનું અને પોતાની દુર્દશાનું

પણ જ્ઞાન નથી. જો કીર્તિપ્રાપ્તિથી એક પણ ક્ષી, ત્યાર જો સમસ્યપૂર્વક જાણી શકે તેમ કરે તો તે જાણી કીર્તિપ્રાપ્તિ ઉદાર કરી શકે. પણ હાલ ! તેમનું પતન એટલું જણાયું છે કે, તેઓ પોતાની વર્તમાન સ્થિતિને પણ સમજી શકતી નથી ! એવી જવશ્યામાં પોતાના ઉદારનો પ્રયત્ન કેવી રીતે કરી શકે !

“હે ! પ્રભો ! શું હું મારી દીન-દીન જાહેરની મર્જ સેવા કરી શકીશ ? શું મારી દારા તેમનો ઉદાર મર્જ શકીશ ? જો, શું જા મારા પુત્ર સરીકારા મારી દુર્ગતિ જાહેરની મર્જ ઉપકાર મર્જ શકીશ ?” જા પ્રભાણે વિચાર કરવી વસુમતિ નિદ્રાધીન મર્જ મર્જ પ્રાતઃજાગતા સમયે તેણે એક વિચિત્ર સ્વપ્ન જોયું, સ્વપ્ન જોતા જ તે જાગૃત્વપૂર્વક જાગી ઉઠી અને વિચારવા લાગી કે જા સ્વપ્ન શું સૂચવતું હતું ? જા સ્વપ્નને સારુ સમજતું કે માફ !

વસુમતિ જાગૃત્વજન્યમાં પડી મર્જ શું કરતું તેની તેને સજ ન પડી. જાગૃત્વજન્યમાં જોઈને કાચે તેનું શરીર પરસેવાથી તરબોળ મર્જ થતું. તેણે જાગૃત્વજન્યને દૂર કરવાનો ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાં તે સફળ નીવડી. જાગૃત્વે તે પચારીમાંથી ઉઠી પાછોની જાગૃત્વવાદીમાં ફરવા ચાલી મર્જ અને ત્યાં એક રક્ષકે નીચે બેસી, માથે ઉપર હાથનો રૂઠા જાળી, સ્વપ્નના ફળ વિશે કંઈ વિચાર કરવા લાગી.

પ્રાતઃકાલે જતા જ વસુમતિની સખીઓ વસુમતિને ઘામવા તેના સજનાચારમાં જાળી પણ પચારી ઉપર વસુમતિને સૂતેલી ન જોતાં તેમને બહુ જાગૃત્વ થતું અને સાથે ચિંતા પણ મર્જ સખીઓ વિચારવા લાગી કે કઈ કિસ્સા નહિ ને જાળે જાનાપાસ જ વસુમતિ ક્યાં ચાલી મર્જ ? તે રાજકુમારી છે અને કુવતી છે. ક્યાં જોવી દુર્લભતા તો પડી નહિ હોય ને કે જોવી જા નિમલ રાજવસ ઉપર

કોઈ પ્રકારનું કલંક આવે ! આ પ્રમાણે ચિંતા કરતી સખીઓ વસુમતિને શોધવા લાગી, શોધતા શોધતા જ્યાં વસુમતિ વિચારમગ્ન થઈ બેઠી હતી ત્યાં આવી

વસુમતિને વિચારમગ્ન અને ચિંતાતુર બેઠેલી જોઈ તેની સખીઓ કહેવા લાગી કે, ‘રાજકુમારી, આજે અનાયાસ જ પથારી-માથો ઉઠીને ચૂપચાપ અહીં કેમ ચાલી આવી ? અહીં આવવાની કોઈને સૂચના પણ ન આપી ? અમે તમને શોધતા અહીં આવ્યા છીએ એ તો સારું થયું કે, શયનાગારમાથી તમારા ચાલ્યા જવાની ખબર અમે મહારાજા કે મહારાણી કે ખીજા કોઈને આપી નથી નહીં તો કેટલું ખરાબ કહેવાય ? લોકો શું ધારે ? તમે રાજકુમારી છો અને યુવતી છો એટલે તમારે આ પ્રમાણે એકલા અત્રે આવવું ઠીક નથી અમારામાથી કોઈને સાથે લઈને જ ઘેરથી નીકળવું જોઈતું હતું. ખેર ! જે થયું તે થયું. હવે એ બતાવો કે, તમે શા કારણે આટલા બધા ચિંતાતુર જણાઓ છો ! તમને કોઈ દિવસ આટલા બધા ચિંતાતુર જોયા નથી. આજે તો તમે બહુ ચિંતાતુર જણાઓ છો ?

સખીઓની વાતચીતથી વસુમતિની વિચારપરપરા તૂટી ગઈ. એકવાર તેણે સખીઓ સામે જોયું પણ સખીઓની વાત પૂરી થતા જ તે પાછી પહેલાની માફક વિચારમગ્ન થઈ ગઈ. આ પ્રમાણે વસુમતિને વિચારમગ્ન થતી જોઈ સખીઓને ઘણું આશ્ચર્ય થયું અને શું કારણ હશે ! તે વિષે વિચાર કરવા લાગી

એક સખી—જેન વસુમતિ ! તમે તો અમારી વાત પોણું સાંભળતા નથી અને સાંભળો છો તો તે ઉપર ધ્યાન પણ આપતા નથી અમે તમારી ચિંતાનું કારણ પૂછીએ છીએ તો જવાબ પણ આપતા નથી !

ખીજી સખી—રાજકુમારીની ચિંતાનું કારણ રાજકુમારીને કેમ પૂછો છો ? શું રાજકુમારી એવી નિર્લજ્જ છે કે, સ્પષ્ટરૂપે

ચિન્તાનું કારણ તમને જણાવે ! એવી તો કોઈ સાધારણ કન્યા પણ નહિ હોય કે જે ચિન્તાનું કારણ પોતે સ્પષ્ટપણે કહી નીકાવે ! આ તો વળી રાજકુમારી છે તે સ્પષ્ટપણે પોતાના બાવ કેમ બતાવી શકે ! પણ તમે એ સ્પષ્ટ ભોઈ સજ્જા નથી કે રાજકુમારીને કોઈ બીજી ચિન્તા હોવાનું શું કારણ હોય ! સુએ ! રાજકુમારીના સરીર ઉપર યૌવને પોતાનું પ્રભુત્વ કેટલું બધું જમાવ્યું છે ! રાજકુમારીના રૂપરત જ નહાઈ નવા છે બલકે રાજકુમારી યૌવને આંતરે ભોલી છે ! જેમ માલતી લતા બામણને બેઢવા વલસે તેવી રાજકુમારીની સ્થિતિ થઈ ગઈ છે જ્યાં બાલ્યકાળથી રાજકુમારીનો વિવાહ થયો નથી એ શું ચિન્તાનું કારણ નથી ! આ સિવાય રાજકુમારીને બીજી ચિન્તા શી હોઈ શકે ! એ તો બાપણે પણ સમજી શકીએ છીએ તો પછી રાજકુમારીને ચિન્તાનું કારણ શું પૂછું !

ત્રીજી સખી— તમારી વાત બરાબર છે યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થવા જતાં વિવાહ ન થયો એ છુદ્ધિલાળી કન્યા માટે જરૂર ચિન્તાનો વિષય છે

ચોથી સખી— પણ એનું ! ચિન્તા કરી સરીરને ક્ષીણ બનાવવાથી શું વળે ! મહારાજાને મહારાણી પણ પોતાની પ્રિય પુત્રીના વિવાહ માટે ચિન્તા કરે છે તેઓ રાજકુમારીના યોગ્ય વતની સાધના છે હા એ કે તેઓ એ વિષે બહુ જાણી કરતા નથી તો હું બાપને રાજકુમારીના વિવાહ જમાવી કરવા વિષે મહારાણીને નિવેદન કરોય. એનું વસુમતિ ! ચાલો, હવે બહુ ચિન્તા ન કરેલ હવે તમે મેઘા સમયમાં જ કોઈ રાજાની રાણી બનશો હો !

વસુમતી, પોતાની સખીઓની વાતો સુપચ્ચાર સાંભળીને પોતાની બહેનાનું કેટલું બધું ચતન થઈ ગયું છે તે વિષે વિચાર કરતી હતી કે આ સખીઓની દૃષ્ટિમાં તો વિધવાની પ્રાપ્તિ ન થવી એ જ

ચિન્તા કે વિચારનું કારણ છે, તે સિવાય ચિન્તા કે વિચારનું બીજું કોઈ કારણ જ જણાતું નથી. હું તો એમ સમજતી હતી કે, પુરુષો જ વિષયોના દાસ છે પણ આજે સખીઓની વાતચીત ઉપરથી તો મને એમ જણાય છે કે પુરુષોથી પણ વધારે સ્ત્રીઓ વિષયોની દાસી બનેલી છે. હું સ્વપ્નની સમસ્યાનો તો હજી નિકાલ કરી શકી નથી ત્યાં તો મારી સખીઓએ આ નવી સમસ્યા મારી સામે ઉભી કરી છે આવા સમયે હું શું કરું ? એક સમસ્યાનો ઉકેલ ક્યાં વિના બીજી સમસ્યાને કેવી રીતે હાથ ધરું ? પરંતુ સખીઓની આ વાત સાંભળી ને હું ચૂપચાપ બેસી ગઈશ તો એઓ એમજ સમજશે કે, ‘આપણે જે વાતનું અનુમાન કર્યું એ જ વાતની વસુમતિને ચિન્તા છે’ અને પોતાના અનુમાનને સત્ય માની એ અનુમાનના આધારે સખીઓ માતાપિતાને ન જાણે શું કહેશે ? આ પ્રમાણે સખીઓ માતાપિતાને પણ ચિંતિત કરશે. માટે સર્વપ્રથમ તેમના અનુમાનનું નિરાકરણ કરવું એ જ ઠીક છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી, પોતાના સ્વપ્નના વિષે વિચાર પ્રકટ ન કરતાં, વસુમતિ સખીઓને કહેવા લાગી કે -

“સખીઓ ! ને કે જન્મથી લઈ અત્યારસુધી તમારો મારો સાથે ગાઢ સબંધ રહ્યો છે છતાં તમે, મને તમાગ જેવી તુચ્છ વિચારવાળી માની રહ્યા છો. અને એટલે જ હું કોઈ બીજા વિચારોમા મગ્ન હોવા છતાં, હું વિષયભોગ માટે જન્મેલી હોઉં અને એની પ્રાપ્તિમા જ મારું જીવન સફળ માનતી હોઉં એવું તમે મારા વિષે અનુમાન કરી રહ્યા છો ! પણ બહેનો ! તમારું આ અનુમાન ઘણું જ બ્રામ્હ છે. કારણ કે તમે જેવું અનુમાન કર્યું તેવી વિચારવાળી હું નથી હું કેવા વિચારો ધરાવું છું એ જો જાણવા માંગતા હો, તો સાંભળો !

“માતાપિતા તથા ધર્માચાર્યનું મારી ઉપર ઋણ છે એમ હું સમજું છું. પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરુષને માથે આ ત્રણ પ્રકારનું કરજ હોય છે

જીવનમાં જ્યાં જ્યાં પ્રકારનું જાણ માથે પડે જ છે. જો કે સાચું સમય પતિ વચેરીની સહાયતા લેવી જો પશુ જાણ છે પશુ જો જાણ કરવું કે ન કરવું જો પોતાની ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે જીવનને મર્યાદા જાણ જાણે આપણે જ જોઈએ જો કંઈ નિયમ નથી તેમ જોઈએ તે વિષે આમલ પશુ નથી પણ પોતાની નમજાઈને કારણે જો જાણ માથે લેવું પડે તો તે વાત જુદી છે પણ જ્યાં સુધી પહેલાંના જાણ પ્રકારના જાણથી મુક્ત થઈ શકાય નહિ ત્યાં સુધી પોતાના માથે કંઈ પ્રકારનું નવું જાણ ન આપણું જો વિવેકશીલ પ્રામાણિક મનુષ્યને માટે જોઈએ છે કારણ કે પહેલાંના કરતાં મુક્ત ન થઈ પહેલાં જ નવું કરવા કરવું એમાં પ્રામાણિકતા નથી. પહેલાંનું કરવા જુદાવડું અને આવશ્યક કારણ વિના નવું કરવા માથે ન આપણું એમાં ખરી પ્રામાણિકતા છે હું તો પહેલાં માતા, પિતા અને ધર્માચાર્યનું મારી માથે જે જાણ છે જો જાણને જુદાવડા ચાકું છું નવું કરવા માથે આપણા જ્યાં પણ ચાલતી નથી જ્યાં સ્થામાં હું વિવાદ કરવા વિશે ચિન્તા કરી રહી છું જો તમારું જનુમાન ક્યાં સુધી ઠીક છે જો તમે જ વિચારી જુઓ. હું મારી માથે માતૃપિતાનું ધણું જ કરવા ગયેલું છે એમ માનું છું અનેક જ મન-માતરો સુધી તેમની સેવાશુભ્રષ્ટા કરવા ક્યાં પણ હું તેમના જાણથી મુક્ત થઈ શકું એમ નહો તો પછી એમની સેવા કરી જાણમુક્ત થવાના સમયે હું સાચરે જવાની કૃતમતા કેમ કરી શકું ? કરવા મુશ્કેલીવાળા સમયે કંઈ પણ પ્રકારનું જ્યાં મદદ ઠીક નથી હું તો સર્વ પ્રથમ મારી માથે જે જાણનો ભાર છે તે ઉતારવા ચાકું છું નવું કરવા માથે આપણા ચાલતી નથી. અહિં તમે મારા વિષે અવિશ્વાસમાં આવું જોડું જનુમાન કરો. નહિ તેમ જોઈને મારા વિષે જાણી વાતો પણ કરો. નહિ એટલી તમને સૂચના આપું છું.”

વસુધેવની ૨૫૨૨ વાતો શ્રીકૃષ્ણ તેની સમીપે થઈ મર્ષ

સખીઓ—એન વસુમતિ ! તમે જાણે મંસારથી વિગત થઈ ગયા હો એવી વૈરાગ્યની વાતો કરો છો પણ દાર્ઢ વ્યક્તિ એમ કેમ માની શકે કે, તમાગ જેવી મુંઝરી નવયુવતી પતિની ધમ્મજા કરતી ન હોય કે તે વિધે ચિંતા પણ કરતી ન હોય ?

વસુમતિ—“વદાલી સખીઓ ! જે કન્યાઓ એવા વાતાવરણમાં ઊછરેલી હોય અને જેમને એ વિધેની શિક્ષા આપવામાં આવી હોય તે કન્યાઓને એ વિધે ચિન્તા યાય એ સ્વાભાવિક છે પણ હું એવા મલિન વાતાવરણમાં ઊછરેલી નથી તેમ મારી માતાએ મને વિષયભોગની લાલસા વધે એવી કુશિક્ષા પણ આપી નથી બીજી માતાઓ પોતાની પુત્રીને વિષયભોગમાં પ્રવૃત્ત થવાની બલે શિક્ષા આપતી હોય પણ મારી માતાએ મને શીખડાવ્યું છે કે, આ મનુષ્યજન્મનો ઉદ્દેશ પૂર્ણ ધ્વજ્જયર્થનું પાલન કરી જીવનશુદ્ધિ કરવાનો છે, વિષયભોગમાં પ્રવૃત્ત થઈ આ દુર્લભ મનુષ્ય જન્મનો દુરુપયોગ કરવાનો નથી” આ પ્રમાણે મારી માતાએ મને વિશુદ્ધ ધ્વજ્જયર્થને પાળવાની શિક્ષા આપી છે પણ સાથે સાથે એવી પણ સૂચના આપી છે કે, જે પૂર્ણ ધ્વજ્જયર્થ પાળવાની શક્તિ ન હોય તો, દુરાચારનું સેવન ન કરવું પણ એવી અવસ્થામાં સ્થૂલ ધ્વજ્જયર્થનું પાલન કરવું અર્થાત્ વિવાહ કરી મર્યાદાપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરવું જીવનનો આ માર્ગ ખતાવી મારી માતાએ મને કન્યાધર્મ, પત્નીધર્મ, માતૃધર્મ અને વિધવાધર્મની શિક્ષા આપી છે અર્થાત્ પૂર્ણ ધ્વજ્જયર્થ પાળી ન શકાય તો, મર્યાદિત વૈવાહિક જીવન ગાળવામાં કઈ કઈ અવસ્થાઓમાંથી પસાર થવું પડે છે એ દષ્ટિમાં રાખી ઉપરની ચારેય પ્રકારની શિક્ષા મારી માતાએ મને આપી છે

જે કન્યા, પૂર્ણ ધ્વજ્જયર્થ પાળી ન શકવાને કારણે વિવાહ કરે છે તેણે જીવનની ત્રણ ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થામાંથી પસાર થવું પડે છે. વિવાહ થતાં જ તે પત્ની બને છે અને ત્યારે પતિ, સાસુ, સસરા, નણદ, જેઠ, જેઠાણી, દેર, દેરાણી વગેરે પ્રત્યે કેવો વ્યવહાર રાખવો

ભોઈએ અને જીવનને સુખમય બનાવવા માટે કર્યા કર્યો. બળવર્ધ
ભોઈએ વગેરે વિશે મારી માતાએ 'પત્નીધર્મ' ની શિક્ષા આપી
જતાં. એ બંધારે વિવાહ થાય છે ત્યારે સતાનો પણ માન છે
અને માતા પણ બનવું પડે છે તે વખતે તેના યોગ્ય ધર્મ હોય
ભોઈએ એ વિશે મારી માતાએ 'માતૃધર્મ' ની શિક્ષા આપી
જતાં. એ વિવાહ થયા પછી ક્યાંક કેવળપણ પતિનું પરબોધન
થાય ત્યારે વૈધવ્યજીવન પ્રાપ્ત થાય છે અને કોઈ કોઈ કન્યાઓને
તે વિવાહ થતાં જ વૈધવ્યજીવનમાં પ્રવેશ કરવો પડે છે તેવા દુઃખના
સમયે ધર્મનું જાણવું કેવી રીતે કરવું ભોઈએ તે વિશે પણ મારી
માતાએ વૈધવ્યધર્મ ની શિક્ષા આપી બરાબર જતાં. એ આ પ્રમાણે
મારી માતાએ પહેલાં તે અને પૂર્ણ જલ્દાઈ પાળવાની શિક્ષા આપી
છે પરંતુ એ પૂર્ણ જલ્દાઈ પાળવાની શક્તિ ન હોય તે ઉપર કહેલા
આ પ્રકારના ધર્મોની શિક્ષાનુસાર નીતિપૂર્ણ અને સુખમય જીવન
અતીત કરવાની જાનુબતિ આપી છે પણ એ પૂર્ણ જલ્દાઈ પાળવાની
શક્તિ હોય તે પૂર્ણ જલ્દાઈનું પાલન કરી જાણુમુક્ત થવાનો પ્રયત્ન
કરવો પણ એ શક્તિ ન હોય તે અસુરશક્તિ જાણુ માથે ચડાવી
નીતિપૂર્વક વૈવાહિક જીવન માગી, એ જાણુને રૂઢવાની ચેષ્ટા કરવી
ભોઈએ પણ વિવાહ એ પોતાની અવસ્થિતિનું અને નવું કરજ માથે
ચડાવવાનું કારણ છે એમ માનવું પણ વિવાહનો ઉદ્દેશ વિવશજન
ભોજવવાનો છે એમ સમજવું ન ભોઈએ

આ પ્રમાણે મારી માતાએ કૌતુક માત્ર તરીકે પૂણ જલ્દાઈ
પાળવાની અને અસમય જવરચામાં અપવાદ માર્ગ તરીકે મર્યાદિત
વૈવાહિક જીવન માગવાની શિક્ષા આપી છે બહાલી સખીઓ ! હવે
તમે સમજી રહ્યા હો. આરા હવેમાં વિવાહ વિષયક ચિન્તા
નથી. હું તો એ જ જીવત જાવના જાવું છું કે માતાપિતા વગેરેની
સેવા કરી, તેમના જાણુથી પહેલાં મુક્ત થાઉં નવું કરજ માથે ન
ચડાવું અને તે માટે જલ્દાઈપૂર્વક જીવન અતીત કરું

એતો ! હું વિવાહ વિષયક ચિન્તા કરું છું એમ તમે કહો છો પણ એટલો તો વિચાર કરો કે, જેને આજન્મ ધન્યાર્થની શિક્ષા આપવામા આવી છે, જેને ધન્યાર્થનો આદર્શ ખરાબર સમજાવવામા આવ્યો છે, જેનું લાલનપાલન ધન્યાર્થનો આદર્શ સામે રાખી કરવામા આવ્યું છે અને જે ધન્યાર્થના વાતાવરણમા ઊછરેલ છે તેને શું વિવાહ વિષયક ચિન્તા કે ધન્યતા થાય ખરી ? હા ! જેને માતાપિતાનું ઋણથી મુક્ત થવાની શિક્ષા મળી નથી પણ જેને અચપણથી વિવાહના વાતાવરણમા ઉછેરવામા આવી છે અને જેનું લાલનપાલન પણ વિવાહનો આદર્શ સામે રાખી કરવામા આવ્યું છે તે કન્યા વિવાહ વિષયક ચિન્તા કે ધન્યતા કરે એ સ્વાભાવિક છે આ રીતે જેઓમા ધન્યાર્થ પાળવાની શક્તિ ન હોય તે વિવાહ કરવાનો ચિન્તા કરે પણ જેનામા પૂર્ણ ધન્યાર્થ પાળવાની શક્તિ છે તે તો પૂર્ણ ધન્યાર્થનું ખરાબર પાલન કરી, માતાપિતાના ઋણથી મુક્ત થવાનો જ પ્રયત્ન કરે એ ધન્ય છે.”

સખીઓ—“એન વસ્તુમતિ ! ધારણી માતાએ તમને જે શિક્ષા આપી છે તે શિક્ષા ઉપર તમે ખરાબર મનન કે ચિંતન કર્યું હોય એમ નથી લાગતું. મહારાણીએ ધન્યાર્થની શિક્ષા તમને આપી હશે પણ તમે વિવાહ જ ન કરો એવો એ શિક્ષાનો ઉદ્દેશ નહિ હોય ! બધા લોકો ધન્યાર્થને શ્રેષ્ઠ ગણે છે, કાંઈ એને ખરાબ કહેતું નથી પરંતુ આ કથન પોતાને લાગુ નથી પડતું કાંઈ બીજા લોકો ધન્યાર્થનું પાલન કરતા હોય તો તેમની પ્રશંસા કરવા માટે ધન્યાર્થની પ્રશંસા કરવામા આવે છે પણ પોતે અવિવાહિત રહે એ માટે નહિ તમારી વાતો ઉપરથી તો એમ પણ જણાય છે કે, સ્ત્રીધર્મથી પણ તમે અજાત છો કન્યા ઉપર માતાપિતાનું ઋણ હોય છે એ વાત સાચી પણ કન્યા વિવાહ કર્યા પહેલા જ તેમની સેવા કરી, તેમનું ઋણ ચૂકવી આપે છે. વિવાહયોગ્ય થતાં વિવાહ કરી પતિની સેવા કરવી, એ કન્યાનું કર્તવ્ય છે જે આમ કરવામા ન આવે અને બધી કન્યાઓ ધન્યાર્થનું પાલન કરે, વિવાહ ન કરે અને માતાપિતાની સેવા જ કરતી

રહે તો તો ચોક્કસ જ દિવસોમાં માનવસમાજની ઇતિહાસી કથા જન્ય અને સસારમાં કોઈ મનુષ્ય જ રહેવા ન પામે. આ સિવાય જે કન્યા વિવાહ ન કરે, એને ઇતિહાસી સેવા કરવાનો અવસર જ ન મળે એ કન્યાનું કલ્પન, જગતમાં ખીલીને કરમાઈ ગયેલ કુટુંબની જોમ, અર્થ છે જે કન્યા, પોતાના વિવાહની પક્ષ ધિતા કરતી નથી તે કન્યા, લાભાલાભનો વિવેક નહિ કરનાર પશુની સમાન છે એટલા મઠિ અત્યારે તમે કાલે વિવાહની ચિન્તા કરતા ન હો તો પક્ષ જામે તો એ જ કહીશું કે તમારે વિવાહ વિચારક ચિન્તા કન્યા ભોળાએ, એમાં જ તમારું કન્યાલુ છે

વસ્તુમતિ— જાહેનો! તમે નારીશ્રમ માનવસમાજની રક્ષા અને કન્યાના કર્તવ્યનો ઉપદેશ આપી જે કાંઈ કહ્યું છે તે કલ્પન તમારી હૃદયે કાલે ચોક્કસ હોય પક્ષ અને તે બરાબર નથી લાગતું. કારણ કે જે બ્રહ્મચર્યપાલન બીજાએ મઠિ આચરણીય અને પ્રવચનીય માનવામાં આવે છે તે પોતાના મઠિ આચરણીય માનવામાં ન આવે તે કેના થરનો ન્યાય! બ્રહ્મચર્યને કેવળ બીજાએ મઠિ જ આચરણીય માનવું અને પોતાના મઠિ આચરણીય ન માનવું એ કેમીતો મિથ્યા ચાર છે. આ પ્રકારના મિથ્યાચારની શિક્ષા મારી માતાએ અને આપી નથી, તેમ મેં શીખી નથી. અને જે શિક્ષા આપવામાં આવી છે તે પોતાના આચરણ મઠિ, અને એવી શિક્ષા મારી માતાએ અને આપી છે એવા પક્ષ કપડી ચોક્કસ હોય છે કે એઓ “કાલિદાસ યંત્ર આપના લુહા અને નતાવવાના લુહા” એ નીતિ પ્રમાણે બીજાને કહે છે લુહા અને પોતે આચરે છે બીજા પોતે અબ્રહ્મચર્ય સેવે છે અને બીજાને બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ આપે છે જાહેનો! અને આ પ્રકારની શિક્ષા મળી નથી તેમ એવા પ્રકારનું પાપક પક્ષ હું આચરી ચક્ર એમ નથી.

તમે કમળાં કહ્યું કે જે સસારની જમી કન્યાઓ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવા મઠિ તો સસાર જ સૂન્ય જની જન્ય જાહેનો! પહેલાં તો સસારની જમી કન્યાઓ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે એ જ અસંભવ

જેવું છે અને ખીન્ન આ અનાદિ સસારનો અત થવો પણ અસંભવ છે, કારણ કે સંસારમાં અનેક કન્યાઓ પતિ ન મળવાને કારણે અવિવાહિતા રહે છે, અનેક ધ્વજ્ઞયર્થ પાળવાના ઉદ્દેશે વિવાહ કરતી નથી અને અનેક કન્યાઓ, વિવાહ થતા જ થોડા દિવસ બાદ વિધવા થઈ જાય છે, તો પણ સસારમાં કોઈ પ્રકારની ન્યૂનતા જોવામાં આવતી નથી આવી અવસ્થામાં ધ્વજ્ઞયર્થ પાળવા માટે વિવાહ ન કરવાથી સસારનો અત કેમ થઈ જશે ? આમ હોવા છતાં, જો કદાચ ધ્વજ્ઞયર્થ પાળવાના કારણે જ સસારનો અન્ત થઈ જતો હોય તો એમાં શું ખરાબ છે ? એ તો ઊલટું સારું જ છે ને ?

વળી, તમે કહ્યું કે, કન્યાઓ વિવાહ કર્યા પહેલા જ માતાપિતાની સેવા કરી ઋણથી મુક્ત થઈ જાય છે. પણ તમારું આ કથન બૂલ-ભરેલું તેમજ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ છે શાસ્ત્રમાં અનેક જગ્યાએ સ્પષ્ટ કહેવામાં આવ્યું છે કે, અનેક જન્મજન્મમાતરો સુધી માતાપિતાની સેવા કરવા છતાં પણ તેમના મહાન ઋણથી સતારો મુક્ત થઈ શકતા નથી, તો કન્યાઓ, વિવાહ અને યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા પહેલાં જ માતાપિતાના ઋણથી મુક્ત થઈ જાય એમ કેમ બની શકે ? એ સમયે તો કન્યાઓ પોતે પોતાની સારસભાળ રાખી શકતી નથી એટલું જ નહિ પણ ઊલટું માતાપિતાએ તેમની સારસભાળ રાખવી પડે છે તો પછી એવી અવસ્થામાં કન્યાઓ માતાપિતાની સેવા કરી ઋણમુક્ત થવામાં સમર્થ કેમ થઈ શકે ? બહેનો ! આ તો પોતાની વિષયવાસનાને ન રોકવાને કારણે જ કેવળ બહાનું માત્ર છે હું આ પ્રમાણે બહાનું કાઢી, માતા-પિતા પ્રતિ કૃતદ્ધ બનવા ચાહતી નથી. અન્તમાં, તમે વિવાહ ન કરનારી કન્યાઓના જીવનને વનપુષ્પ સમાન વ્યર્થ અને તેમને વિવાહની ચિન્તા ન કરવાને કારણે પણ જેવી બુદ્ધિહીન કહી, તમે તમારી વિવેકબુદ્ધિની ઊણપ જ બતાવી છે અને તે કારણે જ પણ એવી પ્રવૃત્તિ કરનારને સારી અને વિવાહની ચિન્તા ન કરનાર કન્યાઓને પણ જેવી ગણા ડા તમે એટલું પણ ન વિચાર્યું કે, વિષયસેવનની ચિન્તા

તે પશુ પશુ કરે છે પણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન તો મનુષ્ય જ કરી શકે છે. બીજી ઘેર્ષ કરી શકતું નથી. જામ છતાં તમે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનાર અને વિવાહની ચિન્તા ન કરનારને પશુની ટાટીમાં કેમ મણા દેા ! બહેનો ! બ્રહ્મચર્યનો મહિમા જ્ઞાત છે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનાર સ્ત્રીપુરુષના અગ્નિવચન કરવા માટે દેવો પશુ લાસાયિત રહે છે. અને તેથી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનારનું મદરવ, દેવેથી પણ વિશેષ છે કારણ કે બ્રહ્મચર્યનું પાલન દેવો પણ કરી શકતા નથી. મદિ બહેનો ! બ્રહ્મચર્યને વિવાહથી કિતરણ ન માનેા એ વાત સુદી છે કે બ્રહ્મચર્ય પાળી ન શકવાને કારણે વિવાહ કરવામાં આવે, પણ એમાં પોતાની નિમજ્જતા રહેલી છે એમ માનવું જોઈએ. એ તો મારી માતાએ પણ કહ્યું છે કે એ બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ ન હોય તો વિવાહ કરી અસુરચક્રનું ઝણુ માથે ચઢાવવું પણ બહારકરે બ્રહ્મચર્ય પાળવું નહિ, પણ ઉત્સવ માર્ગે તો બ્રહ્મચર્ય છે અને અપવાદમાર્ગે વિવાહ છે એ સૂચવું નહિ. આ પ્રમાણે મારી માતાએ બ્રહ્મચર્યનો ઉત્સર્ગ માગ અને વિવાહનો અપવાદ માર્ગ એ જન્મે મર્યો જતાવ્યા છે પરંતુ હું વિવાહનો અપવાદ માર્ગ નહિ પણ બ્રહ્મચર્યના ઉત્સર્ગ માર્ગે જવા માફક છું. જે ક્ષીણોએ બ્રહ્મચર્ય પાળી ન શકવાને કારણે વિવાહ કર્યો છે તે ક્ષીણોની હું નિંદા પણ કરતો નથી. હું તો એમને માતાની જેમ જાદરની દૃષ્ટિએ જોઈ છું. મારી માતાએ પણ પોતે અસુરચક્રનું ઝણુ માથે ચઢાવ્યું છે તો અસુરચક્રનું ઝણુ માથે ચઢાવનારી ક્ષીણોની નિંદા કેમ કરી શકું ! એમની નિંદા કરવી એ તો માતાની નિંદા કરવા સમાન છે.”

સખીઓ—એન વસુમતિ ! શું ત્યારે તમારે એવો અભિપ્રાય છે કે બધી કન્યાઓએ બ્રહ્મચર્ય જ પાળવું જોઈએ અને વિવાહને મધ્ય સમજી તેથી નમ્રવું જોઈએ ?

વસુમતિ—હા અને ત્યાંસુધી તો જામ જ કરવું જોઈએ. પણ જામ છતાં જ્યાં બ્રહ્મચર્ય પાળવું જ જોઈએ એવી સલાહ

આપતી નથી. પણ એટલું તો અવશ્ય કહું છું કે, અને ત્યાસુધી શ્વસુરગૃહના ઋણથી બધાએ બચવું જોઈએ પણ અક્ષયર્થ પાળી ન શકાય તો શ્વસુરગૃહનું ઋણ માથે ચડાવીને પણ દુરાચારથી બચવું જોઈએ સાધારણ રીતે કરજ માથે ચડાવવું ખરાબ છે પણ જ્યારે કરજ માથે ચડાવ્યા વિના કામ ચાલતું જ ન હોય તો ત્યારે કરજ ન લેવું અને ચોરી કરવી એ અનાચારનું કારણ બની જાય છે. એટલા માટે એવા વખતે કરજ લેવું પણ લાભદાયક છે. આ જ પ્રમાણે જ્યાં સુધી અક્ષયર્થ પાળી શકાય ત્યાસુધી શ્વસુરગૃહનું ઋણ માથે ન ચડાવવું એ જ સારું છે પણ અક્ષયર્થ પાળવાની શક્તિ ન હોય તો પતિની સહાયતા લઈ પોતાનામા અક્ષયર્થ પાળવાની શક્તિ વધારવી પણ યોગ્ય છે પરંતુ આ પ્રકારની અશક્ત બહેનોએ એવું ખોટું અભિમાન કરવું ન જોઈએ કે, અમે વિવાહ કરીને કોઈ મોટું કામ કર્યું છે અથવા જેમણે વિવાહ કર્યો નથી તેઓ દુ ખી અથવા પોતાથી ઊતરતી છે, કારણ કે ઇચ્છા હોવા છતાં જેમનો વિવાહ થયો ન હોય તેઓ ભલે દુ ખી હોય પણ જે વિવાહની લાવના જ રાખતી નથી તે દુ ખી નહિ પણ બહુ જ સુખી છે જેમ કોઈ સંજ્ઞાન કરજ માથે ચડાવીને અભિમાન કરતો નથી તેમ વિવાહનું ઋણ માથે ચડાવનાર બહેનોએ પણ અભિમાન કરવું ન જોઈએ

જે બહેનો પૂર્ણ અક્ષયર્થનું પાલન કરતી, પોતાના શરીરને ઇશ્વરના ચરણે સોંપી દે છે તે બહેનોની જેટલી પ્રશંસા કરવામા આવે તેટલી ઓછી જ છે પણ જે બહેનો પોતાના માથે વિવાહનું ઋણ ચડાવીને પણ ‘પતિવ્રતા’ રહે છે અને ધાર્મિકજીવન ગાળે છે તે બહેનો પણ નિંદાને નહિ પણ પ્રશંસાને જ પાત્ર છે નિંદાને પાત્ર તો તે બહેનો છે કે જેઓ પૂર્ણ અક્ષયર્થ પાળવાનો ડાળ કરે છે પણ અક્ષયર્થનું પાલન કરતી નથી, વિવાહનું ઋણ માથે ચડાવતી નથી પણ દુરાચાર સેવે છે આવી ઓછો અવશ્ય નિંદાને પાત્ર છે ”

વસ્તુમતિની આવી જ્ઞાનપૂર્ણ વાતો સાંભળી સખીઓ કહેવા

હાજી કે—એન! જાણે તો તમે જામને જે અમૃત, અમૃત જાને
સિદ્ધાપી વાતો સંભળાવી છે તે સંભળી જામને ધણે જ મોખ મળ્યો.
છે જાને તે મોખે જામે તમારો આશ્વાસ માનીએ છીએ. તમારા ઉચ્ચ
જાને ઉપર વિચાર સંભળી જામને ખાત્રી થઈ છે કે તમે કોઈ
સાધારણ નહિ પણ મહાન્ પ્રભાવશાલિની રાજકુમારી છે.

તમારા જેવા ઉચ્ચ વિચારો સાધારણ કન્યામાં ઉત્પન્ન થઈ જ
ન શકે જામે એમ ધારતી હતી કે તમે વિવાહવિષયક ચિન્તા કરી
રહ્યા છો. પણ જાણે તમારા ઉચ્ચ વિચારો નાણી જામને ખાત્રી
થઈ છે કે, એ જામારો જન્મ હતો. જામે જાણનવશ તમને કંઈ અમૃ
હોય તો તેની જામે કથા ચાલિએ છીએ. પણ સાથે જ જામે એ
જાણવા માંગીએ છીએ કે આપ ત્યારે શું ચિન્તા કરી રહ્યા હતા.

વસુમતિ—જાહેનો! હું જે વિચાર કરી રહી હતી તેને તમે જે
ચિન્તા સમજતા હો તો એ તમારી ભૂલ છે. હું કોઈ પ્રકારની
ચિન્તામાં પડેલી ન હતી પણ ત્યારે એક મહીર વાત ઉપર વિચાર
કરી રહી હતી.

સખીઓ—એન! જે તમને કંઈ વધી ન હોય તો એ
મહીર વાત શી હતી. તે જાણવા જામે ચાલિએ છીએ.

વસુમતિ—વહાલી સખીઓ! તમે મારી સદચરીઓ છો.
એટલે તમારાથી હું કોઈ વાત છુપાવવા ચાહતી નથી. હું તમને જાણી
વાત કહીશ.

: પ્ર કરણ .

[૪]

સ્વપ્ન

એ સ્વદેશ માટે કે રણ-યજ્ઞે

પ્રાણ આહુતિ દઉં સજનિ !

ન ત્યાહુ ઉગરવા-એ ભૂમિ-—હ૦ હ૦ શેઠ

જાગ્રતાવસ્થા, સ્વપ્નાવસ્થા, સુષુપ્તિ-અવસ્થા અને તુરીયા-વસ્થા એમ ચાર પ્રકારની અવસ્થા છે જ્યારે ઇન્દ્રિયો અને મન પોતપોતાનું કામ નિયમિત કર્યા કરે છે, તે જાગ્રતાવસ્થા કહેવાય છે જ્યારે ઇન્દ્રિયો કામ કરતી નથી, સુષુપ્તિ જાય છે, અને મન સુતુ નથી પરંતુ પોતાની કલ્પનાસૃષ્ટિમાં જ વિચર્યા કરે છે તે સૃષ્ટિનિર્માણ અને તેમાં વિચરણ કરવું તે સ્વપ્ન છે અને તે દશાનું નામ તે સ્વપ્નાવસ્થા છે જ્યારે ઇન્દ્રિયોની સાથે મન પણ સુષુપ્તિ જાય છે, કલ્પનાઓ કરતું નથી અને વ્યવહારમાં જોને સ્વપ્નરહિત પ્રગાઠ નિદ્રા કહેવામાં આવે છે તેનું નામ સુષુપ્તિ-અવસ્થા છે. અને ચોથી મહાત્માઓની ધ્યાના-

લાગી કે—મેન! જાણે તો તમે જામને જે જમુત જામુત અને
 શિશુતાથી વાતો સજાવાળી છે તે સાંજથી જામને બંધો જ મોખ મજને
 કે જાને તે મધે જામે તમારો જાજાર માનીએ છીએ. તમારા ઉચ્ચ
 અને ઉદાર વિચાર સાંજથી જામને ખાતી થઈ છે કે તમે કોઈ
 સાધારણ નહિ પણ મહાન્ પ્રભાવશાલિની રાજકુમારી છે.

તમારા જેવા ઉચ્ચ વિચારો સાધારણ કન્યામાં ઉદ્ભવ થઈ જ
 ન શકે. જામે જેમ મારવી હતી કે તમે વિવાદવિષયક ચિન્તા કરી
 મ્હાં છો પણ જાણે તમારા ઉચ્ચ વિચારો નાણી જામને ખાતી
 થઈ છે કે જે જમારો જમ હતો. જામે જાણવણ તમને કંઈ કશું
 હેતુ તો લેની જામે કશા ચાહિએ છીએ. પણ સાચે જ જામે જે
 જાણવા માંથીએ છીએ કે જાપ ત્યારે શુ ચિન્તા કરી રહ્યા હતાં

વસુમતિ—જાહેનો! હું જે વિચાર કરી રહી હતી તેને તમે જો
 ચિન્તા સમજતા હો તો જે તમારી શુભ છે હું કોઈ પ્રકારની
 ચિન્તામાં પડેલી ન હતી પણ ત્યારે જો મનની વાત ઉપર વિચાર
 કરી રહી હતી.

સખીઓ—મેન! જો તમને કંઈ વધી ન હેતુ તો જે
 મનની વાત થી હતી. તે જાણવા જામે ચાહીએ છીએ.

વસુમતિ—વહાલી સખીઓ! તમે મારી સહચરીઓ છો
 જોડે તમારાથી હું કોઈ વાત જાણવા ચાહતી નથી. હું તમને મળી
 વાત કરીશ.

વિપત્તિઓના વાદળા તૂટી પડ્યા છે, તે વખતે મેં ચપાનગરી ઉપર આવેલી આકૃતને દૂર કરી દુખસાગરમાંથી ડૂબતી બચાવી, મેં ચપાનગરીનો ઉદ્ધાર કર્યો” આ સ્વપ્ન જોતા જ હું જાગી ઉઠી અને ત્યારથી આ સ્વપ્ન સાંઠું નીવડશે કે ખરાબ એ વિષે વિચાર કરતી અહીં જોઠેલી છું જ્યારે હું ચપાનગરીને દુખસાગરમાં ડૂબેલી જોઉં છું ત્યારે તો મને દુખ થાય છે. પણ જ્યારે મારા હાથે ચપાનગરીનો ઉદ્ધાર થતો જોઉં છું ત્યારે મને પ્રસન્નતા થાય છે મેં પહેલાં તો ચપાનગરીને સકટમસ્ત જોઈ છે અને પછી સકટમુક્ત મારા હાથે થતી જોઈ છે એટલે આ સ્વપ્નને દુઃખદાયક માનું કે સુખદાયક ! એ વિષે વિચાર કરી રહી છું ’

એક સખી—સ્વપ્નનું કારણ હું સમજી ગઈ ?

વસુમતિ—શું સમજી ! મને પણ કહે !

સખી—જેન વસુમતિ ! તમારી અવસ્થા વિવાહને યોગ્ય થઈ હોવા છતાં પણ તમારો વિવાહ થયો નથી એટલે તમારે એકાકીજીવન ગાળવું પડે છે. યુવાવસ્થામાં સાધારણ કન્યાને પણ એકાકીજીવન ગાળવું ગમતું નથી તો પછી તમારા જેવી નવયુવતી રાજકુમારીને એકાકીજીવન ગાળવું કેવી રીતે ગમી શકે ? અને વિવાહ ન થવાને કારણે જ આવા વિચિત્ર સ્વપ્નો જોવામાં આવે એ સ્વાભાવિક છે. માટે આ સ્વપ્નના વિષે તમે કોઈ પ્રકારની ચિન્તા કરશો નહિ અમે, મહારાણીને આ વિષે સૂચના આપી, તમારો જલ્દી વિવાહ કરવા માટે પ્રેરણા કરશું જેથી તમારો વિવાહ જલ્દી થઈ જશે એટલે તમને એવા સ્વપ્નો પણ નહિ આવે અને તેથી તમારા સ્વપ્નમાં ચપાનગરીને દુખસાગરમાં પણ ડૂબવું નહિ પડે !

વસુમતિ—‘જેન ! તમારા જેવાની વિચિત્ર બુદ્ધિને કારણે જ સ્ત્રીઓની બુદ્ધિની નિંદા થાય છે મેં હમણાં જ તમને ખૂબ સમજાવ્યું કે, ‘મારે વિવાહ કરવો નથી છતાં પણ તમે કહો છો કે, અમે

વસ્થાનું નામ દૂરીનાવસ્થા છે જાદી સ્વપ્ન વિશે જ થોડું કહેવાનું છે
આ અવસ્થાઓનું વર્ણન તો પ્રાચીનિક કરવામાં આવ્યું છે

હિન્દિયો સુષ્પ જવાથી સ્વપ્નાવસ્થામાં મન, ચેતાનાં સંસ્કારો
પ્રમાણે ક્રમના કરે છે પછી તે સંસ્કાર, વાલે આ જ મનાં હોય,
પૂર્વજન્મનાં હોય, અનુભવજનિત હોય કે કેવળ મુતજનિત હોય,
પણ જે વાત સંસ્કારને કાચી હોય છે તે જ વાત સક્ષમ કે સમૂહ
રૂપે સ્વપ્નમાં આવે છે હા, એ સંસ્કારોની સાથે મનની વિકૃતિ પણ
અવસ્થા ગહે છે, તો પણ જે વાત સંસ્કારોમાં આવતી નથી તે
સ્વપ્નમાં પણ આવતી જ નથી. અદૃશ્યવાત સ્વપ્નની ક્રમના
કોઈ કોઈવાર ભવિષ્યમાં સત્ય પણ કરે છે અથવા કોઈ કોઈવાર
ભવિષ્યમાં જનારી ઘટનાની સૂચના સ્વપ્નમાં પણ મળી જાય છે. પણ
એમ કહેવાનું કારણ પૂર્વજન્મનાં પ્રવૃત્તિઓનાં સંસ્કારો જ છે બીજું
કોઈ કારણ હોય એમ જણાતું નથી.

રાજકુમારી વસુમતિએ પણ એક એવું જ સ્વપ્ન જોયું હતું કે,
જે આજના ત્યાં ચિહ્ન થયું. વસુમતિ આ સ્વપ્નના સામાન્યતઃ વિશે
વૃક્ષ નીચે બેસી વિચાર કરી રહી હતી પરન્તુ વસુમતિની સખીઓએ
આ વિચારમગ્નતાનો જાણ વિવાદ વિષયક ચિન્તા એવો ક્યો.
પણ ત્યારે વસુમતિએ ચેતાની સખીઓને સમજાવ્યું કે પોતે વિવાદ
વિષયક ચિન્તા કરતી ન હતી પણ એક જ સ્તીર વાત ઉપર વિચાર
કરી રહી હતી ત્યારે સખીઓએ પૂછ્યું કે જે જ સ્તીર વાત શું
હતી? આ પ્રશ્નના જવાબમાં વસુમતિએ જણાવ્યું કે એનાં! આજે
રાત્રે મેં એક વિચિત્ર સ્વપ્ન જોયું હતું, તે સ્વપ્ન વિશે જ હું વિચાર
કરી રહી હતી.

સખીઓ—તે સ્વપ્ન શું હતું?

વસુમતિ—મેં જોયું સ્વપ્ન એવું કે: આખી રાત્રાનજરી એક
મહાન કુખસાગરમાં ડૂબી રહી છે. પિતા તથા મળ્ય ઉપર ધીર

વિપત્તિઓના વાદળા તૂટી પડ્યા છે, તે વખતે મેં ચપાનગરી ઉપર આવેલી આકૃતને દૂર કરી દુ ખસાગરમાથી ડૂબતી બચાવી, મે ચપાનગરીનો ઉદ્ધાર કર્યો” આ સ્વપ્ન જોતા જ હું જાગી ઉઠી અને ત્યારથી આ સ્વપ્ન સારું નીવડશે કે ખરાબ એ વિષે વિચાર કરતી અહીં બેઠેલી છું જ્યારે હું ચપાનગરીને દુ ખસાગરમા ડૂબેલી જોઉં છું ત્યારે તો મને દુ ખ થાય છે. પણ જ્યારે મારા હાથે ચપાનગરીનો ઉદ્ધાર થતો જોઉં છું ત્યારે મને પ્રસન્નતા થાય છે મે પહેલા તો ચપાનગરીને સકટગ્રસ્ત જોઈ છે અને પછી સકટમુક્ત મારા હાથે થતી જોઈ છે એટલે આ સ્વપ્નને દુ ખદાયક માનું કે સુખદાયક ! એ વિષે વિચાર કરી રહી છું.’

એક સખી—સ્વપ્નનું કારણ હું સમજી ગઈ ?

વસુમતિ—થું સમજી ! મને પણ કહે !

સખી—બેન વસુમતિ ! તમારી અવસ્થા વિવાહને યોગ્ય થઈ હોવા છતાં પણ તમારો વિવાહ થયો નથી એટલે તમારે એકાકીજીવન ગાળવું પડે છે. યુવાવસ્થામાં સાધારણ કન્યાને પણ એકાકીજીવન ગાળવું ગમતું નથી તો પછી તમારા જેવી નવયુવતી રાજકુમારીને એકાકીજીવન ગાળવું કેવી રીતે ગમી શકે ? અને વિવાહ ન થવાને કારણે જ આવા વિચિત્ર સ્વપ્નો જોવામા આવે એ સ્વાભાવિક છે. માટે આ સ્વપ્નના વિષે તમે કોઈ પ્રકારની ચિન્તા કરશો નહિ અમે, મહારાણીને આ વિષે સૂચના આપી, તમારો જલ્દી વિવાહ કરવા માટે પ્રેરણા કરશું. જેથી તમારો વિવાહ જલ્દી થઈ જશે એટલે તમને એવા સ્વપ્નો પણ નહિ આવે અને તેથી તમારા સ્વપ્નમા ચપાનગરીને દુ ખસાગરમા પણ ડૂબવું નહિ પડે !

વસુમતિ—‘બેન ! તમારા જેવાની વિચિત્ર બુદ્ધિને કારણે જ સ્ત્રીઓની બુદ્ધિની નિંદા થાય છે મે હમણા જ તમને ખૂબ સમજાવ્યું કે, ‘મારે વિવાહ કરવો નથી છતાં પણ તમે કહો છો કે, અમે

મહારાણીને કહીને તમારા વિવાહ જમ્હી કરાવી આપશું !' તમારા આ કથનથી હું એ પણ સમજી ગઈ કે હવે તમને વધારે કહેવું કે સમજાવવું, નહીં છે. મારે તમે માતાને જમે તે કહો. પણ મેં મારા પોતાના જે વિચારો તમને જણાવ્યા છે તે પણ માતાને જવરસ સંભળાવી દેશે.

અમારી જેવી ઇચ્છા હતી તે પ્રમાણે મહારાણીને કહીશું. ' આ પ્રમાણે કહીને વસુમતિની સખીઓ, વસુમતિની પસંદગી ગાલી ગઈ વસુમતિ પણ ત્યાંથી કહીને પોતાના નિત્યકાર્ત્તમા જોડાઈ ગઈ. વસુમતિએ સ્વપ્ન વિષે એવો નિશ્ચય કર્યો કે મારા જન્મ, વચન અને કાપામાં જે પ્રકારનો વિકાર નથી એટલે મને જે સ્વપ્ન આપ્યું છે તે જવરસ સત્ય સિદ્ધ થશે. અંબાપુરી દુઃખસાગરમાં ફૂળથી અને દુઃખસાગરમાં ફૂલથી અંબાનગરીનો ઉદાર જવરસ મારા હાથે થશે એમ મને સ્પષ્ટ લાગે છે. હાલ આ સ્વપ્ન અવિશ્વાસમાં મારા માથે જે ભાર જાળવાનો છે તેની સૂક્ષ્મપરે પણ આપ્યું હોય ! મારે અંબાપુરીના ઉદારની સક્તિ પ્રાપ્ત કરવા મારે મારા પાસે સાવધાનીપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મારી સુદ્ધિ તથા સક્તિ પ્રમાણે અંબાપુરી મેં વિચાર કર્યો છે ત્યાંસુધી મને એમ જણાયું છે કે અંબાનગરીનો ઉદાર સંભળવાથી નહિ પણ આત્મભળથી થશે. જો સંભળવાથી જ અંબાનગરીનો ઉદાર થવાનો હોય તો એ ઉદારનો મહાત્મા ભાર મારી ઉપર આવી ન પડતો, કશું કે સંભળનારો અધિકાર મારો પાસે જરા પણ નથી. ભારે બીજા બાલુ સંભળનારો મોટા મોટા અધિકારીઓ. આત્મારે પણ વિદ્યમાન છે. જો સંભળનારો આપારે જ અંબાનગરીનો ઉદાર થવાનો હોય તો અનેક સંભળનારો પુરંદરો હોવા જતાં મને અંબાપુરીનો મારા હાથે થતા ઉદારનું સ્વપ્ન આવત નહિ. મને સ્વપ્ન આપ્યું છે એટલે એ નિશ્ચિત છે કે અંબાપુરીનો ઉદાર સંભળવાથી નહિ પણ આત્મભળથી જ થશે. એટલા માટે મારામાં આત્મપ્રતિભા બળ વધે એવો મારે સતત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આ બાળુ, વસુમતિ સ્વપ્ન વિષે વિચાર કરી રહી છે ત્યારે બીજી બાળુ ધારિણી માતા એવો વિચાર કરી રહી છે કે.—પતિદેવે, ‘વસુમતિ બ્રહ્મચર્ય’ પાળવા ચાહે છે કે વિવાહ કરવા ચાહે છે’ એ વિષે વસુમતિનો અભિપ્રાય લેવાનો ભાર મારી ઉપર મૂક્યો છે તો હું જ વસુમતિ પાસે જઈ કે તેને અહીં બોલાવું ! આ વિચાર આવતાની સાથે ધારિણીને બીજો વિચાર આવ્યો કે, વસુમતિ વિવાહ અને બ્રહ્મચર્ય એ બેમાંથી શું પસંદ કરશે ? જો તેના ઉપર સામયિક પ્રભાવ પડ્યો હશે તો તો તે વિવાહ કરવાનું જ પસંદ કરશે પણ જો તે મારી શિક્ષા ઉપર ધ્યાન આપશે તો તે ‘બ્રહ્મચારિણી’ રહેવાનું જ પસંદ કરશે ધારિણી આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરી રહી છે એટલામાં તો વસુમતિની સખીઓ પણ તેની પાસે આવી ધારિણીને ઉચિત અભિવાદન કર્યું ત્યાં તો ધારિણીએ બધાના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા.

સખીઓ—આપના અને મહારાજના પુણ્ય પ્રતાપે અમે બધા સદા કુશલ જ છીએ.

ધારિણી—તમારી સખી વસુમતિ તો પ્રસન્ન છે ને ?

સખીઓ—રાજકુમારી પોતે જ પ્રસન્નતારૂપ છે હા, આજે રાત્રે તેણે એક વિચિત્ર સ્વપ્ન જોયું છે

ધારિણી—સ્વપ્ન શું જોયું છે ?

સખીઓ—સ્વપ્નમાં આખી ચંપાનગરીને ઘેર દુ બસાગરમાં નિમગ્ન થએલી અને પોતાના હાથે તેનો ઉદ્ધાર થએલો તેણીએ જોયું છે.

ધારિણી—આ સ્વપ્ન તો સારું છે ! પુત્રીની દ્વારા આવું મહાન કાર્ય સંપન્ન અને સફલ થાય એથી વિશેષ પ્રસન્નતાની બીજી વાત શી હોઈ શકે ?

સખીઓ—પણ સાથે જ, સ્વપ્નમાં ચંપાપુરીને દુ બસાગરમાં ડૂબતી તેણે જોયું છે તેવું શું ?

ધારિણી—અપાપુરીનું જેવું બવિધ્ય દશે તેવું કાર્ત્તો થશે જ
 પણ સાથે જ એવાં વિપત્તિના સમયે આપણી દ્વારા જેવું ઉદ્ધારકાર્ત્ત
 થશે એ પણ જેવું જોઈએ। કોઈ સારા કાર્ત્તમાં નિમિત્તભૂત જનનું
 એ શુ ઝોઝી પ્રસન્નતાની વાત છે। દુઃખસાગરમાં કુએથી અંધા
 નજરીતો ઉદ્ધાર વસુમતિ કરશે' એ જાણીને મને પ્રણી પ્રસન્નતા
 થઈ વસુમતિદ્વારા કોઈ વિશેષ કાર્ત્ત સંપન્ન થાવ એ જ મારી હૃદયભાવના
 છે વસુમતિએ એ સ્વપ્ન જેવું છે તે ઉપરથી મને એમ લાગે
 છે કે વસુમતિ માનવસમાજની સ મુખ્ય કોઈ ઉચ્ચ આદર્શ
 ઉપરિચિત કરશે.

સખીઓ—મહારાણી! પણ સ્વપ્નની વાત તો સત્ય સિદ્ધ
 થતી નથી।

ધારિણી—જેમનું મન, વચન અને શરીર પ્રપચોમાં પ્રવૃત્ત
 રહે છે અને અપવિત્ર હોય છે તેઓનું સ્વપ્ન મોટે ભાગે મિથ્યા
 સિદ્ધ થાય છે પણ જેમનું મન, વચન અને શરીર પવિત્ર છે તેમનું
 સ્વપ્ન પ્રાપ્ત સત્ય સિદ્ધ થાય છે વસુમતિ મન, વચન અને કથાથી
 પવિત્ર છે એટલા માટે તેને એ સ્વપ્ન જાણ્યું છે તે કદાપિ મિથ્યા
 થશે નહિ અપાપુરી ઉપર એ આકૃત જાતી પડશે તેમાંથી અપા-
 પુરીતો ઉદ્ધાર વસુમતિ જ કરશે એવો મારો હૃદય વિશ્વાસ છે

સખીઓ—મહારાણી! માફ કરશો, જામતે તો રાજકુમારીને
 સ્વપ્ન જાવવાનું બીજું જ કારણ જણાય છે।

ધારિણી—શુ કારણ જણાય છે।

સખીઓ—રાજકુમારી મુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ છે જ્યાં હજી
 સુધી તે કુમારી જ છે અને તેથી જ તેને જાણું સ્વપ્ન જાણ્યું છે
 મુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ જતાં વિવાહ ન થવાથી, શારીરિક ઉજ્જ્વલતાને
 કારણે કન્યાઓને આ પ્રકારનાં સ્વપ્નાંઓ જાણ્યાં જ કરે છે અને
 એટલા જ માટે કન્યાઓને વધારે ઉગર સુધી કુમારી રહેવાનું નિષિદ્ધ
 જતાવવામાં જાણ્યું છે

ધારિણી—પ્રત્યેક વ્યક્તિ, કોઈ પણ વાતનો અર્થ પોતાની ભાવના પ્રમાણે બંધબેસતો કરે છે અને તે સ્વાભાવિક જ છે. એમા કાઈ આશ્ચર્યની વાત નથી. તમે પણ તમારી ભાવના પ્રમાણે, વસુમતિના સ્વપ્નનો અર્થ ઘટાવ્યો છે પણ આ વાત તમે વસુમતિને કેમ ન કહી ?

સખીઓ—કહી હતી !

ધારિણી—તો વસુમતિએ એનો શો ઉત્તર આપ્યો ?

સખીઓ—વસુમતિએ જવાબમા કહ્યું કે, ‘હું વિવાહ જ નહિ કરું’ પણ ષ્ણચર્યનું પાલન કરતી, માતાપિતાની સેવા કરી, તેમના ઋણથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરીશ પણ શ્વસુરગૃહનું નવું ઋણ માથે નહિ ચડાવું’

વસુમતિની સખીઓદ્વારા વસુમતિના ઉચ્ચ અને ઉદાર વિચારો જાણી ધારિણીને ખુબ જ પ્રસન્નતા થઈ અને મનમા વિચારવા લાગી કે, હું વસુમતિ પાસેથી જે વાતની આશા રાખી બેઠી હતી તે આશા પૂર્ણ થવાના સમાચાર તો મને આ સખીઓદ્વારા મળી ચૂક્યા જ છે. વસુમતિ ષ્ણચર્યનું પાલન કરે અને માનવસમાજની સમક્ષ દૃઢચાણનો ઠોઠ એક નવીન ઉચ્ચ આદર્શ ઉપસ્થિત કરે એ જ મારી હૃદયની ભાવના છે. સખીઓના વાર્તાલાપ ઉપરથી તથા સ્વપ્નની આગાહીથી મારી હૃદયભાવના અવશ્ય પૂર્ણ થશે એમ જણાય છે વસુમતિના હૃદયના ભાવો તો આ સખીઓદ્વારા મને જાણવામા આવી ગયા છે તેમ છતાં વસુમતિને રૂબરૂ મળી તેના સ્પષ્ટ વિચારો મારે પ્રત્યક્ષમાં જાણી લેવા જોઈએ અને પછી તે વિષે પતિદેવને કહેવું જોઈએ

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી ધારિણીએ વસુમતિની સખીઓને કહ્યું કે, વસુમતિ જ્યારે વિવાહ જ કરવા ચાહતી નથી તો પછી તેના સ્વપ્નનું કાગળ અવૈવાહિક જીવન માનવું શું ઠીક છે ? ખેર ! તમે હવે જાઓ. હું હમણા થોડી વાર પછી વસુમતિને મળીશ અને પછી જેમ ઠીક લાગશે તેમ કરીશ

વસુમતિની સખીઓ સ્વસ્થાને ગાલી મર્ધ સખીઓને સ્થાના
કર્તી પછી, ધારિણી વસુમતિ પાસે મર્ધ તે વખતે વસુમતિ વીણા
વગાડતી હતી. ધારિણી માતાને જોઈ વસુમતિ તેમની સામે ડોડી નર્મ
પ્રશ્નમ કર્યા ત્યારપછી તેમને સ માનપૂર્વક અદર લાવી આપન
ઉપર બેસાડી અને બે હાથ જોડી કહેવા લાગી કે આજે મારા
જાહેશ્વર્ય છે કે તમે જાહો પધારી અને દર્શન આપ્યાં.

ધારિણી—હમણાં તારી સખીઓદ્વારા અને સમાચાર મળ્યાં
કે આજ રાત્રે તેં એક વિચિત્ર સ્વપ્ન જોયું છે એ સ્વપ્નના વિષયમાં
તારા કુલજ સમાચાર પૂછવાની સાથે એક આવશ્યક વાત વિશે તારી
સમ્મતિ લેવા હું જાણી જાતી છું.

વસુમતિ—હા, માતા! કાલે રાત્રે મેં સ્વપ્નમાં જોયું કે
જંબુપુરી દુર્ગસાગરમાં ફૂલી રહી છે અને ફૂલતી જંબુપુરીના મેં
ઉદ્ધાર કર્યો. આ સ્વપ્ન જોઈને હું અસમજસમાં પડી મર્ધ છું કે
આ સ્વપ્ન સાલકાવક છે કે દુર્ગસાગર! આ સ્વપ્નને કેવું સમજું!

ધારિણી—હું તો આ સ્વપ્નને સારું સમજું છું અને માનું
છું કે આ સ્વપ્ન પ્રમાણે મારી જાવના પશુ પૂર્ણ થશે. જો કે આ
સ્વપ્ન પ્રમાણે જંબુપુરી જાવસ્થા દુર્ગસાગરમાં ફૂલી જશે એ દુર્ગતો
વિષય છે પણ સાથે સાથે તારા હાથે જંબુપુરીના ઉદ્ધાર થશે એ
જ્ઞાનક્રમે વિષય છે તારા હાથે કોઈ મહાન કાર્ય સંપન્ન થાય એવી
મારા હૃદયમાં પહેલેથી જાવના રહી છે. તારું જાવિ કલ્પન કેમ મુખમય
જાને એ વિશે જાહેરાતે મહારાજા સાથે મારી વાતચીત મર્ધ હતી
કોઈ સારા મેજા વર સાથે તારો વિવાહ કરી નાંખવામાં આવે એવી
મહારાજાની ઇચ્છા છે આ સંબંધમાં તારી ઇચ્છા રી છે એ જાણવા
મહારાજાએ અને જાણા જાણી છે મહારાજાની આ જાણાનુસાર હું
તારી ખસે આવતી જ હતી ત્યાં તારી સખીઓએ તે સ્વપ્ન જોવાના
સમાચાર સંભળાયા એ સંભળી અને બહુ પ્રસન્નતા મર્ધ જાને મહા
રાજાની જાણાનુસાર તારી ઇચ્છા જાણવા હું જાને જાણી છું.

ભવિષ્યમા કોઈ મહાન કાર્ય તારા હાથે થવાનું છે અતઃ 'કાર્ય'સિદ્ધિ કરવા આત્મશક્તિનો સંચય કર, એમ કહેવા હું અહીં આવી છું. બેટા ! હવે એ બતાવ કે, મહારાજાએ જે વાત બોલવા મને કહ્યું છે એ વિષે તારો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય શું છે ? તે કહે !

વસુમતિ—પૂજનીય માતાજી, ભવિષ્યમાં જે મારા હાથે કોઈ ટ્રેન્ડ કાર્ય સંપન્ન થયું તો તેનું શ્રેય પણ તમને જ છે. કારણ કે, મારામા જે શક્તિ છે અને જે શક્તિદ્વારા હું કાર્યસિદ્ધિ કરી શકીશ એ બધું આપના પ્રતાપે જ થવાનું છે. પણ હમણાં મારા પિતાજીની આજ્ઞાનુસાર આપે મને જે પ્રશ્ન કર્યો તે પ્રશ્ન સાબળી મને આશ્ચર્ય થાય છે !

એક બાળુ તો આપ મારા હાથે કોઈ મહાન કાર્યની સિદ્ધિ થાય એમ ઇચ્છો છો અને બીજી બાળુ મને વિવાહબંધનમાં બાંધવા ચાહો છો તો આ બન્ને વિરોધી વાતો કેમ બની શકે ? માતૃશ્રી ! તમે મને બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શિક્ષા આપી બતાવ્યું છે કે, બ્રહ્મચર્યને પાળવું એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. જ્યારે બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ ન હોય એવી અવસ્થામાં વિવાહ કરવામાં આવે છે તો તમે બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ મારામાં જોતા ન હો તો તો, મારા વિવાહ વિષે વિચાર કરવો યોગ્ય છે. પણ જો મારામાં બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ છે એવો તમને વિશ્વાસ હોય તો મારા વિવાહ વિષે વિચાર કરવો ન જોઈ એ શું હું પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન નહિ કરી શકું એવું તમને જણાય છે ! કે જેથી મારો વિવાહ કરી દેવો તમને આવશ્યક જણાય છે ?

ધાર્મણી—નહિ.

વસુમતિ—તો પછી મારા પિતાજીને મારા વિવાહ વિષે વિચાર કેમ આવ્યો ! અને વિચાર આવ્યો તો તમે તે જ વખતે મારા પિતાજીને આજ્ઞા આપી કે મારા વિવાહ ન કરવો ?

પારિણી—પુત્રી ! તારું કહેવું જરાજર છે પણ માતાપિતાએ
 ચાતાના કર્તવ્ય પાલન કરવું પણ આવશ્યક છે. જ્યારે
 કર્તવ્ય એ છે કે જામે તારી ઇચ્છા હોય તેમ કરીએ. જતા-
 તારે ન તે તારે વિવાહ કરી શકીએ તેમ અક્ષયર્ષ પણ પગાવી
 ન શકીએ. ને તું જેમ કહે કે તો પછી મારી ઇચ્છા જલ્પવા
 મારે તમે વિચારો. જ વિચાર કેમ કર્યો અક્ષયર્ષના વિચાર કેમ ન
 કર્યો ! તે તેનું પણ કારણ સંજ્ઞા.—

અક્ષયર્ષનું પાલન કરવું ઉત્તમ છે તે પણ તે સરથ
 નથી પણ ખાંડની ધાર ઉપર ચાલવા જેવું કપરું કામ છે.
 અક્ષયર્ષની ઉત્તમતા અને શક્તિ ભેદિતે અનેક યોદ્ધા અક્ષયર્ષ
 પાલવાની પ્રતિજ્ઞા તો કરી હે છે પરન્તુ અક્ષયર્ષને જાગ્યારમાં
 ઉતારતાં મુશ્કેલી પાડવાને કારણે પ્રતિજ્ઞાભટ્થ થઈ જાય છે
 અને ત્યારે તેમની સ્થિતિ બહો મદસ્તવો મદ્દ જેવી થઈ જાય છે.

“જા સિવાય યોદ્ધાની દૃષ્ટિએ અક્ષયર્ષનું પાલન કરવું મુશ્કેલ
 કાર્ય છે જ્યારે વિવાહ કરવો સરથ કાર્ય છે અને જા જ પ્રમાણે
 યોદ્ધા અક્ષયર્ષમાં કુખ્ય અને વિવાહમાં સુખ માને છે. જા જમાં
 કારણેને લીધે અક્ષયર્ષના વિચાર ન કરતાં જામે વિચારને વિચાર
 કર્યો પણ વિવાહ કરવો કે અક્ષયર્ષ પાળવું એ જા તારી ઇચ્છા
 ઉપર જાધાર રાખે છે તું વિવાહ જ કરે અક્ષયર્ષનું જ પાલન કર એ
 જેમાંથી યોદ્ધા જામરો જામક કે જાનુરોપ નથી. તું જે માર્ગ
 જવા ચાલતી હો તો માર્ગ પસંદ કરી શકે છે.”

વસુમતિ—જાપતું કહેવું ઠીક છે પણ એ હું જા જાનમાંથી
 યોદ્ધાપણ એક વાતને હમણાં નિશ્ચય ન કરું તો કંઈ વધી
 નથી તે !

પારિણી—કંઈ વધી કે હાનિ નથી.

વસુમતિ—તો પછી હું અત્યારથી કોઈપણ પ્રતિજ્ઞામાં શા માટે બધાઈ જાઉં ? થોડા દિવસ વધારે અનુભવ મેળવી એ બંને માથી કોઈ એક વાતનો જ નિર્ણય કેમ ન કરું ? જો કે હું અહ્યર્થને જ ઉત્તમ સમજું છું પણ પોતાની શક્તિનો પૂરેપૂરો વિશ્વાસ ક્યાં પછી જ ‘હું અહ્યર્થ’ જ પાળીશ કે વિવાહ જ કરીશ, એ વિષે સ્પષ્ટ કહીશ.

ધારિણી—ઠીક છે, તને યોગ્ય લાગે તેમ કર. તું પૂર્ણ અહ્યર્થ પાળવામાં સમર્થ થા એવી તારા માટે હું શુભ કામના કરું છું : ભવિષ્યમાં તારા હાથે કોઈ શ્રેષ્ઠ કાર્ય સિદ્ધ થાય એવી જે હું ભાવના બાવું છું તે ભાવનાની સફલતા પણ અહ્યર્થ ઉપર આધાર રાખે છે, ઠીક, હવે હું જાઉં છું અને મહારાજને પણ એમ કહી દઉં છું કે, “વસુમતિની ઇચ્છા તો અહ્યર્થ પાળવાની જ છે પણ હજી તે કોઈ વાતનો નિશ્ચય કરી શકે નથી ” આ પ્રમાણે કહી ધારિણી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. ચાલી જતી ધારિણીને વસુમતિએ પ્રણામ કર્યા વસુમતિના વિચાર સાબળી ધારિણીને ખૂબ પ્રસન્નતા થઈ.

રાતના સમયે મહારાજ દધિવાહન, મહારાણી ધારિણીના મહેલે પધાર્યા મહારાણી ધારિણીએ મહારાજને વસુમતિના વિચારો અને સ્વપ્નના સમાચારો કહી સંભળાવ્યા, જે સાબળી દધિવાહનને પ્રસન્નતા અને ચિન્તા બંને થયા. વસુમતિના વિવાહ સંગ્રામી મહારાજને એ જ કહ્યું કે, “ન્યારે વસુમતિ હમણા પોતે વિવાહ કરવા ચાહતી નથી તો એ વિષે મારો પણ કોઈ આયક નથી ”જો, તે અહ્યર્થ પાળે તો તો વધારે ખુશી થવા જેવું છે ”

આ પ્રમાણે વસુમતિના વિવાહનો વિચાર અનિશ્ચિત કાળ સુધી સ્થગિત રાખવામાં આવ્યો. તે સમય દરમિયાન તો વસુમતિના સ્વપ્નને સિદ્ધ કરનારી એક ઘટના ઘટી ગઈ.

૨૧ જન્મ લો... બ

અ ઠ ર ષ્ઠ

[૫]

હવે મુવર્ણે રચાતાં હો ફેલાસસમા બહે,
ન જીવે હુબ્બની વાણુ, નહ એવી જાત વહે
હેલ્યીત હવે કીધ, માત્ર વિનયને હલ્લે,
મિત્રવાને હલ્લે માત્ર, યેજા તો સર્વને હલ્લે—શ્રી સિત્તાજી

આત્મપતનનું પ્રધાન કારણ લોકાં છે લોકો લોકને
વડાઈ નેટલાં પાપકર્મો જાણે છે તેટલાં પાપકર્મો જીન કર્મ કારણે
જાગરતા નથી પછી તે લોકાં ધનનો હોય, જ્ઞાનો હોય, રાજાનો
હોય, વૈજાનો હોય કે પછી ગમે તે વાતનો હોય, લોકને વડાઈ
મનુષ્ય જાણે કોઈ જાત જાત જન્મ છે ત્યારે ગમે તેવું પાપ હોય તો
પણ તે જાગરતા જાગ્રતો નથી કારણ કે લોકાં જાત જાતે મનુ-
ષ્ય ઉપર ગદી બેસે છે ત્યારે તેના હલ્લેમાં ન્યાય, સત્ય, ધર્મ કે
જોતિષનું જરાપણ સ્થાન રહેતું નથી અને તેને જાણે જાણે,
જાણે, અધર્મ જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે

આ પ્રમાણે લોભાધ બનેલો મનુષ્ય ન્યાયી અને નિરપરાધી લોકોને કષ્ટ આપતા, વધ કરતાં, તેમના લોહીની નદી વહેરાવતા કે તેમનો સર્વ નાશ કરતા પણ પાછી પાની કરતો નથી. આ બધા પાપકર્મોનું મૂળ કારણ લોભ જ છે.

મનુષ્ય જ્યારે લોભાધ બને છે ત્યારે મનુષ્યમાથી મનુષ્યતા ચાલી જાય છે અને તે મનુષ્યરૂપે પિશાચ જ બની જાય છે. અને એવી અવસ્થામાં માતાપિતા, ભાઈબહેન કે બીજાં આત્મીય જનોનો સંહાર કરવો કે તેમને હાનિ પહોંચાડવી તે લોભાધ મનુષ્યને માટે દુષ્કર્મ કે શરમની વાત હોતી નથી તો પછી બીજા લોકોનો સર્વનાશ કરે એમાં તો શુ આશ્ચર્ય ! કારણ કે લોભને લીધે લોભાધ મનુષ્ય અન્યાયને પણ ન્યાય પોતે માને છે અને બીજાને મનાવવા પ્રયત્ન કરે છે અને આ કારણે જ લોભી મનુષ્યનું હૃદય દુઃખિતોના હાહાકારથી કે પીડિતોના કરુણ કન્દનથી જરાપણ પીગળતું નથી પણ ઊલટું પ્રસન્ન થાય છે.

જો કે માનવહૃદય બીજાનું દુષ્કર્મ પણ સહી શકતું નથી પણ લોભી મનુષ્યમાં માનવહૃદયનું સ્થાન પશુહૃદય લઈ લે છે અને તેમની ભયકર પાશવતાને કારણે ગમે તેટલું ખરાબ કામ પણ આચરતા તેને જરાપણ સંકોચ થતો નથી લોભમાં પણ રાજ્યોનો લોભ તો ફટલો બધો વિનાશક હોય છે એ તો સિદ્ધ જ છે નીતિકારોએ તો તે વિષે ત્યાસુધી કહી નાખ્યું કે :—

‘અસન્તુષ્ટા દ્વિજા નષ્ટા, સન્તુષ્ટાશ્ચ મહીમૃત ॥’

અર્થાત—અસંતોષી વ્યાહાણ અને સંતોષી રાજા બન્ને નષ્ટ થઈ જાય છે

‘રાજ્યોએ સંતોષ કાઈ દિવસ રાખવો ન જોઈએ, એવી શિક્ષા રાજ્યોને આપવામાં આવે છે પણ રાજ્યોના અસંતોષથી તો તેમના

લોકથી પ્રજાઓને દેહકું બધું કષ્ટ સહેવું પડે છે એનાં અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે નાસ્તિતાલી કતલ અને અંગ્રેજશાહી દ્વંદ્વે એ રાજ્યઓના લોકોનું જ દુષ્પરિણામ હતું.

લોકોને કારણે જ કસ અને જોર મરેને પોતપોતાના પિતાને ક્રોધા નામાં પૂર્યા હતાં. કૌરવોએ પોતાના બાઈઓની સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું અને અજ્ઞાન તથા અધાર્મીના ચિત્તોદ્ધર્મ હયાત કરાવ્યો હતો. અંબાપુરીમાં પણ લોકોને કારણે એવી જ એક દુર્ઘટના થઈ. એક લોકો અકિતને કારણે નાસ્તિતાલી એવી કતલ અને અંગ્રેજશાહી એવી દ્વંદ્વે મચાવી, અંબાપુરીની પણ એવી જ દુર્ઘટના કરવામાં આવી.

અંબાપુરીના રાજ્યની સીમા, કૌરવોની રાજ્યના સીમાન્તને મળતી હતી. અંબાપુરી જેમ કૌરવોની નજરી પણ મનધાન્યથી સમૃદ્ધ અને વ્યાપારપ્રસિદ્ધ મેદાની નજરી હતી. કૌરવોની નજરીનો મહારાજ સત્તાનિક હતો કે જે અંબાના મહારાજ દક્ષિવાહનનો સમઘી હતો. દક્ષિવાહનની રાણી મહાવતી અને સત્તાનિકની રાણી મહાવતી એ વૈરાલીના મહારાજ એટાની મન્ને પુત્રીઓ હતી. એ સમયે દક્ષિ વાહન અને સત્તાનિક મન્ને સાદુભાર્થ થતા હતા. એ કે મન્ને સાદુભાર્થ હતા પણ જ તેના સ્વભાવ તથા વિચારમાં મહત્ત્વ જ અંતર હતું.

દક્ષિવાહન શાન્તિપ્રિય, સતોષી અને ધાર્મિક રા ન હતો. મારી પ્રજાને ત્રાસ ન થાય તેમ કાર્મ જીવ રાજ્યની પ્રજાને પણ ત્રાસ ન થાય, એવી તેની ભાવના રહેતી હતી. તેને રાજ્ય વંચારવાની સાલસા ન હતી તે પોતાને પ્રજાનો મેદો સેવક માનતો હતો. પણ પ્રજાને દુઃખ આપી પોતે સુખ મોજવવા ચાહતો ન હતો. તેનામાં ચિન્થા જિમ્મન ન હતું કારણે કદ જાણી પોતાનો વિશ્વસ્ત્રવૈભવ વધારવાનો તે વિચાર કરતો પણ કરતો નહિ. તે ચારી રીતે જાણતો હતો કે નાસવાન મનસપેશિને મદી જીવને કદ જાણતું એ મોટું પાપ છે.

ખરી મોટાઈ મેળવવા માટે તો ખીજના દુખને દૂર કરી તેને સુખ પહોંચાડવું જોઈએ અને આમ કરનાર વ્યક્તિ જ મોટાઈ મેળવી શકે છે અને યશસ્વી બની શકે છે.

દધિવાહન આવા ઉચ્ચ વિચાર અને ઉદાર સ્વભાવવાળો હતો જ્યારે શતાનીકના વિચાર અને સ્વભાવ દધિવાહનથી તદ્દન વિપરીત હતા. શતાનીક રાજ્યને રાજ્ય વધારવાની લિપ્સા બહુ હતી તે દિવસરાત એ જ વિચાર કર્યા કરતો કે, મારા રાજ્યનો વિસ્તાર કેવી રીતે વધે ? તે રાજ્યવૃદ્ધિદારા યશસ્વી બનવાની ઇચ્છા રાખતો હતો. તેને ધર્મ-અધર્મ, ન્યાય-અન્યાયની બહુ પરવા ન હતી પણ રાજ્યવૈભવ કેમ વધવા પામે એ જ એક માત્ર તેની ઇચ્છા રહેતી હતી. તે પોતાને પ્રજાનો સેવક નહિ પણ શાસક માનતો હતો. કારણ કે તેની એવી માન્યતા હતી કે, ‘પ્રજાનો ધર્મ’ રાજ્યને સુખ આપવાનો છે અને રાજાનો ધર્મ, સુખનો ઉપભોગ કરવાનો છે, આ મિથ્યાભિમાનને કારણે તે ખીજના સુખ-દુખની જરાપણ ચિન્તા કે પરવા કરતો નહિ તે યશવૃદ્ધિના સાધન તરીકે રાજ્યવૃદ્ધિ અને જીવનસુખના સાધન તરીકે ભોગોપભોગને જ માનતો હતો.

જો કે, શતાનીકની રાણી મૃગાવતી પ્રાતઃસ્મરણીયા સોળ સતીઓમાંની એક મહાન સતી હતી અને તે શતાનીકને વારંવાર સમજાવતી હતી કે, “ મહારાજા ! આ રાજ્યવૈભવ કે જેને વધારવા માટે આપ દિવસરાત ખોટા પ્રયત્નો કરો છો, ખીજને કષ્ટ આપો છો અને પ્રજા ઉપર ત્રાસ વર્તાવો છો, એ રાજ્યવૈભવ આપની સાથે પરલોકમાં આવવાનો નથી માટે આપ રાજ્યવૈભવના મમત્વમાં પડી જઈ ન્યાયધર્મને ભૂલી ન જાઓ પણ ન્યાય અને ધર્મને હમેશાં નજર સામે રાખી પ્રજાને સુખ-શાન્તિ પહોંચે એ રીતે એક સેવકની જેમ રાજ્યશાસન ચલાવો તો આપ પણ સુખી થશો અને પ્રજા પણ સુખી થશે ”

આ પ્રમાણે સૂચાવતી શતાન્તીકને વારવાર સમન્વત્તો
પણ મોઢાધ શતાન્તીક સૂચાવતીની એક પણ વાતને ચણકારતો
નહિ. ત્યારે સૂચાવતી બહુ કહ્યા કરતી ત્યારે શતાન્તીક એમ કહીને
તેને મોઢાધાં બદલાવતો કે

“ તમે સ્ત્રીઓ પુરુષોની વાતોમાં શું જાણો ! જો
પુરુષો સ્ત્રીઓની વાતને મહત્ત્વ આપવા માગે તો તો મોઢા જ
દિવસોમાં પુરુષોનો સર્વનાશ જ થઈ જાય ને ! વળી, ધમ
જાને ન્યાયનુ બંધન તો ગરીબો માટે છે મારા જેવા સમય રાજ્ય
ધમ જાને ન્યાયના બંધનમાં પડી જાય તો રાજ્યનો વિસ્તાર જ
કેમ વધારી શકે ! જે રાજ્ય પોતાના બાહુબળથી રાજ્યનો વિસ્તાર
વધારતો નથી પણ પૈતૃક રાજ્ય ઉપર જ સંતોષ પકડી બેસી રહે છે
તે રાજ્યવંશમાં જ મેથો હોવા છતાં વીર નહિ પણ કમર જ ચણાય
છે આ જ પ્રમાણે જે વ્યક્તિ રાજ્ય હોવા છતાં પણ રાજ્યસુખની
મોજામજા માણતો નથી તે કેવળ રાજ્ય નામધારી જ છે હું કમર
નથી, કે ન્યાય તથા ધર્મનો ટેંચ કરી એક દેશણે બેસી રહું જાને
પોતાની ધીરતા જાને પોતાના બાહુબળનો ઉપયોગ જ ન કરું

આ પ્રમાણે શતાન્તીક જાને દંધિવાદનના સ્વભાવ જાને આગર
વિચાર એક સ્ત્રીજાથી તથા વિષરીત હતા. શતાન્તીકની આજમાં
ઝડિ-સમૃદ્ધિથી સમૃદ્ધ અંબાપુરી, કણ્ણાની માફક બટકા કસતી
હતી. ન્યાયનીતિપૂર્વક રાજ્યશાસન ચલાવવાથી દંધિવાદનની જે
પ્રશસ્ય-સુશસ્ય મારે જાણુ પ્રસરી હતી તે શતાન્તીક સહી શકતો
નહિ તે તો દિવસ જાને રાત એ જ ગિન્તા ક્યાં કરતો કે:-

“ દંધિવાદનની સુખસમૃદ્ધ પ્રભા મારી આખીનતામાં જેવી રીતે જાને
જાને અપાનગરોના ધનમહારથી કૌશાંબીનો ભયાર જેવી રીતે ભરાય !,
અંબાનુ રાજ્ય કૌશાંબીના રાજ્યના કમ તમે જાણી જાય જાને દંધિ
વાદનની મદત્ત મારીમાં મળી જાય, જસા ! આ એક માત્ર ઇચ્છા શતા

નીકના હૃદયમા રહેલી હતી આ ઇચ્છાની પૂર્તિ કરવા માટે ઉપાયો યોજવા અને વિચાર વિનિમય કરવા તે પોતાના મન્ત્રીઓ સાથે શુભ મત્રણા પણ કરતો તે મન્ત્રીઓને કહેતો કે, “જીઓ ! દધિવાહન ધર્મદોગી છે અને તેની પાસે સેના પણ બહુ થોડી છે એટલે ચપા ઉપર વિજય મેળવવો, એ કાંઈ મુશ્કેલ કામ નથી ન્યારે ચપાનગરીના મહેલ ઉપર મારો વાવટો ફરકશે ત્યારે જ મને આત્મસંતોષ થશે. ”

શતાનીકના મન્ત્રીઓ પણ શતાનીકની ચપા ઉપર આક્રમણ કરવાની ઇચ્છાને પ્રોત્સાહનદ્વારા વેગ આપતા હતા. તેઓ શતાનીકનો વિચારને વેગ આપવા માટે કહ્યા કરતા કે, ‘ મહારાજા ! ચપા ઉપર વિજય મેળવવો એ કાંઈ મુશ્કેલ કામ નથી આપ ન્યારે ચાહો ત્યારે ચપા ઉપર આક્રમણ કરી વિજય મેળવી શકો એમ છે. ’

આ પ્રમાણે મન્ત્રીઓને પણ પોતાના મતને મળતા જોઈ શતાનીક ચપા ઉપર આક્રમણ કરવાનું બહાનું શોધવા લાગ્યો અને આ બાજુ અંદરને અંદર સેનાને વધારવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

તે મનમા વિચારવા લાગ્યો કે, “જો કાંઈ બહાના વિના હું ચપા ઉપર આક્રમણ કરીશ તો લોકો મારી નિંદા કરશે એટલું જ નહિ પણ લોકમત પણ મારી વિરુદ્ધમાં જશે અને એવી અવસ્થામા મારી સેના અને પ્રજા પણ મારી વિરુદ્ધ વિદ્રોહ કરી એસે એ પણ સભ વિત છે માટે ચપા ઉપર આક્રમણ કરવા માટે કાંઈ બહાનું ધડી કાઢવું જોઈએ કે, જેથી લોકોમા મારી વિરુદ્ધ કાંઈ ખળભળાટ ન થાય અને મારી અંતરેચ્છા પણ પાર પડે ”

પોતાની ખરાબ લાવનાને પૂર્ણ કરવા માટે બીજા ઉપર આરોપ ચડાવવો, બીજાને અપરાધી બનાવી તેમની પાસેથી ઇચ્છિત વસ્તુ ખૂટવી લઈ તેમની ઉપર પોતાનો અધિકાર જમાવવો અને બીજાનો સત્યાનાશ વાળવા છતાં પોતે નિર્દોષ છે એમ બતાવવું, એનું નામ જ આજકાલ રાજનીતિ કહેવાય છે રાજ્યો આવી રાજનીતિનો

આમય લઈ પરરાજ્યને મારીમાં રમડોળી મૂકે છે અને પોતાનો વિજય થયો છે એમ માને છે પણ રાજ્યભોજના વિજયથી પોતાની આત્મશક્તિનો વિજય થયો નથી એ તેઓ સૂચી જાય છે

અપાપુરીના રાજ્ય ઉપર તમામ મારવા મારે સ્થાનીક અને તેના મંત્રીઓ રાજનૈતિક જાણ બીજાવવા સાચા આ માણુ જ્યારે સ્થાનીક અપાપુરી ઉપર આક્રમણ કરવાની તૈયારી કરી રહ્યો છે ત્યારે બીજા માણુ હિંદિવાહનના હુકમમાં ડોહની સાથે મુદ્દ કરવાની કે બીજાના રાજ્ય ઉપર આક્રમણ કરવાની યોગ્ય માત્ર ભાવના નથી તેમ કાર્મ બીજો રાજ્ય મારા રાજ્ય ઉપર આક્રમણ કરશે એનો પણ તેને જ્ઞાન નથી કારણ કે તેણે આસપાસના બધા રાજ્યો સાથે મિત્રતાપૂર્ણ સંબંધ કરી લીધી હતી અને એ હિંદિએ પોતાના રાજ્યનો આંતરિક પ્રગર્ભ જાળવવામાં જોડલી સેનાની જગ્ગર હતી એટલી જ સેના રાખી વધારે પાટી સેનાને જોડી કરી નાંખી હતી કારણ કે કોઈ રાજ્ય ઉપર આક્રમણ કરવા માટે કે કોઈ આક્રમણ કરતું હોય તો તેને શિક્ષા માટે તેણે વધારે સેના રાખી ન હતી.

એક રાજ્ય બીજા રાજ્ય પાસે કેટલી સેના છે મુદ્દ માટે તેની પાસે કઈ કઈ અને કેટલી સામગ્રી છે તેની પાસે કેટલો જલજલાર છે અને તેના રાજ્યની સ્થિતિ કેવી છે । વગેરે વિશે સૂપ્ત રીતે જાણવનાર જગર હલજ્ઞ હરે છે સુમતરદ્વારા સ્થાનીક પણ હિંદિવાહન પાસે કેટલી સેના, કેટલો જલ જલાર તથા રાજ્યની કેવી સ્થિતિ છે । વગેરે સુમ પાતોળી જગર મેળવી લીધી હતી.

આ સુમ સમાચારોને આધારે સ્થાનીક પોતાના મંત્રીઓને વારંવાર કહા કરતો કે ધર્મદેવી હિંદિવાહન કાગર છે તે હાઈથી હરે છે તેની પાસે કેવળ આટલી જ સેના છે અને તેની પાસે આટલો જલજલાર છે । તેની મુદ્દિયાર સેનાને છતવી એ તો

ખાળકોના ખેલ જેવું કામ છે કારણ કે, હવે તો મેં સેનામાં આટલો વધારો પણ કરી લીધો છે એટલે કોઈ ખીજા રાજા દધિવાહનની સહાય માટે આવે તો તેને પણ હરાવી શકાશે. પહેલા તો કોઈ રાજા, સહિના નિયમ પ્રમાણે દધિવાહનને સહાયતા આપવાની હિંમત કરશે નહિ અને કદાચ સહાયતા આપશે તો તે પણ પરાજિત થશે અને કાળુ મોઢું કરી પાછો ચાલ્યો જશે. એટલા માટે ચપા ઉપર વિજય મેળવવો એ તો કાંઈ મુશ્કેલની વાત નથી પણ ચપા ઉપર આક્રમણ કરવા માટે કોઈ બહાનુ તો અવશ્ય શોધી કાઢવું જોઈએ । ”

જ્યાં કોઈ એ રાજ્યોની સીમા મળે છે ત્યાં કોઈને કોઈ વિવાદાસ્પદ વાત હમેશા ચાલતી જ હોય છે. જો એ વિવાદાસ્પદ વાતનો નિકાલ કરવાની બંને રાજ્યોની ઇચ્છા હોય તો તો સરલતાપૂર્વક તેનો નિકાલ થઈ શકે છે પણ જો એ વિવાદાસ્પદ પ્રશ્નનો નિકાલ કરવાની ઇચ્છા ન હોય તો તેને વિશાલરૂપ આવી ભયકર યુદ્ધનું કારણ બતાવી શકાય છે

રાજા શતાનીકે, દધિવાહનની ચપાનગરી ઉપર આક્રમણ કરવા માટે એ જ કારણોનો આશ્રય લીધો તેણે યુદ્ધ કરવા માટે કયું બહાનું કાઢ્યું એનો ઉદ્દેશ મળતો નથી પણ કોઈ નજીવા કારણને નિમિત્ત બનાવી, તેણે ચપા ઉપર આક્રમણ કર્યું શતાનીકે આ પ્રમાણે ચપા ઉપર આક્રમણ કરશે એવી દધિવાહનને આશંકા પણ ન હતી. જ્યારે શતાનીકની સેના યુદ્ધની ઘોષણા કરતી ચપાપુરીના રાજ્યમાં ઘુસી આવી ત્યારે જ દધિવાહનને ખબર પડી કે, શતાનીકે ચપા ઉપર આક્રમણ કર્યું છે, ત્યાંસુધી તો તેને યુદ્ધની ખબર પણ ન હતી.

રણભેરી વગાડતી, યુદ્ધની ઘોષણા કરતી અને લોકો પર ત્રાસ વર્તાવતી શતાનીકની સેના ચપાપુરીના રાજ્યમાં ઘુસી આવી. સીમા ઉપર ગળવામાં આવેલા દધિવાહનના ચોકીદારો શતા-

નીકની સેનાને શાકી ન શક્યા તેઓ શાકતાં શાકતાં હિંમતીની પાસે આવ્યા અને ચતાનીકની સેના ચપા ઉપર ચડી આવી છે તેના સમાચાર આજ એઠવામાં તે સેના દ્વારા પ્રસિદ્ધ પ્રગળ પડ્યું જાણી હિંમતીની પાસે આવી.

ચતાનીક ચપા ઉપર આક્રમણ કરવા સેના સર્થ ચડી આ પે છે એ સમાચાર સંજાગી હિંમતીને ખબર પડ્યું અને તે મનમાં કુદરત કરણ થઈ છે તે વિચારવા લાગ્યો. — ‘ચતાનીકની મારી સાથે મિત્રતાપૂર્ણ સંબંધ રહેલ છે તેમ છતાં તેણે ચપા ઉપર આક્રમણ શા કારણે કર્યું? જાણનાર જ આક્રમણ કરવાનું કોઈ કારણ પણ જણાવતું નથી. મેં એક પણ સંધિ તુરે એવું કશું કર્યું નથી કે જેથી ચતાનીકને ચપા ઉપર આ પ્રમાણે આક્રમણ કરવાની તથા સંધિ તોડવાની જરૂર પડે! ચતાનીકે શા કારણે ચપા ઉપર આક્રમણ કર્યું? તેની જ સમજણ પડતી નથી!'

રાત્રિ હિંમતીને, તે જ વખતે પોતાના મંત્રીઓની એક આવશ્યક સલાહ મેળાવી હિંમતીની આજ્ઞાસર જાણ મંત્રીઓ સમાચાર લાગ્યે ચપા એઠલે હિંમતીને મંત્રીઓને ચતાનીકના આક્રમણનું જવાબ સંભળાવી કર્યું કે—

‘રાત્રિ ચતાનીક મારે સંજાગી છે તેની અને મારી વચ્ચે મિત્રતાપૂર્ણ સંધિ રહ્યું રહેલ છે. તેમ છતાં ચતાનીકે ચપા ઉપર આક્રમણ કર્યું છે અને પ્રગળે ગયું આપી રહ્યો છે તો તેનું કારણ શું છે તે સમજવામાં આવતું નથી. મારે ચતાનીકે આક્રમણ શા માટે કર્યું અને એ આવશ્યકતામાં આજ્ઞા થઈ કરવું જોઈએ તે વિશે વિચાર કરવા તમને જાણને જરૂર જોવાળા છે.

હિંમતીનું આસ્વાસિક કથન પૂરું થતાં, પરરાષ્ટ્રસંજાગે કર્યું કે — ‘મહારાજ! કોઈકનીમાં નિયુક્ત આજ્ઞા રાજદૂતદ્વારા ચતાનીક

સેના વધારી રહ્યો છે એ સમાચાર મને પહેલાંથી મળી ગયા હતા અને તે સમાચાર મેં સેનાસચિવને પણ નિયમિત પહોંચાડ્યા છે ”

સેનાસચિવ—શતાનીકને પોતાની સેના ઉપર અભિમાન છે. અને પોતાની સેનાના વિશ્વાસે જ તે ચંપાપુરી ઉપર પોતાનો વિજય-વાવટો ફરકાવવા ચાહે છે પણ તેની આ દુરાશા કોઈ દિવસ પાર પડી શકે એમ નથી તેના સેનાની સામે સામનો કરવા માટે આપણી પાસે પણ સેના તૈયાર છે આપણી સેના કોઈપણ સમયે ઓછી ન થાય તે માટે રાજ્યમા આજે એવી આદા બહાર પાડવી જોઈએ કે, આવશ્યકતા પડે ત્યારે પ્રજામાંની પ્રત્યેક વ્યક્તિએ સેનામા દાખલ થવું પડશે

પ્રધાન સચિવ—કોઈ ખાસ કારણથી શતાનીક આક્રમણ કરવા આવ્યો નથી પણ ઘણા દિવસોથી કરેલી યુદ્ધની તૈયારી ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, તેણે નિષ્કારણ જ ચંપા ઉપર આક્રમણ કરેલ છે અત્યારે એવું એકપણ કારણ તેની પાસે નથી કે જેથી મધિનો લંગ કરી આ પ્રમાણે અનાયાસ જ આક્રમણ કરવાની તેને જરૂર પડે તે કોઈ કારણને લઈને નહિ પણ ચંપાપુરીને પોતાના રાજ્યમાં મેળવી દેવાની દુર્ભાવનાથી પ્રેરાઈને જ ચંપા ઉપર ચડી આવ્યો છે

જેનામા આવી દુર્ભાવના હોય છે તેઓ સાધારણ વાતને પણ યુદ્ધનું કારણ બનાવી કે બતાવી શકે છે જો તેનામા દુર્ભાવના ન હોય પણ કોઈ ખાસ કારણને અંગે જ યુદ્ધ કરવાની તેની ઇચ્છા હોય તો તો તે યુદ્ધ પ્રારંભ કર્યા પહેલા જ આપણી પાસે યુદ્ધઘોષણાની ખબર મોકલત અને જો તેણે આક્રમણ પણ કર્યું હોત તો પણ તે આપણી સીમા બહાર રહીને આપણી પાસે દૂર મોકલત અને જ્યારે આપણે યુદ્ધના

કારણનું સમાધાન ન કરત ત્યારે જ તે આપણા રાજ્યમાં સેનાસહિત મુક્ત પરત્વે જતાનીક શબ્દોએ તો આ કુદનીતિથી તદ્દન વિપરીત જ થઈ છે તેણે કુદની પહેલાં શાન્તિ માટે જરા પણ પ્રયત્ન જ કર્યો નથી તેમ કોઈને શાન્તિ સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરવાનો અવસર જ આપ્યો નથી.

જાણે આપણા રાજ્યનો કોઈ રાજા જ નથી અથવા આપણે નિર્બળ જ છીએ એમ માની તે આપણા રાજ્યમાં સેનાસહિત ધુસી આવેલ છે અને પ્રભને માલ આપી રહેલ છે અને આ પ્રમાણે તેણે કુદની આપણને એસેન્જ' આપેલ છે.

શત્રુનીક મેળા ઉપર આક્રમણ કરવા માટે નાની નાની વાતોને પણ મોઢું ફેપ આપી ચોતાની જે કુર્ચાવળા બતાવતો હતો તેની ખબર આપી કે મહારાજાનું તે વિષે અણપર ધ્યાન જેમતો હતો પણ મહારાજાના હૃદયમાં શત્રુનીક પ્રતિ કોઈ પ્રકારનો સંદેહ પણ ન થયો. તેઓ તો તેના કાંઈની જોરે જ કરતા રહ્યા અને મને વિગ્રહથી ભ્રમવા અને શાન્તિની સ્થાપના કરવા માટે સખ પ્રયત્ન કરવાની આગ આપના રહ્યા.

મહારાજાની આ આગાહીનાર મે શત્રુનીકના વિરોધને પરત્વે સખિતી સલાહ પ્રમાણે શાન્ત કરવા પ્રયત્ન કર્યો, અને કોઈ વિરોધી વાતને આગળ વધવા ન દીધી પરંતુ આપણે શાન્તિ સ્થાપવા માટે જે નમતા ધારણ કરી તેથી શત્રુનીકનું કુશલ સંચલન જ મધુ અને આપણી શાન્તિને નિર્બળતા થઈ આખરે આપણા રાજ્યને સ્વાધી કરી જવા માટે તેણે મોટી સેના લઈ આપણી ઉપર આક્રમણ કર્યું જે મધુ તે મધુ હવે આપણે સલાહ અને સાવધાન લઈ તેની સામે થવું જોઈએ અને તેની કુદમનનાને સલાહ માટે દયાથી દેવી જોઈએ જે જ મને ઠીક લાગે છે. કેમ કુદમનના આપણે અભિપ્રાય રાંડ ?

યુદ્ધસચિવ-આપના પ્રસ્તાવનું હું પણ સમર્થન કરું છું. જ્યારે શતાનીક સૂચના આપ્યા વિના અને રાન્ટિ સ્થાપવાનો જરાપણુ પ્રયત્ન કર્યા વિના જ આપણા રાજ્યમા ઘુસી આવેલ છે ત્યારે તેની સામે ન થવું અને ઊલટું તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવો તે આપણી નિર્બળતા બતાવવા સમાન છે. માટે આપણે તેની સામે યુદ્ધ કરવું એ જ યોગ્ય છે બીજો કોઈ માર્ગ ઠીક નથી.

મંત્રીઓના વિચારો સાબળી દધિવાહન પોતાના વિચારો જણાવવા લાગ્યો કે,

“ મંત્રીઓ ! જ્યારે શતાનીક પોતે જ સામે લડવા આવ્યો છે તો નીતિ અનુસાર તેની સામે યુદ્ધ કરવામા આપણે વિચાર પણ કરવો ન જોઈએ, પણ કેવળ નીતિના આધારે એસી રહેવાથી કામ ચાલતું નથી શતાનીક લોભના ભૂતથી ઘેગયેલો જણાય છે અને તેથી જ પૂર્વાપર કશો વિચાર કર્યા વિના લડાઈ કરવા આવ્યો છે.

“ લોભી મનુષ્ય લાભાલાભનો કે સાગ-નરસા કે યોગ્ય-અયોગ્યનો વિચાર કરતો નથી તે તો પોતાના લોભની પૂર્તિ કરવામા જ મશગૂલ રહે છે આવા લોભી લોકો દયાને પાત્ર છે. અને ત્યાં સુધી શતાનીકનો લોભ શાન્ત કરવાનો આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ જો એમ ન કરતા આપણે પણ તેની વિરુદ્ધમા યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઈ જઈએ અને તેની સામે મોરચા માડીએ તો તેથી ધન-જનની કેટલી બધી હાનિ થાય !

“ મારી કે શતાનીકની તુચ્છ વાસનાની પૂર્તિ માટે હજારો લાખો મનુષ્યોની નિષ્કારણ હત્યા જ થશે ! શતાનીકના હૃદયમાં કોઈએ આપણી વિરુદ્ધ ભ્રમ પેદા કર્યો હોય અને તે કારણે આપણી સાથે લડાઈ કરવા ચડી આવ્યો હોય એ પણ સંભવિત છે.

તે મારું બા બનુમાન સામુ હેલ તે તે તેના અમરું
નિરાકરણ કરી મુકને નષ્ટ કરવું જોઈએ પણ તે મારુ બા
બનુમાન બેઠું હોય અને ચતાનીકના હાથમાં અપાપુરીના રાબતો
શેષ ન હેલ તે તે જાણે અપાપુરીનું રાબત લઈ લે પણ મુક કરી
અનુષ્ઠેની હત્યા કરાવવી એ મને કીક લાગતું નથી. મારણ કે
રાબતથી મુકત થવું અરાગ નથી પણ મનુષ્યોની હત્યા કરાવવી,
અરાગ છે કદાચ મારે રાબત બેઠું પડે તો રાબતવાચથી પ્રસન્નતા
બનુભવીશ પણ મુક કરવામાં બાનદ મનીસ નહિ.

“કદાચ આપણે મુક કરીએ તે આપણો જ વિચાર થશે એ
પણ નક્કી નથી કે મુક કરું મુકમાં હનરે-લાખો પ્રાણજનોનો
ધાણ વળી જાય તો પણ આપણો જ વિચાર થશે એ નક્કી નહિ” એ
જવાબમાં મુકથી હાનિ જ થવાનો વિશેષ સંભવ છે લાલ શું થશે ?

અધિવાદનના અભિભાષણના જવાબમાં પ્રધાન મંત્રીએ
જણાવ્યું કે —

રાજનીતિ પ્રમાણે કોઈ રાજા લાવા બારે ત્યારે
સામે લાવું આવશ્યક છે પણ તે ત્યારે અવરોધી મારફત નેસી રહીએ
તો તેથી હાનિ થવાનો વિશેષ સંભવ રહે છે વળી, મુક કરવું એ
હતિએનો ધર્મ જ છે.

“જે મુકની લાગ કરતાથી કરી જઈ મુકથી બચવા
માટે છે તે હતિષ નથી. જાણે ડરપોક હતિષ હતિષગતિ
અને હતિષધર્મને કલક લગાડે છે સાચા હતિષો તો મુકનો
પ્રકાર કરે છે તેઓ ધરમાં ધરવા કરતાં યજુઓ સાથે મુક કરતાં
જહાકુરીપૂર્વક ધરવાનું વધારે પસંદ કરે છે.

“હતિષોનો જાણે કામધમ હોવા છતાં જાપ સામે
લાવા જાણેલ યજુની સાથે લાવાના સમયે બા પ્રકારની
ડરપોક થતો કેમ કરો છો ? એ જ સમજમાં આવતું

નથી. જ્યારે શત્રુ, પોતાની સેનાદ્વારા આપણા રાજ્યને ઝડપી રહ્યો છે, આપણી પ્રજાને ત્રાસ આપી રહ્યો છે ત્યારે યુદ્ધ કરવાને બદલે રાજ્યત્યાગ કરવા ઉચિત થયું, એ વીરતા નહિ પણ કાયરતા છે.

“આપે હમણાં જે વાતો કહી તે વીરને છાજે એવી નથી. આપ આવી કાયર વાણી ઉચ્ચારો નહિ. આપની આવી કાયર વાણીથી સૈનિકો પણ શિથિલ અને ઢીલાઢળ થઈ જાય એ સ્વાભાવિક છે. આવા સમયે તો આપે એવો વીરોચિત પડકાર કરવો જોઈએ કે, જેથી વીરોભા વીરરસ ઉભગઈ જાય અને તેઓ ઉત્સાહ અને સાહસપૂર્વક યુદ્ધ કરી શકે; માટે આપ હતોત્સાહ બની રાજ્યત્યાગની ભાવના કરો નહિ પણ કાયરવૃત્તિનો ત્યાગ કરી, રણુશીશુ વગાડી યુદ્ધની તૈયારી કરવા માટે બધાને આજ્ઞા કરો.

“યુદ્ધ માટે આપ તૈયાર થશો તો બધા સુભટો આપના પગલે ચાલશે. શત્રુની પાસે કેટલી સેના છે અને તેનો કેવો પ્રબંધ છે તેની મને બધી ખબર છે અને તો વિશ્વાસ છે કે, જે દૃઢતા અને ઉત્સાહપૂર્વક આપણે લડીશું તો અવશ્ય આપણો જ વિજય થવાનો છે. વિજયની આવી આપણા હાથમાં છે માટે વિજયડંકા વગાડી આપ જ આગળ કૂચ કદમ કરો તો કૃતેહ આપણી જ છે.”

દધિવાહન—“મન્ત્રી ! રાજનીતિ પ્રમાણે તમારું કહેવું બરાબર છે. આવા કટોકટીના સમયે રાજનીતિ પ્રમાણે તમારે મને આવી સલાહ પણ આપવી જોઈએ; પણ કેવળ રાજનીતિથી, પ્રજાજીવનને કોઈ દિવસ શાન્તિ પહોંચી શકતી નથી પણ તેથી ઊલટું પ્રજાજીવન અશાન્તિમય બની જાય છે એટલા માટે રાજનીતિની સાથે ધાર્મિકતાને પણ સ્થાન આપવાની જરૂર છે. ધાર્મિકતાને રાજનીતિમાં સ્થાન આપવાથી રાજનીતિમાં જે કેવળ સ્વાર્થબુદ્ધિ હોય છે તે ટકી નહિ શકે અને નિષ્કારણ બીજાને સંકટગ્રસ્ત કરવાની ભાવના પણ રહેવા નહિ પામે. પછી એ જ રાજનીતિ

ખીન્નને કષ્ટદાયક—અચાન્નિકારક નહિ નીવડે પણ મુખદાયક અને ચાન્નિકારક નીવડે.

એ મુદથી બચવા વિશે એ કંઈ કશું છે તે જાણ્યા પછી જાણીતાની દૃષ્ટિએ કશું છે કાવરતાની દૃષ્ટિએ નહિ. હું કાવર નથી પણ વીર છું. પણ ખીન્નને કુખ પહોંચાડવામાં જ એ વીરતાનો ઉપયોગ કરવો ન જોઈએ. હું મુદથી ધરતો નથી પણ ખીન્ન લોકોને કષ્ટ થશે, ખીન્નને હાનિ પહોંચશે, એ બચવી ઠરું છું.

તમે એમ સમજો છો કે હું હુત્રિચેતો કર્તવ્યથી વિરુદ્ધ કહી રહ્યો છું. પણ એ તો જોડો. હું એ કંઈ કહી રહ્યો છું તે હાત્રધર્મની રક્ષા કરવા માટે જ કહી રહ્યો છું. મુદ કરવું એ હુત્રિચેતો ધર્મ છે એ વાત સાચી પણ તે ધર્મ પ્રજાની રક્ષા માટે હોયો જોઈએ. પેલાના સ્વાર્થ કે અભિમાનને સિદ્ધ કરવા માટે મુદ કરવું અને પ્રજાને કષ્ટમાં પાડવી એ હુત્રિચેતો ધર્મ નથી.

હું હાત્રધર્મના પ્રાણન માટે પણ મુદ ન થાવ એમ જાહેરું છું. જન્યાવને દૂર કરવો એ હુત્રિચેતો ધર્મ છે પણ જન્યાવને વધારવો એ અધર્મ છે. મુદથી કેવો ધીર જન્યાવ થાવ છે અને તેથી કેટલી નધી જન-જનની હાનિ થાય છે તે તો તમે જાણો જ છો કે મુદના સમયે નિરપરાધી તથા ચાન્નિકારિય પ્રજાને લૂંટવામાં આવે છે. ભારી નાજવામાં આવે છે તથા વહુનેટીઓ ઉપર અત્યાચાર પણ કરવામાં આવે છે. આ બધું પોતાની કુર્બાનનાને સંટોળવા માટે પોતાની હાલસાને પૂરી કરવા માટે તથા પોતાના અભિમાનને પુષ્ટ કરવા માટે જ કરવામાં આવે છે.

“પ્રધાન ! તમે જ કહો કે મુદના સમયે પ્રજાને શું અપરાધ કર્યો હોય છે કે, તેમની ઉપર આ પ્રકારનો અત્યાચાર કરવામાં આવે છે ? પણ મુદના સમયે તો સુનુપક્ષની પ્રજાને ત્રાસ આપવો કષ્ટ આપવું કે હેરાન કરવા એને ન્યાય માનવામાં આવે છે અને બાકી

કૃત્યને 'ક્ષાત્રધર્મ' નું નામ આપવામાં આવે છે પણ પ્રધાન ! વાસ્તવમાં આ ક્ષાત્રધર્મ નથી પ્રજાની રક્ષા માટે યુદ્ધ કરવું એ 'ક્ષાત્રધર્મ' છે પણ પ્રજાનો નાશ કરવા માટે યુદ્ધ કરવું એ ક્ષાત્રધર્મ નથી "

પ્રધાનમન્ત્રી-મહારાજ ! શતાનીકની સામે જોટલી નમ્રતા બતાવવામાં આવશે તેટલો તે નમ્રતાનો દુરુપયોગ કરશે આપણે પહેલાં જરા નમ્રતા બતાવી તો તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે, આજે તે ચપાના રાજ્યને ઝડપી લેવા તૈયાર થયો છે જો પહેલેથી જ આપણે તેની સામે કડકાર્થ રાખી હોત તો આજે તે ચપાના રાજ્યને ઝડપી લેવાનું દુઃસાહસ કરી શકત નહિ. આપણી અને તેની વચ્ચે મિત્રતાની સંધિ થયેલ હતી તે સંધિને તેણે પોતે જ તોડી છે એટલા માટે તે દડને પાત્ર છે તેને યોગ્ય દડ આપવો જ જોઈએ

આવા સ્વમાન સાચવવાના સમયે જો વીરતા દાખવવામાં ન આવે તો રાજ્ય બરાબર ચાલી ન શકે. આ વખતે જો કોઈ પણ ઉપાયે શતાનીકને શાન્ત પાડવામાં આવશે તો તેને જોઈ ને બીજા મિત્ર રાજ્યો પણ ચપા ઉપર આક્રમણ કરવાનું સાહસ કરશે પણ જો ચપા ઉપર નિષ્કારણ આક્રમણ કરવા આવેલ શતાનીકની સામે થઈ તેને પરાજિત કરવામાં આવે તો પછી કોઈની મગદૂર નથી કે, ચપા ઉપર કુદૃષ્ટિ પણ ફેકી શકે ! પછી તો આપણા રાજ્યની બધા રાજ્યો ઉપર એવી છાપ પડી જશે કે, ચપાપુરીનું રાજ્ય નિર્બળ નથી, પણ પ્રબળ છે. અને તેથી આપણું રાજ્ય સદાને માટે સુરક્ષિત થઈ જશે કહેવત પણ છે કે, વૈરી અને સર્પને બળવાન બને તે પહેલાં જ મારી નાખવા જોઈએ. ' નહિ તો તે સદાને માટે ભયકર અને દુઃખદાયિ નીવડે છે

આ જ કારણે હું યુદ્ધ ન કરવા વિષે આપના વિચારને સહમત થઈ શકતો નથી તેમ બીજાઓ પણ તમારી આ પ્રકારની ધાર્મિકતાને ઠીક ગણતા નથી બધા લોકો આપની આવી ધાર્મિકતાને કાયરતા

જ વસુદેવે માટે આપેલા વિશેષ વિચાર ન કરતાં મુઠ્ઠા માટે જાણે તેવાર થવાની આગ્રાહ આપે.

દર્શનવાદન—“પ્રિય પ્રધાન ! મેં દમણી જે ધાર્મિકતાની વાત કરી તેને તમે કષ્ટરતા મળે છે તે તમારી ભૂલ છે. હું જે મર્ષ કરી રહ્યો છું તે કષ્ટરતાથી નહિ પણ દુઃખાનુભવની પ્રેરણાથી કરી રહ્યો છું. ગોઈપણ ઉપાયે મુઠ્ઠા ન થાય તો સારુ એ હું માનું છું. પહેલાં તો સત્તાનીજ્ઞા આક્રમણનું ગોઈ રજાટ કરણ જણાવું નથી.

ગોઈ વાતમાં ભ્રમ પેદા થવાથી તે મઠી આત્મે દોષ તે એ ભ્રમનું નિરાકરણ કરવાથી તે આક્રમણ માટે પધાતાપ કરતો પાછો આત્મે જાય એ સ્પષ્ટ અને સમવિત છે એ મારુ આ અનુમાન ઠીક હોય તો આ વાતનો નિર્ણય કર્યા વિના કેવળ તેનું અનુકરણ કરી, મુઠ્ઠા દ્વારા દબારો માણસોની કલ્યાણ કરાવવી શું સ્થિતિ કહેવાય ! માટે સર્વપ્રથમ આક્રમણ કરવાનું કરણ પૂછવામાં આવે એ જ મોજ છે. જો તેણે ગોઈ કરણ જતાં જાને તે કરણનું સમાધાન મર્ષ મળે તો મુઠ્ઠા દ્વારા બનતી જાનકલ્યાણ અટકી મર્ષ તો તે મળે સારુ ! પણ જો તે આક્રમણ કરવાનું ગોઈ કરણ ન જતાં પછી શબ્દમાલથી પ્રેરણાને તે આક્રમણ કરવા મઠી આવેલ છે એમ જણાય તો તે તેને આવ જાને ધર્મના ઉપાયોદ્ધાર સમજાવવાનો પણ પ્રયત્ન કરી સમાપ્ત.

જો આ મર્ષ ઉપાયોદ્ધાર મુઠ્ઠા જાય મર્ષ જાય તો મળે જ સારું પણ જો ગોઈપણ ઉપાયે મુઠ્ઠા જાય નહિ થાય જાને મુઠ્ઠા કરવું આવશ્યક જણાય તો તે વિશેષીને ગોઈ વિચાર કરીશું. પરંતુ મુઠ્ઠા રાજ્યનો પ્રયત્ન કર્યા પહેલાં જ મુઠ્ઠા કરવા માટે તેવાર થઈ જવું તે મોજ જાણવું નથી.”

પ્રધાનમન્વી—“મહારાજ ! સત્તાનીક મંજાપૂરીના રાજ્યને ચેતાના રાજ્ય સાથે જોડી દેવાના નિશ્ચયથી જ મને ઉપર આક્રમણ

કરવા આવ્યો છે એટલે તે કાઢને કાઢ કારણ કે બહાનું બતાવી દેશે એવી અવસ્થામાં ન્યાય, નીતિ અને ધર્મ તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચવાથી શો લાભ ? તે વખતે ન્યાયધર્મનો તે વિચાર શા માટે કરે ? મને તો આ પ્રયત્નમાં કાઢ લાભ જણાતો નથી, બિલકુલ યુદ્ધ કરવામાં વિલંબ કરવાથી આપણી સેનામાં શિથિલતા અને તેની સેનામાં ઉત્સાહની વૃદ્ધિ થશે એ હાનિ તો સ્પષ્ટ જણાય છે.

દધિવાહન—જો શત્રુનીકે બ્રમને કારણે ચડાઈ કરી હશે તો તો બ્રમનું નિગકરણ ચવાથી તે પાછો જ ચાલ્યો જશે. અને જો તેણે નિશ્ચયપૂર્વક જ ચ પા ઉપર આક્રમણ કર્યું હશે તથા ન્યાયધર્મ ઉપર વિચાર કરશે નહિ તો એટલું તો કહેવાનું આપણને રહેશે કે, શત્રુનીકે અન્યાયપૂર્વક નિષ્કારણ ચ પા ઉપર આક્રમણ કર્યું હતું અને તેને યુદ્ધવિરામ માટે અનેક વાર સમજાવવામાં આવ્યો છતાં પણ તે સમજ્યો નહિ એ કારણે એક વાર યુદ્ધ રોકવા માટે પ્રયત્ન કરી જોવો મને યોગ્ય લાગે છે

શ્રી કૃષ્ણ એ જાણતા હતા કે, “ દુર્યોધન પાંચ ગામે આપીને પણ પાડવા સાથે સન્ધિ નહિ કરે અને તેથી તેની સાથે ભૂમિ પાછી મેળવવા માટે યુદ્ધ અવશ્ય કરવું પડશે ” એ જાણવા છતાં તેમણે કેવળ એટલા માટે પ્રયત્ન કર્યો કે, જેથી લોકોને માલુમ પડે કે આટલો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ દુર્યોધન માન્યો નહિ. આ પ્રમાણે બલે શત્રુનીક આપણ માને કે ન માને પણ આપણે તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન તો અવશ્ય કરવો જોઈએ જ. ”

પ્રધાન મંત્રી—મહારાજ ! આપે શત્રુનીકને સમજાવવા માટે કોને મોકલવાનું યોગ્ય ધાયું છે ?

દધિવાહન—પ્રિય પ્રધાન ! તમારી દૃષ્ટિએ હું, યુદ્ધ અને શત્રુથી ડરું છું એમ તમે માનો છો પણ હું કાયર નથી પણ વીર છું એ

મત્તાવના મદિ હું એકસો જ ધોડા ઉપર બેસી સતાનીક પાસે જઈ તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવા પારુ છું

પ્રધાન મંત્રી—મહારાજા! આપનો આ નિશ્ચય જાણી જમને ચિન્તા થાય છે કે મહારાજાને આવા અનિષ્ટ વિચારો કેમ આવે છે? આપના આવા વિચારથી જમને તો એમ જણાય છે કે જ્યારે વખતે વિજયલક્ષ્મી સતાનીકને વરવાની છે, સુપુષ્પના રાજ્ય એકલા પોતાની સેનાની વચ્ચે આવે અને તેમને ચારે બાજુથી ઘેરી સેનામાં આવે, એવી વિશેષ વિજયપ્રાપ્તિ મદિ બીજું શું ભેઈએ?

આરે આપ એકલા જાને અસહાય સતાનીકની પાસે જશો ત્યારે શું તેની સેના આપને કેદ નહિ કરી શકે? પાછા તમને આવવા દેશે? તમારા આ વિચારથી તો એમ જણાય છે કે તમે પોતે જાણી ભેઈને તેમના કેદી થવાનો અને સતાનીકને વિજય અપાવવાનો માર્ગ શોધ્યો છે.

દમિયાદન—પ્રિય પ્રધાન! હું જાણી ભેઈને મારા હાથે સતાનીકનો કેદી બનું એ તમારો અમ છે સતાનીક મને કેદી બનાવી શકે એવો હું કામર નથી પ્રધાન! તમે મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખો નર! પણ જય કે ચિન્તા ન કરો. હવે સત્તા વિચારિત કરો. હું હમણાં સતાનીકની પાસે જઈ આવું છું ત્યાંથી પાછા ફર્યા બાદ આપણે આજન વિચાર કરીશું.

આ પ્રમાણે કંઈ દમિયાદને સત્તા વિચારિત કરી અને એક સેનાને ધોડા તૈયાર કરવાની આજ્ઞા આપી મંજૂરો આ વિષે વાતચીત કરી પોતાને ઘેર ગયા અને દમિયાદન પોતાના મહેસે મંગલ

પ્રકરણ

[૬]

અમાનુષિક અત્યાચાર

લડો સૌ આત્મસત્રામે,
બીજ સત્રામ શા કરો ?
શુદ્ધાત્માથી દુરાત્માને,
જીતીને સુખ મેળવો—જિનાગમ

માનવહૃદયમાં સારી કે ખરાબ જે ભાવના દબાયે ધર કરી લે છે એ ભાવનાને દૂર કરવા માટે ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરવામા આવે તો પણ તે ભાવના મરતા સુધી દૂર કરી શકાતી નથી, પણ જ્યાંસુધી ભાવનાના રગથી મનુષ્યહૃદય રગાએલું હોતું નથી અને ભાવનાનો પ્રભાવ પૂરેપૂરો હૃદય ઉપર પડ્યો હોતો નથી ત્યાં સુધીમા તો પ્રયત્નદ્વારા, ઘટનાદ્વારા કે સ્થિતિદ્વારા એ ભાવના થોડીબધી બદલાવી શકાય છે પણ જ્યારે જીવનમા ભાવના તાણા-વાણીની માફક વણાઈ જાય છે ત્યારે એ ભાવના પ્રયત્નદ્વારા કે ઘટનાદ્વારા બદલાવી શકાતી નથી

જાગવાનું જાણીનેમિમાં જાણ્યું પાળવાની દહ જાવના હતી તેમની આ જાવનાને જાણવાવા માટે સમુદ્રવિજય શ્રી કૃષ્ણ વગેરે જોતો જોતો પ્રવલ્લો કર્યા પણ તેજો તેમાં સફળ ન નીવડ્યા. રાજા મેધરથમાં જાણવાવાની દહ જાવના હતી. જોડલા માટે તેજો જોતો કણુતરની રક્ષા માટે પણ પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરવા પણ તૈયાર થઈ ગયા પણ રાણીજો અન્તીજો તથા પ્રજાજનો વગેરેજોજો સમજાવ્યા છતાં પણ તેમણે કણુતરની રક્ષા માટે પોતાના શરીરનો પણ ભોગ આપ્યો. અન્ત્યુકમારમાં સંવત્ર ધારણ કરવાની દહ જાવના હતી જોડલા માટે શ્રી કૃષ્ણ તેમને પણ અર્જુન રાજા આપવા તૈયાર થયા છતાં પણ તેજો સમજમાં જ રિશ્તર ગયા. આ પ્રમાણે શુભ જાવનાના રમથી રાજાજોજોની જાવના જાણવાની નથી એનાં બીજાં અનેક ઉદાહરણો પણ મળે છે.

આ તે શુભ જાવનાની વાત થઈ. અશુભ—પીચ જાવનાને પણ જો જ નિષ્કમ લાગુ પડે છે નીચ જાવનાથી જો મનુષ્યનું હૃદય ખૂબ રાજાજોહું હોય તો તે જાવના જોતો પ્રવલ્લો કરવા છતાં પણ જાણી શકાતી નથી.

જોતો કાલક સરિ કસારના હૃદયમાં દિસાની જાવના દહ જાણેલી હોવાથી રાજા મેણિકે તેને અધિષ્ઠા જનાવવાનાં અનેક પ્રવલ્લો કર્યા પણ તે જમાં નિષ્ફળ ગયા. કપિલા કાસીમાં સાધુજોતને ધન નદેવાની જાવના દહ જાણેલી હતી. તે પણ કોઈ પણ ઉપાયે દૂર ન થઈ. કસમાં અન્ત્ય—અર્ધાની જાવના ધર માલી બેઠી હતી તે પણ મરતાં સુધી દૂર થઈ ન શકી. દુર્ગોધનમાં પાંડવોનો વિરોધ કરવાની જાવના મનુષ્યમાં થઈ ગઈ હતી કે જોતે શ્રી કૃષ્ણ વિદ્યુર અને બીજા જોતો પણ દૂર કરી ન શક્યા. મલ્લજાને જોતવાર જોતો જાવના હૃદયમાં દહ થઈ ગયું છે તે જાવના મને તેડવાં પ્રવલ્લો કરવા છતાં પણ જાણી શકાતી નથી. હા, કોઈવાર જોમ જની શકે છે કે કોઈ

અસાધારણ મહાપુરુષના સત્સગથી અને તેમની કૃપાથી ખરાબ ભાવનાનું પરિવર્તન કરી સારી ભાવના બદલાવી શકાય છે પણ જેમના હૃદયમાં સારી ભાવના હોય છે તેમની ભાવના અસાધારણ દુષ્ટ પુરુષોની સોખત થવા છતાં દુષ્ટ પુરુષોદ્વારા અનેક અત્યાચારો સહેવા છતાં પણ બદલી શકાતી નથી

શતાનીકના હૃદયમાં ચપાનું રાજ્ય ઝડપી લેવાની ભાવનાએ ધર કરી લીધું હતું, ન્યારે દધિવાહનના હૃદયમાં ધર્મભાવનાએ ધર કરી દીધું હતું આ બન્નેમાંથી કોઈની ભાવના બદલે છે કે નહિ તે અત્રે જોવાનું છે

સભા વિસર્જન કરી દધિવાહન, ઘોડા ઉપર બેસી એકલો જ શતાનીકની પાસે ગયો. દધિવાહનને શતાનીકની સેનામાં એકલા જતા જોઈ, રાજકર્મચારીઓ તથા પ્રજાજનો હાહાકાર કરવા લાગ્યા પણ દધિવાહનને કોઈની વાત ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ કારણકે, તેનું મન ધર્મભાવના ઉપર કેન્દ્રિત થયેલું હતું

દધિવાહન નિર્ભય થઈ શતાનીકની સામે એકલો જઈ પહોંચ્યો. દધિવાહનને આ રીતે અચાનક એકલો આવેલો જોઈ શતાનીક પ્રસન્ન થયો. ‘દધિવાહન મારી શરણે આવ્યો છે, એ વિચાર આવતા જ તે અભિમાનથી ફૂલાઈ ગયો પણ દધિવાહનને મારી સાથે યુદ્ધ કર્યું નથી અને શરણે આવેલ છે એટલે હવે હું મારી ઇચ્છા પ્રમાણે ચપાપુરીને છૂટી શકીશ નહિ આવી સ્થિતિમાં જો હું ચપાપુરીનો વિશ્વસ કરું તો લોકોમાં મારી ખૂબ નિંદા થશે અને મારું આવું કાર્ય કલકિત ગણાશે. એ વિચાર આવતા જ તેને નિરાશા થઈ

શતાનીકની નજદીક જઈ દધિવાહન કહેવા લાગ્યો કે:—
“મહારાજા! મારી અને આપની વચ્ચે મિત્રતાપૂર્ણ સંધિ થયેલ છે આપણો પરસ્પરનો સંબંધ પણ ગાઢ છે અને એ સંબંધને લીધે આપણે અનેકવાર સાથે ભોજન પણ કરેલ છે. આવો આપણો

પારસ્પરિક સ્નેહસંબંધ હોવા છતાં આજે એવું જમાનક હતું કારણ
આવી પદ્ધતિ આપે એકદમ કોઈપણ પ્રકારની સૂચના આપ્યા
વિના નિષ્કારણ જ અથવા ઉપર આક્રમણ કર્યું નો તમે નિષ્કારણ
જ અથવા ઉપર ચર્ચા કરી છે તો શું તે આપને માટે ચોખ્ખું છે ?
શું તે આપ જેવા સુજિવ્વીરને જાણે એવું કામ છે ?

સુત્રિયેણ કામ તો સ્થાનિત્વમાપી જાને પ્રજાને સુખી બનાવવાનું
છે જ્યારે સ્થાનિત્વ દેશાધી પ્રજાને કષ્ટ પહોંચાડવું એ સુત્રિયેના ધર્મ નથી.
જામ હોવા છતાં આપ જેવા સુજિવ્વીરે શુદ્ધદાસ જ્યારે સ્થાનિત્વ દેશાધી
વાનો વિચાર કેમ કર્યો ? એ આપની પ્રજાને કોઈ પણ પ્રકારનું કષ્ટ
પહોંચાડ્યું નથી, આપના રાજ્યની સેવા જોઈતી જમીન પણ દેખાવી નથી
તેમ કોઈ પ્રકારનું સધિવિકલ્પ એ કામ કર્યું નથી. તો પછી આપે
શા કારણે અથવા ઉપર ચર્ચા કરી ? શું આ પ્રમાણે નિષ્કારણ ચર્ચા
કરવી તે ન્યાયસુકત છે ?

હું ન્યાયનીતિપૂર્વક અપાની પ્રજાનું પાલન કરી રહ્યા છું નો
મારા તરફથી પ્રજાને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ પહોંચવું હોય જાને એ દાવામાં
પ્રજાની રક્ષા કરવા માટે આપે આક્રમણ કર્યું હોત તો પણ આપના
આક્રમણને અનુચિત કહી શકત નહિ પણ ચારી પ્રજાને મારા તરફથી
કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ નથી તો પછી આપે શા કારણે અથવા નજરી
ઉપર ચર્ચા કરી ?

આપ જરા ન્યાયની તરફ નજર ફેંકી લુઓ ! જન્યાય તરફ
મૂંઝી જઈને શુદ્ધદાસ મનુષ્યોનો દત્તાના કારણમૂળ બનો નહિ, પણ
આપનો જમારી સાથે જેવો સ્નેહસંબંધ રહ્યો છે તેવો સંબંધ આપ
રાખો. નો પ્રમાણે આપ શુદ્ધ માટે ગદી આપ્યા તે પ્રમાણે હું પણ
શુદ્ધ માટે ચર્ચા કરી શકતો હતો પરંતુ મને એકવાર આપની સાથે
એકલા મળી જઈને વાતબીત કરવાનું હીક લાગ્યું અને એટલા જ માટે
હું આપની પાસે આવ્યો છું ”

આ પ્રમાણે શતાનીકની સામે દધિવાહને ન્યાય અને ધર્મની ઘણી વાતો કરી પણ યુદ્ધપિપાસુ શતાનીકના હૃદય ઉપર તેનો કાંઈ પ્રભાવ પડ્યો નહિ. તેના હૃદયમા તો ચપાનગરી ઉપર આધિપત્ય જમાવાનો લોભ લાગ્યો હતો એટલે દધિવાહનની વાતો તેના ગળે કેમ ઉતરી શકે ? શતાનીક, દધિવાહનની વાતોનો ઉચિત ઉત્તર આપી શકે એવી સ્થિતિમા ન હતો એટલે તેણે ચડાઈનું કારણ ન બતાવતા બીજો જ માર્ગ પકડ્યો.

તે દધિવાહનને કહેવા લાગ્યો કે, “યુદ્ધના સમયે આ પ્રમાણે ન્યાય પૂછવાનું તમારા જેવા કોઈ ધર્મઢોંગી અને કાયર પુરુષને જ સૂજે, બાકી વીર પુરુષને તો આવું કામ હાજો નહિ

યુદ્ધના સમયે ન્યાય-અન્યાયનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી તે વખતે તો યુદ્ધ કરવા આવેલ શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરવું એ જ ન્યાય છે પરંતુ તમારામા યુદ્ધ કરવાની શક્તિ નથી તમે વીર નહિ પણ કાયર છો; એટલે ન્યાય-અન્યાય વિષે પૂછવા આવ્યા છો જુઓ ! હું ન્યાય પણ બતાવી દઉં છું ક્ષત્રિયો માટે યુદ્ધ કરવું, દેશ જીતવો તથા રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવો, એ જ ન્યાય છે અને તેથી વિરુદ્ધ બધું અન્યાય છે આપણે રાજા છીએ, ક્ષત્રિય છીએ એટલે આપણા ન્યાય-અન્યાયનો નિર્ણય યુદ્ધમા જ થઈ જશે ’

દધિવાહન-મહારાજ ! તમારા કહેવા ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે, તમે લોભને વશ થઈ યુદ્ધ કરવા ચડી આવ્યા છો પણ આપના આ અનુચિત લોભને કાગળે કેટલા મનુષ્યોની હત્યા થશે ! એ વિષે પણ આપ જગ વિચાર કરો ! પોતાની તૃષ્ણાને શાન્ત કરવા માટે કગવામા આવતા યુદ્ધની કોઈ દિવસ પ્રશ્ન સા થતી નથી એવા યુદ્ધની પ્રશ્ન સા ભાટ કે ચારણ લોકો ભલે કરે, પણ વીરપુરુષો તો એવા યુદ્ધને યોગ્ય ગણતા નથી તેમ તેની પ્રશ્ન સા કરતા નથી તમે એક રાજા છો છતાં તમારામા આટલી બધી તૃષ્ણા છે તો

કોણ જાણે પ્રભાતે ઠેકઠી નધી તુષ્ટા કરી. આ પ્રમાણે રાત્રી અને પ્રભાતે તુષ્ટાથી ઠેકઠી નધી ભણકર અશાન્તિ ફેલાયે, તેમ જ પશુ આપ વિચાર કરે.

સત્તાનીક—મને સતોષની હમણી જરૂર નથી. મેં એ સતોષ તો તમારા જેવા ધર્મદેવી કાવર પુરુષોને જ સોંપી દીધો છે. હું તો એમ જ માનું છું કે સતોષી રાત્રી નષ્ટ થઈ જાય છે. જે સોમ કાવર છે વીર નથી, તે સોમ જ સતોષનું પૂર્ણ પાઠી મેલી રહે છે. ને જમારામાં જશ, વીર અને સાદસ છે તો આખી પૃથ્વીને પેનાના તાબામાં કરી રાખીએ. એમાં અન્યાયની કંઈ વાત જ નથી. અમારા માટે તો આ તાલી તથવાર જ ન્યાય છે અને નવાં નવાં રાજ્યોનો વધારો કરવો એ જ અમારો ધર્મ છે.

જમારામાં શક્તિ છે એટલે જ જામે તપાનું રાજ્ય મૂકવી મેં શરૂ કરી આખા હીએ. ને તમારામાં શક્તિ હોય તો તમે જમારી સામે થાઓ અને ને શક્તિ ન હોય તો આત્મ-સમપણું કરી જમારી અધીનતા સ્વીકારો અને ને આ જાને વાતોમાંથી કંઈ પણ કરી શકતા નથી તો જ જશમાં ગણ્યા જવું, પણ આ પ્રમાણે ન્યાય-અન્યાયનો ન્યાય કરાવવા જાત્રે આવી કૃત્રિમજૂગને કશાંતિ કરવું ઉચિત નથી. જામે તમારા જેવા કાવર નથો કે ન્યાય-અન્યાયના વિચારથી આકુળને મેળવેલી શક્તિનો ઉપયોગ કરીએ નહિ. ”

મંત્રીએની ના હોવા છતાં, સત્તાનીકને સમજાવવાથી કદાચ તે શુદ્ધ બને કરશે એ આશાએ હિમવાકન તેની પાસે ગયો હતો પણ સત્તાનીકનો ઉત્તર સાંભળી તેની આત્રી થઈ થઈ કે સત્તાનીક કોઈપણ કિસ્સાએ તપા ઉપર આધિપત્ય જમાવવા માટે ત્રીજા અભ્યે છે તેમ મનમાં રાજ્યવિસ્તાર કરવાનો લોકા પૂરેપૂરા લાગેલો છે. એટલે મારા કબજાની તેના ઉપર જરાપણ અસર થઈ નથી. પણ બધો મને શુદ્ધ મદિ ઉત્તેજિત કરે છે.

શતાનીકે દધિવાહનની સાથે જે અસભ્યતાપૂર્ણ વાતો કરી હતી અને તેને જે અપમાનપૂર્ણ શબ્દો કહ્યા હતા તે સાબળીને બીજો કાઈ માણસ હોત તો તે જરૂર ઉત્તેજિત થઈ જાત અને પોતાના બલાબલનો વિચાર કર્યા વિના યુદ્ધ માટે તૈયાર થઈ જાત, પણ દધિવાહન બુદ્ધિમાન, દુરદર્શી અને ધર્મગ્રહ હોવાથી તેણે ઊંડો વિચાર કર્યો કે, “આ મને યુદ્ધ માટે ઉત્તેજિત કરે છે તો પણ મારે એવી વાતોથી ઉત્તેજિત થઈને વિવેકને તરછોડી દેવો ન જોઈએ, મારે પ્રત્યેક વાત વિષે ગભીરતાપૂર્વક પૂર્વાપર વિચાર કરવો જોઈએ કારણકે જે ઉત્તેજિત થઈ અવિચારી પગલું ભરવામા આવે તો તેનું પરિણામ હમેશા આગળ જતા પશ્ચાત્તાપપૂર્ણ આવે છે.”

શતાનીક જોકે પ્રચંડ સેના લઈને યુદ્ધની પૂરેપૂરી તૈયારી કરીને ચડી આવ્યો છે, તેણે પ્રજા પાસેથી જે કરના પૈસા આવ્યા છે તે ધનનો અધિકાંશ ભાગ સેના પાછળ ખર્ચ્યો છે અને એ રીતે તેણે પોતાની સેનાને મજબૂત બનાવી છે જ્યારે મે પ્રજા પાસેથી તેની રક્ષા માટે જોટલી પૈસાની જરૂર હતી એટલા જ પૈસા કરરૂપે લીધા છે એટલે મારી પાસે શતાનીકની સેનાની સામે થવા જોટલી યોગ્ય સેના પણ નથી તેમ યુદ્ધસંબંધી બીજી સામગ્રી પણ નથી

આમ છતાં મારી પ્રજા કાયર નથી, વીર છે અને રાજભક્ત પણ છે, તો પણ યુદ્ધશિક્ષાથી કેળવાએલી શતાનીકના સૈનિકોને જીતી શકે એવી કેળવાએલી નથી. આવી દશામા યુદ્ધ કરી નિષ્કારણ અનેક માણસોની હત્યા કરાવવી એ યોગ્ય તેમજ લાભદાયક નથી.

શતાનીકે યુદ્ધ કરવા સિવાય બીજો માર્ગ અધીનતા સ્વીકારવાનો બતાવ્યો છે પણ કાઈ પણ પ્રજાહિતૈષી અને સ્વતન્ત્રતાપ્રિય વીર પુરુષ એ માર્ગને સ્વીકારી શકે નહિ કારણ કે જે એમ કરવામા આવે તો તેનો આજ્ઞાનુસાર તેના હિત માટે અને તેની ધનપિપાસા શાન્ત કરવા માટે મારે પ્રજા ઉપર આક્રમક નાખવા પડશે અને પ્રજા

ઉપર તે માટે અત્યાચાર પણ કરવા પાછો તો પછી હું તો તાર
માત્રનો રાજા કહેવાઈશ. મારે સતાનીકની ખાત્રા સિરાધાર્મ કરવી પાછો
જને તેથી પ્રવળી રહ્યા અને તેમનો કબજા કરવાની સત્તા મારા
હાથમાં ગમેતી નહિ. આ સિવાય અત્યાચારમુખી હું તેની બરોબરીનો રાજ
રહો છું અને જાગે એક બીજાનો મિત્રભાવે આદરસત્કાર કરતા રહ્યા
છીએ. પણ હવે જો હું તેની અધીનતા સ્વીકારું તો અમારો મિત્ર
તરીકે સંબંધન રહેતાં સ્વામિ-સેવકના જેવો સંબંધ રહેશે.

આ અધી વાતોને દ્રષ્ટિમાં રાખી તેની અધીનતા સ્વીકારવા
કરતાં તેણે બનાવેલો-બન્યા આત્મા બચાવો-માર્ગ સ્વીકારવો તે મોજ
છે આ માર્ગે જવાથી માર્ગ પ્રકારની કંકડ મારે વહેતી નહિ પડે.

આ પ્રમાણે વનમાં આત્મા બચાવો નિશ્ચય કરી, દિવિવાહન
ચેતાના યોદ્ધા ઉપર બેસવા જતાં સતાનીકને કહ્યું કે - હીર, મહા-
રાજા ! તમારી ઇચ્છા જ મારા ઉપર આક્રમણ કરી તેને અધિધરમાં
લાવવાની છે તો આપ ખુશીથી મારા ઉપર અધિધર કરો. અત્યાચાર
મુખી મારા તમારું પ્રવળું હું પાલન કરતો હતો હવે આપ
પાલન કરો.

હું પણ એ જ વિચાર કરતો હતો કે હું વહુ બચો છું
મારે પુત્ર નથી, કેવળ એક કન્યા જ છે એટલે પ્રજાને પાલન
કરવાનો ભાર કેને સીધોય ? જો કન્યા ઉપર રાજ્યનો ભાર નાખું
તો તે દુષ્કર્મ જાય. એટલે રાજ્યનો ભાર કેને સેપુ એની મને
હમેસાં જિન્તા રહ્યા કરતી હતી પણ હવે આપ મારા રાજ્યનો
ભાર તમારી ઉપર લઈ લેશો. એટલે હું જિન્તામુજા થઈ જઈશ.
આ મારા માટે આનંદનો વિષય છે.

આ પ્રમાણે સતાનીકને કહી દિવિવાહન યોદ્ધા ઉપર બેસી જંગલમાં
જવા માટે રવાના થયો.

દધિવાહનને જંગલ તરફ જતો જોઈ શતાનીકને ધણો આનંદ થયો તેણે તુરત પોતાના સેનાપતિ વગેરે રાજ્યાધિકારીઓને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને તેમને કહેવા લાગ્યો કે, “યુદ્ધ કર્યા પહેલાં જ મારો વિજય થયો છે આક્રમણથી ભય પામી દધિવાહન હમણા અહીં આવ્યો હતો મારી સાથે તેની જે વાતચીત થઈ છે તેનો સાર માત્ર એટલો જ છે કે, તે ચપાનું રાજ્ય મને સોંપી પોતે જંગલમાં ભાગી જવા ચાહે છે એટલે હવે તો યુદ્ધ કરવાની પણ જરૂર ન રહી હવે તો ચપામાં જઈને આપણો વિજયવાવટો ફરકાવવાનો છે અને ત્યાંના ભંડારને આપણા અધિકારમાં લાવવાનો છે મારું ભાગ્ય ખુદ્યુ જણાય છે અને વિજયલક્ષ્મી મને જ વરવા ચાહે છે અને તેથી જ એક પણ સૈનિકનો ભોગ આપ્યા વિના કેવળ મારી ધાકથી ચપાનું રાજ્ય મારા હાથમાં આવ્યું છે.

શતાનીકે હજી પોતાનું કથન પૂરું કર્યું ન હતું ત્યાં તો સેનાપતિ વગેરે રાજ્યકર્મચારીઓ તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા કે, “વાસ્તવમાં આપના પ્રતાપ આગળ કોની તાકાત છે કે, કોઈ શત્રુ પોતાનું મસ્તક ઊંચું રાખી શકે ! તમારું વચન પડતા જ શત્રુઓને નમતું આપવું પડે એવો આપનો પ્રભાવ છે, તો પછી તમારી કેળવણી વિશાળ સેનાને સાથે યુદ્ધ કરવાનું કાણુ એવો મૂર્ખ શત્રુ હોય કે, જે સાહસ કરે ! તમને ચપાનું રાજ્ય પરિશ્રમ કર્યા વિના જ હાથ આવી ગયું એ ધણો જ હર્ષનો વિષય છે પણ સાથે જ આપ જેવા ચતુર અને રાજનીતિજ્ઞ મહારાજાદારા એક ભયંકર ભૂલ કેમ થઈ ગઈ એ આશ્ચર્યજનક છે.

“નીતિમાં કહેલ છે કે શત્રુને જીવતો જ છોડવો ન જોઈએ પછી ભલે તે શત્રુ નિર્બળ હોય કે સમળ હોય પણ તેને જીવતો રાખવાથી જેમ પગમાં ભોકાયેલો કાટો વારંવાર દુખ આપે છે તેમ જીવતો શત્રુ

પણ વારવાર રાજ્યમાં વિદ્રોહ કર્યા જ કરે છે. આપે દધિવાહનને જીવે જ્યાં દીધા એ નીતિના કથન પ્રમાણે તમે દીક ન કર્યું.

દધિવાહન આપણી કેળવણીથી મોટી સેના ભેઈ કાઢીત જઈ અત્યારે તો મુપચાપ ધરણે આવી મથો છે પણ અમારું અનુમાન છે કે તે ખંડખાને જરૂર કાંઈ વિદ્રોહ ફેલાવતો રહેશે, તે ચૂપ બેસી નહીં રહે. એવો કંઈ સુચિત્ત હતો કે જે પોતાનું રાજ્ય આપ્યા જ્યાંથી મુપચાપ બેસી ગઈ અને તેને પાછું મેળવવાનો પ્રયત્ન જ ન કરે.

દધિવાહન પણ વીર કુચિત્ત છે કુચિત્ત લોકો સાપ્તી લેવ જીવનપર્યંત વેર લેવાનું ચૂકતા નથી. કાંઈ તેઓ સમજ ભેઈને નષ્ટ જાતી તમ કે બીજાની અધીનતા સ્વીકારે કે બીજાને પોતાનું રાજ્ય પણ સોંપી દે પણ તેમના હૃદયમાં તો વૈરાગ્યિ તો અણખતો જ હોય છે અને યતનું વેર લેવાને મદિ તેમના શુભ કે પ્રશ્નરૂપે પ્રયત્નો લે માત્ર જ હોય છે.

દધિવાહન પણ કુચિત્તવીર છે તો તે પણ આમજ નર્તક પોતાનું કુચિત્તપણું અવસ્ય જવાવરો જ હોને અમર છે કે તે જાગૃતમાં જવાનું જાહનુ કાઢીને ખંડખાનેથી સેનાની તૈયારી કરતો હોય અને બીજા રાજાઓની સહાયતા કરી પોતાના રાજ્યને પાછું મેળવવા મદિ પ્રયત્ન કરતો નહિ હોય.

આ પ્રમાણે આપે દધિવાહનને જીવે જ્યાં રહીને જાગીર જીત કરી છે. જો જો વખતે જામે હાજર હોય તો, ક્ષતિ દધિવાહનને કે જાગીર સેવ અવશ્ય તેની હત્યા કરી નાખત પણ તેને સ્વતંત્રતાપૂર્વક જીવે તો જ્યાં જ ન દેવ."

સેનાપતિ અને મંત્રીઓની વાત સાંભળી સત્યાનીક કહેવા લાગ્યો કે-વાસ્તાવમાં મને તે વખતે તેનું જરાપણ ખ્યાલ ન ગઈ દધિવાહનને જીવે જ્યાં દેવામાં અવસ્ય મેં જીત કરી છે. પણ તે હમણાં જ મથો છે ક્રિડાએ જીતુ દૂર મથો નહિ હોય. મદિ તેને

પકડવા માટે બહાદુર સૈનિકાને તેની પાછળ દોડાવો. સહવ છે કે, કદાચ તે પકડાઈ પણ જાય.”

શતાનીકની આઝા પ્રમાણે સેનાપતિએ દધિવાહનને પકડવા બહાદુર ઘોડેસવાર સૈનિકાને પાછળ દોડાવ્યા અને તેમને કહ્યું કે, “ બંને ત્યા સુધી તો દધિવાહનને જીવતો જ પકડી લાવશો અને કદાચ જીવતો પકડાય નહિ તો તેનો શિરચ્છેદ કરી તેનું માથું અહીં લાવશો પણ તે જીવતો બચી ન જાય તેનો ખાસ ખ્યાલ રાખજો.” સૈનિકા આઝા મળતા જ દધિવાહનની પાછળ દોડ્યા પણ તેનો ક્યાય પતો ન લાગવાથી નિરાશ થઈ પાછા ફર્યા.

સૈનિકાને ખાલી હાથે પાછા આવતાં જોઈ, સેનાપતિ તથા મન્ત્રીઓ શતાનીકને કહેવા લાગ્યા કે, “ મહારાજ ! એ નાલાયક ક્યાક છુપાઈ ગયો હશે એટલે પકડાયો નહિ ખેર ! હવે તેની સાવ-ધાનપૂર્વક ખબર રાખવામા આવશે અને તે ક્યાં જાય છે, શું કરે છે, વગેરે તેની ગતિ-વિધિ ઉપર પણ ખૂબ જાણ રાખવામા આવશે હવે તો આપણે વિના વિલંબે ચપાપુરી ઉપર આક્રમણ કરી તૂટી પડેલું જોઈએ અને જેટલું લૂટી શકાય એટલું ત્યાથી લૂટી લેવું જોઈએ

“ આપણી સેનામા ધણા સૈનિકા તો એ આશાએ દાખલ થયા છે કે, ‘ યુદ્ધ સમાપ્ત થયા પછી ચપાનગરીમા લૂટફાટ કરવાની આપણને રજા મળશે અને લૂટફાટમાં ઘણું દ્રવ્ય મળશે ’ માટે સૈનિકાની આ આશાને પૂરી કરવા માટે ચપામા યુદ્ધ બાદ લૂટ ચલાવવાની પણ આઝા મળવી જોઈએ ”

સેનાપતિનું આ કથન સાંભળી, શતાનીકે ઉત્તર આપ્યો કે, “ સેનાપતિ ! જ્યારે યુદ્ધ જ થયું નથી તો પછી લૂટ કેમ ચલાવી શકાય ? નિષ્કારણ લૂટફાટ કરવાથી તો તે ઘોર અન્યાયરૂપ ગણાશે । ”

સેનાપતિ— ચઢારાજા! હથિવાહને મુઠ ન ક્યુ એ એની કાવસા
 ૭ તેમાં સેનાનો શા અપરાધ ? હથિવાહનની કામરતાને કાગ્જે, સેનાને
 લૂટના મામથી શા માટે વખિત રાખવામાં આવે ? સેના તો અત્યારે
 ખસુ મુઠ કરવા માટે તૈયાર જ છે અને હથિવાહન હમણાં કે પછી,
 કોઈ રાજાની સહાયતાથી લડવા આવશે ત્યારે તે ફરીવાર લડવા
 ખસુ તૈયાર જ રહેશે.

“આવી દસામાં સેનાને નિરાશ અને હતોત્થાક કરવી યોગ્ય નથી.
 કારણકે એ સેનાને નિરાશ કરવામાં આવશે તો કદાચ તે વિદ્રોહ કરી
 બેસશે, સકટના સમયે આપણે સાચા હોદ્દા આપણી વિરુદ્ધ લેખી રહેશે
 અને કદાચ હથિવાહન સેનાની તૈયારી કરી સત્તો લડવા આવશે તો તેની
 સાથે સેના નહિ લડે તો આપણે બિલકુલ સંકટમાં આવી પડ્યું. મારે
 સૈનિકોને નિરાશ અને હતોત્થાક કરવાએ કીક નથી. વધારે ક્વિસે
 નહિ તો કેવળ ખસુ ક્વિસય થશે તેમ કરીને અપણની લૂટ મચાવ
 વાની છૂટ મળવી જોઈએ. જામને તો આમ કરવામાં જ આપણું
 કિત સમાયેલું હોય છે પછી તો આપની જેવી મરજી આપ આપ્યા
 આપણે તેમ જામે કરીશું.”

સેનાપતિ તથા મન્ત્રીઓની વાત સાંભળી સત્તાનીક મદીદાર
 તો ખૂબ વિચારમાં પડી ગયે. પણ સેનાપતિએના અનુરોધથી અને
 સેના કદાચ વિદ્રોહ કરી બેસશે એ ભયથી અતિશયપૂર્વક તેણે
 સ્વીકાર કર્યું કે “કીક તમે જોમ ચાહો છો તેમ કરવામાં આવશે”
 આ પ્રસંગે કહી તેણે સેનાપતિએને દયા ક્યો. આ બાલુ સત્તાનીક
 પોતાની સેનાને અપામાં લૂટ મચાવવાની અનુમતિ આપી રહ્યો છે
 ત્યારે બીજા બાલુ હથિવાહન સત્તાનીકની પાસેથી રવાના થઈ જમલ
 તરફ રવાના થશે અને જમલમાં જવાની શૂચના તેણે સીમારક્ષક
 સૈનિક દ્વારા કે કોઈ પ્રજાજનદ્વારા મન્ત્રીઓને પહોંચાડી અને સાથે
 એ પણ મન્ત્રીઓને કહેવાયું કે “સત્તાનીકની પાસે” મેળવજોલી

સેના ઘણી છે એટલે તેની સાથે લડવામા આપણી સેના વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે એમ નથી માટે યુદ્ધ કરી આપણી સેના અને પ્રજાની હત્યા કરાવવી યોગ્ય નથી અત્યારસુધી ચંપાની રક્ષા મેં કરી પરંતુ હવે શતાનીક ત્યાનો રાજા બની પોતાને માથે પ્રજાની રક્ષા કરવાનો ભાર લેવા ચાહે છે માટે હવેથી મારી જગ્યાએ શતાનીકને રાજા તરીકે માનજો ”

દધિવાહનની આ ખબર જોવી ચંપામા પહોંચી કે આખી ચંપાપુરીમા ખળભળાટ મચી ગયો. મન્ત્રીઓ તથા પ્રજાજનો દધિવાહનને કાયર ગણી તેની નિંદા કરવા લાગ્યા અને ‘હવે શું કરવું !’ તે વિષે વિચાર કરવા લાગ્યા.

વિચાર કરતા બધા એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યા કે, “ ગમે તે પરિણામ આવે પણ શતાનીકની સાથે યુદ્ધ તો કરી જ છૂટવું. રાજાની માફક આપણે પણ કાયર બની શતાનીકના હાથમા ચંપાનું રાજ્ય આપણે હાથે ત્રેને સોંપીએ એ યોગ્ય નથી આપણી પાસે સેના છે તે આપણી સેનાનો ચંપાની રક્ષા કરવામા તથા શતાનીક સાથે દંઢતાપૂર્વક યુદ્ધ કરવામા ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

“ રાજા તો એવા કાયર નીકળ્યા કે પાછા તે સમાચાર દેવા પણ ચંપામા ન આવ્યા પહેલા તો અમારી બધાની સમતિ વિરુદ્ધ જઈ શતાનીકની પાસે જવું જ યોગ્ય ન હતું તેમ છતાં ગયા તો પાછા આવી અમને ખબર તો આપવી હતી ! આ તો શતાનીકની સેનાથી ભય પામી અમારી રક્ષા કરવાને બદલે સીધા જંગલમા ચાલ્યા ગયા ! પ્રજાની ચિન્તા કે રક્ષા કરવી તો દૂર રહી પણ પોતાની રાણી તથા રાજકુમારીની પણ તેમણે ચિન્તા ન કરી !

“ રાજાએ ભલે કાયરતા બતાવી પણ આપણે તો કાયરજાની કાચળા ઉતારી, વીરતા ધારણ કરી શત્રુ શતાનીકની સાથે યુદ્ધ કરવું જોઈએ અને યુદ્ધ કરી તેની યુદ્ધપિપાસાને હમેશાને માટે શાન્ત કરી દેવી જોઈએ.”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી પ્રધાનમંત્રીએ મુઢની મેલણા કરી સેનાને તૈયાર કર્ષ જવાની આજ્ઞા આપી. તેણે સેનાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે “ જાણે સપાપુરીની રથાનો બાર તમારા જ હાથમાં છે તમે તેની આગરુ સાચવજો. આપણા મહારાજા આત્મારે જાણી નથી એટલે સપાની રથાનુ બધુ ઉત્તરદશિત્વ તમારી ઉપર રહેતું છે. એટલા માટે તમે પીરતાપૂર્વક એવું મુઢ કરો કે જેથી સત્તાનીકને પરાસ્ત કર્ષ થામું જવું પડે.”

આ પ્રમાણે સેનામાં ઉત્સાહપ્રાણ ફૂટી પ્રધાનમંત્રીએ સેનાપતિની સાથે સેનાને મુઢ માટે નગર બહાર એકઠી. આ જાણુ સત્તાનીક પેતાની સેના કર્ષ સપા ઉપર વિજયવાત્સા કરાવવા માટે રથાના થયો. તે એમ જ ધારતો હતો કે “ હું ત્યાં જતાં જ સપા ઉપર અધિપતિર જમાવી કર્ષત અને ત્યાં મારા વિજયવાત્સા ફરજતી કર્ષત. સેના પશુ એ આજ્ઞાએ આગળ ધપે જતી હતી કે “ અને સપામાં પ્રવેશ કરતાં જ ભૂદ્ધાદ જમાવી કર્ષત અને જ્યાંથી મને ત્યાંથી મનનો હમલો એકઠો કરી કર્ષત.”

આ પ્રમાણે સત્તાનીક અને તેની સેના વિચાર કરતી સપા તરફ પ્રસ્થાન કરતી હતી પશુ સપાની નજીક પહોંચતાં જ તેમને વિપરીત સ્થિતિ જણાવા લાગી. સપાના મુખ્ય દરવા ન પાસે પહોંચતાં તેમણે જોયું કે દરવાજા બંધ છે અને સપાની સેના મુઢ કરવા તૈયાર બની છે. એ જોઈને સત્તાનીક પશુ પેતાની સેનાને હાથ માટે તૈયાર જવાની આજ્ઞા આપી. આજ્ઞા મળતાં જ સત્તાનીકની સેના, દક્ષિણાકનની સેના સાથે હાથ લાગી.

દક્ષિણાકનની સેનાએ સત્તાનીકની સેના ઉપર હુમલો આક્રમણ કર્યું અને પીરતાપૂર્વક ધીર મુઢ હાથ લાગી. રજુમુખિ રક્તરશ્મિત કર્ષ કર્ષ અને ઘોડીની નદી વહેવા લાગી. જ્યાં જુઓ ત્યાં મારાં ને પાસાં પાસાં લાગ્યાં. થોડી વાર તો દક્ષિણાકનની સેનાએ

શતાનીક સેનાને હક્કવી દીધી પણ શતાનીકની કૃગવાયેલી વિશાળ સેના આગળ નાયક વિનાની નાની સેના ક્રેટલો વખત સામે ટકી શકે ! શતાનીકની સેનાથી પગસ્ત થઈ ચંપાની સેના રણભૂમિ છોડી ભાગી.

ચંપાની સેનાને ભાગતી જોઈ શતાનીકનું માથું ગર્વથી જોયું થઈ ગયું અને પોતાના થએલા વિજય માટે અભિમાન કરવા લાગ્યો. અને એ અભિમાનમાં સેનાને ચંપાનો દરવાજો તોડી નાખી નગરમાં ઘૂસી જવાની અને તેને લૂટી લેવાની તેણે આજ્ઞા આપી

શતાનીકની આજ્ઞા મળતા જ વિજયમદ્યથી ઉન્મત્ત બનેલી તેની સેનાએ ચંપાપુરીનો દરવાજો તોડી નાખ્યો અને ચંપાપુરીમાં ઘૂસી જઈ જેમ ભૂખ્યુ બાજ પક્ષી, પક્ષીઓ ઉપર તૂટી પડે તેમ, ચંપાની પ્રજા ઉપર સેના તૂટી પડી. અને તેઓની ધનસંપત્તિ લૂટવા લાગી. જે કોઈ ધનસંપત્તિ લૂટતા અટકાવતુ, તેને તલવારદ્વારા મોતને સ્વાધીન કરી દેવામાં આવતો.

આ પ્રમાણે બચબીત થએલી પ્રજા જ્યાં જવાનો માર્ગ મળ્યો તે તરફ જીવ લઈને નાડી ચંપાપુરીમાં તે વખતે જાણે સૈનિકોનું રાજ્ય થઈ ગયું હોય તેમ લાગતું હતું તે વખતે ચંપાપુરીની કેવી દુર્દશા થઈ હતી તેની કલ્પના તો વિક્રમ સવત્ ૧૯૧૪ ના બળવાનો ઇતિહાસ વાચવાથી સહેજે આવી શકે બળવાના સમયે જેવી દુર્દશા થાય છે તેવી દુર્દશા ચંપાપુરી અને ત્યાંની પ્રજાની થઈ હતી

તે વખતનું બીભત્સ દશ્ય અને કડુણ કન્દન, પથ્થર જેવા કઠોર દિલવાળાને પિગળાવી મૂકે એવા હતા, પણ પથ્થરથી પણ વધારે કઠોર એવા વજ્રહૃદયવાળા શતાનીક અને તેના સૈનિકાને ચારે બાજુ દેખાતા બીભત્સ દશ્યની અને વેદનાભર્યા સંભળાતા કડુણ કન્દનની કાંઈ પણ અસર થઈ નહિ, પણ 'ત્રાહિ ત્રાહિ'ના પોકારમાં અને હાહાકારમાં પણ શતાનીકની સેના અમાનુષિક અત્યાચાર કર્યો જતી હતી અને નરપિશાચ શતાનીક એ અત્યાચારોને જોઈ જોઈ ને પ્રસન્નતા અનુભવતો હતો

અ ઠ ર ઘ

[૭]

ઉપદેશ

જીવનધર્મનું ક્ષેત્ર, વિશ્વનન્યુત્પસાધન;
વિશ્વજ્ઞાન્તિ જગ્યાવાને, જીને જીવનમાં વસે.
જીવનમાં વસે એ, વિશ્વનન્યુત્પસાધન;
સૌ સાથે મિત્રતા વાસે, એને જ સમી જશે. —વિનયજન

ઉપદેશકનો માર્ગ મલો જ મુસોલ છે અદ્વિતી વીક્ષુ ધાર
ઉપર ગાસવું તો સરલ પણ કહી સકાય પણ સાચા ઉપદેશનો માર્ગ
એકલો સરલ નથી પણ તેથી વધારે મુસોલ છે કારણકે ઉપદેશકને
જીનેક વિરોધી વિચારો અને વિરોધી કર્મોર્મથી પસાર થવું પડે છે
એટલું જ નહિ પણ એ જાણ વિરોધીને દાન્ત કરવા માટે અને
ચોતાના ઉપદેશનો પ્રભાવ બી ૧ ઉપર પાડવા માટે ત્યાજ અને વિવેકને
જીવનમાં સક્રિય રૂપ આપવું પડે છે

ઉપદેશકનું બળ, ત્યાગ અને વિવેક હોય છે. જે ઉપદેશકમાં જેટલો ત્યાગ અને વિવેક હોય છે, તે ઉપદેશકના ઉપદેશનો તેટલો પ્રભાવ શ્રોતાઓ ઉપર અવશ્ય પડે છે જેઓમાં ત્યાગ કે વિવેક નથી, જે ત્યાગ વિનાનો કેવળ ફારો ઉપદેશ આપે છે તેનો ઉપદેશ પણ નિષ્ફળ જાય છે અને જે ઉપદેશકે ત્યાગ અને વિવેકને જીવનમાં વણ્યા છે અને જરૂર પડ્યે પોતાના પ્રિય પ્રાણોનો પણ ત્યાગ કરવાની ભાવના કેળવી છે તે ઉપદેશકનો ઉપદેશ પણ અવશ્ય સફળ અને કાર્યસાધક નીવડે છે પછી તે ઉપદેશ, ઉપદેશકના મૃત્યુ બાદ પણ સફળ કેમ થતો ન હોય પણ એ ઉપદેશ પાછળ ત્યાગ અને વિવેક-ભાવના ઊભેલી હોવાથી તે ઉપદેશ અવશ્ય સફળ થાય છે.

દેશભક્ત મહારાણા પ્રતાપ અને તેના ભાઈ શકતસિંહની વચ્ચે એક શિકારને કારણે જગલમાં ઝગડો થઈ ગયો. મહારાણા પ્રતાપ કહેતા હતા કે, આ શિકાર મેં કર્યો છે. જ્યારે શકતસિંહ તેની વિરુદ્ધમાં કહેતા હતા કે, એ શિકાર મેં કર્યો છે ! બસ ! આ નાનકડા વિવાદે જ, લાયકર ઝગડાનું રૂપ ધારણ કરી લીધું હતું તે એટલે સુધી કે બન્ને જણાએ પોતપોતાની તલવારને મ્યાનમાંથી કાઢી અને એ તલવારદ્વારા એ વિવાદનો નિકાલ કરવા તૈયાર થઈ ગયા.

તે વખતે ત્યા રાજપુરોહિત પણ હાજર હતો. રાજપુરોહિતે બન્ને ભાઈઓને શાન્ત થવાનો ધણો ઉપદેશ આપ્યો અને ધર્મગ્રન્થોમાંથી અનેક શિક્ષાસૂત્રો પણ કહી સંભળાવ્યાં. આ પ્રમાણે કલહને દૂર કરવા માટે તેણે ધણો પ્રયત્ન કર્યો પણ એ કટોકટીના સમયે એ ઉપદેશ બન્નેમાંથી કોઈને શાન્ત કરી શક્યો નહિ. બન્નેય આ વિવાદને તલવારદ્વારા ન્યાય આપવા તૈયાર થયા હતા. મ્યાનમાંથી તલવાર બહાર કાઢવામાં આવી હતી, કેવળ એક ખીજ ઉપર ધા કરવાની વાર હતી. પુરોહિતે જોયું કે, આ વખતે મારા કેવળ મૌખિક ઉપદેશથી કામ નહિ ચાલે અત્યારે તો આત્મત્યાગની આવશ્યકતા છે અને તે પણ

સાધારણ નહિ પણ એ જનના હૃદયનું પરિવર્તન કરી નાંખે એમ અશ્વત્થ ત્યાગની જરૂર છે.

તેણે મનમાં વિચાર્યું કે “મેં જ્યાં રાજ્યવસનું નામક આપું છે અને જ્યાં મારું સરીર એ રાજકુલમાં જન્મ-જન્મથી પોષાયું છે તો જ્યાં જન્મ બાઈઓનાં જ્યાં પ્રાણુભાવક વિવાહને શાન્ત કરવામાં તેમજ સદુપયોગ થઈ જાય તો જ્યાં જન્મ વીર બાઈઓની રક્ષા થઈ સકે એ જાણે સાથે સાથે હું પણ રાજ્યના ઝણસૂરી મુક્ત થઈ સરીકા જે અત્યારે મહાન ત્યાગના સચેદ્ર ઉપદેશદારા જ્યાં જન્મે વીર બાઈઓને સમભવવામાં નહિ આવે તો જ્યાં જન્મ બાઈઓ વાદ વિવાહની તાણાતાણીમાં કપાઈ મરી જાય.”

જ્યાં પ્રમાણે વિચાર કરી પુરોહિત કુલને માટે તત્પર થએલા પ્રતાપ અને સત્કર્તસિદ્ધની વચ્ચે ભ્રમો થઈ ગયા અને કહેવા લાગ્યો કે, “આપ જન્મે તમારી તલવાર મારી ચરદન ઉપર ચલાવે.” પણ જ્યારે તેણે બેઠું કે જ્યાં જન્મે બાઈઓ કેઈ પણ રીતે તેમ માનવા તૈયાર નથી અને મને પોતાને એક બાણુ છેડી લઈ ચરવા તૈયાર થએલા છે ત્યારે તેણે ક્યાર કાલી પોતાના પેટમાં મોંઘી દીધી.

પુરોહિતના જ્યાં જન્મકાળથી કેઈ પણ રીતે નહિ માનનાર પ્રતાપ સિદ્ધ અને સત્કર્તસિદ્ધ કાંપી બેઠા. જોકે પુરોહિતના પૂત સરીરે જન્મના વિવાહને જાગ્રત ન વધવા કેતાં સદાને માટે શાન્ત કરી દીધા. જનની તલવારો એક બીજા ઉપર પ્રહાર કરવાને બદલે આનમાં છુપાઈ ગઈ અને જ્યાં પ્રમાણે આત્મત્યાગના ઉપદેશથી જન્મે બાઈઓનો વાદનિવરણ થયેલ સદાને માટે સખી ગયા.

જ્યાં તો ઇતિહાસની વાત થઈ ધમક્યાઓમાં પણ શ્યામ રૂપાન્તરમાં જાતી અનેક ધટનાઓ યજી આવે છે. અને તેમાં ખારિણીના જલિદાનની ધટના અનુષંગ છે. પોતાના ઉપદેશને સફળ અને સાચું કરવા માટે ખારિણીએ જે જલિદાન આપી ઉપદેશોને

આત્મત્યાગનો જે માર્ગ બતાવ્યો છે, તેનું જવલંત ઉદાહરણ બીજા કોઈ સાહિત્યમાં બહુ ઓછું જોવામાં આવશે.

ચંપાની સેના રણક્ષેત્ર છોડી બાગી ગઈ અને શતાનીકની સેના ચંપાનગરીનો દરવાજો તોડી અંદર ઘૂસી ગઈ શતાનીકની કૂર આદતના પરિણામે અનાથ સ્ત્રીને ગુડાઓ લૂટી લે તેમ ચંપાપુરીને શતાનીકની સેના લૂટવા માડી જ્યાં જુઓ ત્યાં અરાજકતાનું તાડવ નૃત્ય થઈ રહ્યું હતું ચંપાની પ્રજા શતાનીકની સેનાથી ત્રાસી ગઈ હતી

જ્યાં જુઓ ત્યાં સૈનિકો લૂંટફાટ કરતા જ નજરે પડતા આવી અવસ્થામાં ચંપાની પ્રજાને કતો શતાનીકની સેનાની રક્તપિપાસા શાન્ત કરવા માટે સદાને માટે પૃથ્વીના પેટમાં સમાઈ જવાનો કે પ્રાણ હારી કોઈ જગ્યાએ નાસી જવા સિવાયનો બીજો કોઈ માર્ગ ન હતો.

ચંપાપુરીમાં જ્યારે એક બાળુ આ પ્રમાણે અરાજકતાનું તાડવ નૃત્ય થતું હતું ત્યારે બીજા બાળુ રાજમહેલમાં બેઠેલી ધારિણી માતા વસુમતિને ધાર્મિકતાનો ઉપદેશ આપી રહી હતી દધિવાહનના જંગલ ચાલ્યા જવાના સમાચાર ધારિણીને મળી ગયા હતા છતાં તે સ્વાભાવિક વૈર્ષ્યનો ત્યાગ કરી અધીરી ન થઈ તેમ જ્યારે ચંપાપુરીમાં ચાલેલી લૂટ તથા પ્રજા ઉપર થએલા અત્યાચારની ખબર પડી ત્યારે પણ તે દુઃખથી ગભરાઈ નહિ અને રાજ-સેવકોએ હમણાં રાજમહેલને પણ શતાનીકની સેના લૂટવા આવવાની છે એવી સાવચેતી આપી છતાં તે હાથવોય કરવા ન લાગી

તેનું હૃદય આ બધા કારણોથી જરા પણ વિચલિત ન થયું તે નિર્ભય હતી અને નિર્ભયતાનો ઉપદેશ વસુમતિને આપી રહી હતી વાસ્તવમાં જેમનું હૃદય નિર્ભય હોય છે તે લોકો વર્તમાનમાં આવી પડેલી વિપત્તિઓથી જરા પણ ગભરાતા નથી પણ ભવિષ્યનો દૃઢતાપૂર્વક વિચાર કરે છે.

ધારિણીની પાસે વસુમતિ બેઠેલી છે અને શાન્તચિત્તે ધારિણી ઉપદેશ આપી રહી છે કે પુત્રી ! તારા સ્વપ્ન પ્રમાણે ચંપાપુરી કુબસામરમાં હુબી રહી છે તારા પિતા જગલમાં માલ્યા મ્મ છે એટલે મારી અને તારી રક્ષા કે સંકાલના કરનારું જ્યાં કોઈ રહ્યું નથી. પણ તેથી તું કોઈ ચક્રાર્થ નહિ. આપણને જે મર્મની શિક્ષા મળી છે તેને કર્મમાં પરિણત કરવાનો આ જ શુભ અવસર છે. આપણના સમયે પેઈં ધારણ કરી એવી ધર્મશિક્ષા આપે છે આપણે ધર્મની આ શિક્ષાનું અસખર પાલન કરીએ છીએ કે નહિ એની પરીક્ષાનો આ વિપત્તિનો સમય છે એટલે આપણે જો આ વિપત્તિના સમયે પેઈંનો ત્યાગ કરી હર્ષ્યુ તો આપણે કોઈ કરી શકીશું નહિ કારણકે જે અધીર અને છે કે ચક્રાર્થ જ્યાં છે તે અક્ષિત કોઈ કરી શકતી નથી. માટે પેઈં ન ચુમાવતાં સ્વપ્નનો બીજો ભાગ કેમ સત્ય થાય તે વિશે છે । પુત્રી ! પેઈંપૂર્વક વિચાર કર આ વિપત્તિનો સમય તારે માટે ચક્રાર્થ જ્યાંનો નહિ પણ પ્રસન્ન થવાનો છે કે તારા હાથે જે મહાન કર્મ જવાનું છે તેની આ સુમિત્રા તૈયાર થઈ રહી છે માટે હવેમાં પેઈં ધારણ કરી રાખજે જ્યાં પણ ચક્રાર્થ નહિ.

તારા પિતા કોઈ ઉચ્ચ નિચારથી જ જગલમાં માલ્યા મ્મ હતો. માટે તેમના વિશે કોઈ પ્રકારની ચિન્તા કરવી તે ઠીક નથી. તેઓ મ્મ તો ભરી મ્મ. આપણું જન્મ ભૂટાર્થ જ્યાં પણ આપણો ધર્મ ભૂટાર્થ ન જ્યાં તો જન્મ જ સારું થઈ જાય. જે ચંપાપુરી જ્યાં નહ થઈ રહી છે તે કોઈ દિવસ કરી વાર નથી જ્યાંથી શકાય, પરંતુ જો ધર્મ નહ થઈ મ્મ તો તે પાછો જાયી શકાય નહિ. જો આપણામાં ધર્મ રહ્યો તો તારા સ્વપ્નનો સૈવ ભાગ પણ સિદ્ધ થઈ. જ્યારે કુબસામરમાં હુબેલી ચંપાપુરીનો તું ઉદ્ધાર કરી શકાય પણ જો વિપત્તિના કારણે ધર્મમટ થઈ તો પછી મારાથી કે તારાથી કોઈ થઈ શકવાનું નથી.

“ હે ! પુત્રી ! આપણે સ્ત્રી છીએ. આપણે અખળા છીએ, અમે સ્ત્રીઓ શુ કરી શકીએ એવી કાયરતાને કાર્ધ દિવસ તારા હૃદયમાં સ્થાન આપીશ નહિ પણ તારે હમેશા એવી ઉન્નત ભાવના રાખવી કે, ‘ સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા પણ વધારે શક્તિ ધરાવે છે સ્ત્રીઓની શક્તિથી જ પુરુષો કામ કરી શકે છે અને કરે છે અને પુરુષોને જન્મ આપનાર પણ સ્ત્રી જ છે એટલે સ્ત્રીશક્તિ પુરુષોની શક્તિ કરતા જરાપણ ઓછી કે ઊતરતી નથી ’ આવી ઉન્નત ભાવના ભાવવાથી તારી કાયરતા ટકી શકશે નહિ આ સમયે શતાતીક ખરાબ છે, નાલાયક છે એવો ઉપાસ્રલ આપવાની જરૂર નથી. આ સમયે તો દુઃખસાગરમાં ડૂબેલી ચપાપુરીનો ઉદ્ધાર કેમ થાય એ વિષે જ ધૈર્યપૂર્વક વિચાર કરવાનો છે ”

ધારિણી આ પ્રમાણે વસુમતિને ઉપદેશ આપી રહી હતી, એટલામાં તો ત્યાં શતાતીકની સેનાનો એક નાયક આવી પહોંચ્યો. ચપાપુરીને લૂટતા લૂટતાં તેને વિચાર આવ્યો કે, “ પ્રજાને લૂટવાથી બહુ થોડું મળશે માટે એના કરતા રાજમહેલને જ લૂટું તો રાજ્યભંડારમાંથી ઘણી સપત્તિ હાથ લાગશે. વળી દધિવાહનની સેના તો ભાગી જ ગઈ છે એટલે રાજમહેલને લૂટવામાં પણ કાર્ધ પ્રકારની બાધા ઊભી નહિ થાય માટે હું જ પહેલવહેલો જઈ રાજ્યની સપત્તિને લૂટી આવું ત્યાંથી જે સપત્તિ મળશે તે ભારી પણ નહિ હોય અને વધારે મૂલ્યવાન હશે એટલે આપણા બેડા પાર થશે. ” આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે પ્રજાજનોને લૂટવાનું છોડી, સીધો રાજમહેલ તરફ ગયો. રાજમહેલના રક્ષકો અને સેવકો પ્રાણનાશના ભયે ભાગી ગયા હતા અથવા છુપાઈ ગયા હતા, તેથી રાજમહેલની રક્ષા કરનાર કાર્ધ ન હતું એટલે રાજમહેલમાં પ્રવેશ કરતા સેનાપતિને જરા પણ મુશ્કેલી ન પડી તે ચોતાનો રથ એક બાજુ ઊભો રાખી સગળતાપૂર્વક રાજમહેલમાં દાખલ થઈ ગયો. રાજભંડારમાં અનેક પ્રકારના હીરા, માણિક, રત્ન વગેરે બેઈ સેનાપતિના આનદનો

પાર ન રહ્યો તે પોતાના ભાગ્યનો ઉદ્ધવ થયો સમજવા લાગ્યો અને
 મનમાં કહેવા લાગ્યો કે મારા ભાગ્યનો ઉદ્ધવ થવાનો હતો તેથી જ
 હું બાદી બાગ્યો નહિ તો મને બાદલી નથી સંપત્તિ દ્વારા લાભ
 નહિ મને તો એમ જણાય છે કે મારા સાથેલાં જ મુઠ્ઠા થયું એ
 મુઠ્ઠા થયું ન હોત તો મને આ રત્ન-રાશિ મહેનત વિના મળી રીતે
 મળી શકત !

આ પ્રમાણે પ્રસન્ન થતો સેનાપતિ રત્ન-રાશિ ઉપાસવાનો
 વિચાર કરતો જ હતો ત્યાં તેની નજર એકએક પારિણી ઉપર પડી
 પારિણીને જોઈ જ તે મુગ્ધ થઈ નિષેષ્ટ બને રહ્યો તે પારિણીના
 સૈદ્ધર્થ ઉપર એટલો નયો મોહિત થઈ ગયો કે તે સામે ખેંચાઈ
 રતોને જૂલો ગયો તેણે વિચાર્યું કે, “આ સી દિગ્વિજયની ખત્રી
 જણાય છે વાસ્તવમાં દિગ્વિજય થયો ભાગ્યશાળી હતો કે તેને ત્યાં
 અપ્સરાઓને પણ સરભાવે એવી આ સી છે આ સૈદ્ધર્થની સાક્ષાત્
 પ્રતિમા આજળ આ રત્નો કાંકરા-પથ્થરની માફક જેકા દેવા થોડા
 છે આ નર્મ રત્નો તો આ સીના એક જ જાંઘ ઉપર યોજાવર
 કરી સમગ્ર જોઈ છે તો હું આ પથ્થરરત્ન અને આ સીરત્ન
 એ મેમાંથી કોને વધારે મહત્ત્વ આપું ? વાસ્તવમાં આ સૈદ્ધર્થ રત્નને
 છાંદી આ રત્ન-કાંકરા પથ્થરને મહત્ત્વ આપવું તે તો ખૂર્જતા જ
 ગણાય. માટે અપ્સરાઓના માનવું મર્દન કરનારી આ સીને જ હું
 પસંદ કરું એ જ મારા મનિ થોડા છે એ આ સીએ મને પોતાનો
 પ્રેમપાત્ર બનાવી લીધો તો હું અવશ્ય ભાગ્યશાળી બનીશ પણ આ
 રાજરાણી છે સુગિય કન્યા છે એટલે એ મારી પ્રાર્થનાને સરસતા
 પૂર્વક સ્વીકારી શે એ સભવ નથી મનિ તેને અવધારા પોતાના
 વસમાં કરી લેવી જોઈએ અને તેમ થાવ, કાલે બધું આપું ત્યાં
 પણ આ સીરત્ન કોઈ પણ હિસાબે મારા હાથમાં આવે તો માત્ર
 મુઠ્ઠા કરવું સહજ જ છે કોઈ પણ ઉપાયે તે મારી પ્રેમસી બની ત્યાં
 તો શાકું !

આ પ્રમાણે વિચાર કરી સેનાપતિ, હાથમાં ખુદ્દો તલવાર લઈ ધારિણીની સામે ચમરાજની માફક ઊભો રહ્યો. તે ધારિણીને ખુદ્દો તલવાર બતાવી કહેવા લાગ્યો કે, “ ઊઠો ! અને મારી સાથે ચાલો ! હવે અહીં તમારું કાંઈ નથી તારો પતિ દધિવાહન જગલમાં ભાગી ગયો છે. હવે ચંપાપુરીનું રાજ્ય મહારાજ શતાનીકતું છે અને અહીંની બધી સપત્તિને સૈનિકો લૂટી રહ્યા છે. મારા હાથમાં સપત્તિરૂપે તું આવી છો એટલા માટે ચુપચાપ ઊઠો અને રાજમહેલની બહાર રથ ઊભો રાખવામાં આવ્યો છે તેમાં મારી સાથે બેસી જાઓ ! જરા પણ વિલંબ કરો નહિ ને વિલંબ કરો તો ઠીક નથી આ તલવાર સામું જુઓ જરા પણ આનાકાની કરી તો આ તલવાર દ્વારા માથાને ધડથી જૂદું કરી નાખીશ આ તલવારે ચંપાપુરીના અનેક પ્રજાજનોનું જે પ્રમાણે રક્તપાન કર્યું છે તેમ તમારું પણ રક્તપાન કરશે. માટે વિલંબ કર્યા વિના ચૂપચાપ રથમાં બેસી જાઓ ! ”

સેનાપતિની કૂરતાબરી લાલ આખો નેઈ ધારિણીને લાગ્યું કે, “ આ સમયે આ માણસના હૃદયમાં દયાભાવ નથી એટલે તે મારી નાખવા પણ તૈયાર થઈ ગયો છે તો આ સમયે મારે શું કરવું જોઈએ ! જે હું તેની સાથે જતી નથી તો તે મારી નાખવા તૈયાર થઈ ગયો છે વળી વસુમતિને માટે જે શિક્ષા આપવી છે તે પણ હું પૂરી આપી શકી નથી ત્યાં તો આ કાળ આવી ઊભો ! હવે જે તેની સાથે જાઉં નહિ તો તે મને તલવારદ્વારા હમણા જ મારી નાખે અને મારે જે વસુમતિને બાકીનો ઉપદેશ આપવાનો છે તે પણ આપી શકાય નહિ અને સાથે જાઉં છું તો તે માણસ મારું સતીત્વ લૂટશે તેવો ભય રહે છે. પરંતુ એની સાથે ન જતાં તેની તલવાર દ્વારા હમણા મરી જવામાં કાંઈ લાભ જણાતો નથી, કારણકે આ પ્રમાણે પ્રાણત્યાગ કરવા કરતા વસુમતિને પૂરો ઉપદેશ આપ્યા બાદ વીરતાપૂર્વક જ શા માટે પ્રાણત્યાગ ન કરું ! એટલા માટે હમણા

આ માણસની સાથે જઈશ તો વસુમતિને માટે જે ઉપદેશ આપવાનો છે તે આપી શકીશ અને તે ઉપદેશને સફળ કરવા માટે તેની સામે કોઈ અડચત્ પણ બિંબો કરી શકીશ.

“હવે રહી સતીત્વરક્ષાની વાત. આ સેનાપતિ જો કે અત્યારે દૂર ને નિર્દય જણાવ છે પરંતુ તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી તે કોઈ વીરપુરુષ હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. માટે જો આ વીરપુરુષને કોઈ સફળદેશ આપીશ તો જરૂર તેનો પ્રભાવ તેની ઉપર પડશે. વીરપુરુષોને સુધારણુ મુશ્કેલ કામ નથી. જો મારા ઉપદેશથી આ વીરપુરુષ સુધરી જશે તો મારે મરવું પણ નહિ પડે અને તે પણ સુધરી જશે. અને કામ્ય તે ન પણ સુધરે તો સતીત્વની રક્ષા માટે પ્રાણત્યાગનો જે માર્ગ અત્યારે મારી સામે છે તે જ માર્ગ તે સમયે ખુલ્લો હશે. જે પ્રમાણે અત્યારે પ્રાણત્યાગ કરી સતીત્વની રક્ષા કરી શકીશ, તે પ્રમાણે ત્યારે પણ સતીત્વની રક્ષા કરી શકીશ. પરંતુ આ વખતે મરવામાં અને તેની સાથે જઈ તેને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ ન સુધરે અને ત્યારે સતીત્વની રક્ષાએ મરવામાં ધણું જ અંતર રહેતું છે. કારણકે અત્યારે પ્રાણત્યાગ કરવાથી જ વસુમતિને બાકીનો ઉપદેશ આપી શકીશ નહિ તેમ જા વીર સેનાપતિને સુધારવાનો પ્રયત્ન પણ કરી શકીશ નહિ. પણ તેની સાથે જવાથી વસુમતિને બાકીનો ઉપદેશ આપી શકીશ, તેનામાં ખર્ચ-હકવાનો પ્રાણ ફોડી શકીશ, ચેતાના સતીત્વની રક્ષા કરવાનો માર્ગ જતાવી શકીશ. આ વીર સેનાપતિને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરી શકીશ અને અન્યે અન્યારે સતીત્વની રક્ષા માટે બીજો કોઈ માર્ગ નહિ રહે ત્યારે પ્રાણત્યાગ કરી વસુમતિની સમક્ષ બિશિદાનનો એક આદર્શ પણ ઉપસ્થિત કરી શકીશ. આ હિંદુને આ સેનાપતિની તબવારથી અત્યારે મરવા કરતાં તેની સાથે જવું એ ઠીક છે. આ વીર સેનાપતિ છે પણ તે વિકારને વશ થએલો હોવાથી અત્યારે કામ્યાંધ બની ગયો છે એટલે અત્યારે તેની જુદી કામાનેશથી જા જેથી થઈ શકે છે માટે

અત્યારે તેનું કહેવું મારી લેવું એ યોગ્ય છે. કદાચ એ વીર સેનાપતિ મારા ઉપદેશથી સુધરી ગયો તો તો મને એક વીર ભાઈના પણ લાભ મળરો.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી ધારિણી, વસુમતિને સાથે લઈ ઊભી થઈ. તે વખતે તેના મુખ ઉપર ચિંતા, દુઃખ કે રોષની રેખા પણ જણાતી નહતી. તે તો હમેશાની માફક શાન્ત અને પ્રસન્નચિત્તે વસુમતિને સાથે લઈ ગજમહેલની બહાર નીકળી ઉઘાડી તલવાર હાથમા લઈ સેનાપતિ તેની પાછળ ચાલ્યો. રથ પામે પહોંચતાં સેનાપતિએ રથમા બેસી જવાનું કહ્યું ત્યારે જેમ ભાઈની સાથે બેનને જવામા સકાય થતો નથી તેમ નિ સકાય થઈ ધારિણી, વસુમતિની સાથે રથમા બેઠી પુત્રી સહિત ધારિણીને રથમા નિ મકોચ બેઠતી બેઠ, સેનાપતિ ઘણો પ્રસન્ન થયો. તે કાઈ વાર પોતાના ભાગ્યની પ્રશંસા કરતો, કાઈ વાર ભયપ્રદર્શનની નીતિની બડાઈ મારતો તો કાઈ વાર પોતાની વીરતાભરી આકૃતિની, યોગ્યતાની, પોતાના સુદર શરીરની કે પોતાની યુવાવસ્થાની પ્રશંસા કરતો હતો. કાઈ વાર એમ વિચારતો કે જો મેં એમને મરણનો ભય બતાવ્યો ન હોત તો આ સ્ત્રીરત્ન મારા હાથમા આવત નહિ. એ તો સારું થયું કે, મેં કાઈ બીજા ઉપાયોનો ઉપયોગ કરવાને બદલે તલવારનો જ ઉપયોગ કર્યો. કાઈ વાર એમ વિચારતો કે મારા નશીબ જ ચડિયાતા છે એટલે બધું સારું જ થાય છે જો મારું નશીબ ચડિયાતું ન હોત તો પ્રજાને લૂટવાનું છોડી અહીં આવવાની અને આ સ્ત્રીને અપનાવવાની મને એવી બુદ્ધિ જ કેમ સૂઝત. કાઈ વાર એવી કલ્પના કરતો કે આ સ્ત્રી મારી વીરતાભરી આકૃતિ, તથા યુવાવસ્થા તથા મારું સુદર શરીર જોઈને મારી ઉપર મુગ્ધ થઈ ગઈ હોય તો, તેમા કાઈ આશ્ચર્ય નહિ. કારણકે તેનો પતિ તો ભાગી ગયો છે એટલે તેને કાઈ બીજા પુરુષના શરણે તો જવું જ પડત. એવી અવસ્થામા મારા જેવો બીજો કયો વીરપુરુષ મળવાનો હતો ? મારી સાથે

આવવામાં તેણે પોતાનો સ્વાર્થ જોયો છે અને તેથી જ તે પ્રસન્નતા પૂર્વક કસી આનાકાની કર્યા વગર મારા રથમાં બેસી ગઈ છે કે તો એમ જ માનું છું કે આ અર્ધા અને દુટકાટ મારા બાબોલપથી જ થઈ છે જો કુદ જલુ ન હોત કે કુદ જવા છતાં પણ સતાની અંપાપુરીને દુટકાટી આગળ આપી ન હોત તો અને આ સૈન્યની સમ્પાદ પ્રતિભાઓની આસિ કેવી રીતે થઈ શકત ? આ જન કેવી અનુપમ સુન્દરીઓ છે અને તેમાં એક તો અવિદ્યસિત કસીની સમાન જ છે એવો સમય ક્યારે આવશે કે ક્યારે એ કુવતીઓને પોતાની કરી ધન્ય થઈશ ?

આ પ્રમાણે પોતાની કંપનાઓથી ઉન્મત્ત બનેલો સેનાપતિ, ગદની ચારેય બાજુ પાંદો નાંખી રથને હાંકવા લાગ્યો. તેણે વિચાર્યું કે આ રથને અંપાપુરીની મખમલાંથી હાંકી જવો ઠીક નથી કારણકે મહારા ન સતાનીક કે બીજા કોઈને આ વાતની ખબર પડશે તો આ સુન્દરીઓને સતાનીક પોતાના મહેલમાં લઈ જશે એટલા માટે અંપાપુરીની મખમલાંથી જલુ યોગ્ય નથી, તેમ એકદમ સીધા કોઈની જલુ એ પણ ઠીક નથી માટે આ રથને જગલ તરફ હાંકી જવો એ સલામતીભર્યું છે કારણકે ત્યાં કોઈ પણ ઉપાયે આ રથથી સાથે મુખભોગ કરી રહીશ અને તેને મારી પત્ની બનાવી રહીશ. પણ કોઈની જાણ તો ઠીક રહેશે કે જેથી કોઈ પ્રકારની યજ્ઞ જ પેદા ન થાય તેમ આ સીઓ મારી વિરુદ્ધ હાંકી જોવી પણ સમય નહિ હમણાં તો આ એ સુન્દરીઓમાંથી એકને જ મારી પત્ની બનાવવાનો મારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણ કે ક્યારે એક અને પતિરૂપે સ્વીકારી લેશે—મારી બી બની જશે તો પછી બીજા તો મારી થવાની જ

ધારણી તથા વસુમતિને કોઈ ઉપાદી જશે એ કાવધી અને પોતાની કામવાસનાને પૂરી કરવા માટે સેનાપતિ રથને જગલ તરફ

હાંડી ગયો. રમતામાં તે અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ કરે જતો હતો. આ બાળુ સેનાપતિ કલ્પનાજગતમાં ઉન્મત્ત થઈ ભમી રહ્યો છે. બ્યારે બીજી બાળુ ગ્યમા ખેડેલી ધારિણી વસુમતિને ઉપદેશજગતમાં ભ્રમણ કરાવી રહી છે ધારિણી વસુમતિને કહેવા લાગી કે, “વહાલી પુત્રી ! તું એમ વિચાર કરી રહી હશે કે તારા પિતાજી અમને છોડીને કાણ જાણે ક્યા ચાલ્યા ગયા હશે અને આ દુષ્ટ અમને ક્યા લઈ જઈ રહ્યા છે ? હવે અમારી કોણ જાણે કેવી દુર્દશા થશે પણ પુત્રી ! આ પ્રમાણે વિચાર કરવો તે કાયરોનું કામ છે ભવિષ્યમા તારે તો મહાન કાર્ય કરવાનું છે એટલે તારે કાયરતા નહિ પણ વીરતા ધારણ કરવી જોઈએ કારણકે જેમનામા વીરતા હોય છે તે કોઈ પણ સમયે ગમે તેવી દશામા જરા પણ ગભરાતો નથી તેમ જ બીજાની મદદ પણ ચાહતો નથી બીજાની સહાયતા ચાહનારો અને બીજાના આશ્રયે જીવનારો કાયર ગણાય છે વીર તો પોતાની રક્ષા પોતે જ કરે છે બીજાની સહાયતાની અપેક્ષા રાખતો નથી, એટલા માટે તું તારા પિતા ચાલ્યા ગયા છે એ વિષે જરા પણ ચિન્તા કર નહિ તારા પિતા તો ગયા જ છે પરંતુ હું પણ તારી સાથે વધારે સમય સુધી રહી શકીશ નહિ જો હું તારી સામે જ આ સેનાપતિના કહેવા પ્રમાણે રથમા બેસી ચાલો આવી, તે જ પ્રમાણે ન જાણે હું ક્યારે તને પણ છોડી ચાલી જઈશ ! જો તારા હૃદયમાં તું વીરતાને ધારણ કરી રાખીશ, તો તો તું એકલી હોવા છતાં તારે જરા પણ દુઃખ ભોગવવું નહિ પડે તારે જે મહાન કાર્ય કરવાનું છે, તે પણ કરી શકીશ તથા તને જે સ્વપ્ન આવ્યું હતું તે સ્વપ્નનો બાકીનો ભાગ પણ સત્ય સિદ્ધ કરી શકીશ પણ જો તું તારા પગ ઉપર ભીલા રહેતા શીખીશ નહિ, સ્વાવલંબિની બનીશ નહિ તો તો તું ભવિષ્યમા કાઈ કરી શકીશ નહિ અને દુઃખી થઈને મરી જઈશ. માટે હું એકલી થઈ જઈશ એ વાતનું તને જરા પણ દુઃખ હોવું જ ન જોઈએ

“ પુત્રી વસુમતિ ! હું હવે તને એવો ઉપદેશ આપવા ચાહું છું કે

જે ઉપદેશ તારા જીવનનો સાચો તારા કાર્યનો સહાયક અને સ્વપ્નના રોય સાગરને સત્યચિહ્ન કરવામાં સાધનશૂલ જનશે. જે તું મારા ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તીશ તો તું પોતે તો મુખી બર્ષશ જ પણ સાચે સાચે બીજાને પણ મુખી બનાવી શકીશ અને જાણા છે કે તું મારા ઉપદેશની વિરુદ્ધ માર્ગ પણ કિવસ વર્તીશ નહિ.

“વસુમતિ ! તે જે સ્વપ્ન જોયું હતું તેના જોડે જાગ તો સત્ય સિદ્ધ થશે. અપાપુરી અત્યારે દુઃખસાગરમાં દૂબી રહી છે તેની ઉપર મોટું ક્ષેત્ર લાગ્યું છે નિષ્કારણ તેનો ભૂમિ ઉપર કબજો—લાજે મનુષ્યોના રક્તની નદીઓ વહી છે ચાન્દ પ્રગળે લૂટી લેવાઈ જાતી અને જાને ક્રમરતું કષ્ટ તેને પહેંચાડવામાં જાણ્યું છે જોડ્યું જ નહિ પણ અધિર્ભક્ષ પ્રગળજનેને તત્તલી મારી નાંખવામાં જાણ્યા છે જન્મશૂનિ અપાપુરી ઉપર જા જોડે ધેર ક્ષેત્ર છે જા ક્ષેત્રનું લાગ્યું જો જ અપાપુરીનું દુઃખસાગરમાં દૂબવું છે અપાપુરી જો તારી જ મશૂમિ છે વારુ કરીર જો જન્મશૂનિના અનન્યથી પોણાનું છે તું ત્યાં જ ઉત્પન્ન થઈ અને જાડલી મોઢી પણ ત્યાં જ થઈ છે. જોડલે અપાની ભૂમિની તું ચિરસણી છે જો તે તારી જન્મશૂનિ ઉપર લામેલા ક્ષેત્રને ધોવું નહિ તો વારુ જીવન પિત્તારને પાત્ર મજાશે, મરિ તારી જન્મશૂનિ અપાપુરી ઉપર લામેલા ક્ષેત્રને ધોવાનો નધા ભાર તારી જ ઉપર છે જોમ માન અને અપાપુરી ઉપર લામેલા ક્ષેત્રને ધોવું જો જ દુઃખસાગરમાં પડેલો અપાપુરીના ઉદાર છે જોમ સમજ અને જા પ્રમાણે જો જન્મશૂનિ અપાપુરીનું ક્ષેત્ર ધોવાવું સાચે લે તો જ તને જામેલા સ્વપ્નનો રોય સાગર સત્ય સિદ્ધ થઈ શકશે.

“વક્ષથી ધુમી ! જન્મશૂનિ અપાપુરીનું ક્ષેત્ર ધોવું અને તેના ઉદાર કરવો જો કાર્ધ સરલ નથી. જો મરિ તો તારે મુદ્ધ બેઠવું પડશે. જેવું મુદ્ધ અપાપુરીમાં થયું છે અને મુદ્ધને કારણે અપાપુરીને ક્ષેત્ર

લાગ્યું છે તેવું યુદ્ધ તારે એવું પડશે નહિ. અપાપુરીમાં જે યુદ્ધ થયું હતું તે હિંસાત્મક યુદ્ધ હતું તે યુદ્ધથી ધન-જનની જે હાનિ થએલી તે તે પ્રત્યક્ષ જોઈ છે. આવું હિંસાત્મક યુદ્ધ કરવું, તે પશુતા છે. એવું યુદ્ધ તો પશુઓ પણ કરે છે તો મનુષ્યો આવું હિંસાત્મક યુદ્ધ કરે એ તો પશુઓના યુદ્ધ કરતા પણ ખરાબ છે. પશુઓ કોઈ પ્રકારના અસ્ત્ર-શસ્ત્રોની સહાયતા લેતા નથી પણ તેમને જે પ્રકૃતિ-દત્ત સાધનો મળેલા છે તે સાધનોથી યુદ્ધ કરે છે. પશુઓ પ્રકૃતિદત્ત સાધનોનો આ પ્રમાણે ખીજીને કરડવામાં ઉપયોગ કરે છે એ તેમની અવશ્ય ભૂલ છે પણ આખરે તે પશુ હોવાથી તે ભૂલ ક્ષમ્ય છે. પશુઓ વિવેક ન હોવાને કારણે જ આવી ભૂલ કરે છે પણ મનુષ્યોમાં વિવેકબુદ્ધિ છે છતાં પણ મનુષ્યો મળેલાં સાધનોનો ખીજીને હાનિ પહોંચાડવા માટે—ખીજીની હત્યા કરવા માટે—વિવેકબુદ્ધિનો દુરુપ-યોગ કરી કૃત્રિમ સાધનો જોડા કરે છે અને તેનો ઉપયોગ કરે છે એટલા જ માટે શસ્ત્રસંગ્રામ કરવો, એ પશુતાથી પણ ખરાબ છે. આ પ્રકારનો શસ્ત્રસંગ્રામ કરવાથી કોઈને શાન્તિ કોઈ દિવસ મળી નથી તેમ મળી પણ શકતી નથી. ઉત્તેજિત થઈ ખીજીને શત્રુ માની તેની સાથે લડવું, કોઈને હાનિ કરવી, કોઈના પ્રાણ હરવા, કોઈની ધનસં-પત્તિ લૂટવી, વગેરે પ્રકારે જે પોતાનામાં રહેલી પશુતાનું પ્રદર્શન કરે છે તે કોઈ દિવસ પોતે સુખે રહી શકતા નથી તો ખીજીને સુખ ક્યાથી આપી શકે ? તેઓ તો ખીજી લોકોને પણ નિષ્કારણ દુઃખી બનાવે છે. અપાપુરીની પ્રજાની જે દુર્દશા થઈ છે, તેમને માથે જે વિપત્તિઓ પડી છે, તે બધું હિંસાત્મક યુદ્ધની પશુતાનું જ પરિણામ છે. જે કદાચ કોઈનો અપરાધ હશે તો તે તારા પિતાનો કે શતાનીકનો હશે તેમાં બિચારી પ્રજાએ શો અપરાધ કર્યો કે તેની ઉપર અન્યાય-અત્યાચાર કરવામાં આવ્યો ! પણ હિંસાત્મક યુદ્ધની પશુતા, ન્યાય-અન્યાયનો વિવેક કરતી નથી આ સિવાય આવા હિંસાત્મક યુદ્ધમાં જે વિજયી કે પરાજિત થાય છે તે બન્નેય દુઃખના ભાગીદાર બને છે. કારણકે જે

પરાજિત થાય છે તે તો દુઃખી થાય જ છે પણ જે વિજયી બને છે તે પણ મુજે રહી શકતો નથી પણ તેનામાં થોડીપણી રહેલી મનુષ્યતા જણ્યુ યુવાની બેસે છે અને સતાનીકની માફક તિરપરાધી બોલે. ઉપર અત્યાચાર કરે છે અને એ રીતે તે પોતાના પરબોને વધારે દુઃખમય બનાવે છે મારે હે ! પુત્રી ! તું સત્સમામણી ગણાપુરીતો ઉદાર કરવાની કષ્ટના પણ કરીશ નહિ તારે તો ગણાપુરીતો ઉદાર કરવા મારે તારી જન્મશ્રમિ—તારા સ્વકેસ—ઉપર લાગેલું કલક ધોવા મારે સંસાર સમગ્ર એક નૂતન આદર્શ ઉત્પત્તિ કરવા મારે અને લોહાને સત્સમામણી ખૂનખરાણી અને નિરુપ થોમિયા સમજાવવા મારે અદિસાત્મક શુદ્ધ બેઠવું પડશે અને અદિસાત્મક શુદ્ધ દ્વારા જ તું ગણાપુરીને દુઃખ સામરમાંથી ઉતારી શકીશ.

“વલ્લભો પુત્રી ! અદિસાત્મક શુદ્ધ કરવામાં દિસાત્મક શુદ્ધની માફક કોઈ દિસા થતી નથી પણ અદિસાત્મક સમાધાન તો દિસાત્મક સમાધાન તદ્દન વિપરીત જ હોય છે. આમાં દિસાત્મક શુદ્ધની મારફત વ્યુત્પાદને જરા પણ સ્થાન નથી. આ શુદ્ધથી કોઈ પણ વખતે પોતાને કે બીજાને અસાન્નિત કે દુઃખ થતાં નથી. આમાં વિજય કે પરાજય ક્યાંથી કોઈ પ્રભાવું દુઃખ, અભિમાન કે પશ્ચાત્તાપ થતાં નથી. દિસાત્મક સમાધાનમાં તો કેવળ ખરાબી જ છે જ્યારે આ અદિસાત્મક સમાધાનમાં તેથી વિપરીત બધું સાધું જ છે. આમાં કારણ કે છતવાથી દુઃખ કે પ્રસન્નતા થતી નથી. છતવાથી મર્ગ થતો નથી અને કારણથી હાનિ થતી નથી. એટલા મારે હે પુત્રી ! તારે જન્મશ્રમિના ઉદાર મારે અદિસાત્મક શુદ્ધ જ કરવું જોઈએ. આ શુદ્ધદ્વારા તું મોટા મોટા વિરોધીઓને પણ તારા દિવ્યશક્તિ બનાવી શકીશ અને તેઓમાં સુવત્તાના સ્થાને મિત્રતાને પ્રગટાવી શકીશ. દિસાત્મક શુદ્ધમાં તો પરાજિત સુત્ર પુનઃ વિજય પ્રાપ્ત કરવા મારે બેરનો બદલો લેવાનો અવસર મળ્યાં કરે છે તેનામાં વૈશ્વદિ વધવા પામે છે અને અવસર મળતાં જ પોતાને છતી જમારને પરાજિત કરવાની એવા

કરે છે. આ પ્રમાણે હિંસાત્મક યુદ્ધમાં વિજયી પણ દરેક રીતે નિર્ભય બની શકતો નથી જ્યારે અહિંસાત્મક યુદ્ધમાં ભયનું ભૂત જ રહેવા પામતું નથી બધા નિર્ભય થઈ રહી શકે છે એટલું જ નહિ પણ અહિંસાત્મક યુદ્ધમાં જય-પરાજયની ભાવના જ રહેવા પામતી નથી એટલે વૈર લેવાની અને બીજાને નીચા પાડવાની વૃત્તિ જ રહેવા પામતી નથી

“ પુત્રી વસુમતિ ! આ અહિંસાત્મક યુદ્ધમાં સૌથી પહેલા ધૈર્યની આવશ્યકતા રહે છે ભલે ગમે તેવી વિષમ પરિસ્થિતિ સામે આવે, ભલે વિપત્તિઓના વાદળો માથે તૂટી પડે તોપણ ધૈર્યને કદાપિ છોડવું ન જોઈએ. બીજું તો શુ કદાચ માથા ઉપર વળેલો પ્રહાર થાય કે શરીરના ટુકડે ટુકડા થઈ જાય તો પણ અકપ ધૈર્ય ટકાવી રાખવું જોઈએ—અધૈર્યને જરા સ્પર્શ પણ થવો ન જોઈએ. કારણકે ધૈર્ય એ તો આ અહિંસાત્મક સત્રામનું મુખ્ય શસ્ત્ર છે આ સિવાય ધૈર્યને દૃઢ કરવા માટે સહિષ્ણુ બનવાની આવશ્યકતા છે. કારણ કે જ્યાંમાં સહિષ્ણુના હોતી નથી તેઓ ઘણી વખતે ધૈર્યને ખોઈ બેસે અને અધીરા થઈ કાયરની માફક રેવા જેવા થઈ જાય છે તેવા કાયરો આ સત્રામમાં સૈનિક તરીકે દાખલ થવા માટે અયોગ્ય છે. આ સત્રામમાં, ધૈર્ય, સહિષ્ણુતાની સાથે સાથે નિર્વૈરભાવનાને શુદ્ધ અને પવિત્ર રાખવાની ખાસ આવશ્યકતા છે પોતાનું અહિત કરનાર, પોતાને કષ્ટ આપનાર અને પોતાનું સત્યાનાશ વાળનારને પણ પોતાનો શત્રુ માનવો નહિ અને તેના તરફ બદલો લેવાની જરા પણ વૈરવૃત્તિ રાખવી નહિ પોતાનું ભયકર અહિત કરનારને પોતાનો પ્રાણુપ્રિય, મિત્ર માની તેની સાથે મિત્રતાપૂર્ણ વ્યવહાર કરવો. શત્રુભાવ ન રાખવો એવી નિર્વૈર ભાવના રાખવી એ, આ સત્રામના સૈનિકનું એક ઢગિયાર છે.

“ હે ! પુત્રી ! જન્મભૂમિ ચંપાપુરીના ઉદ્ધાર માટે તારે પોતાને ધીર, સહિષ્ણુ અને નિર્વૈર સર્વ પ્રથમ બનવા પડશે અને અહિંસા-

તમકે મુદ્ધ પ્રારભ કર્યા પછી વિચાર કરવાનો તને જરા પણ અવકાશ નહિ મળે. તારે દિવસ અને રાત અવિરત કામ કરવું પડશે. જરા એ જમને કરશે સરીરમાં જરા પણ ક્ષિયિષ્ણતા આવી ન ત્યાર તેની ખાસ ધ્યેય રાખવી પડશે. વળી, અર્થાસુધી તારું કામ સફળ ન થાય ત્યાં સુધી તારે દેશાદ્ય મદિ અચિત રહેવું પડશે. તારે એ વાત હમેશાં જ્ઞાનમાં રાખવી જોઈએ કે મારે થાયે દેશાદ્ય કરવાનો મેટો જાર રહેલો છે એટલે અર્થાસુધી એ જાર ચાલ્યા ઉપરથી ઉતારું નહિ ત્યાં સુધી મને વિચાર કે નિમિત્તિતા કર્યાથી હેતુ સહે ! આ પ્રમાણે જ્યાર વિચાર હૃદયમય રાખી દેવનું કલક ધ્યાન મટે તારે નિશ્ચય કર્મ અહિં સાત્મક મુદ્ધ ધ્યાનું પડશે. આ અહિં સાત્મક મુદ્ધમાં બીજાના ભોદીનું દીપ્તિ પણ ન પાવું જોઈએ, એનો ખ્યાલ સમજી રાખવો પડશે તે ચેતનાના ભેદને પાછી સમજીને તેની દ્વારા દેવ ઉપર લાગેલ કલક રૂપ કામ ધ્યાનો પડશે. અને તે પણ વેદ્યપે કોપથી નહિ પણ હર્ષપૂર્વક મેળે પડશે. અર્થાત્ દેવ ઉપર લાગેલા કલકના કામને દૂર કરવા મટે તારે જરા પડને તારા ભોદીના પણ ભોગ આપવો પડે તો તે મટે પણ તેજાર રહેવું પડશે. એટલું જ નહિ પણ કદાચ દેશાદ્ય કરવા જતાં ચતુરને પણ ભેટવાનો પ્રસન્ન આવે તો ચતુરથી રહવું નહિ પણ આ સરીર તો નાશવાન છે તો એનો નાશ થવાથી કઈ મારા આત્માનો નાશ થવાનો નથી હું તો અવિનાશી છું મારો નાશ કેઈ કરી શકે એમ નથી. આ પ્રમાણે આત્મા અને સરીરને જિજ્ઞાસી આત્માને અવિનાશી અને સરીરને વિનાશી સમજી દેશાદ્ય કરવા જતાં આ ભૌતિક સરીરનો ભોગ આપવો પડે તો સહર્ષ આપવો. હે ! પુત્રી ! આત્મસમર્પણ કરવાની આવી ઉન્નત ભાવના દેશાદ્ય મટે હૃદયમાં જ્યારે ઉદ્ભવશે ત્યારે તું દેવનું કલક અવસ્થા ધ્યાન કરીશ, પણ એક વાત તારે સ્મરી ન જવી જોઈએ કે તારે જે ચતુરનુભવિત માત્ર હોય તે જ મારું પ્રમાણ કરવું પડશે. જે મારું સત્પરિકિત અને સ્વાર્થ—કંટાથી

ભરપૂર છે તે માર્ગે બૂલેચૂર પણ પત્ર મૂકવો નહિ અને માતૃભૂમિના ઉદ્ધાર માટે જ હું જીવીશ અને મરીશ અને ન્યાસુધી મારા હૃદયમાં સત્ત્વધર્મ રહેલો છે ત્યાસુધી મારો જ જય થવાનો છે એવી ઉન્નત ભાવના હમેશાં તારે રાખવી તો સદા તારો જ જય થવાનો છે

“ વહાલી પુત્રી ! મેં હમણાં અહિંસાત્મક યુદ્ધ માટે જે વાત કહી તેની હિંસાત્મક યુદ્ધમાં પણ જરૂર રહે છે એવો તને કદાચ પ્રશ્ન થાય એ સ્વાભાવિક છે. કારણકે હિંસાત્મક યુદ્ધ -- શસ્ત્રમગ્રામ માટે પણ ધર્મ અને સહિષ્ણુતાની જરૂર રહે છે અને જેઓમા આ ગુણો નથી તેઓ શસ્ત્રસંગ્રામમાં ફતેહ પામતા નથી આ જ પ્રમાણે હિંસાત્મક યુદ્ધમાં પણ ભય, શ્રમ, વિશ્રામ, અને નિશ્ચિતતાને સ્થાન જરા પણ હોતું નથી. આવું યુદ્ધ કરનારો પણ પોતાના માથે પણ જય મેળવવાનો ભાર સમજે છે. તે પણ મોતથી ડગતો નથી, પ્રાણની પરવા કરતો નથી અને પોતાનું બળિદાન આપવા પણ તે હમેશા સ્વર્ણ તૈયાર રહે છે આવી દશામાં હિંસાત્મક યુદ્ધ અને અહિંસાત્મક યુદ્ધમાં શું અતર રહેલું છે, આ પ્રકારનો જાહેર તને થાય તો હું તને એ જ કહીશ કે, હજી હિંસાત્મક યુદ્ધ અને અહિંસાત્મક યુદ્ધ વચ્ચે શું અતર રહેલું છે તે સમજી શકી નથી હિંસાત્મક યુદ્ધમાં પણ બેઠે ધૈર્યાદિ ગુણો કેળવવા પડે છે પણ તે બીજાની હત્યા તથા હાનિ કરવા માટે શત્રુઓને હું કેવી રીતે મારુ, રીખાવું અને દુઃખી કરુ એ જ ભાવના એમાં રહે છે તેનામાં ક્રોધ હોય છે, બદલો લેવાની વૈરવૃત્તિ હોય છે અને બીજા ઉપર વિજય મેળવવાની, બીજાને પોતાને આધીન બનાવવાની, બીજાને અપમાનિત કરવાની અને બદલો લેવાની ઇચ્છા તેનામાં રહે છે જ્યારે અહિંસાત્મક યુદ્ધમાં આ વિરોધી વાતોને જગ પછુ સ્થાન હોતું નથી અહિંસાત્મક યુદ્ધનો યોદ્ધો હમેશાં અહિંસક જ હોય છે. તે પોતે બીજાને મારવાની ઇચ્છા રાખતો નથી પણ તેને બદલે પોતે

મૃત્યુને બેઠવા તૈયાર રહે છે તે તો એમ જ વિચારે છે કે ભરી દે
મરી જઈ પણ હું બીજા મોર્ચને માત્ર નહિ તે મોર્ચની સાથે કે
રાખતો નથી. મોર્ચની પાસે તે બેરનો જાણે છેવા માફક નથી. તે
મોર્ચને-અધીન કરનારને પણ એક કે પરણેલો કામ દેખાડતો નથી.
હિસાતમક સમામ કરનાર તો મોર્ચ વાર જાગળ વધી જાય છે તે
મોર્ચ વાર પાછો જાયી પણ જાય છે પણ અહિંસાતમક મુદ્દા
પરાજિત થઈ જાયી જવાની કંઈ જરૂર નથી તેમ મોર્ચને જાણતા
પહોંચાણવાની પણ જરૂર નથી.

આ પ્રમાણે હિસાતમક મુદ્દા અને અહિંસાતમક મુદ્દા કરવાની
વચ્ચે જોડણી જાતર કદ અને દર ના અંકમાં વચ્ચે છે તેમજ જાતર
રહેણું છે. હિસાતમક મુદ્દા કરનાર ૬ (નવ)ની સિવાયના જાતરની વચ્ચે
પાડની માફક જાગળ વધે છે તેમ જાગળ પડે છે તે મોર્ચ વાર પેતાને
મદ્દાન અને સુખી જાને છે તો મોર્ચ વાર પેતાને હીન અને દુઃખી
જાને છે પણ અહિંસાતમક મુદ્દા કરનાર ૬ (નવ)ના જાતરની માફક
જાને તેની સાથે સુખાકાર કરવામાં આવે તો પણ જોડમાં નવ જ
જાવે છે તેમ તે વિષય પરિચિન્નિતિથી મજબૂતો નથી તેમ પ્રત્યક્ષથી
દુઃખતો નથી પણ સુખદુઃખમાં સમાન જ રહે છે. આ પ્રમાણે હિસા
તમક મુદ્દા અને અહિંસાતમક મુદ્દા એ બન્નેના કરનારની વચ્ચે
પણ જોડણી જ જાતર રહેણું છે.

"

“ જહાતી વસુમતિ! હું રાજકુમારી છું એટલે નાનાં કામે
સી રીતે કરી શકું જમવા હું હીનહીન થઈશું છું એટલે મારાથી
મદ્દાન કાંઈ સી રીતે થઈ શકે એ જામને મનમાંથી મહી નાં
મરણી હવે તારે નાનાં મોટાં દરેક કામ કરવા પડશે. મોર્ચ પણ કામ
કરવામાં દુઃખ કે નાનપ ન માનનાં અહિંસાતમક સંમામમાં વિજ
મેજનવા માટે હું જાગળ જ થાં જા. હાથથી કામ કરવામાં
પેતાનું આદરજીવિદાન જાપવાનો અવસર આવે ત્યારે હું રાજકુ

મારી છુ એટલે મારાથી એ શી રીતે બની શકે ' એવો તુ વિચાર
સરખો પાણુ મનમા લાવીશ નહિ તેમ વિપત્તિઓ માથે આવી પડે
ત્યારે 'હું શુ કરુ ! કયા જાઉં' એવી હાથવોચ પણુ કરીશ નહિ જો
તુ કુ ખમા ગભરાઈ જઈશ તો તું પોતે જ દુઃખસાગરમા ડૂબી જઈશ
તો પછી બીજાનો ઉદ્ધાર કેવી રીતે કરી શકીશ ? ક્રોધને તો તુ
હમેશાંને માટે તિલાંજલિ આપી દેજે ક્રોધની છાયા પણુ તારા અંગ
ઉપર પડવા દઈશ નહિ. તેમ જ હમેશા નિર્ભય થઈ તારુ કામ ક્યાં
કરજે બીજાથી ડરી જવુ તો બાજુએ રહું પણુ સાક્ષાત્ મૃત્યુ પણુ
જો તારી સામે આવે તો તેથી પણુ ડરીશ નહિ. આ નશ્વર શરીર
માટે બીજાથી ડરવાની શી જરૂર છે ! તારે મનમા એવો દઢ નિશ્ચય
કરી રાખવો કે, શરીર તો નશ્વર છે અને સત્ય અવિનાશી છે માટે
નશ્વર દેહનો ભોગ આપીને પણુ સત્યની રક્ષા કરજે પણુ શરીરની
રક્ષા માટે સત્યનો ભોગ કોઈ દિવસ આપીશ નહિ હમેશા ' સત્યનો
જ જય થાય છે ' એ વાતને તું મડાગાઈની માફક પકડી રાખજે જ્યાં
સત્ય છે ત્યાં જ વિજય છે, ત્યાં જ લક્ષ્મી છે અને ત્યાં જ સુખ છે
એટલા માટે સત્યની રક્ષા માટે શરીરને તુચ્છ માની મૃત્યુને પણુ
બેટવા તું તૈયાર રહેજે, પણુ કાયરોની માફક આત્મહત્યા કરીશ નહિ
આત્મહત્યા કવ્વી એ આત્માની તખ્તખાઈ છે. માટે સત્યની રક્ષા માટે—
જન્મભૂમિ ઉપર લાગેલું કલક ધોવા માટે પોતાના પ્રાણને ન્યોછાવર
કરવા માટે હમેશા તત્પર રહેજે માતૃભૂમિનુ જ્યાં કલ્યાણ થતું હોય
ત્યાં મરણુ, ભય કે જીવવાની આશાની પણુ દરકાર ન કરતા સ્વદે-
શોદ્ધા કરવામા જ જીવનનુ બલિદાન આપી દેવુ. જો પુત્રી ! મારામા
ભય હોત તો હું રથમા બેસી આ પ્રમાણે નિર્ભયતાપૂર્વક ચાલી ન
આવત અને તને શિક્ષા આપી છે તે પણુ આપી ન શકત. હજી
અવિધ્યમા શુ થયે, તે હું કહી શકતી નથી પણુ એટલુ તો તને હું
કહી જાઉં છુ કે હું રહું કે ન રહું પણુ તુ મારી શિક્ષાને કોઈ
દિવસ ભૂલીશ નહિ તો તું દેશ ઉપર લાગેલું કલક ધોઈ શકીશ,

દુઃખ સામગ્રી ડૂબેલી ચપાપુરીનો ઉદ્ધાર કરી સફાઈ અને સાથે સાથે તારા વ્યાપ્તિનો પણ ઉદ્ધાર કરી સફાઈ. માટે હે! ધુત્રી! તારે સાથે જે મહાન કાર્યનો ભાર રહેલો છે તે બારને ઉતારવા માટે તું વીરતા ધારણ કરી, ધર્મને માટે જીવવા કે મરવા તૈયાર રહી શકે એટલું શક્તિસામર્થ્ય પ્રાપ્ત કર એ જ મતી અતરની અપ્રતા છે.

આ પ્રમાણે વીરતાધારિણી ધારિણી માતા વસુમતિને ઉપદેશ આપી રહી છે અને વસુમતિ ચાંતવિત્ત ઉપદેશને સંભળતી નથી અને હૃદયમાં ઉતારતી નથી એ માતા બ્યારે વસુમતિને ઉપદેશ આપી રહી હતી ત્યારે તેની મુખમુદ્રા ઉપર એવી તેજસ્વિતા, શીત્તા અને સાહસિકતા ઝળકી રહી હતી જેવી કોઈ દિવસ વસુમતિએ એવી તેજસ્વિતા, સાહસિકતા કે વીરતા ભેદ ન હતી કે સંભળી ન હતી જેમ એક વિદ્યાર્થી શિક્ષક બાપેલી સ્થાને હૃદયમાં ઉતારી લે છે તેમ વસુમતિ ધારિણી માતાનો ઉપદેશ એક ચિત્ત સંભળી રહી હતી અને એ સ્થાને હૃદયમાં ઉતારી રહી હતી.

પ્રકરણ

[૮]

આત્મસમર્પણ

મૃત્યુ કરુ સ્વરૂપ જો, સાચુ માનવ પ્રીછશે,
દ્વાર સનાતનતાતણુ, જાણી નિરન્તર રીઝશે
જો સનાતનતાતણુ, પૂર વ્યાપ્તું સહુ સ્થળે,
મૃત્યુ ત્યહા ક્ષુપ્તજ થયુ, જીવન વિના ન બીજું મળે

—સ્વ નરસિંહરાવ

ભારતની સ્ત્રીઓએ સતીત્વની રક્ષા કરી પોતાની પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠા જાળવી છે તે પ્રસિદ્ધિ પામેલ છે ભારતમાં એવી અનેક સ્ત્રીઓ થઈ ગઈ છે કે જેમણે સતીત્વની રક્ષા માટે પોતાનું સર્વસ્વ-પોતાના પ્રાણ સુધ્ધી-પણ હસતે મુખે અર્પી દીધા છે તેમને સતીત્વથી વિચલિત કરવા માટે કેઈ પણ શક્તિ કે સામ, દામ, દડ અને ભેદ એ ચારેય નીતિ પણ સફલ નીવડી નથી તેઓએ જીવનપર્યંત ધોર યાતનાઓ સહેવાનું કબૂલ કર્યું, પોતાની આંખ સામે પોતાના પ્રિયજનોનો કરુણ વધ જોવા પણ તૈયાર થઈ પણ સતીત્વ વેચવાનો કે

ઉપાસના તેમજ વિચાર સરખો પણ ન કર્યો. એવા અનેક જન
 ઉદાહરણો મુખર્ણાદ્યે ઇતિહાસને પાને નોંધાએલા છે સીતાને રાવણે
 બધા પણ જતાઓ, કદ પણ જાણું અને અનેક પ્રકારનાં પ્રયોજન
 જાણ્યાં તે એટલે મુખી કે એક જાણુ તો મી રામને મરી
 નાખવાનો બધા અને નીચ જાણુ તેને પોતાની પદ્મણી બનાવ
 વાનું પ્રયોજન જતાણું તેમજ તે બધા કે પ્રયોજનથી રાવણ
 સીતાના હાથને છતી ન રહ્યો. આ જ પ્રમાણે પોતાના પતિ
 મૃત્યુ થવાથી મનરેખાએ વનમાં આશ્રય લેવાનું તો સ્વીકૃતું પણ
 સતીત્વને ત્યાં રાજમુખ ભોજનવાનું કમ્પ્યું નહિ. જિતો તો રાજ
 પદ્મિનીએ અગ્નિમાં દૂધી ભરત મર્ધ મર્ધ પણ સતીત્વને ત્યાં
 છવિત રહેવાનું પસંદ ન કર્યું. દેવકાંડેથીએ છવિત જ દીવાલ
 ચણઈ જતાનું કમ્પ્યું કમ્પ્યું પણ સતીત્વની નાચ થયા ન હોય
 રામભેદારની રાણી રાજકાંડેથીએ પોતાના પતિ અને પુત્રનું પોતાનું
 જાણે મૃત્યુ થવું એનું પણ સતીત્વનો ભોજ જાણી તેમની રક્ષા માં
 નહિ જસમા એમણે મજૂરી કરી છરનનિર્વાહ જમાવતી હાં
 પરત સતીત્વના જાણમાં રાણી જતી મુખ ભોજનવાનું મજાનું બ
 પણ તે સ્વીકૃતું નહિ અને નતિ સતીત્વની રક્ષા કરતાં જ
 પતિની સાથે કપાઈ મરી. આ પ્રમાણે અનેક એવાં ઉદાહરણો મળે
 આવે છે કે જે ઉપરથી ભારતની સતીત્વની રક્ષા માં
 મંદારાન્ય સમસ્ત પદ્મી-સમસ્ત મુખને કાઈ ચણકારતી નહિ જ
 મોટી મોટી વિપત્તિઓ જાણી પડે તોપણ તને હર્ષપૂર્વક સહેત
 હતી એનું સ્પષ્ટ જણાય છે મહારાણી પારિણીનું ઉદાહરણ પણ
 વિષયમાંનું એક જ પ્રકારનું છે પણ આ ઉદાહરણ, બીજા બધાં ઉદા
 હરણો કરતાં આજ વિષયતા ધરાવતું હોવાથી તદ્દન જિજ્ઞાસુ પ્રકાર
 છે જે રથમાં પારિણીને વધુમતિ બેઠેલા હતા તે રથને સેનાર્થ
 એક ધોર જમણમાં કાઈ મળે, તેણે વિચાર્યું કે આ નિર્જન વન
 ગાંધ નથી એટલે જાણી જાય, હાથ, દંડ અને બેઠ આ આરંભ પિતિ-

કેપાલો વડે આ સુંદરીને મારી સ્ત્રી યનાવવા માટે સમજાવીશ અને તેની સાથે સુખોપભોગ કરીશ જ્યારે આ મોહિની સ્ત્રી મારી સાથે પ્રેમભાવ ખતાવે ત્યારે જ મારો જન્મ, મે કરેલું યુદ્ધ તથા હાથ લાગેલા રત્નોનો ત્યાગ કરવો અને આ સુંદરીઓને જંગલમાં લઈ આવવાનો શ્રમ એ બધું ત્યારે જ સાર્થક ને સફળ થયું ગણાય. અત્યારે આ સ્ત્રીઓ મારા કબજામાં છે અને અહીં કોઈ તેની રક્ષા કરનાર નથી, તથા કોઈ તેની રક્ષા કરવા અત્રે આવે એવો આશા પણ નથી એટલે એ સ્ત્રીઓ મને પોતાની મેળે જ પતિ તરીકે સ્વીકાર કરી લેશે અને જો કદાચ સીંધી રીતે મને નહિ સ્વીકારે તો પછી હું એ નીતિનો પ્રયોગ કરી જોઈશ મોટા મોટા યોદ્ધાઓ અને ત્યાગી લોકો પણ આ નીતિની જાળમાં ફસાઈ જાય છે તો પછી આ સ્ત્રીઓનું તેમાં ફસાઈ જવું શું મુશ્કેલ છે ? પણ નીતિનો પ્રયોગ કરતી વખતે પહેલા દંડનીતિને કામમાં લાવવી ઠીક નથી. કદાચ દંડનીતિનો પ્રયોગ સફળ પણ થઈ જાય અને તે દંડના ભયથી મને સ્વીકારી પણ લે પણ દંડનીતિની સિવાય બીજી નીતિઓથી વશ કરવાથી જે સહવાસનો-ઉપભોગનો આનંદ મળે છે તેવો આનંદ દંડનીતિથી વશ કરવાથી અનુભવાતો નથી, એટલા માટે પહેલા દંડનીતિનો પ્રયોગ ન કરતા સામ, દામ અને ભેદનીતિના પ્રયોગદ્વારા તેમને વશ કરવી જોઈએ. જ્યારે આ નીતિઓ સફળ ન થાય ત્યારે નિરુપાયે દંડનીતિનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી સેનાપતિએ રથનો પડદો ખુલ્લો કર્યો અને ધારિણીને નીચે ઊતરી જવાનું કહ્યું. સેનાપતિના કહેવા પ્રમાણે ધારિણી વસુમતિ સહિત નીચે ઊતરી અને વૃક્ષની છાયા નીચે બેસી ગઈ આ બાળુ સેનાપતિ પણ વૃક્ષની પાસે નિશક બિભો રહ્યો અને એકીટથે ધારિણી સામું જોવા લાગ્યો અને મનમાં તેના રૂપ લાવણ્યની પ્રશંસા કરતો, અને હમણા આ સુંદરતાની મૂર્તિ મને પતિરૂપે સ્વીકારશે અને એ સૌંદર્યમૂર્તિને મળવાથી હું મારા જીવનને

સમજ થયું માનીશ એમ વિચાર કરતો તે પ્રસન્ન થવા લાગ્યો. જા
પ્રમાણે અનેક દુર્ભાવનાઓથી યેગ્રયેષો અને કાર્માય અનેકો સેનાઈન
ધારિણીને નિનવરા લાગ્યો કે હે! મુઠ્ઠી! હે! મુમુખી! હે!
મુધેચના! હું તારા અનુષ્ઠન રૂપ લાવવું હવેર મુખ્ય થયો છું હે!
મીનાક્ષી! તારા નવનવાણીથી મારું હૃદય ધવાયું છે હે! મુઠ્ઠી! તારા
જા મુઠ્ઠી કેમજ સરીરથી હું આકર્ષિત થયો છું આજે તને મને
વાળી હું પોતાને જાણવાથી મારું હું તને આ નિર્જન સ્થળ
જા મારે લાગ્યો છું તે જોઈને તો તું સમજી નર્મ હોઈ
એટલા મારે હવે વિચાર ન કરતા હે! મુઠ્ઠી! તું જેવી સરી
મુઠ્ઠી છે તેવો જ મુઠ્ઠી વિચાર કરી અને અપનાવ તું જુદીકણી
જા એટલે તું સમજી નર્મ જ હોઈશ. આવી સ્થિતિમાં તારે પ્ર
મીના પુરુષને આમજ તો લેવો જ પડે તો જો સૌભાગ્ય મને જ
પ્રાપ્ત થાય એમ હું હૃદયથી ઇચ્છું છું, મને સૌભાગ્યવાળી બનાવશે
જો તારા જ હાથમાં છે

મર્મ કામી અને નિભિચારી પુરુષની આજ્ઞા કામોત્તેજ થકે
સાંભળી, પ્રભુ પ્રત્યેક જાણવારિણી જીનીની અગ્નિ લાલ થઈ જાય
અને જો કામી પુરુષ હવેર કોષ અને તિરસ્કાર છૂટે જો સ્વાભાવિક
છે પણ સેનાપતિની વાતો સાંભળી ધારિણીને ક્રોધ આગ્યો નહિ,
દુઃખ થયું નહિ તેમ તેની આંખો પણ લાલ થઈ નહિ, તે તે
એમ જ સમજતી હતી કે મારા જાણવારની પરીક્ષાનો જા જ
જામજ છે અને મારા જેવું અને સાક્ષ્ય સહિતની આજ્ઞા જ કોઈ
જાણતી છે જ્યાં સુધી પોતાની સામે વિષમ પરિસ્થિતિ આવી
હોતી નથી, અને જ્યાં સુધી મર્મ પરપુરુષ આ પ્રમાણે કામચંદિને
સંતોષવાની પ્રાર્થના કરતો નથી ત્યાંસુધી તો પ્રાપ્ત પ્રત્યેક કોઈ જેવું
સાક્ષ્ય અને જાણવારિણી પણ રહી શકે છે પણ વિરોધતા તે
ત્યારે છે કે આવી વિષમ પરિસ્થિતિમાં જો સાક્ષ્યને એક ન મેળે,
જેવું કોઈ કે નહિ, જાણવારિણી રહે અને પોતાના ધર્મનો નાશ

થવા ન દે, આ સેનાપતિ વીરપુરુષ છે એટલે જ મને યધી મહત્તા આપી રહ્યો છે પણ અત્યારે તેની દૃષ્ટિ વિદ્યુત ચર્મ ગર્મ હોવાથી કામાધ બની ગયો છે અને આવી કામોત્તન્નક વાતો કહી રહ્યો છે. તોપણ તેનો વીર સ્વાભાવ હોવાથી તે પોતે જ ‘મ્યમુખેથી તું જેવી મુદ્દરી છો તેવો જ સુંદર કર’ એવો મારા માટે સુદર ઉપદેશ આપી રહ્યો છે જો કે અત્યારે એની દૃષ્ટિ વિકારવિષયથી વિદ્યુત ચર્મ ગર્મ છે અને વિકારને વશ ચર્મ તે આવી વાતો કરી રહ્યો છે તો તે વાતો ઉપર ધ્યાન ન આપતા, તેના કર્તવ્યઉપદેશ ઉપર જ મારે ધ્યાન આપવું જોઈએ જે પ્રમાણે હસ મિશ્રિત ચએલા દૂધપાણીમાંથી પાણી અને દૂધનો વિવેક કરી દૂધને જ ગ્રહણ કરે છે તેમ મારે પણ આ સેનાપતિની કમવૃત્તિ ઉપર ધ્યાન ન આપતા તેના જીવનમાંથી જે કર્તવ્યનો ઉપદેશ મળે છે તેને આપનાવવો જોઈએ.

“એ સેનાપતિ મારી દ્વારા પોતાના જીવનને સફલ કરવા ચાહે છે તો જ્યારે હું તેને મારો બાઈ સમજી છું તો તેના જીવનમાં જે વિકારવિષ ફેલાઈ ગયું છે તેને દૂર કરી તેના જીવનને અમૃતમય બનાવી મારે સફળ બનાવવું જોઈએ. વળી તે કહે છે કે, ‘તને મેળવીને હું મને પોતાને બાગ્યશાળી થયો સમજી છું’ આ કથન પણ તેનું ઠીક છે કારણકે જે બહેન પોતાના બાઈને સુધારવા માટે પોતાનું બલિદાન આપવા તૈયાર હોય તેવી બહેનને મેળવીને એવો કયો બાઈ હશે કે પોતાને બાગ્યશાળી થયો માનતો ન હોય? વાસ્તવમાં હું તેને તેના સૌભાગ્યથી જ મળી છું. અંતર ફેવળ એટલું જ છે કે તે પોતે ખોટો માર્ગ જવામાં પોતાને સફળાગી માને છે જ્યારે હું તેને ખોટો માર્ગથી બચાવી સન્માર્ગે લઈ જવામાં સફળાગી બનાવવા ચાહું છું.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરતી ધારિણી જરા હસી પડી. ધારિણીને હાસ્ય કરતી જોઈ સેનાપતિનું હૃદય પ્રસન્નતાથી ફુલાઈ ગયું.

પણી છે અને હવે થોડા જ સમયમાં મારી પ્રિયસી જની નશે. એ વિચાર આવતાં તે વધારે પ્રસન્ન થયો.

આ પ્રમાણે પ્રસન્ન થતો સેનાપતિ પારિક્ષીને ફરી કહેવા લાગ્યો કે હે! હલ્દેશ્વરી! તારા વિશ્વસિત મુન્ન કમલને જ નોંધે છે મન રતી માફક જે મન થઈ ગયો છું તારા મધુર દાસ્યથી તું મારી પ્રાણનાને પ્રત્યક્ષરતી નથી એ રજા જગ્યાઈ આવે છે જ્યાં તું મારી પ્રાણનાની રજા સ્વીકૃતિ કેમ નથી આપતી? તેનું કારણ પણ છે મમજી ગયો છું તું એમ સમજતી હોઈશ કે હું એક રાજપુત્રી છું અને જાત્યશુદ્ધી એક ગાળની રાણી ગઈ છું મારે ત્યાં જોઈ શકાય તેવો હતો. કોઈએ મારી ઉપર કોઈ દિવસ જાનુસારનું કડું નથી. તેમ એ જાત્યશુદ્ધી કોઈ પ્રકારનાં કુખો જાનુસારનાં છે તે હવે આ પુરુષને ત્યાં ન જાયું કેવો બેવકાફ કરવામાં આવે! અને કોણ જાયું ત્યાં સુખ મળે કે કુખ? હું સમજું છું કે આનાં સંસ્કારને કારણે જ તે મારી પ્રાણનાને રજા સ્વીકૃતિ આપી નહિ હોય! વાસ્તવમાં તું કુદિમતી સી હોવાથી આ પ્રકારનો સંસ્કાર તને થાય એ સ્વાભાવિક છે પણ હું તારા એ સંસ્કારને મદાદી છું છું હું તને વિશ્વાસ આપું છું કે તે જ સંસ્કાર ક્યો છે તે સંસ્કારને જાણકાર જ નહિ રહે એ પ્રમાણે હું તારી સાથે વર્તીશ. તો, હું તારી સાથે પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે તને હું મારી પ્રિયસી જનાવીશ તે પણ હું તારી ઉપર કોઈ પ્રકારની આજ્ઞા મુદાવીશ નહિ જરૂર છે એવો તારા આજ્ઞાકારી થઈને રહીશ. હું તને મારી પ્રાણેશ્વરી જનાવી રહ્યો છું એટલે મારું શરીર જ નહિ પણ મારા પ્રાણેશ્વર પણ તારા સંકેત પ્રમાણે જ આ શરીરમાં રહેશે નહિ તો શરીરની જગાર નીકળી જશે. જ્યારે મારા પ્રાણેશ્વર પણ તારી આજ્ઞાનું પાલન કરશે તો શરીર તે પ્રાણાધીન જ છે એટલે જ શરીર તો તારી આજ્ઞાનું પાલન કરશે જ હું તારી સાથે કદાપિ વિશ્વાસપાત નહિ કરું પણ જો હું તને વિશ્વાસ આપી રહ્યો છું તેનું અણસર પાલન કરીશ. હું પણ નીરક્ષત્રિય છું

એટલે હું જે કાંઈ પ્રતિજ્ઞા કરું છું તેને બરાબર પાર ઉતારું છું. માટે તું મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર વિશ્વાસ રાખ અને જે તને વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો હું સોગંદપૂર્વક કહું છું કે, ‘જે હું તારી ઉપર આજ્ઞા કરું કે હું તારો આજ્ઞાધીન થઈને ન રહું અને તારા સુખનું બરાબર ધ્યાન ન રાખું તો હું ક્ષત્રિય નહિ અને મને ગોહત્યા, સ્ત્રીહત્યા અને બાલહત્યાનું પાપ લાગે’ હું ઈશ્વર અને ધર્મની સાક્ષીએ કહું છું કે મારી પાસે જે વિશાળ સપત્તિ છે તેની એક માત્ર તું જ અધિકારિણી છે અને તે સપત્તિનો તું ચાહે તેમ ઉપયોગ કરી શકે છે, હું તારા કાંઈ કાર્યમાં હસ્તક્ષેપ કરીશ નહિ તારી કાંઈ વાતને અનુચિત માનીશ નહિ પણ જેમ આજ્ઞાકારી સેવક સ્વામીની સેવા કરે છે તેમ હું પણ તારો આજ્ઞાકારી સેવક થઈને રહીશ બસ ! હવે તો તારો સંશય મટી ગયો ને ! હવે તો મારી પ્રાર્થનાનો સ્પષ્ટરૂપે સ્વીકાર કરી મને તારી સેવા કરવાનો અવસર આપ ! ”

સેનાપતિની આ બધી વાત સાંભળી, ધારણી તો પહેલાંની માફક વિચારમગ્ન જ બેસી રહી અને મનમા વિચારવા લાગી કે, “ અહા ! કામની કેવી વિચિત્ર માયા છે ! આ સેનાપતિ શતાનીકનો મહારથી છે અને તેની વીરતા ઉપર શતાનીક વિશ્વાસ કરતો હશે. તેની આકૃતિ પ્રકૃતિ ઉપરથી પણ તે વીર હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે અને પોતે પણ પોતાને વીર માને છે છતાં આવો વીર પુરુષ પણ મારા કલ્પા વિના જ મારો આજ્ઞાકારી સેવક બનવા તૈયાર થયો છે અને કલ્પા વિના ઈશ્વર અને ધર્મના સોગંદ પણ ખાઈ રહ્યો છે ! એમ તો કાંઈ જોને આજ્ઞાકારી સેવક બનવાનું કહે અથવા આજ્ઞાકારી સેવક બનવા માટે કાંઈ મોટી બગીર આપવા તૈયાર થાય તોપણ તે એ પ્રસ્તાવ સ્વીકારે કે નહિ એ વિચારણીય પ્રશ્ન છે. અને આવા પ્રસ્તાવને પોતાનું અપમાન સમજી પ્રસ્તાવકનો શિરોચ્છેદ કરવા પણ તૈયાર થઈ જાય તો તે કાંઈ આશ્ચર્યજનક નથી પણ અત્યારે તે પોતે જ મારો આજ્ઞાકારી સેવક બનવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે

જાને તે વિશે હિંમત જાને ખર્ચના સોચક પણ ખાતર છે । જ્યાં જ્યાં
જે વીરપુરુષ શા માટે કરી રહ્યો છે ? કેવળ કામવૃત્તિને વશ થઈ
પોતાની કુર્માવળાઓને પૂરી કરવા માટે તે જામ કરી રહ્યો છે ।
ધિક્કાર છે જે કામવિકારને કે જે કામવિકાર, મારા જાવા વીર
ભાઈને પણ પતિત કરી રહ્યો છે કમર બનાવી રહ્યો છે અને
બદલ કરી મોકલે છે । જ્યાં સમયે યાદુ જે જા કહ્યું છે કે તેને કે
પતિત થવા ન હઈ કમર થવા ન હઈ જાને તેને બદલ પણ થઈ
ન હઈ જા વીરપુરુષ મારા જાગ્રામરી સેવક બનવા તૈયાર છે તે
જ્યાં જા હું નેતો ઉપકાર કરું નહિ કે બહેન તરીકે યાદુ કહ્યું
બળવું નહિ તો તે ઠીક કહેવાય નહિ જ્યારે તે મારા માટે નુકસાન
કરવા તૈયાર છે તો પછી મારે પણ તેનું કમચાલ કરવું જ નહિ ।

જા પ્રમાણે ધારિણી શાન્તચિત્તે વિચાર કરી રહી હતી. ધારિ
ણીની પ્રસન્ન મુખમુદ્રા જોઈ સેનાપતિ થયો જ ખુશી થયો. જાને જા
વિચારવા લાગ્યો કે “ જા મારા પ્રસ્તાવનો સ્વીકાર કરવા માટે જ
વિચાર કરી રહી છે જાને કમચાલ જ પોલી વારમાં હું તમારી વાત
સ્વીકારું છું જોમ પોતાના મુખે જ કહેશે. ” જા પ્રમાણે જાકાલ
તરમિયાં મોઢાં ખાતો સેનાપતિ જા રમણી ક્યારે જોશે જાને તેન
સુખાત્મક વચનાથતો હું ક્યારે સાંભળી શકું જિવી પ્રતીક્ષા મને
ધારિણી સાથે જોવા કરતો હતો.

સેનાપતિ ધારિણીનો ઉત્તર સાંભળવા ઉત્સુક થઈ થયો હતો
જેટલામાં જ તેણે જોયું કે ધારિણી કંઈ કહેવા હોઠ હલાવી રહી છે
જાપ્રસન્નતાના તરંગમાં જાણ ખાતો સેનાપતિ ધારિણીના મુખેથી જા
હું જ ઉત્તર સાંભળવા માહતો હતો. પણ ધારિણીએ જે ઉત્તર જાણ્યો
તેથી સેનાપતિની જાણ નિરાશમાં ફેરવાઈ જતી હોય જોમ લાગ્યું.

સેનાપતિની પ્રાર્થનાના ઉત્તરમાં ધારિણીએ કહ્યું કે ‘ જાણી
તમે પોતાને જોર કહેવા છો. જા પણ તમારી જાવી જાન્યમિત થતો

ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે તમને તમારી વીરતાનું તથા ઉચિત-
અનુચિતતાનું જ્ઞાન નથી ! તમે મને સુઝી કહી માગી પ્રશંસા કરો
છો અને મને સુદર વિચાર કરવાનું કહો છો પણ તમે પોતે મારી
પાસેથી વિપરીત ચાહો છો તેનું શું ? હું તમને પૂછુ છું કે, નિયમ
ધર્મનું પાલન કરવું એ સુદર વિચાર કહેવાય કે નિયમ-
ધર્મનો ભંગ કરવો એ વિચાર સુંદર કહેવાય ? મને સુદર વિચાર
કરવાનું કહીને પણ ‘ હું ધર્મનિયમને ભૂલી જાઉં અને તમારી
દુર્વાસનાને પૂરી કરું ’ એમ તમે મારી પાસેથી ચાહો છો ! તમારી
શુદ્ધિ બ્રહ્મ યર્થ ગર્થ છે એટલે જ તમે કહો છો જુદું અને ચાહો
છો જુદું ! જે તમે સાચા વીરપુરુષ હો તો વીરોચિત વચન પ્રમાણે
વીરોચિત કાર્ય કરો. પણ તમારી નીતિ-કહેવું જુદું અને કરવું જુદું-
તો કાયરોચિત છે, વીરોચિત નથી કારણકે જે સાચો વીર હોય
છે તે આવી પરસ્પર વિરુદ્ધ વાતો કાઢી દિવસ કરતો નથી માટે તમે
તમારી શુદ્ધિને ઠેકાણે લાવો, અને તમારી જાતને સજારો અને તમારી
વીરતાને કલ્પ ગ લાગે એવી વાતો કહો નહિ કદાચિત તમે મારી
વાત માનો નહિ તોપણ-હું તમારી બહેન છું એટલા માટે-હું તમારી
રક્ષા કરું એ મારું કર્તવ્ય છે, જ્યારે તમે તમારી શુદ્ધિને સ્થિર
કરો, તમારામાં જે ઉન્મત્તતા આવી ગઈ છે તેને શાન્ત કરો અને
તમે જે પહેલા પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તેને યાદ કરો તો જ અને ત્યારે
જ મારી વાત તમને ગળે ઊતરી શકશે

“ તમે હમણાં મારા આઞ્ઞાવર્તી સેવક યર્થ રહેવાની તથા મારી
સાથે વિશ્વાસઘાત ન કરવાની પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી અને એ પ્રતિજ્ઞા-
ઓનું દઢતાપૂર્વક પાલન કરવા માટે ઈશ્વર તથા ધર્મની સાક્ષીએ
સોગંદ પણ આપ્યા, પરંતુ તમારી એવી પ્રતિજ્ઞાઓ અને એવાં સોગંદો
ઉપર કોણ વિશ્વાસ કરશે ! કારણકે, જે વ્યક્તિ પહેલાં લીધેલી
પ્રતિજ્ઞાઓનું તથા સોગંદોનું ખરાબ પાલન કરતો નથી, પ્રતિજ્ઞાભંગ
કરે છે, તે વ્યક્તિની નવીન પ્રતિજ્ઞા તથા સોગંદ ઉપર કોઈ વિશ્વાસ

હી સહનું નથી. જ્યાં જ વાત તમને ખબર લાગુ પડે છે એટલે તમારી
 જે પ્રતિજ્ઞાઓનું તથા જે સોમકોનું મારી જામગ કાંઈ યત્ન નથી,
 કારણકે જેમ જેમ મારી સામે પ્રતિજ્ઞા કરી રહ્યા છે અને સોમક
 ખાઈ રહ્યા છે તેમ મારી જોખાઈ જમ્યાં તમારી પત્નીની સામે
 ખબર તમે તે જ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી અને સોમક ખાધા હતા, પણ
 જ્યાં તમે જે પ્રતિજ્ઞા અને જે સમજને તોડી નાખવા તૈયાર થયા
 છે કે નહિ? શું જો જ તમારી વીરતા છે? એવી ક્ષમાર્થ તમે જે
 પ્રતિજ્ઞા અને સોમક ભેા છે તેની ઉપર કોણ વિશ્વાસ કરો? !
 તમે તમારા વિવાહના સમયે અનેક સોમકની સમગ્ર ધર્મ ધંધર, જાંઝિ,
 નદીઓ અને દેવતાઓને આહવાન કરી જપાની સાક્ષીએ તમારી
 પત્નીની સાથે જે પ્રતિજ્ઞાઓ કરી હતી તેને પાળવામાં પણ વીરતા
 જતાવી શકતા નથી, કષ્ટતા જતાયો છે તો હવે જે નથી પ્રતિજ્ઞા
 લેવા તૈયાર થયા છે તો તેને કેવી રીતે પાળી શકો છો અને તમારી
 ઉપર કોણ વિશ્વાસ કરે? કાંઈ! જો તમે સાચા વીર છે, જો
 પ્રતિજ્ઞા અને સોમકનો કાગ કરવા આહવા નથી તો તમે ધર્મને
 સમજો છો તો પહેલાં વિવાહના સમયે તમારી પત્નીની સાથે કોમિલી
 પ્રતિજ્ઞાઓથી પતિત જવાનો વિચાર કર્યો પણ ન કરો. તમારી
 પત્નીએ તમારી પાસેથી વચન લીધું હતું કે તમે પરઓનું-પછી તે
 રહ્યા કે રહ્યાની સમાન સુદરી જ કેમ ન હેમ-સેવન કરો? નહિ
 કિન્તુ પરઓને માથા કે જહેન સમાન માન્યો તમે તમારી પત્નીને
 વચન આપ્યું હતું અને જે વચનને પાળવાની પ્રતિજ્ઞા પણ કરી હતી
 તો પછી જ્યાં જે પ્રતિજ્ઞાનો કાગ કરી રહ્યા છે. અને જો તમે
 જે પ્રતિજ્ઞાને તોડ્યા પણ આહો તો હું તમારી જહેન-તમને પતિત
 થવા કેમ છો? કે વીર કાંઈ! કદાચ તમે મારું કહેવું ન પણ માનો,
 પહેલાં કરેલી પ્રતિજ્ઞાનો કાગ કરવા પણ તૈયાર થઈ જાઓ અને
 વીરતાનો પણ ત્યાગ કરી દો તો પણ હું તો મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર
 દૃઢ રહીશ. હું તો મહારાજ કમિવાહનની જ પત્ની છું અને તમારી

તો બહેનજી છુ તમે જે પ્રતિજ્ઞા તમારી પત્ની પાસે કરી હતી તે પ્રતિજ્ઞાનુસાર પણ હું તમારી બહેન છુ અને મેં મારા પતિ પાસે જે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તે પ્રતિજ્ઞાનુસાર પણ હું તમારી બહેન છુ. તમે તમારી પત્નીને કહ્યું હતું કે, 'મારા માટે પરસ્ત્રી માતા અને બહેનની સમાન છે' આ જ પ્રમાણે મેં પણ મારા પતિ સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, માગ માટે પરપુરુષ પિતા, બાઈ કે પુત્ર સમાન છે, આ બન્નેય પ્રતિજ્ઞાનુસાર તમે મારા બાઈ છો અને હું તમારી બહેન છુ. તમે જલે તમારો પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થઈ જાઓ પણ હું તો ક્ષત્રિય કન્યા છુ, વીરપુત્રી છુ અને વીરપત્ની છુ એટલા માટે હું તો મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર મેરુપર્વતથી પણ અધિક દૃઢ રહીશ મેં મારા પતિને જે વચન આપ્યું છે તે વચનનો કદાપિ જીવના જોખમે પણ ભંગ કરીશ નહિ તમને પણ હું એ જ કહું છુ કે તમે તમારી પત્નીને જે વચન આપ્યું છે તેનું બરાબર પાલન કરો, તેનો ભંગ કરો નહિ. વચનનું પાલન કરવામાં જ તમારું કલ્યાણ છે વીર ક્ષત્રિયો એક વાર જે પ્રતિજ્ઞા કરે છે તે પ્રતિજ્ઞાને જીવન પર્યંત પાળે છે તો પછી તમાગ જેવા વીરક્ષત્રિય પુરુષ નિષ્કારણ પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટ કેમ થઈ રહ્યા છો. અને ક્ષત્રિય પુરુષને ન શોભે એવા વચનો કાઢી મુખને દૂષિત કેમ કરી રહ્યા છો? બાઈ! તમે કોણ છો? તેનો ખ્યાલ કરો, તમે જે પહેલાં પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી છે તેને યાદ કરો અને બહેનને ન કહેવા જેવી વાત કહો નહિ! ”

ધારિણીની હિતકારી વાત સાંભળી સેનાપતિ થોડો તો શરમાયો પણ કામુકતાને કારણે એ લજ્જા વધારે વખત ટકી શકી નહિ. નિર્લજ્જ થતા જ તે પાછો એ જ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મારી-સામ, દામ નીતિનો પ્રયોગ તો નિષ્ફળ ગયો. તેણે તો મારુ મોઢું જ શીવી લીધું. એનો બુદ્ધિમતાપૂર્ણ વાતોએ મને વધારે મુગ્ધ બનાવ્યા છે ગમે તે થાય પણ એ બુદ્ધિમતી સુદરીને ગમે તે ભોગે પ્રેયસી તો

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી સેનાપતિ ધારિણીને ફરી કહેવા લાગ્યો કે તમે જે કંઈ કહ્યું તે ઠીક છે હું મારી પત્નીને જે વચન આપ્યું છે તેનું પાલન કરું એ તમારી વાત હું સ્વીકારું છું એ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન પણ અવશ્ય કરીશ. એ મારી સાથે જોઈ કરેલા હેમ તો તમારી મહેલની પત્નીનો ત્યાગ કરી દો એમ એ તમે મને કહ્યું હોત તો હું તમને નિર્દય અને સ્વાર્થિની સમજાવ પણ તેથી ભલું તમે જે કંઈ કહ્યું છે તે તમારા ઉત્તર હેમ અને નિસ્વાર્થતાને પ્રકટ કરે છે તમારી ઉત્તર દિલની શાંતિ માંગતો હું તમારી ઉપર વધારે મુગ્ધ થઈ ગયો છું હું તમારી ચારણ પ્રકૃષ્ઠા કરું છું અને તમને વિશ્વાસ આપું છું કે તમને મારી પત્ની મનાવીશ વેપલ્ય હું મારી પત્નીને આપેલું વચન બરાબર પાળીશ અને તેનો ત્યાગ કદાપિ કરીશ નહિ. હું તમને જોઈ નહિ જ ગર્વ તેમ તેને પણ જોઈ નહિ આપું. કિન્તુ તમને જાણે મારી જાને અગ્નિની સગામ આદર આપીશ હું ધર્મની મર્યાદા સમજી છું એટલા મઠિ એ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કદાપિ જિવન કરીશ નહિ પણ અન્ધારે મારે એક જ પત્ની છે અને તે તમારા જેવી સુહૃદી નથી એટલે એક તમે અને એક તે એમ બે પત્ની મારે થાય એમ હું ઇચ્છું છું અન્ધાર સુધી મારે એક પત્ની હોવાથી એક અંબાવાસો જ હોવો અન્ધારે તમે પણ મારી ચર્ચ બંધ ત્યારે જ હું બે અગ્નિવાસો કરીશ. મઠિ બીજો કોઈ વિચાર ન કરતાં મારા કહેવા ઉપર ધ્યાન આપો અને મારી પ્રાર્થના સ્વીકાર કરો. ”

સેનાપતિના કથનના ઉત્તરમાં ધારિણીએ તેને જવાબ્યું કે “ કદાપિ અન્ધારે તમે સ્વાર્થના પંજામાં વધારે લપ્પાઈ ગયા છો અને તેથી જ તમે ત્યાગ-અત્યાગનો ધર્મઅધર્મનો શક્તિઅનુશિતનો વિચાર કરી શક્યા નથી. એ એમ ન હોત તો તમે એમ ન કહેત કે હું પહેલાં લોભિની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરું અને આ નવી પ્રતિજ્ઞાનો

પણ ભંગ નહિ કરુ હું તમને પૂછુ છું કે, જ્યારે તમે વિવાહના સમયે તમારી પત્નીની સામે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી ત્યારે શું તમે એ વાત નક્કી કરી હતી કે, ‘ હું તને પણ મારી સાથે રાખીશ અને બીજી સ્ત્રી લાવીશ તેને પણ સાથે રાખીશ ? ’ જો એ વખતે કરવામાં આવેલી પ્રતિજ્ઞામાં આ વાત નક્કી કરવામાં નથી આવી તો પછી તમે એમ કેમ કહી શકો છો કે તમે પહેલો પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરવા ચાહતા નથી ! ભાઈ, વાસ્તવમાં તમારી બુદ્ધિ જ અત્યારે ઠેકાણે નથી અને તેથી જ પરસ્ત્રીને—જે તમારી બેન છે તેને—પણ પોતાની સ્ત્રી બનાવવા ચાહો છો અને સાથે સાથે હું પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરતો નથી એમ ધર્મની સાક્ષીએ કહી રહ્યા છો ! હું તો પરસ્ત્રીને પોતાની સ્ત્રી બનાવનાર પુરુષની વારવાર નિંદા કરુ છું, તેને કાયર સમજું છું અને ધિક્કારને પાત્ર ગણું છું ”

ધારિણીનો આ વાતની અસર સેનાપતિ ઉપર જરા પણ ન પડી. તે તો વિકારપાશમાં પૂરેપૂરે ફસાઈ ગયો હતો તે તો એ જ વિચાર કરતો હતો કે, “ આ સ્ત્રી આજે નહિ માને તો કાલે માનશે પણ કોઈ પણ ઉપાયે તે માનશે જરૂર અત્યારે તે મારા હાથમાં છે. ગમે તેમ કરી તેને મનાવી લઈશ હું તો એમ જ ચાહતો હતો કે કોઈ, સામ-દામની નીતિથી સમજી જાય તો બેદનીતિ કે દડનીતિનો પ્રયોગ જ કરવો ન પડે પણ જ્યારે સામ-દામનીતિથી સમજતી જ નથી તો હવે બેદનીતિથી જ કામ લેવું જોઈએ અને જ્યારે બેદનીતિ સફળ નહિ થાય ત્યારે દડનીતિ તો આખરે છે જ.”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી સેનાપતિ ધારિણીને ફરી કહેવા લાગ્યો કે, “ હે ! મધુરભાઈપણી ! તમે જે કહી વાતો કહો તે ઠીક છે, પણ અત્યારે તમારું ધ્યાન કેવળ એક બાજુ હોવાથી બીજી બાજુનો વિચાર કરી શકતા નથી. તમે મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર તો ધ્યાન આપો છો પણ તમારા હિતા-હિત વિષે જરાપણ ધ્યાન આપતા નથી. હું જે કાંઈ કરી રહ્યો છું તે

આ પ્રમાણે નિમ્ન કરી સેનાપતિ ધારિણીને ફરી કહેવા લાગે
 ૩ તમે જે કાંઈ કહ્યું તે ઠીક છે હું મારી પત્નીને જે વાત
 કહ્યું છે તેનું પાલન કરું એ તમારી વાત હું સ્વીકારું !
 ૪ એ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન પણ અવશ્ય કરીશ એ મારી સાથે
 કરવા હેમ તો તમારી પહેલી પત્નીનો ત્યાગ કરી દો એમ ।
 તમે મને કહ્યું હોય તો હું તમને નિર્દય અને સ્વાર્થિની ધરમ
 પણ તેથી બિલકુલ તમે જે કાંઈ કહ્યું છે તે તમારા ઉદાર હૃદય
 નિસ્વાર્થભાવને પ્રકટ કરે છે તમારી ઉદાર દિલની ત્યાગે સ્તંભ
 હું તમારી ઉપર વધારે મુગ્ધ થઈ ગયો છું હું તમારી પાર
 પ્રકટ કરું છું અને તમને વિશ્વાસ આપું છું કે તમને મારી પ
 ભગવીસ વાત પણ હું મારી પત્નીને આપેલું વચ્ચન ભરાવર પણ
 અને તેનો ત્યાગ કાપિ કરીશ નહિ હું તમને હોય નહિ જ
 તેમ તેને પણ હોય નહિ આપું કિન્તુ તમને જાણે તે
 જાણે આંખેથી સુમન આજર આપીસ હું ધર્મની મર્યાદા સમ
 છું એટલા માટે એ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કાંઈ હિત છે
 નહિ પણ અત્યારે મારે એક જ પત્ની છે અને
 તમારા જેવી ધુમ્મસી નથી એટલે એક તમે અને એક તે એમ
 પત્ની મારે થાય એમ હું કહ્યું છું અત્યાર સુધી મારે એક જ
 હોવાથી એક જાંબવાયો જ હતો ત્યારે તમે પણ મારી સાથે
 ત્યારે જ હું એ જાંબવાયો થઈશ માટે બીજો કાંઈ વિચાર
 કરતાં મારા કહેવા ઉપર ધ્યાન આપો અને મારી પ્રાર્થ
 સ્વીકાર કરો ।”

સેનાપતિના કબજાના ઉત્તરમાં ધારિણીએ તેને જણાવ્યું
 “કાંઈ અત્યારે તમે સ્વાર્થના પંજામાં વધારે સપાઈ ગયા છો
 તેથી જ તમે ન્યાય-અન્યાયનો ધર્મઅધર્મનો, શિષ્ટઅશિષ્ટ
 વિશેષ કરી શકતા નથી. એ એમ ન હોત તો તમે એમ ન
 ૩ હું પહેલાં બીપિલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરું અને આ નવી પ્રતિ

પણુ ભગ નહિ કરું. હું તમને પૂછુ છું કે, જ્યારે તમે વિવાહના સમયે તમારી પત્નીની સામે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી ત્યારે શું તમે એ વાત નક્કી કરી હતી કે, ‘ હું તને પણુ મારી સાથે રાખીશ અને ખીજી સ્ત્રી લાવીશ તેને પણુ સાથે રાખીશ ? ’ જો એ વખતે કરવામાં આવેલી પ્રતિજ્ઞામાં આ વાત નક્કી કરવામાં નથી આવી તો પછી તમે એમ કેમ કહી શકો છો કે તમે પહેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરવા ચાહતા નથી ! બાઈ, વાસ્તવમાં તમારી યુદ્ધિ જ અત્યારે ઠેકાણે નથી અને તેથી જ પરસ્ત્રીને—જે તમારી યેન છે તેને—પણુ પોતાની સ્ત્રી બનાવવા ચાહો છો અને સાથે સાથે હું પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરતો નથી એમ ધર્મની સાક્ષીએ કહી રહ્યા છો । હું તો પરસ્ત્રીને પોતાની સ્ત્રી બનાવનાર પુરુષની વારવાર નિંદા કરુ છું, તેને કાયર સમજું છું અને ધિક્કારને પાત્ર ગણું છું. ”

ધારિણીની આ વાતની અસર સેનાપતિ ઉપર જરા પણુ ન પડી. તે તો વિકારપાશમાં પૂરેપૂરો ફસાઈ ગયો હતો તે તો એ જ વિચાર કરતો હતો કે, “ આ સ્ત્રી આજે નહિ માને તો કાલે માનશે પણુ કોઈ પણુ ઉપાયે તે માનશે જરૂર અત્યારે તે મારા હાથમાં છે ગમે તેમ કરી તેને મનાવી લઈશ હું તો એમ જ ચાહતો હતો કે કોઈ, સામ-દામની નીતિથી સમજી જાય તો બેદનીતિ કે દડનીતિનો પ્રયોગ જ કરવો ન પડે પણુ જ્યારે સામ-દામનીતિથી સમજતી જ નથી તો હવે બેદનીતિથી જ કામ લેવું જોઈએ અને જ્યારે બેદનીતિ સફલ નહિ થાય ત્યારે દડનીતિ તો આખરે છે જ. ”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી સેનાપતિ ધારિણીને ફરી કહેવા લાગ્યો કે, “ હે ! મધુરભાઈપણી ! તમે જે કાંઈ વાતો કહો તે ઠીક છે, પણુ અત્યારે તમારું ધ્યાન કેવળ એકબાજુ હોવાથી ખીજી બાજુનો વિચાર કરી શકતા નથી તમે મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર તો ધ્યાન આપો છો પણુ તમારા હિતા-હિત વિષે જરાપણુ ધ્યાન આપતા નથી. હું જે કાંઈ કરી રહ્યો છું તે

તમારા બધા મઠે કરી રહ્યો છું એ વિષે વિચાર પણ કરતા નથી
હું તમારો ઉપકાર કરવા મઠે જ તમને અપનાવવા તેમજ મરો છું
અને તમારી સાથે સેવક થઈ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી રહ્યો છું કમ
હું મારી પહેલી પ્રતિજ્ઞાથી અટક થઈ રહ્યો છું—તેનું ઉલ્લંઘન કરી
રહ્યો છું—તો તે પણ તમારો ઉપકાર કરવાની દૃષ્ટિએ જ પ્રતિજ્ઞા
અટક થઈ રહ્યો છું. હું તો એ જ વિચાર કરતો હતો કે જ્યાં રત્ન
કાચમાના ગમે તોભા બાપતું નથી કાચમાના ગળામાં પહેરેલું રત્ન
લોઈને પણ એ રત્નને કાચમાના ગળામાં રાખવા જ દેવું એ રત્નનું
અપમાન કરવા બરાબર છે કેઈ મૂર્ખ કિશોરમણિ પણ જાણ કરી
વાન અને મુદ્દર રત્નને બધાં તેની કિંમત બતી નથી ત્યાં રહેવા દે
નહિ. એ કેઈ અજ્ઞાત કાચમાના ગળામાં પહેલી રત્નમાલ્યા થઈ છે
અને તેની કિંમત વધારે તો કેઈ અપરાધ નથી, પણ એ તો રત્ન ઉપર
ઉપકાર છે જા જ વાત મારા અને તારા વિષે પણ સમજ તારા
જેવી મુદ્દરી અને બીર પુત્રી દિધિવાહન જેવા કાચર પુરુષના કાચમાં
જ્યાં એ તો તારું અપમાન છે દિધિવાહન જેવા કાચર પુરુષની સાથે
તારી સાથા ન હોઈ શકે. દિધિવાહન એ વદન કાચર પુરુષ છે તેનામાં
બીરતાનો અણ નથી. જેનામાં બીરતા હોય તે ક્ષત્રિયપુત્ર કાચે મુકથા
હાલો મરી જ્યાં પણ મુકથા કાચથી તે બાગી જતો નથી. દિધિવાહન
તો સેના જેવા જ એવો કરીને બાગ્યો કે અત્યાર સુધી તેના પતો
પણ લાગતો નથી. પ્રાણનાશના કાચથી એ તમને ડાઘીને પણ માની
મરે. એણે એટલું પણ વિચાર્યું નહિ કે હું નાથી તો જઈ છું પણ
મારી પાછળ મારી સ્ત્રી વગેરેની શી દશા થશે ? તેમના ઉપર
કેટલી મુશ્કેલીઓ આવી પાડશે ? દિધિવાહનની ઉપર તમારી રક્ષા
કરવાનો કાર હતો, એટલે બધાં સુધી સરીરમાં પ્રાણ હોય ત્યાં સુધી
તમારી રક્ષા કરી એ તેનું કર્તવ્ય હતું પણ એણે કતબનું પાત્રન
ન કર્યું અને તમને અરક્ષિત અવસ્થામાં મૂકી જઈ પાતે જ મરણ
આવી મરે. એ તો સાચું થયું કે તમારા મહેલમાં હું જ જાઉં

હોયો અને તમને સુરક્ષિત અવસ્થામાં અહીં લઈ આવ્યો, નહિ તો કોઈ બીજો સૈનિક ત્યાં આવતો તો કાણુ જાણે તમારી કેવી અવદશા થાત ? હવે તમે જ ખતાવો કે, જે પોતાનું કર્તવ્ય બજાવી શકતો નથી, જે પોતાના પ્રાણની રક્ષા માટે પોતાની સ્ત્રીને પણ અરક્ષિત અવસ્થામાં મૂકી દઈ ભાગી જાય છે અને જે યુદ્ધના બચથી ભાગી જઈ પોતાની રક્ષા કરવા ચાહે છે તે કાયર, પુરુષની સાથે તમારે રહેવું એ શું તમારા શૌર્ય અને સૌદર્યનું અપમાન નથી ? તમારા એ અપમાનમાંથી તમને મુક્ત કરવા માટે જ હું તમને મારી પત્ની બનાવવા ચાહું છું

આ પ્રમાણે સેનાપતિ ધારિણી ઉપર બેદનીતિનો પ્રયોગ કરવા લાગ્યો અને દધિવાહનને કાયર બતાવી તેના તરફ ધારિણીના હૃદયમાં ધૂણા પેદા કરવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો પણ શુદ્ધ સત્ય પ્રેમ આગળ તેની બેદનીતિ તદ્દન નિષ્ફળ જ નીવડી ધારણી એવા કાચા હૃદયની ન હતો કે તે સેનાપતિની નીતિની જાગમાં ફસાઈ જાય દધિવાહન પ્રતિ ધારિણીને અનન્ય પ્રેમ હતો તે પતિવ્રત ધર્મની મહત્તા સમજતી હતી અને તેનું બરાબર પાલન કરવામાં પોતાની પ્રતિષ્ઠા રહેલી માનતી હતી. પતિવ્રતા સ્ત્રી, પોતાના પતિની સિવાય સસારમાં કોઈને સુંદર, વીર કે વૈભવશાળી માનતી નથી તેની દષ્ટિમાં તો પતિ એ જ સર્વસ્વ છે. પતિથી વધારે સસારમાં બીજું બીજું કંઈ નથી પતિવ્રતા સ્ત્રી, પતિના કોઈ દુર્ગુણ ઉપર ધ્યાન જ આપતી નથી તેનું ધ્યાન તો પતિના સદ્ગુણો ઉપર રહેલું હોય છે. પ્રેમીજનોનો આવો જ સ્વભાવ હોય છે શુદ્ધ પ્રેમી, પોતાના પ્રેમાસ્પદના દુર્ગુણો ઉપર ધ્યાન ન આપતાં સદ્બ્યવહારને જ પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપે છે. અને પ્રેમાસ્પદને કાંઈથી બિતરતો માનતા નથી આ જ વાત ધારિણીને પણ લાગુ પડતી હતી દધિવાહનની પ્રતિ ધારિણીના હૃદયમાં જે પ્રેમભાવ હતો તેને દૂર કરવા માટે સેનાપતિ દધિવાહનની નિંદા કરતો હતો, પણ દધિવાહનના

તમારા સલાહ મારે કરી રહો છું એ વિશે વિચાર પણ કરતા નથી
 હું તમારો ઉપકાર કરવા મારે જ તમને અપનાવવા તમાર મનો હું
 અને તમારી સાથે સેવક થઈ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી રહો છું કમ
 હું મારી પહેલી પ્રતિજ્ઞાથી બાદ થઈ રહો છું—તેનું ઉત્સાહન કરી
 રહો છું—તો તે પણ તમારો ઉપકાર કરવાની દૃષ્ટિએ જ પ્રતિજ્ઞ
 બાદ થઈ રહો છું. હું તો એ જ વિચાર કરતો હતો કે જ્યાં રત્ન
 કાચાના જેવે શોભા આપતું નથી. કાચાના ગળામાં પહેરેલું રત્ન
 ભેદિતે પણ એ રત્નને કાચાના ગળામાં રાખવા જ દેવું એ રત્ન
 અપમાન કરવા બરાબર છે. કાંઈ મૂર્ખાં શિરોમણિ પણ આવ્યા મૂંઝ
 વાન અને મુદ્દર રત્નને જ્યાં તેની કિંમત થતી નથી. ત્યાં રહેવા જો
 નહિ. એ કાંઈ વ્યક્તિ કાચાના ગળામાં પહેલી રત્નમાંથી કાંઈ બે
 અને તેની કિંમત વધારે તો કાંઈ અપરાધ નથી, પણ એ તો રત્ન ઉપર
 ઉપકાર છે જ્યાં જ વાત મારા અને તારા વિશે પણ સમજ વણ
 જેવી મુદ્દરી અને વીર પુત્રી દિવિવાહન જેવા કાચર પુરુષના કાચા
 જ્યાં એ તો તારું અપમાન છે. દિવિવાહન જેવા કાચર પુરુષની સાથે
 તારી શોભા ન હોઈ શકે. દિવિવાહન એ તરૂન કાચર પુરુષ છે તેનામાં
 વીરતાનો અંશ નથી. જેનામાં વીરતા હોય તે કુશિનપુત્ર અને કુલમાં
 હાલો મરી જ્યાં પણ કુલના કાચી તે કાચી જતો નથી. દિવિવાહન
 તો સેના ભેટા જ એવો કરીને કાચો છે. અત્યાર મુખી તેના પતો
 પણ લાગતો નથી. પ્રાણનાશના કાચી એ તમને ઓડીને પણ માંસો
 મરે. એણે એટલું પણ વિચાર્યું નહિ કે હું નાચી તો નહીં છું પણ
 મારી પાછળ મારી કી વજેરની શી રહ્યા થશે ? તેમના ઉપર
 કેટલી મુશ્કેલીઓ આવી પડશે ? દિવિવાહનની ઉપર તમારી રાજ
 કરવાનો ભાર હતો, એટલે જ્યાંમુખી શરીરમાં પ્રાણ હોય ત્યાંમુખી
 તમારી રાજા કરી એ તેનું કર્તવ્ય હતું પણ એણે કર્તવ્યનું પાલન
 ન કર્યું અને તમને અરક્ષિત અવસ્થામાં મૂકી જઈ પોતે જ મદદમાં
 આવી મરે. એ તો સારું થયું કે તમારા મહેલમાં હું જ આવી

પહેાચ્યો અને તમને સુરક્ષિત અવસ્થામાં અહીં લઈ આવ્યો, નહિ તો કોઈ બીજો સૈનિક ત્યા આવત તો કાણુ જાણે તમારી જેવી અવદશા થાત ? હવે તમે જ બતાવો કે, જે પોતાનું કર્તવ્ય બજાવી શકતો નથી, જે પોતાના પ્રાણની રક્ષા માટે પોતાની સ્ત્રીને પણ અરક્ષિત અવસ્થામાં મૂકી દઈ ભાગી જાય છે અને જે યુદ્ધના ભયથી ભાગી જઈ પોતાની રક્ષા કરવા ચાહે છે તે કાયર, પુરુષની સાથે તમારે રહેવું એ શુ તમારા શૌર્ય અને સૌદર્શનું અપમાન નથી ? તમારા એ અપમાનમાંથી તમને મુક્ત કરવા માટે જ હું તમને મારી પત્ની બનાવવા ચાહું છું.

આ પ્રમાણે સેનાપતિ ધારિણી ઉપર બેઠનીતિનો પ્રયોગ કરવા લાગ્યો અને દધિવાહનને કાયર બનાવી તેના તરફ ધારિણીના હૃદયમાં ધૂણા પેદા કરવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો પણ શુદ્ધ સત્ય પ્રેમ આગળ તેની બેઠનીતિ તદન નિષ્ફળ જ નીવડી ધારિણી એવા કાચા હૃદયની ન હતો કે તે સેનાપતિની નીતિની જાગમાં ફસાઈ જાય દધિવાહન પ્રતિ ધારિણીને અનન્ય પ્રેમ હતો તે પતિવ્રત ધર્મની મહત્તા સમજતી હતી અને તેનું બરાબર પાલન કરવામાં પોતાની પ્રતિષ્ઠા રહેલી માનતી હતી પતિવ્રતા સ્ત્રી, પોતાના પતિની સિવાય સ સારમાં કોઈને સુદર, વીર કે વૈભવશાળી માનતી નથી. તેની દષ્ટિમાં તો પતિ એ જ સર્વસ્વ છે પતિથી વધારે સ સારમાં બીજું બીજું કંઈ નથી પતિવ્રતા સ્ત્રી, પતિના કોઈ દુર્યુષ્ણ ઉપર ધ્યાન જ આપતી નથી તેનું ધ્યાન તો પતિના સદ્ગુણો ઉપર રહેલું હોય છે. પ્રેમીજનોનો આવો જ સ્વભાવ હોય છે શુદ્ધ પ્રેમી, પોતાના પ્રેમાસ્પદના દુર્યુવહાર ઉપર ધ્યાન ન આપતા સદ્બ્યવહારને જ પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપે છે. અને પ્રેમાસ્પદને કોઈથી ઊતરતો માનતા નથી આ જ વાત ધારિણીને પણ લાગુ પડતી હતી દધિવાહનની પ્રતિ ધારિણીના હૃદયમાં જે પ્રેમભાવ હતો તેને દૂર કરવા માટે સેનાપતિ દધિવાહનની નિંદા કરતો હતો, પણ દધિવાહનના

પ્રેમરમથી રમાએલી ધારિણી હાથ તે નિંદાની ભરત જરા જ
પડી શકતી ન હતી

સેનાપતિની વાત સાંભળી, ધારિણીને થયું જ કુખ થયું પતિની
નિંદા સાંભળી તે તેને માટે અસહ્ય હતું તોપણ તેણે પોતાનું
સ્વભાવિક ફેર્ન સુમાન્ય નહિ અને સ્વાભાવિક હતાપૂર્વક તેણે
સેનાપતિને કહ્યું કે, "ભાઈ ! વધારે ખેતરનું નામ કરો અને જરા પતિની
વિરુદ્ધ એક પણ શબ્દ નોંધો નહિ. તમે ભાઈ થઈને મહેનતા પતિની
નિંદા કરો અને મહેનતા હાથને કુખ પરોવ્યાં છે એ ઠીક ન હોવાનું
વળી મારા પતિ વિશે જે કંઈ કરી રહ્યા છે તે વહન ખોડું છે.
વિનાશકાળે વિપત્તીવ શુદ્ધિ એ હોવાત મુલ્ય તમારી શુદ્ધિ કાઢી
ન હોવાથી પતિના સુલોને ખસુ તમે કુચ્છો બતાવી રહ્યા છે અને
મારા પતિને કામચલાઉ તમે પોતાને હસ બતાવી રહ્યા છે. જ
હસ બનવું સરળ નથી. હસ અને અમમની ઓળખાણ મુશ્કેલીવતે
વિશેષ કરવાથી જ થાય છે ખસુ મોઢે કંઈ દેવાથી કાંઈ હસ કે
અમમની જાણી શકતું નથી. તમે પોતાને મોઢે હસ હોવાવાં છે, પણ
વસ્તુતઃ તમે હસ નહિ પણ અમમ જ છો. અમમને બીજાનું એવું
ખાવાનો સ્વભાવ કામચલાઉ જ છે હસ કાંઈ કિંવદ્ધ મોઢું એવું
ખાતો જ નથી. હું ઈશ્વરકનની સ્ત્રી છું છતાં તમે ઈશ્વરકન હાથ
વચાએલી અને અખ્યાવવા તૈયાર થયા છો અને ખડી હસ જરા
માઠો છે ! ચિહ્નર છે તથાને કે અમમ એવી તમારી હાલિ હોવા
જતાં હસ બનવા તૈયાર થયા છો !

"ભાઈ ! તમે મારા પતિને કામચલાઉ અને પોતાને વીર માનો છો
ખરનું જા તમારું કબજા પણ સર્વથા ખોડું છે કારણકે મારા પતિ
કામચલાઉ નહિ પણ વીર છે કામચલાઉ તે તે છે કે જે ધર્મના ત્યાગ કરે છે
પણ જે ધર્મના ત્યાગ કરતા નથી પણ ધર્મનું પાલન કરે છે તે તે
વીર છે. એ મારા પતિ કામચલાઉ નહોત તે એકલા જ સત્ય-
સેનામાં જાનવાની કિમ્મત જ કરત નહિ. મારા પતિએ શુદ્ધ ન કર્યું અને

જગલમા ચાલ્યા ગયા એનું કારણ તેમની કાયરતા નહિ પણ યુદ્ધમાં
યતી હિસા જ છે હિંસાથી જે ધન-જનની હાનિ થાય છે તે તેમને
પસંદ નથી એટલે જ મારા પતિએ અહિંસાના ઉચ્ચ ધ્યેયને દૃષ્ટિ સમક્ષ
રાખી જગલમા ચાલ્યા જવાનું પસંદ કર્યું છે બાકી કોઈ કારણ
નથી. છતાં તમે મારા પતિને કાયર કહો છો અને તમે પોતાને વીર
માનો છો એ સર્વથા મિથ્યા—ખોટું છે.

“ જો તમે સાચા વીર પુરુષ હોત તો તમે અન્યાય—અત્યાચારને
કદાપિ અપનાવ્યો ન હોત પણ અન્યાયનો વિવેક કર્યો હોત હું તમને
પૂછુ છું કે, મારા પતિએ એવો કયો અપરાધ કર્યો હતો કે જેથી
શતાનીકને ચપા ઉપર ચડાઈ કરવાની જરૂર પડી ? અને જો મારા
પતિએ કોઈ અપરાધ કર્યો ન હતો એટલે શતાનીકે જે આક્રમણ
કરેલું તે અન્યાયપૂર્ણ હતું એમ તમે માનો છો તો તમે શતાનીકને
સહકાર શા માટે આપ્યો ? અને તેનો વિરોધ કેમ ન કર્યો ? થોડી
વાર માટે એમ માની લો કે મારા પતિનો અપરાધ હતો અને
શતાનીકે નિષ્કારણ ચપા ઉપર ચડાઈ કરી ન હતી તો પણ પ્રજાએ
શા અપરાધ કર્યો હતો કે તેને મારવામાં આવી, કાપવામાં આવી
અને લૂટવામાં આવી ? અને એ લૂટમાં તમે શા માટે ભાગ લીધો ?
અન્યાય કરવો, અત્યાચાર કરવો, ખીજાને નિષ્કારણ કષ્ટ પહોંચાડવું,
ખીજાના પ્રાણ હરવા, ખીજાની સપત્તિ લૂટવી એમા જ શું વીરતા
છે ? તમે બલે આને વીરતા માનતા હો પણ કોઈ એને વીરતા
નહિ પણ કૂરતા જ કહેશે. તમે પોતાને વીર કહેવડાવો છો પણ
અન્યાયનો વિરોધ તો કરી ન શક્યા અને એ રીતે તમે તમારી
કાયરવૃત્તિનો પરિચય આપેલ છે. તમે હત્યા, લૂંટ, ચોરી અને
પરદારહરણ કરવા છતાં પણ પોતાને વીર માની રહ્યા છો એટલે જ
તમારી યુદ્ધિ અત્યારે ઠેકાણે નથી એમ હું તમને કહું છું.

“ બાઈ ! તમે મારી ઉપર જે ઉપકાર કરવા ચાહો છો તે ઉપકાર
તમે તમારી જ પાસે રાખો ! તમારે મારા માટે કષ્ટ સહેવાની કે

પ્રતિષ્ઠાથી બહુ થવાની જરા પણ જરૂર નથી. મારા પતિ કમર છે ?
 વીર, તેમણે કર્તવ્યનું પાલન કર્યું છે કે નહિ, તેણે અને મુરખિય
 મૂઢી મથા છે કે અરક્ષિત એ બધી વાતની તમે શા માટે બર્ષ
 ચિંતા કરો છો ? કદાચ મારા પતિએ કમરતા નતાથી છે કે તેમણે
 કર્તવ્યનું પાલન કર્યું નથી તો હું શા માટે કમરવા નતાવું ! હું
 કર્તવ્યમુત સા માદ બાઈ અને હું ધર્મની મર્નાદાનું ઉદ્ધવન શા
 માટે કરું ? હું એક વીરપુત્રી અને વીરપત્ની છું એ વિવાહ સમયે
 પ્રતિષ્ઠા કરી છે કે મારો વિવાહ જેમની સાથે થયો છે તે મહારાજ
 હિમ્વાહનના સિવાય સંસારના બીજા બધા પુરુષો પિતા, ભાઈ કે
 પુત્રની સમાન છે હું એ પ્રતિષ્ઠાનું પાલન મરણાંત સુધી જનાર
 કરીશ. પતિ ઉપર તેમના ધર્મનો ભાર છે અને મારી ઉપર મારા
 ધર્મને પાળવાનો ભાર છે. પોતાનો ધર્મ પોતે જ પાળી શકે
 એટલે એ ધર્મથી પતિવર્ધ મથા છે એ કહેવું સર્વથા અનુચિત
 છે હું ધર્મની રક્ષા માટે બધે પ્રાણનો ભોગ આપી દઈ પણ ધર્મને
 ભોગ આપી હું છાવવાનું પસંદ કરતી નથી. મારે તમે વધારી
 દુર્ભાવનાને સંતેવવા અને ધર્મબ્રહ્મ કરવા મારે તમે જેટલા પ્રયત્ન
 કરો છો તે બધા બર્ષ જવાના છે હું ધર્મની મર્નાદાનું કદાપિ
 ઉદ્ધવન કરીશ નહિ એટલા માટે હું તમને મારો અંતિમ નિર્ણય
 તમને સાદુસાદુ મંજણાવી દઈ છું કે બધે સુખ પ્રાપ્તિને બધે
 અંધકાર આપવા લાગે, બધે અંદ શીતલતા આપવાને બધે તાર
 આપવા લાગે કે બધાની આધારજૂત પૃથ્વી રચાતગર્ભા ધરતી ભર
 પણ મ ને પ્રતિષ્ઠા લીધી છે તે પ્રતિષ્ઠાનો ભાગ કદાપિ માર્ષ સકશે
 નહિ તેમ તે ધર્મથી બહુ પણ માર્ષ સકશે નહિ તો પછી પર પુરુષને
 સ્વીકારવાની વાત જ કદાચ રહી ! બધે મૃત્યુનો પ્રવાહ સમુદ્ર તરફ
 ન જતાં લેકડો દિમાલજ તરફ વહેવા લાગે પણ મારો પ્રેમનો પ્રવાહ
 જે મહારાજ હિમ્વાહનની તરફ વહે છે તે બીજા પુરુષની તરફ
 વહી શકે તેમ નથી. ભાઈ ! તમે બધે નહ-પુનેરની સમાન મુદર દો

અર્જુનની સમાન વીર યોદ્ધા હો તો પણ હું તમને પતિરૂપે સ્વીકાર કરી શકું એમ નથી, માટે તમે પાપપ્રવાહની અને નરકમાં લઈ જનારી દુર્ભાવનાનો ત્યાગ કરો, વિષયલેલુપતાને હૃદયમાંથી દૂર કરો, પહેલા તમે જે પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી છે તેનું દૃઢ પાલન કરો, એ જ મારી તમને પ્રાર્થના છે.”

ધારિણીની વીરતાભરી વાતો સાલળીને સેનાપતિનું મન તેની તરફ વધારે આકર્ષાયું પણ જ્યારે ધારિણીએ પોતાનો અંતિમ નિર્ણય સંભળાવી દીધો ત્યારે તેના હૃદયમાં ધણી નિરાશા થઈ અને ક્રોધ પણ આવ્યો. તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, “ આ સ્ત્રી રત્ન મેળવી હું મારું જીવન ધન્ય બનાવીશ એ આશાએ રાજમહેલમાંથી બીજા રત્નો ન લેતા આ સ્ત્રીરત્નને ઉપાડી લાવ્યો પણ આ તો મને પતિરૂપે સ્વીકારતી પણ નથી ! મેં એને મારી સ્ત્રી બનાવવા માટે સામ, દામ, અને ભેદ એ ત્રણેય નીતિને અજમાવી નોંધ પરંતુ એણે તો મારો બધી બાજુ પણ ઉઘલાવી નાખી ! મેં તેને અપનાવવા માટે ખૂબ પ્રયત્નો કર્યા પણ બધા નિષ્ફળ નીવડ્યાં. જે તે મને વશ ન થઈ તો આ યુદ્ધથી મને કાંઈ લાભ પણ ન થયો ! મેં રત્નો પણ ગુમાવ્યાં અને આ સ્ત્રીરત્ન પણ મારા હાથમાંથી જતું રહે છે, જે એની માત્ર માની હું તેના ઉપરથી પ્રેમ હટાવી લઉં તો તો મારો બધો પરિશ્રમ કામો જાય ! ગમે તેમ થાય પણ હું તો તેને મારી સ્ત્રી બનાવીશ મને એ રીતે મારા હૃદયની ભાવનાને સંતોષીશ જે સામ, દામ, અને ભેદ નીતિથી મને વશ ન થઈ તો દંડનીતિનો ઉપયોગ કરીશ અને અને તે દ્વારા મારી પત્ની બનાવવા માટે તેને ફરજ પાડીશ. દંડનીતિ આગળ તો મોટામોટા ધનુર્ધર યોદ્ધાઓ પણ ધૂંજી જાડે છે અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ પણ કરી નાખે છે તો પછી આ અબળાની તો શી શક્તિ છે કે મારી દંડનીતિને વશ ન થાય ! હવે તેને વશ કરવા માટે દંડનીતિના પ્રયોગ ત્રિવાય બીજો એકેય માર્ગ નથી મારી દંડનીતિનો પ્રયોગ અવશ્ય સફળ થશે રાજમહેલમાંથી

પ્રતિજ્ઞાથી બદલ જવાની જગ્યા પસંદ બહાર નથી. મારા પતિ ક્યારેય
 વીર, તેમણે કર્તવ્યનું પાલન કર્યું છે કે નહિ તેણે મને સ્પષ્ટ
 મુદ્દા મળ્યા છે કે અસ્પષ્ટ, જે બધી વાતની તમે છા માટે બર્મ
 મિત્રા કરો છો ! કદાચ મારા પતિએ ક્યારેય જાણ્યા છે કે તેમણે
 કર્તવ્યનું પાલન કર્યું નથી તો હું છા માટે ક્યારેય જાણ્યા ! કે
 કર્તવ્યનું પાલન છા માટે જાણ્યું અને હું ધર્મની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન છા
 માટે કરું ! હું એક વીરપુત્રી અને વીરપત્ની છું મેં વિવાહ સમય
 પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે મારા વિવાહ જેમની સાથે થશે કે તે મહારાજા
 હિંદુસ્તાનના સિંચાણ સંસ્થાનના બીજા બધા પુરુષો પિતા, ભાઈ કે
 પુત્રની સમાન છે હું જે પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવાનું મુદ્દા જાણ્યું
 કરીશ. પતિ ઉપર તેમના ધર્મનો ભાર છે અને મારી ઉપર મારા
 ધર્મને પાળવાનો ભાર છે પેલાનો ધર્મ પોતે જ જાણી શકે છે
 એટલે જ ધર્મથી પતિત થઈ જવા છે જે કહેવું સર્વથા અનુમિત
 છે હું ધર્મની રક્ષા માટે બધે પ્રાણનો ભોગ આપી શકું પણ ધર્મનો
 ભોગ આપી હું છુટવાનું પસંદ કરવી નથી. માટે તમે વચ્ચે
 કુર્મોવનને સંતોષવા અને ધર્મબદ્ધ કરવા માટે તમે જેટલા પ્રયત્ન
 કરો છો તે બધાં બર્મ જવાના છે હું ધર્મની મર્યાદાનું કદાપિ
 ઉલ્લંઘન કરીશ નહિ. એટલા માટે હું તમને મારા અતિમ નિર્ણય
 તમને સાક્ષાત્ મેળાવાની ક્ષેત્ર છું કે બધે સર્વ પ્રકારને બધે
 અંધાર આપવા લાગે, બધે બંધ થીવલ્લવા આપવાને બધે તાજ
 આપવા લાગે કે બધાની આધારભૂત પૃથ્વી રસાવળમાં ધરી ભવ
 પસંદ છે જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કદાપિ થઈ શકે
 નહિ તેમ તે ધર્મથી બદલ પસંદ થઈ શકે નહિ તો પછી પર પુરુષને
 સ્વીકારવાની વાત જ કદાચ રહી ! બધે જવાનો પ્રયાદ સમુદ્ર તરફ
 ન જઈ બીજો દિશાબદ્ધ તરફ વહેવા લાગે પણ મારા પ્રેમનો પ્રયાદ
 જે મહારાજા હિંદુસ્તાનની તરફ વહે છે તે બીજા પુરુષની તરફ
 વધી શકે તેમ નથી. ભાઈ ! તમે બધે નહ-કુનેરની સમાન મુદ્દર છો

અર્જુનની સમાન વીર યોદ્ધા હો તો પણ હું તમને પતિરૂપે સ્વીકાર કરી શકુ એમ નથી, માટે તમે પાપપ્રવાહની અને નરકમા લઈ જનારી દુર્ભાવનાનો ત્યાગ કરો, વિષયલોભપતાને હૃદયમાંથી દૂર કરો, પહેલા તમે જે પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી છે તેનું દૃઢ પાલન કરો, એ જ મારી તમને પ્રાર્થના છે."

ધાર્મિકની વીરતાભરી વાતો સાંભળીને સેનાપતિનું મન તેની તરફ વધારે આકર્ષાયું પણ ન્યારે ધાર્મિકને પોતાનો અતિમ નિર્ણય સંભળાવી દીધો ત્યારે તેના હૃદયમાં ધણી નિરાશા થઈ અને ક્રોધ પણ આવ્યો. તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, "આ સ્ત્રી રત્ન મેળવી હું મારું જીવન ધન્ય બનાવીશ એ આશાએ ગજમહેલમાંથી બીજા રત્નો ન લેતા આ સ્ત્રીરત્નને ઉપાડી લાવ્યો પણ આ તો મને પતિરૂપે સ્વીકારતી પણ નથી. મેં એને મારી સ્ત્રી બનાવવા માટે સામ, દામ, અને ભેદ એ ત્રણેય નીતિને અજમાવી જોઈ પરંતુ એણે તો મારો બધી બાજુ પણ ઉઘલાવી નાખી. મેં તેને અપનાવવા માટે ખૂબ પ્રયત્નો કર્યા પણ બધા નિષ્ફળ નીવડ્યા. જો તે મને વશ ન થઈ તો આ યુદ્ધથી મને કંઈ લાભ પણ ન થયો. મેં રત્નો પણ ગુમાવ્યાં અને આ સ્ત્રીરત્ન પણ મારા હાથમાંથી જતું રહે છે, જો એની વાત માની હું તેના ઉપરથી પ્રેમ હટાવી લઉં તો તો મારો બધો પરિશ્રમ નકામો જાય ! ગમે તેમ થાય પણ હું તો તેને મારી સ્ત્રી બનાવીશ અને એ રીતે મારા હૃદયની બાવનાને સંતોષીશ. જો સામ, દામ, અને ભેદ નીતિથી મને વશ ન થઈ તો દંડનીતિનો ઉપયોગ કરીશ અને અને તે દ્વારા મારી પત્ની બનાવવા માટે તેને ફરજ પાડીશ. દંડનીતિ આગળ તો મોટામોટા ધનુર્ધર યોદ્ધાઓ પણ ધૂળ બિંદો છે અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ પણ કરી નાખે છે તો પછી આ અબળાની તો શી શક્તિ છે કે મારી દંડનીતિને વશ ન થાય ! હવે તેને વશ કરવા માટે દંડનીતિના પ્રયોગ સિવાય બીજો એકેય માર્ગ નથી મારી દંડનીતિનો પ્રયોગ અવશ્ય સફળ થશે રાજમહેલમાંથી

આ દહનીતિના પ્રયોગ દ્વારા જ એ સીને અહીં લાવી લાગ્યો હું, એ
એનો ત્યારે પ્રયોગ કર્યો ન હોત તો તે કદાપિ મારી સાથે આવત નહિ."

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી સેનાપતિ લાલ આંખ કરી મોઢપૂર્વક
મારિયોને કહેવા લાગ્યો કે, જલસા ! જલસા ! જલસુ થયું ! તારી વાલે
અધી રહેવા કે ! જલસુ પતિવ્રતાની હી ગલી બની ગઈ છે તે બલ્કીએ
છીએ. સારી પતિવ્રતા હોત તો પતિનો વિયોગ થતાં જ મરી કે
ન ગઈ અને મારી સાથે સા મઢે આવી જાયી ! ત્યાંથી તો મારી
સાથે આવી જાયી અને અહીં આજ્ઞા બાદ પતિવ્રતાનો ઢેંગ કરી
ત્રિશ્વચરિત્ર બતાવી રહી છે ! હું તને એન માની તારી સેવા અમી
કરવા અહીં લાગ્યો નથી. પણ તને મારી પ્રેમસી બનાવવા થી
લાગ્યો. હું, હું તો એમ માનતો હતો કે તું સીધી રીતે અને પતિને
સ્વીકારી લઈશ અને મારે તને જ્યાં પણ હું જ આવું નહિ પડે પણ
તું તો કાઈ વિચિત્ર પ્રકારની છે તે તો જાણે જાણું હું તને
શુદ્ધિમતી જાણતો હતો પણ અનુભવ ઉપરથી સીએમ્સ શુદ્ધિ જ
હોતી નથી એ જાણે જાણું હું તને ફરી વાર કહું છું કે, કે
વીર્યજિત્ર હું એક વાર જે વાતનો નિર્ણય કરી લઉં છું તે વાતને
એ તે એક વાર ઉતારું છું એટલા મઢે તને ફરી વાર એવવણી
જાણું છું કે તું સીધી રીતે મારી વાત માની છે. જે મારા વિચારને
અનુકૂલ રહે છે તેનો તો હું રક્ષક છું પણ જે મારા વિચારની
વિરુદ્ધ જન છે તેનો તો હું કાળની માફક કાપું જ છું એ તું પ્રસન્નતા
પૂર્વક મારી વાતને માની છે તો તો હું તારો રક્ષક જ નહિ પણ આઘાતકારી
સેવક થઈને રહીશ. પણ એ મારા વિચારની વિરુદ્ધ જઈ અને વલ
નહિ થાય તો તો હું તારો શત્રુ બનીને પણ તને મારી બનાવીશ
ને, અહીં તારી રક્ષા કરનાર કાઈ નથી. તેમ તને સહાયતા આપનાર
પણ કાઈ નથી. હવે તું તો અને તારો રક્ષક બનાવી લે છે અને
એ તારે કદાપિ જ પાવું છે તો અને તારો કાપું પણ બનાવી શકે

છે હું એવો કાયર નથી કે અમફલતાના લક્ષણ જોઈ કાર્યને પડતું મૂકી દઉં. જ્યાં પ્રાણુની પણ પરવા ન હોય તેવા બયાનક સગ્રામમાં પણ જ્યારે હું કાયરતા બતાવતો નથી તો પછી તારો આવી નમાલી વાતોમાં હું કાયર કેમ બની જાઉં ? જે આ તરવાર કેવી છે ? આ તે જ તલવાર છે કે જેને જોઈને તું બચીત થઈ ચૂં-આ ક્યાં વિના ચૂપચાપ રથમાં બેસી મારી સાથે અહીં આવી છે ? હવે જે તેં મારી વાતનો અસ્વીકાર કરવાનું દુઃસાહસ કર્યું તો આ જ તાતી તલવાર દ્વારા તારા માથાને ધડથી જુદું કરી નાખીશ અને તારા શરીરના ટુકડે-ટુકડા કરી નાખીશ હું આટલું કરીને જ સંતોષ પકડીશ નહિ પણ એમ ક્યાં પહેલા તારો સાથે સહવાસ કરી મારી ઇચ્છાને પૂરી પાડી તારું પતિવ્રતાનું ગુમાન ઉતારીશ આ નિર્જન વનમાં તારા જેવી અસહાય સ્ત્રી મારી વાતનો અસ્વીકાર કરે એ હું કદાપિ સહી શકું નહિ. એટલા માટે હું તને ફરીથી કહું છું કે મારી વાત તું સ્વીકારી લે. એમાં જ તારા જીવનનું કલ્યાણ અને કુશલ રહેલું છે ”

સેનાપતિની આ બચાવપાદક વાતોનો પ્રભાવ ધારિણી ઉપર જરા પણ ન પડ્યો ! ધારિણી તેની વાતોથી જરા પણ ડરી નહિ તે તો પહેલાની માફક જ પ્રસન્ન ચિત્ત રહી સેનાપતિની વાત સમાપ્ત થતા જ ધારિણીએ જવાબ આપ્યો કે, “ભાઈ ! વાસ્તવમાં વીરપુરુષો માટે એજ ઉચિત છે કે, જે વાત એક વાર મોઢેથી કહેવામાં આવી હોય તેને કોઈ પણ હિસાબે પાર ઉતારવી જ જોઈએ હું પણ તમને એ જ વાત કહી રહી છું, કે તમે પહેલા જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તેનું જરાખર પાલન કરી તમારો વીરતાનો રક્ષા કરો પણ તમે મારી વાત સમજતા નથી અને તમારો દુરાગ્રહ છોડતા નથી. જ્યારે તમે તમારો ખરાબ વિચાર અને દુરાગ્રહ છોડતા નથી તો પછી હું મારો સદાચાર, સત્યધર્મ અને સત્યવાતનો આગ્રહ કેવી રીતે છોડી શકું ? તમે મારા શરીરનો નાશ કરી શકો છો. તલવાર દ્વારા

માથાને ધાવી જુદું પશુ કરી રહ્યા હતા. હું તમારી તબચારને સ્પર્શ કરવા અચ્છાઈસ નહિ, તેનું પ્રસન્નતાપૂર્વક સ્વાગત કરવા પણ પાછી પાછી નહિ પણ પર-પુરુષનો સ્પર્શ સુખ્યાં કરી રહીશ ત્યાં હા, સરીરમાંથી પ્રાણ આસા બાદ તો આ પૃથ સરીરને ગ્રીમ પણ જૂથી નાંખે છે તો પાછી ગ્રીમ જેવી મનોહારિત કરી તમે પણ આ સરીરનો સ્પર્શ કરો તો જોઈ નવાઈ નથી.”

ધારિણીનો ઉત્તર સાંભળી સેનાપતિ બહુ કોપિત થયો. ક્રોધ વેગને કારણે તે બપોર લાગ્યો હતો. ધારિણીએ હજુ બોલ્યું નહોતું ન હતું ત્યાં તો તે ક્રોધાવેશમાં બોલી ઊઠ્યો “તો હું તને છોડું / સ્પર્શ કરું છું” એમ કહીને તે ધારિણીને પકડવા અને તેની ઉપર બલાત્કાર કરવા ઉદ્ધત થયો. આ પ્રમાણે સેનાપતિને પ્રત્યક્ષ અવકાશ કરવા માટે ઉદ્ધત થયેલો. જોઈ ધારિણીએ તેને કહ્યું કે “ભાઈ ! તમે વીરપુરુષ છો. કર્ત્તવ્ય એક અસહ્ય કોને નિર્જન કર્યું જઈ તેની ઉપર આ પ્રમાણે અત્યાચાર કરવા ઉદ્ધત થયા હોય એ તમારા જેવા વીરપુરુષને યોગ્ય નથી. મેં તમને સમજાવ્યો છે પણ તમને કંઈ પણ તમે સમજી શક્યા નહિ. તમારા હૃદયમાં જે દુર્ભાવનાએ ધર કર્યું છે એ દુર્ભાવનાને દૂર કરવા માટે અસાધારણ પ્રયત્ન કરવાની આવશ્યકતા છે. સાધારણ ઉપદેશથી તમારી જે દુર્ભાવના જાડી શકાય નહિ. મેં મારી વચ્ચામતિ સક્તિથી તમને સમજાવવાનો પૂરપૂરો પ્રયત્ન કર્યો છે અને મેં મારું કર્ત્તવ્ય બજાવ્યું છે પણ તમને હું સમજાવી શકી નહિ કે તમારા હૃદયનું પરિવર્તન કરી શકી નહિ એ વાત જુદી છે હવે કેવળ એક જ પ્રત્ય વિચારવાનો બાકી રહે છે કે હું તમને મારું સતીત્વ સમર્પી દઈ કે સતીત્વની રક્ષા કરવાનો. બીજો કોઈ કોપાય છે ? મોટી વાર મારે તમે દર બેલા રહો અને મને એ વિશે વિચાર કરવાનો સમય આપો. અત્યંત વિષ્ટ સમયે મારે શું કરવું જોઈએ એ વિશે હું બરાબર વિચાર કરી શકું અને જે ધર્મ અને જે પરમાત્મા ઉપર મારો દૃઢ વિશ્વાસ

છે તેમની આ વિષે શી સમ્મતિ છે તે પણ જાણી લઉં માટે તમે મને થોડી વાર માટે છૂટી મૂકી દો અને તમે જરા દૂર જાણા રહો તો હું શાન્ત હૃદયે 'મારે અત્યારે શું કરવું જોઈએ' એ વિષે વિચાર કરી શકું અને ધર્મ તથા ઈશ્વરની આ વિષે સમ્મતિ શી છે તે પણ જાણી શકું । પછી જે નિશ્ચય ઉપર આવીશ તે પ્રમાણે હું કરીશ તેટલો વખત તમે પણ ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરો એમ કરવાથી કદાચ તમારી શુદ્ધિ નિર્મલ થઈ જશે અને પછી આ પ્રમાણે બલાત્કાર કરવાનું કષ્ટ પણ માથે ઉપાડવું નહિ પડે ।”

ધારિણીનું કથન સાંભળી, સેનાપતિએ વિચાર્યું કે, એ વિચાર કરવા માટે થોડો સમય માગે છે તો તેને સમય ન આપતા બલાત્કાર કરવો એ ઠીક નથી. જે કામ સરલતાપૂર્વક થઈ શકે તેને મુશ્કેલ બનાવવું તે શુદ્ધિમતાનું કામ નથી જે જાળથી સહેલાઈથી મરી શકે છે તેને વિષથી મારવાનો પ્રયત્ન કરવો એ યોગ્ય નથી આ પ્રમાણે ન્યારે તે પોતે જ મને સમર્પણ કરવા તૈયાર થાય છે તો પછી તેના ઉપર બલાત્કાર શા માટે કરવો ? જો કે અત્યાર-સુધી તેને બહુ સમજાવ્યા છતાં તે સમજી નથી પરંતુ હવે ન્યારે તે પોતે જ સમય માગે છે તો સહન છે કે પોતાની રક્ષાનો કાંઈ માર્ગ ન જોતાં, મને પતિરૂપે સ્વીકાર કરવાનો વિચાર કરવા માટે તેણે સમય માગ્યો હોય । તે અહીંથી ક્યાં ભાગી જઈ શકે તેમ નથી, તેમ મારી વિરુદ્ધ કાંઈ પ્રકારનો વિચાર કરવામાં જ કલ્યાણ સમજે છે. એટલા માટે તેની ઇચ્છાનુસાર તેને સમય આપવો એ જ યોગ્ય છે.

સેનાપતિએ આ પ્રમાણે વિચાર કરી ધારિણીને કહ્યું કે, “તારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરી તને એક ઘડીનો હું સમય આપું છું. તે સમય દરમ્યાન તારે જે વિચાર કરવાનો હોય તે વિચાર કરી લે પણ મેં હમણાં તને જે વિચાર જણાવ્યો છે તેને યાદમાં રાખીને જ વિચાર કરજો.”

આ પ્રમાણે કહી, સેનાપતિ ધારિણીની પાસેથી દૂર ખસી જશે
રહો. અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે હમણાં એક મહી નદી
કહેશે કે મને તમારી વાત સ્વીકાર છે અને હું તમારી પત્ની
નનવા તેમજ હું આ રીતે હું તેના પતિ બની જઈશ.

આ પ્રમાણે સેનાપતિ, ધારિણીના પતિ નનવાનું સ્વપ્ન સેવી
રહ્યો હતો. આજે બીજા બાલુ મોડે દૂર બેઠેલી વસુમતિ એણે
વિચાર કરી રહી હતી કે મારી માતાએ ધૈર તથા માર્ગમાં આપ
તિના સમયે ધૈર શાખવાનો અને કાળના ઉપર ક્રોધ નહિ કરાવો
ને ઉપદેશ આપ્યો હતો તે ઉપદેશને આજે માતા પોતે માર્ગમાં
પરિણત કરી રહી છે. આ ધૈર આપતિના સમયે પણ માતા
નજારાઈ નથી તેમ રાઈ પણ નથી, તેમ મારી માતાએ સેના-
પતિ ઉપર જરા ક્રોધ પણ કર્યો નથી. માતા વીરપુત્રી છે એટલે
તેણે ધૈર તે આ સેનાપતિ સાથે મુઠક પણ કરી શકે છે તથા
તેણે ગાંઠે તે પેતાનાં સ્વીત્વની યજ્ઞિદ્વારા કેવળ એક હિંદુદ્વારા
તેને જીત્યો કરી શકે પણ માતા આ પ્રમાણે દિસા કરવી કે તેનો
જાણે વેરથી લેવાનું કશું સમજતી નથી. માતાએ મને એવી જ
શિક્ષા આપી છે અને એવી જ શિક્ષાનું આજે માતા પોતે આજરણ
કરી રહી છે. હવે માતાએ એક મહીનો સમય વિચારવા મઠે માગ્યો
છે તે માતાએ સમજતો ઉપયોગ કેમ કરે છે એ હું જોઈ છું. આ
પ્રમાણે વિચાર કરતી વસુમતિ માતાની તરફ એકાદસે જોવા લાગી.

આ બાલુ સેનાપતિ માર્ગ ભુલો વિચાર કરી રહ્યો હતો, તે
બીજા બાલુ વસુમતિ ભુલો વિચાર કરી રહી હતી, તે પેલી બાલુ
ધારિણી પણ કેઈ ભુલો વિચાર કરી રહી હતી. સેનાપતિ તેની
પાસેથી દૂર જતાં જ ધારિણીએ પરમાત્માને વક્ત કર્યું અને તેની
અંતિમ પ્રાર્થના કરી. પ્રાર્થનામાં તે કહેવા લાગી કે “હે પ્રભો !
આ સેનાપતિને તારી પ્રાર્થના કરવા મઠે એક મહીનો સમય આપી
મારી ઉપર પણ જ ઉપકાર કર્યો છે એટલું જ નહિ પણ અંતિ

તપસ્યાનો ઉપદેશ આપી મારામા ઈશ્વર અને ધર્મ પ્રતિ કેવો દૃઢ વિશ્વાસ છે તેની પણ તે પરીક્ષા કરી રહ્યો છે આ પ્રમાણે તે મારો ઘણો ઉપકારી છે પણ હું તેના ઉપકારનો બદલો વાળવામા અસમર્થ છું, કારણકે આ મારો બાઈ મારું સતીત્વ છૂટવા ચાહે છે તે મોહને વશીભૂત થઈ મારા આ અશુદ્ધ શરીર ઉપર મુગ્ધ બની ગયો છે મે એને ઘણો સમજાવ્યો પણ જેમ સન્નિપાત-રોગથી ઘેરાયલા રોગીને વૈદ્યની દવા ગમતી નથી તેમ મારી વાત તેને ગમતી નથી. તે કામાધ બની ગયો છે અને તે કારણે ધર્મ, કર્તવ્ય અને તારી શક્તિનું પણ તેને જ્ઞાન નથી આમા કેવળ એનો જ અપરાધ નથી. આ સમયમા અધિકાંશ પુરુષોની આવી જ જાવના હોય છે એવા કામાધ પુરુષોમાં આ સેનાપતિ પણ એક છે તે મારા શરીર ઉપર મોહિત થઈ ગયો છે એટલે તેને બીજી કોઈ સારી વાત પણ પસંદ આવતી નથી । એટલા માટે આ નશ્વર શરીર તેને સોંપી દઉં અને જે આત્મા અત્યાર સુધી એ શરીરમા રહીને તાગી યત્કિચિત સેવા કરી શક્યો છે એ આત્મા હવે એ શરીરમાથી નીકળી જઈ તારા શરણે આવી જાય એ મને ઠીક લાગે છે. હે ! પ્રભો ! મને માગ આ બાઈ તરફ જરા પણ ક્રોધ ન આવે, તેના તરફ જરા પણ વૈરભાવ ન રહે અને જે પુરુષો સ્ત્રીરૂપી દીપક ઉપર પતંગની માફક પ્રાણનો ભોગ આપે છે તે પુરુષોને સુધાર થાય એ જ હું તારી પાસે માગી લઉં છું બીજી કોઈ વસ્તુની મને જરૂર નથી કેવળ શરીરના રૂપરંગને જોનાર અને આત્માને ભૂલી જનાર આ સેનાપતિની માફક પુરુષો આત્મ-શક્તિને ઝાળખે અને વિષય-લાલસાનો ત્યાગ કરે એ જ હે ! પ્રભો ! તારી પાસે માગુ છું મને એમ લાગે છે કે આ સેનાપતિ જેવા કામી પુરુષોને સુધારવા માટે બલિદાન આપવું એ એક જ અમોઘ ઉપદેશ છે. મે વસુમતિને જે ઉપદેશ આપ્યો છે તે ઉપદેશને ક્રિયાત્મક રૂપ આપી ઉપદેશનું રહસ્ય મારે વસુમતિને સમજાવવું છે,

જને એ રીતે વસુમતિનો કંદારો માર્ગ સાફ કરી દેવો છે. પર્વત સ્થિતિ બદલી છે. અને પર્વત સર્વે અને સર્વન રક્ષા કરે છે એ વાતને પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ કરી વસુમતિને હું બતાવવા માફક છું. જ પ્રમાણે વસુમતિને પર્વતના બોળામાં બેસાડી તેને સમને રીતે નિર્ભય બનાવવા માફક છું હું. પ્રભો! તું મને એ ઉપદેશ મેં વસુમતિને આપ્યો છે તે ઉપદેશને કાર્ત્ત્વ્ય ઉતારવાની કક્ષિતિ જારે એ જ મારી પ્રાર્થના છે.”

જા પ્રમાણે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી, ધારિણીએ જાણ પાવવાનો ત્યાગ કર્યો અને જ્યાં જીવેલી કુમા માગી અને નેત્ર જીવેલી કુમા આપી સાચારી-સચારી કર્યો અને જ્યાં પર્વત જ્યાં સમાપ્ત કરી તે બોલી છે. “હે! પ્રભો! મેં તારા તરફથી તે કરીલે ત્યાગ કરી નાખ્યો છે. જો જ્યાં કરીર રહ્યો તે તે બાલ્ય છે. કરીરમાં રહી શોધ કિવસો વધારે તારી સેવા કરશે. પણ જો કરીર ન રહ્યો તે જ્યાં કરીરનો તે મેં તારા તરફથી ઉત્સર્ગ કરી નાખ્યો છે. ૧.”

થોડાં દુર કોમો રહેલો સેનાપતિ ધારિણી સામું નેત્ર જાણ “તેની કૃતિ નિર્ભય થાય અને મારી વાતને માની લે” એ વિચાર કરી રહ્યો હતો. ધારિણીનું જ્યાં જમાત થતાં જ સેનાપતિ કૃતાન્તની મધ્યક તેની સામે જઈ કોમો રહ્યો અને કહેવા લાગ્યો “મેં તને એ સમજ આપ્યો હતો તે પૂરો થઈ ગયો. હવે તે જો નિષ્કાર્યો તે મને કહી બતાવ.”

સેનાપતિની વાત સાંભળી ધારિણી તેના તરફ સ્વભાવ દૃષ્ટિએ ભેટી કહેવા લાગી છે. “વીર! ભાઈ! મેં પરમેશ્વરની સાથે વિચાર-વિનિયમ કરી લીધો. તેણે મારા અને તમારા મધ્યક જાણ આપી છે તે ઉપર હું તે વિશ્વાસ કરીશ અને એ જાણ કરાવવાની કરીશ પણ તમે પણ તે જાણને માથે મૂકો તે સાથે પરમેશ્વર મને એવી જાણ આપી છે કે, જે કરીરના ઉપર જો

આ સેનાપતિ મોહાધ થઈ રહ્યો છે, પોતાનું કર્તવ્ય ભૂલી રહ્યો છે અને પદ્મપ્રથવા માટે તત્પર થઈ રહ્યો છે, તે શરીરનું જ મમત્વ તું છોડી દે' આ જ પ્રમાણે પરમેશ્વરે તમારા માટે એવી આજ્ઞા આપી છે કે, 'તું જે શરીર ઉપર મુગ્ધ થઈ રહ્યો છે તે શરીર, અપવિત્ર છે, અશુચિનો ભંડાર છે, ક્ષણિક છે, નાશવંત છે માટે એવા નશ્વર શરીરનો મોહ છોડી દે' કારણકે શરીર ઉપર મોહ કરવાથી અને આત્માનું ભાન ભૂલી જવાથી નરકની કઠોર યાતના સહેવી પડે છે."

ધારિણી પોતાની વાત પૂરી કરે તે પહેલા જ સેનાપતિ ક્રોધથી લાલચોળ થઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે, "હે ! છલના ! લુચ્ચી ! તે મારો આટલો બધો સમય ગુમાવ્યો અને હવે મને ઈશ્વરની આજ્ઞા સંભળાવી રહી છે ! એ આજ્ઞા આપનાર ઈશ્વર વળી ક્રોધુ છે ! કયા રહે છે ! જે એ ઈશ્વરનું આસ્તિત્વ હોય તો તેને તારી રક્ષા માટે બોલાવતી કેમ નથી ?" અને તે પોતે જ આવી મને આજ્ઞા શા માટે આપેલો નથી ! તું આવું બધું હળકપટ છોડી દે, ઈશ્વરને ભૂલી જા અને મને જ ઈશ્વર માની મારે વશ થઈ જા "

સેનાપતિની વાતના ઉત્તરમા ધારિણીએ કહ્યું કે, "ભાઈ ! મોહને વશ થઈ ઈશ્વરને ભૂલી જવું અને નાસ્તિક બની જવું એ સ્વાભાવિક છે પણ તમે મોહને વશ થએલા છો, હું કાઈ મોહને વશ થએલી નથી એટલે મારા માટે તો ઈશ્વરની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરવી એ જ મારું કર્તવ્ય છે. તમે, મોહને વશ થઈને જ ઈશ્વરને બોલાવવાનું મને કહી ગયા છો પણ તે કયા નથી કે તેમને બોલાવું ! તે બધી જગ્યાએ વ્યાપ્ત છે, અનંત શક્તિમાન છે અને જ્ઞાનગમ્ય છે, પણ તમે તેને ઇન્દ્રિયો દ્વારા જોવા ચાહો છો ! તે પણ તે જ મોહનો પ્રતાપ છે, જેને વશ થઈ તમે ઈશ્વરના અસ્તિત્વનો જ ઇનકાર કરી રહ્યા છો ! પણ જે પરમાત્માનું અસ્તિત્વ ન હોત, અને તેમની ઈશ્વરીય શક્તિ મારામા ન ન હોત તો તમે આટલા કઠોર વચનો સંભળાવી રહ્યા છો છતાં

હું પ્રસન્ન કેમ રહી છું ? મને કોઈ કેમ ન આવ્યો ! અને મને કુળ તથા જાતો અનુભવ પણ કેમ ન થયો ! એ બધી શક્તિ એ જ ઉચ્ચરનો પ્રતાપ છે પણ અમારે મોહનીય ક્રમો ઉપર શાં છે ત્યારે ઉચ્ચરની શક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી તેમ તે શક્તિનો પરિચય પણ થતો નથી.'

સેનાપતિ ધારિણીની વાતો સંભળી બહુ જ કોપિત થઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે " બસ ! બસ ! તારા ઉપદેશ તારી જ પાસે રાખ, મારે તારા ઉપદેશની જરા પણ જરૂર નથી ! મને કહે ખાત્રી થઈ ગઈ છે કે તું પ્રસન્નતાથી મારી વાત માનીશ નહિ. કહે જોઈ મેં કે હું મારી વાત કમણે તારો પાસે ગાવાનું છું ? " એમ કહી સેનાપતિ ધારિણી તરફ થસી ગયો. બૂખ્યા હૃતરાત્રી માટે પોતાની તરફ થસી આવતા સેનાપતિને જોઈ ધારિણી કહેવા લાગી કે " મારી વાત ન માનવામાં કેવળ તમારો જ દોષ નથી, પણ મારા જા સરોરનો પણ દોષ છે હો ! અભો ! જે સરીરનું ૩૫ ભેદ જ્યાં મારો જાઈ વિવેકીન અને કામધિ બની ગયો છે એ સરીરનો હું ત્યાં ૪૬ છું અને અન્તર્માં જ્યાં મારા જાઈને સાચુકે મને અને તેનું કમણે શાં એવી તારી પાસે પ્રાપ્તના કરું છું.

જ્યાં પ્રમાણે પ્રભુ પ્રાપ્તના કરી સેનાપતિ તેના સરીર ઉપર પ્રસારો કરે તે પહેલાં જ ધારિણીએ પોતાની કુલ જેથી કહી કુલ જેવતાં જ ધારિણીના કુખમાંથી રક્તની ધારા વહેવા લાગી અને તેના સરીરમાંથી પ્રાણ નીકળી ગયો. તેનું નિઃપ્રાણ સરીર પૃથ્વી ઉપર હતી પડ્યું જ્યાં પ્રમાણે ધારિણીએ પોતાના નિઃશ્વસન દ્વારા પોતાના સતીત્વની રક્ષા કરી વસુમતિને જે ઉપદેશ આપ્યો હતો તેને આદર્શમય કરી જતાં જ્યાં તથા વસુમતિનો જે કંદારો માં હતો તે પણ સાફ કરી દીધો અને સાથે સાથે જ સેનાપતિ કામધિ થઈ તેનું કહેવું માનતો ન હતો તેને પણ નિઃશ્વસન દ્વારા અમાર ઉપદેશ આપી સુધારના માર્ગે ગયાં.

. પ્રકરણ :

[૯]

હૃદયપલટે।

વરઝેર હોમાયે કાળા,
ખડ ખડના તૂટે તાળા,
વિશ્વ-મુક્તિના દહેરે ઝહાણા,
મારો પ્રાણ ઝગારા ।
જો પ્રસરે સ્વાર્પણજ્વાળા ।

—સ્નેહરશ્મિ

મનુષ્યના હૃદય ઉપર કોઈ ઘટના કે દશ્યનો, કોઈ કોઈ વાર એવો પ્રભાવ પડે છે કે તેના જીવનમાં એકદમ પરિવર્તન થઈ જાય છે તે એટલે સુધી કે રાગીમાં વૈરાગ્ય, વિરક્તમાં રાગ, ક્રોધીમાં ક્ષમા, ક્ષમાશીલમાં ક્રોધ, હિંસકમાંથી દયાળુ, દયાળુમાંથી હિંસક, ચોરમાંથી શાહુકાર, શાહુકારમાંથી ચોર, દુરાચારીમાંથી સદાચારી અને સદાચારીમાંથી દુરાચારી સુધી બની જાય છે કોઈ કોઈ ઘટના અને દશ્યનો એવો અસાધારણ પ્રભાવ પડે છે કે તેથી પ્રભાવિત વ્યક્તિના

જીવનમાં પણ અસાધારણ પરિવર્તન થઈ જાય છે એમના જીવનમાં
 પરિવર્તન કરવા મઠિ હજારો પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા હોય, અને
 પ્રમાણે ઉપદેશ અપવામાં આવ્યો હોય છતાં પણ એના જીવનમાં
 જ્યાં પણ પરિવર્તન થયું ન હોય તે અસ્થિતિના જીવનમાં મોટા સાધન
 ધરનાથી પણ પરિવર્તન થઈ જાય છે આવા જીવન-પરિવર્તન
 થવાના અનેક ઉદાહરણો સાંભળવામાં આવે છે — મહારાજા કિરણજી
 જીમાં વૈરાગ્યનું ચિહ્ન પણ ન હતું પણ કેવળ એક સદે વાળજી
 કેમવાળા નિમિત્તથી તેમને સંસાર પ્રતિ વૈરાગ્ય આવ્યું એમ
 નામીરાજ રાજાજીને પણ પહેલાં વૈરાગ્ય ન હતો પણ સ્ત્રીઓની નક
 હીના અવાજ માંથી — સુભર સાંભળતાં જ સંસાર પ્રતિ ભ્રાણીની
 મેઠા થઈ અને વિરક્ત થયા મન્દોદરિય સર્વ પૂર્વજમાં પહેલું જ
 હાથાસીલ હતો પણ કિષ્કિન્દ્યા દુર્ભવહારની ધત્તાએ તેને યશ કેમ
 જનાવી મુખો અને સર્પના કબમાં તે મહામોથી હતો પરંતુ ભક્ત
 મહાવીરને કરવાની ધત્તાએ તેને પાછો અત્યંત હાથાસીલ નામ
 દીધો, આવી જીવન-પરિવર્તનનાં અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે ?
 જે કેવળ શાસ્ત્રોમાં જ નહિ પણ ઐતિહાસિક ઉદાહરણો પણ છે જે
 જીવનપરિવર્તનની વાતને પુષ્ટ કરતાં હોય, મહારાજા અશોકને
 પહેલાં અગ્રણ્ય અને અદ્વિષ્ટ ન હતી કે જે તેમને દેવતા ગુહમાં
 ભીષણ રક્તપાત ભેઈને તેમના જીવનમાં અદ્વિષ્ટ બદલી, સ્ત્રીઓ
 પણ પહેલાં એવી વીરતા ન હતી કે જે મુસલમાનોના અત્યાચારને
 ધનથી તેમના જીવનમાં વીરતાનું ભેષ પ્રમટ્ટુ આ જ પ્રમટ્ટુ પદ્મિ
 મોલીલાલ નેહરુમાં પહેલાં એવો દેશપ્રેમ અને એવી સાદાઈ
 હતી કે જે તેમના જીવનમાં ૧૯૨૧ના અસહયોગ અદ્વિષ્ટની ધત્તાએ
 દેશપ્રેમ અને સાદાઈનાં સુષ્ટ મેદા થઈ હતાં, આ પ્રમાણે ધત્તાઓ
 જીવનપરિવર્તન થઈનાં અનેક ઉદાહરણો મળી શકે છે, તત્કાલી
 મહારાજા સેનાપતિના જીવનમાં પશ્ચિમીના અદ્વિષ્ટની ધત્તાથી ન
 પરિવર્તન થયું તે પણ જીવનપરિવર્તનનું એક અવલોકન ઉદાહરણ છે

શતાનીકનો આ સેનાપતિ કેટલો બધો દૂર અને દુરાચારી હતો કે મનુષ્યોનો વધ કરવો, બીજાની સંપત્તિ લૂટવી, પરસ્ત્રીનું હરણ કરવું અને તેના સતીત્વનો નાશ કરવો એ એને મન સાધારણ કામ હતું એ આપણે ધારિણીના બલિદાનના પ્રકરણમાં જોઈ ગયાં આવા પાપણુ-હૃદયી લપટી પુરુષ ઉપર ધારિણીના મૌખિક ઉપદેશનો પ્રભાવ ન પડે એ સ્વાભાવિક છે તે સેનાપતિ ધારિણીને પોતાની પત્ની બનાવવા ચાહતો હતો અને ધારિણી મારી પત્ની થશે તો આ તેની પુત્રી પણ મારા કબજામાં આવી જશે અને જો પહેલાં આ છોકરીને અપનાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ તો તો તેની મા તેનો વિરોધ કરશે અને મને સફળતા નહિ મળે એમ તેનું માનવું હતું. જ્યારે એક આ મારા વશમાં આવી જશે ત્યારે આ બીજાને વશ કરતા કોઈ પ્રકારની બાધા નહિ આવે. હું તેને સરલતાપૂર્વક વશ કરી શકીશ એ દુષ્ટ વિચારથી તે ધારિણીના ઉપદેશની ઉપેક્ષા કરી તેનું સતીત્વ લૂટવા તૈયાર થયો હતો અને જો તેના આ પ્રયત્નમાં સફળતા મળત તો વસુમતિને વશ કરવામાં તેને જરા પણ મુશ્કેલી આવત નહિ, પણ તેનો પ્રયત્ન ધારિણીને વશ કરવામાં નિષ્ફળ નીવડ્યો અને પરિણામે ધારિણીના બલિદાને તેના જીવનમાં નવું જ ચેતન આપ્યું.

સેનાપતિ ધારિણીને પકડવા માટે આગળ વળ્યો હતો પણ જ્યારે તેણે ધારિણીને જીભ ખેંચી કાઢતી જોઈ ત્યારે તે આગળ વધી ન શક્યો અને ત્યાં જ રાડ પાડી ધારિણીને કહ્યું પણ ખરું કે, “અરે ! મર નહિ ! મર નહિ ! હું તારી ઉપર બલાત્કાર કરીશ નહિ.” પણ ધારિણીના મુખમાંથી જીભ અને સેનાપતિના મુખમાંથી શબ્દ બન્ને એક સાથે જ નીકળ્યા એટલે તેની રાડ નકામી ગઈ.

ધારિણીના મુખમાંથી રક્તની ધારા વહેતી અને તેના મૃત શરીરને પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડતું જોઈ, સેનાપતિનું હૃદય ધ્રુજી ઊડ્યું, તેની આંખની સામે અંધકાર છવાઈ ગયો. ધારિણીની હત્યા કરવામાં પોતે કારણભૂત થયો છે એમ સમજી તે ક્રિસ્તીયમૂઠ

જીવનમાં પણ અજ્ઞાપરણ પરિવર્તન થઈ જાય છે એમના જીવનમાં
 પરિવર્તન કરવા માટે હજારો પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા હોય, અને
 પ્રકારે ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો હોય છતાં પણ એના જીવનમાં
 જરા પણ પરિવર્તન થતું ન હોય તે અકિતના જીવનમાં થઈ શકેલા
 ધટનાથી પણ પરિવર્તન થઈ જાય છે આવા જીવન-પરિવર્તન
 થવાના અનેક ઉદાહરણો સાંભળવામાં આવે છે—મહારાજ દિરંગ-
 રાજા વૈરાગ્યનું ચિદ્ધ પણ ન હતું પણ કેવળ એક સહેલ વખતે
 કેળવવાના નિમિત્તથી તેમને સંસાર પ્રતિ વૈરાગ્ય સાવ પેદા થયો
 નથીરાજા રાજર્ષિને પણ પહેલાં વૈરાગ્ય ન હતો પણ સ્ત્રીઓની મર-
 ટીના અવાજ માંથી—રણુકાર સાંભળતાં જ સંસાર પ્રતિ છાડીનેથી
 પેદા થઈ અને વિરક્ત થયા. ચન્દ્રોદયે સર્વ પૂર્વજન્મમાં થયેલા
 ધન્યાશીલ હતો પણ ક્રિષ્ણના કુળ-વંદારની ધટનાએ તેને મહા ક્રોધ
 બનાવી મુક્યો અને સર્પના ભરમાં તે મહાક્રોધી હતો પરંતુ લગભગ
 મહાવીરને કરવાની ધટનાએ તેને પાછો અત્યંત ક્રમાશીલ બનાવી
 દીધો. આવા જીવન-પરિવર્તનનાં અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે ।
 જે કેવળ સત્યોચ જ નહિ પણ ઐતિહાસિક ઉદાહરણો પણ છે કે જે
 જીવનપરિવર્તનની વાતને પ્રુષ્ટ કરતાં હોય. મહારાજા જયસિંહમાં
 પહેલાં દમ્બજીતા અને અધિષ્ઠા ન હતી કે જે તેલંગ દેવના કુલમાં
 બીજા રક્તપાત બોર્ષને તેમના જીવનમાં અધિષ્ઠા કૃષ્ણની સીંગેલી
 પણ પહેલાં એવી વીરતા ન હતી કે જે મુસલમાનોના અત્યાચારમાં
 ધટનાથી તેમના જીવનમાં વીરતાનું એમ પ્રગટ્યુ જાય જ પ્રમાણે પદ્મિ
 મેલીલાલજી નેહરુમાં પહેલાં એવો દેશપ્રેમ અને એવી સાહસ-
 હતા કે જે તેમના જીવનમાં ૧૯૨૧ના અસહયોગ અદિબનની ધટનાથી
 દેશપ્રેમ અને સાહસનાં મુજો પેદા થયાં હતાં. આ પ્રમાણે ધટનાઓ
 જીવનપરિવર્તન થવાનાં અનેક ઉદાહરણો મળી રહે છે હતાની
 મહારાજના સેનાપતિના જીવનમાં પારિશીના અધિબનની ધટનાથી ન
 પરિવર્તન થયું તે પણ જીવનપરિવર્તનનું એક નમૂના ઉદાહરણ છે

સમજ્યો નહિ તો પછી મારી વાતથી કેમ સમજી શકે ? મારી માતાએ એ સેનાપતિનો ધૂંછા પાગ પાડી નહિ અને પોતાના જીવનનું બલિદાન આપી દીધું એટલે આ સેનાપતિ વધારે ક્રુદ્ધ થઈ મને મનાવવા માટે પ્રયત્ન કરશે । આવી અવસ્થામાં મારા ધર્મની રક્ષા માટે મારે વધારે સાવચેત થવું જોઈએ ? પણ આ વિષે હું વધારે વિચાર શા માટે કરું ? ધર્મરક્ષાનો જે માર્ગ મારી માતાએ બતાવ્યો છે તે જ માર્ગે શા માટે ન જાઉં ? અને આ સેનાપતિને કાઈ કહેવાનો, સાંભળવાનો કે પ્રયત્ન કરવાનો અવસર જ શા માટે આપુ ? ”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી વસુમતિ સેનાપતિને કહેવા લાગી કે, “ વીર ! હું પણ મારી માતા જે માર્ગે ગઈ તે જ માર્ગે જાઉં છું. જેથી તમારે મારા માટે કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ સહન જ કરવું ન પડે ” એમ કહી વસુમતિ પ્રાણત્યાગ કરવા માટે તૈયાર થઈ ।

વસુમતિની વાત સાંભળી સેનાપતિ કે જે ધ્વાગિણીના વિષે હુ ખ અને પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો હતો તે એકદમ તે વાતને જૂલો ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે, “ હજી તો એક હત્યાનું પાપ મારા માથે પડેલું છે, ત્યાં વળી આ બીજી પણ મારા કાગળે પ્રાણત્યાગ કરી ગઈ છે । હું આ એક હત્યાના પાપનો દડ કાણુ જાણુ ફેટલો વખત ભોગવીશ ત્યાં આ બીજા પાપનો દડ ફેરી રીતે સહી શકીશ ? ” આ પ્રમાણે વિચાર કરતો સેનાપતિ દોડીને પ્રાણત્યાગ કરવા માટે તૈયાર થએલી વસુમતિ પાસે આવ્યો અને આખમા આસુ લાવી કહેવા લાગ્યો કે, “ પુત્રી ! મને ક્ષમા કર । મને વધારે પાપી બનાવ નહિ હું અધમાધમ અને નીચથી પણ નીચ છું. મે જે ઘેર પાપકર્મો કર્યા છે, તેનું ખગબ ફળ મને ભોગવવા દે મારી ઉપર વધારે પાપનો બોજો મૂક નહિ ! તારી માતા વાસ્તવમાં મહાન સતી હતી તેણે મારા પાપપૂર્ણ વિચારોને બદલાવવા માટે અથાઠ પ્રયત્નો કર્યા, મને અનેક પ્રદારે ઉપદેશ આપ્યો

મર્ષ ગમે. જાને ત્યાં નિમજ્જ મર્ષ ઊભો રહ્યો. ત્યાંથી જાતજ પસુ મર્ષ ન રાક્યો, તેમ પાછો પસુ હરી ન રાક્યો.

મોઢે દૂર ઊભી રહેલી વસુમતિ જાળ્યું ઠરુણુ દસ્ય નોઈ રહી હતી. માતાને જીજ્ઞાસે કાઢ્યાં નોઈ વસુમતિ કિંમત ન હતી પણ જનમાં એમ વિચારવા લાગી કે હે ! માતા ! તને ધન્ય છે તે મને જે સિદ્ધા જાપી હતી તે સિદ્ધાને જ્ઞાને મરિતાર્થ કરી જાતરી જાને ધર્મને મારે કેવી રીતે છુવવું જાને ગરવું જો પણ મને પ્રત્યક્ષ જાતાવી સીખમન્યુ હે ! માતા ! તે મને ધર્મને મારે છુવવા મરવાથી જે જ્ઞાત્યર્થ સિદ્ધા જાપી છે તે હું સમજી રહી છું જાને જાવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં પસુ કુખ શોક જાને જાવન હું સહી રહી છું જે પસુ તારી જ સિદ્ધાને પ્રતાપ છે પેતાની માતા વિચાર કર્યાં, પેતાની માતાનાં મૂલ્યું જીવણુ દસ્ય નોઈ જાને પેતાને જાક્ષિત જાને જાપતિમાં પોંદી નોઈ મને કુખ તથા જાવ પેદા કર્યાં નોઈત્યાં હતી પણ તારી સિદ્ધાથી હું કુખ શોક જાને જાવથી રહિત જાની મર્ષ છું હે ! માતા ! તે પ્રાણનાશના સમયે પણ મર્ષ ઊઘાયુ નહિ, કેમ ક્યો નહિ, શોક જાને રુદન પણ ક્યું નહિ તો પછી તારો જાતરેશો માત્ર ઊભી વિજરીત માર્ગે હું જા મરિ જાઈ ! માતા ! તે મને જે સિદ્ધા જાપી છે તે જાતા વિકટ સમયે જ જાવ્યેલી રાજવા મારે જાપી છે મારી માતાએ સહીત્વની રક્ષા મારે વિકટ સમયે શું કર્યું નોઈ જાને તે માર્ગે મને જાતાએ છે જા રીતે વિચાર કર્યાં મારી માતા મને જાક્ષિત નહિ પણ સુગંધિત જાવરજામાં મૂકી મર્ષ જે જાવે માતાએ પ્રાણુત્થાન કરતાં પસુ રુદન ક્યું નહિ તો પછી હું જા મારે મર્ષનો ત્થાન કરું ! જા મરિ કુખી જાઈ ! માતાના વિચાર મારે કુખ-શોક કરવાનો જાવરજાતા નથી તેમ પેતાનું જાતિજાર્યું શું વશે જા મારે જાવ પામી કુખ-શોક કરવાની પણ જાદર નથી મારે તો દબે મારા ધર્મની રક્ષા કેમ મર્ષ રાકે જાને જ વિચારવાનું છે. જાવે જા સેનાપતિ મારી માતાના પ્રભાવશાળી ઉપદેશથી પસુ

સમજ્યો નહિ તો પછી મારી વાતથી કેમ સમજી શકે ? મારી માતાએ એ સેનાપતિની ઇચ્છા પાર પાડી નહિ અને પોતાના જીવનનું બલિદાન આપી દીધું એટલે આ સેનાપતિ વધારે ક્રુદ્ધ થઈ મને મનાવવા માટે પ્રયત્ન કરશે । આવી અવસ્થામા મારા ધર્મની રક્ષા માટે મારે વધારે સાવચેત થવું જોઈએ ? પણ આ વિષે હું વધારે વિચાર શા માટે કરું ? ધર્મરક્ષાનો જે માર્ગ મારી માતાએ બતાવ્યો છે તે જ માર્ગ શા માટે ન જાઉં ? અને આ સેનાપતિને કાંઈ કહેવાનો, સાબળવાનો કે પ્રયત્ન કરવાનો અવસર જ શા માટે આપુ ? ”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી વસુમતિ સેનાપતિને કહેવા લાગી કે,
“ વીર ! હું પણ મારી માતા જે માર્ગે ગઈ તે જ માર્ગે જાઉં છું.
જેથી તમારે મારા માટે કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ સહન જ કરવું ન પડે ”
એમ કહી વસુમતિ પ્રાણત્યાગ કરવા માટે તૈયાર થઈ !

વસુમતિની વાત સાબળી સેનાપતિ કે જે ધ્વાજિણીના વિષે દુઃખ અને પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો હતો તે એકદમ તે વાતને ભૂલી ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે, “ હજી તો એક હત્યાનું પાપ મારા માથે પડેલું છે, ત્યાં વળી આ બીજી પણ મારા કાગળે પ્રાણત્યાગ કરી ગઈ છે ! હું આ એક હત્યાના પાપનો દંડ કોણ જાણે કેટલો વખત ભોગવીશ ત્યાં આ બીજા પાપનો દંડ કેવી રીતે સહી શકીશ ? ” આ પ્રમાણે વિચાર કરતા સેનાપતિ દોડીને પ્રાણત્યાગ કરવા માટે તૈયાર થએલી વસુમતિ પામે આવ્યો અને આખમા આસુ લાવી કહેવા લાગ્યો કે, “ પુત્રી ! મને ક્ષમા કર । મને વધારે પાપી બનાવ નહિ હું અધમાધમ અને નીચથી પણ નીચ છું. મેં જે ઘેર પાપકર્મો કર્યા છે, તેનું ખરાબ ફળ મને ભોગવવા દે મારી ઉપર વધારે પાપનો બોજો મૂક નહિ । તારી માતા વાસ્તવમા મહાન સતી હતી તેણે મારા પાપપૂર્ણ વિચારોને બદલાવવા માટે અથાક પ્રયત્નો કર્યા, મને અનેક પ્રદારે ઉપદેશ આપ્યો

પણ મોઢા નિદ્રામાં જાન જુલેલા મારા જેવા કામચિત્ર પર તેણી
 સદુપદેશની જસર જરા પણ પડી નહિ. જનને તેણે પ્રાણત્યાગ કરી
 સ્વીત્વની રક્ષા કરી અને અને જનત નરકની વેદના સહેવા થો
 જીવી રહેવા દીધો. અને હવે હું જ અને મહાપાપને મારણે માર્ગ
 જાનિ મળતી નથી. એ સતીની કલ્યાણે જપરાથી હું જ હું જે
 જ એ પેરતણ પાપ કર્યું છે અને એ એક જ મહાપાપની જાનિત
 જણવા દે. હું મરીને એ પાપાજિતમાં જાહુતિ હોમ નહિ. હું એમ
 વિચારતી હતી કે જ્યાં હુએ મારી માતા સાથે જેવો દુર્નવકાર મેં
 હતો તેવો દુર્નવકાર મારી સાથે પણ કરશે અને એ અને હું પ્રાણત્યાગ
 કરવા વલખે જઈ હતી, પણ વહાલી પુત્રી! હું એ જાને હવે
 જોતી કે! હું પહેલાં તને જાણ્યું પાપદષ્ટિએ જોતો હતો. પણ હવે
 હું તને મારી પુત્રી માનું છું પુત્રી જ નહિ પણ તને માતાની
 દષ્ટિએ પણ જોઈ છું. હું હવે માર્ગ દિવસ પણ તને પાપદષ્ટિએ
 જોઈશ નહિ કે પુત્રી! હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું અને માર્ગ મન વધા
 પુત્રીની જાણીએ સોમક જાણું છું કે હું તારી સાથે માર્ગ પણ
 પ્રકારનો દુર્નવકાર કરીશ નહિ. તેમ તને પાપ-દષ્ટિએ જોઈશ પણ
 નહિ તારી માતાએ મારી દષ્ટિ અને મારા હૃદયનું પરિવર્તન કરી
 નાખ્યું છે. હવે મારી દષ્ટિમાં તે પાપ નથી તેમ તે કામચિત્ર પણ
 નથી. જાત્યારે હું એ પ્રતિજ્ઞા કરી રહ્યો છું તે સાચા હૃદયથી કરી
 રહ્યો છું. હું હવે તને માર્ગ પણ દિવસ જગાળ દષ્ટિએ જોઈશ નહિ
 એટલા માટે હું મહેરબાની કરી પ્રાણત્યાગનો વિચાર જોતો કે તારી
 માતા અને એ ઈશ્વરીય શક્તિનું જ્ઞાન કરાવી રહી હતી તે ઈશ્વરીય
 શક્તિનું જ્ઞાન હવે અને પ્રગટ્યું છે તે વખતે તો મારી દષ્ટિ જાણ
 કામચિત્રનો પડો પડેલો હતો. જોઈ હું એ ઈશ્વરીય શક્તિને જોઈ
 શકતો ન હતો. હવે જેમ જેમ એ કામચિત્રનો પડો દૂર દૂર
 જાયો જશે તેમ તેમ અને ઈશ્વરીય શક્તિનું જ્ઞાન થતું ચલુ અને
 અને સમજવા જાયું કે માર્ગની રક્ષા માટે પ્રાણત્યાગ કરવા એટલું

સાહસ પ્રગટવું એ જ ઈશ્વરીય શક્તિ છે. હું એ ઈશ્વરીય શક્તિનો મહિમા હવે સમજી શક્યો છું. માટે હે ? પુત્રી ! તું મારાથી જરા પણ ડર નહિ. હું તારી રક્ષા કરીશ તારી સામે ખરાબ દૃષ્ટિએ નોંઘીશ નહિ હું જે કહી રહ્યો છું તે સાચા હૃદયથી કહી રહ્યો છું માટે મારું કહેવું માની તું પ્રાણત્યાગ કરવાનો વિચાર છોડી દે આમ છતાં મારું કહેવું ન માની જે તું પ્રાણત્યાગ કરી દર્પશ તો મારા હૃદયને ખહુ જ આઘાત અને સતાપ પહોંચશે અને મારા જીવનને સુધારવા માટે પણ કંઈ રહેશે નહિ. તું હર્પશ તો અને મારાં પાપ કર્મો માટે ધિક્કાર અને ઉપાલબ આપી મારા જીવનસતાપને ઓછું કરશે તું મને ગમે તેટલા કડવા ઠપકા આપીશ તો પણ હું તેને પ્રસન્નતા-પૂર્વક સાંભળીશ અને મારા પાપકર્મોને ઓછા કરવા માટે તું મને ઉપાલબ આપી રહો છે, તેમ માની તારો ઉપકાર માનીશ માટે હે ! પુત્રી ! મારા જીવનસુધાર માટે પણ તું પ્રાણત્યાગ કરવાનો વિચાર છોડી દે અને મારા કહેવા ઉપર તું વિશ્વાસ રાખ કદાચિત તને મારા કથન ઉપર વિશ્વાસ ન પણ આવતો હોય તો પણ ન્યા સુધી મારા હાથે વિશ્વાસનો ભગ થાય એવું કૃત્ય ન થાય ત્યાંસુધી તો પ્રાણત્યાગ કરવાનો વિચાર એક બાજુ મૂકી દે. ન્યારે હું વિશ્વાસનો ભગ કરું ત્યારે ભલે તું પ્રાણત્યાગ કરજે પ્રાણત્યાગ કરવાનો અધિકાર તારી પાસે સુરક્ષિત જ છે એટલે ન્યારે મારાથી વિશ્વાસનો ભગ થાય એવું કૃત્ય થાય ત્યારે તું પ્રાણત્યાગ કરી શકે છે પણ તારા પ્રાણત્યાગથી મારા જેવા પાપીના પાપોનો અન્ત આવશે નહિ; માટે મારા જીવનનો ઉદ્ધાર કરવા માટે પણ તું પ્રાણ-ત્યાગ કરવાનો વિચાર છોડી દે ”

આટલું કહી સેનાપતિ વસુમતિના પગે પડી ગયો અને હૃદય-ફાટ રોવા લાગ્યો. સેનાપતિને આ પ્રમાણે વિલાપ કરતો નોંઘી વસુ-મતિનું હૃદય કરુણાથી પીગળી ગયું તેને તે વખતે સ્પષ્ટ જણાય કે માતાએ પોતાની શિક્ષાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપી આ સેનાપતિનો જીવન-

સુધાર કરી નાંખ્યો, માતાના બલિદાને સેનાપતિના હૃદયનું પરિવર્તન કરી નાંખ્યું અને જ્યાં જ કૂર સેનાપતિ ને મારા માટે કળની જેમ અક્ષય હતો તે જ જાણે પિતાની માફક મારા રક્ષક બની મર્યો છે. તેનું મર્ચિત હૃદય જાણે નિર્મલ અને પવિત્ર બની ચતું છે અને તેથી જ તે જાણે હૃદયપૂર્વક પાપનો પથાપાપ કર્યો રહ્યો છે જાણી જવસ્થામાં મારે પ્રાણહત્યા કરવા કળાં તેને સાત્ત્વન આપવાથી જાવસ્થામાં છે જ્યાં પ્રમાણે વિચાર કરી વસુમતિએ સેનાપતિને કહ્યું કે પિતાશ્રી ! તમે જરા પણ મજબૂતો નહિ ! ને ચલાવું હોય તે મર્ચ મરુ હવે તે વિશે ડુકન કરવું કે વિશ્વાસ કરવો ભર્ષ છે. મારી માતાએ પોતાના પ્રાણનો શું ત્યાગ કર્યો માતા કે અને જાવસ્થા એજામમાં મૂકી આપને મારા ધર્મપિતા બતાવી દીધા. ને માતાએ પ્રાણત્યાગ ન કર્યો હોત તો તો તમે અને પુત્રી ન મનત અને આપના જીવનનો સુધાર પણ ન થાત માતાના પ્રાણત્યાગથી—મર્ચિત દાનથી જ તમે મારા પિતા બન્યા છો અને નૃ જાણની ધર્મપુત્રી બની છું હવે આપ મર્ચ મુજરી થાતને જુલો ભજો અને મારાની સરીસરી જન્મેષ્ટિ કરવાનો પ્રયત્ન કરો. ”

વસુમતિની વાત સાંભળી સેનાપતિને સાનદ અમર મરુ તેને એમ લાગ્યું કે જ્યાં હોઠરી તો એની માતા કરતાં જાવગ વધેલી છે એની માતાએ મેં અપસન્દ તથા કઠોર શબ્દ કહ્યા હતા છતાં મારી ઉપર ક્રોધ ન કર્યો તેમ પ્રાણત્યાગ કરતી વખતે પણ મને મર્ષ અપસન્દ કે કુરાસીપણ વચન કહ્યાં નહિ. એની માતાએ જેની ક્રમા બતાવી તેની ક્રમા તેની પુત્રી પણ જાણી રહી છે અને તેની માતાની દયા કરાવનાર અને અપસન્દ ન કહેતાં કે ઉપાસન ન દેતાં અને આશાસન આપી રહી છે અને મર્ષ મુજરી થાતને જુલો મર્ષ જીવનસુધાર કરવાની પ્રિયતા આપી રહી છે. પન્ન છે તેને અને તેની માતાને તથા તેના પિતાને !

વસુમતિનો ઉપકાર માની સેનાપતિ જિભો થયો અને બંને જણાએ વનમાં અન્ત્યેષ્ટિ કરવા માટે સૂકા લાકડા એકઠા કર્યા અને તેની ચિતા ખડકી. પછી એ ચિતા ઉપર ધારિણીના શબને મૂક્યું અને ચિતાને આગ પ્રગટાવી થોડી વારમાં તો ચિતાનો અગ્નિ લભૂકી ઊઠ્યો. આ બધું કરુણ દૃશ્ય જોઈ વસુમતિ મનને સ્થિર કરી શાન્ત બેઠી રહી તેના મુખ ઉપર વિષાદની રેખા જણાતી ન હતી. તે તો મનમાં એ જ વિચારતી હતી કે મારી માતાએ મને જે શિક્ષા આપી હતી તે શિક્ષાને તેમણે મૂત સ્વરૂપ આપી શિક્ષાનો આદર્શ મને સમજાવ્યો પણ એવો શુભ દિવસ ક્યારે આવશે કે જે દિવસે હું પણ મારી માતાની શિક્ષા પ્રમાણે વ્યવહાર કરી માતૃભૂમિ ઉપર લાગેલું કલક ધોઈ નાખીશ! આ પ્રમાણે વસુમતિ તો લવિષ્યના વિષે વિચાર કરી રહી હતી, પણ આ બાળુ સેનાપતિ ધારિણીના શબને બળતું જોઈ અધીર અને બેબાકળો થઈ ગયો. તે જોર-જોરથી રોવા લાગ્યો અને પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો કે, “ હે! પુત્રી! તારી માતાની હત્યાનું કારણ હું પાપી જ છું મારાથી બચવા માટે જ તેણે શરીરનો ત્યાગ કર્યો છે અને તેથી જ અપ્સરાઓને પણ લગ્નવે એવું તેનું સુંદર શરીર આજે અકાળે બળી રહ્યું છે આ મહા-સતીની હત્યાનું પાપ મને હમેશા બાળ્યા કરશે! માટે એ પાપથી બચવા માટે હું પણ આ જ ચિતામાં પડી બળી મરું તો સારું એમ મને લાગે છે તું આ મારા રથમાં બેસી અપાનગરીમાં પાછી જ, હું તો આ જ ચિતામાં બળીને મરી જઈશ અને એ પ્રમાણે પાપનું યત્કિચિત પ્રાયશ્ચિત્ત કરીશ ”

વસુમતિને આમ કહી તે સેનાપતિ ચિતામાં ફૂંદવા માટે પોતાના શરીર ઉપરના કપડા કાઢવા લાગ્યો અને જોઈને વસુમતિનું હૃદય પીગળી ગયું તે કહેવા લાગી કે, “ વાસ્તવમાં અત્યારે આ બધું જ દુઃખી છે. જો એને અત્યારે સમજાવવામાં નહિ આવે તો કદાચ એ ચિતામાં ફૂંદી પડશે અને મરી જશે ” આ પ્રમાણે વિચાર કરી વસુ-

મતિ તેનો હાથ પકડી સમજાવવા લાગી કે પિતાજી ! તમે આ
શું કરી રહ્યા છો ? બે કામ કરતાં મને આવે રાત્રી હતી તે બ
કામ તમે પેટે કેમ કરી રહ્યા છો ? આ પ્રમાણે જિવામાં નળી બંધી
શું વળવાનું છે ? અગ્નિમાં પડી બર્ષ મરી જવું એ નાક-ચરણ કે
બે અનન્ત સ્વારને વધારનારું છે તમે ચાપથી ચમકાવેને અગ્નિમાં
નળી મરી જવા ચાહો છો, પણ આ પ્રમાણે નળી મરી બંધી
પાપ કર્મ જોવાનું થતુ નથી. જોવાનું જોઈ તે પાપ વધવા
પામે છે માતાએ તો પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરી આપને સુધાર્યું
છે અને હવે સુધરીને તમે નિષ્કારણ અગ્નિમાં નળી મરો એ તે
હીક કહેવાય ! પહેલી વાર તો એ કે હવે તમારામાં પાપ
રહુ ન નથી પશ્ચાત્તાપને લીધે પાપનો નાશ થઈ ગયો છે આજ
કર્તા તમારામાં પાપ રહેલું છે એમ તમે ધાનો છો તો તે પાપ
કર્મ આજ અગ્નિમાં નળી ચગવાથી દૂર થવાનું નથી એ જાણે
દૂર કરવાનો. જોવા તો સદાચારપૂર્વક દીન દુઃખીજોની સેવા કરવી
અને પહેલાંનાં પાપનો પ્રાચલિતપૂર્વક પશ્ચાત્તાપ કરવો એ ન કે
મદિ તમે અપ્રત્યક્ષ કરવાનો કાવરતાપૂર્વક વિચાર છોડી દે આ
સિવાય તમે અને પ્રભુ દ્વારા મળે છે અને હું તમને ધર્મપિતા
માનું છું તો મારી ચાહનો આજ તમારી ઉપર ન છે એ તમે નળી
મરી બંધી તો પછી મારુ રહ્યું અને મારુ પાપન કાલ કસે !
જોશ્યા મદિ તમારે પ્રાણત્યાગ કરવો એ કર્મ પણ હજિએ ચોખ નથી”

વસુમતિએ આ પ્રમાણે સેનાપતિને સમજાવ્યો. ધીરજ આવી
અને મરતાં જવાગ્યો. વસુમાતના ઉપદેશથી સેનાપતિ સમજ્યો અને
વસુમતિને રજવા બેસાડી કોશાની વરસ રમને હાંક્યો ! માર્ગમાં
વસુમતિ સદુપદેશ આપી તેનો સત્તાપ દૂર કરતી હતી તેણે સેના-
પતિને એ પણ કહ્યું કે “ તમે મારી માતાના મૃત્યુના સમાચાર અને
મારા પરિવ્રજા માર્ગને આપણા નહિ. કારણકે તેમ કન્યાથી અનિષ્ટ
અને અપ્રત્યક્ષ થવાની શક્યતા છે મદિ તમે એ વાતને તમારા

હૃદયમા ખૂબ ગુપ્ત રાખશે. કાઈને મૃત્યુના સમાચાર કે મારો પરિચય આપશે નહિ જાણે કાઈ ઘટના એવી બની જ નથી, તેમ મને તમે જાણતા જ નથી એમ તમે માનજો. હું પણ અનિશ્ચિત સમય સુધી કાઈને એ વૃતાન્ત કહીશ નહિ તેમ મારો પરિચય પણ કાઈને આપીશ નહિ ”

સેનાપતિને આ પ્રમાણે વસુમતિએ માર્ગમાં ખૂબ સમજાવ્યો. સેનાપતિએ એ વાત કબૂલ કરી રથ કૌશાબીમા પોતાને ઘેર પહોંચ્યો અને વસુમતિ સેનાપતિને ઘેર ઊતરી સેનાપતિની સ્ત્રી સેનાપતિની પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી તે મનમા એમ વિચારતી હતી કે ચપાની લૂંટ કરી અહીંના સૈનિકો ધણુ દ્રવ્ય ઉપાડી લાવ્યા છે તો મારા પતિ તો સેનાપતિ છે એટલે તો તે ધણુ દ્રવ્ય ઉપાડી લાવશે. આ પ્રમાણે સેનાપતિની સ્ત્રી સેનાપતિની પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી એટલામા તો સેનાપતિ રથને લઈ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. પોતાના પતિને આવતા જોઈ સેનાપતિની સ્ત્રી ખૂબ પ્રસન્ન થઈ. થોડી વારમા રથમાંથી વિપુલ દ્રવ્ય મારા ધરમા લાવવામા આવશે એવી તે આશા રાખી બેઠી હતી પણ રથમાંથી કેવળ એક સુદર કન્યા નીચે ઊતરી ધરમા ગઈ અને ખાલી રથ રથશાળામા લઈ જવામાં આવ્યો ત્યારે તેની આશા નિરાશામા ફરી ગઈ. વસુમતિને જોઈ સેનાપતિની સ્ત્રીને આશ્ચર્ય થયું અને સાથે સાથે સંદેહ પણ થયો વસુમતિનું ૩૫ સૌદર્ય જોઈ આ તો કાઈ દેવ-કન્યા છે કે ગર્ધર્વ-કન્યા એવો તે વિચાર કરવા લાગી, અને સાથે સાથે એવી શકા પણ ઉદ્ભવી કે આ કન્યા મારું સૌભાગ્ય સુખ લૂટવા અને મારા પતિના હૃદય ઉપર અધિકાર જમાવવા તો અહીં આવી નથીને!

સેનાપતિની સ્ત્રી, આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહી હતી, એટલામા તો વસુમતિ તેની પાસે આવી પગે પડી અને પ્રણામ કર્યા. પ્રણામનો ઉચિત ઉત્તર આપી સેનાપતિની સ્ત્રીએ વસુમતિને પૂછ્યું

તમે કોની પુત્રી છો ? અને ક્યાં સુધી જાણ્યો છો ? " જ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં વસુમતિએ કહ્યું કે " માતા ! હું તમારી જ પુત્રી છું અને આ ધર માટે હું તમારી સેવા કરવા ક્યાં જાતી છું "

વસુમતિ અને સેનાપતિની કોની વચ્ચે વ્યતીત થઈ રહી હતી ત્યાં તો સેનાપતિ પણ ત્યાં આવ્યો. અને પોતાની કોને કહ્યું કે " જો, આપણને કંઈ જવાન નથી એટલે હું આ કન્યાને લાવ્યો છું. તેને પોતાની જ પુત્રી માનીને તેનું પાલન-પોષણ કરવું અને તેને કંઈ પ્રકારનું કપડ ન ચાલ તેનું જ્ઞાન શાખવું આ કન્યાનું તે દુર્ભાગ્ય જ છે કે તેને આપણી પુત્રી થઈને જીવન વ્યતીત કરવું પડે પણ આપણું તો જો સહજાત્ય જ છે કે આપણને આવી સુદર કન્યા મળી છે આપણે ત્યાં આવી મુદર કન્યા જન્મધારણ કરે એવું આપણું જાત્ય નથી, વોણે કંઈ પૂર્વના પુણ્યના પ્રભાવે આપણને આવી સુદર કન્યા મળી આવી છે તો એના પાલન-પોષણ તથા જાત્યન વિશે ખાસ જ્ઞાન શાખવું "

આટલું કહી સેનાપતિ જૂપ રહી. સેનાપતિની કોને જાણે કાલે સેનાપતિને કોણ જ કહ્યું કે હું આપણી આટલુંસાર તેનું જ્ઞાન શાખીશ અને તેનું પાલન-પોષણ આપણી કન્યાની માફક જ કરીશ. પણ તેના હૃદયમાં એ સંદેહ તો ધર થાઈ ગયો હતો કે આ મુદરી છે અને નવજુવતી છે તો એની પાછળ ભરે કંઈ ભેદ રહેશે. હોયો જોઈએ. જો કે મારા પતિ એને પુત્રી કહી એવાને છે પણ મને પતિના આ કન્યામાં વિશ્વાસ નેસતો નથી. માટે હવે તો એ જ કહે છે કે આ મારી સૌમ્ય બની માટે સૌમ્ય-સુખ સુસ્થ મળે જ જાતી છે. અને તે હો પરંતુ મારા પતિ અત્યારે મુદ્દમાધી અને છે હજી તેમની અંખો લાલ છે એટલે અત્યારે તો પતિ જેમ કહે તેમ માની લેવામાં જ અન્યથું છે. જ્યાં મારે તેમના પ્રતિ સત્ક અને સ્વપ્રધાન તો રહેવું જોઈએ. સેનાપતિની કોની હૃદયમાં વસુમતિ પ્રતિ સંદેહ પેદા થયો હતો પણ

વસુમતિએ તે ઉપર જરા પણ ધ્યાન ન આપ્યું. તેનું ધ્યાન તો માતા-પિતાની સેવા કેમ કરવી એમ જ ચોટેલું હતું. ‘હું તેમની પુત્રી છું એટલે તેમની સેવા કરવી એ જ મારો ધર્મ છે.’ બસ ! વસુમતિના હૃદયમાં આ જ વિચાર રમી રહ્યો હતો.

વસુમતિએ સેનાપતિની પત્નીને કહ્યું કે, “ માતા ! અત્યારે મને બહુ ભૂખ લાગી છે માટે ખાવાનું કાઢક આપો. ” સેનાપતિનું આવવાનું કાઢ નક્કી ન હતું એટલે ભોજન કાઢ તૈયાર ન હતું પણ સર્વારનું બચેલું લૂખુ સૂકું ભોજન થોડું ઘણું હતું તે જ ભોજન સેનાપતિની સ્ત્રીએ વસુમતિને આપ્યું. વસુમતિ રાજકન્યા હતી, એટલે તેણે સાદું ભોજન કાઢ દિવસ ખાધું ન હતું તેમ છતાં તેણે મંકાવ્યું કે આનાકાની કર્યા વિના જે ભોજન તેને પીરસવામાં આવ્યું તે ભોજન આનંદપૂર્વક ખાધું વાસ્તવમાં જ્યારે સાચી ભૂખ લાગે છે ત્યારે ગમે તેવું ભોજન હોય તો પણ તે મીઠું જ લાગે છે. અને જ્યારે સાચી ભૂખ હોતી નથી ત્યારે મિષ્ટાન્ન પણ મીઠું લાગતું નથી જે લોકો ભૂખને ભાંગવા માટે જ ભોજન કરતા હોય તો તેમને અનેક પ્રકારના શાક, અથાણાં, ચટણી, પાપક વગેરેની આવશ્યકતા રહે નહિ ભૂખ ન હોવા છતાં ભોજન કરતી વખતે એની આવશ્યકતા પડે છે.

ભોજન કર્યા બાદ વસુમતિએ સેનાપતિના ઘરને એક સાધારણ દૃષ્ટિએ બરાબર જોઈ લીધું અને એ ઘરમાં શું શું સુધાર કરવાની જરૂર છે તે પણ જાણી લીધું તે તો એમ જ માનતી હતી કે હવે આ જ મારું ઘર છે એટલે એને વ્યવસ્થિત અને સ્વચ્છ રાખવું એ મારું કર્તવ્ય છે અને હું આ મારા કર્તવ્યનું પાલન કરવા માટે તનમનથી પ્રયત્ન કરીશ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતી વસુમતિ રાતે સૂઈ ગઈ. તે હમેશા રાજમહેલમાં કેમલ શય્યા ઉપર સૂતી અને તેના શયનના સ્થાને અનેક પ્રકારની સુગંધ પ્રસરતી હતી અને તેની સેવા માટે અનેક

કાસીએ હાજર રહેલી હતી, પરંતુ જાણે તે પરિસ્થિતિને કારણે એક સાધારણ કપ્પા ઉપર સૂતેલી છે ત્યાં રાજમહેલ જેવી સામગ્રીએ પણ નથી પણ વસુમતિના મનમાં એ વિશે વિચાર કરતો પણ આવતો નથી. તેના મનમાં એ જ વિચાર આવતો હતો કે મારે હજી માતાની શિક્ષા અનુસાર અનેક કામો કરવાનાં છે એવો યુગ ક્રિયસ ક્યારે આવશે કે જ્યારે હું માતાની શિક્ષાને સફલ અને સાર્થક કરી બતાવીશ.

વસુમતિ, સૂર્યોદય થતાં પહેલાં જ પથારીમાંથી ઊઠી ચર્ચ અને શૈવાલ્મી નિવૃત્ત ચર્ચ ચક્રાકાષમાં બેઠાઈ ચર્ચ. ધારિણી માતાએ શિક્ષા જ કેવળ આપી હતી, કારણકે તેને ત્યાં કાસીએ અનેક હોવાથી ચક્રાકાષ કરવાનો પ્રસંગ સર્પિષ્ઠો ન હતો એમ પણ ચર્ચા કરતાં વસુમતિને ઈર્ષ પ્રકારની ધુરંદેસી ન લાગી. વસુમતિએ સ્વપરના પહેરમાં ધર તથા ધરનું જાંઝણું વાળીએલી સાફ કુંડી અને કચરો જમાર ફેંકી આપી બધી બીતેને સફ કરી અવસ્થિત પાછી ચૂકી દીધી. પાણી ચણુ પમુસાલા વગેરેને સાફ કરી, હાડી-ફાંપની અવસ્થા કરી અને એ બધું કામ પછી રસોઈ કરવા બેઠી.

ચતુર કોળે સાધારણ બીજામાંથી પણ વિવિધ બોજન બનાવી છે છે અને યુગ કોળે વિવિધ બીજને પણ ચરમ બનાવી ચૂકે છે તે જ વસ્તુ ચતુર કોળે હાથમાં બાળે છે તો તે વસ્તુઓમાંથી કંઈક કુસ્વાદુ અને સાત્વિકતા પૂણ બોજન બનાવી દે છે પણ યુગ કોળે એ જ વસ્તુઓમાંથી કુસ્વાદુ વાગસિક અને સ્વાસ્થ્યને હાનિકર બોજન બનાવે છે આ પ્રમાણે બોજનનું સ્વભાવ નરસંપર્ક કેવળ વસ્તુઓ ઉપર જ આધાર રાખતુ નથી પણ એ વસ્તુઓના ઉપયોગ કરનાર ઉપર પણ આધાર રાખે છે.

વસુમતિએ સેનાપતિને ઘેર બોજન બનાવ્યું, સેનાપતિની સ્ત્રી

તથા ધરના ખીજ માણસો વસુમતિની રસોઈ જમી, બહુ પ્રસન્ન થયા બધા એમ કહેવા લાગ્યા કે ભોજનની સામગ્રી તો એજ છે— જેનું ભોજન હમેશા બન્યા કરે છે, પણ આજના જેવું સુસ્વાદુ ભોજન પહેલા કાઈ દિવસ થયું નથી આ કન્યા તો જાણે સાક્ષાત્ સરસ્વતી જ છે આ પ્રમાણે બધા લોકો વસુમતિની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. વસુમતિ, બધા લોકોને પ્રસન્ન કરતી સેનાપતિને ત્યાં આનંદપૂર્વક ગહેવા લાગી જે પ્રમાણે ધારિણીએ પોતાના બલિદાનદ્વારા સેનાપતિના હૃદયનું પરિવર્તન કરી નાખ્યું તેમ વસુમતિએ પોતાના પરિશ્રમદ્વારા સેનાપતિના ધરને સ્વચ્છ અને પવિત્ર બનાવી દીધું. બધા લોકો ધર જોઈને કહેવા લાગ્યા કે, પુત્રીએ તો આ ધરને દેવોનું ધર બનાવી દીધું.

અઠસ્ર

[૧૦]

અગ્નિ-પરીક્ષા

મહા દેવ માટે

મહાસિદ્ધિ માટે જાણ દિવસી જાત મનુષ્ય

મહાને સમર્થતા જાણ સમજાવે શાસ્ત્રી મનુષ્ય;

જાણી શકે દેવ મનુષ્ય.

— દેવગણ મનુષ્ય

શાસ્ત્રપતિ—વિપત્તિ એ વૈજની ક્ષેત્રી છે. ધીર-વીર પુરુષની વિપત્તિના સમયે જ પરીક્ષા થાય છે. એ વિપત્તિના સમયે ત્યાં પણ મજબૂતો નથી હાથવેળ કરતો નથી પણ હલ રહે તે જ જાણે ધીર છે. સમર્થતાના સમયે તો જાણાય ધીર રહે છે, પણ વિપત્તિના સમયે પણ નિયમ રહેવું, મોક્ષના બેઠાની મુક્ત ન થવું અને વિપત્તિને પણ મજબૂતારવી નહિ એમાં જ ધીર પુરુષની સાચી ધીરતા રહેલી છે. કવિ દુર્લભીશાસકને પણ ઠીક જ કહ્યું છે કે—

ધીરજ ધર્મ મિત્ર અરુ નારી આપત્તિ કાલ પરલિયે
 ચારો, અર્થાત—ધૈર્ય, ધર્મ, મિત્ર અને સ્ત્રીની આપત્તિના સમયે જ
 સાચી પરીક્ષા થાય છે.

જે ધીર પુરુષ હોય છે તેજ વિપત્તિ ઉપર વિજય મેળવી શકે
 છે, તેજ ધર્મની આરાધના કરી શકે છે અને તેજ નિશ્ચિત ખ્યેય
 સુધી પહોંચી શકે છે, પણ જેનામા ધૈર્ય હોતું નથી તે વિપત્તિઓથી
 ગભરાઈ જાય છે અને પોતાના ખ્યેયને પહોંચી શકતો નથી. સસા-
 રમા એવું એક પણ કાર્ય નથી કે જેમાં કોઈ પ્રકારની વિઘ્નબાધા કે
 વિપત્તિ આવતી ન હોય એ વિઘ્નબાધાઓ ઉપર જે વિજય મેળવે
 છે તેજ પોતાના કાર્યને સિદ્ધ કરી શકે છે અને જે વિઘ્નબાધાઓથી
 ગભરાઈ જાય છે તે કાર્યસિદ્ધિ કરી શકતો નથી આ પ્રમાણે લૌકિક
 કે બન્ને પ્રકારના કાર્યોની સિદ્ધિ કરવા માટે ધૈર્યની અનિવાર્ય
 આવશ્યકતા રહે છે જે ધૈર્યને પોતાના જીવનમા સ્થાન આપે છે
 તેજ વીરતાને પામે છે અને સાચો ધીર-વીર બની શકે છે

વસુમતિ ધણી જ ધૈર્યવતી હતી એક રાજકન્યાને માટે પિતાનો
 વિયોગ થવો, માતાનું અકાળે અવસાન થયું, અને પોતાને બીજાના
 ઘરનો આશ્રય લઈ કોઈ દિવસ નહિ કરેલા કામો કરવા પડે એવા
 વિપત્તિના સમયે ધૈર્ય ગુમાવવું નહિ, ગભરાઈ જવું નહિ અને
 વિપત્તિને પણ સુખ માનવું એ કોઈ સરળ નથી એ તો
 જે સાચી ધૈર્યવતી હોય તે જ દુઃખને સુખ માની શકે ધારણી
 માતાએ વસુમતિને જે ધૈર્યની શિક્ષા આપી હતી તે શિક્ષાના પ્રતાપથી
 જ તે વિપત્તિઓથી ગભરાઈ ન હતી અને પોતાના ઉચ્ચ ખ્યેયને
 બૂલી ગઈ ન હતી તે તો વિપત્તિને વિપત્તિ નહિ પણ સપત્તિ માનતી
 હતી એટલે વસુમતિને ગભરાઈ જવાનું પણ કશું કારણ ન હતું.
 ઘરખાગ, રાજ્ય, દાસદાસી, તથા પિતાનો વિયોગ થવો, માતાનું મરણ
 થવું અને સેનાપતિને ઘેર નહિ કરેલાં કામ કરવાં એ બધા દુઃખોને

વસુમતિ દુઃખમાં માનતી જ ન હતી પણ જોને સુખદાય માની જેવે પ્રસન્ન રહેતી હતી. વાસ્તવમાં વિપત્તિને જો વિપત્તિ જ માનવામાં આવે તો ખેંચે દુઃખી થઈ જાય અને મહારાઈ બન્યા જાય છે.

સેનાપતિના ધરને પોતાનું ધર, સેનાપતિને પિતા તથા તેની પત્નીને માતા માની વસુમતિ ધરમાં ગયાં કામો પોતાના કામો કરવા લાગી. તાન્ય મેદાં દેકે કામો કરવામાં તે બાળક, સમય કે મથને મજબૂત નહિ જો કે સેનાપતિને ઘેર નોકર-આમ ક્યા તે પણ તેમની કીપર આપ્યા. મહાપતિને પોતે બેસી રહેતી નહિ પણ પોતે પણ કામ કરવા લાગતી. જ્યારે વસુમતિ પોતાના કામો કરતાં તે પછી નોકર-આકર નવરા કેમ બેસી શકે. તેઓ પણ કામ કરવા લાગ્યા. વસુમતિ પોતાના નોકર-આકરની આવાપીવા વગેરે વિષે ખાસ કાળજી રાખતી, સુખ-દુઃખમાં તેમને સહાયતા આપતી, તેમને સન્માન કરતી, અને તેમને હાથે દરિયે ન જોતાં પોતાના આગમન જાનની માફક મજૂતી આપીને તેમને લીધે નોકર-આકર પણ વસુમતિથી પ્રસન્ન રહેતા હતા અને આકરની દરિયે જોતા હતા. ધરમાં કામ મજૂતી નિવૃત્ત થતાં વસુમતિ ગર્ભાની સાથે બેસી જતી અને મથને ધરમાં વાટે સંકળાવતી મથને ખબરબા પછી ખાતી અને મથને સુવાદમાં પછી પોતે સૂતી અને ગર્ભાની પહેલાં પહેલી બી ધરમાં કામમજૂતી લાગી જતી. આ પ્રમાણે તેણે પોતાના કુલબંધારથી ધરના ગમ બેઠેલું હાથ છૂટી લીધું હતું. ગમ બેઠેલ તેની પ્રસન્ન કરતા અને પ્રત્યેક કાર્મમાં તેની સલાહ પણ પાડતા.

વસુમતિની અવસ્થાસહિત જોઈ સેનાપતિ પણ પ્રસન્ન થયો અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે આ રાજકુળના અનેક દાસકસ્ટી જોઈ સેવાયેલી હોવા છતાં મારા ધરમાં કેવું કામ કરી રહી છે! તેણે મારા ધરને પોતાની અવસ્થાસહિત દારા કેટલું નવું અવસ્થિત અને સુદર બનાવી દીધું છે. તેને પોતાના શરીરની યે કશા વિતા જ

નથી તે ખાવા-પીવાની, ઝોઢવા-પહેરવાની તથા સૂવા-ઝગવાની પણ પરવા કરતી નથી અને મારી તથા મારી પત્નીની માતાપિતાની માફક સેવા-ભક્તિ કરે છે મારી દ્વારા તેનો માતાનું મૃત્યુ થયું છે તે વાત જાણે તે બૂલી જ ગઈ છે તેને તે વાતનું સ્મરણ હોય એમ તેના વ્યવહારથી તો કશું જણાતું નથી. તેણે મને પવિત્ર બનાવી દીધો છે અને મારા ધરને પણ પવિત્ર બનાવી દીધું છે આ વસુ-મતિના પ્રતાપથી જ મારામા પહેલાના દુર્ગુણો પણ રહેવા પામ્યા નથી મારી ઉપર તેનો અનહદ ઉપકાર છે અને મારા ધરનું કમકાજ કરી મારી ઉપર ઉપકારનો વધારે ભાર ચડાવી રહી છે. મારા માટે તો આ પુત્રી જ નહિ પણ આરાધ્ય દેવીની માફક જીવનદાત્રી છે હું એના ઝાણથી કેવી રીતે મુક્ત થઈ શકીશ ?”

આ પ્રમાણે વસુમતિના સદ્વ્યવહારથી સેનાપતિ તથા તેના ધરના બધાં માણસો પ્રસન્ન રહેતાં પણ કેવળ સેનાપતિની સ્ત્રીને વસુમતિ પ્રતિ સદેહ હોવાથી તે હમેશાં અપ્રસન્ન રહ્યા કરતી તેના પતિ કે નોકર-આકરો વસુમતિની પ્રશંસા કરતા તો તે સહી શકતી નહિ. અને તે મનમા બળ્યા કરતી કે, “ આ બધા લોકો આ છોકરી કાણુ છે ! ક્યાં જન્મી છે ! કોની પુત્રી છે ! શું નામ છે ! શા માટે અહીં આવી છે ! વગેરે કશું પૂછતા નથી, કેવળ એની પ્રશંસા જ કર્યા કરે છે આ છોકરી પણ ચાલાક છે. તેણે પોતાની ચાલાકીથી થોડા જ દિવસોમા ધરના બધા માણસો ઉપર પોતાનું આધિપત્ય જમાવી દીધું છે ! મારા પતિને પણ તેણે પોતાને વશ કરી લીધેલ છે અને તેના આગળના ઇશારા ઉપર મારા પતિ નાચતા હોય એમ જણાય છે જાણે તેનું પોતાનું જ ધર ન હોય તેમ તે ધરનું કામ કરે છે અને ધરની વ્યવસ્થા જાળવે છે. એટલું જ નહિ, ધરની વ્યવસ્થા પાછળ તે પોતાના શરીરનું અને ખાવાપીવાનું પણ ધ્યાન રાખતી નથી. આ મારું ધર છે તોપણ હું એટલું કામ કરતી નથી અને આ છોકરી તો ધરની વ્યવસ્થા પાછળ

માંડી થઈ કામગજ કરી કરે છે. એટલે તેના હૃદયમાં અવરગ ધર્મ
 દુર્ભાવના દોષી જ નોંધાઈ. એ આ ધરની સ્વામિની જનના માટે છે
 અને એટલા જ મઠિ આ પ્રભાણે ધરની અવરગ કરવાની પાછળ તે
 જાણુ મૂલી જાય છે અને મારા પદિ પશુ તેના પ્રતિ પ્રેમ જવાને છે
 તે જાણુ એની પાછળ ધર્મ જોડ રહેલો દોષો નોંધાઈ. મઠિ હો
 સાવધાન થવું નોંધાઈ અને મારા ઇવનમાના જાનકની વચ્ચે
 પડેલા કાંદાને મારે અત્યારથી દૂર દેહી દેવો નોંધાઈ, નહિ તો જાનક
 જાત્યા આ જ કરો અને કહ્યુંવત્ત ધર્મ પાડો. મારા સૌભાગ્ય-સુખને
 લૂટવા જ આ ઉપારી અને જાવી છે અને પેતાના હૃદયભાવથી
 જવાને પોતાને વસ કરી રહ્યો છે.।

સેનાપતિની સ્ત્રીના હૃદયમાં વસુમતિ તરફ દેવભાવ પેદા થયો
 હતો અને એટલા મઠિ તે વસુમતિની ઈર્ષ્યા કરવા લાગી. તે જનમાં
 એમ વિચારતી કે “ મારા ધરમાં તો હો એને જ પૂછે છે મારા તો
 ધર્મ જાય પશુ પૂછવું નથી. જ્યારે તે જ ધરની માલિક જની
 ધર્મ ન હોય તેમ તે રહે છે. મઠિ સૌથી પહેલાં તો એવું ચેતવ
 જોણુ કરવું નોંધાઈ અને પછી તમે તેજાપાને તેને ધરની જાહાર મારી
 નોંધાઈ. જ્યારે આ જલા ધરમાંથી જાહાર નીકળ્યો ત્યારે જ માંડું
 સૌભાગ્ય સુખ સુરક્ષિત રહેશે, નહિ તો મારે દુઃખ સહેવું પડશે. ”

લોકો, પ્રતિરક્ષા કરવામાં તો પરિશ્રમ કરવો પડે છે અને
 ઈર્ષ્યા કરવામાં પરિશ્રમ કરવો પાછો નથી એમ મને છે અને એ
 મરણે કામ કરીને નહિ પશુ બીજાને નીચા પાડીને પોતે મોટા
 જાનવા માટે છે. સેનાપતિની સ્ત્રીએ પશુ બીજાને નીચા પાડી પોતે
 મોટા જવાનો માર્ગ લીધો અને વસુમતિને જાણની દૃષ્ટિમાં હજારી
 પાસવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. એ માટે તે પોતે ધર્મ વાર સાધ
 કરેલી જગ્યાએ દૂરો કમરો દેહી જાવતી અને પછી વસુમતિ પાસે
 જાવીને તેને કહેતી કે તું તો જનનિ હું ધરને આસ્પદ રાજ
 પુ એમ કહે છે અને જાણી તો બે કહેલો જાણી કમરો પડેલો

છે ! ” ક્રોધ ક્રોધ વાસણુને પોતે જ ખરાળ કરી નાખતી, ક્રોધ ક્રોધ વરતુને અસ્તવ્યસ્ત કરી નાખતી, તો ક્રોધ વાર સાફ કરેલી ચીજમાં ક્રોધ સેળસેળ કરી આવતી અને પછી તે માટે વસુમતિને અપરાધી બનાવતી અને તેની નિંદા અને નિર્ભાત્સના કરતી. જો કે વસુમતિ, સેનાપતિની સ્ત્રીની આ બધી કુનેહબાજી સમજી ગઈ હતી તોપણ તે ક્રોધ દિવસ ક્રોધાવેશમાં આવી જતી નહિ પણ શાન્તિથી જવાબ વાળતી કે, “ માતાજી ! ક્ષમા કરો ! ભૂલથી મારો અપરાધ થઈ ગયો હશે ! હવે એ વિષે ખાસ ધ્યાન આપીશ અને એવી ભૂલ ભવિષ્યમાં નહિ કરું ! અત્યાર સુધી તમે મારા કામમાં ભૂલ કાઢતા ન હતા એટલે માગમાં બેઠરકારી આવી ગઈ હશે હવે હું ખરાબર સાવધાની રાખીશ ”

ધારિણી માતાએ વસુમતિને ક્રોધના ઉપર ક્રોધ પણ વખતે ક્રોધ ન કરવો એવી શિક્ષા આપી હતી. વસુમતિએ એ શિક્ષાને પોતાના જીવનમાં ઉતારી હતી તે સેવાધર્મની ગહનતા અને તેમાં રહેલી મુશ્કેલીઓને ખરાબર સમજતી હતી અને સેવાધર્મને શા માટે ગંદન અને કઠિન માનવામાં આવે છે તેના કારણો પણ તે જાણતી હતી. સેવાધર્મની ગહનતા, કાર્યની લઘુતા કે ગુરુતા ઉપર આધાર રાખતી નથી પણ સારા કામને ખરાબ અને ખરાબ કામને સારું કહેવાની લોકાની આદતને કારણે તથા એ લોકપ્રવાહને અટકાવવો મુશ્કેલ હોવાને કારણે સેવાધર્મને ગહન અને કઠિન માનવામાં આવ્યો છે ક્રોધ પણ કામને વધારે અને સારું કરવું એ મુશ્કેલ નથી પણ સારા કામને ખરાબ અને વધારે કામને ઓછું થયું છે એ સાબળવું મુશ્કેલ છે. આવી સ્થિતિમાં શાન્તિ રાખવી કઠિન છે અને એટલા જ માટે સેવાધર્મને ગહન અને કઠિન માનવામાં આવ્યો છે. વસુમતિ સેવા-ધર્મની ગહનતા ખરાબર સમજતી હતી એટલે તે સેનાપતિની સ્ત્રીના દુર્વ્યવહારથી જરા પણ ક્રોધી થતી નહિ પણ નમ્રતાપૂર્વક પોતાનો અપરાધ સ્વીકારી તે માટે ક્ષમા માગી લેતી અને તે ખરાબ થયેલા કામને ફરી કરી નાખતી

સેનાપતિની સ્ત્રી વસુમતિ સાથે લગ્નવાતો પ્રસન્ન બાવે એવી ઠા
 ઠાખ્યા કરતી હતી, તે એમ જ ચાલતી હતી કે જો વસુમતિ મરી
 સાથે હશે તો તેને ધરની જગાર સુમધવાથી કાઢી લેશે. એટલે તે
 વસુમતિ પ્રતિ સારો અવકાશ પણ રાખતી નહિ. એટલામાં તો એવી
 વાત જાની કે વસુમતિને સીમે પાડવાની તેને તક મળી અને તેણે લાભ
 લઈ તેણે ખૂબ કોલાહલ મચાવી મૂક્યો.

વસુમતિને ધરનું કામ તનમનથી કરતો જોઈ સેનાપતિને જોય
 લાગ્યું કે, આ રાજપુત્રી હોવા છતાં નોકર-ચાકર કરતાં પણ ઠેકઠેક
 બધું ધરનું કામ કરે છે અને તેમ છતાં ખાનપાનની વધા એકદમ
 પહેરવાની મિત્તા પણ કરતી નથી એ પણ કોઈ દિવસ એની ખબર
 લીધી નથી તો બાળે એની ખબર કાઢીશ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી સેનાપતિ વસુમતિની ખબર કાઢવા
 તેની પાસે આવ્યો. તે વખતે વસુમતિ માથે હાથે શું કામ કરવા બાંધી
 છે તે વિશે વિચાર કરી રહી હતી. સેનાપતિની આ વસુમતિને જાણવા
 કરવાની તક જ ઠીક ઠીક હતી. મારા પતિ આ એકાદીને શું મારે
 બધું લાગ્યું છે એ બધા બેઠા બેઠા પુત્રો પાડી બેઠા એમ વિચાર કરી
 તે ધરના એક ખૂણામાં જીપાઈ થઈ અને મારા પતિ વસુમતિને શું
 કહે છે તે સંભળવા બેસી ગઈ. કાનને સંભળ્યા કરી બેસી રહી જોઈ
 સેનાપતિ હવે પહેલાં એણે કુરાચારી ન હતો. પારિસ્ત્રીય નિવાસથી
 અને વસુમતિના ઉપદેશથી તેનાં કવચમાં મળ્યાં પરીવર્તન
 થઈ ગયું હતું અને તે સાથે દિલનો થઈ ગયો હતો.
 તેના હૃદયમાં હવે શાપભાવના રહી ન હતી. તે હવે વસુમતિને જ
 નહિ પણ બધી પરત્નીઓને માતા અને જાહેન સમાન ચલણ
 લાગ્યો હતો. પણ સેનાપતિની આંતરે એની શી ખબર! એ તો
 હજી સેનાપતિને પહેલાંના એણે જ કુરાચારી જાનતી હતી એટલે
 તેણે વસુમતિના વિશે પણ એ જ અનુમાન કર્યું કે મારા પતિ ઉપરથી

તો એને પુત્રી કહી બોલાવે છે પણ વાસ્તવમાં તેને પોતાની સ્ત્રી બનાવવા ચાહે છે ! પણ તેનું આ અનુમાન સાચું છે એને લગતું એક પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ મળ્યું નહિ એટલે તેનાં અનુમાનને પ્રુષ્ટ કરવા માટે તે કોઈ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ગોતી રહી હતી ! વસુમતિની પાસે પોતાના પતિને વાતચીત કરતા જોઈ સેનાપતિની સ્ત્રી ધરના એક ખૂણામાં સતાર્ધ ગર્ભ અને શુ વાતચીત કરે છે તે ચૂપચાપ સાંભળવા લાગી.

જે પુરુષ કે સ્ત્રી પોતાના કાર્યમાં હમેશાં મશગૂલ રહે છે તેઓના કપડા બહુ કિંમતી હોતાં નથી તેમ બહુ સાફ પણ રહેતા નથી તો પછી કામ કરનાર પોતાના શરીર ઉપર આભૂષણોના ભાર જ શા માટે લાદે ! કામ કરનાર સ્ત્રી પુરુષો સારી રીતે જાણે છે કે બહુ કિંમતી વસ્ત્ર પહેરવાથી આવશ્ય વધે છે અને કામ કરતી વખતે એ બહુ મૂલા વસ્ત્ર બગડી જશે તો ! એ લીધે કામ કરતા પણ આળસ આવી જાય છે આ વિષે વધુ વિચાર કરવામાં આવે તો આ વાત અમુક અંશે સત્ય પણ છે કોઈ બહુ જ કિંમતી કપડાં પહેરેલી સ્ત્રીને, પોતાનો ખોળો બગડી જશે અથવા બાળક હગી મૂતરી જશે તો કપડા બગડી જશે એ બંને પોતાના નાના બાળકને પણ ખોળામાં લેતાં આળસ આવે છે એટલું જ નહિ પણ શરમ આવે છે આ પ્રમાણે પોતાના સંતાનને કિંમતી કપડાં બગડી જશે એ બીકે ધવરાવતા પણ સ્ત્રીઓ અચકાચ છે, સંક્રાંચ પામે છે ! ન્યારે પોતાના પ્રાણુપ્રિય બાળકને પણ કપડા બગડી જશે એ બીકે ધવરાવતા કે ખોળામાં લેતા પણ સ્ત્રીઓ સંકોચ પામે છે તો પછી કિંમતી વસ્ત્રો પહેરી ધરનું કામ કરવાની ઇચ્છા કેમ થઈ શકે ? આ જ વાત પુરુષોને પણ લાગુ પડે છે માટે સ્ત્રી કે પુરુષ જોયો પોતાના કામો પોતાના હાથે કરવા ચાહે છે તેઓ બહુ જ કિંમતી કપડાં પહેરી કામ કરી શકતા નથી, તેમ આભૂષણોના ભાર પોતાના શરીર ઉપર લાદવા ચાહતા નથી કારણકે તેઓ સારી રીતે સમજે

૭૩ પોતાના હાથે કામ કરનારાઓનાં કિમતી જાને સ્વચ્છ કપડાં
પણ તેનાં ચર્મ જાન છે

વસુમતિ પણ પોતાના હાથે દરેક કામો કરવી હતી એટલે તે
કિમતી કપડાં જાને આશુક્ષ્ણો પહેરતી ન હતી. તે જે સાધારણ
કપડાં પહેરતો હતો તે પણ એટલાં બધાં સ્વચ્છ ન હતાં તેમ
સ્વસ્થને બગાડે કે બુલ્લા ઉપજવે એવાં ગંદાં પણ ન હતાં. બધાં
લેખિ કામ કરવાના બહાને સ્વાસ્થ્યને હાનિકારક જાને મહેતપાક
કપડાં પહેરી રાખે છે પણ વસુમતિ મદા કપડાં પહેરી રાખવાનું કોઈ
સમજતો ન હતો જાને તેથી વધા સમયે પોતાનાં કપડાંઓને ધોઈ
નાંખતી પણ તેમ જતાં કામ નહિ કરનારાઓનાં કપડાં તેનાં પોતાનાં
કપડાં સ્વચ્છ તો હોય રહી શકે !

વસુમતિ બપોરના સમયે બધું કામ પતાવી હવે શું કામ કરવું
જાગી છે એ વિશે વિચાર કરી રહી હતી એટલામાં સેનાપતિ ત્યાં
આવ્યો જાને હાથ ભેડી તેને કહેવા લાગ્યો કે હે પુત્રો ! હે !
અનવતી ! તું જાણ છે ! કોની કન્યા છે જાને જાણી તું કેવી રીતે
રહે છે તે બધું હું જાણું છું. તું કેવી સ્થિતિમાં મારે ત્યાં જાગી છે
તે પણ મારા જ્ઞાન બહાર નથી. તે પહેલાં કાંઈ ક્વિસ્ર થરવું કામ
હું નહિ હોમ ! તું જાને કાસકાસીઓથી સેવાયેલી હતી એટલે તારે
કામ પણ શું કરવાનું હોય ! તું મારે ઘેર જાગી જે ધર મનથી
કાંઈ કરે છે તેથી તું મારી ઉપર ઉપકારનો જોગ વધારી રહી છે
મારી ઉપર તો પહેલાં પણ તે જાસીમ ઉપકાર કરે છે જાને હવે
મારા થરવું કામ કરી તું ઉપકારનો જોગ વધારો રહી છે !
મારા થરવું કામકામ પાછળ તો તું જાન્ય-ખીચાનું તથા જોડણ
પહેરવણું પણ ખૂબી ચર્મ છે ! આ પ્રમથે તું મારે ત્યાં
કમ્પો સદી રહી છે મારાથી તારું જા કમ્પ જોઈ ચકાતું નથી.
તેમ તારા કરેલા ઉપકારનો જાણો પણ મારાથી જાણી શકાતો નથી.

માટે તું ધરના કામકાજમાં આટલો બધો પરિશ્રમ કર નહિ એ જ મારી પ્રાર્થના છે. ધરના કામકાજ માટે દાસીઓ તો છે છતાં ને દાસીઓ વધારે રાખવાની જરૂર જણાતી હોય તો બીજી દામીઓને કામ કરવા બોલાવું ને તારી ઇચ્છા હોય તો દાસીઓ ઉપર દેખરેખ ગાળ્યા કર અને ધરની વ્યવસ્થા બગાળર જાળવ, પણ તું તારે હાથે તો એટલો બધો પરિશ્રમ કર નહિ. અને આ બધો પરિશ્રમ કરવો છોડી તું તો સારા વસ્ત્રો અને આભૂષણો પહેર અને આનંદથી રહે ! આમ છતાં ને કામકાજ કરવાની તારી ઇચ્છા જ હોય તો ધર્મ કાર્ય કર અને માળા લઈ પરમાત્માનુ સ્મરણ કર્યા કર ”

સેનાપતિની સ્ત્રી, પોતાના પતિએ વસુમતિને કહેલી વાત બરાબર સાંભળી રહી હતી સેનાપતિની વાતમાં એવી એક પણ વાત ન હતી કે જેમાં દુર્ભાવનાની ગંધ હોય. પણ તેણે જે વાત કરી હતી તે વાત ઉપરથી તેના મનમાં જે સંદેહ પેદા થયો હતો તે સંદેહ અને ભ્રમ દૂર થઈ જવો જોઈતો હતો. પણ જેની આખે કમળો હોય તે બધે ઠેકાણે પીળું જ દેખે છે તેમ દુર્જન લોકો કોઈના સદ્ગુણને જોઈ શક્તા નથી તેઓ તો બીજાના દુર્ગુણો જ શોધ્યા કરે છે. કહ્યું પણ છે કે —

અતિ રમણીયે વપુષિ વ્રણમેવ હિ મક્ષિકાનિકર ।

અર્થાત—ઉત્તમ અને સુંદર શરીરમાં પણ માખીઓ તો ધાવ કે ગુમડાને જ શોધ્યા કરે છે.

આ જ પ્રમાણે સેનાપતિની સ્ત્રીને પતિએ પવિત્ર હૃદયની કહેલી વાતચીતમાં પણ દુર્ભાવનાની ગંધ આવવા લાગી પતિની વાત સાંભળી તે કહેવા લાગી કે, “ આ છોકરીને મારા પતિ અહીં શા માટે લાવ્યા છે એનું રહસ્ય આજે માલૂમ પડ્યું ! મારા પતિ એને તો ‘ ભગવતી ’ માને છે, તેને ધરનાં કામોમાંથી મુક્ત કરાવી કિંમતી વસ્ત્રો અને આભૂષણો પહેરાવવા આજે છે. આ છોકરીને જે

સ માનપૂર્ણ સન્દોષી સુબોધે છે તેવા સન્માનસ્પર્શ સન્દોષી તે અને
 ઠાઠ દિવસ બોલાવી પણ નથી તેમ વળી, અને એમ ઠાઠ દિવસ
 ઠાઠ પણ નથી કે તારી પાસે કિમતી વસ્તો કે જામણનો ન
 હોય તો લાવી જાયું. જાથી બિલકું બ્યારે હું પોતે ઘસીઓ વધારે
 રાખવા મારે કે કિમતી વસ્તો કે જામણનો લાવવા મારે જામણ મરુ
 ખું ત્યારે અને એમ કહે છે કે, જામણી બધી ઘસીઓ છે ને હરે
 વધારે સા માટે જરૂર છે ચાહું કામ પોતાના કામો પણ કરવું જોઈએ,
 એમ કહી મારી વાતને ગણતરતા નથી. જા જ પ્રમાણે વસ્તુઓ
 મારે પણ જોઈને જોઈ જાહાનું કામી મારી વાતને ગુસ્સાકારી મારે છે.
 બ્યારે જા ડોકરીને તો વધારે માગ્યે વસ્તુઓ લઈ જાયવાનું તમા
 વધારે ઘસીઓ કામકામ કરવા મારે રાખવાનું પોતે કહે છે. જા
 ઉપરથી મારા પતિની જા ડોકરી પ્રતિ જે લાવના છે તે ઉપરથી
 સ્પષ્ટ જણાય છે કે જા ડોકરીને મારું સ્વાસ્થ્યસુખ જાપવા મારે જ
 જાહી લાખા છે. જોઈ તો જરી જા ડોકરી મારા પતિના જામણ
 નામાં રુ કહે છે. જા ડોકરી મારું સ્વાસ્થ્યસુખ લૂટવા જ જાયી છે
 એ જામણની વાત ઉપરથી મારું જામણના સાચું પદાર્થ જામ છે

જામણની ઓખોનાં જેવાં વિચારો છે તેવાં વિચારો વસુમતિ
 હોત તો તે જરૂર સેનાપતિનું કામ સાંભળી પ્રસન્ન થાત કે જામણો
 કામકામનો બાર માથેથી ભીતરો એ સારું થયું! હું જામણું નહીં
 થરવું કામકામ મરુ છું, કથી સહુ ખું જતાં ઉપરથી તો જામણનાં
 જોઈ જ મથે છે. મારે સેનાપતિનું કહેવું માની લઈ તો, મારે થરવું
 કામ કરવું ન પડે, કથી સહેવાં ન પડે, અને જારલ સમારભો
 પાપથી બચી જઈ થામખાન કરી શકું અને ખાઈ-પીને સુખેથી
 રહી શકું

જો વસુમતિ જામણની ઓખોનાં વિચારવાળી હોત તો જરૂર
 સેનાપતિની વાત સ્વીકારી થેત અને સુખેથી રહી શકત, પણ વસુમતિ
 કામની એવી મેર ન હતી. એટલે તેણે સેનાપતિના ઉત્તરમાં જામણનું

કે, “ પિતાશ્રી ! આજે તમારી વાત સાંભળી મને ઘણું જ આશ્ચર્ય થાય છે । તમે આટલા બધા સમજદાર અને વ્યવહારકુશળ હોવા છતાં આવું કહેવું એવી કદપના પણ મેં કરી ન હતી પિતાશ્રી । હું તમને ‘ પિતા ’ અને તમે મને ‘ પુત્રી ’ તરીકે માને છે એ શું લોકોને ખતાવવા માટે જ માને છે અને કહો છે ? શું તમે મારા પિતા અને હું તમારી પુત્રી નથી ? શું ધર્મને જાણવા છતાં આપણામાં મિથ્યાચાર બાકી રહ્યો છે કે ઉપરથી તો ખીજને કાંઈ કહીએ અને હૃદયમાં કાંઈ રાખીએ ? મને તો મારો એવો વિશ્વાસ છે કે હું જે પ્રમાણે કહું છું તે જ પ્રમાણે વર્તું છું પણ તમારી આજની વાત ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે હજી તમારા હૃદયમાં ભેદભાવ ભરેલો છે ને તમારા હૃદયમાં જરા પણ ભેદભાવ ન હોય તો તમે એમ કદાપિ કહેત નહિ કે, ‘ મારા ધરનું કામ કરીને તું મારા ઉપર ઉપકારનો બોને વધારી રહી છે ? ’ આ તમારું ધર છે તો શું એ મારું નથી ? જ્યારે હું તમારી પુત્રી છું તો તમારું ધર એ મારું ધર કેમ ન કહેવાય ? તમે તમારા હૃદયમાં રહેલો ભેદભાવ દૂર કરો. તમારા હૃદયમાં આવો ભેદભાવ હોય એ સારું ન કહેવાય । હવે હું તમારા ઉપર ઉપકારનો બાર લાદી રહી છું એ વાત રહી. પણ ઉપકારનો બાર તો તમારી ઉપર ચારે આવે કે જ્યારે હું તમારા ધરને મારું ધર સમજતી ન હોઉં. હું મારા ધરનું કામ કરું એમાં તમારી ઉપર ઉપકારનો બાર કેમ આવી શકે ? આજ પ્રમાણે પોતાના ધરનું કામ કરવામાં હું કષ્ટ કે દુઃખ કેમ માનું ? જ્યારે હું પારકા ધરનું કામ કરતી હોઉં ત્યારે મને કષ્ટ કે દુઃખનો અનુભવ થાય પણ મારા ધરનું કામ કરવામાં મને કષ્ટ કે દુઃખ શા માટે થાય ? બિલકુલ જેમ ખીજને પોતાના ધરનું કામ કરવામાં મજા આવે છે તેમ મને પણ મારા ધરનું કામકાજ કરવામાં આનંદ આવે છે.

“ વળી, તમે કહો છો કે, ‘ ધરનું કામકાજ છોડી દે અને સારા વસ્ત્રાભૂષણો પહેરી, પરમાત્માનું ભજન કર, ધરનું કામ તો દાસ-

દાસીએ કરી નાખશે. પણ પિતાજી આપણું આ કહેવું ન્યાય-
 સુક્ત નથી પણ કર્મનું અપમાન કરવા જેવું છે. કારણકે વરણ
 તે રહેલું, પરનાં કામોનો સાકા લેવો, અને પોતાના હાથે કામ ન
 કરતાં પોતાનું કામ દાસ-દાસીઓને કરવાનું છે એમ માનવું એ તો
 કર્મના મર્મ ન સમજવાનું જ પરિણામ છે જો મોઢો એમ માને
 છે અને એ પ્રમાણે પોતાનો જીવનભવદ્વાર ચલાવે છે તેઓ કર્મના
 મર્મ સમજતા નથી. છાતું ખાતું, પીવું ઝોડવું, પહારવું, એકબીજાને
 ભેજવવો એ બધું તો એવી સમાજ નથી અને જીવન કામ જીવનને
 મદદ કરવા એવી રેલુ એ શું ચોખ્ખું છે ? એ કાંઈ ભક્તિ, સંસાર-
 ભવદ્વારથી પોતાનો બધો સંબંધ છોડી મમત્વભાવનો ત્યાગ કરી
 છાતુ જ કાંઈ જાણ અને એ ક્યામાં પરનું કામ ન કરે તો તે કો
 પણ કહેવાય. પણ જ્યારે પોતે સંસારસ્થાનમાં છે સંસારનું બધું
 કામકાજ કરે છે સંસારનાં ભોજનો આપણે કરે છે એવી જવસ્થામાં
 ચૂકકાઈ છોડી કાંઈ નિરુદ્ધોની કાંઈ બેસી રહે એ કાંઈ પણ દિવિ
 ચોખ્ખું કરી સમજ નહિ. જ્યાંથી સંસાર-ભવદ્વારમાં છે ત્યાંથી તો
 સંસારભવદ્વારમાં સાવધાનીપૂર્વક ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ અને જ્યારે
 સંસારભવદ્વારનો સંબંધ છોડી સંગમ સ્વીકારે ત્યારે પરભોજને મદદ
 ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ. પણ નિરુદ્ધોની કાંઈ બેસી રહેવું, એમાં કાર્મિક-
 ક્ત્યા નથી. સંસારભવદ્વારમાં રહેનારા લોકો સંસારભવદ્વારનો
 ઉદ્યોગ કરતાં જવકાસ મળે તો જવકાસ જવકાસ મેળવીને પણ
 પરભોજ મદદ ઉદ્યોગ કરી શકે છે પણ જેમણે સંસારભવદ્વારનો
 સંબંધ છોડી નાંખ્યો છે તે સંસારભવદ્વારનાં મર્મોમાં ઉદ્યોગ કરી
 શકતા નથી. પણ જેમણે સંસારભવદ્વાર છોડ્યો નથી, હું, માડ
 ધર છે આ મારા પુત્રો છે આ મારા નોકરો છે આદિ ભવદ્વા-
 રનું મમત્વ છે તે લોકો મરતું કામ નોકર-જાકરનું છે એમ મની
 પોતાને જારક સમારકના પાપથી બચી જએલા માને છે એ તેમનું
 કર્મનું અપમાન જ જણાવે છે.

“ પિતાજી ! જ્યારે આ મારું ધર છે એમ હું માનું છું ત્યારે ધરનું કામ પણ મારે કરવું જ જોઈએ. હા, જે કામ મારાથી થઈ શકતું ન હોય તે કામ કરવામા હું ખીજની સહાયતા લઉં એ વાત જુદી છે પણ ‘ આ કામ મારું નથી પણ નોકર-ચાકરને કરવાનું છે. હું તો ધરની માલિક છું એટલે મારાથી ધરનું કામ શી રીતે થઈ શકે ! એ તો જે નોકર-ચાકર હોય તે જ ધરનું કામકાજ કરે ’ આદિ વિચારથી ધરનું કામકાજ પોતે ન કરતા, નોકર-ચાકરને કામ સોંપવું અને તેમા જ પોતાનું સ્વામિત્વ અને ગૌરવ માનવું એ તો બહુ જ હલકી ભાવના છે આવી હલકી ભાવનાથી જ ઊચ-નીચનો ભેદભાવ મનમા જાગે છે, ખોટું અભિમાન આવે છે અને પાપમા વધારો થાય છે વળી, નોકર-ચાકર પાસે કામ કરાવવાથી પાપ પોતાને લાગતું નથી એ માન્યતા પણ ભૂલભરેલી છે કારણકે જ્યારે પોતાના હાથે સાવધાનીપૂર્વક કામ કરવામા આવે છે ત્યારે પાપ ઓછું લાગે છે અને નોકરચાકર પાસે કામ કરાવવામા આવે છે તો ખેદ-રકારી બહુ વધી જાય છે અને પરિણામે વિશેષ પાપ થાય છે માટે પિતાજી ! પોતાના ધરનું કામ પોતાના હાથે કરું છું તો પાપ ઓછું થાય છે, કારણકે હું ધર્મનો વિચાર કરી વિવેકપૂર્વક દરેક પ્રવૃત્તિ કરું છું. જ્યારે મારી માફક નોકર-ચાકર મારા જેટલો વિવેક રાખી શકે નહિ એટલે પાપ વધારે થાય માટે જે કામ હું થોડા પાપમાં પૂરું કરું છું તે જ કામ નોકર-ચાકર પાસે આપ કહો છો તેમ કરાવું તો મહાપાપ થાય આ સિવાય જ્યારે માલિક પોતે પોતાના હાથે કામ કરે છે ત્યારે તેનો પ્રભાવ નોકર-ચાકર ઉપર પણ પડે છે અને જે નોકર-ચાકર ઉપર જ બહુ કામ મૂકી દેવામા આવે અને પોતાના હાથે જરા પણ કામ કરવામાં ન આવે તો પરત્રતા આપણે ભોગવવી પડે, એટલું જ નહિ, નોકર-ચાકર પણ માલિકનું કામ આપણા વિના ચાલશે નહિ એમ જાણી ખેદગ્રસ્ત થઈ જશે. આ પ્રમાણે પોતાનું કામ ખીજને આધારે મૂકી દેવાથી પરત્રતા ભોગવવી પડે છે અને

કામ ન કરવાને કારણે હરીર પ્રમાણે અને અકર્મણ્ય નથી બંધાવી
રેણી પણ નથી બંધ છે આ પ્રમાણે પોતાના હાથે કામ ન
કરવાથી અને બીજા ઉપર આધાર રાખવાથી કામ પણ સારું નહિ
થાય અને મનમાં સંતાપ રજા કરશે. જાણવા નોકરો અને તેણે કામ
કરે તેથી સંતોષ માનવા પડશે. જાણવા તેમની સાથે ક્ષેત્રક્રમ
કરવો પડશે પિતાશ્રી ! આ પ્રમાણે પોતાના હાથે કામ ન કરવાથી
અનેક અનર્થો ઊભા થાય છે.

“ પિતાશ્રી ! ધરણુ કેઈ પણ કામ કરવામાં અને દરમ આવી
નથી તેમ કામ મારું નથી એ તો નોકર-ચાકરનું જ છે જેવી
ભેદભાવના પણ મારા મનમાં પેદા થતી નથી. અને હાથે કામ કરી
જોઈ નોકર-ચાકર પણ સારી રીતે સમજાવવા છે કે અને કામ
નહિ કરીએ તો જેમનું કામ કર્મ અટકવાનું નથી. અને તેથી
તેઓ પોતાની મેલે મણું કામ બરાબર વિવેકપૂર્વક કરી નાંખે છે
કે મારા હાથે કામ કરી તેમની સાથે અપદર્શ ઊભો કરું છું તો કે
અપદર્શ ઊભો કરી હું અકર્મણ્ય થઈ જોકે બાહ્ય બેસી નહીં તો
તો નોકર-ચાકર પણ એ અપદર્શ પ્રમાણે કામ ન કરે. પણ કે
પેસે પણ તેમની સાથે કામ કરતી રહું છું એટલે અપદર્શ પ્રમાણે
કામ પણ થાય છે કામ કરવામાં કેઈને ભેદભાવ પણ બંધાતો
નથી અને આ કામ બરાબર છે કે હાથે છે એવી ઘણ-ઘણીજાણ
લાગતા પણ પેદા થતી નથી આ પ્રમાણે ધરણુ કામ કરવામાં અને
આનંદ આવે છે. એ કે મારા હાથે કામ ન કરત અને કેવળ
બીજાને કામ કરવાની આજ્ઞા જ આપ્યા કરત તો ઘોઘાને મારા
પ્રત્યે સમાન પ્રવૃત્ત નહિ અને કે પણ ચિઆચરિણી કહેવાત
કે નધાને મારા બનવામાં આત્મા સમાન છે એમ કહું પણ
તેમના પ્રત્યે કુર્બનદાર કરું નોકર-ચાકરના અપદર્શને હાથે અથવા
બીજા સમજી અને પોતાના આત્માને ઊભો મારું તો નિ ચોખ્ખો

મિથ્યાચાર જ કર્યો કહેવાય હું આ પ્રકારનો મિથ્યાચાર કરી પાપ પ્રવૃત્તિ કરવાનું ઉચિત સમજતી નથી

“પિતાજી! આપે મને માળા લઈ પરમાત્માનું ભજન કરવાનું કહ્યું પણ હું પરમાત્માનું ભજન કરવું ખરાબ સમજતી નથી પણ આત્માને કલ્યાણ કરનારું હોવાથી સારું જ સમજું છું પણ કર્તવ્યના પાલનની સાથે પરમાત્માનું ભજન કરવું જોઈએ એમ હું માનું છું પોતાના માથે જે કર્તવ્યનો ભાર છે એ કર્તવ્યનું ખરાબર પાલન કરી પરમાત્માનું ભજન કરવું એ સારું છે, પણ પરમાત્માના ભજનને નામે પોતાના કર્તવ્યની ઉપેક્ષા કરવી, પોતાના માથે જ કર્તવ્યનો ભાર છે તેને વહન ન કરવો ને પરમાત્માના નામે ખોટી પ્રવૃત્તિ કરવી એ પરમાત્માના ભજનના નામે ઢોગ કરવા સમાન છે હું મારા બધાં કામ કરતી વખતે પરમાત્માને યાદ કરું છું. ને પરમાત્માને યાદ કરતી વખતે હું બધા કામો ખરાબર કરું છું. પરમાત્માનું ભજન કરવાનો ઉદ્દેશ વ્યવહારમાં તેમને યાદ કરવાનો છે. થોડોક વખત આસન ઉપર બેસી પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું અને પછી વ્યવહારમાં પરમાત્માને ભૂલી જવું એ સાચું સ્મરણ નથી. વ્યવહાર કરતી વખતે પરમાત્માને યાદ રાખવાથી, તેમને ન ભૂલ્યાથી કૂડ-કપટ વગેરેનું પાપાચરણ થતું નથી, પ્રત્યેક કાર્યમાં વિવેક રહે છે અને તેથી અદ્વિપારભથી ચર્ધ શકે એવા કાર્યમાં મહારાજ કરવો પડતો નથી. આ પ્રમાણે દરેક કામ કરતી વખતે જ હું પરમાત્માનું ભજન કરી લઉં છું માટે ધરતું કામ છોડી દઈ પરમાત્માનું ભજન કરવાની વાત આપ મને કરો નહિ મારી માતાએ કર્મવાદની મને જે શિક્ષા આપી છે તેનું જ હું ખરાબર પાલન કરું છું જે લોકો એમ તો હમેશા પરમાત્માનું સ્મરણ કરે છે પરંતુ વ્યવહારમાં પરમાત્માને ભૂલી જઈ ન કરવા જેવા કામો કરે છે ને ‘પરમાત્મા નથી’ એમ માની એવા ખરાબ કામ કરતા અચકાતા પણ નથી, તે લોકો પરમાત્મા અને ધર્મનું અપમાન કરે છે. હું ધર્મનું અને પરમાત્માનું અપમાન કરવા ચાહતી નથી તમે

મને કામ કરતી જોઈ એમ માનતા હશે કે હું કદ સહન કરી શકી
 છું અને તેથી કદાચ કુરુક્ષેત્રના પીરાણને મને ધરતુ કામ જોઈ
 રહેતુ તમે કહ્યું હશે પણ પિતાજી ! મને ધરતુ કામ કરતો જ
 પણ દુઃખ લાગતું નથી પણ આનંદ આવે છે માટે તમે મારા વિષે
 જરા પણ ચિન્તા કરશો નહિ. ”

વસુમતિનો ખુલાસો સાંભળી સેનાપતિને દુઃખ થતું અને સારું
 સાથે આનંદ પણ થતો. મેં વસુમતિને પોતાના ધર્મથી સુદી બક્ષિતી
 વાત કહી માટે કહ્યો કે આ વિચારથી તેને દુઃખ થતું અને વસુમતિને
 ઉપદેશ તે કારણે સાંભળવા મળ્યો એ વિચારથી તેને આનંદ થતો તે મેં
 હાથ જોડી વસુમતિને કહેવા લાગ્યો કે “ હે ! ભગવતી ! હે મારાબા !
 મને ક્ષમા કર મારા મનમાં તારા પ્રતિ જરા પણ ભેદભાવ નહોતો
 તે સાધારણ રીતે જ એમ કહ્યું હતું કે તારા મારા ઉપર અસ્તિત્વ
 ઉપકાર થએલો છે મેં તને આ પ્રમાણે કહ્યું એ એક રીતે ઠી
 કહ્યું કારણકે જો મેં તને એ પ્રમાણે કહ્યું ન હોત તો મને તારા
 ઉપદેશ સાંભળવાનો જે અવસર મળ્યો તે કેમ મળત ? આજે તારા
 ઉપદેશ સાંભળી હું ધર્મને માર્ગ સમજી શક્યો છું. અત્યાર સુધી
 હું આજ્ઞાને જે કામચલાને જ ધર્મ માની બેઠો હતો પણ આજે તે
 મારો જામ થઈ ગયો અને પ્રવલ્લમાં ૮ ધર્મ છે તે મને આજે સમજાઈ
 આજે તારા આ સુદુષ્ટ સાંભળી મારા જીવનમાં નવું મેવન આવ્યું
 છે હવેથી હું મારા જીવનને આજ્ઞાસમાં બર્ષ સુધાવીશ નહિ અને
 નિષ્કારણ બીજા ઉપર કુક્રમ ચલાવીશ નહિ. નોકરચાકોરના
 આત્માને હલકા અને નીચ ઠાટીના ગણીશ નહિ અને મને પોતાને
 ઉચ્ચ માનીશ નહિ. હવેથી જામુક કામ મારાથી બની જ ન શકે અમુક
 કામ નોકરચાકોરનું જ એમ માનીશ નહિ પણ હું પોતે જ ઉચ્ચગતિ
 અને પ્રવલ્લથી રહીશ.

આ પ્રમાણે સેનાપતિ વસુમતિનો ઉપકાર માની અને તેના

પ્રતિ કૃતઘતાનો ભાવ બતાવતો ત્યાથી ચાલ્યો ગયો અને વસુમતિ
ઊઠી પોતાના કામમા લાગી ગઈ. પણ સેનાપતિની સ્ત્રીના હૃદયમાં
વસુમતિ પ્રત્યેનો સદેહ વધવાને કારણે અશાન્તિ વધવા લાગી. કહ્યું
પણ છે કે —

અવગુણ કો ડમગો ગહત ગુણ ન ગહત સલ લોગ ।

રસ્ત પિયત પય ના પિયત, લેગો પયોધર જૌક ॥

અર્થાત—સજ્જનો અવગુણને પણ ગ્રહણ કરે છે જ્યારે દુર્જન મનુ-
ષ્યો ગુણોને પણ ગ્રહણ કરતા નથી.

આ જ પ્રમાણે સેનાપતિ અને વસુમતિ વચ્ચે શસ્ત્રેષી ધર્મવાર્તા
જીવનમાં સુધાર કરી નાખે એવી હતી, પણ સેનાપતિની સ્ત્રીએ તેના
સવળો અર્થ લેવાને બદલે અવળાજ અર્થ લીધો અને પોતાની
રુચિ પ્રમાણે તે અર્થને ઘટાવ્યો તે મનમાં વિચારવા લાગી કે, “બસ !
હવે તો એ વાત તદ્દન નક્કી થઈ ગઈ કે, ‘આ છોકરી હવે મારા
પતિની દેવી, ભગવતી, આરાધ્યા અને આ ધરની માલિક બની ગઈ
છે’ તે મારા પતિને કહે છે કે, ‘આ ધર તો માત્ર જ છે તમારા
મનમાં ભેદભાવ કેમ છે ?’ પતિએ પણ આ વાત સ્વોકારી લીધી
છે. હવે બાકી જ શું રહ્યું ? જો કે તેનો વ્યવહાર હજી બહાર આવ્યો
નથી પણ જો તે થોડા દિવસ આ વરમાં વધારે રહી તો તો જરૂર
તે આ ધરની માલિક થઈ બેસશે ! પતિ, નોકરચાકર વગેરે બધા
લોકો તેના પક્ષમાં જ છે ધરનું બધું કામકાજ પણ તેના પોતાના જ
હાથમાં છે મારા હાથમાં તો કાંઈ નથી. એટલે થોડા દિવસ પછી
કાતો મારે આ ધરમાંથી નીકળી જવું પડશે અથવા તેની દાસી થઈ
મારે જીવન વીતાવવું પડશે આવી ભરજોમનવાળી સુદર, સુકોમળ
ખીજ કાંઈ પણ સ્ત્રી આટલું કામ કદાપિ કરી ન શકે પણ આ તો
પોતાને જ આ ધરની માલિક સમજે છે અને તેથી જ પોતાનું ધર

માની પોતાના શરીર વગેરેની પરવા કર્યા વિના આટલું બધું કામ કરે છે. ખરેખર ! આ સ્ત્રી મારે મધિ તો ઝેરી નામણની સમાન છે. જો મારે જાણિ સકદથી જમવું હોય અને મારું જીવિત્ત મારે મુખરું હોય તો આ સ્ત્રીને કાઈ પણ ઉપાયે આ ધરમાંથી નિકાર કરી નોંધજો અને મારા પતિનો તથા તે ઊઠારીનો કાઈ દિવસ ચેળાપ ન ન થાય એવો મારે ઉપાય ચેળવો નોંધજો.

આ પ્રમાણે અનેક સહસ્રવિહસ્ય કરી સેનાપતિની સ્ત્રી જેલ નિર્ધાર ઉપર આવી કે “આ ઊઠારી મેલુ છે ! કોની ઊઠારી છે ! તેનું નામ શું છે અને મારે મેર શા મારે આવી છે તે મારે સર્વ પ્રયત્ન જાણવું નોંધજો. આજ દિવસ સુધી ચારા પતિ જેને પુત્રી-પુત્રી કહી મોઝાને છે પણ કાઈ દિવસ વેમણે જો ઊઠારીનું નામ કે દેહાણું જતાખું નહિ તેમ આ ઊઠારીજે પણ કાઈ દિવસ પોતાને પરિત્યજ આપો. નથી. મધિ તેનું નામ કામ ન જાણવામાં જરૂર કાઈ છત્રું રક્ત્ય રહેલું હોવું નોંધજો. મધિ આ ઊઠારીને જ જેલું નામ કામ પૂછી હેવું નોંધજો.”

વસુમતિ, ધરની જવરજા કરી રહી હતી એટલામાં સેનાપતિની સ્ત્રી, કોમળી હાથમેળ કાઈ કામ કર રૂપ પાસવું કરી તેની પાસે આવી અને વસુમતિના હાથ પકડી કહેવા લાગી કે “જરૂર ! ઊઠારી ! તારું નામ શું છે અને કાંઈ નાતજાતની છે તે જાણ ! તું કાંઈ જાણી છે ! તારા માતાપિતાનું નામ શું છે ! અને તેઓ કાંઈ રહે છે ! એ કહે !”

સેનાપતિની સ્ત્રી આ પ્રમાણે અમાનક પ્રશ્ન પૂછવા લાગી તેથી વસુમતિ તેનું કશું કારણ સમજી શકી નહિ. તે તો પોતે જોની જોત્રી છે તેવી જ તે પણ જોણી હતી. સ્ત્રી તે સમજી હતી એટલે આ પ્રમાણે સેનાપતિની સ્ત્રીના અવધાર તથા પ્રશ્ન પૂછવાની રીતભાવ જોઈ વસુમતિને પહેલાં તો અચર્ય થયું પણ તે મનરાઈ નહિ ને સ્વાભાવિક સરભલા તે

નમ્રતાપૂર્વક તેણે જવાબ આપ્યો કે, “ માતાજી ! તમે તમારી પુત્રીને આવા પ્રશ્નો કેમ પૂછો છો ? મારી માતા તો તમે જ છો જે પાલન-પોષણ કરે તે જ માતાપિતા છે અને મારુ પાલનપોષણ તમે તથા પિતાજી કરો છો એટલા માટે તમે મારી માતા છો, અને પિતાજી માગ પિતા છે મારુ ઘર પણ આ જ છે. આ જ પ્રમાણે મારી જાતિ પણ તમારી જે જાતિ છે તે જ છે, તથા જે નામથી મને તમે બોલાવો છો તે જ મારુ નામ છે. તમે તથા મારા પિતાએ મારું નામ ‘ પુત્રી ’ રાખ્યું છે અને એ જ નામથી તમે મને બોલાવો છો અને હું બોલુ છું એટલે મારું નામ ‘ પુત્રી ’ છે. આ બધી વાત તો તમે જાણો છો અને પહેલાં પણ મને આ વિષે પૂછ્યું હતું તો પછી આજે ફરી એ પ્રશ્નો પૂછવાનું કેટલું કેમ લીધું ? ”

વસુમતિએ જે ઉત્તર આપ્યો તે પથ્થર જેવા હૃદયવાળાને પણ પીગળાવી દે એવો હતો પણ ક્રોધમા પોતાનું બાન ભૂલી ગયેલી સેનાપતિની સ્ત્રીને તેની જરા પણ અમર ન થઈ વસુમતિનો ઉત્તર સાંભળી તે એકદમ તાડૂકી ઊઠી અને વસુમતિના હાથને છટકાવી દઈ જોરથી બોલી ઊઠી કે, “ બિચારી ! મારી પુત્રી થવા આવી છે ! જોને એની સિક્કલ ! ફોણ જાણે કંઈ જાતની છે ! ક્યા પેદા થયેલી છે ! ક્યા કુળની છે તે તો કાંઈ બતાવતી નથી, અને ‘ હું તો તમારી પુત્રી તથા આ ઘર મારુ જ છે ’ એમ કહે છે ! ઉપરથી તો બિચારી પુત્રી થવા આવી છે અને હૃદયમા તો મારો શોકચ બનવાની બાવના સેવે છે ! આજે બધી વાતો સાંભળી, હું કાંઈ તારા ચકાવામાં ભૂલી પડી જાઉં એમ નથી ! તું મારુ સૌભાગ્ય-સુખ લૂટવા આવી છો તે હું બધું જાણી ગઈ છું ”

સેનાપતિની સ્ત્રી આ પ્રમાણે જોરજોરથી બકવા લાગી અને કહેવા લાગી કે, “ જ્યાંસુધી તું મારા ઘરમાથી નીકળીશ નહિ ત્યાંસુધી હું અજનજળ પણ લેવાતી નથી ચાલો જાણો મારી ... ”

સોમ મોઝખણે માલતાજી સુપાટી લાખ્યા છે પણ મારે ત્યાં જા મારી
 શોધખળાવી છે । અને જ્યાં તો મારું જ પર છે એમ કહી પોતે જ
 મારા ધરની ખાલિકા જનવા તૈયાર થઈ ગઈ છે । જો હું પહેલેથી જ
 વિશે સાવધાન ન રહેતો તો તો અને મોઝ જ દિવસોમાં ધરની નકાર
 કહી મૂકત જાય જાને પોતાની કાસી જનાવી દેત । જ્યાં તે સારું
 થયું કે હું સમજાવે ચેતી થઈ દેવે તે જ્યાં રાંધેને કારણભર્યું
 મેજા મોઝીસ અને જ્યાંસુધી તે મેજાથી નહિ ત્યાંસુધી ખાઈ
 નહિ જાને પીઈસ પણ નહિ ।

સેનાપતિની ઓજે જ્યાં પ્રમાણે ઘોષાટ કરી જાણુ ધર વચ્ચે
 ધકકુ ધરના જાણા ઘોષા એવું વિચારણ રૂપ જોઈ દિશક થઈ જ્યાં
 અને વસુમતિ ઉપર કલક-જ્યારેપ મૂકવાને કારણે તેને પિકારણ
 લાખ્યા । સેનાપતિની જી તો ત્રિપાથરિય દેવાળીને ઓઢાં લઈ મેઝી
 થઈ પોતાની જી જ્યાંજો ત્રણ કપિત થઈ છે અને ઓઢાં પકડી
 બેઠી છે । એ સમાચાર સેનાપતિને મળતાં જ તે ઘેર જાણે પોતાની
 જીને જાણું વિચારણ રૂપ ધારણ કરેલી જોઈ સેનાપતિને ધકકુ જ
 જાણ્યું થયું । તેણે પોતાની પત્નીને પૂછ્યું કે : જરે । જાણે વચ્ચે
 એવું શું જાણું છે કે તે જાણું વિચારણ રૂપ ધારણ કર્યું છે । પત્નીએ
 જ્યાં પ્રજા સાંભળી સેનાપતિની જીનો પાશો કોણે મડી ગયો તે
 કહેવા લાગ્યો કે “ મારું રૂપ તો વિચારણ છે અને જ્યાં રાંધું રૂપ
 સારું છે અહીં જ તમે જોને ધરમાં રાખી મોઝા છે । તે સારી છે
 અને હું જરાગ છું વાસ્તવમાં જો અને જરાગ ન સમજવા કોઈ
 તો જોને જાણી લાવત જ જા મરિ જાને ધરની ખાલિકા પણ જા
 મરિ જનાવત । જોને મારી શોધખળાવવા મરિ જ તમે લાખ્યા છે ।
 જો તો મારું સોજાજ સુખ તુલવા જાણી છે જો હું સારી રીતે જાણ
 છું એટલા મરિ મે નિશ્ચય કર્યો છે કે જા તો જો જ જા ધરમાં રહે ને
 જા તો હું જ જા ધરમાં રહું । જાને ધરમાંથી નકાર કહીને ત્યારે જ હું
 જાજાજા મરણ કરીશ । જાણે જોને ધરમાંથી કાઢવા માગ્યો અને સંતોષ

થશે નહિ કારણકે જો તમે આ ધરમાંથી કાઢી ખીજના ધરમાં મૂકી આવો તો તો તમારો અને એનો સબધ જળવાઈ રહે અને મારા માથે જે સકટ છે તે તો ઊભુ જ રહે. વળી, ચપાની લડાઈમાંથી આ દુષ્ટાને ન લાવત તો ખીજ સૈનિકાની માફક તમે પણ ધણું દ્રવ્ય લાવત પણ આ દુષ્ટાને કારણે મારા ધરમાં ચપાની લૂટમાંથી કાંઈ દ્રવ્ય પણ આવ્યું નથી. માટે જ્યાંસુધી આ દુષ્ટાને બળરમાં વેચી નાખીને વીસ લાખ સોનામહોર નહિ લાવો ત્યાંસુધી હું અન્નજલ પણ ગ્રહણ કરીશ નહિ અને બધે ઠેકાણે એ વાત છતી કરીશ કે, ‘મારા પતિ કાણુ જાણે કાંઈની છોકરીને ઉપાડી લાવ્યા છે અને ધરમાં રાખી બેઠા છે.’ અત્યારસુધી તો બધું મારું બોળપણમાં જ ગયું. તમારી અને આ દુષ્ટાની કપટબાજી સમજી શકી ન હતી પણ હવે હું તમારી બધી કપટબાજી સમજી ગઈ છું. તમે તો કપટી છો જ પણ આ રાડ પણ એવી કપટી છે કે તેની વાત જ પૂછો નહિ! એ તો એવી કપટી અને લુચ્ચી છે કે મારી આગળ મીઠું મીઠું બોલે છે અને મને પટાવે છે હું એના કામમાં કાંઈ દોષ બતાવું છું કે કાંઈ કડવું વચન કહું છું તો ખી ખી હસવા મંડી પડે છે અને ક્રોધ પણ કરતી નથી! ક્રોધ કરે પણ કોની ઉપર? એ તો આ ધરનું માલિક બનવું હતું! જો ક્રોધ કરી મારી સામે લડાઈ-ઝગડો કરે તો ધરની માલિક શી રીતે બની શકે? તમારું અને આ રાડનું ફૂડ-કપટ હું બરાબર સમજી ગઈ છું માટે હવે તો મને ત્યારે જ સતોષ થશે, અને ત્યારે જ હું અન્નજલ ગ્રહણ કરીશ કે જ્યારે આ રાડને આ ધરમાંથી બહાર કાઢી બળરમાં વેચીને મને વીસ લાખ સોનામહોર લાવી આપશે.

સોમ શોભાયેલા માલતાજી સિપાહી સામ્યા છે પણ મારે ત્યાં જા પારી
 શોભાયેલી છે । અને આ તો મારું જ ઘર છે એમ કહી ચેલે જ
 મારા મરની માલિક બનવા તૈયાર થઈ ગઈ છે ને હું પહેલેથી જ
 વિશે સાવધાન ન રહેત તો તો અને શોભા જ દિવસોમાં મરની નહાર
 કહી મુક્ત બનવા મને પોતાની ઘસી બનાવી દેત ત્યાં તો સારું
 થયું કે હું સમયસર મેલી જઈ હવે તો આ રાંધેને ભરખરમાં
 વેળા મોકલી આપે અને જ્યાંથી તે વેળાથી નહિ ત્યાંથી જાઈ
 નહિ અને પીછે પળ નહિ

સેનાપતિની કીર્તિ આ પ્રમાણે વર્ણવેલી હતી આપુ મર મરની
 મર મરની બધા લોકો એવું વિચારણ રૂપ નેઈ રિકમ્પર્સ થઈ ગયા
 અને વસુમતિ સિપા કલકલ-આરોપ મુકવને કારણે તેને પ્રિયતમ
 શાખા સેનાપતિની કીર્તિ તો વિષાદગ્રસ્ત દેહાળીને કીર્તિ થઈ નેત્રી
 જઈ પોતાની કીર્તિ આજે મહુ કુચિત થઈ છે અને કીર્તિ પછી
 બેઠી છે એ સમાચાર સેનાપતિને મળતાં જ તે ઘેર બાળ્યો પોતાની
 કીર્તિ આજું વિચારણ રૂપ મારણ કરેલી નેઈ સેનાપતિને થઈ જ
 બાળ્યું થયું । તેણે પોતાની પત્નીને પૂછ્યું કે, “બરે! બાળ્યું થયું
 એવું શું બન્યું છે કે તે આજું વિચારણ રૂપ મારણ થયું છે ।” પતિને
 આ પ્રશ્ન સાંભળી સેનાપતિની કીર્તિ પાસે બેઠો મહી મહેલ તે
 કહેવા લાગ્યો કે “મારું રૂપ તો વિચારણ છે અને આ રાંધું રૂપ
 સારું છે એટલે જ તમે એને મરમાં રાખી મેલો છો । તે સારી છે
 અને હું ખગલ છું વસ્તવમાં એ મને ખરાબ ન લાગેલા દેહ
 તો એને જ્યાં લાગત જ શા મારે અને મરની માલિકે પણ શા
 મારે બનાવત । એને મારી શોભા બનવા મારે જ તમે લાખા છો ।
 એ તો મારું સૌભાગ્ય મુજ લાખા બાળી છે એ હું સારી રીતે જાણ
 છું એટલા માટે એ નિશ્ચય થઈ છે કે હાં તો એ જ આ મરમાં રહે ને
 હાં તો હું જ આ મરમાં રહું । અને મરમાંથી બહાર કાઢેલા ત્યારે જ હું
 બાળ્યું થઈ જાઉં નહિ એને મરમાંથી કાઢવા માનવી મને સંતોષ

થશે નહિ કારણકે જો તમે આ ધરમાથી કાઢી ખીજના ધરમાં મૂકી આવો તો તો તમારો અને એનો સંબંધ જળવાઈ રહે અને મારા માથે જે સકટ છે તે તો ઊભુ જ રહે. વળી, ચપાની લડાઈમાંથી આ દુષ્ટાને ન લાવત તો ખીજ સૈનિકાની માફક તમે પણ ધણું દ્રવ્ય લાવત પણ આ દુષ્ટાને કારણે મારા ધરમાં ચપાની લૂટમાંથી કાંઈ દ્રવ્ય પણ આવ્યું નથી માટે જ્યાસુધી આ દુષ્ટાને બળરમા વેચી નાખીને વીસ લાખ સોનામહોર નહિ લાવો ત્યાસુધી હું અન્નજલ પણ ગ્રહણ કરીશ નહિ અને બધે ઠેકાણે એ વાત છતી કરીશ કે, 'મારા પતિ કાણ જાણે કાંઈની છોકરીને ઉપાડી લાવ્યા છે અને ધરમા રાખી બેઠા છે।' અત્યારસુધી તો બધું મારું બોળપણુમા જ ગયું. તમારી અને આ દુષ્ટાની કપટખાલ સમજી શકી ન હતી પણ હવે હું તમારી બધી કપટખાલ સમજી ગઈ છું. તમે તો કપટી છો જ પણ આ રાડ પણ એવી કપટી છે કે તેની વાત જ પૂછો નહિ! એ તો એવી કપટી અને લુચ્ચી છે કે મારી આગળ મીઠું મીઠું બોલે છે અને મને પટાવે છે હું એના કામમા કાંઈ દોષ બતાવું છું કે કાંઈ કડવું વચન કહું છું તો ખી ખી હસવા મંડી પડે છે અને ક્રોધ પણ કરતી નથી! ક્રોધ કરે પણ કાની ઉપર? એ તો આ ધરનું માલિક બનવું હતું! જો ક્રોધ કરી મારી સામે લડાઈ-ઝગડો કરે તો ધરની માલિક થી રીતે બની શકે? તમારું અને આ રાડનું કૂડ-કપટ હું બરાબર સમજી ગઈ છું માટે હવે તો મને ત્યારે જ સંતોષ થશે, અને ત્યારે જ હું અન્નજલ ગ્રહણ કરીશ કે જ્યારે આ રાડને આ ધરમાંથી બહાર કાઢી બળરમા વેચીને મને વીસ લાખ સોનામહોર લાવી આપશે.

પ્રકરણ :

[૧૧]

બનારમાં

સુસારમાં રજા દેવાનું છે કે નહીં, જોઈ વસ્તુનું મહત્વ,
તેની વિશેષતા, અને તેના કુલ જાણી નથી તે તે વસ્તુને જાણ
કરી નથી, નહીં જાણ કરે છે જાણ તો તે જ કરે છે કે નહીં
તે વસ્તુના કુલને જાણે છે સમજે છે અને મારે જા પ્રસિદ્ધ મહેનત
છે કે—શીશી જાણમાં લાગીને મેલી દેખાતે તેને જાઈ પસંદ
છે સમજ તેને ફક્ત મારે તે પર લાગેને માર કરે છે અને
જાણે તે ફક્ત નથી ત્યારે તેને જાણીને, જોઈને તથા તાણ
જાણીને ફક્ત કે છે પરંતુ જાણીને જાણે જાણીને જાણે
તેની જાણ જાણી જાણી પહેરે છે સંસારમાં મેલીને કિમતી
માનવામાં જાણે છે અને જાણીને કિમતી કિમતી જાણી નથી
પરંતુ જાણ મેલીની વિશેષતા, તેના કુલ તથા તેના મહત્વને
જાણી નથી, જોઈને મારે તેને તે ફક્ત કે છે અને જાણીને
જાણી કરે છે

બરાબર આજ બાબત રથીની સ્ત્રી સંબંધમાં પણ હતી તે પણ નહોતી જાણતી કે વસુમતિ કાણ છે, તેનામાં શી વિશેષતા છે, તેને લીધે મારા પતિમાં કઈ જાતના સુધારા થયા છે, તથા તેણે આ ઘર પણ કેવું બનાવી દીધું છે જો કે વસુમતિએ જે સુધારો કરી દીધો હતો, તે પ્રત્યક્ષ ધર જ બતાવી આપતું હતું, પણ રથીની સ્ત્રી તે સુધારાને દેખતી હોવા છતાં, ન દેખ્યા જેવી હતી. તેમાં વસુમતિ પ્રત્યે શકા અને ઈર્ષ્યા મુખ્યપણે હતી આ કારણથી તેની દષ્ટિ વસુમતિની કાંઈ પણ વિશેષતા તરફ ગઈ જ નહિ. તે તો તેનામાં દોષો જ જોતી રહી.

રથીની સ્ત્રી વસુમતિની સાથે જે વ્યવહાર કરતી હતી, તે તો અજ્ઞાનવશ, સત્યથી અપરિચિત હોવાને લીધે કરતી હતી, પણ વસુમતિ તો તે બધું જાણતી હતી હું કાણ છું, અહીં કેમ આવી છું, અને અહીંની રાણી સાથે મારે શું સગપણ છે, વગેરે બાબતોની તેને માહિતી હતી, છતાં પણ તે રથીની સ્ત્રી પોતાની સાથે જે દુર્બ્યવહાર કરતી હતી, તે શા માટે મહન કરતી હતી ? એ જ કારણે તે આ બધું મહન કરતી હતી કે સત્ય પ્રકટ થઈ જવાથી, જે રથીને મેં મારા પિતા માન્યા છે તેને આક્રમક બિતરસુ પડશે. વસુમતિ કાંઈ હલકી જાતિ કે હલકા કુળની ન હતી, કે જેથી તેને રથીની સ્ત્રીના પૂછવાથી પોતાનું નામ, ઠેકાણું બતાવવામાં સંકેત થાય, અને એ જ કારણે તેણે પોતાનું નામ, ઠેકાણું ન બતાવ્યું હોય તેણે પોતાનું ઠેકાણું એટલા માટે ન બતાવ્યું કે આ રથીની સ્ત્રી મારું નામ, ઠેકાણું જાણીને સર્વત્ર ખુલ્લું કરશે, જેથી મારા રથીપિતાની બિદગી સકટમાં આવી પડશે કારણકે અહીંની રાણી મૃગાવતી મારી માસી થાય છે, મારું નામ સાંભળીને તે મને અવશ્ય બોલાવશે, અને પછી લાખો શત્રુઓ હોવા છતાં પણ મારા માસા મંતાનિક, આ રથીપિતાને મારું તથા મારી માતાનું અપહરણ કરવા બદલ તથા માતાને ગ્રાણીહત્યા કરાવ્યાના કારણ બદલ, જરૂર

શિક્ષા કરશે. આ જ વિચારથી સ્થાની સ્ત્રીની સમગ્રી વાતો સંભળે, સહન કરી છતાં તેણે પોતાનું નામ કેમણું બતાવ્યું નહિ.

તે તો માનવી હતી કે માતાએ અને જે જે પરિસ્થિતિઓનો સામનો કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે તે પેઠા આ તો માત્ર એક નજીવી જાનત છે ઉપરાંત, સમાવિત છે કે જેમ રામને મર્ધજેવનાં લઈ જવાને માટે કૌશીમાં તેઓને વનમાં મોકલવાની શુદ્ધિ ઉપજ્યાં તેમ આ સ્થિતિ પણ અને અનુકૂળ ક્ષેત્રમાં લઈ જવાને માટે જ ઉત્તમ મર્ધ હોય, નહિ તો માતાને અને ધરમાંથી મદી મૂકવાની બાબતમાં વેગવાની અને બદલામાં વીસ લાખ સોનામહેરો મળવાની શુદ્ધિ ન સંપન્ન. મારા માટે સૌથી પહેલી પ્રસન્નતાની વાત તો એ છે કે માતાએ મારી કિંમત વીસ લાખ સોનામહેરની આપી અને ઘાટી કિંમતની તો ન માની. નાના મોઢે મોટી વાત નીકળવી મુશ્કેલ છે માતાના મોઢે વીસ લાખ સોનામહેરની જે વાત નીકળી છે તે મારા મુંઝવે ભવિષ્યની આજ્ઞાથી જાણે છે માટે મારે માતાની વાતથી અનુભવ જન્યું નોંધે અને માતાને ઉપકાર માનવો નોંધે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી વસુચંદ્રે તે સમયે પણ પ્રસન્નબદ્ધી હતી.

સ્થાની સ્ત્રીએ સ્થાને કહ્યું કે “ હું પ્રતિજ્ઞા લઈ ચૂકી છું કે જ્યારે તમે આ ઊઠારીને વેચીને અને વીસ લાખ સોનામહેરો લાવી આપશો ત્યારે હું અનુકૂળ લઈશ નહિ તો અનુકૂળ નહિ લઈ અને મોટા પર જઈને પોતરીશ કે, મારા પતિ દુરગમી છે અને તે કાણ જાણે ઠાની ઊઠારી ઉઠારી લાખ્યા છે આ ઊઠારીનું ૧૫-૨૦ બતાવી આપે છે કે તે કાંઈ મોટા ધરની જ ઊઠારી છે મારો પોતાર રાજ વગેરે સાંભળશે. ત્યારે આ ઊઠારીનું હરણ કરવાના અપરાધ બદલ રાજ તમને શિક્ષા કરશે અને તમારી બધી જાનરૂ પૂણ્યમાં મળી જશે.”

પોતાની સ્ત્રીની વાત સાલળીને, રથીને ક્રોધ થવો સ્વાભાવિક હતો, પરન્તુ ધાગિણી અને વસુમતિના ઉપદેશથી તેનું જીવન કાર્મ ખીજી જ દિશાપર ઢળી પડ્યું હતું, આ કારણથી તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, “હે સુભગે ! હે સુનયના ! આજે તને શું થયું છે કે તું આ જાતની વાત કરી રહી છે, અને આવી સાક્ષાત્ લક્ષ્મીતુલ્ય કન્યાને ઘરમાંથી કાઢી મૂકવાની વાત કરી રહી છે ? તેની સાથે આટલા બધા દિવસો સુધી તું રહી, છતાં પણ તેના મહત્વની તને સમજણ ન પડી ? મારા સ્વભાવમાં જે પરિવર્તન થયું છે તેની પણ તને શું ખબર ન પડી ? તું તો જાણે જ છે કે, હું પહેલાં કેવા સ્વભાવવાળો હતો, મારામાં કઈ કઈ કુટુંબો હતી અને હું કેવો અભિમાની તથા દુરાચારી હતો ? પણ આ સતીના પ્રતાપે મારો સ્વભાવ તદ્દન જ પલટાઈ ગયો છે. આ ઘર પણ પહેલાં કેવું હતું, અને તેના આવ્યા પછી કેવું બની ગયું ! આ મગળમયી જ્યારથી આવી છે, ત્યારથી આપણે ત્યાં બધી બાબતો આનંદ રહે છે છતાં આજે તને આ કેવી કુબુદ્ધિ બપજી, કે તું તેને કાઢી મૂકવાનું કહે છે ? તું તેના બદલામાં વીસ લાખ સોનામહોરો માગે છે, તેથી એ તો સ્પષ્ટ છે કે તે તેને વીસ લાખ સોનામહોરોની કિંમતની તો માની છે; પરન્તુ ખરી રીતે જોતા, વીસ લાખ સોનામહોરો લઈને તેને વેચવાનો વિચાર કરવો તે કાઠી-ઝોના બદલામાં ચિંતામણી રત્ન આપી દેવા જેવો મૂર્ખતા ભર્યો વિચાર છે તું બુદ્ધિશાળી છે, બધું જાણે છે, સમજે છે, છતાં પણ આજે શું કરવા માટે તત્પર બની છે તે વિચાર અને તારા નિશ્ચયની બાબતમાં એક વાર ફરીથી શાંત ચિત્તે વિચાર કર. હું જે કાર્મ કહી રહ્યો છું, તે તારી આપેલી ધમકીથી ભય પામીને નહિ, પણ એટલા માટે કહી રહ્યો છું કે આવી સતી આપણે ત્યાંથી ન બાંધ, તથા તેને કાઢી મૂકવાના પાપનું નિમિત્ત તું ન બને ”

રથીની સરળતા તથા નમ્રતાપૂર્ણ વાતોથી રથીની સ્ત્રીનું સાહસ

વધારે વધુ. તે વિચારવા લાગી કે, જ્યારે તે મરી સાથે નહ
જન્મ છે અને મને સુખને, સુખના, વગેરે કદી રહેલ છે તેમજ
મારા માટે જાવા અલકારવાળા શબ્દ જાન સુધીમાં કદી પડ
કલા નથી. માત્ર જાને જ જ્યાં દુષ્ટને ધરમાં રહેવા દેવા મારે, મને
જ્યાં જાતના સન્માન લાભ શબ્દ કદી રજા છે પરંતુ હું જ્યાં જાતની
વાતોના સૂચકામાં કેસાઈ લેવી નથી.

રથોની વાતના જવાબમાં રથોની સ્ત્રી કહ્યું જનને કહેવા
લાગી કે. જસ તમારી જો જાધી વાતો રહેવા દો. તમારે મારે સુખને,
સુખના જે હશે તે હશે, તમારો હૃદયમાં જો હું સુખને, સુખના
હોત, તો મને સુખ-સોભાઓ વગેરે રાખવા મારે જ્યાં દુષ્ટને
સા મારે લાગત. તમારે મારે તો જ્યાં કુલ્યા જ સુખને, સુખના છે.
જેથી તો તેની જેટલી પ્રવસા કરી રજા હો કે સંસારમાં જસ
જ્યાં જેક જ સર્વોત્કૃષ્ટ છે જાતની જાધી જીવે. નિરુપ છે જે
બક્તિ વદાથી લાગે છે તેનું પ્રત્યેક કામ સારુ લાગે છે તેનામાં
દુર્ઘટ તો હોવાતો જ નથી, જોઈ લાગે તે બક્તિ મને તેથી
ખરાબ કેમ ન હોય. જો જ પ્રમાણે વસને તે પ્રિય છે તેથી
તમે તેની જાતથી પ્રવસા કરો છો, પણ મારી હૃદયમાં તો તે
પવિત્ર, કુલ્યા અને કુલ્યકુલ્યા છે તેણે મારા ધરમાં જાવતાં જ
મારા મારે તો નરક જેવું દુઃખ લેવન કરી દીધું છે. તેના જાતના
પછી, મને તો પૂછવા જેવું ન રહ્યું—જાણે કે ધરની માલિક
તે જ હોય.

જો હું જરાબર વખતે આવવા ન શકું હોત, તો તેણે તમા
તમે—મને જાણે મને સુખ-સોભાઓ વગેરે રાખીને, જ્યાં
ધરમાંથી કદી ધૂવાનો જ પ્રવસ રચ્યો હોત. હવે હું માત્ર જેટલું
જ કહું છું કે મારી પાસે હવે વધુ ન કંઈ ન જોવાવડાવે. પરંતુ

લઘાઈ એમા જ છે કે વસુમતિને બળરમા વેચીને મને વીસ લાખ સોનામહોરો લાવી આપો. નહિ તો હું હમણા જ જઈને સર્વત્ર પોકારી પોકારીને કહીશ કે જેથી તમને કેટલું દુખ પડશે તે કાંઈ કહી શકાય નહિ ”

જે કે ધારિણી તથા વસુમતિની કૃપાથી રથીના સ્વભાવમા થોડી ધણી નમ્રતા આવી ગઈ હતી, પણ કહેવત છે કે —

અતિશય રગડ કરે જો કોઈ ।

અનલ પ્રકટ અદન તે હોઈ ॥

એ પ્રમાણે પોતાની પત્નીદ્વારા આપવામા આવેલી ધમકી તથા વસુમતી પર કરવામાં આવેલા આક્ષેપો સાંભળીને, રથીને પણ ક્રોધ આવી ગયો તેણે પોતાની ઈતિ કહ્યું કે, “ હું તો તને નમ્રતાથી સમજાવવા માગતો હતો, અને મારી ઈચ્છા હતી કે કોઈ રીતે તું માની જાય પરન્તુ તું તો મારી નમ્રતાનો દુરુપયોગ કરી રહી છું આ સતી પર પણ કલક ચઢાવી રહી છું, અને મને પણ ડર બતાવી રહી છું હું તારી આ જાતની વાતો સાંભળીને બચ પામું તેમ નથી. જા, તારે જે કાંઈ કરવાનું હોય તે કર રાજા વગેરે પાસે ફરિયાદ કરવી હોય તો ખુશીથી કર મને કોઈ જાતનો ડર નથી અને તારા જેવી દુષ્ટા ધરમાથી નીકળી જાય તો એ જ વધારે સારું છે. કોઈ એ ઠીક જ કહ્યું છે કે —

વરં ન દારા ન કદાર દારા

અર્થાત—ઐ ન હોવી તે સારું છે, પણ કઈંશા ઐ હોવી એ સારું નથી

“ એ જ પ્રમાણે, તું ન હો તો જ સારું છે હું તો તને નમ્રતાથી સમજાવી રહ્યો હતો, પણ તું નીચ સ્વભાવની છે, એથી નમ્રતાથી સમજાવતાં તું કયા માને તેમ છે । ખૂબ અનુભવ પછી કોઈએ કહ્યું

છે કે મારે પર નવનીત —નીત માણસો નમતાથી નથી માન્યા,
પણ તેઓ દબાવવાથી જ નમે છે એટલા માટે હું તને સાફ સાફ
કહું છું કે તું મારા પરમાંથી અપારજન નીકળે ન, અને તારી
ધમ્મ દેવ ત્યાં જ તારુ મન માને તેની આજ્ઞા પોષર કર, તમ
તને જ્યાં ઠીક લાગે ત્યાં રહે તારા કહેવાથી હું મારી પુત્રીને અલગ
નહી કરી શકું .

રથી પણ આ પ્રમાણે કોપિત બની લોકો પતિ-પત્નીના
વાચન કયા લાગુ, વસુમતી બનેની વાતો સાંભળી રહી હતી પણ
મતિની જગ્યાએ જે કંઈ બીજું આ દેવ, તો તો તે રથીની વાત
સાંભળાને પુણી વાત, મનમાં તે એવો વિચાર કરત કે આ સ્ત્રી
મારા પર બિનજરૂરી દ્રવ્ય રાખી ક્યેક કર્યા કરે છે અને મારા પર
ખોટું કલક નાખે છે મારે ઠીક છે કે પિતા તેણીને પરમાંથી કઢી
મૂકવાની ક્ષિપ્ત કરી રહ્યા છે તે પરમાંથી નીકળી જશે તો અત્યંત
રાવદિવસનો ક્યેક ખલુ મરી જશે અને તેને તેના પાપનો નાશો
પણ મળી જશે હું પિતાની આજ્ઞા કરીશ, સાધારણ સ્ત્રીને આ
નવન વિચારો કયા સ્વાભાવિક હતા, પણ વસુમતિને આવા વિચારો
ન થતા જે વસુમતિને આ જાતના વિચારો અપત તો તો તે
રથીની સ્ત્રીના ધારત તેવી રીતે નાશો કાઢી શકત, કેમકે રથી વસુ-
મતિને મદદ તથા આજ્ઞાની હિંદી એવો હતો, વસુમતિ પર સર્વ
વિશ્વાસ રાખતો હતો તેને આજ્ઞાએથી માનતો હતો, અને એથી
વસુમતિના કથન પર તે પિતાનું માણુ મળીને પણ આથી કેટલું
પેતાની સ્ત્રીને કઢી મૂકવી અશક્ય તેને માર્ગ જાતની
શિક્ષા કરવી એ તો તેને મન નહીં સરળ ગાળત હતી પરંતુ વસુ-
મતિના મનમાં રથીની સ્ત્રી વિરુદ્ધ માર્ગ જાતના વિચાર ન થતા
તે તો રથીની સ્ત્રીની વાતો સાંભળાને એવું વિચારતી હતી કે,
“ માતા જે કંઈ કહે છે તે ઠીક જ છે તેના હિતમાં મારા પ્રત્યે
વિશ્વાસ ન રહ્યો તે સમજે છે કે આ મારી શૈક્ષણ (સપ્તલીક)

બનવા, મારી પાસેથી મારા પતિને છીનવી લેવા અને મને સુખ સૌભાગ્યથી વચિત રાખવા માટે આવી છે. આ સંદેહને લીધે જ માતા મને ઘરમાંથી કાઢી મૂકવા ઇચ્છે છે. પોતાની શોક્યને દૂર કરવા માટે અને તે દુઃખથી પોતાને બચાવવા માટે સ્ત્રીઓનું જેવું કાર્ય હોય છે, તેવું જ કાર્ય આ રથીની સ્ત્રીનું છે. પિતાજી આ સબધી નકામા જ ક્રોધિષ્ટ બને છે. મારા કારણે માતાને ક્રોધ જાતનું દુઃખ થાય, તે મારે માટે કલકની વાત છે. સત્તાનું કર્તવ્ય છે કે માતા-પિતાને સંતુષ્ટ રાખે. હું તેઓની પુત્રી છું અને તેઓ મારા માતા પિતા છે માટે મારું કર્તવ્ય પણ તે જ છે. હું તો સમજું છું કે માતા મારા કલ્યાણને અર્થ મને કાર્યક્ષેત્રના મોકલવા માટે જ આ બધું કરી રહેલ છે અને મારા ક્રોધ પૂર્વ સુકૃત્યોની પ્રેરણાથી જ માતામા આવી ભાવના ઉત્પન્ન થઈ છે. માટે માતાની ઇચ્છાનુસાર મારે માટે વેચાવું એ જ શ્રેયસ્કર છે. ”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી વસુમતિ, રથી તથા તેની સ્ત્રીની વચ્ચે આવી ઊભી રહી ને નમ્રતાપૂર્વક રથીની સ્ત્રીને કહેવા લાગી કે, “માતા ! તમે ધીરજ રાખો, હું હમણા જ તમારી આજ્ઞાનું પાલન કરીશ તમારા હૃદયમાં મારા માટે એવો સંદેહ થયો છે કે આ મારી શોક્ય બનશે, પણ મારે તમારી શોક્ય બનવું નથી આવી સ્થિતિમાં તમારી આજ્ઞાનું પાલન કરીને વેચાઈ જવામાં અને તમને બ્રમરહિત તથા સંતુષ્ટ કરવામાં મને શું વાધો હોય, બલકે હું તમારી પુત્રી છું, એટલા માટે તમને સતોષ આપવો એ મારું સાધારણ કર્તવ્ય છે. છતાં આ ખાસ કારણ ઉત્પન્ન થયું હોવા છતાં, હું તમારી આજ્ઞાનું પાલન ન કરું, તમને સતોષ ન આપું, તે કેમ સંભવિત હોય ! તમે થોડા વખતને માટે શાંત બની જાવ, કે જેથી હું પિતાજીને સમજાવી લઉં ”

રથીની સ્ત્રીને આ પ્રમાણે કહીને વસુમતિ રથીને કહેવા લાગી કે, “પિતાજી, તમે મારી માતા પર વિના કારણ ક્રોધાયમાન થયા છો

મારી માતાએ મને વેચવાનું કહીને શું અનુચિત કર્યું છે ? તેમણે જ્યારે
 દ્વિપ્તો સુધી મારું રક્ષણ કર્યું, પછી જો તે મારા જાણે વીસ લાખ
 સોનામહોરો મેળવવા હજી તો શું જોડું કરે છે ? તેમની માસ ખર
 ધણી કૃપા છે એથી જ તે મને વીસ લાખ સોનામહોરોમાં જ
 છુટકારો આપે છે નહિ તો હું અનેક જ મો સુધી તેમના
 પ્રભુધી મુકા ન બની શકત મારે તમે મારી સાથે ચાલો, હું
 વેચાવા મારે જાવું છું. માતાએ મારી કિંમત વીસ લાખ સોના
 મહોરોની કરી છે પરંતુ ખરી રીતે મારી કિંમત ઠેકણી છે તે છે
 જાનરમાં જણાશે. મારા વેચાવા વગર માતાને સંતોષ નહિ થાય.
 માતાના હૃદયમાં મને વેચવાની જે વાત ઉત્પન્ન થઈ છે તે જોઈ
 જ્યારે હું પ્રેરણાથી થઈ છોઉં. મારી મારણ જાણ્યું જ્યાં તેણે
 જ્યારે કેવળે કમો મારી, એથી જ માતાએ મને જાનરમાં વેચાવવાનો
 નિશ્ચય કર્યો છે. જો કેટલીએ રાત્રને વનમાં ન મોઝાયા છેતરે
 રાત્રને રાત્ર ન જોવાળત એ જ પ્રમાણે જો માતા મને વેચવા મારે
 ન મોકલે તો હું પણ જા જ ધરની રહી નહીં જા ધરમાં હવે
 મારી નિઃશ્વસ જરૂર પણ નથી રહી. જા ધરનો સુધારો થઈ ગયો
 છે. હવે તો જ્યાં સુધારાની આવશ્યકતા છે ત્યાં જ મારી જરૂર છે.
 જે ધરમાં અંધારું હોય ત્યાં જ દીપકની જરૂર છે. જ્યાં પ્રકાશ છે
 ત્યાં દીપકની જરૂર નથી એ જ પ્રમાણે હવે મારું જ્યાં રહેવું પણ
 નહીં છે મારે તમે મારી સાથે જઈ ચાલો. એથી માતાને જે
 વખત સુધી સંતાપમાં ન રહેવું પડે. ”

વસુમતિની વાતોથી ત્યાં ઉપસ્થિત બધેલા સધળા મોહિત
 હતા. બીજાં બધાં પણ રથીની સી જરૂર જાણે પ્રભુ
 પામે નહિ. વસુમતિની વાતો સાંભળીને તે પોતાના મનમાં તેણે
 જ્યારે કેવળે વિચાર કરવા લાગી, પણ રથીથી જૂન રહી ગયું
 નહિ. તેણે વસુમતિને કહ્યું કે “ પુત્રી તું જા શું કહે છે ? શું જા કા
 જાના કહેવાથી હું તને વેચાવા છો ? તારા જેવી મનગમથી સતીને

મારે ત્યાંથી ચાલી જવા દઉં ? શું હું તને વેચીને હું કન્યાવિક્રેતા કહેવાઉં ? હું આવું કદાપિ નહિ કરી શકું. આ કડકશા ને મારા ધરમાંથી નીકળતી હોય તો ભલે આજે જ તે નીકળી જાય, પરંતુ તેના કહેવાથી હું તને કેમ વેચી શકું ? ”

રથીના કથનના જવાબમાં વસુમતિ બોલી કે, “ પિતાશ્રી ! તમે ભૂલ કરી રહ્યા છો. માતાએ તમને જે ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેને તમે ભૂલી ગયા છો. મેં પણ તમને હમણાં તથા પહેલાં જે કાંઈ કહ્યું છે, તે પણ તમારા ધ્યાનમાં નથી ને તમે મને સતી મગળ-મયી અને લક્ષ્મી માની રહ્યા છો, તો મારા સબધમાં કોઈ જાતની ચિંતા શા માટે કરો છો ? હું જે કાંઈ કહું છું, તે પર વિશ્વાસ કેમ નથી મૂકતા ? મને તમે નથી વેચતા, પણ હું પોતે જ વેચાઉં છું. મારી બાબતમાં માતાને જે સંદેહ થયો છે, તે સંદેહ દૂર કરવો એ મારું પણ કર્તવ્ય છે, અને તમારું પણ કર્તવ્ય છે ને માતાનો સંદેહ દૂર નહિ થાય તો વિના કારણ મને પણ કલક લાગશે અને તમને પણ કલક લાગશે. માટે તમે કોઈ જાતનો ખીજો વિચાર ન કરતાં મારી સાથે ચાલો મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે દરેક શક્ય ઉપાયથી પોતાને કલકથી બચાવે. તો પછી શું આપણે આપણા પર ખોટું કલક લાગવા દઈશું ? તેનાથી બચવાનો ઉપાય શું નહિ કરીએ ? હું દરેક દષ્ટિથી એ જ ઠીક માનું છું કે, માતાની આજ્ઞાનુસાર મારે બજારમાં વેચાઈ જવું જોઈએ, અને એ રીતે માતાનો સંદેહ દૂર કરાવી મને પોતાને તથા તમને મિથ્યા કલકથી બચાવવા જોઈએ, એટલા માટે તમે મારી સાથે ચાલો હું મને વેચીને વીસ લાખ સોનામહોરો અપાવીશ તેલાવીને તમે માતાને આપી દેજો ”

વસુમતિએ રથીને આ પ્રમાણે સમજાવીને શાંત કરી દીધો. રથી વધારે કાંઈ કહી શક્યો નહિ તેણે માત્ર એ જ કહ્યું કે, “ તમને જે યોગ્ય લાગે તે કરો. હું તમારી આજ્ઞાનું પાલન કરવાના છું. ”

કતબ સમક્ષુ પુ "આ પ્રમાણે રથીને અનુકૂળ બનાવી, વસુમતિને રથીની ઓને પ્રણામ કર્યાં. અને કહ્યું " માતા, મારે લીધે તમારે અનેક કષ્ટ સદન કર્યાં પડ્યાં છે હું તે જાણ મારે તમારી કૃપા માત્ર હું અને વિનવિતિ કરું છું કે આ પુત્રી પર તમારી કૃપાદિ ઉમેર્યાં રચા કરે."

વસુમતિએ રથીની ઓને પ્રણામ કર્યાં અને કૃપા પણ માગી, છતાં રથીની ઓ તે નાચિણીની જેમ ક્રુરહર કરતી કરતી સૂચના પણ બેસી રહી. કંઈ પણ બોલી નહિ બ, પોતાના મનમાં જરૂર એટલું બોલતી હતી કે 'આ કુલદાએ મારા પતિને શોધ જ દિવસોમાં કેવા અધિન બનાવી દીધા છે કે તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પતિ કોઈ કામ નથી કરી શકતા. મને આ રીતે વિદ્યુરથી ભેદને તે કરી મર્ષ છે કે મારી જામી શૂન થતો પ્રકટ થઈ જાય છેથી તેણે વેચાવાનું અને પતિએ તેની સાથે જવાનું ક્યારેય હતું છે ને મેં જાણું રુદ્ર સ્વરૂપ સાધારણ કર્યું ન હોત તો તે કદી પણ નીકળત નહિ, એટલું જ નહિ પણ શેષાક દિવસોમાં મને જ ધરમાંથી કાઢી મૂકતા પતિની વાલેથી સ્પષ્ટ સાબિત થાય છે કે વસુમતિને ધરમાં રાખવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને જ પતિ તેને બાળ્ય છે. અને એટલા મારે જ તેઓ કહે છે કે હું તને કાઢી શકું નહિ જલકે તેને જલસે મને કાઢી મૂકવા તૈયાર થઈ જવા હતા. સારુ જ્યુ કે જામ પામીને તે વેચાવા મારે તૈયાર થઈ થઈ નહિ તો પતિએ તો આજે વિષમ સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરી હતી.

રથીની ઓ આ પ્રમાણે પોતાના સ્વભાવવસ્તુસાથે વિચાર કરતી રહી અને વસુમતિ તરફ બાલ નેત્રે ભેટી રહી. તેને પ્રણામ કરીને અને તેની કૃપા માગીને વસુમતિ ધરના જન્ય શાલુસે-નેકરમ્મર પ્રત્યાદિને મળી અને પછી જન્યરમાં જવા મારે નીકળી પડી. તેણે ધરમાંથી નીકળતાં પહેલાં ઘાસીએ પહેરે તેવાં વસ્ત્રો પહેરી લીધાં.

ધરમાથી નીકળતી વખતે તેને લેશમાત્ર પણ ચિંતા ન હતી, પરંતુ પ્રસન્નતા હતી તેણે રથીને કહ્યું કે, “ પિતાજી ! આવો, મારી સાથે ચાલો ” એમ કહીને વસુમતિ ધરમાથી ચાલી નીકળી વસુમતિના ઉપદેશથી આકર્ષાયેલો રથી પણ કાઈ પણ બોલી ન શક્યો તે પણ આખોમાથી આસુઓ સાગતો, ચૂપચાપ વસુમતિની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો.

રથીની માથે લઈને વસુમતિ, કૌશામ્બીની મુખ્ય બજારમાં આવી, બજારના મધ્ય ભાગમાં, ચોરા પર ઊભો થઈ ગઈ અને પોકારી પોકારીને કહેવા લાગી કે, “ બાઈઓ ! હું દાસી છું, મને ખરીદી લ્યો ”

દૃષ્ટિ નીચે ગમ્બીરે, વસુમતિ બજારમાં ઊભી રહીને આ પ્રમાણે પોકારી પોકારીને કહેતી હતી, અને રથી એક તરફ ઊભો રહીને એવો વિચાર કરીને આખોમાથી અશ્રુધારા વહાવી રહ્યો હતો કે, “ હાય, આજે આ સતી તે દુષ્ટાના કારણે મારા ધરમાથી જવા લાગી છે ” વસુમતિનો અવાજ સાંભળીને તેની આસપાસ ઘણા માણસો ભેગા થઈ ગયા સઘળા માણસો તેની સ્થિતિ, તેનું સૌંદર્ય, તેની શારીરિક બનાવટ અને કામગીરી દેખીને આશ્ચર્યચકિત બની ગયા હતા તેઓ વિચાર કરી રહ્યા હતા કે આ કોણ છે ? શું કાઈ દેવ-કન્યા આપણને બધાને છેતરવા તો નથી આવી ? અથવા સ્વર્ગથી પતિત થઈને કાઈ અપ્સરા તો નથી આવી ? અથવા તો આવી કન્યા કદી જોઈ જ નથી આ પ્રમાણે આશ્ચર્યમાં પડીને લોકો વસુમતિને પૂછવા લાગ્યા કે, “ દેવી, તમે કોણ છો ? અને આ રીતે બજારમાં કેમ ઊભા છો ? ” લોકોના આ પ્રશ્નના જવાબમાં વસુમતિએ કહ્યું કે, “ બાઈઓ ! હું દાસી છું, અહીં વેચાવા માટે ઊભી છું, હું ધરનું બધું કામ કરી શકું છું એવું કાઈ ગૃહકાર્ય નથી કે જે હું ન કરી શકતી હોઉં. જે કાઈ ઇચ્છે તે મને ખરીદી શકે છે જે કાઈ મારું મૂલ્ય આપે, તેને ત્યાં હું જઈ શકું છું મને જે કાઈ ખરીદીને લઈ જશે, તેના ધરનું સઘળું કામ હું કરીશ અને તેનું ધર સુધારી દર્શશ ”

આ ઘસી છે અને વેગવા મારે ભરી છે ” એમ નણીને
ધણાઓની હમ્મજ વસુમતિને ખરીવાની થઈ અનેક ચાલુસો વસુ-
મતિને કહેવા લાગ્યા કે “ અને તને ખરીદી લઈશું, પણ તારું
મૂલ્ય શું આપવું પાશે ? ”

લોભિયા આ પ્રશ્નના જવાબમાં વસુમતિએ સ્વીની સામે નમ્ર
કરીને કહ્યું કે, “ આ મારા પિતા ભણે છે તેમને જે કંઈ વીસ લાખ
સોનામહેરો આપે તે મને ખરીદી લે છે ”

વસુમતિના મોઝે વીસ લાખ સોનામહેરો સાંભળીને ખરીદ-
વાની હમ્મજ રાખનારા લોભિ આશા જ બની ગયા, તેઓ વસુમતિના
શપથવદ્વચ્ચાદિની પ્રશ્નના તો કરતા હતા અને એમ પણ કહેત
હતા કે—

વચ્ચાકૃતિસ્તથ શુભા વસન્તિ

અર્થાત્—આ આશુતિ છે ત્યાં સુધુ પણ છે

લોભિ એમ કહેતા તો હતા, છતાં તેઓને વીસ લાખ
સોનામહેરો વધારે પડતી લાગતી હતી, એટલા માટે તેઓ ત્યાંથી
એમ કહીને જાણ્ય જતા હતા કે “ વીસ લાખ સોનામહેરોમાં ઘસી
ખરીદીને શું કરીશું ? ઘસી અને તેટલી હોલિયાર અને મુદ્દર હેમ
તો પણ વે કરવાની તો થરનું કામ જ ને, કંઈક વાલિયન-નવસ્ય
કરીને કમ્પોઝનન મોટી જ કરવાની હતી, મારે એટલા નધા સોના
આપીને તેને કેમ ખરીદી લેવાય ? ”

આ પ્રશ્નને લોભિ વસુમતિની પ્રશ્નના કરતા પણ, તેને ખરી-
દવા માટે તો તૈયાર થતા હતા પણ મૂલ્ય સાંભળીને જાણ્ય જતા
હતા, તેને ખરીદવાનું સાક્ષ્ય કંઈ પણ કરી શકતું ન હતું

: પ્રકરણ :

[૧૨]

આત્મબળ

ગુણગ્રાહક એવા ધનવાનો જગતમા બહુ થોડા નીકળશે. ગુણોની આગળ દ્રવ્યને તુચ્છ સમજનારા, ગુણો પર દ્રવ્યનું બલિદાન આપનારા, દ્રવ્ય-વ્યય કરીને ગુણોનો આદર તથા પ્રચાર કરે તેવા ધનિકો બહુ ઓછા હશે. મોટે ભાગે ધનિકો તો ધનને જ કિંમતી સમજે છે. તેમની દષ્ટિમા ગુણોની કાર્ધ કિંમત જ નથી. તેઓ કેવળ લૌકિક ગુણો અને સસારની અન્ય સધળી બાબતોને જ નહિ, પરંતુ ધર્મને પણ ધનથી જ તોળે છે, અને તે તુલનામા ધનને જ વધારે કિંમતી સમજે છે. આવા મનુષ્યો કદાચ ગુણોથી અંજનઈ ને ગુણીની પ્રશસા ભલે કરે, છતાં તે પણ કંઠિનાઈ અને સંકોચપૂર્વક. ખુદ્વા હૃદયે મૌખિક પ્રશસા કરવી તે પણ તેઓને બહુ ભારે લાગે છે. તેમને એ ભય ગહે છે કે અમારા મોઢેથી પ્રશસા નીકળતા કોઈ અમને ઉદારતા દર્શાવવાનું તથા ધનનો ત્યાગ કરવાનું કહેશે તો ? આ ભયથી કૃપણ સ્વભાવના કારણે તેઓ વાણીમા પણ કૃપણતા દાખવે છે. તે એટલે સુધી કે સામાન્ય શિષ્ટાચારના આવ-

રજા કરતી હતી, જે વખતે વસુમતિ બાજરમાં જઈ રહીને વેચતી હતી તે જ વખતે પાલખીમાં બેઠેલી તે વેચના પોતાની ઘસીઓની સાથે તે જગ્યા બાજરમાં નીકળી ગઈ. જેમણે તેણે પાલખી રોકાવી, અને લોકોને પૂછ્યું કે “આ શી ઘસી છે ?” લોકોએ કહેવાથી તેણે બાજર કે બહારના એક ઘસી વેચાતો છે. આથી તે વેચના એકદમ તે શીને ઘસીને વસુમતિની પાસે પહોંચી જઈ વસુમતિને કહેવાને, તેને બાજરની સાથે ખૂબ જાનનાં મોંઘાં લેને એવા વિચારથી જાનનાં મોંઘાં કે જે જેથી મુશ્કેલીની તપાસમાં હતી તેના કરતાં પણ આ તે મહી જાન તેથી છે” વસુમતિનું રૂપ સૌંદર્ય જેમણે તેના બાજરના પાર રજો નહિ તે વિચારતી હતી કે, “આથી મુશ્કેલી તો મેં જાન સુધીમાં મહી લોકો નથી જે મને પોતાને જાણિયા રૂપનાં જાનને જાણિયા કરતી હતી, પણ જે તે જાન જાનની મુશ્કેલી જાણ એક જાન પણ મુશ્કેલી નથી મારું જાન ઉત્તમ છે કે જેથી જે જાન આ તરફ જઈ મહી મને તે જાન, મને તેમજ મુશ્કેલી જાણ પડે તે પણ જે જાન ઘસીને જરૂર જરીકો જાણ તેને જરીકોને જે મારા જાણિયા જાણને મને નિશ્ચિત જાન જાણ તથા મારા જાણિયા તે જ મારી પ્રતિજ્ઞા જે સુરક્ષિત રાખી રજો. આ જાન એવી જાણ જાણ છે કે જેમાં જે મારી જાણ જાન જાણ પૂરેપૂરી સ્થાપિત કરી રજો. પ્રથમ તો તેનું રૂપ / જેનું છે કે જેથી જાણિયા સમયથી કહેવાયનારજો પણ તેના રૂપથી જાણિયા, તેમાં જાણ જાણ જે સોનામાં સુરક્ષે મેળવવાય તેને મારી સમજા જાણિયા સીંચી જાણ તારે તો તેની જાણ કોયે પુરુષ પોતાનું મસ્તક નહિ નમારે !”

આ પ્રમાણે કથનાસહિમાં વિદ્યુતી વેચનાને વસુમતિને પૂછ્યું કે તું જાણ છે જાને જાણ વેચના જ નરમાં જાણ છે ?” વસુમતિને પોતાની રજી નીચે રાખી હતી તેણે જે પ્રમાણે પોતાની રજી નીચે રાખીને જાણ લોકોને જાણ આપ્યો હતો, તે જ પ્રમાણે

વેશ્યાને પણ નીચી દષ્ટિ રાખીને જવાબ આપ્યો કે, “ હું દાસી છું અને વેચાવા માટે ઊભી છું ” વેશ્યાએ પૂછ્યું કે, “ તારું મૂલ્ય શું છે ? ” વસુમતિએ કહ્યું કે, “ આ મારા પિતા ઊભા છે. જે કાંઈ તેમને વીસ લાખ સોનામહોરો આપે, તેની સાથે હું જઈ શકું છું. ” વેશ્યાએ પૂછ્યું કે, “ શું અત્યાર સુધીમાં કાંઈ તારા બદલામાં વીસ લાખ સોનામહોરો આપનાર આવેલ નથી ? ” વસુમતિએ જવાબ આપ્યો કે, “ હા, અત્યાર સુધી તો પૂછનારાઓ જ આવ્યા હતા, આપનાર કાંઈ આવેલ નથી ” વસુમતિનો આ જવાબ સાંભળીને વેશ્યા કાંઈક અભિમાનપૂર્વક કહેવા લાગી કે, “ જેને વસ્તુની પરીક્ષા જ નથી, તે તેનો આદર કઈ રીતે કરે ? અત્યાર સુધીમાં જે જે લોકો અહીં આવ્યા છે, તેમાંનો કાંઈ જે સ્ત્રી પુરુષના લક્ષણોનો જાણકાર હોત, તો તો તને જરૂર ખરીદી લેત, પણ જણાય છે કે અદ્યાપિ એવી એક પણ વ્યક્તિ આવી નથી બીજા કાંઈ જાણે કે ન જાણે, પણ હું તો તારા લક્ષણો પરથી જાણું છું કે તારામાં કંઈક વિશેષતા છે. હું તારા ગુણ તથા તારું સૌંદર્ય જાણી શકું છું હું કહું છું કે તારી આગળ વીસ લાખ સોનામહોરો કાંઈ વિસાતમાં નથી વીસ લાખ સોનામહોરો તો તારા એક જ માત્ર અંગ પર કુરબાન કરી શકાય છે. લે ચાલ, મારી સાથે. ખેસ પાલખીમાં, હું હમણા જ તારા આ પિતાને વીસ લાખ સોનામહોરો આપી દઉં છું. હું વણિક સ્વભાવની નથી, કે જેથી કોડી કોડીનો હિસાબ ગણું હું જે ચીજ પસંદ કરીને લેવા ઇચ્છું છું, તેનું મોં માગ્યું મૂલ્ય આપું છું. તે તારા મૂલ્ય બદલ વીસ લાખ સોનામહોરો માગી છે તો હું વીસ લાખ જ સોનામહોરો આપીશ, એક પણ સોનામહોર આછી નહિ માપું માટે ચાલ, વિલખ ન કર ”

વેશ્યાની ઉદારતા ભરી તથા આત્મસ્થાધાવાળી વાતો સાંભળીને વસુમતિને ઘણું જ આશ્ચર્ય થયું. તેણે વિચાર્યું કે, “ અત્યાર સુધી તો જેટલા જેટલા માણસો આવ્યા, તે સઘળાઓએ વીસ લાખ

સ્મક કર્તવ્યને પણ તેઓ ઠાકરે મારે છે અને મોટાથી 'બાબો' બેસાડે વગેરે શબ્દ પણ બોલતા નથી. પણ એવા પ્રકારનો નિષ્ક્રમ અવધાર કરે છે કે જાણે તેમનામાં ધને હલ્લ જ રહેવા હામું નથી જલ્લા તેઓના હલ્લને પચ્ચા જેવું કઠોર બનાવી હામું છે કે જેમાં ક્ષતિ જનવાનો સ્વભાવ જ નથી. આ જ કારણથી તે હલ્લ નથી તે સ્પષ્ટજેના સુધ્ધ પર આકર્ષિત જનનું કે નથી જરીએના આર્તનાદ કે હુ ખીએના કમ્પ્લ આક્રંદ સાંભળી શકતું, તેઓ પોતાના જેવા જનવાનો સિવાય બીજા ઘોરાને મનુષ્ય પણ નથી માનતા. તેઓ કહે તો એવો અવધાર કરે છે કે જેવો અવધાર પશુઓ કહે પણ ન કચ્ચામાં આવતો હોય તેમની દૃષ્ટિમાં જરીએની વેદના એ વેદના જ નથી, જરીએની જરૂરિયાત એ જરૂરિયાત જ નથી. પોતાની વેદના મદામવા મદ્રે અને પોતાની જરૂરિયાતો પૂરી કરવા મદ્રે તેઓ જમું કરી છોડે છે પણ જરીએની વેદના મદામવા અને તેમની જરૂરિયાતો પૂરી કરવામાં સહાયતા જનવાને જાણે વધારે વિચારસૂત્ર અને જે આવા જ કારણે પરિમલને પાપનું કારણ માનવામાં આવ્યું છે.

વસ્તુમતિને અત્યારસુધીમાં એટલી એટલી બહિષ્કારો મળી તેઓ સમગ્રી એવા જ સ્વભાવની મળી એથી વીસ લાખ સેનામહેરાનું નામ સાંભળીને તે બહિષ્કારો એવી રીતે ચાલી જતી હતી કે એથી તેઓ ફરી ગેરબની દૃષ્ટિમાં જ ન આવે. તે માણસો વિચારતા હતા કે શું એક દાસીની કિમત વીસ લાખ સેનામહેરાની? એટલી રકમમાં તો વીસ દાસીઓ ખરીદી શકાય તો પછી માત્ર એકને મદ્રે એટલું ધન કેમ ખર્ચી શકાય? એ રીતે તે ઘોરો કેવળ વીસ લાખ સેના મહેરાનો જ વિચાર કરતા હતા. તેઓ એમ નહોતા સમજતા કે તેની જરાજરી વીસ તો શું પણ સેંકડો, હજારો દાસીઓ પણ નથી કરી શકતી તેમની નજરમાં જનનો પાસે પડી ગયો હતો, એથી આવી વાત તેમની નજરમાં આવતી ન હતી, પણ કેવળ ધન જ નજરમાં આવતું હતું.

એ જ કૌશામ્બીમા એક વેશ્યા પણ રહેતી હતી તે વેશ્યા નાચ, ગાન અને સૌંદર્યમા પોતાના સમયમાં એકલી જ માત્ર હતી. અને તેથી તે નગરનાયિકા કહેવાતી અવસ્થાનું પરિવર્તન થવું એ તો સસારનો નિયમ છે જે આજે બાળક છે તે યુવક અને વૃદ્ધ થશે જ આ પ્રાકૃતિક નિયમથી વેશ્યા પણ કેમ બચી શકે ? એમ તો તે વેશ્યા પોતાના નૃત્ય, ગાન અને કટાક્ષ હાવભાવ ઇત્યાદિથી કામીઓના મનને પોતાની તરફ આકર્ષવામાં કુશલ હતી, તોપણ તે વિચારતી હતી કે, “ મારી ઉંમર વૃદ્ધાવસ્થામા પ્રવેશવાની તૈયારીમા છે, થોડાક દિવસોમા હું વૃદ્ધ બની જઈશ અને એ કારણથી હું મારા ગ્રાહકોને મુગ્ધ કરવામાં અસમર્થ નીવડીશ આજે તો શહેરના મોટા મોટા માણસો મારા બારણાની ધૂળ ફેંકે છે, પરંતુ જ્યારે હું વૃદ્ધ બનીશ, ત્યારે તેઓ મારે ત્યાં કેમ આવશે ? જો કે મારે ત્યાં મારો ધંધો ચલાવનારી અનેક છોકરીઓ છે, છતાં તેમાની એક પણ છોકરી એવી નથી દેખાતી, કે જે મારી જગ્યા લઈને મારા આ ધરની આબરુને સુરક્ષિત રાખી શકે મારા ધંધામા રૂપ લાવણ્યની ખાસ જરૂર છે, અને તે સાથે નૃત્ય-ગાન, કલા, તથા ચતુરાઈની પણ જરૂર છે. મારે ત્યાં જે છોકરીઓ છે તેમાથી એકમાં પણ આ બધી બાબતો નથી.”

તે વેશ્યાને એ જ વિષયની ચિંતા રહ્યા કરતી હતી કે, “ મારી જગ્યા કોણુ સાચવશે ? જો મારા જીવતાં મારું પદ શહેરની અન્ય કોઈ વેશ્યાએ લઈ લીધું અને મારા ધરની આબરુ કોઈ બીજાને ઘેર ચાલી ગઈ, તો તે મારે માટે એક મોટા દુઃખનો વિષય થઈ પડશે મારે ત્યાં ધનની તો ખોટ નથી જો કોઈ યોગ્ય છોકરી મળે, તો તેના બદલામા હું માગે તેટલું ધન આપું, પણ મને એવી કોઈ છોકરી દેખાતી જ નથી ”

એ પ્રમાણે તે વેશ્યા કોઈ યોગ્ય અને સુદર કન્યાની શોધમા

રજા કરતી હતી. જે વખતે વસુમતિ જાનગમાં બિભી રહીને વેશ્યા હતી તે જ વખતે પાલખીમાં બેઠેલી તે વેશ્યા પોતાની દાસીઓની સાથે તે જગ્યા આગળથી નીકળી. બીડા દેખીને તેણે પાલખી રોકાવી, અને બેઠાને પૂછ્યું કે “આ બીડા શાની છે?” બેઠાના કહેવાથી તેણે જાણ્યું કે બીડામાં એક દાસી વેશ્યા છે. આથી તે વેશ્યા એકદમ તે બીડાને હાથીને વસુમતિની પાસે પહોંચી અને વસુમતિને દેખીને, તેને આશ્ચર્યની સાથે ખૂબ આનંદ થયો. તેને એવા વિચારથી આનંદ થયો કે હું જેવી મુસરીની તપાસમાં હતી તેના કરતાં પણ આ તો ચઢી જાય તેટલું છે.” વસુમતિનું રૂપ જોઈને દેખીને તેના આશ્ચર્યના પાર રજા નહીં તે વિચારતી હતી કે “આવી મુસરી તો મેં જાજ સુધીમાં જોઈ નથી. હું મને પોતાને અતિશય રૂપવત માનીને અભિમાન કરતી હતી, પણ હું તો આ જગ્યાની મુસરીના આગળ એક અંધ પણ મુસરી નથી. મારું જાજ ઉત્તમ છે કે જેથી હું જાણે, આ તરફ જાણી ચઢી. મને તે જાણ, મને તેટલું મૂલ્ય આપવું પડે તે પણ હું જાણીને જરૂર ખરીદી લઈશ. તેને ખરીદીને હું મારા અભિમાનના વારસને મારે નિશ્ચિત જાની જાણીશ. તથા મારા અધિકાર તેમ જ મારી પ્રતિજ્ઞાને હું સુરક્ષિત રાખી લાગીશ. આ જગ્યા એવી લાલચ જણાય છે કે જેનામાં હું મારી વૃત્ત જાન જગ્યા પૂરેપૂરી સ્થાપિત કરી લાગીશ. પ્રથમ તો તેનું રૂપ જ જોવું છે કે જેથી અવશ્યક સમજાવી કહેવાયનારાઓ પણ તેના રૂપથી આકર્ષાય. તેમાં જ વળી જગ્યાને હું સોનામાં સુવર્ણ મેળવવારૂપ તેને મારી સમગ્ર જગ્યાએ ધીજીવી લઈશ ત્યારે તો તેની આગળ કયો પુરુષ પોતાનું મસ્તક નહીં નમાવે?”

આ પ્રમાણે કથનાસૃષ્ટિમાં વિકસતી વેશ્યાએ વસુમતિને પૂછ્યું કે “તું જાણ છે અને કયા હેતુથી જાનગમાં બિભી છે?” વસુમતિએ પોતાની હાલિ નીચે રાખી હતી. તેણે જે પ્રમાણે પોતાની હાલિ નીચે રાખીને બીજા બેઠાને જવાબ આપ્યો હતો તે જ પ્રમાણે

વેશ્યાને પણ નીચી દષ્ટિ રાખીને જવાળ આપ્યો કે, “ હું દાસી છું અને વેચાવા માટે ઊભી છું ” વેશ્યાએ પૂછ્યું કે, “ તારું મૂલ્ય શું છે ? ” વસુમતિએ કહ્યું કે, “ આ મારા પિતા ઊભા છે. જે કાંઈ તેમને વીસ લાખ સોનામહોરો આપે, તેની સાથે હું જઈ શકું છું. ” વેશ્યાએ પૂછ્યું કે, “ શું અત્યાર સુધીમાં કાંઈ તારા બદલામાં વીસ લાખ સોનામહોરો આપનાર આવેલ નથી ? ” વસુમતિએ જવાળ આપ્યો કે, “ હા, અત્યાર સુધી તો પૂછનારાઓ જ આવ્યા હતા, આપનાર કાંઈ આવેલ નથી ” વસુમતિનો આ જવાળ સાંભળીને વેશ્યા કાંઈક અભિમાનપૂર્વક કહેવા લાગી કે, “ જેને વસ્તુની પરીક્ષા જ નથી, તે તેનો આદર કઈ રીતે કરે ? અત્યાર સુધીમાં જે જે લોકો અહીં આવ્યા છે, તેમાંના કાંઈ જે સ્ત્રી પુરુષના લક્ષણોનો જાણકાર હોત, તો તો તને જરૂર ખરીદી લેત, પણ જણાય છે કે અઘાપિ એવી એક પણ વ્યક્તિ આવી નથી ખીજ કાંઈ જાણે કે ન જાણે, પણ હું તો તારા લક્ષણો પરથી જાણું છું કે તારામાં કંઈક વિશેષતા છે. હું તારા ગુણ તથા તારું સૌંદર્ય જાણી શકું છું હું કહું છું કે તારી આગળ વીસ લાખ સોનામહોરો કાંઈ વિસાતમાં નથી વીસ લાખ સોનામહોરો તો તારા એક જ માત્ર અંગ પર કુરબાન કરી શકાય છે. લે ચાલ, મારી સાથે ખેસ પાલખીમાં, હું હમણા જ તારા આ પિતાને વીસ લાખ સોનામહોરો આપી દઉં છું. હું વર્ણિક સ્વભાવની નથી, કે જેથી કાઠી કાઠીનો હિસાબ ગણું હું જે ચીજ પસંદ કરીને લેવા ઇચ્છું છું, તેનું મો માગ્યું મૂલ્ય આપું છું. તે તારા મૂલ્ય બદલ વીસ લાખ સોનામહોરો માગી છે તો હું વીસ લાખ જ સોનામહોરો આપીશ, એક પણ સોનામહોર એાધી નહિ આપું માટે ચાલ, વિલગ ન કર ”

વેશ્યાની ઉદારતા જારી તથા આત્મસ્થાધાવાળી વાતો સાંભળીને વસુમતિને ઘણું જ આશ્ચર્ય થયું. તેણે વિચાર્યું કે, “ અત્યાર સુધી તો જેટલા જેટલા માણસો આવ્યા, તે સઘળાઓએ વીસ લાખ

સોનામહોરોની રકમ બણી મોટી થઈ પરન્તુ આ બી હોવા જતાં
 પણ વીસ લાખ સોનામહોરો આપવા તથા જે એટલું જ નહિ પણ
 આ રકમ વધારે નાની જતાવે છે જોઈ તો ખરી કે આ છે
 શેણ? આ પ્રમાણે વિચાર કરીને વસુમતિએ ચેતાની નીચી દષ્ટિ
 ઠાંતી કરીને વેસ્થા સામે જોયું વેસ્થાનો મુંઝાર જોઈને વસુમતિએ
 જાણી લીધું કે આ બી ધનવાન છે પણ તે ચેતાને શા માટે
 ખરીદે છે તેનું નિરાકરણ વસુમતિ કરી શકી નહિ તેણે વિચાર્યું
 કે “ માતાને સત્પત્ર કરવા માટે પ્રથમ તો હું તેને હાથ વેચાઈને
 પિતાને વીસ લાખ સોનામહોરો આપાવી દઈ અને પછી જ્યાં જે
 કામ કરવાનું છે તે કામ ન કરું તે કામ કરવામાં આનાકાની કરું
 તો તે ઠીક ન કહેવાય. એમ કરવું તે વિશ્વાસપાત્ર છે. માટે મારે
 પહેલાં જ તેનો આચાર જાણી મેલો જોઈએ અને તેને ત્યાં
 જઈને મારે શું કામ કરવાનું છે તેની પણ માહિતી મારે મેળવી
 મેલી જોઈએ. ઠીક પણ કામ જાણતરમાં મારે હમણાં જ શોધ કરી
 લેવો જોઈએ કે અમુક કામ હું કરી શકીશ કે નહિ કરી શકું

વસુમતિએ વેસ્થાને કહ્યું કે “ માતા, હું ત્યારે વેચાવા માટે બી
 છું ત્યારે ઠીક પણ માણસ વીસ લાખ સોનામહોરો આપે, તેની
 સામે મારે જુદું જોઈએ. પરન્તુ અને ખરીદનાર માણસનું હું કામ
 ન કરી શકું અને એ રીતે તે કામ આપવા તેનું ખર્ચેલું કામ
 નાશનું જાય, તે માટે હું તમારી પાસે પ્રથમથી જ એ જાણવા
 માગુ છું કે તમારો આચાર શો છે? તથા તમે અને કયા કામને
 માટે ખરીદવા ઇચ્છો છો? એ જાણવા પછી એ અને ઠીક લાગશે
 તો હું તમારી સાથે જઈ જાવીશ.”

વસુમતિનો પ્રથમ સાંમગીને વેસ્થા હાસ્યપૂર્વક બોલી કે “ સરમે,
 મારો આચાર શું પૂછે છે? મારો આચાર શો છે તથા મારે ત્યાં
 વારે શું કામ કરવું પડશે, એ વાત સર્વજ્ઞ પ્રસિદ્ધ જ છે તથા

માગ્ય ઉત્તમ છે, એથી જ હું તને ખરીદું છું. લોકો તારી પરીક્ષા ન કરી શક્યા, તેથી તને દાસી બનાવવા માટે પણ ન ખરીદી, પરંતુ ખરી રીતે શુ તું દાસી બનવાને લાયક છે? તારા જેવી સુસ્વરૂપવાન સ્ત્રી દાસી બનીને જીવન વ્યતિત કરે, એ શું ઠીક છે? જે હું ન આવત, તો તો તારે દાસી બનવું જ પડત, અને અત્યાર સુધી તો તને કોઈ દાસી બનાવવા માટે પણ લઈ જવા તૈયાર ન હતું, પણ તારા સદ્ભાગ્યથી હું અહીં આવી ચડી બીજા લોકો તો વીસ લાખ સોનામહોરો આગળ તને તુચ્છ સમજે છે, પણ હું તારી આગળ વીસ લાખ સોનામહોરોને તુચ્છ સમજું છું.

“ બોળી છોકરી ! મારો આચાર શો છે, અને મારે ત્યાં તારે શું કામ કરવું પડશે, તે સાબળ હમેશા નવું સુખ ભોગવવું, એ મારે ત્યાંનો આચાર છે અને તારે પણ મારે ત્યાં આવીને હમેશા નવું સુખ ભોગવવાનું કામ કરવાનું છે મારે ત્યાં જે સુખ છે તે સુખ, કોઈ બીજી સ્ત્રીની તો વાત શુ કરવી પણ મોટા મોટા રાજાની રાણીને પણ પ્રાપ્ત નથી મારે ત્યાં ગઈ કાલે જે સુખ ભોગવ્યું, તેના કરતાં ચડિયાતું સુખ આજે ભોગવવાનું છે સસારમા જેને અવિચળ સૌભાગ્ય કહેવામા આવે છે, તે અવિચળ સૌભાગ્ય મારે ત્યાં જ છે મારે ત્યાં દુર્ભાગ્યનું તો નામનિશાન નથી હું મારે ત્યાંના સુખ-સૌભાગ્યનું વર્ણન કરવા માફ તો એક ગ્રંથ બની જાય, તો પણ પાર ન આવે એટલા માટે હું સત્રજ્ઞાં સુખોનું વર્ણન ન કરતાં તેમાંનાં થોડાંક સુખોનું વર્ણન કરું છું

“ મારે ત્યાં સૌથી પહેલું સુખ હમેશા સૌભાગ્યનું છે. વિધવા બનવાનો તો ભય જ નથી જગતમા એવી પદ્ધતિ ચાલી રહી છે કે ભયારી સ્ત્રીઓ, પોતાના માખાપનું ઘર છોડીને, કોઈ એક પુરુષને ત્યાં જાય છે, તેની સેવિકા બનીને, તે જેમ રાખે છે તેમ રહે છે, તેની સાથે દુખ ભોગવે છે, છતાં પણ તે પુરુષ મૃત્યુ પામીને પોતાની

સોનામદોરાની રકમ મળી ગોઠી કરી, પરંતુ આ બી હોવા બદલ
 પણ વીસ લાખ સોનામદોરા બાપવા તમારે કે એટલું જ નહિ પણ
 આ રકમ વધારે નાની જતાને કે જોઈ તો ખરી કે આ કે
 જોઈ ! આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, વસુમતિએ પોતાની નીચી દરિ
 જામી કરીને વેશ્યા સામે જોઈ વેશ્યાનો શુંમાર જોઈને વસુમતિએ
 જાણી લીધું કે આ બી ધનવાન કે પણ તે પોતાને શા માટે
 ખરડા કે તેનું નિવારણ વસુમતિ કરી શકી નહિ તેણે વિચાર્યું
 કે “ માતાને સમજાવ કરવા માટે પ્રથમ તો હું તેને કામ વેચાઈને
 પિતાને વીસ લાખ સોનામદોરા બાપવી દઈ અને પછી આ બે
 કામ કરવાનું કહે તે કામ ન કરું તે કામ કરવામાં બાનામની કરું
 તે તે કામ ન કરેવાનું એમ કરવું તે વિચારસપાત છે. માટે મારે
 પહેલાં જ તેનો બાબત જાણી લેવો જોઈએ અને તેને ત્યાં
 જઈને મારે શું કામ કરવાનું કે તેની પણ માહિતી મારે મેળવી
 લેવી જોઈએ. કોઈ પણ કામ બાબતમાં મારે હમણાં જ સોદ કરી
 લેવો જોઈએ કે જામુક કામ હું કરી શકીશ કે નહિ કરી શકું

વસુમતિએ વેશ્યાને કહ્યું કે માતા, હું તમારે વેચાવા માટે જોઈ
 છું ત્યારે કોઈ પણ માણસ વીસ લાખ સોનામદોરા બાપે, તેની
 સાથે મારે શું જોઈએ. પરંતુ મને ખરીદનાર માણસનું હું કામ
 ન કરી શકું અને એ રીતે તે કામ, બાપવા તેનું ખર્ચેનું કામ
 નકાતું જાય, તે માટે હું તમારી પાસે પ્રથમથી જ એ જાણવા
 માગુ છું કે તમારો બાબત શા છે ? તથા તમે મને કયા કામને
 માટે ખરીદવા છોડો છો ? એ જાણવા પછી એ મને કામ લાગશે
 તો હું તમારી સાથે જઈ જાવીશ.”

વસુમતિનો પ્રશ્ન સાંભળીને વેશ્યા હાસ્યપૂર્વક જોઈ કે “ સરથે,
 મારો બાબત શું પૂછે છે ? મારો બાબત શા છે તથા મારે ત્યાં
 ત્યારે શું કામ કરવું પડશે, એ વાત સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ જ છે તરુ

ભાગ્ય ઉત્તમ છે, એથી જ હું તને ખરીદું છું. લોકો તારી પરીક્ષા ન કરી શક્યા, તેથી તને દાસી બનાવવા માટે પણ ન ખરીદી, પરંતુ ખરી રીતે શું છું દાસી બનવાને લાયક છે ? તારા જેવી સુસ્વરૂપવાન સ્ત્રી દાસી બનીને જીવન વ્યતીત કરે, એ શું ઠીક છે ? બે હું ન આવત, તો તો તારે દાસી બનવું જ પડત, અને અત્યાર સુધી તો તને કાંઈ દાસી બનાવવા માટે પણ લાઈ જવા તૈયાર ન હતું, પણ તારા સદ્ભાગ્યથી હું અહીં આવી ચડી. ખીજા લોકો તો વીસ લાખ સોનામહેરો આગળ તને વુચ્છ સમજે છે, પણ હું તારી આગળ વીસ લાખ સોનામહેરોને વુચ્છ સમજું છું.

“ બોળી છોકરી ! મારો આચાર શો છે, અને મારે ત્યાં તારે શું કામ કરવું પડશે, તે સાબળ. હંમેશાં નવું સુખ ભોગવવું, એ મારે ત્યાનો આચાર છે અને તારે પણ મારે ત્યાં આવીને હંમેશાં નવું સુખ ભોગવવાનું કામ કરવાનું છે મારે ત્યાં જે સુખ છે તે સુખ, કાંઈ ખીજી સ્ત્રીની તો વાત શું કરવી પણ મોટા મોટા ગજની રાણીને પણ પ્રાપ્ત નથી. મારે ત્યાં ગર્ભ કાલે જે સુખ ભોગવ્યું, તેના કરતાં ચડિયાતું સુખ આજે ભોગવવાનું છે સસારમાં જેને અવિચળ સૌભાગ્ય કહેવામાં આવે છે, તે અવિચળ સૌભાગ્ય મારે ત્યાં જ છે. મારે ત્યાં દુર્ભાગ્યનું તો નામનિશાન નથી હું મારે ત્યાંના સુખ-સૌભાગ્યનું વર્ણન કરવા માંડું તો એક અથ બની જાય, તો પણ પાર ન આવે એટલા માટે હું સત્રજ્ઞા સુખોનું વર્ણન ન કરતાં તેમાંના થોડાંક સુખોનું વર્ણન કરું છું.

“ મારે ત્યાં સૌથી પહેલું સુખ હંમેશાં સૌભાગ્યનું છે. વિધવા બનવાનો તો ભય જ નથી. જગતમાં એવો પદ્ધતિ ચાલી રહી છે કે ખિચારી સ્ત્રીઓ, પોતાના માથાપનું ધર છોડીને, કાંઈ એક પુરુષને ત્યાં જાય છે, તેની સેવિકા બનીને, તે જેમ રાખે છે તેમ રહે છે, તેની સાથે દુખ ભોગવે છે, છતાં પણ તે પુરુષ મૃત્યુ પામ્યાને

અને વિધવા જાતની જાણ છે અને તેને જિજ્ઞાસુકાર દુઃખમાં
 ધકેલી જાય છે એથી જાણું કે એને એટલો ત્યાગ થયો છે
 સાચા ખાખો છે અને દુઃખ ઉઠાવું છે તે સ્ત્રી મૃત્યુ પામતા,
 પુરુષ પોતે વિધુર નથી રહેતો, પણ ખીજી સ્ત્રી પરથી લે છે
 જન્મતાં જા જાતની વિધવા પ્રસરી રહી છે મારે ત્યાં જાવી
 વિધવાને સ્થાન જ નથી. વિધવા જન્વાળો જાય જ નથી. વિધવા તે
 ત્યારે જન્વું પડે કે જ્યારે કોઈ એક પુરુષની ઘસી જનીને રહેવાનું
 હોય. મારે ત્યાં પુરુષોની ગુલામી નથી કરવી પડતી. પુરુષ જ સેવકની
 જેમ મારે ત્યાં જાંબોના મદદગાર પર નાખ્યા કરે છે કું કે પુરુષને
 મારી સેવક જનાવું છું તે પુરુષ પોતાને સુખમાં માને છે અને
 મારા પર તેનું તનુ, મન, ધન કુરમાન કરી દે છે. છતાં પણ કું
 તેને હમીસને મદદ પસંદ નથી કરતી, પરંતુ કોઈ પણ વખતે જને
 જ્યારે ઈચ્છા થાય ત્યારે તેને દૂર કરીને જીવને મારી સેવક જનાવું
 છું. મોટા મોટા રાજા મદદગારોના મારા એક કદામ પર જરૂરિયા
 ગુલામની માફક હાજર રહે છે જેઓ પોતાને શસ્ત્રીર તથા
 અશ્વિમાની સમજે છે તેઓ પોતાની મૂંઝા એકી રાખે છે તેમ જ
 તેઓ મારા આજગ પોતાનું અસ્તક નમાવે છે.

“ પહેરવા જોડવાની તથા ખાવાપીવાની જાનતમાં તે કું તને
 કું જ શું? મારું ધર શુંમારનું ઉત્પત્તિ સ્થાન છે. નવાં કુમારોનો
 જન્મ મારે ત્યાં જ થાય છે નવીન જાતનાં વસ્ત્રો તથા નવીન
 જાતનાં આશુપણો સૌથી પહેલાં મારે ત્યાં જ અને છે જીવન સોમ
 તે મારે ત્યાંનાં વસ્ત્રાશુપણોનું અનુકરણ જ કરે છે. મારે ત્યાં
 હમેશાં નવી જાતનાં કુમાર સંખ્યામાં જાને છે. જાણે દિવસભરમાં
 અનેક વખત કુમાર જન્મવામાં જાને છે. જોજાનું સુખ પણ જે
 મારે ત્યાં છે તે જીવને ત્યાં નથી. મારે ત્યાંનાં જોજાને રાદિષ્ટ,
 જળપ્રા, અને કામોત્તજ હોય છે જા જાતનાં જોજા કરીને,
 હજીજાનુસાર મેક કુમાર સમજો, હજીજાનુસાર નવા નવા પુરુષ

સાથે સુખ ભોગવવું, અને હિંડોલામા બેસી આનંદથી મૂકવું, એ મારે ત્યાનો આચાર છે, તથા મેં જે સુખ ખતાવ્યું છે તે ભોગવવું, એ જ મારે ત્યાનું કામ છે. એક બીજી વાત પણ છે તે એ કે હું નૃત્યકલા તથા ગાનકલા બહુ સારી રીતે જાણું છું હું મારી આ બધી કળાઓ તને શીખવી દર્શાવું. જગતમા એવો કોણ છે કે જે નૃત્ય-ગાન પર મુગ્ધ ન હોય. મનુષ્યની તો વાત જ શી, પણ પશુઓ સુધ્ધા ગીત પર મુગ્ધ બની જાય છે સાપ જેવું લયકર અને ઘાતકી પ્રાણી પણ ગીતને વશ બની જાય છે જ્યારે તું પણ મારી નૃત્ય, ગાનકલા શીખી જર્જરિ, ત્યારે સધળા મનુષ્યો તારે આધિન બની જશે અને આ જાતના જે સુખો મને મળેલા છે, જેવી મારી આબરુ છે, તે જ જાતના સુખ અને તેવી જ આબરુ તને પણ પ્રાપ્ત થશે. મારે ત્યા તારે શું કરવું પડશે તે મેં તને ખતાવી દીધું હવે જે તારામા શુદ્ધિ હોય, તું ચતુર હોય અને તારું લાગ્ય ઉત્તમ હોય, તો ઊઠ, ઊભી થા, વિલંબ ન કર. મારે ત્યા તારે જમીન પર પગ પણ નહિ મૂકવો પડે, પરંતુ મારી જેમ પાલખીમા બેસીને ચાલ્યા કરોશ, અને તારી આગળ પાછળ અનેક દાસદાસીઓ ચાલ્યા કરશે. માટે જલ્દીથી આ મારી પાલખીમા બેસીને મારી સાથે ચાલ તારા પિતાને પણ સાથે લઈ લે, હું તેને વીસ લાખ સોનામહોરો આપી દર્શાવું "

વેશ્યાની વાતોથી વસુમતિ સમજી ગઈ કે, તે કોણ છે; અને ક્યા હેતુએ ૨૦ લાખ સોનામહોરો ખર્ચે છે, તથા પોતાને લઈ જવા માગે છે વેશ્યાનું કથન પૂર્ણ થતા જ, વસુમતિએ તેને કહ્યું કે, " માતા, તમે જે હેતુથી મને ખરીદવા માગો છો અને મારી મારફત જે કામ કરાવવા ઇચ્છો છો, તે કામ મારાથી થઈ શકશે પણ નહિ અને તમારો હેતુ પણ સરશે નહિ. અને એથી મને ખરીદતાં તમારું દ્રવ્ય નકામું જશે. તમે મને ખરીદો, હું તમારે ત્યા આવું, પિતાને ૨૦ લાખ સોનામહોરો અપાવું, અને પછી

તમારુ ઓધેણું કામ કું ન કરુ તે ઠીક નહિ તે વખતે તમે કહેશો કે મને કોઝો હોધો માટે જતારે જ કું તમને સાફ મ્હી હઈ ખું કે મને ખરીદવાનો વિચાર હોય છેને તમે તમારે ઘેર જાઓ કું તમારે ત્યાં જાવી ચકીસ નહિ.”

વસુમતિનો જવાબ સાંભળીને કંઈક નિરાશા લેખી તે જ્ય તે નિરાશાને દબાવીને કહેવા લાગી કે તારુ ડુર્ગાજી જ એવું છે કે જેથી મારી વાત તારા સમજવામાં જાવી શકી નહિ તારા જાગમાં તો હાસીપાતું જ દેખાય છે કું તો ધારતી હતી કે તને કંઈ જાહેરે સ્વર્ગીય મુખેનો આસ્વાદ મળ્યાકું પણ સદાજી વગર મારી ઇચ્છા જ્યાં પણ તને જો મુખ કેમ મળી શકે ? કું નેહ ખું કે મારી જી-મહેનો પર પુરુષો પણો જતારાર કરે છે મારી ઇચ્છા છે કે કું પુરુષેવું જાનિમાન કિતારી હઈ અને તેમને નમાવું જા કાલમાં મને સહાય કરનાર કોઈ નથી કું તને મારી સહાયિકા જાનવવા માત્રું ખું, અને તેથી જ મોમાઝા પૈસા જાવવા તેવાર ખું, પણ તું મારી જા વાતો સમજી જ નહિ કું તને હસીથી કું ખું કે મારી વાત માનીને તું જાહી પાલખીમાં બેસીને જાહ જાગક જેવી વાત ન કરે એમ તો વિચાર કે મારા સિવાય તારા જાહમાં કોઈ ૨ લાખ સોનામહેરો જારે છે ? અને ૨ લાખ સોનામહેરો જાવવામાં મે કોઈ જાતની જાન્યાકાની કરી છે ? ”

વેશ્યાના પ્રત્યુત્તરમાં વસુમતિ કહેવા લાગી કે “માતા, કું તમારી સાથે જેવી રીતે જાવી શકું ? મારો માર્ગ જીલ્લે છે અને તમારો માર્ગ જીલ્લે છે તમે પુરુષોને મોહના પાશમાં નાખવાનો પ્રયત્ન કરો છો જ્યારે કું પુરુષોને મોહપાશથી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરું ખું તમે તમારે ત્યાંથી જે જાચાર જતાઓ, જે જાનપાન તથા સાજા સુચારની પ્રથકા કરી, તે જાહુ પુરુષોને મોહપાશમાં નાખવા અને તેમનું જીવન નષ્ટ કરવા માટે છે અને કું તેનો વિરોધ કરનારી કું

એ કારણથી મારી મારફત તમારો ઉદ્દેશ સફળ થશે નહિ, એટલું જ નહિ પણ તમારા કાર્યમાં વધારે વિઘ્ન ઊભુ થશે તમે જેને તમારી જાળમાં ફસાવવા ઇચ્છો તેને હું બચાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ. તમારી જાળમાં તેને ફસાવા નહિ દઉં. આ રીતે મને લાઈ જવાથી તમને લાભ થશે નહિ, પણ નુકસાન થશે અને બ્યાસુધી તમે પુરુષોને મોહાધિન બનાવવાનું કાર્ય કરો છો ત્યાસુધી હું પણ તમારી સાથે આવી શકીશ નહિ. હા, જે તમે આ માર્ગને છોડીને સદાચારમાં પ્રવૃત્ત બનવા ઇચ્છતા હો, તો હું તમારી સાથે આવવા માટે તૈયાર છું અને જે તમે એ પ્રમાણે વર્તવા માટે કબૂલ થતા ન હો, તો હું પણ તમારે ત્યાં આવી શકતી નથી. જ્યારે તમે ખોટો માર્ગ પણ છોડવા તૈયાર નથી, તો હું સારો માર્ગ કઈ રીતે છોડો શકું ? ”

વસુમતિનો જવાબ સાંભળીને, વેશ્યા મનોગત કહેવા લાગી કે, “આ છોકરી માત્ર સુંદર જ નથી, પણ બુદ્ધિશાળી પણ છે, અને વાતચીત કરવામાં પણ કુશળ છે જે તેણી મારે ત્યાં આવે, તો અવશ્ય મારા ઘરની આખરે પણ વધી શકે છે.” એ પ્રમાણે વિચાર કરતી તે વેશ્યા કાર્ધક કોધિષ્ઠ બનીને વસુમતિને કહેવા લાગી કે, “ભારે સદાચારિણી બની ગઈ છે, મને સદાચારનો ઉપદેશ આપવા લાગી છે, એમ નથી જોતી કે હું કોણ છું ? આ વાત કોની સાથે કરી રહી છું ? તું દાસી મને ઉપદેશ આપે ! વેચાવા માટે તો ઊભી છે, અને મને ઉપદેશ આપી રહી છે, તું મને ઉપદેશ નથી આપી શકતી. તારા જેવી દાસીઓ મારે મારે ત્યાં ધણી છે, અને જો, આટલી દાસીઓ તો અહીં જ ઊભી છે માટે તારો ઉપદેશ તારી પાસે જ રહેવા દે આ ઉપગત, તું મને સદાચારનું પાલન કરવાનું કહે છે, પણ તું પોતે સદાચારનું પાલન કેમ નથી કરતી ? સદાચારમાં સત્ય પણ છે તું સત્યનું પાલન કેમ નથી કરતી ? હમણાં તેં જ કહ્યું હતું કે હું દાસી છું, વેચાઈ રહી છું, અને જે કાર્ધ ૨૦ લાખ સોનામહોરો આપે, તેની સાથે જવા તૈયાર છું. તારાં આ

કમન પ્રમાણે મેં ૨ લાખ સોનામહેરા આપવાનું કમલ કુંડી જ્યાં
 તું મારી સાથે આવવાની કેમ ના કહે છે ? ખરીદી લેવાથી, હું તારી
 મારફત સમજી કામ કરવાનો દહાડો પરાવું છું તું કોઈ પણ કામ કરવાની
 ના પાડી શકતી નથી. મેં તે માંગેલી ૨ લાખ સોનામહેરા
 આપવાનું કમલ કુંડી અને દહાડો પણ હું મારા વચનને વગતી રહું છું
 છતાં તું તારી કોપેલી વાત ધનકારે છે હવે તું જ કહે કે સત્યનું
 પાલન હું નથી કરતી કે તું, અને એથી અસાધારણી હું છું કે તું !
 તું બીજાને તો ઉપરેસ આપે છે ખરું એ પણ લુએ છે કે હું
 બીજાને જે ઉપરેસ આપું છું, તેનું પાલન હું પોતે પણ કરું છું કે
 નહિ ? તું એમ કેમ નથી વિચારતી કે હું જે ઉપરેસ બીજાને આપું
 છું તેનું પાલન હું પોતે કેમ ન કરું ? તું મારે ત્યાં આવવાનું કમલ
 કે ન કમલે પણ હવે તો તારે મારી સાથે આવવું જ પડશે. તારો
 અને મારો સોનો પાંચાઈ જુઓ છે કેમકે તે વીસ લાખ સોના-
 મહેરા માગી, અને મેં તે આપવાનું કમલ કુંડી હવે તું કોઈ પણ
 રીતે ફરી શકતી નથી. હવે જો તારી ઇચ્છા હોય તો અહીંયાં બેસો
 માણસો ખાસે ન્યાય કરાવી લે.

આ પ્રમાણે કહીને વેશ્યા હાવલાવ બતાવતી ત્યાં બેસેલા
 માણસો જામે બેસા લાગી. તેણે સંકેતથી કેદલાકને તો સમજાવી
 દીધું કે હું તમને રાજી કરીશ, અને કેદલાકને એમ સમજાવ્યું કે આ
 જાહરી મારે ત્યાં આવશે તો તમે પણ તેનાથી બચાવ લઈ શકો.
 તેના કદાચ અને સંકેતથી ત્યાં બેસેલા માણસોમાંથી પણ માણસો
 અંતરમાં મળા એવા માણસો વિચાર કરવા લાગ્યા કે ખરી રીતે જો
 આ જાહરી વેશ્યા બની જાય તો સહેરની શોધા પણ વધે અને કોઈ
 વાર પોતે પણ તેના સ્પર્શનો આનંદ લઈ શકે. વેશ્યાએ બપોરે
 આવતું કે અહીંયાં મારા મતનું જામવું કરનારા પણ માણસો છે
 ત્યારે તે સમજા શોધાને કહેવા લાગી કે, તમે સમજા આપવા
 માણસો સન્મુખ જ આ સોનો લ્યો છે તમે જ કહેો કે હું કોઈ બેસું

તો કહેતી નથીને ? જો હું ખોટું કહેતી હોઉં, તો તો મને કહો, નહિ તો ખતાવો કે હવે આ છોકરી મારી સાથે ચાલવાનો ઇનકાર કરી શકે છે શું ? ”

વેશ્યાનો સંકેત તથા તેના હાવભાવથી જ કામીજનો અંજાર ગયા હતા, તેઓ વેશ્યાના પક્ષનું સમર્થન કરતા કહેવા લાગ્યા કે, “ સોદો સાચો થયો છે, માટે તેણે તમારે ત્યાં આવવું જ જોઈએ ! તે તમારી પાસેથી માત્ર વીસ લાખ સોનામહેરો અપાવી શકે છે, તમારી સાથે આવવાનો ઇનકાર નથી કરી શકતી.” કામી માણસો આ પ્રમાણે ખોલીને વેશ્યાના મતનું સમર્થન કરવા લાગ્યા. હા, જે લોકો દુરાચારને ખોટો સમજી, વેશ્યાના સંકેત કટાક્ષ વગેરેથી અંજારા નહોતા, તેઓએ અવશ્ય વેશ્યાનું કથન અનુચિત ખતાવીને કહ્યું કે, “ કોઈના પર જખરજસ્તી ન કરી શકાય. તે વેશ્યાને ત્યાં જાય કે ન જાય, તે તેની ‘ઇચ્છા’ પર અવલખે છે તેણે વેશ્યાને ત્યાં જવાનું કબૂલ કર્યું નથી પણ વેશ્યા પાસેથી તેનો આચાર સાલ-ળીને વેશ્યાને ત્યાં જવાનું નાકબૂલ કર્યું છે. આવી સ્થિતિમાં એમ પણ ન કહી શકાય કે સોદો સહી થઈ ગયો છે ”

આ પ્રમાણે કેટલાક લોકો તો વેશ્યાના પક્ષનું સમર્થન કરવા લાગ્યા અને કેટલાક વસુમતિના પક્ષનું સમર્થન કરવા લાગ્યા. ત્યાં હાજર રહેલા માણસોમાં જે વિભાગ પડી ગયા, પરંતુ વેશ્યાને સાથ આપનારાઓ વધારે હતા અને વસુમતિને સાથ આપનારા થોડા હતા. પોતાના પક્ષમાં ધણા માણસોને જોઈને વેશ્યા આનંદ પામી. તેણે વિચાર્યું કે હવે કોઈ પણ રીતે આને જલ્દીથી લઈ જવી જઈએ. વિલખ કરવા જેવું નથી.

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને વેશ્યા વસુમતિને કહેવા લાગી કે, “ લે, જોઈ લે, વધારે માણસો મારી વાતને ખરાખર કહે છે કે તારી વાતને ? સત્યની અવહેલના તું કરે છે કે હું ? તું સત્યની અવહેલના

કરીને મારી સાથે આપવાનો કાલે ઇનકાર કરે, પણ મેં તે કહેલી વીસ લાખ સોનામહેરા આપવાનો સ્વીકાર કર્યો છે. માટે હવે તો તારે મારી સાથે માલવું જ પડશે. તું ખુશીથી આવ કે નાખુશીથી આવ, પણ જરૂર માલવું પડશે. કલાર્થ તો તેમાં છે કે ખુશીથી તું મારી પાશ્વર્થીમાં બેસી જા, નહિ તો હું જોઈ પણ રીતે તને અવરન લઈ જઈશ. ”

વેસ્થાના કથનના જવાબમાં વસુમતિ બોલી કે “ માતા, હું એવી જનતા કાચા વિચારોવાળી નથી કે મણા માણસો તમારી વાતનું સમર્થન કરવા હોય તેથી જોઈ ખેડી વાત હું એકદમ માની લઉં. કાલે આખી દુનિયા પણ ખેડા કામને સારુ કહે, તોપણ હું તે ખેડા કામને સારુ ન માની શકું. હું વીસ લાખ સોનામહેરા આપવાની સાથે આજના તૈયાર છું, પણ મહાકર્મ કરવાને મદે. તમારી ખેડી કથના પૂરી કરવા આવર, બેઠિને દુરગ્ધારના આધારમાં નાખવા મદે અને જોઈના સાથે પેતાનું સત્કૃતિ વેચવા મદે જવાનું મેં કબૂલ કર્યું નથી, તેમ કબૂલ કરી શકતી પણ નથી. તેને માટે જોઈ વીસ લાખ સોનામહેરાને બદલે ચાલીસ લાખ સોનામહેરા આપે, તોપણ હું જઈ ન શકું. એટલા માટે મને લઈ જવાનો વિચાર તમે ઊઠી છો. હું તમારી સાથે જાવી શકતી નથી. હાસી જનવનું તેમ જ બીજું કંઈ સહન કરવાનું મને કબૂલ છે પણ તમારી સાથે જાવીને તમે જે કુખોનું પ્રસંગ જાણે છે, તે સુખનો હું સ્વીકાર કરવા મામતી નથી. ”

વસુમતિનો શુદ્ધ જવાબ સાંભળીને વેસ્થાએ વિચાર્યું કે “ આ ઊંઘરી ખુશીઓ નહિ જાણે, તેને તો જગત્કારે જ લઈ જવી ઠીક છે. જલોનું એટલા માણસો હાજર છે તેમના મોટા જામ મને સ્થાન કરનાર છે. એટલાક માણસો તેના પછડું સમર્થન કરનારા છે પણ તે જલુ પાડા છે અને જ્યારે હું તેને જગત્કારે લઈ જવા માંડીશ, તે વખતે તેઓ તેની મદદમાં આવશે, એમ જનનું

મંજવિત છે. માટે તેને જોરજીલમથી પાલખીમા બેસાડીને લઈ
વી જ ઠીક છે એક વાર તો હું તેને મારા ઘર સુધી લઈ જાઉં
છી તો હું કાઈ પણ રોતે તેને મારા વિચાર પ્રમાણે મનાવી લઈશ ”

વસુમતિને પરાણે લઈ જવાનો નિશ્ચય કરીને, વેશ્યા ક્રોધપૂર્વક
હેવા લાગી કે, “ કેમ નહિ આવે ? ચાલવું ન હતું, તો પછી વેશ્યાવા
માટે બજારમા કેમ જિભી રહી ? જ્યારે બજારમા જિભી રહીને વેચાઈ
છે, અને હું મો માગી રકમ આપવા કબૂલ થઈ છું, ત્યારે કેમ
નહિ આવે ? હું તો ધારતી હતી કે જ્યાંસુધી બને ત્યાંસુધી હું તને
પ્રસન્ન રાખું, પણ તું તો વધારે ને વધારે હડીલી થતો જાય છે. જો
હું તને હમણાં જ લઈ જાઉં છું, અને જોઉં કે તારી મદદમા કોણ
આવે છે ? ”

એમ કહીને વેશ્યાએ પોતાની દાસીઓ અને પોતાના નોકરોને
કહ્યું કે, “ આને પકડીને પાલખીમા નાખી દો, અને આપણે ત્યાં લઈ
આવો ” એમ કહીને તે વેશ્યા પોતાની દાસીઓ સાથે, વસુમતિ તરફ
તેને પકડવા માટે આગળ વધી વેશ્યા અને તેની દાસીઓને
બળાત્કાર કરવા તૈયાર થયેલી જોઈને, વસુમતિ તેમનાથી બચવા
માટે થોડીક પાછળ હઠી ગઈ.

વસુમતિ તથા વેશ્યાની વાતચીત રથી પણ સાબળી રહ્યો હતો.
અત્યારસુધીમા તેણે વેશ્યાને કે વસુમતિને કાઈ પણ કહ્યું ન હતું તે
ચૂપચાપ સંઘળી વાતો સાબળતો, પોતાની અસમર્થતા તથા અનીની
મૂર્ખતા પર દુ ખનો અનુભવ કરી રહ્યો હતો. પરંતુ જ્યારે તેણે
વસુમતિને પકડવા માટે વેશ્યાને વસુમતિ તરફ આગળ વધતી જોઈ
તથા વસુમતિને પાછળ હઠતી જોઈ, ત્યારે તે શાંત રહી શક્યો નહિ
તેણે તે સ્થળેથી વેશ્યાને ધમકાવતા કહ્યું કે, “ સાવધાન, મારી હાજરીમાં
આ મારી પુત્રીને હાથ લગાવ્યો તો આ મારી તલવાર જોઈ લેજો.

આ કન્યા ખુશીથી તારી સાથે જાવતી હોય તો હું નથી રાતો,
પણ જો જનરક્તી કરી તે આ તથાપારથી કુકેદુકમ કરી નાખીશ.”
આ પ્રમાણે કહીને રથી આનમાંથી તથાપાર કહીને તે નજ તથાપાર
દાશમાં લઈને વસુમતિ તથા વેશ્યાની વચમાં જાવીને સિમે રજો,
જો વેશ્યાને કહેવા લાગ્યો કે “શું તે આ કન્યાને જનરક્ત માની લીધી
છે ? શું તેનો કોઈ રક્ષક જ નથી ? અને કેને છે ? નહિ ! મારી
દાશરીમાં તેણીને હાથ લગાડ્યો, તો સમજાવે કે વૃ સહિસલામત
રહેવા પાપીશ નહિ.”

આ પ્રમાણે રથીને કોપથી લાલચોળ બનેલો જોઈ તથા તેના
દાશમાંની ખુશી તથાપાર જોઈ વેશ્યા અચ્ચત જની મર્મ લગતી
મારી તે પાછી હતી મર્મ અને મેદોથી કહેવા લાગ્યો કે, “લુઓ લુઓ,
આ મને તથાપારથી ચારે છે જ્યારે સોદો થયો ત્યારે તો તે દાશમાં
રહી અને હવે જનરક્તીથી વચ્ચે દૂરી પડ્યો છે. તેને આ
કોઈનીની કિંમત લેવા ઉપર્યત આ જાગતમાં કોઈ જતનો હતાકેષ
કરવાનો અધિકાર નથી. જે આ કોઈની સાથે સોદો સહી કરી લીધે
છે હવે તે જોજનાર કાણ ?”

વેશ્યા જાવી જ વાત કહાવવા લાગી. વેશ્યાનો ખજ કરનારા
માણસો પણ વેશ્યાની હામાં હા મેળવી તેના ખજમાં મેલવા લાગ્યા.
રથીને વસુમતિના રક્ષક મદિ તથાપાર ઉગ્રામેલો જોઈને વસુમતિના
પણું સમર્થન કરનારા માણસો પણ જોન ન રહ્યા. તેઓ પણ
રથીની પાતળું સમર્થન કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ત્યાં જે વિજ્ઞાન
પડી ગયા અને બનીમાં વાચુદ થવા લાગ્યું.

તે વખતે ત્યાં સાત્તિક, રાજક તથા વામન એમ ત્રણ પ્રકૃતિ
મેળનિત મર્મ રહી હતી. વેશ્યાથી મેળનિત હતા તેઓ વામન
પ્રકૃતિના હતા રથી અને તેના સમર્થક એઓ વસુમતિના રક્ષકો.

ઊભા હતા, તથા મારવા-મરવા માટે તૈયાર થયા હતા તેઓ ગમ્મસ પ્રકૃતિના હતા. વસુમતિ સાર્વિક પ્રકૃતિની હતી, જે ગાંત ઊભી હતી. તેના હૃદયમાં પોતાના પર અત્યાચાર કરવા માટે તત્પર થયેલી વેશ્યા તથા તેના સમર્થકો પ્રત્યે દ્વેષ પણ ન હતો, તેમ તેને બચાવવા માટે તત્પર થયેલ રથી અને તેના સમર્થકો પ્રત્યે રાગ પણ ન હતો તે તો એ જ ઇચ્છતી હતી કે કોઈ પણ રીતે અશાન્તિ ન થાય તો સારુ. તે વિચારતી હતી કે, “આ વખતે બંને પક્ષના માણસો ઉશ્કેરાયલા છે. હું બનેમાથી કાને સમજાવું ? વેશ્યા મને લઈ જવાના લોભમાં પડી છે, અને પિતા મારા રક્ષણાર્થે ઊભા રહ્યા છે. આવે વખતે વેશ્યાને કાંઈ પણ સમજાવવાનો પ્રયાસ કરવો તે નકામું છે. તે મારી વાત માનશે નહિ માની શકે પણ કેવી રીતે ? તેને મારા પર વિશ્વાસ જ નથી એટલા માટે પિતાને જ સમજાવવા ઉચિત છે પિતાને મારા પર વિશ્વાસ છે, એથી તેઓ મારી વાત માનશે”

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને વસુમતિ રથી પ્રત્યે કહેવા લાગી કે, “પિતાજી, શાન્ત થાઓ ક્રોધ કરીને આ પ્રમાણે મારવા-મરવા તૈયાર થવું તે ઠીક નથી માતાએ તમને જે શિખામણ આપી હતી, તે તમે આ વખતે કદાચ ભૂલી ગયા લાગે છે. કોઈના પર હથિયાર ચલાવવું અથવા ક્રોધાયમાન થવું એ માતા નહોતી જાણતી એમ નહિ, પણ તેણે તે મુશ્કેલ સમયમાં પણ ક્રોધ ન કર્યો, તેમ શસ્ત્ર-પ્રયોગ પણ ન કર્યો. તમે માતાની તે શિખામણ યાદ કરીને શાન્ત બની જાવ, અને તલવાર બ્યાન કરો.”

રથી કહેવા લાગ્યો કે, “પુત્રી, તું શું કહે છે ? શું હું આવે વખતે પણ કાયરતા બતાવું ? આ દુષ્ટાને તારા પર બળાત્કાર કરવા દઉ ?”

વસુમતિએ જવાબ આપ્યો કે, “પિતાજી, આવો સમય તો તે શિખામણના ઉપયોગનો જ છે. અનુકૂળ સંયોગોમાં તો સૌ શાન્ત રહે છે

પણ ત્યારે પ્રતિજ્ઞા સંયોગોમાં શાન્ત રહેવાય, કોઈ ન માન તથા
ધૈર્ય તેમ જ ધૃતિ ન ત્યજત ત્યારે જ વિજેયતા છે. માતાએ બાપેલી
શિખામણ તમે કેટલે દરજ્જે સમજ્યા હો, તેની પરીક્ષાને સમય
તો આ જ છે માટે તમે તમારી આ તથવાર આનમાં ચૂકી ઘો-
ભારી નસેનસમાં માતાની શિખામણ બારેલી છે તેથી મારી રક્ષા
માટે તથવારની બજર નથી.

રથીના હૃદયમાં વસુમતિ પ્રત્યે પૂર્ણ મહા હતી. એથી તે
વસુમતિના કથનની ઉપેક્ષા ન કરી શક્યો તેણે વસુમતિની શત
માનીને તથવાર આન કરી. તે રેખાને વેશ્યા પ્રસન્ન બની ગઈ
તે કહેવા લાગી કે “આ હાડરી ઉપર ઉપરથી જ મારે ત્યાં આવ
વાની આનામની કરે છે, પણ ખરી રીતે તો તેની હિંમત મારે
ત્યાં આવવાની જ છે. હતાં પણ આ પુરુષ તેની રક્ષા કરવાના મહાને
વચમાં આવીને બિંબો રહ્યો છે જુઓ, આ હાડરીએ નીકલેલી
તથવાર આનમાં મુક્તિ લીધી છે. નો તે આ પુરુષ દ્વારા પેતાની
રક્ષા હિંમતી હોત તો આજ શા મારે કરત ?

વેશ્યાના આ કથનનું તેના મહાનીય માણસે પણ અત્યુત્સાહ
કરવા લાગ્યા. તેણે પણ કહેવા લાગ્યા કે “ખરી રીતે તો આ હાડરી
આ વેશ્યાને ત્યાં જ જવા માગે છે પણ આ લેખિત નકામા વચમાં
અડે કરી રહ્યા છે.” વેશ્યા તથા તેના સહાચારીનું આ કથન સાંભળીને,
વસુમતિ કહેવા લાગી કે “હે પ્રભો મેં તો શાન્તિને ખાતર જાન કર્યું,
પરંતુ આ બધા માણસો મારી આ શાન્તિના ઉપદ્રવને પણ અજાણ
જઈ કરવા લાગ્યા છે. બાવી સ્થિતિમાં આ લેખિતને સમજાવવાની
શક્તિ મારામાં ક્યાંથી હોય ? આ તામસ પ્રકૃતિવાળા માણસોને
સમજાવવામાં મારી શાન્તિ શક્તિ આ વખતે અસમર્થ બની ગઈ
છે. આ વખતે તામસ શક્તિનું બેર છે એટલે હું અસમર્થ છું.”

એમ કહીને, જેમ ચીઘરણ વખતે દ્રૌપદી નિર્બળ બની ગઈ હતી તેમ વસુમતિ પણ નિર્બળ બનીને શાંત બની રહી જે વ્યક્તિ પોતાનું બળ ત્યાગીને પૂરેપૂરી રીતે પરમાત્માને શરણે જાય છે, તેનું અનિષ્ટ કોઈ પણ માણસ, કોઈ પણ સમયે, ગમે તેવી સ્થિતિમાં કરી શકતો નથી. સુદર્શન શ્રાવક પોતાનું બળ છોડીને, સંપૂર્ણ પણે પરમાત્માને શરણે ગયો હતો, તો ૧૧૪૧ મનુષ્યોનો સહારક અર્જુનમાળી તેનું કિંચિત્ પણ ન બગાડી શક્યો. તેનું મુદ્ગર અદ્ધર જ ઉપાડેલું રહી ગયું. યક્ષ પ્રવેશથી તેની વધેલી અતૂલ શક્તિ પણ સુદર્શન પર મુદ્ગર મારવામાં સમર્થ ન થઈ ચીઘરણ વખતે દ્રૌપદી પણ પોતાનું સંધનું બળ ત્યાગીને સંપૂર્ણતઃ પરમાત્માને શરણે ગઈ હતી, એ કારણે દુઃશાસન જેવો બળવાન માણસ પણ તેને નગ્ન કરવામાં સમર્થ ન થઈ શક્યો. આ વિષયમાં અત્યંત બહતોણ બતાવેલું એક ભજન પણ છે, જે આ પ્રમાણે છે—

સુનેરી મેને નિર્બલ કે બલરામ ।

પિછલી સાખ ભરૂ સન્તન કી, અક સવારે કામ ॥ દેખે૦

જખલગ ગજખલ અપનો રાખ્યો નેક સર્યો નહિ કામ,

નિર્બલ હો બલરામ પુકારે, આયે આધે નામ ॥ દેખે૦

દુપદ સુતા નિર્બલ ભઈ જ દિન, ગહિ લાએ નિજ ધામ,

દુ શાસન કી બૂજ થકિત ભઈ, વસન રૂપ ભયે શ્યામ ॥ દેખે૦

આપખલ તપખલ ઔર ખાહુખલ, ચૌથા બલ હે દામ,

‘સૂર’ શ્યામ સુંદર તે સખ બલ, હારે કો હરિ નામ ॥ દેખે૦

આ ભજનનો અર્થ એ જ છે કે જે વ્યક્તિ ભૌતિક બળ ત્યાગી દે છે, તેની મદદ લેતી નથી, તેને આધ્યાત્મિક બલની પ્રાપ્તિ થાય છે,

જાને પછી તેના રથજુથે જનાવાસે જ ઇર્ષાને ઇર્ષા સજિ
આવી જાય છે

વસુમતિને માટે પણ એમ જ થયું. તે પોતાનું સમગ્ર જન
ત્યાગીને જાને નિજ જ જાનીને કોઈ થઈ થઈ વેશ્યાએ માન્યું કે,
“તેની ઇચ્છા મારે ત્યાં જાવવાની છે પરન્તુ તે ખુદી રીતે
પ્રસન્નતાપૂર્વક જાવવા ઇચ્છતી નથી. જો આ તલવારધારી પુરુષ
તેને જાવારવા મારે વચમાં ન આવ્યો હોત, તો તે હું આ
ઘોડરીની આંતરિક ઇચ્છાનુસાર તેને પકડીને પાસખીમાં નાખી જ
હોત, જાને તેથી સ્થિતિમાં તે ઇર્ષા પણ બોલત નહિ, પણ જા
પુરુષ વચમાં આવીને કોનો રહ્યો, તેથી વિપ્લવ ઉપસ્થિત થયું. હવે
તો આ ઘોડરીએ આ પુરુષને પણ રાંત કરી લીધી છે જાને પોતે
પણ રાંત છે. હવે તેને સહાય કરનાર પણ ઇર્ષા નથી, માટે તેને
પકડીને પાસખીમાં નાખી દેવાનો તથા ધેર લઈ જવા માટેના આ
સ્વારામાં સારા જવસર છે.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, વસુમતિને પકડવા માટે તેની વચ
આવી. તેણે વસુમતિ તરફ એક જ પગ રાખ્યો હતો એટલામાં
તો તેના ઉપર થયું વાંદરાએ તૂટી પડ્યા તથા જાને તેનું સરીર
તથા વચો કાઢવા લાગ્યા. વેશ્યાએ મહા માટે જૂન પાડી, પણ
વાંદરાએના ઉદ્વેગથી એનો ત્રાસ વર્તાઈ રહ્યો હતો કે ત્યાં કોનેલા
માણસો જ્યાં આવ મળ્યો ત્યાં જાવવા લાગ્યા. વેશ્યાને મહા કરવા
માટે તેના સમર્થક કે તેના ઘસારાસીએ ઇર્ષા પણ જાખ્યો
નહિ. મહાને માટે વેશ્યા જૂનો પાસલી જ રહ્યો, જાને વાંદરાએ તેની
કુર્ચિયા કરતા જ રહ્યા. ઇર્ષા વાંદરાએ વેશ્યાના નાકનું આશુપણ
જેવું લીધું, એથી તેનું નાક ચીરાઈ ગયું, ઇર્ષાએ તેના કનનનું
આશુપણ જેવું લીધું એથી કન ચીરાઈ ગયો. ઇર્ષાએ વાલ કરડી
આધી, ઇર્ષાએ મોઢાં પર લપ્પા મારી જાને ઇર્ષાએ તેના મૂલ્યવાન

વસ્ત્રોના ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા. વેશ્યા ખૂબ રાતી કકળતી રહી, પરન્તુ બધું બ્યર્થ અંતમાં તે જમીન પર ઢળી પડી, તો પણ વાદરાઓએ તેને છોડી નહિ.

વેશ્યા પર વાદરાઓનું આક્રમણ તથા તેનું કરુણ રુદન જોઈ સાબળીને વસુમતિથી રહેવાયું નહિ. તે વેશ્યાને મદદ કરવા માટે દોડી. તેણે વાદરાઓને ધમકાવતાં કહ્યું કે, “ અરે વાદરાઓ, આ માતાને શા માટે દુઃખ આપો છો ? ખસો, માતાને છોડી દો ” આ પ્રમાણે હાક મારીને વસુમતિએ જરૂર વાદરાઓને ધમકાવ્યા, પણ વસુમતિએ હાક માર્યા પહેલા જ વાદરાઓએ વેશ્યાને બેહાલ બનાવી દીધી હતી. વસુમતિની હાક સાબળીને, જેમ બંદૂકનો અવાજ સાબળીને પક્ષીઓ નાસી જાય તેમ વાદરાઓ વેશ્યાને છોડીને નાસી ગયા વસુમતિ વેશ્યાની પાસે ગઈ. વાદરાઓના કરડવાથી વેશ્યાનું આખું શરીર લોહીલોહાણું બની ગયું હતું તેનાં શૃગારવર્ધક વસ્ત્રાભૂષણોના ટુકડેટુકડા થઈને અહીં તહીં પડ્યા હતા. અને તેના આખા શરીરમા મહાન વેદના થઈ રહી હતી વસુમતિએ વેશ્યાને હાથ પકડીને બેઠી કરી, તથા તેના શરીર પર પોતાનો હાથ ફેરવ્યો. સતી વસુમતિનો હાથ ફરતાં જ, વેશ્યાના શરીરમા જે વેદના થઈ રહી હતી, તે શાન્ત થઈ ગઈ. વેશ્યાના શરીર પર હાથ ફેરવીને અને તેની વેદના શાંત કરીને, વસુમતિ તેને કહેવા લાગી કે, “ માતા, તમને ઘણું જ દુઃખ થયું વાદરાઓએ તમારા સઘળાં અવયવો બહુ ખરાબ રીતે ખણી નાખ્યા ”

વસુમતિ આ પ્રમાણે વેશ્યાને કહી રહી હતી અને વેશ્યા કૃતઞ્જતા બરી દૃષ્ટિથી વસુમતિ તરફ જોતી થકી વિચારી રહી હતી કે, “ આ તો કાઈ સાક્ષાત દેવી છે, એથી તો તે મારા જેવી અપકાર કરનારી સ્ત્રી પર પણ ઉપકાર કરી રહી છે ! આ શક્તિએ પહેલાં પણ મને સમજાવી, છતાં હું ન સમજી, તેનું જ આ ફળ મળ્યું.”

વસુમતિ વેશ્યાને સ્વાત્વન આપની હતી, અને વેશ્યા એ પ્રમથે વિચાર કરતી હતી, તેટલામાં તે વેશ્યાના હાથપસીએ તથા બીજા સદાચક્ર માથુસો પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા કેઈ વેશ્યાને દિશાસો આપવા લાગ્યા, કેઈ થા પર પડી ચેલવા લાગ્યા, અને કેઈ તેના વિચારાનેલા આજુપણે ભેગાં કરવા લાગ્યા જ્યાં વેશ્યાના હૃદયપદ પર વસુમતિની સહાયતાનો ને પ્રભાવ પડ્યો હતો, તેની આમળ આ બધા લોકોની સહાયુતિની મર્જ થયું જાણે ન થઈ

: પ્રકરણ :

[૧૩]

ધનાવહ શેઠને ઘેર

આત્માને ઝાળખનાર કરુણાળુ વ્યક્તિ કોઈ નો પણ અપકાર કરતી નથી તે પોતાના અપકારી પર પણ ઉપકાર કરે છે. તેના હૃદયમાં કોઈના પ્રત્યે દ્વેષ તો હોતો જ નથી. બલે કોઈ તે વ્યક્તિનો પ્રાણ સુધ્ધા પણ લેવાને તૈયાર થાય અને પ્રાણ લઈ પણ લે, તોપણ તે તેના પર ઉપકાર જ કરે છે, તેનું બહુ જ આહ છે. એ વાત જુદી છે કે તેનામાં વધારે ઉપકાર કરવાની શક્તિ ન હોય, અને એ કારણથી તે વધારે ઉપકાર ન કરી શકે, પણ તેનામાં જેટલી પણ શક્તિ હોય તે પ્રમાણે હમેશા અન્ય પર ઉપકાર કરવા માટે જ તત્પર રહે છે કદાચ કોઈના પર ઉપકાર ન પણ કરી શકે, તોપણ શક્તિશાળી હોવા છતાં પણ કોઈના પર અપકાર તો કદી કરશે જ નહિ જે કરી શકે તો ઉપકાર જ કરશે અર્જુનમાળી, સુદર્શન આવક પર પ્રાણધાતક આક્રમણ કરવા માટે તત્પર થયો હતો જે તેની શક્તિ યાદન, તો તે સુદર્શનને મારી જ

નામત, પરન્તુ તેની તામસી શક્તિ સુદર્શનની આબારિય શક્તિ આગળ નિષ્કળ નીવડી તે પરાજીત પામીને ત્રીજે પક્ષાર્થ પામે. તેના સરીરમાંથી નીકળીને યજ્ઞ આગી મથે. તે સારીરિક શક્તિમાં સુદર્શન કરતાં વધારે નિર્ગળ જતી મથે. બે સુદર્શન ધારત તેા બાલ્યો બેવાની ઇચ્છાએ અર્જુનમાળીને સ્પર્શ કરી શકત, અથવા શિક્ષા કરાવી શકત, પણ સુદર્શનના હૃદયમાં એવી આવના સુધ્ધમાં પણ ન થઈ એટલું જ નહિ પણ તે, અર્જુનમાળીને અશ્વત્થામની સેવામાં લઈ મથે અને તેને મેલ્યમાર્ગના પશ્ચિમ જતાઓ. મુનિશ્રી અન્નસુકુમારના મસ્તક પર સોમિસે આગળ અંકારા રૂપા હતા. અન્નસુકુમાર મુનિશ્રી ન તેા સારીરિક શક્તિ જોઈ હતી કે ન તેા બલિયની શક્તિ જોઈ હતી. બે તેઓ ધારત, તેા સોમિસને શિક્ષા કરી શકત, અથવા એક કુદાર મામથી પણ સોમિલ ચરણે સરણ થઈ જત, પણ તેમણે સોમિલને પોતાનો એક વધારે ઉપકારક પુરુષ માન્યો. તેા ખરી તેના પર અપકાર કરવાની તેા વાત જ ક્યાં રહી ? અશ્વત્થામ મહાવીર અર્જુનસિંહ ચર્પને જાળીને બરમ કરી શકતા હતા, પરન્તુ અશ્વત્થામે જોષ આપીને તેને અશ્વત્થામનો માર્ગ જતાવ્યો. આ પ્રમાણે સેંકડો હજારો ઉદાહરણો એવા છે કે જેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે આબારિય શક્તિને અશ્વત્થામ દયાળુ પુરુષો કોઈ પણ સથેજોમાં પોતાની સાથે સમુત્પા રાખનાર પર પણ અપકાર નથી કરતાં, પરન્તુ તેના પર ઉપકાર જ કરે છે.

વસુમતિ અત્યે વેશ્યાએ કોઈ જાતનો સહઅવકાર નહોતો કર્યો હા, અવસ્થા દુર્ભવકાર કર્યો હતો. તેણે વસુમતિને કહ્યું વચ્ચે પણ ક્યાં હતાં, અને તેને અગાધારે પાડીને લઈ જવા માટે તૈયાર થઈ હતી. એ રીતે તે વેશ્યા વસુમતિ પર અપકાર કરનારી હતી, તેપણ વાંદરાઓના માસથી તેને બચાવતી વખતે વસુમતિના હૃદયમાં તેના અપરાધો બેઠા પણ લાક્ષ્યમાં આભ્યા નહિ. બે વસુમતિ

ધારત તો પડી ગયેલી વેશ્યા પર વધારે પ્રકાર કરી શકત, અથવા વાંદરાઓને ન ભગાડતાં વેશ્યાની વધારે દુર્દશા થવા દેત; પરંતુ જો તે એમ કરત તો પછી તેની ગણના સતીઓમા પણ ન થાત, તેમ તેણે આત્માને આળખ્યો છે અથવા તેનામાં દયા છે તેમ પણ ન કહી શકાત પરંતુ તે જાણતી હતી કે સૌ જીવોમાં મારી સમાન જ આત્મા રહેલો છે, દરેક દુઃખી જીવ પર દયા કરવી એ મારું સાધારણ કર્તવ્ય છે. અને મારી હાનિ અથવા મારા પર અપકાર કરનાર કોઈ ખીજી છે જ નહિ, મારો ઉપકાર અથવા અપકાર કરવાની શક્તિ કોઈ ખીજીમા છે જ નહિ, હું પોતે જ મારો પોતાનો ઉપકાર કિંવા અપકાર કરી શકુ છું, માટે મારે કોઈના પ્રત્યે દ્વેષ રાખવો જોઈએ નહિ. આ જાતના વિચારોને લીધે જ વસુમતિ, તે કષ્ટ પામતી વેશ્યાની પાસે દોડી ગઈ, તેને કરડરનાર વાંદરાઓને તેણે ભગાડી મૂક્યા, અને વેશ્યાને ઉઠાડીને, તેના શરીર પર હાથ ફેરવીને તેને વેદના રહિત બનાવી દીધી

આ વાત તો લગભગ બધાના અનુભવની છે કે, પોતાની સાથે ખુરાઈ કરનારની બલાઈ કરવાથી, તે ખુરાઈ કરનાર પોતાની તથા તે બલાઈ કરનારના કાર્યની સમગ્રતા કરીને, પોતે જ એવો લન્નિજત બની જાય છે કે ફરી તેનું માથું નથી જોયું થઈ શકતું તલવારના જોરે દબાવવામા આવેલું મસ્તક તો પ્રસંગ પર જીયું પણ થાય છે, પરંતુ ઉપકાર તો દબાયેલું મસ્તક કદી પણ જોયું થઈ શકતું નથી, તેવો નિયમ જ છે તે જ નિયમાનુસાર વસુમતિ દ્વારા પોતાની રક્ષા થવાથી વેશ્યા પણ લન્નિજત બની ગઈ તેની આંખો વસુમતિ સામે જીચી થઈ શકતી ન હતી. તે વિચારતી હતી કે, “ મેં તો આ વસુમતિની સાથે કેવો ખરાબ વર્તીવ દાખવ્યો હતો, પરંતુ તેણે મારા પર કેટલો બધો ઉપકાર કર્યો જો તે વાંદરાઓને ન ભગાડત, તો કેાણુ જાણે વાંદરાઓ મારી કેવીયે દુર્દશા કરત, તથા મને જીવતી રહેવા દેત કે ન રહેવા દેત એ પણ એક મહત્વનો સવાલ હતો એ પ્રમાણે

વાંસાએના કરકાષથી મારી શરીરમાં ફેલી જાય છે તેના મર્ધ સ્ત્રી હતી, પરંતુ આ કથાનું કથાનો કાલ કરકાષથી મારી આ વેદન પણ સાત મર્ધ મર્ધ એ રીતે તે એક તરફ તે મારા પર ઉપદ્રવ કરનારી છે અને બીજી તરફ એના કાલમાં એવી સજિ છે કે જે ફેરવવાથી જ વેદના સાત મર્ધ મર્ધ તે અવસ્થા કાલ ઉચ્ચ પવિત્રતા છે એટલા માટે એના વિચારો ઉઠીને તેણે પહેલાં મને જે સિખામણ આપી છે, તે પ્રમાણે કાલ કરવામાં જ માત્ર કાલમાં જે પ્રદેશ મેં તેની સિખામણ માની નહિ. પરંતુ હવે તે વાંસાએને મને એવી સ્થિતિમાં રહેવા જ દીધી નથી કે એથી હું વેદનગતિ કરી શકું હું મારા જે અગ્રિય, આકૃતિ તથા રૂપ પર ચર્ચ કરતી હતી, તથા મારા કાલમાં એની પ્રવચ્ચા કરીને મારા પર મુખ્ય જનતા હતા, તે કથનાં અવગણને વાંસાએને વિજ્ઞાન (વેદન) જનારી દીધી છે. મારે હવે અનાથાસે જ મારાથી વેદનગતિનું પાપ છૂટી શકું.”

આ પ્રમાણે ચિંતન કરતી વેદનએ કાલ જોડીને વસુમતિ પ્રત્યે કહ્યું કે હે સતી ! મેં તમારું કહેવું માન્યું નહિ તમારી સિખામણની અરકરી કરી અને તમારા પર જાણતી કરવા તૈયાર થઈ તેની વૈષ્ણુઓને મને સભા કરી છે આમ જવા જતાં તમે મારા પર જે કાલ કરી છે તેને મારે હું હમેશને મારે તમારી મધ્યો ખું અને જે કાલમાં મારું પાલન કરવા મારે તમે મને કહ્યું હતું તેનું હું હવે પાલન કરીશ. જો કે આપે હું કાલમાં મારું પાલન કરું ત્યારે તમારે મારી સાથે આપવામાં કે મારે ત્યાં રહેવામાં કોઈ પણ અવની હરજા નથી જતાં પણ મને લાગે છે કે જે સુધારણા થઈ છે તે મારા આત્માની થઈ છે મારે ત્યાં રહેનારા બીજા માણસો તથા મારે ત્યાંનું વતન વસ્તુ તો એવું ને એવું જ છે મારે ત્યાં રહેનારા માણસોને સુધારવામાં તથા મારે ત્યાંનું વાતાવરણ ગદ્યવામાં શોધેલ વિજ્ઞાન વાત તે સ્વાભાવિક છે. તેથી હવે હું પાતે જ તમને મારે ત્યાં ન થઈ જવામાં મેં સહનું ખું.”

એમ કહીને વેશ્યા, વસુમતિ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા દર્શાવતી પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ. વેશ્યાના પશ્ચાત્તાપથી તેને મદદ કરનારા લોકો મળુ લાગ્યા અને ગયા, અને તેઓ પણ પોતપોતાને રસ્તે ભડ્યા. વસુમતિના વેચાવાની, વેશ્યાના ઝગડાની તથા વાદરાઓના આક્રમણની વાત જોતજોતામાં આખા શહેરમાં પ્રસરી ગઈ કૌશાળી નગરીમાં એક ધનાવહ નામના શેઠ રહેતા હતા. તે ધનવાન પણ હતો તેમ જ ધર્માત્મા પણ હતો. પરંતુ તેને કંઈ સત્તા ન હતું. વસુમતિ સંબંધીના સમાચાર સાંભળીને તેણે વિચાર કર્યો કે જેણે પોતાના અપકારીની સાથે પણ ઉપકાર કર્યો અને જેનો હાથ ફરતા જ વેશ્યાના શરીરની વેદના ઉપશમી તે અવશ્ય કાર્થ સતી છે. એવી સતીને મારે લા હોય, તો મને ધર્મકાર્યમાં સહાયના પણ મળે, તથા તેના બદલામાં આપવામાં આવેલા ધનનો પણ સદુપયોગ થાય.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ધનાવહ શેઠ તે જગ્યાએ આવ્યો કે જ્યાં વસુમતિ વેચાવા માટે બિચારી હતી તે જગ્યા એ જે લોકો હાજર હતા, તેમની પાસેથી પણ શેઠ વસુમતિની પ્રશસા સાંભળી. વેશ્યાની ઘટના સાથે વસુમતિની પ્રશસા સાંભળીને, અને વસુમતિને દેખીને, ધનાવહ શેઠ નિશ્ચય કર્યો કે આ કન્યાને જરૂર મારે ઘેર લઈ જવી જોઈએ. તેની આકૃતિ જ કહી આપે છે કે તે ગુણવતી છે, અને તેની મારફત મારે ત્યાં ધર્મની વૃદ્ધિ થશે.

વેશ્યાના જવા પછી રથી હાથ જોડીને વસુમતિને કહેવા લાગ્યો કે, “હે પુત્રી ! તારી માતાએ પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપીને મારું હૃદય પક્ષટાવી નાખ્યું હતું, પરંતુ તે પરિવર્તન સ્થાયી ન હતું. કોઈ કોઈ વાગ ફરીથી મારું હૃદય પહેલાના જેવું અથમ બની જતું હતું, અને મને ક્રોધ આવી જતો હતો, જેમકે તને ધરમાથી કાઢી મૂકવાની વાત કરવા બદલ મારી ઓ પર તથા હમણાં આ વેશ્યા પર ક્રોધ આવ્યો હતો. પરંતુ તારા ઉપદેશે મારા હૃદયમાં રહેલા આ

કુર્ચલને પણ સર્વથા હઠાવી દીધી. હું અત્યારસુધી તને માત્ર પુત્રી જ માનતો હતો, પરંતુ આજે તારો ઉપદેશ સાંભળીને, અને વેસ્થાન છવનનો સુધાર ભેઈંને, મને ખાત્રી થઈ કે તું એક દેવી છે. દેવીનું શુભ હોવા ભેઈંએ તે સમગ્ર તારામાં વિદ્યમાન છે. તું પણ મીઠા જોની અધમજીવિનો નાથ કરાવીને તેઓને સન્માન પર લાવી શકે છે તારા જેવી સતી મારા ધરમાંથી ગાલી બાજ તેમ જ સ્વપ્ને પણ હજીજો નથી. મારી કહંસા કીને તારા મુલ્યોનું ધ્યાન નથી, એથી, તે તને ધરમાંથી કાઢી મૂકવા હજી છે. પરંતુ અમારે તે વેસ્થાને પણ સુધારો દીધો, એ શું તને નહિ સુધારી શકે ! તારી સ્થિતિ તેમ જ વેસ્થાની સુધારણા સાંભળીને તે પણ જરૂર સુધરી જશે. મારે હું તને એવી પ્રાર્થના કરું છું કે દુષ્ટ કરી તું વેસ્થાઈત નહિ, પણ ધરે પાછી ગાલ અને વિચાર છે કે વેસ્થાની સુધારણા સ્થળે જાને મારી આ પણ અવસર સુધરી જશે !”

આ પ્રમાણે બોલતાં બોલતાં રથી ચૂંચકિત બની ગયો. તેનું મનુ કરાઈ ગયું. ત્યારે વસુમતિ તેને ધીરજ બાપવી કહેવા લાગી કે “ખિત્તાજી તમે ધીરજ રાજો. આ પ્રમાણે અવસ્થા ન થાવો. તને અને વેસ્થા જ લો. ન વેસ્થાઈ ધર પાછા બાપવી, માતાના હક્કનો સહિષ્ણુ વધારે મનજીત થશે, જેથી વિના કારણે અને તથા તમને કલક લાગશે. એ ઉપરાંત, ધર પાછા બાપવી, માતા સુધરી શકશે નહિ, પરંતુ અમારે હું વેસ્થાઈ જઈશ, અને માતાને ઘીસ લાગ સોનામહોરો મળી જશે, ત્યારે માતાનું હક્ક પણ બચાઈ જશે, તેનું છવન સુધરી જશે, અને મને તથા તમને માર્ગ મળતું કલક પણ નહિ લાગે. અને એ રીતે ધર્મનો પણ વિભવ થશે. એક નીજ વાત છે હું જહોં વેસ્થા મારે જાતી એકલામાં જ વેસ્થા માતાનું છવન સુધરી મળું છે તો અમારે હું વેસ્થાઈ જઈશ ત્યારે મેલુ જાણે દેરલાને સોહોના છવન સુધરી જશે. હું ન વેસ્થાઈ તો કદાચ એક માતાનું છવન જ સુધારી શકું અને તેમનું છવન સુધરે કે મેલ

એ પણ સશયાત્મક છે, પરન્તુ વેચાઈ જવાથી, માતા તો અવશ્ય સુધરશે જ, તેમ જ સાથે સાથે ન કહી શકાય કે કેટલા લોકો સુધરી જશે! એટલા માટે તમે મને વેચાઈ જતી ન રોકો.”

આ પ્રમાણે વસુમતિ રથીને સમજાવી રહી હતી, એટલામાં જ ધનાવહ શેઠે તેની પાસે જઈને પૂછ્યું કે, “ પુત્રી, તારા બદલામાં કેટલું દ્રવ્ય આપવું પડશે ? હું તને મારે ત્યાં લઈ જવા ઇચ્છુ છું. મેં સાંભળ્યું છે કે તારું મૂલ્ય વીસ લાખ સોનામહોરોનું છે. જો આ વાત બરાબર હોય તો હું વીસ લાખ સોનામહોરો આપવા સહઈ તૈયાર છું મારા મતે વીસ લાખ સોનામહોરો તો તારા પગના અંગૂઠા પર કુરમાન કરી શકાય છે. તારું મૂલ્ય ચૂકવવા તો કોઈ પણ સમર્થ જ નથી ! ”

ધનાવહ શેઠના મુખે ‘ પુત્રી ’ શબ્દ સાંભળીને વસુમતિને આનંદ પ્રયો તે વિચારવા લાગી કે આ કોઈ ધર્માત્મા પુરુષ જણાય છે, તો પણ મારે તેનાં આચરણ તથા મને ખરીદવાનો તેનો હેતુ જાણી લેવો જરૂરી છે, કમકે ધણા લોકો ઉપરથી તો ધાર્મિકતાનો દેખાવ કરે છે, પરન્તુ હૃદયમાં તો કોઈ જુદી જ ભાવના રાખે છે તેનું આચરણ તથા મને ખરીદવાનો તેનો હેતુ પૂછી લેવાથી તેની ભાવનાની થોડી ઘણી માહિતી મળી જશે, અને જો હમણાં પૂરેપૂરી માહિતી કદાચ ન પણ મળે, તો પણ બધી વાતનો ખુલાસો થઈ જવાથી, તેને ત્યાં જઈને હું કોઈ અનુચિત કામ કરવાનો ઇનકાર પણ કરી શકું, કે જેથી વિશ્વાસઘાત કરવાનું પાપ તો ન લાગે !

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, વસુમતિએ ધનાવહ શેઠને પૂછ્યું કે, “ પિતાજી, તમે મારા બદલામાં વીસ લાખ સોનામહોરો આપીને શા હેતુએ મને ખરીદવા માગો છો ? તમારે ત્યાં મારે શું શું કામ કરવું પડશે ? તમારા ઘરનો આચાર શો છે ? હું આ બધી બાબતો

જાણવા માત્ર હું કે જેથી હું આપને ત્યાં આપવા ન આપવા
સંબંધીતો વિચાર કરી શકું તેમ જ અને ખરીદીને, તમને પણ કોઈ
જાતનું આવાપણું ન રહે અને તમે એમ પણ ન કહી શકો કે
હું આપણું કામ ખર્ચાને તને લાગ્યો હું માટે આ અનુચિત કામ
પણ તારે કરવું પડશે.'

વસુમતિનો આ પ્રશ્ન સાંભળીને ધનાવહ શેઠ પ્રસન્ન થયો. તે
પેતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, આ અવસર સદી જ છે જેથી
તેણે આ જાતનો પ્રશ્ન ક્યો છે તથા મારા ધરતો આજર
જાણવા માને છે તેણે અન્ય વેચાતી દાસીઓની જેમ એમ
નથી પૂછ્યું કે મને ખાવા માટે શું આપશે ? કેવા મહાનર્મ થાવશે !
તથા કેટલા વખત સુધી કામ લેશે ? તેણે જે પ્રશ્ન ક્યો છે તે
આજાર સંબંધી છે માટે જરૂર આ કોઈ મોટા ધરતી મુજબતી
કન્યા છે

આ પ્રમાણે વિચારીને ધનાવહ શેઠ વસુમતિને કહ્યું કે, "પુત્રી
તેં છારો પ્રશ્ન ક્યો છે તેં કરેલા પ્રશ્નો હું ખૂબ ખુશ થયો છું.
ખરી રીતે તારા જેવી સદી માટે આ જાતનો પ્રશ્ન જ એવું છે
જાણકાશ પુરોગામી જે જાતનું છે તે જોતાં દરેક વખત સ્પષ્ટ કરી
લેવી જોઈતી જ છે

"હે પુત્રી મારા ધરતો આજાર શેઠ છે હું તને કન્યા કેટલે
ખરીદું છું, તથા મારે ત્યાં તારે શું કરવું પડશે, તે સંબંધે જાણવાનું
કન્યાણુ કરનારા ધર્મનું પાલન કરવું એ જ મારા ધરતો આજાર છે.
તારે મારે ત્યાં ધર્મ સંબંધીનું કામ કરવું પડશે અને ધર્મકર્મમાં
સહાયતા લેવાના કેટલા જ હું તને ખરીદું છું હું નાર કાપરી
માવક છું, મારે જાણ્યું જાણેલા કોઈ પણ અર્થથી પાછા ન આવ
એ મારો નિયમ છે મારે ત્યાં જે કોઈ જાણે તેનું તેને એવું

સ્વાગત સત્કાર થવો જ જોઈએ. આ નિયમના પાલનમાં મને મદદ કરનાર કોઈ જ નથી. સારે કોઈ સત્તાન તો છે જ નહિ, માત્ર પત્ની છે, છતાં મને તેના તરફની પૂરી સહાયતા મળતી નથી. તારી મારફત મને આ કાર્યમાં સહાયતા મળે એ જ હેતુથી હું તને લઈ જવા ધારુ છું. તું વિશ્વાસ રાખ કે મારે ત્યા તારે આ જ કામ કરવાનું છે એમ તો ધરમાં બીજા કામ તો કરવાનું હોય છે જ, પણ તારુ મુખ્ય કાર્ય આ જ છે હા, હું તને જરૂર એવો વિશ્વાસ આપુ છું કે મારે ત્યા તારા સત્યશીલની પૂરેપૂરી રક્ષા થશે તેમાં કોઈ પણ જાતનું વિઘ્ન આવશે નહિ.

“ હે પુત્રી, હું પરલોકમાંથી જે પુણ્ય કમાઈ લઈને આવ્યો છું, તેનો અહીંયા દુરુપયોગ કરીને તેને નષ્ટ કરવા નથી ઇચ્છતો, પરંતુ તેમાં વૃદ્ધિ કરવા ઇચ્છુ છું એટલા માટે હું પાપથી બચીને, ધર્મની આરાધના કરવામાં હમેશાં પ્રયત્નશીલ રહું છું. મને એવી આશા છે કે તારી મારફત મને આ કાર્યમાં સહાયતા મળશે, માટે હું તને પ્રાર્થના કરુ છું કે તું મારે ત્યા ચાલ, કોઈ જાતનો બીજો વિચાર ન કરોશ ”

ધનાવહ શેઠનું આ કથન સાંભળીને, વસુમતિ પ્રસન્ન થઈ. તે રથી પ્રત્યે કહેવા લાગી કે, “ પિતાજી, આ ધીરજ રાખવાનું જ સુફળ છે, કે જેથી મને આ પિતાની સેવા કરવાનો સુયોગ મળી રહ્યો છે આવા ધાર્મિક પિતાને ત્યાં દાસીપણું કરવું, તે પણ ભાગ્યથી જ ગ્રાપ્ત થાય છે. હું આ પિતાને ત્યાં અવશ્ય જઈશ તમે મારી સાથે ચાલો, અને આ પિતાને ત્યાંથી વીસ લાખ સોનામહોરો લઈને માતાને આપો, જેથી તેઓ સતોષ પામે. ”

વસુમતિનું આ કથન સાંભળીને, રથી રોઈ પડ્યો. તે કહેવા લાગ્યો કે, “ પુત્રી. શું હું તને વેચી દઉં ? એક તો આ શેઠ છે કે મારા,

તારે મદિ વીસ લાખ સોનામહેરો ખર્ચીને, તને લઈ જાઉં તથા
 એક હું છું કે જે તને મારા પરમાર્થી મહુ અને વીસ લાખ
 સોનામહેરોની કિંમત લઈ જાયું નીચ કમ મારાથી તે નહિ
 થઈ શકે. રશીને કુપ્પી થતો તથા વિશાષ કરતો જોઈ, વસુમતિ
 તેને ધીરજ આપવા લાગી. તે કહેવા લાગી કે “ પિતાજી હું તમને
 મારા પર વિશ્વાસ નથી ? મેં હમણાં જ તમને સમજાવ્યા હતા,
 અને હમણાં જ પાછા તમે શોક કરે છે. તમે મારા ક્ષત્ર પર શોક
 તે વિશ્વાસ રાખો, અને તમે વેચી રહ્યા નથી, પરંતુ હું પોતે જ
 વેચાઈ રહી છું મદિ તમે મારી સાથે આવીને શકો ત્યાં મને
 પહોંચાડવા તે આવશે । ”

રશીને જામ કહીને, વસુમતિએ બનાવક શકોને કહ્યું કે “ પિતાજી
 આપને ત્યાં આવવામાં હું પ્રુથી છું આવે, હું આપની સાથે જાયું
 છું.” જોમ કહીને વસુમતિ રશીને આસો પિતાજી કહેલી મનુષ્ય
 શકોની પાછળ પાછળ આવી. વસુમતિના વચનોના પ્રભાવથી નિધાવશે.
 રશી પણ વસુમતિની પાછળ પાછળ આવ્યો. તે વખતે તેના હૃદયને એક
 જમ કુળ થઈ રહ્યું હતું કે જેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે તેના
 પગ મહા મુશ્કેલીએ જામળ આવતા હતા એવો વસુમતિ તથા
 બનાવક શકોને પણ સ્વયે સ્વયે શકારું પાડું હતું.

વસુમતિ તથા રશીને લઈને બનાવક શકો પોતાને ઘેર પહોંચ્યા
 તેણે વસુમતિ તથા રશીને આગરપૂર્વક બેસાડ્યા. પછી
 પોતાની તિબેરો કબાડીને તેણે રશીને કહ્યું કે “ તમે વીસ લાખ
 સોનામહેરો લ્યો.” રશીએ જવાબ આપ્યો કે “ હું જા પુત્રીની જાણ
 માનતી તેને પહોંચાડવા મદિ જ્યાં સુધી આવ્યો છું તેને
 વેચરા મદિ તથા સોનામહેરો લેવા મદિ આવ્યો નથી. જા પુત્રી
 મારા જેવાં કુર્માગચાનને ત્યાં રહેવા હચ્છવી નથી, અને આપને
 ત્યાં રહેવા હચ્છ છે તો પુત્રીથી રહે અને તેમાં કેઈ જાતની

હરકત નથી, પણ હુ તેના બદલામાં સોનામહેરો લઈ શકતો નથી ! ”

રથીને જવાબ સાલળીને, વસુમતિએ વિચાર કર્યો કે, “ આ પિતા સમજશે નહિ અને જ્યાસુધી માતાની પાસે વીસ લાખ સોનામહેરો પહોંચશે નહિ ત્યાસુધી માતાને સંતોષ પણ થશે નહિ એટલાં માટે કોઈ પણ ઉપાયે આ રથી પિતાને સમજાવવા જોઈએ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, વસુમતિ રથીને કહેવા લાગી કે, “ પિતાજી, આજથી તમે તથા આ પિતા પરસ્પર બાઈ છો, તમે બંનેય મારા પિતા છો, અને તમે બંનેની વચ્ચે હું એક કન્યા છું આજથી તે ધર તથા આ ધર એક જ છે માટે તમે આ પિતા જે વીસ લાખ સોનામહેરો આપે છે તે લઈ જઈને માતાને આપો તેઓ વીસ લાખ સોનામહેરો મારી કિંમત બદલ આપતા નથી, તેમ તમે મારી કિંમત બદલ લેતા નથી, પુત્રીને વેચવા તથા ખરીદવાનું પાપ તમારા જેવા ધર્માત્મા કેમ કરી શકે ? આ પિતા જે સોનામહેરો આપે છે તે તો મારી માતાને બક્ષિસ તરીકે આપે છે શું તમે આ પિતા દ્વારા આપવામાં આવતી બક્ષિસ લઈ જઈને માતાને આપવા જેટલી તકલીફ પણ નહિ લઈ શકો ? જે બક્ષિસ માતાને આપવા માટે આ આ પિતા આપી રહ્યા છે, તે લઈ જવામાં આપ કંઈ રીતે ના કહી શકો છો ? માતાના અધિકારની વસ્તુનો આપ સ્વીકાર નથી કરી શકતા ”

આ પ્રમાણે રથીને કહીને, વસુમતિએ ધનાવહ શેઠને કહ્યું કે, “ પિતાજી, વીસ લાખ સોનામહેરો તેઓ એકલા કેવી રીતે લઈ જઈ શકશે ? એટલું વજન તેમનાથી કેવી રીતે ઊંચડી શકાય ? આપ આ સોનામહેરો મારી માતા પાસે પહોંચાડવાનો પ્રયત્ન કરી દો ” વસુમતિનું કથન સાલળીને, ધનાવહ શેઠે પોતાને ત્યાંના નોકરાને બોલાવો

તેમને વીસ લાખ સોનામહોરો આપી, અને તેમને કહ્યું કે, “આ મારા
 લાઈનો સાથે જઈને, તેમને ત્યાં આ સોનામહોરો પહોંચાડી આવો.”
 આ પ્રમાણે સોનામહોરો પહોંચાડવાનો પ્રયત્ન કરીને, મનાવક શેઠ
 રહીને કહ્યું કે “લાઈ આજથી કુ તથા તમે આ પુત્રીના સમપત્ની
 લાઈ થયા છો. તમે કોઈ પણ જાતનો મનાઈ બીજો વિચાર ન
 કરશો. આ થર પણ તમારું જ છે.” આ પ્રમાણે પ્રેમભરી વાતો કરીને, શેઠ
 રહીના જણા સાથે પોતાનું મળુ જોડી વાતસલ્ય પ્રવર કર્યું અને પછી
 તેને જેમ તેમ સમજાવી તેના થર લઈને વિદાય કર્યો.

મનાવક શેઠની જાતિ નામ મૂળા હતું. મૂળાનો સ્વભાવ
 મનાવક શેઠના સ્વભાવથી તદ્દન, ભિન્ન હતો. આજમણી શેઠાણી-
 જોનો લગભગ જેવો સ્વભાવ હોય છે તેવો જ સ્વભાવ તેને
 હતો. તેને મનાવક શેઠ જેવા મનાવક અને પ્રતિજિત પુરુષની
 ખતી જાનવાનું સૌજાન્ય આવશ્યક પ્રાપ્ત થયું હતું. કિંતુ તે આ
 પદને લાગત ન હતી. મરણે તેના માતાપિતાનું થર એવું મના-
 વકની જોઈને નહોતું. કોઈ જન્મ દરિદ્રને બનારે સપત્તિ થયે
 છે ત્યારે તેને અભિમાન આવી જ જાય છે એ જ પ્રમાણે મૂળાના પણ
 મિથ્યાભિમાન કારણે હતું તે પોતાની સામે સૌ કોઈને ટુક
 સમજતી હતી. પોતાને પણ જન્મતા ગયા માણસો કરતાં વધારે
 જીવિદાઈ, તથા અધિકારસંપન્ન માનતી હતી. એ કારણથી તે
 કોઈને પણ કંઈ વચન કહેવામાં જરા પણ સહાનુભૂતિ ન હતી તેમ
 કહી તે પોતાની જૂઠા પણ કન્યા કરતી ન હતી. વળી નોકરોને કાન-
 થમડા આપ્યા સિવાય તે બીજું કામ કરતી જ ન હતી. પોતાના
 નોકરો સાથે પણ તેનો અવધાર સારો ન હતો. તેમની મારફત મન
 તો કોરતાવી જ બેતી હતી છતાં તેમને સમજાવવા તથા તેમનું
 પાલનપોષણ કરવામાં હમેશાં તે બેદરકાર જ રહેતી. જેમ માત્ર પણ
 સહાયતા જતાવવાનું તો તે સીધી જ ન હતી. પોતાને ત્યાં આવેલા
 માણસોનો સત્કાર કરી તેમને સતોષ આપવાને બદલે તે તેમનું

ઊલટું અપમાન કરતી હતી. તે શેઠની ધર્મભાવનાનુસાર કામ કરતી ન હતી. હા, પોતાની કુટિલતાને કારણે પ્રત્યક્ષમાં તો તે શેઠની સાથે પતિવ્રતા સ્ત્રીની જેમ વ્યવહાર દાખવવાનો ઢોંગ અવશ્ય કરતી હતી તાત્પર્ય એ કે, મૂળાનો સ્વભાવ શેઠના સ્વભાવથી તદ્દન જ વિપરીત હતો. શેઠ જેટલા નમ્ર, સરળ, ધાર્મિક અને દયાળુ હતા, તેટલી જ તે મૂળા કઠોર, કપટી, ઢોંગી અને નિર્દય હતી તેની મારફત શેઠને ધર્મકાર્યમાં જરા પણ સહાયતા મળતી ન હતી. હા, શેઠના ધર્મકાર્યમાં અવશ્ય તે વિખનભૂત બનતી હતી. પોતાના કપટવિદ્યાના બળ પર કાઠ કાઠ વાર તે શેઠને પણ એવા ખોટા રસ્તા પર લઈ જતી હતી, કે જેથી તે ધાર્મિક શેઠના હાથે પણ કેટલીક વાર ધર્મવિરુદ્ધ કાર્ય થઈ જતું હતું.

વસુમતિને લઈને શેઠ પોતાની સ્ત્રી મૂળા પાસે ગયો. વસુમતિ મૂળાને પ્રણામ કરીને એક બાળુ છાની માની ઊભી રહી. મૂળાને શેઠ કહેવા લાગ્યો કે, " પ્રિયે, પુરુષને જે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે તે સ્ત્રીના ભાગ્યથી જ થાય છે નિર્ભાગી સ્ત્રીના પતિને લક્ષ્મી મળતી નથી. તુ ભાગ્યશાળી છે, તેથી આજે મને આ પુત્રીરૂપી લક્ષ્મી મળી છે. આપણને સંતાન નથી કદાચ સંતાન હોત, તો પણ આ પુત્રી જેવું સંતાન આપણે ત્યાં હોય એવું આપણું પુણ્ય નથી પરંતુ સદ્ભાગ્યે આપણને આ કન્યારત્ન પ્રાપ્ત થયું છે. આ કન્યામાં શુ ગુણ છે તથા શી શી વિશેષતાઓ છે, તે કહેવાની જરૂર નથી આ વાત થોડાક સમયમાં આપોઆપ જણાઈ આવશે માટે વધારે કાંઈ ન કહેતાં, એટલું જ કહું છું કે, આને આપણી પુત્રી માનવી, અને તેની સાથે પૂર્ણ ધર્મસબંધ જોડવો મને વિશ્વાસ છે કે એમ કરવાથી તારું જીવન પણ સુધરશે; અને તેની સમતિથી કામ કરતા, ઘર પણ આદર્શ બની જશે તથા ધર્મની પણ વૃદ્ધિ થશે "

વસુમતિને જોઈને, શેઠની વાતો સાંભળી મૂળા વિચાર કરી રહી

હતી કે “આ કન્યા તો મણી જ સુંદર છે તેની જાળ તો હું વચ્ચે જ
 દેખાઈ ખું તેણે સુંદરતામાં તો મને ખરાબિત કરી દીધી તે
 સાથે જ પતિ તેના ગુણોની પ્રશંસા કરીને, તેની સમતિ પ્રમાણે
 કામ કરવાનું કહે છે અને વળી કહે છે કે તેને લીધે તારું જીવન
 પણ સુધરી જશે. આ રીતે તે તો મારા માથે—મારી સેપ્સી
 તરીકે આવી છે તેના સૌંદર્ય પર તથા તેની જાળમાં પર
 ક્યો પુરુષ સુખ ન મને? મારા પતિ બ્રહ્મચારી તો નથી, અને
 આપણે બ્રહ્મચારીઓ પણ ઓળોનું સૌંદર્ય દેખીને બ્રહ્મચર્યથી પતિત
 થઈ જાય છે ત્યારે મારા પતિ આ હોદ્દા પર મુખ્ય જાય તેમાં
 નવાઈ પણ શી છે? સંભવ છે કે બ્રહ્મચારી પતિ તેને કોઈ ખરાબ
 હેતુએ લાગ્યા હોય, તથા આ ધરની માલિકિની જનાવશ હુમ્મતા
 હોય. પરંતુ પતિ અત્યારે તેને પુત્રી તરીકે સંભાળે છે મારે આ
 વખતે કોઈ પણ જાતનો સંકલ્પ ખુશી કરવો તે ઠીક નથી. શ્રીમાત્ર
 સમજ પડી અત્યારે મારા સંકલ્પની અજ્ઞાતીનું કોઈ કારણ જણી જશે,
 ત્યારે તે સંભળી વિચાર કરવો તથા ઉપાય કરવો ઠીક થઈ પડશે.
 અત્યારે તો પતિ જોય કહે તેમ માની લેવું યોગ્ય છે. પતિ તેને
 લાગ્યું કહે છે મારે કાળમાં જાવસન કરીક કાળુ હોવું જોઈએ.
 છતાં આ જાતની વાત કદાચ દિવસે દરકોઈ રૂપે તે જાદુર ખુશી
 થશે જ અત્યારે કોઈ પણ જાતની સહા જાહેર કરવી ઠીક નથી,
 પરંતુ જે વખતે કોઈક અનિષ્ટ દેખાશે તે જ વખતે કોઈ પણ કહેવું
 શકિત રહ્યો.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરતી મળાએ સોની વાત પૂરી થયા પછી
 કહ્યું કે “આનંદની વાત છે કે આપ આ પુત્રીને લાગ્યા. આપણે ત્યાં
 કદાચ આવી કન્યા હોત તોપણ તેનું જૂન પાલનપોષણ કરવું
 પડત, અને અતિથવ મહેનતપૂર્વક તે આપણી મોટી વાત, પરંતુ
 આ તો મોટી થઈને જ આવી છે તથા તેનું પાલન કરવામાં કોઈ
 જાનની મહેનત પણ કરવી પડશે નહીં. હું આપની આપણ પ્રમાણે જ
 સમજી કામ કરીશ.”

પોતાના મનના ભાવોને દયાવીને, મૃગાએ ઉપર ઉપગ્રી મેની
પાત મંલૂર હો લોધી. મેમાળીનું દયન સાંભળીને, મેક નિશિલ ખનીને
ત્યાથી આસ્થા ગયા. મૃગાએ પોતાના કુદ્યભાવો પ્રદર્શિત ન કર્યા
ખાતર વસુમનિનો સત્કાર કર્યો, તથા તેના મોહન-શયનાદિની
વ્યવસ્થા કરી.

વસુમતિ મેકના ઘરમાં ગમેવા લાગી તે મેકે ખતાવેલા
અતિથિસત્કાર આદિ ધર્મકૃત્ય કરવાની સાથે જ, મૃદનું કામકાજ
પણ કરતી જે કુશલતાથી તે મૃગીને ત્યાં બધું કામ કરતી હતી,
તે જ કુશલતાથી મેકના ઘરનું કામ પણ કરતી હતી તેની કાર્ય-
કુશલતાએ મેક તથા ઘરના નોકરચાકર તમામને મુગ્ધ કરી દીધા.
તેના કાર્યનો પ્રભાવ મેકાણી પર પણ અવશ્ય પડ્યો, પણ તે
ખીજ જ સ્વરૂપમા વસુમનિની કાર્યકુશલતા તેની ગંદામાં જદ્દિ
કરતી જતી હતી અને વસુમનિના શ્રમનો તથા તેના કીશલ્યનો
કોઈ ખીજે જ આગળ અમંજતી હતી

એક દિવસે મેકે વસુમતિને પૂછ્યું કે, “ પુત્રી, તારું નામ શું છે ? ”
વસુમતિએ જવાબ આપ્યો કે, “ પિતાજી, હું તમારી પુત્રી છું પુત્રીનું
નામ માતાપિતા જે ગમે તે જ હોઈ શકે માટે આપ મારું જે નામ
રાખો તે જ મારું નામ છે ” વસુમતિનો જવાબ સાંભળીને, મેકે
તેનું નામ બાળુવાનો આમલ ન કર્યો, પણ તેને કહ્યું કે, “ પુત્રી !
હું તે દિવસે વેશ્યા પરનું વાલગઓનું આક્રમણ, તેનો દુર્દશા કરવી
તથા તારી મારફત તેની રક્ષા થવી, એ વગેરેનું વૃત્તાંત સાંભળી
ચૂક્યો હતો તે વૃત્તાંત સાંભળીને, મે એવો નિરધાર કર્યો કે, જેવી
રીતે ચલ્લ પોતાને કાપનાર અપકારીને પણ સુગંધ તથા શીતળતા
આપે છે, તેવી જ રીતે તું પોતાના શત્રુઓને પણ સુખ આપનારી
છે. તેથી આજથી હું તારું નામ ચંદનગાળા રાખું છું. ”

શ્રી પેતાની પત્ની આદિ સખગણિને કહી રીધું કે, “ જા પુત્રને
 જાનથી ચંદનનાળાના નામથી બોલાવજો ” શ્રીની આ વાતને
 સૌને સ્વીકાર કરે. સખગણ બોધે વસુમતિને ચંદનનાળાના નામથી
 બોલાવવા લાગ્યા. વસુમતિનું વસુમતિ નામ કાઠને પણ માલુમ ન
 હતું રથીને ત્યાં પણ તે પુત્રી તરોડે સંબોધાતી, અને શ્રીને ત્યાં
 પણ સખગણ માલુસો તેને પુત્રી જ કહેતા હતા. પરંતુ ત્યારથી
 શ્રી તેનું નામ ચંદનનાળા રાખ્યું ત્યારથી તે ચંદનનાળા તરીકે
 જાણખાવા લાગી. તેનું આ નામ જોવું જ પ્રસિદ્ધ થયું કે જ્યારે
 પણ તેનું ચંદનનાળા નામ જ સેવામાં આવે છે તેનું ચંદનનાળા
 નામ તેની જિહ્વી સુધી વે રહ્યું જ એટલું જ નહિ પણ તેણે
 સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કર્યું તો પણ આ નામ વે મેળવ્યું જ છે

પ્રકરણ :

[૧૪]

ભોંયરામાં

પાત્ર વ્યક્તિ દરેક વસ્તુને પોતાની અનુકૂળતાનુસાર જ ગ્રહણ કરે છે. વસ્તુમાં ગમે તેવો ગુણ હોય, ગમે તેટલી વિશેષતા હોય તોપણ વ્યક્તિ તેને પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે જ ગ્રહણ કરે છે દાખલા તરીકે લૌકિક કહેવત પ્રમાણે સ્વાતિ નક્ષત્રના જળબિંદુને જુઓ, સ્વાતિનું જળબિંદુ ત્યારે છીપના મોમાં પડે છે, ત્યારે તે મોતી બની જાય છે; તે જ સ્વાતિનું જળબિંદુ સાપના મોમાં પડતા વિષ બની જાય છે, કમળપત્ર પર પડતાં મોતીના જેવું દેખાય છે અને ગરમ કઠાર્થ પર પડતાં તે રાખ થઈ જાય છે. જલબિંદુ તો તે જ છે, છતાં આ અંતરનું કારણ શું છે? એ જ કે પાત્રોના રૂપ તથા સ્વભાવમાં ભિન્નતા છે છીપના મોતી બનાવવાનો સ્વભાવ છે તેથી તેમાં પડેલું બિંદુ મોતી બની જાય છે. સાપમાં વિષ બનાવવાનો સ્વભાવ છે, એથી તેમાં પડેલું બિંદુ વિષ બની જાય છે કમળપત્રમાં શોભા વધારવાનો

સ્વભાવ છે તેથી તે પર પડેલું જળનિંદુ મુઠ્ઠાફળની સૌભાગ્યે
 છે અને ઝરમ કાઠર્મી ઝરમ કરવાનો સ્વભાવ છે તેથી તે પર
 પડેલું નિંદુ જળીને ઝરમ થઈ જાય છે તાત્પર્ય એ કે વસ્તુમાં ત્રયે
 તેટલી વિશેષતા હોય અને તેવો સુષુ હોય, તદ્દપિ પાત્ર તેને પોતાના
 રૂપ અને સ્વભાવ પ્રમાણે જ ગ્રહણ કરે છે. એ પાત્ર સારું હોય તો
 તે ખરાબ વસ્તુને પણ સારા રૂપમાં જ ગ્રહણ કરે છે અને એ ખત્ર
 ખરાબ હોય, તો તે સારી વસ્તુને પણ ખરાબ રૂપે જ ગ્રહણ કરે છે

વશુમતિ, કે જેનું નામ ધનાવહ સૈદે ચંદનનાથ રાખ્યું હતું
 તે ચંદનની જેમ પોતાના અવધારીને પણ સંતિ આપનાર હતી
 જે રથી, ચંદનનાથની માતાના નાથ માટે મુખ્ય કારણસર હતો,
 જેણે તેની માતાને કટુવચન કહ્યા હતા અને જે તેની માતાનું
 સ્વીત્વ ભૂટવા માટે તૈયાર થઈ ગયો હતો, અને જે જ ઉદ્દેશ તેને
 જ ગ્રહણમાં પણ લઈ ગયો હતો. તે રથીની સાથે પણ ચંદનનાથએ કોઈ
 જાતનો વૈરભાવ ન રાખ્યો, પણ કીલકું તેને પોતાનો પિતા માન્યો
 અને દરેક રીતે તેના પર ઉપકાર જ કર્યો. રથીની કોઈને પણ ચંદન-
 નાથ સાથે દુર્ભાવકાર કર્યો હતો. જ્યાં ચંદનનાથએ તેની સાથે
 પણ સ્નેહવહાર જ કર્યો. જે વખતે રથી પોતાની કીને ધરમાંથી
 હાંપી કાઢવા માટે તૈયાર થયો હતો, તે વખતે ચંદનનાથએ પોતાના
 ઉપદેશથી રથીને સમજાવ્યો, અને રથીની કોની ઇચ્છા પૂરી કરવા
 માટે પોતે જાગરમાં વેચાઈ વેસાએ પણ ચંદનનાથ સાથે કોઈ
 સારો વ્યવહાર રાખ્યો ન હતો. તે ચંદનનાથને વેચના જનાન-
 વાના ઉદ્દેશથી જાણતારે પકડવા તૈયાર થઈ હતી તો પણ ચંદન-
 નાથએ પોતાના હૃદયમાં તે વેચના પ્રતિ કોઈ દુર્ભાવ ન રાખ્યો,
 અને દોડી નર્મને વાંદરાઓના માસથી વેચવાને જગ્યાવી તેમ જ
 તેને વેચનામુક્ત કરી. એ રીતે જેમ ચંદન પોતાને કાપનારને પણ
 સીતલતા વધા સુવેષ જ ગાળે છે. તેમ ચંદનનાથ પણ પોતાના
 એવા સ્વભાવને કારણે જાતની સ્વભાવને કારણે જ ચંદનનાથ પોતાના

નહોતી ધચ્છતી, તો પછી ખીજની તો વાત જ ન્યારી છે ગૃહકાર્ય વગેરેમાં પણ તેને ન તો આજસ થતી કે ન તે કોઈની સાથે કોઈ પ્રકારનો બેદલાવ કે ઈર્ષ્યા રાખતી આ રીતે તેનામાં સર્વ સદ્ગુણો જ અસ્તિત્વ ધરાવતા હતા. પણ જેનું હૃદય મલિન હતું, તેને તેના સદ્ગુણો પણ દુર્ગુણ રૂપે જ ભાસતા રથીની સ્ત્રીને ચંદન-ખાળાનું કામ તથા તેના સદ્ગુણવહાર ખરાબ લાગતો, અને મૂળા શેઠાણીને પણ ચંદનખાળાના કામ તથા વ્યવહારમાં દુર્ભાવનાની ગંધ આવતી હતી ચંદનખાળાનો કોઈ વાક ન હતો. જે ચંદનખાળામાં જ કોઈ જાતની કુટેવ હોત તો રથી, રથીને ત્યાંના ખીજ માણસો, તથા શેઠ, અને શેઠને ત્યાંના ખીજ માણસો ચંદનખાળાના કાર્ય-વ્યવહારથી પ્રસન્ન ન રહી શકત તેમના હૃદયમાં પણ ચંદનખાળા પ્રતિ દુર્ભાવ જ થાત, સદ્ભાવ ન થાત પરંતુ માત્ર રથીની સ્ત્રીને અને મૂળાને જ ચંદનખાળા ખરાબ લાગી, તેનું એક માત્ર કારણ એ જ હતું કે તેઓ અનેનું હૃદય મલિન હતું ચંદનખાળા ધનાવહ શેઠને ત્યા રહેતી હતી તેને પોતાના ખાનપાનાદિની લેશપણ ચિંતા ન હતી. પણ ચિંતા રહેતી માત્ર અતિથિ-સત્કાર અને ગૃહકાર્યની જ તેનું કાર્ય તથા વ્યવહારથી શેઠ, શેઠના નોકરચાકર, શેઠના પાડોશીઓ અને શેઠને ત્યા આવતા જતા લોકો સઘળા પ્રસન્ન હતા સઘળા ચંદનખાળાની પ્રશ્નસા કરતા. ચંદનખાળા કોઈ કામ માટે ખીજને હુકમ નહોતી કરતી, પણ દરેક કામ પોતાના હાથે જ કરતી તે સઘળા માણસોના દુખ-દર્દમાં મદદગાર થતો હતો, અને સૌની સાથે સહાનુભૂતિપૂર્ણ વ્યવહાર રાખતી હતી તેનું કોઈ કાર્ય કે વ્યવહાર એવો ન હતો કે જેથી કોઈને અસતોષ બપજે. તેનાથી સઘળા માણસો પ્રસન્ન હતા, પણ મૂળા તેના પ્રત્યે કોઈ પણ વખતે પ્રસન્ન રહેતી ન હતી તેને ચંદનખાળા તરફથી હમેશાં અસતોષ જ રહ્યા કરતો હતો તેનું કારણ તેના હૃદયની મલિનતા હતી ચંદનખાળાને લઈને જ્યારે શેઠ આવ્યા હતા, ત્યારે મૂળાને એવો સદેહ થયો હતો

સ્વભાવ છે તેથી તે પર પડેલું જળનિંદુ મુક્તાણની સાથે જાય છે અને ચરમ કાર્ષ્ણ્યમાં જરમ કરવાનો સ્વભાવ છે તેથી તે પર પડેલું નિંદુ જળીને જરમ થઈ જાય છે તાત્પર્ય એ કે વસ્તુમાં જો તેટલી વિશેષતા હોય, અને તેવો મુલ્ય હોય, તદ્દપિ પાત્ર તેને પોતાના રૂપ અને સ્વભાવ પ્રમાણે જ મંદણ કરે છે. જો પાત્ર સાદું હોય તો તે ખરાબ વસ્તુને પણ સારા રૂપમાં જ મંદણ કરે છે અને જો પાત્ર ખરાબ હોય, તો તે સારી વસ્તુને પણ ખરાબ રૂપે જ મંદણ કરે છે.

વસુમતિ, કે જેનું નામ ધનાવહ શ્રી મહાન્યાયા રાખ્યું હતું તે મહાન્યાયી જેમ પોતાના અપકારીને પણ સારી આપનાર હતી જે રથી, મહાન્યાયાની માતાના નામ માટે મુખ્ય કારણસર હતો, જેણે તેની માતાને કહ્યુંવચન કર્યું હતું, અને જે તેની માતાનું સ્વીત્વ લૂટવા માટે તેવાર થઈ ગયો હતો, અને એ જ ઉદ્દેશ તેને જ જલમાં પણ લઈ ગયો હતો. તે રથીની સાથે પણ મહાન્યાયાએ ર્ષા જાતનો વેરભાવ ન રાખ્યો, પણ કહ્યું તેને પોતાનો પિતા જાણ્યો અને દરેક રીતે તેના પર ઉપકાર જ કર્યો. રથીની ક્ષીએ પણ મહાન્યાયા સાથે દુર્ભાવકાર કર્યો હતો, જ્યાં મહાન્યાયાએ તેની સાથે પણ સદ્ભાવકાર જ કર્યો. જે વખતે રથી પોતાની ક્ષીને ધરણથી હાંકી કાઢવા માટે તેવાર ગયો હતો, તે વખતે મહાન્યાયાએ પોતાના ઉદ્દેશથી રથીને સમજાવ્યો, અને રથીની ક્ષીની ઇચ્છા પૂરી કરવા માટે ખેતે જગજગમાં વેપાર વેસાએ પણ મહાન્યાયા સાથે ર્ષા સારો ભવકાર ટાળ્યો ન હતો. તે મહાન્યાયાને વેસા મનાવવાના ઉદ્દેશથી જળાત્કાર પાકવા તેવાર થઈ હતી, તો પણ મહાન્યાયાએ પોતાના હૃદયમાં તે વેસા પ્રતિ ર્ષા દુર્ભાવ ન રાખ્યો, અને દોઢી બઈને વાંસાઓના ત્રાસથી વેરવાને જગની તેમ જ તેને વેદ્યામુક્ત કરી. એ રીતે જેમ મહાન્યાયા પોતાને અપનારને પણ શીતલતા તથા મુગ્ધા જ આપે છે, તેમ મહાન્યાયા પણ પોતાનું બાંધું કરનારનું સારું જ કરતી ને બાંધું કરનારનું પણ અર્થ

દશા બરાબર ધનાવહ શેઠને ત્યાં પ્રથુ તેની થઈ મૂળાને એક શુદ્ધિશાળી અને હમેશાં તેની પાસે રહેનારી એક દાસી હતી. ચંદનખાળા પર વિના કારણે મૂળાને ક્રોધાયમાન રહેતી, જોઈને તથા ચંદનખાળાને કડવાં વેણુ સંભળાવતી જાણીને એક દિવસે તે દાસીએ મૂળાને કહ્યું કે, “હમણા હમણા આપનો સ્વભાવ કેવો બગડી ગયો છે ! ચંદનખાળા તમારે ત્યાં આટલું કામ કરે છે, સૌની ચાકરી કરે છે, છતાં પણ તમે તેના પર હમેશાં નારાજ જ રહ્યા કરો છો તથા તેને કડવાં વેણુ સંભળાવ્યા કરો છો, તેનું શું કારણ છે તે મારા સમજવામાં આવતું નથી.”

દાસીનું આ કથન સાંભળીને મૂળા તેને કહેવા લાગી કે, “તું તેના વખાણુ તો કરે છે પણ તું એ જાણે છે કે તે કાણુ છે, કઈ જાતિ—કુળની છે, અહીં કેમ આવી છે, અને ક્યા હેતુથી પરિશ્રમપૂર્વક બધું કામ કરે છે ? તમે બધા તો તેની મીઠી વાતોમાં જ અંજળિ ગયા છો તું એ જોતી નથી કે તેની મીઠી વાતોની પાછળ શું રહસ્ય છુપાયેલું છે. તે સુંદરી છે, યુવતી છે, છતાં પણ તેણે પોતાના લગ્નવિષયમાં કહી કોઈ વાત કહી છે ? શું તે સંસારથી પર છે કે જ્યો તેને આ યુવાવસ્થામાં પણ પુરુષની ઇચ્છા ન હોય ? આ ઉપરાંત તું એ પણ જાણે છે કે શેઠ તેના પર આટલો બધો પ્રેમ શા માટે રાખે છે ? મેં સાંભળ્યું છે કે શેઠ તેને ૨૦ લાખ સોનામહોરોમાં ખરીદી લાવ્યા છે. તેનામાં એવી તે શી વિશેષતા છે કે જ્યો શેઠ તેને માટે ૨૦ લાખ સોનામહોરોનું ખર્ચ કર્યું ? માત્ર આ જ વિશેષતા છે કે તે સુસ્વરૂપા છે તથા યુવતી છે. મારા શૃંગારની સામગ્રીઓ માટે ખર્ચ કરવામાં તો શેઠ કદી પણ એવી ઉદારતા બતાવી નથી, અને તેને માટે ૨૦ લાખ સોનામહોરો ખર્ચ નાખી, એનું કારણ શું ? તું આ બધી બાબતો પર વિચાર કર, માત્ર તેની મીઠી વાતોમાં ફસાઈને તેનો પક્ષ ન કર. હું તો માનું છું કે શેઠ તેને આ ધરની માલિકિની

કે રહેને પતિ તેને ઘરમાં બીજા હેતુએ તો ન જાય. હોય પોતાની કુદિલ્લાને કારણે મૂળાએ પોતાનો આ સદેહ પ્રકટ કરવા ન દીધે. પરન્તુ તેના હૃદયમાં આ સદેહ વધુ ને વધુ મજબૂત થતો ગયો. અન્નપાણ્યનું કાર્ય તથા તેની પ્રવૃત્તિ એ મૂળાના સદેહમાં રહી જતાં જતાં હતાં. તેને વિચાર થતો હતો કે આ મારા ઘરમાં બાઈનું બધું કામ કરે છે. સપાળા માણસોને પ્રસન્ન કેમ રાખે છે પતિ તેની બાઈની પ્રવૃત્તિ કેમ કરે છે આ રીતે રહીની જીવિ જોમ અન્નપાણ્ય વરણનો ભવ ઉત્પન્ન થયો હતો તેમ જુલોને પણ એ ભવ ઉત્પન્ન થયો કે આ મારા પતિ પર પોતાનો અધિકાર છે સ્થાપિત નહિ ને !

સદેહ તથા અન્નપાણ્ય કારણે મૂળા અન્નપાણ્ય પ્રત્યે ઈર્ષ્યા કરવા લાગી. તે વાતવાતમાં અન્નપાણ્યનું ખરાબ બોલતી, અને તેનાં કામોની પણ ખોટી રીતે સમાધાનના કરતી. ઈર્ષ્યા ઈર્ષ્યા થાર તે પોતે જ ઈર્ષ્યા કામ બચાડતી અને તેના અપરાધ અન્નપાણ્યના મજા પર ચડાવતી. મૂળાનો આ જાનનો દુર્ભવદાર પણ અન્નપાણ્ય સાથે પૂર્વે સંકળ કરતી હતી અને પોતાનો અપરાધ ન હોવા છતાં પણ પોતાનો અપરાધ માન્યને ધમા માવવા લાગતી, જેથી મૂળાને વધારે ઈર્ષ્યા બોલવાની તક જ નહોતી મળતી. તેના આ અવકારથી પણ મૂળા તો બસવધ જ રહેતી. તે વિચારતી કે આ જેવી કુતારી છે જેથી સંકળસીલ તથા ચીકું ચીકું બોલનારી છે. એ તો અધુરું વાત એક પ્રકારને કહી હતી કે જેથી તે પોતાના અમાવ પદે મારી લાઈ લે અને પછી કું તેને બાજુમાં ઈર્ષ્યા કહી સકે. પણ આ તો સમજી સંકળ કરે છે તથા પોતાનો અપરાધ ન હોવા છતાં પણ ધમા માવવા લાગે છે ખરી રીતે તેને તો આ ઘરની બહુમાલી જનનું કારણ છે જેથી જ તે અસ્તુ બાઈનું કામ પણ કરે છે માણસોને મુલ પણ માને છે અને મારા કપડા પણ સંકળ કરે છે.

આ રીતે અન્નપાણ્યની જેવી હવા રહીને ત્યાં હતી, તેવી જ

દશા બરાબર ધનાવહ શેઠને ત્યાં પણ તેની ચર્ચ મૂળાને એક સુદ્ધિશાળી અને હમેશા તેની ખાસે રહેનારી એક દાસી હતી. ચંદનબાળા પર વિના કારણે મૂળાને ક્રોધાયમાન રહેતી, બેઈને તથા ચંદનબાળાને કડવાં વેણ સંભળાવતી બાળીને એક દિવસે તે દાસીએ મૂળાને કહ્યું કે, “હમણા હમણા આપનો સ્વભાવ કેવો બગડી ગયો છે ! ચંદનબાળા તમારે ત્યાં આટલું કામ કરે છે, સૌની ત્યાકરી કરે છે, છતાં પણ તમે તેના પર હમેશાં નારાજ જ રહ્યા કરો છો તથા તેને કડવા વેણ સંભળાવ્યા કરો છો, તેનું શું કારણ છે તે મારા સમજવામાં આવતું નથી.”

દાસીનું આ કથન સાંભળીને મૂળા તેને કહેવા લાગી કે, “તું તેના વખાણુ તો કરે છે પણ તું એ જાણે છે કે તે કાણુ છે, કઈ જાતિ—કુળની છે, અહીં કેમ આવી છે, અને ક્યા હેતુથી પરિશ્રમપૂર્વક બધું કામ કરે છે ? તમે બધા તો તેની મીઠી વાતોમાં જ અનર્થ ગયા છો તું એ જોતી નથી કે તેની મીઠી વાતોની પાછળ શું રહસ્ય છુપાયેલું છે. તે સુંદરી છે, યુવતી છે, છતાં પણ તેણે પોતાના લગ્નવિષયમાં કદી કોઈ વાત કહી છે ? શું તે સંસારથી પર છે કે જોયી તેને આ યુવાવસ્થામાં પણ પુરુષની ધ્રુષ્ટા ન હોય ? આ ઉપરાંત તું એ પણ જાણે છે કે શેઠ તેના પર આટલો બધો પ્રેમ શા માટે રાખે છે ? મેં સાંભળ્યું છે કે શેઠ તેને ૨૦ લાખ સોનામહોરોમાં ખરીદી લાવ્યા છે તેનામાં એવી તે શી વિશેષતા છે કે જોયી શેઠ તેને માટે ૨૦ લાખ સોનામહોરોનું ખર્ચ કર્યું ? માત્ર આ જ વિશેષતા છે કે તે સુસ્વરૂપા છે તથા યુવતી છે. મારા શૃંગારની સામગ્રીઓ માટે ખર્ચ કરવામાં તો શેઠે કદી પણ એવી ઉદારતા બતાવી નથી, અને તેને માટે ૨૦ લાખ સોનામહોરો ખર્ચ નાખી, એનું કારણ શું ? તું આ બધી બાબતો પર વિચાર કર, માત્ર તેની મીઠી વાતોમાં ફસાઈને તેના પક્ષ ન કર. હું તો માનું છું કે શેઠ તેને આ ધરની માલિકિની

જનાવવા વાસ્તે જ બાબ્બા છે અને એટલા માટે જ તે ખૂબ મહેનત પૂર્વક આ ધરનું કામ કરે છે તથા શીકું, શીકું બોલીને નજ માણસોને પોતાના હાથ પર કરી રહી છે. હું તો, તેને આ ધરમાંથી કાઢી ચૂકું એવી તકની શોધમાં છું.”

મૂળાની આ વાત સાંભળીને દાસી તેને કહેવા લાગી કે તમે મહાત્માના સનંધમાં જે કામ પ્રકટ કરી, તે મારી સમજ પ્રમાણે ખોટી છે. આજ સુધીમાં મહાત્માના વચ્ચેથી મારા ભેદાર્થ એવી ઠાંઠ જાગત નથી જાયી કે જેથી આ જાતની કામ કરી શકાય. ભે એવી ઠાંઠ જાગત મારા ભેદાર્થ આવત, તો તો હું પોતે જ તમને કહેત. મારી દૃષ્ટિમાં તો મહાત્માના એક સતી છે. પણ તમારા હૃદયમાં તેના પ્રત્યે સંદેહ થયો છે. જેથી તમને તેના ક્ષણ દેખાતા નથી, પણ સુણના બાંધે આવસુણ જ દેખાય છે. ઠાંઠ કવિએ કહ્યું છે કે.—

સીતલતાક મુગ ધડી મટી ન મહિમા મૂર.

પીનસવાબેને તબ્બો, સોઘા જાનિ કપૂર.

“જે પ્રમાણે તમારામાં પણ તેના પ્રત્યે સંદેહો રાજ પેસી ગયો છે એથી તમે તેના ક્ષણોને પણ આવસુણ જાની રહ્યા છો. પરંતુ ખરી રીતે તેના ગુણ આવસુણ નથી જાની શક્યા. તેના સુણ તો સુણ જ રહેશે. હા, તમે તેની ઈર્ષા કરીને મહાન પાપ લે જાર ઉપાજન કરી રહ્યા છો. મારે તમે તેના પ્રત્યે કામ ન રાખશો, તેની ઈર્ષા કરવાનું છોડી દો, અને તેની સાથે સહજતાનો સ્વહાર કરો. તે સતી પર ખોકુ કસક મૂકીને પાપમાં ન પડો.”

દાસીનું આ કથન સાંભળીને મૂળા તેને પ્રમતવવી કહેવા લાગી કે “આખરે તો તું દાસી જ છે ને! દાસીમાં ભે વધારે સુદિ હોય તો તે દાસી જ કેમ રહે?”

મૂળાને મેપાજમાન થયેલી બેઈને, નિશ્ચયી દાસી ત્યાંથી જાતી-માતી માલી ગઈ. મૂળા, મહાત્માના સાથે વધારે ને વધારે કોર

દુર્બલદાર દાખવતી રહી એ દરમિયાન એક બીજી ઘટના બની ગઈ

એક દિવસે ચંદનબાળા સ્નાન કરીને પોતાના માયાના કેશ સૂકવી રહી હતી, તે જ વખતે ધનાવદ શેઠ બહારથી આવ્યા ચંદનબાળાને કેશ સૂકવતી જોઈને, રોકે તેને કહ્યું કે, “ પુત્રી જણાય છે કે તે સ્નાન કર્યું છે ને થોડું ગરમ પાણી વધ્યું હોય તો મને આપ, કે જોયી હું પણ મારા પગ ધોઈ લઉં.” શેઠનું આ કથન સાંભળીને, ચંદનબાળાએ પોતાના વાળ વ્યવસ્થિત કરવાનું બધ રાખ્યું. તે ગઈ અને એક વાસણમાં પાણી તથા તે સાથે બેસત્રા માટે પાટલો તેમ જ પગ ધોવા માટેનું વાસણ લઈ આવી. તેણે શેઠને કહ્યું કે, “ પિતાજી, તમે આ પાટલા પર બેસીને આ વાસણમાં પગ રાખો, હું તમારા પગ ધોઈ આપું છું” ચંદનબાળાના આ કથનના જવાબમાં શેઠ બોલ્યા કે, “ પુત્રી, શું હું તારી પાસે મારાં પગ ધોવડાવું ? તારા જેવી સતી પાસે આ નીચ કાર્ય કરાવીને, હું મારા પોતાના પર પાપનો ભાર ચઢાવું ? તું મારી પુત્રી છે પુત્રી પાસે પિતાએ પગ ધોવડાવવા ઇચ્છે નથી. પગ ધોવા તે હલકું કામ ગણાય છે જે મગળમયીએ વેશ્યાને પણ સુધારી દીધી, અને મારા આ ઘરને સ્વર્ગસમાન બતાવી દીધું, તે તું મારા પગ ધોવે તે કઈ રીતે ઉચિત ગણાય ! વળી તારી પાસે પગ ધોવડાવવા, એ મારે માટે પણ ઉચિત નથી તે પાણી વગેરે લાવી આપ્યું તે ઘણું જ છે હું પોતે જ મારા પગ ધોઈ લઈશ, તું તો તારા વાળની વ્યવસ્થા કર”

શેઠનું કથન સાંભળીને, વસુમતી બોલી કે, “ પિતાજી, આપ પુત્ર-પુત્રીમાં ભેદ કરવાનું તથા સેવાકાર્યને હલકું બતાવવાનું પાપ કેમ કરો છો ? એવું ન કરો હું પૂછું છું કે શું પુત્રી સતી નથી ? પુત્ર જ સતી છે ? જો બંને સતી છે તો પછી પિતાજી, સેવા કરવામાં બંનેનો અધિકાર સરખો કેમ ન હોય ! પિતાના ચરણોની સેવા કરવાનો અધિકાર પુત્રને હોય અને પુત્રી તેથી વધિત રહે એ શું

લખિત છે ? પુત્રને બીજા પ્રકારનો સુયોગ આપનારો આવે અને પુત્રીને ન આપવામાં આવે એ શું અન્યાય નથી ? માતાપિતાને મરિ, પુત્ર તથા પુત્રી બંને સમાન છે. મરિ પુત્રીને ચરણસેવાથી વચિત ન રાખવી ભોઈએ. એટલા મરિ તમે એમ ન કહો કે હું પુત્રી પાસે પણ કેમ ધાવ્યાવું ?

“ પિતાજી તમે કહ્યું છે કે હું તારી પાસે પણ ધાવ્યાવું જોતાં પર ભાર કેમ ચલાવું. હું જાણુ છું પણ પિતાજી તમારા પર ભાર સાધી ચકાસો કે તમે મને માત્ર મોટેથી જ પુત્રી કહો છો, હાથમાં પુત્રો નથી માનતા ? અને જો માતા છે, તો હું પણ પિતાજી તમારો પર ભાર ચલાવું શું કારણ છે ? સંતાન પિતાની જે સેવા કરે તેના બાર પિતા પર કેવી રીતે મટે ? સંતાન પર માતાપિતાનું જે જશ્ય છે તે જશ્ય માતાપિતાના જન્મજર પછી પિતાથી પણ વધી જાય નથી, તો હું પણ પિતાજી તમારા પર ભાર કેવી રીતે મટે છે ? પિતાજી હું તમારી પુત્રી છું અને તમે માતા પિતા છો, મરિ ભોલાવવાથી કોઈ વાત કહીને અને તમારી સેવા કરતાં ન રોકા.

“ એક બીજી વાત છે તમે પણ ધાવનાં કાર્યને હાથે જતાં અને તેમ કરતાં રોકા છો અને તેની સાથે જ અને સતી તથા મજાનથી પણ કહેતા જાઓ છો. એ જન્મે જામવો એક બીજાને વિશેષ કરે છે. કોઈ પણ સેવાકાર્ય સંનંધમાં, સારા નરસાનો જાણ નીચ કાઢવો ભેદ કરવો એ સેવાધર્મને ન સંમત સારા જેવું છે. સેવા કરનારાઓ પાસે જ્યાં જાતનો ભેદ હોય / ન ભોઈએ. સત્તા રમ્યા સેવક તથા સેવની વચ્ચે જે વિષમતા દેખાય છે તેનું કારણ કાર્યમાં ભેદભાવ હોવો તે જ છે જ્યાં કામ જીત્યું છે અને જ્યાં નીત્યું છે તથા જ્યાં કામ કરે છે અને જ્યાં નીત્યું કામ કરે છે એ ભેદભાવ જ સંસારમાં વિષમતા હોવાને છે. ખરી રીતે, કોઈ સેવાકાર્ય

નીચુ નથી. માટે તમે પગ ધોવાના કામને હલકું ન કહો. આ ઉપરાંત આપના ચરણોનું કેવું મહત્ત્વ છે, તે હું જ બાણું છું. આ ચરણોના પ્રતાપે જ મને આ ઘરમાં આશ્રય મળ્યો છે. જો આ ચરણ ન હોત, તો મને આવું ધાર્મિકતાપૂર્ણ ગૃહ કેમ મળત ? એ માટે પણ તમે મને પગ ધોતા ન રોકો.”

આ પ્રમાણે ચંદનબાળાએ શેઠને નિરુત્તર કરી દીધા શેઠ વધુ કાંઈ બોલી શક્યા નહિ. તેમણે એ જ કહ્યું કે, “ પુત્રી, જેમ તને સુખ ઊપજે તેમ કર.” એમ કહીને શેઠ ચંદનબાળાએ લાવેલ પાટલા પર બેસી ગયા. ચંદનબાળાએ શેઠની સામે પગ ધોવાનું વાસણ મૂકી દીધું અને કહ્યું કે, “ પિતાજી, તમે તમારા બંને પગ આ વાસણમાં મૂકી દો ” શેઠ પોતાના પગ તે વાસણમાં મૂક્યા, અને ચંદનબાળા તે પર પાણી નાખીને, તે ચોળીને ધોવા લાગી. તે વખતે તેઓ બંનેના હૃદયમાં જે પવિત્ર પ્રેમ ઊભરાઈ રહ્યો હતો, તેનું વર્ણન થઈ શકતું નથી ચંદનબાળા તો એવા વિચારથી પ્રસન્ન થઈ રહી હતી કે, આટલા દિવસો પછી આજે અનાયાસે જ મને પિતાના ચરણોની સેવા કરવાનો સુયોગ મળ્યો છે, અને શેઠ એવા વિચારથી પ્રસન્ન હતા કે, મને સદ્બાળ્યથી જ આ પુત્રી મળી છે. આ પ્રમાણે બંને પોત પોતાના વિચારોમાં મગ્ન તેમ જ પ્રસન્ન હતાં.

ચંદનબાળા શેઠના પગ ધોતી હતી, એથી તેનું શરીર હાલતું હતું. શરીર હાલવાથી તેનાં છૂટેલા લાંબા અને સુંદર કેશ તેના મોં પર આવી ગયા. શેઠે વિચાર્યું કે આ પગ ધોઈ રહી છે, અને તેના વાળ મોં પર ખસી આવ્યા છે, જેથી તેને કષ્ટ થતું હશે એવો વિચાર કરી શેઠે શુદ્ધ સ્નેહવશ પોતાના હાથે તેના વાળ સમેટીને ઉપરના ભાગમાં વ્યવસ્થિત કરી દીધા.

આ બધું મૂળા જોઈ રહી હતી શેઠને ચંદનબાળાના વાળ ઉપર મૂકતા જોઈને તેનું હૃદય બળી ગયું તે વિચારવા લાગી કે, “ હું જે કાંઈ ધારતી હતી તે ખરાબ જ છે આજે તો તેમને

સંબંધ પ્રત્યક્ષ જ એવો. જ્યારે મારા હેખતા પતિએ તેના મોં પર હાથ ફેરવ્યો, તો પછી હવે બાકી શું રહ્યું ! મારી નેહાજરીમાં શું શું નહિ બનતું હોય ! અને જાણે તેઓનો જ સંબંધ હતો કે તે થોડાક દિવસો પછી એવી જ રીતે ખુસ્મો થયે; કે જો રીતે જાણે પ્રત્યક્ષમાં તેના પર તેઓએ હાથ ફેરવ્યો કે જત્યારે તો એ બંને મારાથી કબાઈની સંજોગ/પાત્રે કે પછી થોડાક દિવસો પછી, જ્યારે મારા તરફથી કેઈ જાતનો સંજોગ રહેશે નહિ ત્યારે શું શું નહિ બને ! પછી તો બધું ખુસ્મો ખુસ્મું જ થવા માંડ્યો, અને એ કે કેઈ જાતનો વિશેષ કરીશ, તો જા બરમાં રહેવું મારા માટે મુશ્કેલ થઈ પડ્યો. તે બધું સમજી કામ લે કરે જ કે નોકરચાકર વગેરે તમામને તેણે પોતાના આધીન બનાવી લીધા કે પ્રત્યેક નાનું મોટું કામમાં તેને જુઠવામાં આવે કે મને તો કેઈ પૂછવું જ નથી. જાણી રીક્ષામાં, જા બરમાં મારી જરૂરત જ કંઈ રહી ! અને એ કે જા બંનેના સંબંધનો વિશેષ કરવા માંડીશ, તો મને જા બરમાં કેમ રહેવા દેશે ! જા મારી ખરેખરી શોખ કે મારા મુખ સૈયા-જમાં કંટાળે છે એ કે જત્યારે જ જા હાલ પાસતું વધુ કબાઈને નહિ હોઈ જઈ તો પછી તેને કબાડવું, એ મારી કલ્પિતમાં રહેશે નહિ.”

શું અને અનન્યાળામાં પિતા પુત્રીમાં જે પ્રેમ સંબંધ હોય છે તે જ પવિત્ર પ્રેમ સંબંધ હતો. પણ મૂળાતુ હવે મહિન હોવાના કારણે તેણે તે પ્રેમને બીજું જ રૂપ આપ્યું. તે, તે બંનેના પવિત્ર પ્રેમને પણ અપવિત્ર પ્રેમ માની રહી હતી, અને એમ વિચારી રહી હતી કે અનન્યાળાને હવે જા બરમાંથી કેવી રીતે કાઢી પડે શકે તથા અનન્યાળાના હૃદયમાં જા સંબંધીની કલ્પના પણ ! હતી કે મૂળા અમારા સંબંધી બોધા વિચારો કરતી હતી જા કારણથી, શું તો એ જ રીતે બેસીને અનન્યાળા પાસે પણ ધોવણવતા રહ્યા અને અનન્યાળા પાલી રહી. પણ ધોવણવતીને શું પોતાના કામ પર

ચાલ્યા ગયા તથા, ચંદનખાળા પોતાના કેશ સૂકવવા તેમ જ તેની વ્યવસ્થા કરવા લાગી.

ચંદનખાળા સબંધમાં મૂળા વિચારવા લાગી કે, “ જો હું કોઈ ઉપાયથી તેને ધરની બહાર કાઢી મૂકીશ, તો એમ કરવાથી કોઈ જાતનો લાભ થશે નહિ. પતિ તેને બીજા મકાનમાં રાખશે, કે ન્યા તેઓ બંનેને વધારે સગવડ મળી જશે. અહીં તો મારે લીધે તેઓને દુઆવું પડે છે, એથી તેઓ પોતાનો સબંધ ગુપ્ત રાખે છે, પણ બીજા મકાનમાં મારુ દુઆણું પણ નહિ રહે માટે કોઈ એવો ઉપાય કરવો જોઈએ કે જેથી, હંમેશાંને માટે તેનું અસ્તિત્વ નાબૂદ થાય, અને માર્ગમાનો કાંટો દૂર ચર્ષ જાય, તથા મારા સબંધી કોઈ શંકા પણ ન કરે આ માટે મારે શો ઉપાય કરવો ? જો શસ્ત્રપ્રયોગ કરું તો એમ કરવામાં બેદ ખૂલવાનો ભય છે જો વિષપ્રયોગ કરું તો એમ કરવામાં પણ ઘણી મુશ્કેલીઓ છે ધરમાં દાસ-દાસીઓ પણ રહે છે અને શેઠ પણ રહે છે. એ બધાં રહેતાં હોય ત્યાં હું આ પ્રમાણે પણ ન કરી શકું. આ માટે મારે કયો ઉપાય કરવો જોઈએ ? ”

આ પ્રમાણે મૂળા વિચાર્યા કરતી અને ચંદનખાળાની સાથે પહેલાં કરતાં પણ વધારે કઠોર વ્યવહાર કરતી પરંતુ ધારિણીના ઉપદેશને ધ્યાનમાં રાખી ચંદનખાળા સઘળું સહન કરી લેતી મૂળાના કઠોર વ્યવહાર સામે તે શબ્દ સરખાયે ન બોલતી, પણ માત્ર નમ્રતાપૂર્વક પોતાનો ગુનો માનીને મૂળાની ક્ષમા માગતી, તથા મૂળા જે કામ ખરાબ થયું કહેતી, તે કામ તે ફરીથી કરી નાખતી આ પ્રમાણે થોડાક દિવસો સુધી ચાલ્યું

એક દિવસ શેઠ ત્રણચાર દિવસને માટે બહારંગામ ગયા મૂળાએ શેઠની આ ગેરહાજરીનો લાભ લઈ, પોતે માની લીધેલ ચંદનખાળા રૂપ વિષવૃક્ષને ઉખાડવાનો નિશ્ચય કર્યો

એ દિવસે શેઠ બહારગામ ગયા તે જ દિવસે મૂળાએ પેલાને ત્યાંના નોકરચાકર વગેરેને પણ બહોં તહોં મોકલી દીધા. તેણે કોઈ દાસીને તો એમ કહ્યું કે, “તું રજા માગતી હતી, તો હવે રજા પેર બા. હમણાં શેઠ નથી એથી ધરમાં કામ એાણું છે.” આ પ્રમાણે કોઈ દાસીને રજા પર મોકલી દીધી. કોઈ દાસીને, નારાજ થઈને ધરમાંથી કાઢી મૂકી, અને કોઈને દુરના સ્થાન પર કામને માટે મોકલી દીધી. એ જ રીતે નોકરોને પણ બહોં તહોં મોકલી દીધા. ધરમાં માત્ર અફનગાળા અને મૂળા એ જ રહ્યા. મૂળાએ ખર્ચ કે ધરમાં તો હવે બીજા કોઈ નથી થવું બારણું ખુલ્લું રહેવાથી કોઈ બાવી બમ. અને તેથી કામમાં વિખ વહે તે ઠીક નહિ. તેથી મૂળાએ ધરનું દાર પણ બંધ કરી દીધું અને પછી એવા વિચારથી તે આનંદમંત્ર બની કે આજે હું આ શોધન થી મંગા દાર કરી છાડીશ.

કમાડ બંધ કરીને મૂળા અફનગાળા પાસે બાવી મૂળાએ પોતાના હાથથી અફનગાળાનાં હાથ પકડી લીધા, અને કોથપૂર્ક તેને કહેવા લાગી કે “કુછા, તું મોકલી કુવારી છે. તે મારી શોધન બનીને મારા પતિને કમ છે. મેલુ જાણે તું ક્યા કુજ-જાતિની છે. જ્યાં પણ મારા ધરની માલિક બની ગેરી છે કહે, તું કોની કોઠારી છે કઈ જાતની છે બહોંમાં કેમ રહે છે અને તારું ખડું નામ શું છે ?”

અફનગાળાને માટે આ સ્થિતિ કોઈ નવીન ન હતી. સ્થાન ત્યાં તે આ જ જાતની સ્થિતિ અનુભવી ચૂકી હતી. એથી તેને મૂળાના આ અવધારથી કે પ્રત્યેકી આશ્ચર્ય ન થયું. મૂળાના પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં તેણે સ્વાભાવિક પ્રત્યક્ષતાપૂર્વક કહ્યું કે મારા આજે તમે તમારી પુત્રોને કેવી જાતના પ્રશ્નો પૂછી રહ્યા છો. શું પુત્રીની જાતિ બીજી કોઈ કહે ખરી. એ તમારી જાતિ છે તે જ મારી જાતિ છે.

અને પિતાએ જે ચંદના નામ આપ્યું છે તે જ મારું નામ છે. તમને મારી બાબતમાં નકારી શકા થઈ રહી છે. પોતાની પુત્રી સંબંધમાં આ પ્રકારની શંકા તો ન હોવી જોઈએ.”

ચંદનબાળાનો આ જવાબ સાંભળીને મૂળા વધારે કડક બની કહેવા લાગી કે, “મોટી દીકરી થવા આવી છે તે ! મેં બહુયે જોયું છે. પાપિણી સ્ત્રીઓ પાપ પણ કરે છે અને જે પુરુષના સમાગમથી પાપ કરે છે તેને પિતા, બાઈ વગેરે પણ કહે છે એ જ પ્રમાણે પાપી પુરુષ પણ ઉપરથી ધર્માત્મા બનીને, પુત્રી, બહેન વગેરે કહે છે અને જેને પુત્રી, બહેન વગેરે કહે છે તેની જ સાથે દુરાચાર પણ સેવે છે આ જ વાત તારા માટે પણ છે પિતા માતા કહેતી જાય છે અને મો પર હાથ પણ ફેરવાવતી જાય છે ? બતાવ, પગ ધોવડાવતી વખતે શેઠ તારા મો પર હાથ ફેરવ્યો હતો કે નહિ ? અને જો ફેરવ્યો હતો તો શા માટે ? ”

ચંદનબાળાએ કહ્યું કે, “માતા, પિતાજીએ મારા મોં પર હાથ તો નહોતો ફેરવ્યો ! હું પગ ધોતી હતી, એથી મારું શરીર હાલતું હતું અને મારા મોં પર મોઢાના વાળા ખસી આવ્યા હતા મને કંઈ થતું હશે એમ ધારીને પિતાએ કરુણાપૂર્વક મારા મોં પર ખસી ખસી આવેલો વાળ જરૂર ઊંચા કર્યો હતા પિતાનું આ કાર્ય અનુચિત તો ન હતું જો સંતાન કષ્ટમાં હોય, તો તેને કષ્ટમુક્ત કરવાનું પિતાનું કર્તવ્ય જ છે. શું તમે આ નાની શી બાબત પર શંકા કરો છો ? તમે કોઈ જાતનો સંદેહ ન રાખશો, અને જો તમારી ઇચ્છા હોય તો વિશ્વાસને માટે મારી પરીક્ષા કરીને જોઈ લ્યો કે હું તમારી સાચી પુત્રી છું કે નહિ ? હું તમારી સાચી પુત્રી છું, એટલા માટે તમે મારી જે રીતે પરીક્ષા લેશો તે જ રીતે પરીક્ષા આપીને તમને વિશ્વાસ કરાવી દર્શાવ ! ”

જો કે ચંદનબાળાનું કથન સર્વથા સત્ય હતું, તર્કાપ મૂળા પર તેનો જોઈએ તેવો પ્રભાવ પડ્યો નહિ તેના હૃદયમાં ચંદન-

જાણ્ય પ્રત્યે જે સંદેહ હતો, તે કારણે તથા ક્રોધને કારણે તે પોતાના વિચારથી વિરુદ્ધ વાત તરફ જાન જ નહોતી આપતી. મહન જાણ્યને જવાબ સાંભળીને, તે મહનજાણ્યને કહેવા લાગી કે “હા, પિતા જેવી રીતે પુત્રોના કેટલાક કામો છે તેવી રીતે પતિએ પણ તારા કેટલાક કામો છે. મોટી પુત્રી થઈ છે તે ! કુલ્યાને સરમ પણ નથી આવતી ! બીજા પુત્ર પાસે પોતાના કેટલાક કામો આવવા જીવનિક સમયે રાખશે અને સરમથી કહેવું કે પિતાની જેમ કામો કરવા, કામો મારી પરીક્ષા થશે. વારુ, તું પરીક્ષા આપતી હોય તો હું પણ તારી પરીક્ષા લઈ છું ! જોઈ છું કે તું કઈ રીતે પરીક્ષા આપે છે !”

એમ કહીને મૂળા તરત જ કાતર લઈ આવી. હાથમાં કાતર રાખીને મૂળા મહનજાણ્ય પ્રત્યે કહેવા લાગી કે “કેટલાક વારો જે વાળને મારા પતિનો હાથ જાય છે તારા જે વાળે માસ પતિને લેવામાં છે તે જ વાળને હું લેવા પડેલા કિલ્લા આપું છું તારા માથા પર વાળ રહેવા જ નહીં !”

મૂળાની આજ્ઞા માનીને મહનજાણ્ય મહનતાપૂર્વક તેની સામે બેસી થઈ તેણે મૂળાને કહ્યું કે “માતા તમે જેમ મારા તે રીતે મારી પરીક્ષા લઈ શકો છો.” મહનજાણ્યનું કહ્યું સાંભળીને, મૂળાને વિચાર થયો કે માટે જીવનમાં હતું કે વાળ કાપવાની વાત સાંભળીને તેને કુદબ ચેત, પણ જ્યારે તે નિલકુલ મેદાસ છે ત્યારે પ્રમાણે વિચારતી થઈ તે મહનજાણ્યના જાંબા ભરાવવા તથા કામળ કેટલા કાતરથી કાપવા લાગી.

જીએને વાળ ખૂન જ પ્રિય હોય છે તેઓ વાળને સૌંદર્યનું એક કારણ માને છે. જેમાં વાળ જેટલા વધારે લાંબા, સુંદર અને કોમળ હોય છે તે સ્ત્રીની તેટલી જ સુંદરતા મનાય છે. મોટું કાતર એવું પણ નામ છે જેટલા યદિ જેને સુંદર વાળ હોય છે તેને સુંદરતા (સુંદર વાળવાળી) પણ કહેવામાં આવે છે. જીએ પોતાના

વાળને અતિ પ્રેમથી ઓળે છે. જો તેમના કેશ ઓળવાના કામમાં કાઠ જાતનું વિઘ્ન આવી પડે છે તો તેઓને ધણુ જ ખોટું લાગે છે. તેઓ પોતાના વાળનું અપમાન સહન કરી શકતી નથી કારણે સાથે સંધિ કરવા માટે જતાં શ્રીકૃષ્ણને દ્રૌપદીએ ખીજ અનેક વાતો કરતાની સાથે એમ પણ કહ્યું હતું કે દુષ્ટ દુઃશાસને મારાં આ વાળનું અપમાન કર્યું હતું, એ વાત તમે સંધિ કરતી વખતે ભૂલી ન જતા. આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને માટે વાળનું અપમાન અસહ્ય હોય છે, પરંતુ ચંદનખાળા પોતાના સુંદર કેશો કપાતી વખતે પણ પ્રસન્ન રહી. તે વિચારતી હતી કે આ કેશો કાપવાથી માતાને ખુશાલી છે તો પછી હું શા માટે દુઃખ કરું ? જે વાતથી માતાને પ્રસન્નતા હોય, તેમાં મારે પણ પ્રસન્નતા જ અનુભવવી જોઈ એ માતા મારા પર ક્રોધાયમાન છે, તો પણ તે કરુણાળું છે, એથી જ તે માત્ર કેશ કાપીને જ મારી પરીક્ષા લઈ રહી છે, નહિ તો તે ખીજ કઠણ પરીક્ષા પણ લઈ શકતી હતી.

મૂળાએ કાતરથી ચંદનખાળાના સુંદર કેશો કાપી નાખ્યા. કેશો કાપીને તે ચંદનખાળાના મુખ તરફ જોઈને કહેવા લાગી કે “ લે, હવે તારા મોં પર વાળ નહિ આવે, તેમ હવે મારા પતિ તે વાળ ઓળશે પણ નહિ ” મૂળાએ ચંદનખાળા તરફ એવા અનુમાનથી જોયું હતું કે વાળ કાપવાથી તેને દુઃખ થશે અને તે રોતી હશે, પણ મૂળાએ વાળ કપાવા છતાં પણ તેને પ્રસન્ન જ દેખી, તેથી તેને આશ્ચર્ય પણ થયું અને ક્રોધ પણ થયો ચંદનખાળાએ મૂળાની વાતના ઉત્તરમાં પણ એ જ કહ્યું કે, “ માતા, તમારી મારા પર મોટી મહેરબાની છે તેથી તમે માત્ર મારાં વાળ જ કાપીને મારી પરીક્ષા લીધી છે અને વાળ પણ એવી રીતે કાપ્યા છે કે જેથી મને જરા પણ કષ્ટ ન થવા દીધું વાળ કાપવાથી મને કોઈ જાતનું દુઃખ પણ થયું નથી તેમ મને કાઠ જાતની હાનિ પણ થઈ નથી, તથાપિ તમારો સંદેહ મટી ગયો તેમ જ તમારો અપમાન થયો નથી ”

મહાનગ્ન્યાનું આ કથન સંત્રાસાને મૂળ કહેવા લાગી કે, “ મરી રીતે વાગ કનરાવાથી તને કાંઈ દુઃખાન થયું નથી । વાગ તો ફરીથી પણ જાગી જશે. અને તારા જેવી કુલદાના માથા પર વાગ દોવડે ન દોવ, એ ખતિ નરાગર છે. કેવળ કથાવાળી કાંઈ સારી સીને કુખ થાય છે તને કુખ સારું દોવ । પરંતુ વાગ કામચા મામથી જ મને સંતેજ નહિ થાય. તું એમ ન સમજાવ કે વાગ કનરાવાથી મરી પરીક્ષા કર્ય મર્યું હું તારા હાથમાં દાખડી, અને તારા પગમાં મેડી ખાલી છે. તે પછી બીજું શું કરીશ, તે હું તને પછી કહીશ.

મૂળાની દાખડી ને મેડી નાખવાની વાત સંત્રાસાને પણ મહાનગ્ન્યા ન સમજાઈ તેણે અવાગમમાં કહ્યું કે “ માતા, તમને જે પ્રસન્ને કરવાથી પ્રસન્નતા બિપજે તે પ્રસન્ને જ કરા. તમને જેમાં પ્રસન્નતા તેમાં મને પણ પ્રસન્નતા જ છે.”

“ હા, તને તો પ્રસન્નતા જ પ્રીતિ. એમ કહેલી થઈ મૂળા, જઈને દાખડી-મેડી નાખવા મદિ જઈર તથા તાણુ કર્ક જાગી, તેણે જઈરથી મહાનગ્ન્યાના જતે હાથ અને જતે પગ બાંધીને, તે જઈર (મેડી)માં તાણુ લગાવી દીધું. એમ કરીને મૂળા બેઠી કે “ હવે તારાં સરીર પર આ કથા સું કામના ! એમ કહીને મૂળાએ મહાનગ્ન્યાના સરીર પરનાં કથાં જેથી લીધાં અને તેને એક જૂનાં મેલાં કથાની લગાડી કરી દીધી. આ વખતે પણ મહાનગ્ન્યા પ્રસન્ન વહની જ રહી અને વિચારવા લાગી કે માતાની મારા પર પૂર્વ કૃપા છે એથી તેણે કાલ પગ કાંપી નાખવાને નામે તેમાં દાખડી-મેડી જ નાખી છે. તથા પ્રવન નમ ન બતાવતાં મૂળાની લગાવી દીધી છે.

દાખડી-મેડી નાખીને તથા કાજડી વાગીને મૂળાએ વિચાર્યું કે હવે તેને જહોનાં જહાર રાખવી કીક નથી. નવ કમાડ તે કથાં સુધી રાખી રાખવી અને ખુસ્તાં કમાડ રાખવાથી જાત-જુલવાં થીએ તેને આ કથામાં કોઈકે, પછી નિંદા તથા તેને મુઠ

કરશે. માટે તેને ભોંયરામાં (તલધર યા ભૂમિગૃહ) પૂરી દેવી ઠીક છે જૂનાં મોટાં મકાનોમાં પ્રાય ભોંયરાં રાખવામાં આવતા હતાં. આજે પણ જૂનાં મકાનોમાં ભોંયરા જેવામાં આવે છે. ધનાવહ શેકના ધરમાં પણ એક મોટું ભોંયરુ હતું તે ભોંયરુ ધણા દિવસોથી સાફ નહોતું થયું, અને ભોંયરામાં પ્રાય અંધારું તો રહે જ. મૂળા ચંદન-બાળાને ધસડીને તે જ ભોંયરા પાસે લઈ ગઈ. પછી ભોંયરાનું કમાડ ઉઘાડીને, તેણે ચંદનબાળાને ભોંયરામાં નાખી દીધી, અને પછી કમાડ બંધ કરી દીધું.

ચંદનબાળાને ભોંયરામાં પૂરીને મૂળા એવા વિચારથી પ્રસન્ન થઈ કે આજે હું મારી શોક્ય બનનાર, મારું સુખ સૌભાગ્ય ખૂંટવી લેનાર, અને આ ધરની માલિક બનવાની ઇચ્છા રાખનારને પૂરેપૂરી રીતે શિક્ષા આપી શકી છું. હવે તો તે એ જ ભોંયરામાં પડી પડી મરી જશે, અને એ રીતે મારો માર્ગ સાફ થઈ જશે આ પ્રકારના વિચારોમાં પ્રસન્ન થતાં એને તરત જ એ બ્યાનમાં આવ્યું કે મેં તેને ભોંયરામાં તો નાખી દીધી છે, પણ મારે ત્યાં આવનારા માણસો તેના સંબંધમાં એમ પૂછશે કે, 'ચંદનબાળા ક્યાં ?' તો હું તેઓને શો જવાબ આપીશ, અને ધર ઉઘાડું રહેવાથી લોકો આવશે જશે તો ખરા જ ! જે દાસદાસીઓને મેં અહીંથી બહાર મોકલી દીધા છે તેઓ પણ આવશે તો ખરા જ, તેમ જ જેઓને આ ધરેથી મદદ મળે છે તે લોકો પણ આવશે હું કોને કોને શું શું કહીશ ? એટલા માટે બહેતર છે કે હું જ ધરમાંથી જતી રહું હું પણ અહીંયાં ન રહું, ધર પણ ખુલ્લું ન રહે, તેથી કોઈ અહીંયાં આવે બાંધ પણ નહિ અને આ તરફનો કોઈ જતનો બાંધ પણ ન રહે !

જે વ્યક્તિ પાપ કરે છે, તેને બાંધ પણ રહે છે. તે પ્રમાણે મૂળાને પણ બાંધ લાગ્યો. કોઈ મારાં આ કૃત્યો બાંધી ન બાંધ, એ બાંધથી મૂળા ધરનું દાર બંધ કરીને અને દાર પર તાંતું લગાવીને, કૌશાંબીમાં રહેતા પોતાના પિતાને ત્યાં આવી ગઈ.

: પ્રકરણ

[૧૫]

અભિપ્રાય

અમુક રીતે અને ભોળા મને અમુક વીજ ચારા ભેદથી
જાણે અમુક વીજ અને મને અમુક કાર્ત્ત્વ થઈ જાય અથવા અમુક
દાવથી અને ભોળા મને તો જ કે ભોળા લઈ અથવા એક ન
મને તો કિંવસો સુધી અથવા કદી પણ ભોળા નહિ કરું, અથવા
અમુક કામ નહિ કરું વગેરે પ્રકારથી કરવામાં જાણેલી સુત્ર પ્રતિજ્ઞાનું
નામ અભિપ્રાય છે જે પ્રતિજ્ઞા સુત્ર રીતે કરવામાં જાણે છે પોતાના
સુત્ર જાણિ માન્ય પુરુષો અથવા જાણ અધિક સિવાય બીજા કોઈને
જે પ્રતિજ્ઞાની અથવા પદવા દેવામાં આવતી નથી, અને જે સુત્ર પ્રતિજ્ઞા
પૂર્વે થવા પછી જ ભોળા અથવા બીજા કામ કરવામાં જાણે છે
પૂર્વે ન થાય ત્યાં સુધી કમિશને માટે અથવા વૈદ્યક સમયને રહે
ભોળા કિંવા પ્રતિજ્ઞાનો આધાર રાખનાર કાર્ત્ત્વ નથી કરવામાં આવતું
તે પ્રતિજ્ઞાનું નામ અભિપ્રાય છે પદેલાના મહાત્મા પુરુષો અને

જાતના અભિગ્રહ કરતા હતા, અને આજે પણ કોઈ કોઈ મહાત્મા અભિગ્રહ કરે છે એ જુદી વાત છે કે, સમયની દુર્દશા લીધે આજકાલ અનુચિત, બીજા પર દબાણ કરનારી અથવા પ્રગટમા કરેલી પ્રતિજ્ઞાને પણ અભિગ્રહ કહેવામા આવે છે, પણ ખરી રીતે તો એ જ પ્રતિજ્ઞાને અભિગ્રહ કહી શકાય કે જે પ્રગટપણે ન કરવામા આવે. જેનાથી કોઈ પર કોઈ જાતનું દબાણ કરવામા ન આવે અને જે અનુચિત પણ ન હોય.

જૈન શાસ્ત્રોમાં તો અભિગ્રહના અનેક પ્રમાણ મળે છે જ, પરંતુ બૌદ્ધ સાહિત્યમા પણ અભિગ્રહ કર્યાની વાતો મળી આવે છે જેમકે એક બૌદ્ધગ્રંથમા બુદ્ધના અભિગ્રહની વાત આવેલી છે તેમા કહેવામા આવ્યું છે કે, બુદ્ધને આત્મજ્ઞાન થયું. બુદ્ધે આત્મજ્ઞાન થયાની વાત પોતાના શિષ્ય અનાથપિંડને કરી અનાથપિંડે બુદ્ધને પ્રાર્થના કરી કે, 'આપને જે આત્મજ્ઞાન થયું છે તે આપ સસારના મનુષ્યોને સંભળાવો તો સસારી જનનું પરમ કલ્યાણ થાય.' બુદ્ધે ઉત્તર આપ્યો કે, 'એ તો ઠીક છે, પણ સસારીજનો આ જ્ઞાનને લાયક છે કે નહિ એ વાતને જાણ્યા પહેલા હું આ ઉચ્ચ જ્ઞાન કોઈને સંભળાવી શકું નહિ. સસારના લોકો આ જ્ઞાન સંભળવાના અધિકારી ત્યારે જ માની શકાય કે જ્યારે તેમનામા ત્યાગની ભાવના વિદ્યમાન હોય અને તેની પરીક્ષાને માટે કોઈ પોતાનું સર્વસ્વ દાનમા આપી દે ને એક પછી વ્યક્તિ સર્વસ્વનું દાન આપનાર નીકળી આવે તો તો હું એમ સમજું કે સસારી જનોમા ત્યાગ પણ છે, અને દાન આપવાની ભાવના પણ છે, એટલે એ રીતે હું મને પ્રાપ્ત થયેલુ અધ્યાત્મ જ્ઞાન સસારના લોકોને અવશ્ય સંભળાવીશ, નહિ તો આ જ્ઞાન મારા પોતાનામાં જ રાખીને મરી જવું તે વધારે સારું છે, પણ અપાત્ર જનોને સંભળાવવું સારું નથી.'

બુદ્ધનું કથન સંભળીને, અનાથપિંડે જવાબ આપ્યો કે, 'હું ભગ-

વાન, સંસારમાં સર્વસ્વનું દાન કરનારા લોકોની શું ખેડ હેતુ છે ?
આપને માટે પોતાના સર્વસ્વનું દાન કરનારા લોકો પણ નીચી
આવશે. ને આપ અને આપા આપો તો કુ દમસ્તા જ બનને
સર્વસ્વનું દાન લઈ જાવું. જુએ કમું કે હ તો બહાજોની વાત
કહે છે પરંતુ ને જોકે પણ ભક્તિ એવી નીચી આવે તો કમ
જઈ નમ. તું આ નામવર્મા પ્રવળ કરવા કમ્મે છે તો ખુશીથી કર,
પણ તું સર્વસ્વનું દાન કેમ કમ્મું છું એ વાત કાંઈની પાસે ખુશી
ન કરીશ.

જનાશર્પિઃ પાત્ર લઈને કૌશામ્બીમાં જાવ્યા. સુર્યોદય થવાનો
સમય હતો. ઘેરના ઘેટલાક માણસો પથારીમાં જ પોલા હતા,
ઘેટલાક ભીડી રહ્યા હતા અને ઘેટલાક ભીડી ચૂક્યા હતા. એ જ વખતે
જનાશર્પિઃ ધોવણા કરી કે જુલ સર્વસ્વનું દાન ગયે છે તો તે
આપે. આ પ્રમાણે ધોવણા કરતા જનાશર્પિઃ જામ્યા નતા હતા.
લોકોએ જનાશર્પિઃનો જવાજ સાંભળ્યો. તે વખતે જુલ ખૂબ પ્રસિદ્ધ
હતા, અને તે કારણથી કૌશામ્બીના લોકો જનાશર્પિઃને ખૂબ જોઈ-
ખતા હતા. જનાશર્પિઃનો જવાજ સાંભળીને લોકો કહેવા લાગ્યા કે

જનાશર્પિઃ જાને પ્રાતઃકાલે જ સર્વસ્વનું દાન લેવા જાવ્યા છે. મદિ
તેમને ખાસી ન જવા દેવા લોકોએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને અનેક
કીપુરુષ, વંશ જાણુવણ, રત્ન વગેરે લઈને દોડ્યા, અને જનાશર્પિઃ
ના પાત્રમાં નાખવા લાગ્યા, પરંતુ જનાશર્પિઃ તેમાંની કાંઈ પણ
વસ્તુ પોતાના પાત્રમાં ચૂકવા દેતાં નહિ. પાત્રને ભરું વાળી દેતા,
એથી બધી વસ્તુઓ નીચે પડી જતી હતી. જનાશર્પિઃ કહેતા હતા
કે હું સર્વસ્વનું દાન માત્ર ખું, જાવું દાન નથી માગતો. પાત્રમાં
નાખેલી વસ્તુઓને જનાશર્પિઃ નીચે ફેંકી દેતા હતા, તેથી સજ્જ
માણસો પોતપોતાની વસ્તુ છાંવી લઈને નિરાશ જની પોતાના
ગરમાં પાછા ફરતા હતા.

અનાથપિંડ આખી કૌશામ્બીમાં આ પ્રમાણે ફરી વળ્યા, પરંતુ સર્વસ્વનું દાન આપનાર કોઈ મળ્યું નહિ. ચાલતા ચાલતા તેઓ નગરની બહાર નીકળી ગયા અનાથપિંડે વિચાર્યું કે હવે તો જગલ આવી ગયું છે ! જ્યારે નગરમાં જ કોઈ સર્વસ્વનું દાન આપનાર ન મળ્યું, તો પછી જંગલમાં કાણ મળી શકે ! પરંતુ ‘બહુરત્નાનિ વસુંધરા’ પૃથ્વી પર અનેક રત્ન છે. કયું રત્ન કયા છે તેનું કોઈ સ્થળ નિર્માણ નથી એટલા માટે સર્વસ્વનું દાન મેળવવાની ઇચ્છાએ જંગલમાં જવું તે પણ અનુચિત તો નથી જ. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે જંગલમાં પણ એ જ અવાજ દેતા ચાલવા લાગ્યા કે ‘બુદ્ધ સર્વસ્વનું દાન ઇચ્છે છે, કોઈ દાતા સર્વસ્વનું દાન આપનાર હોય તો તેમને આપો !’

જંગલમાં એક સ્ત્રીએ અનાથપિંડનો આ અવાજ સાંભળ્યો. તે સ્ત્રીને અત્યંત ગરીબ કહેવી ઠીક થઈ પડશે. તેને ન તો ધરખાર હતા કે ન તો તેની પાસે વાસણૂકસણ હતા. તેના શરીર પર એક ફોટેલું જૂનું વસ્ત્ર હતું, જે લજ્જાની રક્ષાર્થે તેણે પહેર્યું હતું. તે એક વસ્ત્ર જ માત્ર તેનું સર્વસ્વ હતું. તેની પાસે તે વસ્ત્ર સિવાય બીજું કંઈ જ ન હતું.

અનાથપિંડનો અવાજ સાંભળીને તે સ્ત્રીએ વિચાર્યું કે, ‘બુદ્ધ સર્વસ્વનું દાન માગે છે અને મારું સર્વસ્વ આ એક વસ્ત્ર જ છે. મને આ સર્વસ્વનું દાન કરવાનો બીજો સુયોગ ક્યારે મળશે ? આ મારા સર્વસ્વનું દાન લેનારા બુદ્ધ જેવા સુપાત્ર ફરી ક્યારે મળશે ? માટે આ સુવર્ણ-સુયોગનો લાભ અવશ્ય લેવો જોઈએ’ આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે સ્ત્રીએ અનાથપિંડને સંબોધન કરીને કહ્યું કે, ‘હે બિલ્લુ, આવો હું તમને સર્વસ્વનું દાન આપુ છું,’ એમ કહીને તે સ્ત્રી, જે માર્ગે અનાથપિંડ આવી રહ્યા હતા, તે જ માર્ગ પર ઊભેલા એક જૂનાં વૃક્ષની બગેલામાં પેસી ગઈ અને તેણે પોતાનું એક માત્ર વસ્ત્ર કાઢી, હાથમાં લઈને અનાથપિંડને કહ્યું કે, ‘બિલ્લુ, આ સર્વસ્વ

હાન સ્વેા જને તે લઈ જઈને આપના શુરુ શુદ્ધને આપે, તેમની
ધૃત્તિ પૂરી કરે.

અનાથપિંડે તે ઝીણુ આપેલું તે વચ્ચે હર્ષપૂર્વક પોતાના પાત્રમાં
લઈ લીધું, અને ચામડિય જાતિને તે ઝીણે કહેવા લાગ્યા કે, માતા,
તમારી માફક સર્વસ્વનું હાન આપનાર જન્મતમાં મેલુ હતો. તમારી
પાસે આ એક જ વચ્ચે હતું, તમે આ જ વચ્ચેથી લઈને રક્ષણ
કરતા હતા. પરંતુ લાલ્ચના રક્ષણને મારે તમે તમારું સરીર રક્ષતી
જાણેલામાં છુપાવીને તમારું આ એક વચ્ચે પણ આપી દીધું, હવે
તમારી પાસે કંઈ પણ ન રહ્યું, આ જ તમારું સર્વસ્વ હતું અને આ
સર્વસ્વને પણ તમે હાનમાં આપી દીધું તમારા જેવો ઉદાર હાનવીર
ખીજે મેલુ હતો ! અને અતિ મૂલ્યવાન રત્નો ધરેલું, વસો વગેરે
આપનારા બીજા કોઈ મળ્યાં હતાં, પણ તે તમારા સર્વસ્વ હાન માફક
ન હતા. તે કોઈ કોઈ આપીને પોતાને મારે પણ રાખી રહ્યા હતા,
સર્વસ્વનું હાન નહોતા આપતા. પરંતુ તમે તો સર્વસ્વનું હાન આપ્યું
છે તે મારે તમને ધન્યવાદ છે.

તે સર્વસ્વનું હાન આપનારી ઝીણી આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરીને,
તેના સુલ્ભમાન કરતા થઈ, અનાથપિંડ શુદ્ધ પાસે પહોંચ્યા. તેમણે
શુદ્ધને આ વચ્ચે આપીને કહ્યું કે, ભગવાન, આ સર્વસ્વ હાન સ્વેા એક
કદીને તેમણે કૌશલ્યમાં સર્વસ્વ હાન ન મળ્યા જાનવતું અને જન્મ-
લમાં મળ્યા જાનવતું આશોપાન્ત વર્ણ્યત કહ્યું તે વચ્ચે લઈને
શુદ્ધ ખૂબ પ્રસન્ન થયા. તેમણે તે વચ્ચે માથા પર મૂકીને કહ્યું કે,
મારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી થઈ છે તેથી હવે હું અને પ્રાપ્ત થયેલું હાન
જન્મજનોને અપસ્ત્ર સંભળાવીશ.

શુદ્ધને સર્વસ્વનું હાન સરળતાથી જ પ્રાપ્ત થયું હતું તેની તથ્ય
લાંબ વખત સુધી કરવી પડી ન હતી. આ સિવાય શુદ્ધના આ
અસિદ્ધાન્તી સાથે યાન સંભળાવવા સર્જનીની જ વાત હતી, જન્મ-

મરણનો પ્રશ્ન ન હતો જો સર્વસ્વ દાન ન મળત, તો બુદ્ધ પોતાનું પ્રાપ્ત થયેલું જ્ઞાન સંસ્કારી મનુષ્યોને ન સહજાવત, પરંતુ આ અભિગ્રહ પૂરો ન થાત તો તેથી તેમનો પ્રાણ ન જાત, માટે બુદ્ધનો અભિગ્રહ કઠણ હતો એમ કહી શકાય નહિ; પરંતુ ભગવાન મહાવીરે મહા કઠણ અભિગ્રહ ધારણ કર્યો હતો. ભગવાન મહાવીરે જે અભિગ્રહ કર્યો હતો, તેની સાથે પ્રાણ રહેવા, ન રહેવાનો સંબંધ હતો. બુદ્ધનો અભિગ્રહ એક જ દિવસમા પૂરો થઈ ગયો હતો તથા તે પૂરો કરવા માટે તેમના શિષ્ય અનાયપિંડે ભ્રમણ કર્યું હતું, પરંતુ ભગવાન મહાવીરનો અભિગ્રહ પાંચ માસ અને ૨૫ દિવસે પૂરો થયો હતો, તથા તે પૂરો કરવા માટે ભગવાને પોતે જ ભ્રમણ કર્યું હતું તે વખતે તેમને કોઈ શિષ્ય ન હતા જો થોડાક વધુ દિવસો સુ'ત્રીમાં ભગવાનનો અભિગ્રહ પૂરો ન થયો હોત તો તેમનું શરીર ટકવું મુશ્કેલ હતું એટલા માટે ભગવાન મહાવીરનો અભિગ્રહ મહાન કઠણ હતો.

ભગવાન મહાવીરને સંયમ લીધા બાદ તપ કરતાં ૧૧ વર્ષ વ્યતીત થઈ ચૂક્યાં હતાં બારમાં વર્ષમા ભગવાને રાત્રિને સમયે ધ્યાનમા એવો વિચાર કર્યો હોય એમ લાગે છે કે, હું સંસારના જે જે જીવાત્માઓનું કસ્યાણુ કરવા ઈચ્છુ છુ તેમા સ્ત્રીઓ પણ છે અને પુરુષો પણ છે. આ સંસાર ન તો માત્ર એકલી સ્ત્રીઓથી જ છે કે ન તો માત્ર પુરુષોથી જ છે બંનેથી તે સંસાર છે, તથા બંનેથી તેનું પતન અથવા ઉદ્ધાર છે. એકલો પુરુષ આ સંસારને પતિત નથી કરી શકતો કે નથી ઉદ્ધારી શકતો આ સ્થિતિમાં મારે પણ કોઈ એક સુયોગ્ય સુકુમારિકાની અપેક્ષાકૃત સહાયતા લેવી આવશ્યક છે અને તેની શોધને માટે મારે મહાભિગ્રહ પણ ધારણ કરવો જોઈએ કે જેથી બંને કાર્યો સિદ્ધ થાય. પ્રથમ તો એવી મહાન યોગ્ય સુસંયમી કન્યાની શોધ થાય અને બીજી મારાં કનિષ્ઠ કર્મોની નિર્જરા પણ થાય.

આવી એવી સદા ઊભી થઈ સીંધે છે કે જ્યારે જાગવાન મહાપીરે ઇન્દ્રની પણ સહાયતા આવી નહિ તો પછી જાપેક્ષાત્ત એક મુશ્કેલીની સહાયતાની જાવસ્થાકતાની કલ્પના કરવી એ ઉચિત કેમ હોઈ શકે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે કલ્પસૂત્રમાં ત્યાં જાગવાન તથા ઇન્દ્ર વિષયક વિચાર કરવામાં આવ્યો છે ત્યાં સંસ્કારોદ્ધારનો કેઈ વિષય જ નથી પરંતુ ત્યાં કર્મકૃષ્ણ કરી દેવગણના પ્રાપ્ત કરવાનો વિષય છે ત્યાં જાગવાને કલ્પાભ્યુ છે કે કર્મકૃષ્ણ કરી દેવગણનાને પ્રાપ્ત કરવું એ જીમની સહાયતાથી બની શકતું નથી એટલા માટે કે ત્યાં સહાયતા એવા આદ્યો નથી. આ વિશે થી. કલ્પસૂત્રમાં જે પદ આવ્યો છે તે આ પ્રમાણે છે -

‘દમ્વા ! ન પયમૂય ન પયં મર્ષાં ન પયં મનિસ્તર
મર્ત અરિહંતા દેવિન્દ્રસ્ત અસુરિન્દ્રસ્ત ના મિસ્સાપ કેવલનાયં
ઠપ્પાકિસુંતિ ૨ સિદ્ધિં ના લક્ષ્યમ્તિ કિન્તુ સપયં ઠટ્ટાન-મલ
વિરીય-પુરિષાકારપરિણમેજં કેવલનાયં ઠપ્પાકિસ્તિ ।’

અર્થાત્-“હે ! ઇન્દ્ર ! એવું બન્યું નથી બનતું નથી, તેમ જનથી પણ નહિ કે અરિહંતા દેવેન્દ્ર કે અસુરેન્દ્રની સહાય ત્યાં દેવગણનાને પેદા કરે કે સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય પણ તેઓ પેદાના ઉત્થાન જન-વીર્ય-પુરુષાર્થ તથા પરાક્રમથી દેવગણનાને પ્રાપ્ત કરે છે.”

આમને ઉક્ત વિષયનું કલ્પન જાગવાન મહાપીરની દેવગણનાની પ્રાપ્તિ વગેરેથી જિન્ના પ્રકારનું છે કારણ કે એ વાત જગદુદ્ધારને સમી છે એટલા માટે દેવગણનાને પ્રગટાવવું અને જાગવાને ઉદ્ધાર કરવો એ બન્ને વાત જિન જિન પ્રકારની છે આ જ પ્રમાણે દેવગણનાને પ્રગટ કરવાને માટે ઇન્દ્રની સહાયતા ન લેવી અને જગદુદ્ધારના કાર્યમાં મુશ્કેલીની જાપેક્ષાત્ત સહાયતા લેવી અનુચિત નથી જણાય.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, ભગવાને મહા કઠણ અભિગ્રહનો નિશ્ચય કર્યો કે, જે રાજકન્યા હોય, અવિવાહિતા હોય, સદાચારિણી હોય, ઈર્ષ પણુ જાતનો ગુનો કર્યા વગરજ જેના પગમા જેડીઓ તથા હાથમા હાથકડીઓ પડી હોય, માથુ મૂડેલું હોય, શરીર પર માત્ર એક લગોટી પહેરી હોય, અઠ્ઠમ કર્યો હોય, તેનું પારણું કરવા માટે રાખેલા અડદના બાકળા સૂપડામા લીધા હોય, ધરમા ન હોય તેમ ધરની બહાર પણુ ન હોય; પણુ એક પગ ઉબરાની બહાર તથા બીજો પગ ઉબરાની અંદર ગળીને, દાન આપવાની ભાવનાથી નજર કરતી અતિથિ પધારવાના માર્ગની પ્રતીક્ષા કરતી હોય, પ્રસન્ન મુખ હોય, અને આખોમા આસુ પણુ હોય એવી કન્યાના હાથથી બે પ્રહર પછી અન્ન મળે, તો જ ભોજન કરુ, નહિ તો આ શરીરભલે નાશ પામે, પણુ અન્ન ગ્રહણુ કરુ નહિ

ભગવાનનો આ અભિગ્રહ ફેટલો કઠણ હતો ! ભગવાને જે જે બાબતો ધારી તે બધી એકજ જગ્યાએ મળવી ફેટલી મુશ્કેલ છે ! ભગવાનનો અભિગ્રહ ત્યારે જ પૂરો થઈ શકે, કે જ્યારે એક જ સમયે અને એક જ જગ્યાએ તેર બાબતો મળે જો કે આ બધી બાબતો એક જ સ્થળે મળવી ઘણી જ મુશ્કેલ છે, છતાં ભગવાનમા દઢતા હતી, એટલે જ તેઓએ આવો મહાન અભિગ્રહ ધારણુ કર્યો

જે દિવસોમા રથીની સ્ત્રીએ ચદનબાળાનું વેચાણુ કરવા માટે રથીને વિવશ બનાવ્યો, ચદનબાળા બજારમાં વેચાઈ, ધનાવહ શેઠને ઘેર આવી ચદનબાળા મૂળાએ આપેલા કળેટા સહન ડરી રહી હતી, તે જ દિવસોમા ભગવાન મહાવીર અભિગ્રહ પ્રમાણે અન્ન મેળવવા માટે આમાનુષામ વિચરી રહ્યા હતા ભગવાનને વિચરતા વિચરતા પાંચ માસ કરતાં પણુ વધારે દિવસો પસાર થયા છતાં અભિગ્રહ પ્રમાણે અન્ન પ્રાપ્ત ન થયું તપશ્ચર્યાને કારણે ભગવાનનું શરીર ઉત્તરોત્તર ક્ષીણુ

વતું જવું હતું. લગવાનું સરીર પાતું જ દુનળ જની મનું હતું. એથી અધિક સંસારમાં હાહાકાર મચી રહ્યો હતો. કેવ, મનુષ્ય જેને સમર્થ જિંતા કરી રહ્યા હતા કે વિલોકના કમ્પાસ કરનાર, કમ્પાસ સમાન મુખ જાળનાર જ્યાં મહાપુરુષ શું જ્યાં પ્રમાણે સ્પર્ધા જશે? સંસારનાં સમર્થ જ્યાં પ્રાણીઓ રાત્રિવિષ્ણુ જે જિંતા કરી રહ્યા હતા કે કેઈ રીતે લગવાન મહાવીરનું સરીર દર્શી રહે.

અભિવ્યક્ત પ્રમાણે અનપાત્રિ ચાટે પરિશ્રમણ કરતાં લગવાન મહાવીર દોષામ્બીમાં પદાર્થ જ્યાં તરફ દોષામ્બીમાં મુળાએ જઈને જાણાનું મરતક મુદ્ધાવીને તેને હાથકરી-મેટી પહેરાવીને તથા લગિમી પહેરાવી ભોંયરામાં પૂરી દીધી. જો કે મુળાએ જે મર્ધ કર્યું હતું તે દુષ્ટ લાવનાથી જઈનેજાણાનું અદિત કરવા મળે જ કર્યું હતું. પરન્તુ જ્યારે તેનું પરિણામ મુદ્ધર હોય છે ત્યારે અરાજ નિમિત્ત જલ શાક જાવે છે જે જ પ્રમાણે મુળાનું જ્યાં મર્ધ પણ લગવાન મહા વીરનું સરીર દર્શાવી રાખનાર, સંસારના મનુષ્યોનું કમ્પાસ કરનાર તથા જઈનેજાણાને જઈનેજાણ જનાવનાર નીચાણુ જો જઈનેજાણા સાથે મુળાએ જ્યાં જાતનો બચકાર કર્યો ન હોત તો લગવાનને અભિવ્યક્ત પૂર્ણ કેમ થાય? એટલા અટે મુળાએ જે મર્ધ કર્યું, તે તેણે તે અરાજ મર્ધ સમજીને જ કર્યું પણ તે શાક જ કમ નીચાણુ

: પ્રકરણ :

[૧૬]

દાન

પોતાની પાસે કાંઈ વસ્તુ વધારે પ્રમાણમાં હોય અને તેમાંથી કાંઈને થોડોક આપવી એમાં ખાસ વિરોધતા નથી કાંઈ કોડપતિએ કદાચ કાંઈને હજાર એ હજાર રૂપિયા આપી દીધા, તો તેમાં વિરોધતા શી ? એટલું આખ્યા પછી પણ તેની પાસે જે બાકી રહ્યું છે તે તેની જરૂરિયાત કરતા ઘણું વધારે છે તો પણ એક દળૂસ માણસ પોતાની પાસે ઘણું વધારે દ્રવ્ય હોવા છતાં થોડુંક પણ નથી આપતો, તેના કરતાં પ્રથમની થોડુંક પણ આપનાર વ્યક્તિ અવશ્ય પ્રશંસાપાત્ર કહેવાય, અવશ્ય ઉદાર ગણાય છતાં ન્યાયની દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો આ ઉદાગતાને માટે તેને કાંઈ જાતનું દુઃખ વેઠવું પડ્યું નથી, તેમ પોતાની કાંઈ જરૂરિયાત પણ તેને ઓછી કરવી પડી નથી એટલા માટે આવું દાન વધારે પ્રશંસનીય ગણાતું નથી પ્રશંસાને લાયક તો એ જ દાન છે કે, જેની પછવાડે કાંઈ દુઃખ સહન કરવું પડે અને જેને લીધે પોતાની કાંઈ જરૂરિયાત રોકવી પડે અથવા ઓછી કરવી પડે પોતાની પાસે પહેલેથી જ થોડો વસ્તુ છે અને જેનાથી પોતાની જ જરૂરિયાત સરળતાથી પૂરી થતી નથી અને એ વસ્તુમાંથી ઓછી ચતાં પોતાને દુઃખ સહવું પડે, આ જાતની સ્થિતિમાં પણ જે દાન આપવામાં આવે છે તે જ દાન પ્રશંસનીય ગણાય છે. કેટલાક માણસો કહે છે કે અમારી પાસે વધારે

હે જ નહિ, જાવી સ્થિતિમાં જમે બીજાને શી રીતે આપી રહ્યાં છે ? આ પ્રમાણે કુખ વખતે દાન આપવાનું સુધી જાય છે દાન આપવા તરફ લક્ષ જ જતું નથી તેઓ એમ સમજે છે કે જે સુખી છે તેઓની પાસે વધારે છે તેઓ જ દાન આપવાના અધિકારી છે- જમે કુખી છીએ જાણવા અમારી પાસે જોખું છે મારે જમે દાન આપવા મારે અધિકારી નથી. પરન્તુ ખરી રીતે જોતાં, આ ગ્રાન્થમાં સૂચ કરેલી છે મરણનીય દાન તો એ જ છે કે જે કદ વખતે જમે જોખું હોવા છતાં પણ આપવામાં આવે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે-
 દાનમ વરદાણિ જર્ણાત્-શરિતામાં આપવામાં આવેલું દાન જ મહત્વપૂર્ણ છે ચિરંજીવી ધર્મના પ્રસ્તાવમાં પણ વરીનીમાં આપવામાં આવેલા દાનની પ્રશંસા કરવામાં આવી છે

મતલબ એ કે વરીની જમે કદ વખતે પોતાની જરૂરિયાત પૂરી કરતાં કરતાં આપવામાં આવેલું દાન વધારે મહત્વવાળું છે સંજમે પોતાના જીવનમાં કોઈ વાર ખીર આપી ન હતી તો પણ મુનિના પધારવાથી તેણે પોતાની પાસેની ખીર વહેરાવી દીધી તે ખીરના દાનના પ્રતાપે જ તેને શાશ્વત્કાળ સુખમાં વિપુલ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ શું ખીરનું દાન બીજા કોઈએ આપ્યું નહિ હોય ? જનેશ ધનવાનોએ ખીરનું દાન આપેલું હતું, છતાં તેઓને શાશ્વત્કાળ કોટથી મુક્તિ કેમ ન મળી ? તેનું કારણ એ જ કે સંજમે ખીર કદીમે કેમી પણ ન હતી તેવી જીઆવસ્થામાં ખીરનું દાન આપ્યું હતું એટલા મારે વરીની જાણવા કદ વખતે દાન આપવાનું જાણવા દાન આપવાની જાણના રાખવાનું મહત્વ જોખું નથી જનવાન મહત્ત્વીય જાણી સ્થિતિમાં દાન આપનાર અક્ષિતી શોધમાં જ જમણ કરી રહ્યા હતા તેઓ, જે જાતના કદમાં પડેલી સી દારા દાન મેળવવા કષ્ટતા હતા, તે અક્ષિતને સાધારણ રીતે જાણા કષ્ટત સમજમાં દાન આપવાની વાત વાદ રહેવી એ પણ મુશ્કેલ હતી એ રાજકુમારીને અનિવાર્યતાવશામાં આ જાતનું કુખ સહન કરવાની

શી જરૂર હોય ! વિવાહિતા સ્ત્રીઓએ તો દુઃખ સહન કર્યું પણ હશે, પરંતુ રાજકન્યા, સુંદરી, સુકુમારી અને અવિવાહિતા હોવા છતાં પણ શા માટે દુઃખ ભોગવે ! તે તો કોઈ રાજા અગર રાજકુમારને પોતાનો પતિ બનાવીને કષ્ટમુક્ત બની શકે. કષ્ટ પણ કોઈ અપરાધથી નહિ, પણ નિષ્કારણ જ, અને કષ્ટ પણ કેવું ? બંને હાથમા હાથકડી, તથા બંને પગમા બેડી પડી હોય, માથુ મૂડેલું હોય અને શરીર પર માત્ર લગોટી સિવાય બીજું કંપડું પણ ન હોય. એટલું જ નહિ પણ જેને ત્રણ દિવસથી કોઈ ખાવા—પીવાનું મળ્યું ન હોય, જે ત્રણ દિવસથી તદ્દન ભૂખી હોય અને ચોથે દિવસે માત્ર જેને અડદના બાકળાં ખાવા વાસ્તે મળ્યા હોય, તે પણ બીજા વાસણમા નહિ, પણ હલકા ગણાતા સૂપડામાં આ રીતે દુઃખમા પડેલી હોવા છતાં પણ જે દાન દેવાની ભાવનાથી અતિથિના આગમનની વાટ જોતી હોય, અને તે કષ્ટ દશામા પણ જે દાન આપે, તેના જ હાથનું અન્ન લેવાની ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા હતી ભગવાને એવી કઠિન પ્રતિષ્ઠા કેમ કરી, આ સંબંધી ચોક્કસપણે કોઈ કહી શકાતું નથી, તો પણ વિચાર કરવાથી એવું અનુમાન થાય છે કે, ભગવાન એવાં અન્નમા મહાન શક્તિ માનતા હતા. કેમ કે એક તો તે અન્ન કન્યાના હાથનું હશે અને બીજું તે ગરીબીમાં તથા દુઃખ વખતે આપેલું હશે

ચંદનબાળાને બોયરામાં પૂરીને મૂળા, ધરને તાળુ લગાવી પોતાના પિયરમા જઈ બેડી આખા ઘરમા કોઈ પણ ન રહ્યું, માત્ર ચંદનબાળા જ રહી, જે બોયરામાં પૂરાએલી હતી. કોઈ અન્ય માણસ માટે અને તેમાય વળી સ્વભાવથી ડરપોક તથા દુર્ગંધ હૃદયવાળી મનાતી કન્યાને માટે આ સમય કેટલો સંકટગ્રસ્ત હતો ! અંધકારમય, સૂનસામ, અને જે ઘણા દિવસોથી સાફ પણ કરવામા આવ્યું ન હતું, એવા બોયરામા પૂરાએલી સ્ત્રીનું તો કહેવું જ શું ! કિંતુ પુરુષ પણ ભયનો

માર્ગે મરણ પામે છતાં ચંદનનાળા તેમાં હાથકાઢી-એડીધી જઠરાનેથી પડી હતી તથાપિ તેના હૃદયમાં કુખ કે ભય ન હતો તે આ દશમાં પણ પ્રસન્ન હતી અને વિચારતી હતી કે માતાની મોટી કૃપા છે એથી જ તેમણે મને ઈશ્વર-ભજનને માટે જાણી સુંદર તથા આપી છે પિતાજી અને વિશ્વાસિ સેવા માટે અને ઈશ્વર ભજન કરવા માટે કલા કરતા હતા પરન્તુ તે માટે મને આ પ્રમાણે અવકાશ કદી મળ્યો ન હતો જાણે માતાએ અન્યાયસે જ મને વિશ્વાસ અને ઈશ્વર-ભજન માટે અવકાશ આપ્યો છે તથા જગ્યા પણ એવી આપી છે કે ત્યાં કોઈ પણ જાતનું વિધન ન જાણી શકે ! એવીજતે એકાંત સ્થાનની સૌધમાં જ ત્રણમાં જન્મ છે અને ત્યાં ઈશ્વરનું ભજન કરે છે પરન્તુ માતાએ તો મને ધરમાં જ એવું સ્થાન આપ્યું છે. માતાની આરા પર ધણી જ કૃપા છે એથી જ તેમણે જાતે કુખ સહનિ અને આલે સુખવસર આપ્યો છે ને કે આ સ્થિતિ કુખમાં જની શક્તી હતી અને આ દશ પામવાથી ચંદન પણ જાણી શક્ત પરન્તુ ધન્ય છે માતા ધારિણીને, કે જેઓએ મને સદા સીધતાનો મોઢા આપ્યો. જેને પરિણામે સસારીજનો જે વસ્તુને કુખરૂપ માને છે અને અરાજ સમજે છે તથા જેને કાચે જો પામે છે તે જ વસ્તુને કું સારી સમજીને, તેમાં જ્ઞાનદ માની રહી છું મને આલે ધન્યપોત્ર પ્રાપ્ત કરાવવામાં મારી માતા-સ્ત્રીની બીતે-પણ વિશેષ હાથ છે ને તેણે મને જગતમાં નેજરાની આપ્યા આપી ન હોત તો કું ત્યાં જ રહેત, અને મૃગા માતાને ત્યાં ન જાણી હોત, તો પછી ઈશ્વર-ભજનનો આ સુખોત્ર મને ક્યાંથી પ્રાપ્ત થત ! તે માતાએ મારા પર મોટી કૃપા કરી, કે જેથી મને આ સુખવસર પ્રાપ્ત થયો છે !

બેવરામાં ચંદનનાળાને મણુ દિવસ જાતીત થઈ ગયા દિવસ અને રાત્રિ ક્યારે પચાર થઈ તેની તેને નિતક્રમ જગત જ ન

પડી તેને માટે તો હમેશા અમાવાસ્યાનું અધારુ જ હતું. આ ત્રણ દિવસોમા તેને ખાવાનું કે પીવાનું કાંઈ મળ્યું જ ન હતું. ખાવા-પીવાની વાત તો દૂર રહી, પણ તેને શુદ્ધ અને સ્વતંત્ર પવનનો શ્વાસ પણ મળ્યો ન હતો. આ પ્રકારના રૂઢાચલા પવનમા ત્રણ દિવસ સુધી જીવતા રહેવું એ પણ કઠણ હોય છે, છતાં ચદનખાળાના હાથે આગળ મહાન કાર્ય થવાનું હતું અને તેનું આયુષ્ય-બળ પ્રબળ હતું, જેથી તેના જીવનનો નાશ ન થયો.

ચોથે દિવસે લગભગ બપોરે, ધનાવહ શેઠ પ્રવાસમાથી ઘેર આવ્યા. તેમણે જોયું કે ધરનું બારણું બંધ છે અને તાળું વાસેલું છે બારણા આગળ કોઈ નોકર કે દાસી નથી આ જોઈને શેઠ ચકિત બની ગયા તે આશ્ચર્યપૂર્વક વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “આજ સુધીમા કદી પણ મારા ધરનું બારણું બંધ થયું નથી અને આજે તે બંધ હોવાનું શું કારણ ! ધરનાં સઘળા માણસો ક્યાં ચાલ્યા ગયા ! ધર આગળ ઝોઝામાં ઝોઝી એક માણસની હાજરી તો હોવી જોઈતી હતી, કદાચ મારી પત્ની તેના પિતાને ત્યાં ચાલી ગઈ હશે અને નોકર ચાકરો પણ અહીં તહીં ચાલ્યા ગયા હશે પરંતુ પુત્રી ચદના ક્યાં ગઈ ?”

શેઠ પોતાના પડોશીઓને પૂછ્યું કે, “મારા ધરને તાળું કેમ વાસેલું છે ? અને ધરના સઘળા માણસો ક્યાં ગયા છે ?” પડોશીઓએ જવાબ આપ્યો કે, “આપના ધરને ત્રણ દિવસથી તાળું વાસેલું છે. જે જે માણસોને આપને ત્યાંથી હમેશા સદાવ્રત મળતું હતું, તેઓ પણ આજે ત્રણ દિવસથી નિરાશ બનીને પાછા ચાલ્યા જાય છે. નોકરચાકરો પણ તાળું વાસેલું દેખીને પાછા જતા રહે છે, પણ અમે એ નથી જાણતા કે તાળું કેમ વાસ્યું છે અને શેઠાણીજી ક્યાં ગયા છે.” શેઠ ફરી પ્રશ્ન કર્યો કે, “તે તો કદાચ તેના પિતાને ત્યાં ગઈ હશે, પણ પુત્રી ચદના ક્યાં ગઈ હશે ?” શેઠના આ પ્રશ્નના

ઉત્તરમાં પહેલીએએ કહ્યું કે અને મધ્ય દિવસથી તેને પણ લોઈ નથી.”

શેઠ પેતાના પહેલીએ સાથે આ પ્રમાણે વાત કરી રહ્યા હતા. એટલામાં શેઠના ધરનેા એક નોકર ત્યાં આવી પહેલેએ શેઠે તેને ધરને તાણુ લગાવ્યાનુ કારણ પૂછ્યું તેણે જવાબ આપ્યો કે મને વધારે તો કંઈ આકિતી નથી, પણ આપના ગયા પછી શેઠ છીએ જામને સમજાને જાદી તરીકે મોકલી આપ્યા હતા. ધરમાં ગયા શેઠાણી તથા અનન્યાના એ બે જ રહ્યા હતા. અને જ્યાં આ પછી થું મધુ અને તેઓ બંને કર્યા ગયા તેની ખબર નથી પછી તો જારણે તાણુ જ વાસેલું રેખાયું.”

આ વૃત્તાંત સાંભળીને, શેઠને અનન્યાનાના કાવન ખરતે સીકે થયે. તેઓ મૂળાનો સ્વભાવ તથા અનન્યાના સાથે તેલ વૈમનસ્ય જણતા હતા. એથી તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે અનન્યર કોઈ સકટમાં પડી હશે. શેઠે નોકરને અસર મૂકે શેઠાણીની ખબર કાઢવા અને જો તે ત્યાં હોય તો તેને મોકલાવી લાવવા જનવા તેની પાસેથી ધરને વાસેલાં તાળાંની કૃત્તી લઈ આવવા માટે મોકલ્યે. નોકર શેઠના અસર મૂકે થયે. શેઠાણીને ત્યાં લોકને તેણે તે કહ્યું કે શેઠ આખા છે માટે તમે ગાસો, જનવા તો ધરને વાસેલાં તાળાંની કૃત્તી આપો.” શેઠનું આવાગમન થયેલું સાંભળીને શેઠાણીને થોડાક પ્રાસંગે પડ્યો. પરન્તુ એવા વિચારથી તેને પેરું રહ્યું કે તે દુષ્ટા (અનન્યાના) ભોળામાં મધ્ય દિવસથી જુખી તરસી પડી છે તેથી જરૂર તે મરી ગઈ હશે. અને કદાચ જો તે મરી ગઈ નહિ હોય, તો પણ શેઠને તે જાગતની ખબર પડશે નહિ. હમણાં એક બે દિવસ તો હું ધરે જઈશ જ નહિ, પછી જારે જઈશ અને શેઠ તેના સમજવા પૂછશે ત્યારે કહી શકિત કે તે તો કોઈ જાગવવા મુશ્કેલી સાથે જાતી ગઈ અને ધરમાંથી જમ્મું જમ્મું માલ પણ લઈ લઈ આ પ્રમાણે તેના પર આરોપ મૂકીશ.

શેઠાણીએ નોકરને ધરના તાળાની ચાવી આપી. નોકરે તે ચાવી લાવીને શેઠને આપી. ધરનું તાળુ ઉઘાડીને શેઠ અંદર ગયા, પણ ત્યાં ચંદનખાળા જોવામાં આવી નહિ ચંદનખાળાને ન જોવાથી, શેઠ મોટા સ્વરે તેનું નામ લઈને બોલાવવા લાગ્યા બોયરાના કમાડોના તડમાં થઈને શેઠના આ શબ્દો ચંદનખાળાના કાને પડ્યા પોતાનું નામ સાંભળીને, અને શેઠનો સ્વર ઓળખીને, ચંદનખાળા વિચારવા લાગી કે, “પિતાજી મને બોલાવી રહ્યા છે. તેમને કંઈપણ પૂછું” જોઈને કહી આપે છે કે તેઓ મારે લીધે દુઃખ અનુભવી રહ્યા છે.” આ પ્રમાણે વિચાર કરતી ચંદનખાળાએ ત્યાંથી જવાખ આપ્યો કે, “પિતાજી, આપ દુઃખ ન ધરશો, હું અહીંયાં આનંદમાં છું” ચંદનખાળાનો અસ્પષ્ટ જવાખ શેઠ સાંભળ્યો તે શબ્દના આધારે બોયરા તરફ ચાલ્યા. શેઠ ‘ચંદના, ચંદના’ શબ્દ બોલતા જતા હતા અને ચંદનખાળા તેમને જવાખ આપતી જતી હતી. આથી શેઠ જેમ જેમ બોયરા નજીક આવતા જતા હતા, તેમ તેમ ચંદનખાળાના શબ્દની અસ્પષ્ટતા પણ ઓછી થતી જતી હતી બોયરાના ખારણા પાસે પહોંચતા શેઠને વિશ્વાસ આવ્યો કે ચંદના આમાં જ છે. તે દૃષ્ટા (પત્ની)એ ચંદનાને આ બોયરામાં પૂરી રાખી છે.

શેઠે બોયરાનું કમાડ ઉઘાડીને ચંદનખાળાને બોલાવી. આ વખતે તેને ચંદનખાળાનો જવાખ સ્પષ્ટ સંભળાયો. શેઠ તે અંધારા બોયરામાં ગિતર્યા તે ધીરે ધીરે ચાલતા ચંદનખાળા પાસે પહોંચી ગયા. ત્યાં પહોંચતા તેમણે બાંધેલું કે ચંદનખાળાના હાથપગ બેઠી-ઓથી જકડાયેલા છે આવી દશામાં આવી પડેલી ચંદનખાળાને જોઈને શેઠને ઘણું દુઃખ થયું તેણે સાહસ કરીને ચંદનખાળાને ઉપાડી, અને જેમ તેમ કરીને બોયરાની બહાર લાવ્યા બહાર લાવતા તેમણે જ્યાં ચંદનખાળાનું મૂડેલું મસ્તક, તેના શરીર પર વાળેલી લગોટી, અને હાથકડી—બેઠી જોઈ કે તરત જ તેમનું ધૈર્ય ખૂટી ગયું. તેઓ ખૂબ જોરથી રડી પડ્યા, અને કહેવા લાગ્યા કે, “હાય, તે દૃષ્ટાએ

તારા જેવી સતીની જાણી દુર્લભા કરી. તેણે તને મારી નાખવામાં, તારો ધાત કરવામાં કોઈ પણ ભતની કમી રાખી નથી. મારી સમજણ મુજબ તેણે તો તને મારી જ નાખી હતી. આ તો મારું જાણ સારું હતું કે જેથી હું તને છપ્પતી ભેઈ રહ્યો.

આ પ્રમાણે કહીને, શેઠ વિલાપ કરવા લાગ્યા. મૈત્રનાથ મૈત્રને સમજાવવા તથા ખેલ જાપવા લાગી. પરંતુ તે વખતે તેની સમજણ વાતો શેઠને કુખરપી મગમ ક્યારેક પર પહેલાં જળાનિદુની જેમ નક્કરી જાતી હતી. શેઠનું કુખ કોઈ રીતે જોણું થતું ન હતું. મૈત્રનાથએ વિચાર્યું કે “આ રીતે પિતાનું રૂદ્ધ નામ કરવું મુશ્કેલ છે. આ વખતે તેમને કોઈ કામ જતાવવું જોઈએ છે. જ તેમને કુખ પ્રવાહ રોડી રાખવ.” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, મૈત્રનાથએ શેઠને કહ્યું કે “પિતાજી તમે તો રાવામાં પડી ગયા, અને મને જસલ રાજ લાગી છે. તમે ત્યાં તે જ દિવસથી હું શૂંધી છું. મારે તમે રાવાનું નામ કરીને મને કોઈક ખાવાનું આપો. તમે મને જોડવામાંથી નક્કાર લાવતા હતા. તે વખતે મેં જેવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે પારણું કરવા મોજા જે કોઈ વસ્તુ ઘોષી પ્રથમ તમારા હાથમાં આવશે, તે જ વસ્તુ હું પારણું કરવા મારે લઈશ. બીજી નથી તૈયાર કરેલ વસ્તુ અથવા લાવેલી વસ્તુ હું લઈશ નહિ.”

મૈત્રનાથનું કથન સાંભળીને, આસતી આજ મલુ દિવસથી શૂંધી છે. એવો વિચાર કરીને શેઠ રાવાનું શૂંધી ગયા. તેઓ કહીને રસોડામાંથી કોઈ ખાવાની વસ્તુ લાવવા મારે ત્યાં પરંતુ તેમણે જોયું કે રસોડાને પણ શેઠણીએ તાળુ વાસ્યું છે. તેઓ આકુળ જનીને જઈ તહીં જોયા લાગ્યા. તે વખતે ત્યાં તેમણે જેવી કોઈ ચીજ જોઈ નહિ, કે જે ત્યાં પારણું કરી રાખે, માત્ર એક વાજણમાં મુકાઈ મચેલાં આદાના ખાખાં હતાં, જે મલુ માર દિવસ પહેલાં

શેઠના ઘોડાને માટે બાફી રાખ્યા હતા, અને વાસણમાં વધેલા રહી ગયા હતા. શેઠે ત્રિચાર્યું કે પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા માટે મોઢામાં મૂકીને પારણુ કરવાના કામમાં તો આ બાકનાં આવી શકશે, પણ આને રાખુ ક્યા વાસણમાં ? આ પ્રમાણે વિચાર કરતા શેઠ આભુખાભુ કોઈ વાસણુ શોધવા લાગ્યા. શેઠાણીની કૃપાથી બહાર કોઈ વાસણુ પણ ન હતું. માત્ર એક સૂપકુ ટાંગેલું હતું. શેઠ તે સૂપડામાં જ અડદના થોડાંક બાકના મૂકીને ચંદનબાળા પાસે લઈ ગયા. તેમણે ચંદનબાળાને કહ્યું કે, “પુત્રી ! ખાવા યોગ્ય કોઈ વસ્તુ બહાર નથી, માત્ર આ અડદનાં બાકના મળ્યા છે, જે હું તારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા વાસ્તે લઈ આવ્યો છું. તું ત્રણ દિવસની બૂખી છે આ અડદનાં બાકનાં ખાઈશ તો નુકસાન કરશે. માટે તું એક દાણો મોમાં મૂકીને તારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરી દ્યે. હું હમણા જ લુહારને ખોલાવી લાવું છું જે તારી હાથકડી-ખેડી પણ કાપશે અને રસોડા વગેરેને વાસેલાં તાળા પણ તોડશે. રસોડું ઊઘડતા જ હું તારે માટે ભોજન બનાવીશ તે ભોજન જમીને તું તારી ક્ષુધા મટાડજે.”

ચંદનબાળાએ પ્રસન્નતાપૂર્વક શેઠના હાથમાંથી તે સૂપકુ લઈ લીધું, જેમાં સુકાઈ ગયેલા અડદના બાકનાં હતાં તે એવો વિચાર કરી પ્રસન્ન હતી કે, “મને ત્રણ દિવસના ઉપવાસ પછી પારણુ કરવા માટે એ અન્ન મળ્યું છે કે જે સર્વ જનના અન્ન કરતાં શ્રેષ્ઠ મનાય છે અને તે પણ સૂપડામાં મળ્યું છે. આ વેશમાં મળેલું આ અન્ન શી શક્તિ આપશે તે કહી શકતી નથી. જો કે મેં આજે ત્રણ દિવસથી કાંઈ પણ ખાધું પીધું નથી અને મને બૂખ ખૂબ સતાપ આપી રહી છે, તો પણ શું હું ક્ષુધાથી વ્યાકુળ બનીને, અતિથિને કાંઈ પણ આપ્યા વિના ખાઈ લઉં ? શું હું બૂખના દુઃખમાં ગભરાઈને એવું પાપ કરું ? આજ સુધીમાં તો મેં કદી પણ આતથિને આપ્યા વિના ભોજન કર્યું નથી, અને આજે ત્રણ દિવસના સ્વાભાવિક તપના પારણા વખતે આ પુણ્યવત ભૂક્ષી

જાણે ! કપડે લીધે શું હું ધર્મથી વિમુખ જાતી જાણે ! અધે અને તેમ માન, અધે શૂન્યથી માણુ પણ નીકળી જાવ, તો પણ હું અતિથિને ઘન આપ્યાં વગર કદાપિ પારણું કરી શકીશ નહિ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, અઘડનાં જાકગાળું સુધું હાથમાં રાખી, અહનખાળા ધીરે ધીરે અસતી પારણા પાસે જાતી. તે ઉંચરા પર જોતી ઝર્ષ તેનો એક પગ તો ઉંચરાની નકાર હતો અને બીજો પગ ઉંચરાની અંદર હતો. તેના હાથમાં તે સુધું હતું કે જેમાં ત્રણ દિવસ પહેલાંનાં બાફેલાં અઘડનાં જાકગાળું હતું. આ રીતે જોડેલી અહનખાળા આરે તરફ નજર કરી કાઠ અતિથિને ભોજ રહી હતી, તથા વિચારી રહી હતી, કે કોઈ અતિથિ આવે અને હું તેને ઘન આપું !

જે વખતે અહનખાળા, ઘન આપવાની ભાવનાથી અતિથિની પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી તેજ વખતે અમવાન મહાવીર, અભિમુક પ્રમાણે જાતી રાખમાં તે તરફ જાતી ચકા. અહનખાળાએ અમવાનને જોયા, અને અમવાને અહનખાળાને જોઈ. અમવાનને ભોજને અહનખાળાને અત્યત હર્ષ થયો. હર્ષના અતિરેકમાં તેના રાખાંજ ખાસ થયું. તે પોતાના ઘનમાં કહેવા લાગી કે “ ત્રણ દિવસના વખા પારણા વખતે જો અમવાન મહાવીરને ઘન આપવાનો મુજવસર થયે તો મારું અહોમાત્ર કહેવાય. ” અહનખાળા અમવાન મહાવીરને જોળખતી હતી. તેનો અહનખાળાના હાથે એક ચાળતી બહેન મહારાણી ત્રિશલાના પુત્ર હતા. અમવાન મહાવીર પણ અહનખાળાને જોળખતા હતા. અહનખાળાને હેખીને અમવાને વિચાર થયો કે “ મારા અભિમુક પ્રમાણેની જાતી જાતને તો જરોનર કે પરનું એક જાખતની સુદિ છે તે જો કે—તેની અંજોમાં અંસુ નથી. જ્યાં સુધી અંજોમાં અંસુ પણ ન હોય, ત્યાંસુધી મારો અભિમુક પૂરો ન થઈ શકે અને અભિમુકની સપળા જાખતો પૂર્ણ હોવા વિનંત છે ઘન ન થઈ શકે.

અભિગ્રહની વિગતોમાં અપૂર્ણતા નિદાણીને, ભગવાન મહાવીર પાછા ચાલ્યા. ભગવાનને પાછા ચાલ્યા જતા જોઈને ચંદન-ખાળાને અતિશય દુઃખ થયું તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે, “હાય, હું કેવી દુર્ભાગિની છું કે ભગવાન અહીં સુધી પધાર્યા, છતાં પણ મારા હાથની ભિક્ષા ન લેતા પાછા જઈ રહ્યા છે! શું ખીન્ન સંઘળાઓની જેમ ભગવાન પણ મને છોડી જશે ?”

સાસાંગિક મનુષ્યોની દૃષ્ટિએ, તે વખતે ચંદનખાળા મહાક્રબ્દમાં હતી; છતાં પણ તે તેને ક્રબ્દ માનીને દુઃખિત થતી ન હતી તેને જેવું દુઃખ ભગવાન પાછા જવાથી તેમ જ તેમને દાન ન આપવાથી થયું, તેવું દુઃખ તેને ખીજી કારણે પણ બાબતથી થયું ન હતું વળી કોઈ પણ વખતે તેને રૂદન નહોતું આવ્યું, તે એટલે સુધી કે, પોતાની માતાને જીભ ખેંચીને મૃત્યુ પામતી દેખતા છતાં પણ તેને આંખોમાં આંસુ નહોતા આવ્યા, પણ ભગવાન મહાવીર સામે આવ્યા છતાં પણ પાછા ફર્યા, આ દુઃખને કારણે તેની આખોમાથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી તે પોતાના દુર્ભાગ્ય તથા દુષ્ટકર્મને વારવાર ધિક્કારતી હતી, અને ભગવાનને દાન આપવાનો સુયોગ ન મળવાના કારણે આખો-માંથી આંસુ વહાતી રહી હતી

ભગવાન મહાવીર થોડેક દૂર જઈને ફરીથી ચંદનખાળા તરફ પાછું જોયું તેમણે વિચાર્યું કે, “અભિગ્રહની બાબતોમાંથી માત્ર એક જ બાબતની ત્રુટિ હતી. અભિગ્રહની બાકીની ખીજી બધી બાબતો તો ખરાબર મળતી જ હતી, માત્ર આખોમાં આંસુ જ ન હતા કદાચ સંભવ છે કે મારા પાછા ચાલ્યા જવાથી તે ત્રુટિ પણ પૂરી થઈ હોય.” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ભગવાન ફરીથી ચંદનખાળા સામે આવ્યા. આ વખતે તેમણે જોયું કે અભિગ્રહ પૂરો કરવા માટે જે જે બાબતોની જરૂર છે તે તે બધીયે અત્યારે મોજૂદ છે. ભગવાનને ફરીથી પોતાની સન્મુખ આવેલા જોઈ ચંદનખાળાને અપાર આનંદ થયો. આંખોમાંથી આંસુ તો ટપકી જ રહ્યા હતા, તે સાથે આનંદનું

મિથલ પશુ યથુ જાને એ રીતે ભગવાનના અભિમતની સમજા
જાનવો મળી ગઈ અભિમતની સમજા જાનવોનું અસ્તિત્વ નિકાળીને,
ભગવાને, શિક્ષાને માટે ચંદનનાળા આગળ દાઢ સળગ્યા, પેલાની
સ મુખ ભગવાનને ચામડાપે દાઢ સળાવેલા દેખીને, ચંદનનાળાને
આગળ જાનકાં થયો. એ જ દર્શાવેલમાં તેણે ભગવાનના હસ્ત-ધારમાં
આગળ નાળાની શિક્ષા જાણી ચંદનનાળાએ આપેલાં આગનાં
નાળાં જેવા ભગવાનના દાઢમાં પડ્યા કે તરત જ આકાશમાં
દેવો દુકુશિ વચાવ્યા અને ચંદનનાળાનો જળ જલકાર મોહાવવા લાગ્યા
તેઓ કહેવા લાગ્યા કે ધન્ય છે ધારિણી તથા હથિયાલની પુત્રી ચંદન
નાળાને, કે જેણે ભગવાન મહાવીરને દાન આપીને, સંસારના ભજ્જ
છોડેનો ઉદ્ધાર કરનાર મહાપુરુષના પ્રાણની રક્ષા કરી. આ પ્રમુખે
જળજલકાર કરતા થઈ, અને દુકુશિ વચાવ્યા થઈ, દેવો, પ્રતાપક
શેઠને ત્યાં સેનામહેશ વચેરેની જાણ કરવા લાગ્યા.

ચંદનનાળાએ આપેલું આગનાં નાળાંનું દાન થઈને, ભગવાન
મહાવીર ૫ માસ ૨૫ દિવસના તપનું પારણું કર્યું ભગવાને પારણું
કર્તાથી સંસારના સપળાં ભજ્જ છોડેને જાનકાં થયો. તે જ વખતે
જાનેક દેવતાએ સહિત ઇન્દ્ર ચંદનનાળાની સેવામાં ઉપસ્થિત થયો.
ઇન્દ્રનો સહિતથી ચંદનનાળાની દાઢપતની દાઢકડી-નેડી દિવ્ય
આશુપણમાં ફેરવાઈ ગઈ જે સરીર પર માત્ર લગેલી હાથેલી હતી,
તે સરીર દિવ્ય વજોથી સુશોભિત બની યથુ જાને જે ચરતક
સૂત્રાએ મુકન કરી નાખ્યું હતું તે કોમલ તથા મુદર રેશાઓ પરિધૈ
થઈ ગયું.

ઇન્દ્ર તથા દેવોએ દિવ્ય શિક્ષાસન પ્રગટ કરીને, તે પર આરિ-
પૂર્વક ચંદનનાળાને બેસાડી તથા ચાહે તેની સામે બેસો રહીને તેની
સ્પર્શ કરવા લાગ્યો. તે કહેવા લાગ્યો કે, " કે સતી, તમારા સુગુપ્ત
કરણમાં જામે પૂરેપૂરા જમણું નથી. જેને ભગવાન મહાવીર પશુ

આદર આપ્યો છે, જેની આગળ ખુદ ભગવાને યાચક બનીને હાથ લખાવ્યો છે, તેનો પ્રશંસા અમે શું કરી શકીએ ? તમે ભગવાનને દાન આપીને સુકાર્ધ જતા મહાપુરુષરૂપી કલ્પવૃક્ષને જળસિંચન કર્યું છે. જે મહાપુરુષ દ્વારા જગતના સઘળા પ્રાણીઓનું કલ્યાણ થવાનું છે, તે મહાપુરુષના પ્રાણની તમે રક્ષા કરી છે, એટલા માટે અખિલ જગત તમારું ઋણી છે તમે મહારાણી ધારિણીની ભાવનાને સાકાર રૂપ આપ્યું છે મહારાણી ધારિણીએ તમને જે શિખામણ આપી હતી, તે શિખામણનું તમે સંપૂર્ણપણે પાલન કર્યું છે. તમે ધર્મની રક્ષા કરીને, દધિવાહન તથા ધારિણીને ભાગ્યશાળી બનાવ્યાં છે અમે દેવો પણ તમારા કૃતજી છીએ ”

આ પ્રમાણે ચંદનબાળાની સ્તુતિ કરીને, ધન્દ્રાદિ સઘળા દેવો ચોતપોતાના સ્થાને આવ્યા ગયા. ચંદનબાળા દિવ્ય વસ્ત્રાભૂષણ સહિત સિંહાસન પર બેસી રહી

: ૫૪૨૯ :

[૧૭]

સુમ્મેલન

કચ્છિદ્ સૂમૌ છન્ધ્યા કચ્છિદ્ધપિ ચ પર્યંકશયનં ।
કચ્છિન્ધ્મકાદ્યાઃ કચ્છિદ્ધપિ ચ શાસ્ત્રોદ્નઢધિ ॥
કચ્છિદ્ કન્ધ્યાચારી કચ્છિદ્ધપિ ચ દિવ્યામ્બરધરો ।
મનસ્વી કાર્યાર્થી ન ગણયતિ કુન્ધી ન ચ સુખમ્ ॥

અર્થાત્—કેઈ વાર જમીન પર પણ સૂઈ રહે છે અને કેઈ વાર ઉત્તમ પદ્મ પર સૂઈ રહે છે કેઈ વાર શાકપાન ખાઈને રહે છે અને કેઈ વાર જાળભાત ખાન છે કેઈ વાર રૂઢિલી બૂની ચોડી પહેરે છે અને કેઈ વાર દિવ્ય વસ્ત્ર ધારણ કરે છે જતાં પણ, કશની સિદ્ધિ મળે કમર કસનાર પુરુષ તેમના કેઈને નથી તે સુખનું કારણ માનતો કે નથી કુન્ધનું કારણ માનતો, તે સુખ અને કુખની ભેદ પણ જાણ કરતો નથી.

શુદ્ધિમાન માણસો કાર્યની સિદ્ધિને માટે સુખ દુઃખના ઝગડામાં પડતા નથી. તેઓ, બલે દુઃખ હોય કે સુખ હોય, પણ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે. કાર્યની આગળ તેઓ સુખ દુઃખને ગણતા નથી. જો તેઓ કોઈ બાબતમાં દુઃખ માનીને તેથી ગભરાઈ જાય કે કોઈ બાબતમાં સુખ માનીને પ્રસન્ન થાય, તો તેઓ કદાપિ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરી શકતા નથી. બલકે જોને દુઃખ માનવામાં આવે છે, તેની સામે તેઓ ગભરાવાને બદલે વધારે દૃઢ બની જાય છે, અને જોને સુખ કહેવામાં આવે છે, તેનાથી તેઓ આનંદિત બનવાને બદલે નમ્ર બની જાય છે. સુખ અગર દુઃખ તેઓની સ્વભાવિક પ્રસન્નતામાં કોઈ ભિન્નતા ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી તેઓ દરેક પ્રસંગે સ્વાભાવિક જ પ્રસન્ન રહે છે.

અદનબાળા ઉપર, તેની માતા ધારિણીએ, શાન્તિરૂપી યુદ્ધ વડે દેશ પર લાગેલો ડાઘ ધોવાનો બાર મૂક્યો હતો તેની ઇચ્છા હતી, કે મારી પુત્રો જગત સમક્ષ એક નવો આદર્શ મૂકે, જગતના સ્ત્રી પુરુષોનાં જે દુર્ભાવના પ્રસરી રહી છે તેનો નાશ કરે અને બ્રહ્મ-ચારિણી રહીને, સંસારના લોભાનું કલ્યાણ કરે ધારિણીએ મૂકેલો આ બાર અંત સુધી પહોંચાડવામાં, અદનબાળાને અનેક કષ્ટોનો સામનો કરવો પડ્યો, તો પણ અદનબાળા ગભરાઈ નહિ, પણ માતા દ્વારા બતાવવામાં આવેલી કાર્યપદ્ધતિ પર ખરાબર દૃઢ રહી તેની આ દૃઢતાને લીધે જ મનુષ્યો તો શુ પણ સાક્ષાત્ ઇદ્રાદિ દેવોને પણ તેની આગળ મસ્તક નમાવવું પડ્યું અને પોતાના પર તેનું ઋણ માનવું પડ્યું.

અદનબાળાની સ્તુતિ કરીને, ઇદ્રાદિ દેવો પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા અદનબાળાએ ભગવાન મહાવીરને આપેલા દાનની અને સોનામહોરો વગેરેની ચયેલી વૃષ્ટિની વાત વિદ્યુતવેગે આખા શહેરમાં પ્રસરી ગઈ મૂળાની કોઈ દાગી અથવા તેની પડોશમાં રહેનારી કોઈ

બ્રહ્મિ તરત જ મૂળાની પાસે ગઈ તેણે મૂળાને કહ્યું કે તમારા ધરમાં સોનામહેરોની વૃદ્ધિ થઈ છે” આ સમાચાર સાંભળીને મૂળા તો રાજી રાજી થઈ ગઈ પણ તે સાથે તેને એ ચિંતા થઈ કે

રખેને કેઈ મારે ત્યાંથી સોનામહેરો ન લઈ જાય.” હું ચંદનનાળાને હાથકડી—એકી ધાકોને જોઈરામાં પૂરીને બાવી છું, તેનું થું થું થું થું જે બાજત તરફ મૂળાનું ઘેસ પણ લક્ષ્ય ન હતું તેનું લક્ષ્ય તો મિત્ર જે જ હતું કે મારે ત્યાંથી કઈ સોનામહેરો ઉઘાડીને ન લઈ જાય. સોનામહેરોના ઘોઘાથી બધીરી બનેલી મૂળા ધર તરફ દોડી દોડતાં ને દોડતાં તેના પગ ક્યાંના ક્યાં પડતા હતા. તે જ્યેમ તેમ ધેર જાતી ત્યાં તેણે જોયું કે ધરમાં સોનામહેરોના હજારે હજાર પડ્યા છે તે જોઈને તે ખુશી થઈ અને પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે મારું લાગ્યું પ્રમળ છે એથી જ લેખિની કાન્ત તુલ રહી, અને આ સોનામહેરો જાયી.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતી મૂળા બાર્નડમાં ચૂબ્બ જતી રહી હતી, એટલામાં જ તેણે દિવ્ય વસ્ત્રાલંકાર ધારી ચંદનનાળાને સિદ્ધાસન પર બેઠેલી જોઈ ચંદનનાળાને આ પ્રમાણે બેઠેલી જોઈને, મૂળાને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું ચંદનનાળાને પણ મૂળાને જોઈ મૂળાને જોતાં જ એક, મક્તા પધાર્યા છે. જ્યેમ કહેતી થઈ ચંદનનાળા સિદ્ધાસન પરથી નીચે ઊતરી પડી અને ત્વરાએ મૂળાની સામે ગઈ તેણે બાહર સજ્જિત મૂળાને પ્રજ્ઞાપ્ત ક્યાં અને પોતાના દેવે બાપેલાં મુસ જોઈથી મૂળાના પગ લુછતી થઈ કહેવા લાગી કે માતા, આ સમયે બાપના ચરણોનો જ પ્રતાપ છે બાપની ૮ કૃપાથી બાપણે ત્યાં બચવાનું પદ્ધતીર પધાર્યા હતા તેઓને કાન બાપવાનો પુરોચ થતે પ્રાપ્ત થયો અને આ બધી રચના કે જે તમે જોઈ રહ્યા છો તે બાપની જ કૃપાથી થઈ છે હમણાં બહારનાં ધન્ધાલિ દેવો પણ બાપ્યા હતા.”

ચંદનનાળાના મુખથી આ પ્રમાણે પોતાની પ્રજ્ઞા સાંભળીને, મૂળા

પોતાના મનમાં અતિશય લજ્જાસ્પદ બની રહી હતી તે વિચારી રહી હતી કે, “ હાય,મે પાપિણીએ આની સાથે કેવો દુષ્ટ વર્તાવ કર્યો હતો, અને આ મારી સાથે કેવો સદ્વર્તાવ કરી રહી છે, મે તો મારી તરફથી આને મારી નાખવાનો જ પ્રયત્ન કર્યો હતો, છતાં પણ આ મારો ઉપકાર જ માની રહી છે । ”

લજ્જાની મારી મૂળા, ચંદનબાળાની સઘળી વાતો સાંભળીને થણુ શાંત હતી ચંદનબાળા સમજી ગઈ કે માતા આ વખતે પોતાના કૃત્યથી લજ્જિત બનેલ છે, તેથી તે મૂળાનો હાથ પકડીને તેને સિંહાસન પર લઈ ગઈ અને પોતાની સાથે બેસાડી મૂળાને સાથે લઈને ચંદનબાળા બેઠી હતી, એટલામાં જ શેઠ પણ આવ્યા તેમણે રસ્તામાં બધો હેવાલ જાણ્યો હતો, તેથી તે પ્રસન્ન હતા શેઠ આવ્યા તો ખુશાલી સાથે જ, પણ ચંદનબાળાની સાથે બેઠેલી મૂળાને જોતાં જ, તેમને ક્રોધ આવી ગયો શેઠને જોઈને મૂળા પણ એ બચથી કંપી બિડી કે હવે શેઠ કાણુ જાણે મને શુએ કહેશે અથવા કાણુ જાણે કેવીએ શિક્ષા કરશે. ચંદનબાળાએ પણ શેઠને આવેલા જોયા શેઠનો સત્કાર કરવા માટે તે સિંહાસન પરથી નીચે ઊતરી પડી, અને તેની સાથે મૂળા પણ ઊતરી પડી શેઠ મૂળા પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, “ રે દુષ્ટા, તને આ સતીની સાથે બેસતા શરમ પણ ન આવી ? તું આ પુત્રીની સાથે બેસવા યોગ્ય છે ? પુત્રીની સાથે સિંહાસન પર બેસવા અને સોનામહોરો એકઠી કરવા માટે તો તું આવી પહોચી, પણ અત્યાર સુધી તું કયાં ગઈ હતી ? અત્યાર સુધી કેમ નહોતી આવી ? આવે પણ શી રીતે ? કયું મુખ ખતાવવા માટે આવે ? તું તો બેશરમ છે, તેથી જ ફરીથી અહીંયા આવી છે જો તને જરા પણ શરમ હોત, તો કેમ આવત ? તું પાપિણીનું મોં દેખવાથી પણ પાપ લાગે છે જેણે આ નિર્દોષ સતીના જીવનને સંકટમાં નાખી દીધું, તેને મારી નાખવાનો જ ઉપાય કર્યો, તે પાપિણીનું મોં જોવાથી પાપ લાગે એ સ્વભાવિક જ છે માટે તં અહીંથી ચાલો જાઓ આ

સલીનો સ્પર્શ ન કરીશ અને નર્મ તારી ઇચ્છા હોય ત્યાં કશું મુખ કરીને ચાલી ના !”

આ પ્રમાણે શેઠ મૂળા પર ક્રોધાવમાન થયા તે જ વખતે શેઠને પ્રભુભ કરીને અહનગાળા તેમને કહેવા લાગી કે પિતાજી આપ મહાત્મા પર નાહકના સા મારે ગુસ્સે થાય છે ! માતાજી શ્રી અપરાધ કર્યો છે ! તેમણે તો વધારે ઉપકાર કર્યો છે તેથી તેમને ધન્યવાદ આપવો જોઈએ, તેને બદલે આપ તો વધારે ક્રોધાવમાન થાઓ છો, જેનું શું કારણ ! અહનગાળાનું કથન સાંભળીને શેઠ આમર્ષપૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે “પુત્રી તું આ શું કહી રહેલ છે ! જેણે તારા હાથપગમાં હાથકડી-એડી ખાલીને, તારુ મસ્તક મૂકીને, અને તને લગ્નકી પહેરાવીને અંધારા ભોમરામાં ફેંટા દીધી તે ઉપકાર કરનારી કઈ રીતે હોઈ શકે ! તેણે પોતાની તરફથી તો તને ઘણી નાંખવાનો જ ધાટ માર્યો હતો. તને મારી નાંખવામાં તેણે શું કઈ બાકી રાખી હતી ! જ્યાં પણ તું કહે છે કે તેણે ઉપકાર કર્યો છે તારી આ વાત મારા સમજવામાં આવતી નથી.

શેઠના કથનના બધાબધા અહનગાળા બોલી કે “પિતાજી આજે સાંભળ્યું હતું, કે આપના ઘણા પછી જઈશું ભગવાન મહાશ્વર પધાર્યા હતા, મારા હાથથી તેઓએ આહારનાં આકર્ષણનું દાન લીધું હતું અને અને એ કારણથી ઇન્દ્રાદિ દેવો સૈનૈયાની વૃદ્ધિ કરતાં આકર્ષણ આકર્ષ હતા. મારાં કરીર પર આપ જે હેરફાર જોઈ રહ્યા છો તે ભગવાનના પધારણથી અને ઇન્દ્રાદિ દેવોના આગમનથી જ થયેલો છે ભગવાનના પધારણના અને દાન આપવાના કાર્યને તો આપ પણ કદાચ જ ચાલતો, પરંતુ કદાચ કાર્યનું કારણ મેલું છે તે વિચારે ભગવાન ૫ માસ ૨૫ સ્વિચથી આહાર લીધા વગર વિચરી રહ્યા હતા. શું તેઓને જન નહોતું મળતું ! શું સંસારમાં માર્ગ દાતા ન હતો ! સંસારમાં ભગવાન જેવા મહાન સ્વપાત્રને દાન આપવાની અભિલાષા

ધણાઓને હશે, છતાં પણ ભગવાને કાઈનું આપેલું અન્ન ન લીધું. આથી સ્પષ્ટ છે કે, ભગવાને કાઈ અભિગ્રહ ધારણ કર્યો હતો, અને મારી માગ્દત એ અભિગ્રહ પૂરો થયાનું જાણીને જ દાન લીધું. ભગવાનનો શો અભિગ્રહ હતો તે વાત હું તો જાણતી ન હતી, પરંતુ ઇન્દ્રાદિ દેવોના કહેવાથી ખબર પડી કે ભગવાને તેર બાબતોનો અભિગ્રહ ધાર્યો હતો તેઓની પ્રતિગા હતી કે, જે રાજકુમારી હોય, અવિવાહિતા હોય, સદાચારિણી હોય, જેનું મસ્તક મૂડેલું હોય, જેના શરીર પર માત્ર લગોટી હોય, જેના હાથમા હાથકડી અને પગમા ખેડી પડી હોય, જે તથા દિવસથી ભૂખી હોય, જેનો એક પગ ઉમરાની બહાર હોય અને બીજો પગ ઉમરાની અંદર હોય, જેણે હાથમા સૂપકુ લીધું હોય, તથા તે સૂપકામા અડદના બાકળા રાખ્યા હોય, જે દાન આપવાની ભાવનાથી અતિથિની પ્રતીક્ષામા અહોતહીં જોતી હોય, અને જે પ્રસન્ન પણ હોય તથા જેની આખર્મા આસુ પણ હોય, એવી કાઈ કન્યાના હાથથી જો અન્ન મળે, તો જ હું પારણું કરીશ, નહિ તો શરીર બંધે નાશ પામે, પણ હું ભોજન કરીશ નહિ પિતાજી, ભગવાનનો આ અભિગ્રહ માતાની કૃપાથી જ પૂર્ણ થયો છે જે કારણોને માટે આપ માતાને ખરાબ કહ્યો છે, અને માતા પર ક્રોધાયમાન થયા છો તે જ કારણોથી ભગવાનનો અભિગ્રહ પૂરો થયો છે. આ રીતે માતાએ મારા ઉપર જ નહિ, પરંતુ સમસ્ત સંસાર પર ઉપકાર કર્યો છે, કે નહિ ? માટે આપ માતાને અપશબ્દ કહીને તેમનું અપમાન ન કરો એમનું અપમાન કરવું એ મારું અને ભગવાન મહાવીરનું અપમાન કરવા બરોબર છે”

ચંદનબાળાએ શેકેને આ પ્રમાણે સમજાવીને શાત કર્યાં તે શેક તથા મૂળાને લઈને સિંહાસન પર બેઠી

આખા શહેરમા આ વાત પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ, કે જે છોકરી દિવસે બજારમા બિબી રહીને વેચાઈ ગઈ હતી જોને વેચ્યા લઈ જતી

જતી હતી, અને અંતે જે જનવાન સૌને ત્યાં વેચાણી હતી, તે રાત્રિ
 દિવસન અને રાત્રી પારિણીની કન્યા છે તેણે ૫ માસ અને ૨૫
 દિવસના મદાન તપસ્વી ભગવાન મહાવીરને દાન આપ્યું, જેથી સોના
 મહોરો વજેરેની વૃષ્ટિ થઈ છે અને ઇન્દ્રાદિ દેવોએ પણ તેમની
 સેવામાં હાજર થઈને સ્તુતિ કરી છે આ પ્રાંતની ખજાનાના
 ગામમાં પ્રસરી ગઈ રહી તથા તેની ઓળે પણ આ સમાચાર
 સાંભળ્યા રહીની ઓળે સ્વમાવ, જે દિવસે મહાનગણા વેચાઈ હતી,
 તે દિવસથી જ મહાગર્ભ ગયો હતો. તે મહાનગણાને જાગરમાં વેચ્યા
 મદિ રહીની સાથે મોક્ષના પછી ઉત્સુકતાપૂર્વક એ જ વસ્તુની રાત્રિ
 જોઈ રહી હતી કે તે હાઝરીને વેચીને મારા પતિ ૨ લાખ સોના
 મહોરો કપારે લાવે. તે જોખમાં બેઠી બેઠી વારવાર રસ્તા પર જોઈ
 રહી હતી એટલામાં જ તેણે જોયું કે કોઈ માણસ સોનામહોરો
 ભેગાંને લાવે છે. અને આગળ આગળ ખિલ હાથે તેનો પતિ આપ્યો
 લાવે છે. સોનામહોરો ખારેલી જોઈને રહીની ઓળે થયું. આતંત્ર
 થયો. જોનજોતામાં રહી, સોનામહોરો લઈને આવેલા સોના મણસો
 સાથે ધરમાં પેટા. સોના માણસો રહીના ધરમાં સોનામહોરો
 મૂકીને આપ્યો મ. L રહી પહેલેથી કુખી તો હતો જ તેમાં જ વધી
 પુત્રી વગરનું ધર જોઈને આ વખતે તે વધારે કુખી થયો. તે કુખ
 હાથમાં ન સમાઈ શક્યો, પણ કદનાર્થ રૂપમાં તેણે કુખ નહાર
 નીકળ્યું. રહીની ઓળે જોઈ પર મોટું જાંટવાની જેમ રહીને કહેવા
 લાગી કે તમે કેમ કદન કરો છો ? આપણે ત્યાં જાંટલો નથી સોના
 મહોરો ખાવી તે મદિ આ સમય તો આનંદનો છે જ્યાં આપ કુખ
 કેમ પામો છો ? રહીની ઓળે આ પ્રમાણે વારવાર કહેતી હતી જાંટ
 રહી તેની આ વાતો ખ્યાનમાં લેતો ન હતો, તેમ તેની તરફ નજર
 સરખી કરીને જોતો જ ન હતો. તે તો માત્ર એ જ કહેતો હતો કે
 “ દાસ પુત્રી ! આજે તું આ ધરનું છોડી આથી ગઈ મારી કુદ ઓળે
 મારણે આનંદિત બનતી ગઈ તે તે વેચાને પણ થોડો જ વારમાં

પવિત્ર બનાવી દીધી, પરન્તુ મારી દુષ્ટ સ્ત્રી તારું મહત્ત્વ જાણી શકી નહિ ”

આ પ્રમાણે રુદન કરતા રથીની આમપાસ તેના ધરના નોકર વગેરે પણ એકઠા થઈ ગયા. અને રથીની સાથે જ તેઓ પણ ચદન-બાળાનો પ્રશસા કરીને, તેના આલ્યા જવાનું દુઃખ કરવા લાગ્યા, તથા રથીને પૂછવા લાગ્યા કે તેણે વેશ્યાને કેવી રીતે સુધારી, અને તે કોના હાથમા કેવી રીતે વેચાણી ? રથીએ વેશ્યાના આગમનની, વાદરાઓના કૂદવાની, ચદનબાળા દ્વારા તેના રક્ષણની અને ધનાવહ શેઠને ત્યાં વેચાયાનો સમ્બળી વાત કહી રથીએ કહેલ વાત સાંભળીને સમ્બળા માણુમે એમ કહેતાં વધારે દુઃખી બની ગયા કે, ખરી રીતે તે સતી એવી જ હતી !

પોતાના પતિને તથા ધરના બીજા બધા માણસોને આ પ્રમાણે વિકાપ કરતાં જોઈને, રથીની સ્ત્રી વિચારવા લાગી, કે જેને હું ખરાબ સમજતી હતી, તેને માટે તો આ બધા માણસો આ પ્રમાણે દુઃખી બની રહ્યા છે ! જે તે ખરાબ હતી, તો માત્ર મને જ ખરાબ કેમ લાગી ! આ લોકો પૈકી કોઈનેય પણ તે ખરાબ કેમ ન લાગી ! આ પ્રમાણે વિચારતા વિચારતા, રથીની સ્ત્રીના સ્વાભાવમાં એકદમ પરિવર્તન થયું તે એવા નિર્ણય પર આવી કે, ખરી રીતે તે ખરાબ ન હતી, પણ હું જ ખરાબ છું. આવા નિર્ણય પર આવ્યા પછી તેને ચદનબાળાને ધરમાંની કાઢી મૂક્યા બદલ પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો, અને તે એકદમ રડી પડીને રથીના પગમા ઢળી પડી. તે કરુણ સ્વરે રથીને કહેવા લાગી કે, “ મને—પાપિણીને ક્ષમા કરે. મેં તે સતી પર શકા લાવીને તેના પર નાહક ખોદુ કલક ચડાવ્યું અત્યાર સુધી હું તેની મહત્તા ન જાણી શકી, પણ હવે મને તેની મહત્તાનું જ્ઞાન થયું છે હવે તો તે સતી અહીંથી ચાલી ગઈ છે, અને હવે તેને પાછી લાવવાનો પ્રયત્ન પણ નકામો છે, તો પણ હું આજથી એવી પ્રતિજ્ઞા કરું છું

કે હવેથી હું તેના બતાવેલા માર્ગે ચંચરીશ. તે જેવી રીતે મમ મને
હતી એવું વિનવણીથી વર્તન બજાવતી હતી, અને જે રીતે પ્રજામાં
પાલન કરતી હતી તે જ રીતે હું પણ કરીશ. તે સતી કરીશી તે
માલી ગઈ છે પરંતુ પોતાના આચરણનો આદર્શ મૂકી ગઈ છે.
તે જ આદર્શ આચરણને અપનાવી લઈશ. આ ૨ લાખ સોનામંદોળે
હાથ પણ લગાડીશ નહિ." "

પોતાની કીમત બતાવવાસે આર્થ પરિવર્તન બંધેલું ત્યાં રહી
તથા તેના ધરના બાળક માણેસોને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. રથીની કીમત
સાક્ષી જ દિવસોમાં પોતાના કામગીરીવાર વડે પોતાને કીમત બહુમતિ
જ સાબિત કરી દેખાડી.

રથીની કીમતે પણ એમ સાબિત થયું કે જે સતીને મેં રેખાવી
હતી, તે સતી ધનવાદ સૈદ્ધાંતે ત્યાં છે તેણે ભગવાન મહાવીરને દાન
આપ્યું છે તેમ જ ઉદાર દેવોએ તેની સ્તુતિ કરી છે તથા સોનામંદોળની
વૃદ્ધિ કરી છે અને અત્યારે નગરનો તેના દર્શન કરવા મટે ગઈ
રહ્યા છે આ સાબિતગતે, રથીની કીમતે વિનવ અને નામવાપૂર્વક
રથીને કહ્યું કે નાથ, સાબિત થયું છે કે જે સતીને મેં કંટ આપ્યું હતું
અને બહુમતિ રેખાવી હતી તે સતી ધનવાદ સૈદ્ધાંતે ત્યાં છે તથા
તેણે ભગવાન મહાવીરને દાન આપ્યું છે જેથી દેવતાઓએ
તેના મંદિરા આપ્યા છે અને સમગ્ર સૌથી તેના દર્શન કરવા ગઈ
રહ્યા છે મને બધા દિવસોથી તે સતીના દર્શન કરવાની ઇચ્છા છે
જે આપ મને તેના દર્શન કરાવો તો આપની મોટી કૃપા થશે."

પોતાની કીમતે આ પ્રાર્થના સાંભળીને રથીને અત્યંત આનંદ
થયો. તેણે પોતાની કીમતે કહ્યું કે "હું તમારી આ ઉચ્ચ ભાવનાની
મંદિરા કરું છું અને કહું છું કે આપો, બધા દિવસો પછી, આજે
તે સતીના દર્શન કરીને આપણા મેત્રા સાથે જઈએ. એમ કીમતે
રથીને રથ તૈયાર કરાવ્યો, તથા પોતાની કીમતે
દર્શન કરવા આવ્યો.

પેલી તરફ વેશ્યાએ પણ સાબળ્યુ કે જે છોકરીને હુ વેશ્યા બનાવવા માટે ખરીદી રહી હતી, તે મહારાજ દધિવાહન તથા મહારાણી ધારિણીની પુત્રી હતી, અને તેણે ભગવાન મહાવીરને દાન આપ્યું, તેથી ઇન્દ્રદિ દેવો ધનાવહ શેઠને ત્યાં તેનો મહિમા કરી રહ્યા છે ચંદનખાળાએ તે વેશ્યાને પહેલેથી જ પવિત્ર બનાવી દીધી હતી ચંદનખાળાના ઉપદેશથી તે વેશ્યાવૃત્તિ ત્યાગીને પવિત્ર જીવન ગાળી રહી હતી, અને ચંદનખાળા પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા દર્શાવી રહી હતી. ધનાવહ શેઠને ત્યાં તે સતી પ્રગટ થઈ છે એવું સાબળીને તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ તે પણ ચંદનખાળાનું દર્શન કરવા માટે ચાલી.

ધનાવહ શેઠ તથા મૂળાને સાથે લઈને ચંદનખાળા સિંહાસન પર બેઠી હતી, તે જ વખતે ત્યાં પોતાની પત્નીને લઈને રથી આવી પહોંચ્યો રથી તથા તેની સ્ત્રીને જોતાં જ ચંદનખાળા સિંહાસન પરથી નીચે ઊતરી પડી ચંદનખાળાની સાથે જ ધનાવહ શેઠ તથા મૂળા પણ સિંહાસનથી ઊતરી ગયા ચંદનખાળા ‘માતા, માતા’ કહેતી થકી રથીની સ્ત્રી તરફ ચાલી અને રથીની સ્ત્રી ‘પુત્રી, મને—પાપિનીને ક્ષમા કર’ એમ બોલતી ચંદનખાળા તરફ ચાલી નજીકમાં આવતાં બંને એક બીજાના પગમાં નમી પડ્યા. ચંદનખાળા તો કહેતી હતી કે, “માતા, મારા પર તમારો અનંત ઉપકાર છે ! આ બધું તમારી જ કૃપાનું ફળ છે” અને રથીની સ્ત્રી કહેતી હતી કે, “હે પુત્રી, મને પાપિનીને ક્ષમા કર, મેં તારા પર નાહકનું ખોટું આળ મૂક્યું, તથા વેચવા માટે તને વ્યાકુળ બનાવી” ચંદનખાળાનો પગ ઝાલીને રથીની સ્ત્રી વારંવાર આ પ્રમાણે કહેતી હતી ચંદનખાળાએ તેને ઉઠાડીને, પોતાની છાતી સાથે ચાંપી અને તેને કહેવા લાગી કે, “માતા, તમે દુઃખ ન કરો, તમે મારા પર ધણું જ ઉપકાર કર્યો છે. અને આટલે દરજ્જે લાયક બનાવવાના કારણમૂલ તમે જ છો, કે મને ભગવાન મહાવીરને દાન આપવાનો ધન્ય પ્રસંગ મળ્યો.

કે કવેથી હું તેના જતાવેલા માર્ગે ચાલુ રીતે જમ કરી હતી જેવું વિનયથી જ વર્તન દાખવતી હતી અને જે રીતે જાણ કરવી પાસન કરતી હતી તે જ રીતે હું પણ કરીશ. તે સતી કરીશી તે આવી મર્ષ છે પરંતુ પોતાના જાણવડાને આજે મૂકી મર્ષ છે તે જ આજે જાણવડાને જાણવાની વર્ષિય. આ ૨ લાખ સેનામહેરોને હાથ પણ લગાડીશ નહિ।”

પોતાની કીર્તિ જાણવાસે આવું પરિવર્તન કવેશું જાણી તથા તેના ધરના જન્મ માણેસોને ખૂબ આજે મરું. સ્થાની કીર્તિ થોડાક જ દિવસોમાં પોતાના કમજવદાર વડે પોતાને બીજા વસ્તુમાં જ સાબિત કરી દેખાડી.

સ્થાની કીર્તિ પણ જેમ સાબિત થઈ કે જે સતીને મેં વેચાવી હતી, તે સતી ધનવાદ છે અને ત્યાં છે તેણે જાણવાન મહાવીરને જાન આપ્યું છે તેમ જ ઇશ્વર દેવોને તેની સ્તુતિ કરી છે તથા સેનામહેરોની રક્તિ કરી છે અને જાણારે નગરજનો તેના દર્શન કરવા મદે જઈ રહ્યા છે. આ સાબિતને, સ્થાની કીર્તિ વિનય અને નમ્રતાપૂર્વક સ્થાને કહું કે નાથ, સાબિત છે કે જે સતીને મેં કદ આપ્યું હતું અને જાણમાં વેચાવી હતી, તે સતી ધનવાદ છે અને ત્યાં છે તેણે જાણવાન મહાવીરને જાન આપ્યું છે જેથી સેનામહેરોને તેના મહિમા થયો છે અને જાણના થોડા તેના દર્શન કરવા જઈ રહ્યા છે અને ઘણા દિવસોથી તે સતીના દર્શન કરવાની ઇચ્છા છે અને આપ મને તેના દર્શન કરાવો તો આપની મોટી કૃપા થશે.”

પોતાની કીર્તિ આ પ્રાર્થના સાબિતને સ્થાને જાણવા જાણવા તેણે પોતાની કીર્તિ કહું કે “હું તમારી આજે જાણવાની પ્રાર્થના કરું છું અને કહું છું કે આથો, ઘણા દિવસો પછી, જાણે તે સતીના દર્શન કરીને આજે મેં સાબિત કરીએ. જેમ કીર્તિ સ્થાને રજા તૈયાર કરાવ્યો, તથા પોતાની કીર્તિ સાથે જાણવાના દર્શન કરવા આથો.”

પેલી તરફ વેશ્યાએ પણ સાબળ્યું કે જે છાકરીને હું વેશ્યા બનાવવા માટે ખરીદી રહી હતી, તે મહારાજ દધિવાહન તથા મહારાણી ધારિણીની પુત્રી હતી, અને તેણે ભગવાન મહાવીરને દાન આપ્યું, તેથી ઇન્દ્રાદિ દેવો ધનાવહ શેકને ત્યાં તેનો મહિમા કરી રહ્યા છે. ચંદનખાળાએ તે વેશ્યાને પહેલેથી જ પવિત્ર બનાવી દીધી હતી ચંદનખાળાના ઉપદેશથી તે વેશ્યાવૃત્તિ ત્યાગીને પવિત્ર જીવન ગાળી રહી હતી, અને ચંદનખાળા પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા દર્શાવી રહી હતી. ધનાવહ શેકને ત્યાં તે સતી પ્રગટ થઈ છે એવું સાબળીને ના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે પણ ચંદનખાળાનું દર્શન કરવા માટે આવી.

ધનાવહ શેક તથા મૂળાને સાથે લઈને ચંદનખાળા સિંહાસન પર બેઠી હતી, તે જ વખતે ત્યાં પોતાની પત્નીને લઈને રથી આવી પહોંચ્યો રથી તથા તેની સ્ત્રીને જોતા જ ચંદનખાળા સિંહાસન પરથી નીચે ઊતરી પડી ચંદનખાળાની સાથે જ ધનાવહ શેક તથા મૂળા પણ સિંહાસનથી ઊતરી ગયા ચંદનખાળા ‘માતા, માતા’ કહેતો થકી રથીની સ્ત્રી તરફ આવી. અને રથીની સ્ત્રી ‘પુત્રી, મને-પાપિનીને ક્ષમા કર’ એમ બોલતી ચંદનખાળા તરફ આવી નજીકમાં આવતાં બંને એક બીજાના પગમાં નમી પડ્યા ચંદનખાળા તો કહેતી હતી કે, “માતા, મારા પગ તમારો અનંત ઉપકાર છે ! આ બધું તમારી જ કૃપાનું ફળ છે.” અને રથીની સ્ત્રી કહેતી હતી કે, “હે પુત્રી, મને પાપિનીને ક્ષમા કર, મેં તારા પર નાહકનું ખોટું આજ્ઞ મૂક્યું, તથા વેચવા માટે તેને વ્યાકુળ બનાવી.” ચંદનખાળાનો પગ ઝાલોને રથીની સ્ત્રી વારંવાર આ પ્રમાણે કહેતી હતી ચંદનખાળાએ તેને ઉઠાડીને, પોતાની જાની સાથે આંધી અને તેને કહેવા લાગી કે, “માતા, તમે દુઃખ ન કરો, તમે મારા પગ ધણી જ ઉપકાર કર્યો છે. મને આટલે દરજ્જે લાયક બનાવવાના કારણભૂત તમે જ છો, કે જેથી મને ભગવાન મહાવીરને દાન આપવાનો ધન્ય પ્રસંગ મળ્યો.

ને તમે મને ધરમાંથી બહાર ન મોકલત અને હું ધરમાં જ રહેવ, તો બધું જ થઈ રચના ન થાત. એ રીતે તમારું જીવન પણ ન સુધરત. આજે તમારામાં જે નમ્રતા છે તેનું મરણ હું ધરમાંથી નીકળી એ જ છે.”

રથીની ઝીને બધા પ્રમાણે સચળવીને યજ્ઞભાગ્યજે તેને સાન્તવન આપ્યું. પછી તેણે રથીને પ્રજ્ઞાપ્ત કર્યા અને તેને કહેવા લાગી કે પિતાજી હું આપની સલાને માટે ઝડપી પડું આપની જ કૃપાથી મને ભગવાન મહાવીરનાં દર્શન થયાં.” યજ્ઞભાગ્ય બધા પ્રમાણે રથીને કહેલી હતી અને રથી ચૂપચાપ બેસી રહીને આજ્ઞાઓ આજીવન બહાવી રહ્યો હતો. યજ્ઞભાગ્યનું કથન પૂર્વ થયા પછી તે કહેવા લાગ્યો કે હે પુત્રી, તું સાક્ષાત્ દેવી છે જે કુટુંબ વૃત્તિનું જનક છે તે જ દેવી છે અને તે જનોમની કુટુંબ વૃત્તિએનો નાથ બનેલો છે. પહેલાં તો તે મને પાપીને જ પાવન કર્યો. પછી વેસ્થાને સુધારી અને વેશાધરને આ મારી પત્નીને પવિત્ર બનાવી. તેને તો હું જાણે જ છે કે તે પહેલાં કેવી હતી. પરંતુ તે મોકલેલી રાજ્ય સેનામહેશી બાઈને, જેણે જ હું ધેર ગયો કે તરત જ તેનો રસભાવ બદલાઈ ગયો અને તે એવી બની ગઈ કે જાણે બીજા તુલન કેમ, મારાં વેશાર્થ જ્યાંથી આવ્યા સુધારી ગયો. આ વાર કથન બરાબર સાચું હતું.”

ધનાત્મક શ્રીઃ પણ હાથ લેખાવીને જેમ ભાર્ગવ ભાઈને ગમે તેવી રીતે રથીને મળ્યા. શ્રીના પણ રચેની ઝીને મળી તે વખતે ત્યાં આનંદ આનંદ જવાઈ રહ્યો હતો. બીજા પણ થયાં માણસો ત્યાં એકાદ વર્ષ ગયા હતા અને પૂર્વકર્તાત આજીવન સૌ કોઈ યજ્ઞભાગ્યની પ્રતિષ્ઠા કરતા હતા.

રથી, શ્રીઃ બાહિ સમગ્રા મળી રહ્યા હતા, એટલામાં જ વેસ્થા પણ બાઈ પહેંચી. તે દરમિયાન હે સતી, મને—કુપ્રાન કથા કરી.

એમ બોલતી ચંદનબાળા તરફ દોડી, તથા નજીકમાં આવીને, ચંદન-
બાળાના પગમાં પડી ગઈ. ચંદનબાળાએ તેને પણ ઉઠાડી, અને કહ્યું
કે, “માતા, તમે કેઈ જાતનો શોક ન કરશો” વેશ્યા કહેવા લાગી કે,
“આપના જેવી ત્રિલોકને પાવન કરનારી સતીને હું પાપની વૃદ્ધિ
કરવા માટે વેશ્યા બનાવવા ઇચ્છતી હતી, એટલું જ નહિ પણ તેને
માટે હું તમને બળાત્કારે પકડીને લઈ જવા માગતી હતી, અને મારી
આમડીના લોભી લકતો આ કાર્યમાં મને મદદ કરવા માટે પણ
તૈયાર થયા હતા. આટલું કરવા છતાં પણ તમે મારા પર ઉપકાર
કર્યો, તેમ જ વાદરાઓથી મારી રક્ષા કરો. તમારો ઉપદેશ પહેલાં તો
મને રૂચ્યો ન હતો, પણ વાદરાઓના ત્રાસથી મુક્ત થયા પછી મારું
હૃદય એકદમ પલટાઈ ગયું અને તે સાથે વર્તન પણ પલટાઈ ગયું.
કેવે હું ઈશ્વર ભજન કરતી ચક્રી, પવિત્રતાથી મારું જીવન વિતાવું
છું. જે કામીજનો મારા રૂપના અગ્નિમાં પોતાને બાળી ભસ્મ કરવા
માટે આવતા હતા, તેઓ હવે આવતા નથી.”

વેશ્યાએ ચંદનબાળા પ્રત્યે પોતાની સઘળી જીવનચર્યા કીધી.
ચંદનબાળાએ તેને પણ સાન્ત્વન આપ્યું અને ત્યાં હાજર રહેલા અન્ય
માથુસોની સાથે જ તેને પણ આદરપૂર્વક બેસાડી.

ધનાવહ શેઠને ત્યાં આ સઘળું બની રહ્યું હતું અને પેની તરફ
સત્તાનિકના મહેલમાં રાણી મૃગાવતી સત્તાનિકને ઠપકો આપી
રહી હતી નગરમાં આ વાત પણ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી હતી કે,
‘ધારિણી તથા દધિવાહનની પુત્રીને ધનાવહ શેઠે વીસ લાખ સોના-
મહોદૌમાં ખરીદી લીધી હતી, અને તેની સાથે મૂળાએ આવી આવી
જાતનો દુર્વ્યવહાર કર્યો હતો આજ તેણે અભિગ્રહધારી ભગવાન
મહાવીરને દાન આપીને, તેમનું જીવન બચાવ્યું છે, એથી ઇન્દ્રાદિ
દેવો તેનો મહિમા કરી રહ્યા છે’ આલતી આલતી આ વાત રાણી
મૃગાવતી પાસે પહોંચી તેને પણ ખબર પડી કે, મારી બહેનની

પુત્રી આ સહેરમાં નેચાઈ છે તેને આ રીતે કુલજ ભેગવવું પડે છે અને આજે તેના હાથે અચ્છાન મહાવીરનું પારણું થયું છે તેથી દેવોએ તેનો અદિષ્ઠ કર્યો છે આ સાંજનાં મૃગાવતીને થયું જ કુલજ થયું તે કહેતા લામી કે આ મારા પતિના અંગમાં જ પરિણામ છે

મૃગાવતીએ જો જ વખતે સન્તાનિકને સંસ્થિત થોડાં મોડે પુત્રવતીએ સંસ્થિત સાંજના સન્તાનિક મૃગાવતીના મહેલમાં આવ્યો મૃગાવતીને કોપાનુમાન થયેલી જોઈને સન્તાનિક અચ્છાસ્ત નામે મૃગાવતી સોજ સતીએ પેટાની એક હતી તેના સતીત્વનું તેજ તે વખતે જાણે રહ્યું હતું એ કારણથી સન્તાનિકને અમ થયો તેને મૃગાવતીને પૂછ્યું કે “આજે તમે આ પ્રસાદે કોપાનુમાન કેમ જો ?” મૃગાવતી કહેવા લામી કે “તમારા સોજને કારણે હવે હવે જ અમ થયો છે અને હોને હોને જેવું જેવું મૃગાવતી પાડ્યું છે તેથી કાંઈ જાણે છે ?” મેં તમને થયું સમજાવ્યા હતા, જ્યાં પશુ તમે તમારો બોલ ન રાખી શક્યા અને અપેક્ષાગરી પર કાંતિપૂર્વક શબ્દ કરતાં ચારી બહેનના પતિ પર અદાઈ કરવા દેવામાં પરિણામે મારા મનેથી કાંઈ વાદનને જ મળેલો અચ્છા મેલે પાડ્યો, મારી બહેન ક્યાં અને કેટલી દયામાં હતી તેની નિશ્ચય જાણ નથી, અને ચારી બહેનની દીકરીને તમારો કાંઈ સ્થળે બહોળાં કાંઈ આવ્યો, જેણે તેને અન્નરમાં વગી, પનાવડ દીકરીને જરીદા અને આજે તેના હાથથી તપસવી અચ્છાન મહાવીરનું પારણું થયું છે જેથી મન્નાદિ સમજા દેવોએ તેનો અદિષ્ઠ કર્યો છે તમારા બોલને અચ્છા, ચારી બહેનની પુત્રી આ જ નવરમાં નેચાઈ જ્યાં પશુ તમને આ વાતની જાણ નથી જે શબ્દને માટે તમે આપા અન્નમાર કર્યો, તે શબ્દ શું તમારી કાંઈ અચ્છા ? તમને નિરપરાધી શબ્દ કાંઈવાદન પર અદાઈ કરવામાં, અપાની પ્રભુને કૃદામાં અને મારવા—કાપવામાં અચ્છા પશુ ન જાણી ?”

મૃગાવતીએ આ પ્રમાણે રાજ સંતાનિકને ખૂબ ઠપકો આપ્યો. રાજ સંતાનિક પાસે મૃગાવતીની વાતોનો કાંઈ જવાબ ન હતો. તેથી તે તેની વાતો ચુપચાપ સાંભળી રહ્યો અને પોતાના મનમાં પશ્ચાન્નાપ કરવા લાગ્યો. આખરે તેણે મૃગાવતીને એમ કહ્યું કે, “મે રાજ્યના લોભે ચપાની પ્રજા પર અત્યાચાર કર્યો, એ હું કખૂદ કરું છું, પણ તમારી બહેન^૧ ની દીકરી સાથે મારે કાંઈ દુશ્મનાવટ ન હતી તે તો દધિવાહનની પુત્રી છે, તેવી જ મારી પુત્રી છે જે મને તેના સબ્બમાં કાંઈ પણ ખર્ચર હોત, તો હું તેને કદાપિ દુખ પડવા દેત નહિ મારામા એટલી બધી અધમતા ન હોઈ શકે. જે થયું તે થયું, આ વખતે વીતી ગયેલી વાત સબ્બમા વધારે કાંઈ વિચાર ન કરતા, હવે તો તે સતીને આપણે ત્યાં બોલાવવી જોઈએ. તે સતી જ્યારે અહીંયા આવશે ત્યારે તેની માતાનો પણ પ્રતો લાગશે, અને ત્યારે જ એ પણ માલૂમ પડશે કે તેને કયો રથી લાગ્યો હતો તથા કોણે વેચી હતી. મે ચપાપુરી પર ચઢાઈ કરીને તે નગરી જરૂર લૂંટાવી તો ખરી, પણ કોઈની છોકરી, અને ખાસ કરીને મારા સબ્બી રાજની પુત્રીને લાવીને, મારા જ નગરમા વેચવાનું હું કદી કહું નહિ માટે સૌથી પહેલા તો તે સતીને અહીંયા લાવવા માટે કોઈને મોકલવો જોઈએ”

સંતાનિકના આ કથનનું મૃગાવતીએ પણ સમર્થન કર્યું સંતાનિકે તરત જ પોતાના થોડાક સામતોને બોલાવ્યા અને તેઓને ચદન-ખાળાનો પરિચય આપીને તેમને કહ્યું કે, “તમે પાલખી લઈને જાવ તથા સન્માનપૂર્વક તે સતીને પાલખીમાં બેસાડીને લઈ આવો. તેને અમારા બંનેની તરફથી અહીં આવવા માટે વિનંતિ કરજો, અને જે રીતે વિવેકપૂર્વક તેને અહીં લાવી શકો તે રીતે લઈ આવજો”

સંતાનિકની આજ્ઞાથી સામતો પાલખી લઈને પ્રવાહ શેઠને

૧. મૃગાવતીની શોક્ય હોવાને લીધે.

ત્યાં જ્યાં ત્યાંની રમના જોઈને તે લોકો ધણા ખુશી થયા તેઓ
કહેવા લાગ્યા કે, “આજે જામને ધણું સુંદર કામ સોંપવામાં આવું
જામારુ પુણ્ય પ્રજા છે એથી જ આજે જામને આ કામ સુઝત
કરવામાં આવ્યું અને જામને આ સતીના કાર્યને સુખવર
પ્રાપ્ત થશે.”

અક્ષયગણા સામે જઈ ન સામતોએ ભક્તિ રીતે તેને વળ
ક્યું પછી તેઓ કહેવા લાગ્યા કે “અક્ષયગણ સત્તાનિક અને મહા-
રાણી મુખાવતીએ જામને પાસપાસી લઈને જાવતી સેવામાં મોક્ષ
છે અને જાપ મહેલમાં પધારે એવી પ્રાર્થના કરી છે

સાધારણ બક્ષિત રાજમહેલનું આવું સ માનક્યું આવનવ
ખૂબ આકર્ષિત કરી લઈ છે પરંતુ અક્ષયગણા પાસે આ પ્રાર્થ
પ્રસાદનું સું કામ કરી લઈ છે તેણે સત્તાનિકના સામતોને નમતા
પૂર્વક ઉત્તર આપ્યો કે ‘તમે માસાણ તથા માસીણને મારા પ્રજા
કહેલો અને નિવેદન કરલો કે હું એ રાજમહેલમાં જાવવાને લાગ
નથી કે જેમાં એણીને નિરપરાધી લોકોને લૂંટવા-મારવા વગેરેના
પાપ કાવતો વિચાર કરવામાં આવે છે એટલા મઠિ મને ક્ષમા કરે
તેઓએ મને માફ કરી, તેને માટે હું તેઓની આભારી છું”

સત્તાનિકના સામતોએ વિવેકપૂર્વક અક્ષયગણાને રાજમહેલમાં
પધારવા માટે ખૂબ પ્રયત્ન કરી, પણ અક્ષયગણાએ તેઓને એવી
રીતે સમજાવ્યા કે જેથી તેઓ પધારે કંઈ ક્ષી લગ્યા નહિ અને
સુખચાપ પાછા આવ્યા થયા તેઓએ જઈને સત્તાનિક તથા મુખા-
વતીને અક્ષયગણાએ આપેલો જવાબ કહી સમજાવ્યો. અક્ષયગણાનો
જવાબ સાંભળીને મુખાવતીએ સત્તાનિકને ક્યું કે “હું તો પહેલેથી જ
જાણતી હતી કે તે સતી આવી રીતે નહિ આવે, છતાં પણ મે
આવના કથનની વિરુદ્ધ કંઈ પણ બોલ્યું ભિન્ન માન્યું નહિ. તે

સતી, આપણા મહેલ પર લોભાય તેવી નથી. માટે તેને લાવવી હોય તો અભિમાન છોડીને આપ પણ ચાલો. અને હું પણ આવું છું આપણા જવાથી સમજ છે કે તે સતી આવવાનું કખૂલ કરે. તે આવી રીતે સંદેશાથી આવે તેવી નથી ”

મૃગાવતિનું કથન સતાનિકે સ્વીકાર્યું. તેણે કહ્યું કે, “ બહુ સારું, હું પોતે પણ આવું છું અને તમે પણ ચાલો ”

રાજા અને રાણી ધનાવહ શેઠને ત્યાં જવા માટે તૈયાર થયાં. રાજપરિવારના અન્ય માણસો તથા સામતો વગેરે પણ સાથે જવા માટે તૈયાર થયા સામત, હિમરાવો સહિત રાજા અને રાણીની સવારી ધનાવહ શેઠને ત્યાં જવા માટે નીકળી રાજા રાણીની સવારી જતી દેખીને નગરના ખીજા પણ ધણા લોકો સાથે યઈ ગયા. આખાયે શહેરમાં આ વાતની ખબર પ્રસરી ગઈ કે જે સતીના હાથે ભગવાન મહાવીરનું પારણુ થયું છે, તે સતી, મહારાજા દધિવાહન તથા મહારાણી ધારિણીની પુત્રી છે તથા મહારાણી મૃગાવતીની બહેનની પુત્રી છે એટલા માટે રાજારાણી વગેરે સઘળા માણસો તે સતીના દર્શન કરવા તેમજ તેને મહેલમાં લઈ જવા માટે જાય છે આ સાંભળીને, નગરના ખીજા લોકો પણ ધનાવહ શેઠને ત્યાં દોડી ગયા થોડી જ વારમાં ધનાવહ શેઠને ત્યાં માણસોની ખૂબ ઠક્ક જમી ગઈ એટલામાં રાજા તથા રાણીની સવારી પણ આવી પહોંચી ચંદનખાળાને દૂરથી જ જોતાં, મૃગાવતી તથા સતાનિક વાહનમાંથી નીચે ઊતરી, પગે જ ચાલતા ચંદનખાળા સામે ગયા

ચંદનખાળાની પાસે પહોંચતાં જ, રાણી અને સતાનિક ચંદનખાળાના પગમાં પડી ગયા. સતાનિક હાથ જોડીને ચંદનખાળાને કહેવા લાગ્યો કે, “ હે સતી, મને—પાપીને ક્ષમા કરો મેં ભયકર અપરાધ કર્યો છે. તમારા જેવી સતીને હું ખર્માં નાખી છું. હું ઘોર

પાપી હું નો તમે મારા અપરાધો તરફ દૃષ્ટિપાત કરો, તો તે મારા મોં પર નોઈ સજો, કિંતુ તમે દેવી સ્વભવના છો, પાપી જોને ક્ષમા કરનાર અને પોતાની ઉદારતાથી અન્યના સજો સમાવનાર છો, તેથી અને પણ ક્ષમા કરો તથા મહેલમાં ખસારીને અને કૃતાર્થ કરો.

સંતાનિક તથા સુમાવતીને ક્ષમા કરીને, અન્યાયા તેમને મહેલમાં લામી કે " તમે જ્યાં અવળા વાત કેમ કરી રહ્યા છો. તમે મારા મદ્રે માતા-પિતા સમાન પૂજ્ય છો, છતાં પણ મારા પગમાં પડીને મારા પર નમસ્કાર કેમ આપી રહ્યા છો. તમે અને તેને અંતર અપરાધ ક્યો હોય, તોફાન મારે મદ્રે તો તમે અંતરણીય ન છો. અપરાધને બીધે હું તમને અંતરણીય નથી સમજતી અને સ્ત્રી મહેલમાં આવવાની વાત નો કે અને હોઈ સ્થાન મૂલ્યે દેવ નથી અને જ્યાં માતા દુષ્ક્રમ માસી તથા પિતા દુષ્ક્રમ તમે રહેો છો, તે સ્થાન મૂલ્યે તો દેવ હોઈ ન કેમ સજી. પણ જ્યાં ન વિચાર કરો કે ને મહેલમાં વિશિષ્ટે કરીને પાપ કમ કરવાના ન વિચાર રહ્યો કે જે ત્યાં હું કેવી રીતે જાતી છું. નો જ્યાં કારણ ન હોય તો હું જાપના સામતોની સાથે ન કેમ ન આવી જાવત. મારા હૃદયમાં જેવી કાવના ન હતી કે હું સામતોની સાથે નહિ જઈ પણ તમે જાવતો ત્યારે જાપીય. મારે મદ્રે તો જાપે મોહસેલા સામતો પણ જાપની ન જેમ અંતરણીય છે છતાં પણ હું ન જાતી, તેનું કારણ એ ન કે હું તે મહેલમાં જ્યાં મોજ નથી કે ને મહેલમાં હમેતા તુલ્યા મુદવાના તથા નિરપરાધીના પર અત્યાચાર કરવાના ન વિચારો. અસ્તિત્વ ધરાવે છે તમે ન કહો કે હું તે મહેલમાં કેવી રીતે જાતી છું. ને મહેલમાં મરી કાવના, અને મારા વિચારથી વિરુદ્ધ કાવના અને વિચારોનું આધિપત્ય છે તે મહેલમાં મારા અમન હઈ રીતે ઉચિત હોઈ સજી. તમે ન કહો કે મારા પિતાને શો અપરાધ હતો, કે જેથી તમારે મેં પા પર મહાઈ કરવી પડી. મોહાઈ

સમયને માટે માની લ્યો કે મારા પિતાનો કોઈ અપરાધ હતો, તો તે માટે પિતાને શિક્ષા મળવી જોઈતી હતી, કે ચંપાની નિરપરાધિની પ્રજાને ? પિતા તો યુદ્ધ કર્યા વગર જ ચંપા છોડીને જંગલમાં ચાલ્યા ગયા હતા. તમને ચંપાના રાજ્યનો લોભ હતો, તો તમે ચંપા પર તમારું આધિપત્ય કરી શકતા હતા, પણ ચંપાની પ્રજાને લૂંટવાની, તેની હત્યા કરવાની, અને તેનાં પર અત્યાચાર કરવાની શી જરૂર હતી ? કદાચ કહેશે કે ચંપાની સેનાએ અમારો સામનો કર્યો હતો, તેણે અમારી સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું, તો તે અપરાધ સેનાનો હતો. પ્રજાએ તો કોઈ અપરાધ નહોતો કર્યો. તો પછી તેને એવો અમાનુષિ દંડ શા માટે ?”

ચંદનખાળાની આ વાતો સંતાનિક નીચું મસ્તકે રાખી શાંતિ-પૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતો તેની પાસે ચંદનખાળાને આપવા માટે કોઈ જવાબ ન હતો.

ચંદનખાળા સંતાનિકને પુનઃ કહેવા લાગી કે, “જે મહેલમાં બેસીને વિના કારણે જ ચંપાપુરી પર ચઢાઈ કરવાનો, ચંપાપુરીને લૂંટવાનો, પ્રજા પર અત્યાચાર કરવાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો, અને આ બધું કર્યા પછી, જે મહેલમાં બેસીને, તેના વિજયમાં ખુશાલી માનવામાં આવી, તે મહેલમાં હું કેવી રીતે આવી શકું ? મારા કહેવાનો આશય એવો નથી કે રાજધર્મનો ત્યાગ કરવામાં આવે, પણ રાજધર્મ પ્રજાના રક્ષણાર્થે છે, પ્રજાનો વિનાશ કરવા માટે નહિ રાજાને માટે રાજધર્મનું પાલન કરવું જરૂરનું છે. રાજા વડે રાજધર્મનું પાલન ચવાયો જ પ્રજાનું રક્ષણ થયે છે. શું ચંપાને લૂંટીને તમે રાજધર્મનું પાલન કર્યું છે ? શું નિરપરાધી લોકોને મારવા, તેમની સંપત્તિ લૂંટવી, એ પણ કોઈ રાજધર્મ છે ? આપને ચંપાના રાજ્યનો લોભ હતો, તો આપ ચંપા પર રાજ્ય કરી શકતા, પરંતુ આપની સેનાએ ચંપામાં અત્યાચારનું જે તાડવ કર્યું તે શા

મટિ ! જને જાણે હવા રાજ્યમંત્રીના રક્ષણ મટિ જાણી સેનાને જોઈ
 કરવા દીધું ! તેઓને સ્વચ્છરી કેમ બનવા દીધા ! હું જાણ ત્યજે
 છે કે જાણની સેના દ્વારા ચંપાણીના નિવાસીઓ પર કેવા અત્યાચાર
 અત્યાચાર સુખરાખા છે ! હું જાણે ખબર છે કે જાણની સેનાએ
 જાણની પ્રજા સાથે કેવો પૈશાચિક અવહાર હાજરો છે ! હું જાણ
 નથી નવલુના કે સેનાના હાથમાં શાસન-સત્તા જાણી દેવાથી કેમ
 કેવા ધીર અત્યાચાર થાય છે ! એવી દ્વાર્માં સેના શા શા અત્યાચારો
 નથી કરતી ! શાસન-સત્તા મળી જવાથી સેના પ્રજાને મારે છે
 મારે છે તેની મન સંપત્તિ લૂટ છે ચૂટ છે જને તેઓની સ્ત્રી
 દીકરીઓનું સતીત્વ પણ નષ્ટ કરે છે હું ચંપાણી પ્રજા પર તે
 વખતે જાણે જ અત્યાચાર-અત્યાચાર નહિ થયો હોય ! જ્યારે તમારો
 એક સ્ત્રી મને તથા મારી માતાને પણ પોતાની અધમ પાસની
 વૃષ્ટિ મટિ મહેસમાંથી પકડીને જનશર્મા બર્ષ થયો હતો, તો પછી
 પ્રજાની વધુ-દીકરીઓનું સતીત્વ કેમ બચવા પામ્યું હતું ! મારી
 માતા વીરકન્યા તથા વીરપત્ની હતી એથી તેણે પ્રજાનો તજ
 કરીને પણ પોતાના સતીત્વની રક્ષા કરી, જને એ રીતે જે સ્ત્રી
 મારા અણલ કરવા તૈયાર થયો હતો તેને જ મારી માતાએ રક્ષા
 બતાવી દીધી, પણ જો માતામાં એ પ્રકારનું નિષિદ્ધાન અજાણની
 સંજ્ઞા ન હોત, તે તે પ્રાણીનાનું સાક્ષ્ય ન કરત તો, તેને—જને સાથે જ
 મારે તમારા સ્ત્રીના કુદરતનું સાધન બનવું પડત કે નહિ ! હું જાણ
 જ્યાં હું તે રાજ્યમંત્રી છે !

અનન્યાનાના ઓઢેથી પારિણીના પત્ન સમાચાર સોમજીને
 પૂચાવતીને અનિચ્છા હુ ખ મળું તે વિગ્રાપ કરતી કહેવા લાગી કે “હા !
 એમની રાજ્યસેનપતાને કારણે મારી સમી બહેનને એક સ્ત્રીના
 હાથમાં હસાવું પડ્યું જને પ્રાણનો નાશ કરીને સતીત્વનું રક્ષણ
 કરવું પડ્યું મારી બહેનની જ જેમ મેળુ જણે ડેહીને બીજીને

સતીત્વના રક્ષણ માટે પ્રાણ ગુમાવવો પડ્યો હશે, અથવા પોતાના સતીત્વનો ભંગ કરવો પડ્યો હશે ધિક્કાર છે રાજ્યસૌલુપતાને, કે જેને લીધે આવા અત્યાચારો થાય છે.”

મૃગાવતીને ધૈર્ય આપવા માટે ચદનબાળા તેને કહેવા લાગી કે, “માસી! માતાના સંબંધમાં તમે જરા પણ દુઃખ ન કરશો. તેમણે એક સતી સ્ત્રીને જાણે તેવું કાર્ય કર્યું છે તેમણે પડિત-મરણે પ્રાણ-ત્યાગ કર્યો છે, તેથી તેમનું મૃત્યુ લેશ પણ ચિંતાને યોગ્ય નથી. જન્મતમા જન્મે છે તેને અવશ્ય મરવું તો પડે છે જ, પરંતુ આ પ્રકારનું પડિતમરણ થવું, એ મહા પુણ્યનું પરિણામ છે. એટલા માટે માતા સંબંધમાં તમે જરા પણ દુઃખ ન કરશો. આજે તમે જે રચના દેખી રહ્યા છો, અને ભગવાન મહાવીરને દાન આપવાનું જે કાર્ય મારા હાથે થયું છે, તે બધું માતાના ઉપદેશનુજ પરિણામ છે. જે માતાએ મને શાંતિ—યુદ્ધમાં ધૈર્ય રાખીને, દુઃખમાં પણ પ્રસન્ન રહેવાની તથા ક્રોધના ઉપર ક્રોધ પણ ન કરવાની શિખામણ ન આપી હોત, તો આજે આવો આતંક ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાન? હું જે કંઈ કહું છું, તે માતાને મરવું પડ્યું એવા વિચારથી નથી કહેતી, પણ હું બતાવું છું કે જે મહેલમાં આવવા માટે મને કહેવામાં આવે છે, તે મહેલમાં રાજધર્મના નામ પર કંઈ કંઈ જાતના અન્યાય અત્યાચાર કરવાના વિચારો કરવામાં આવ્યા છે. રાજાનું કામ છે કે તે પોતાના દેશ, તથા નગરમાં થતી સઘળી નવીજૂતી વાતોની માહિતી રાખે માસાને પણ આ નગરમાં બનતી સઘળી ઘટનાઓથી પરિચિત બનવું જોઈતું હતું, પણ તેઓએ રાજ્યનો ઉદ્દેશ કાંઈ બીજો જ માની લીધો છે તેમણે તો એવું માન્યું છે કે ઉત્તમોત્તમ ભોગ ભોગવવા માટે જ રાજ્ય છે. ગણ્ય પ્રાપ્તિનો આથી વધારે બીજો કોઈ હેતુ નથી. આ જાતના વિચારોને કારણે જ માસા બીજાઓને લૂંટવા ચૂંટવામાં, ખજાનો ભરવામાં અને વિષયભોગ કરવામાં જ રહ્યા. પ્રજાનું રક્ષણ તથા તેને સુખ સગવડ આપવા તરફ તેમણે ધ્યાન જ

ન આપ્યું અને એ ખ્યાન આપ્યું હશે તો જેવળ પેતાની અવધાર્ય
 માર્ગ પણ રીતે થતી ન થાય તે તરફ જ સહેરમાં મોંઘે દુઃખી કે
 મોના પર કેવી જાતના અત્યાચાર થાય છે અને રાજ્યમાં પણ
 પ્રજાસના અપ્રમાણિક વ્યાપારો થાય છે તે તરફ ખ્યાન આપણની
 તરફી પણ લીધી નથી તેમની રાજધાનીમાં જ શાસકસીએના
 ખરીદ વેચાણનો આધાર ચાલે છે શું માણ્યો આ જાતની નીચ
 આધાર તરફ હદી ખ્યાન આપ્યું છે અને જાવા આપણને રાજ્યને
 પ્રયત્ન કર્યો છે કે ખુદ હું આ જ નગરના ચોરા પર બીની રહીને
 વેચાણી છું અને આ વેચાણમાં ખરીદતી હતી અધારે એ તેમને
 ત્યાં જાણનો ઇનકાર કર્યો ત્યારે તેમણે અને જગત્કારથી પછી લઈ
 જાણનો નિશ્ચય કર્યો હતો એ તો અનાસારે જ વારંવારને દૂરિને
 ચાતાના આ નિશ્ચયમાં વિશ્વ નાખ્યું અને હવે તો આ વેચાણમાં
 પણ ખવિત જાની વર્ષ છે પણ તે વખતે તેમની માઠમાં ખુદ
 સહેરીએ પણ તેવા વર્ષ ગણા હતા પણ આ શેઠ પિતાને પેતાને
 ત્યાં અને સ્થાન આપ્યું, અને આ સ્ત્રી પિતાને ૨ લાખ સેના
 મહેરો આપીને તેમની પત્નીને સંપૂર્ણ કરી. આ શેઠ પિતાને ત્યાં
 શેઠશ્રી માતાની કુપાથી હું અગવાન મહાવીરનો અભિજ્ઞ હવે
 કરવાને લાગ્યું જાની અને મારા હાથથી અગવાન મહાવીરનું પસંદ
 થયું. આ રીતે જે કંઈ જન્મ્યું તે એક રીતે મારા મોઢે લેવા જ
 થયું પણ હું માણ્યો હતું છું કે શું રાજમહેલ આપણા વસ્તે છે
 કે તેમાં બેસીને અન્યાય અત્યાચાર અનધર્મો અગણ્યો કરવામાં
 આવે, અથવા પ્રબળી વિપૂલ કમાણીનું રાજ્ય લૂંટીને, મહેલોમાં તેણે
 દુર્બલ કરવામાં આવે, તે ખન વડે પાપકલિનાં કામો કરવામાં આવે!
 માણ અથવા તો કરીકારી જેઓ આ જાતનું થાય કરે છે તેઓને
 તે પાપેનું દુઃખ અવસ્ય ભોગવવું જ પડે, જતાં મારે મારા અધર્મને
 અગણ્યનો / ભોઈએ યાની પુરોણું અગન છે કે એમ તથા ત્યાંના
 વાતાવરણનો અભાવ અવસ્ય પડે છે આ કારણથી જ તેઓ રાજ્ય

તો ભોમવી દ્યે છે, પણ જ્યાં જવાથી આત્માના ગુણોનો નાશ થવાની ભીતિ રહે છે ત્યાં તેઓ કદાપિ જતા નથી એટલા માટે મેં મહેલમાં આવવાનો અસ્વીકાર કર્યો છે. તમે મને ક્ષમા કરજો. હું અહીંયા આનંદમાં છું. અહીંયા રહેવાથી હું ભગવાન મહાવીર તથા તેમના ગુણોની નિકટમાં આવી શકી છું જ્યાં હમેશાં પાપમય કાર્યોની પ્રવૃત્તિ રહેતી હોય તેવા તમારા રાજમહેલમાં, આવી જાતના સદ્-ભાવનાશીલ વિચારોના વિકાસને સ્થાન નથી. તમારા રાજ્યમાં સારાં કાર્યો ક્યા થયાં છે, કે જેથી હું ત્યાં આવું !”

પ્રકરણ :

[૧૮]

પ્રકાશના

મૃત્યુથી જાગેરવડા ગાઈ જનુચિત તથા જન્યમ પૂર્વમ
કરી લે નામે છે તે કાઈ કરતી વખતે લે તેને કાઈની જાનિયા
વિશે કાઈ પણ વિચાર થતો નથી એટલું જ નહિ પણ તે તે જસમ
કર્મમાં પણ સારાપણું જ લુગે છે એથી જ તે તે કાઈ કરે છે.
પણ જ્યારે ગાઈ પ્રસંગવડા જાનીના જાહેરથી જાવવા પોતાની
જુદીથી તેને તે કામ જોડું થાતુમ પડે છે તે વખતે તેની જાન-
સાખો પાર રહેતો નથી ત્યારે તેને પોતાના કામની સરમ જાને
છે તે પોતાને પાપના સારથી જાણ્યો માને છે અને વચાસિત
તે પાપથી જુદવાનો જાણ કરે છે પરંતુ રાજ દિસા કરવામાં
મારવામાં, પ્રાણે જુદવામાં અને તેના પર કારે કર લાકવામાં
જાન્ય માનતો હતો તેને તે પાપ કાઈ કરવામાં જાન્ય જાવતો

હતો, પણ ન્યારે તેને કેશી શ્રમણ મહારાજના ઉપદેશથી પોતાના કાર્યની અધમતા જણાઈ, ત્યારે તેને પોતાના કામ પ્રત્યે ધણું તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો, અને પછી તેણે તેવા કાર્યોથી મુક્તિ મેળવવાના જ કાર્ય કર્યા. ચડકૌશિક સર્પ, પોતાના ઝેરથી લોકોને મારી નાખવામા જ પ્રસન્નતા અનુભવતો હતો. તેણે પારાવાર જીવેને પોતાના ઝેરથી બાળીને ભરમ કર્યા હતા પરંતુ ન્યારે તેને ભગવાન મહાવીરનો ઉપદેશ સાંભળવા મળ્યો અને પોતાના દુષ્ટ કાર્યોનું જ્ઞાન થયું, ત્યારે તેણે સઘળા પ્રત્યેનું વૈર ત્યાગીને, નિશ્ચેષ્ટ બનીને, જીવન ભરના અનશનપૂર્વક પ્રાણની આહુતિ આપી, અને એ રીતે તેણે પોતાનાં પાપનો પશ્ચાત્તાપ કર્યો.

સમ્રાટ અશોકને પણ યુદ્ધ ખૂબ જ પ્રિય હતું, પરંતુ કલિંગ દેશના યુદ્ધનો રક્તપાત અને મનુષ્યોનો સંહાર જોઈને યુદ્ધ જેવા પાપપૂર્ણ કાર્યો પ્રત્યે તેને હમેશને માટે અરુચિ થઈ ગઈ. પછી તે એક ધર્મનિષ્ઠ મનુષ્ય બની ગયો. આવી જાતના અનેક દૃષ્ટાંતો એવા છે કે જેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે પાપ કરતી વખતે તો તેણે પાપના કાર્યને સારું ગણ્યું હતું, પરંતુ પછી તેને ખૂબ તિરસ્કાર થયો અને તે સર્વધર્મા અત્યંત પશ્ચાત્તાપ પણ થયો.

રાજા સંતાનિકે, રાણી મૃગાવતી પ્રસંગોપાત યુદ્ધાદિ હિંસામય કાર્યોથી બચવા અને પ્રજાનું પુત્રવત્ પાલન કરવા ધણું સમજાવતી હતી, પરંતુ તે વખતે તે મૃગાવતીના ઉપદેશથી બેપરવા રહીને, ધર્મની પણ મસ્કરી કરતો હતો. તે વખતે તેને યુદ્ધ કરવાનું જ ગમતું હતું તથા તે માનતો હતો કે હું રાજા છું, અમારો જન્મ જ લોકો પર રાજ્ય કરવા, બીજા રાજ્યો જીતવા, સુંદર સ્ત્રીઓ સાથે ભોગવિલાસ કરવા અને સુંદર પદાર્થો છે તે સઘળા અમારા ઉપભોગને અર્થે જ છે. આ પ્રકારના વિચારોને લીધે જ તે કાઈ પણ પાપ કાર્યમાં સંકોચ કરતો ન હતો, પણ સંતોષ જ માનતો હતો.

આ જાનના વિચારના પ્રેરક જો જ તેણે જોયા પર ચર્ચા કરી હતી. જો કે તે વખતે રાજ્ય કલિયુગને સંતાનિકને કહ્યું હતું કે જો તમારી ચર્ચા અનુચિત છે જ્યાં અભિમાની રાજ્ય સંતાનિકે ભર્યું કલિયુગનું જ અપમાન કર્યું અને અપાનગરીને લૂંટાવીને, તેને નષ્ટ બ્રહ્મ કરી દીધી. ત્યાંની પ્રજાનો આતનાદ અને કંઈક બાકી સાંભળીને પણ તેનું હૃદય પીચળ્યું નહિ. અપાનગરીના રાજપરિવારથી ભલ્લક અનેકા તે મહેલ પર પોતાનો જ્વળ હાવવામાં તેને આતંક થયેલ તે વખતે તેને પોતાનું મર્મ કુદ ન લાગ્યું તેમ તેને ભલ્લકાર તેમ જ સંબંધીઓની કથાઓ દ્વારા મદિ નિમિત્ત લાગણી થઈ નહિ પણ અનન્યા દ્વારા અન્યાન મહાવીરનું પારણું થયું પછી, મુશાવતીએ આપેલા કિંદારથી તથા અનન્યાના વચનોથી તેને પોતાના મર્મની કુદતા માલુમ પડી આ કારણથી તેના હૃદયમાં અત્યંત દુઃખ, ગ્યાનિ, અને પશ્ચાત્તાપ થયેલ.

ત્રીજી મસ્તક રાખીને સંતાનિક રાજ્ય, અનન્યાનાની કબી સાંભળી રહ્યો હતો. પાસે જ બેઠેલી મુશાવતી પણ આંખોમાંથી અનુપ્રવાહ વહાવતી અનન્યાનાની વાતો સાંભળી રહી હતી, અને પોતાના પતિના કુમૃત્યોનો વિચાર કરતી મનમાં તે મનમાં દુઃખ પામતી હતી. અનન્યાનાનું કથન પૂર્ણ થતાં સંતાનિક કહેવા લાગ્યો કે, હે સતી, તમે જે કંઈ કહ્યું છે તે ખરેખર જ છે હું ભલ્લક અપરાધી છું મેં મહાપાપ કર્યું છે નિમિત્તે, ભલ્લકાર, પ્રત્યાદિ કોઈ પણ પાપ કરવામાં મેં ગાળી રાખી નથી. ખરેખર હું એવો પાપી છું કે જેનું મોં જોવામાં પણ પાપ લાગે. જે રીતે તમે વર્ણવી બતાવી, તેથી જ લાગનાઓ તે વખતે આપમાં અસ્તિત્વ પ્રગટતી હતી. હું રાજાઓનો જન્મ તથા રાજ્ય પામ્યાનું કારણ, ઉચ્ચોત્તમ ગોત્રવિશ્વાસના સેવનમાં જ છે એમ માનતો હતો. અને તેથી તેમાં વિશ્વ ઉત્પત્ત કરનાર, ત્રણ ગોત્રવિશ્વાસની પ્રાપ્તિમાં અંતરાય નાખનારને મારી નાખ્યો, એને જ ક્રિયાકારીનું મય માનતો

હતો આવી ભાવનાને લીધે જ મેં બધાં પાપ કર્યા અને એથી જ તમારી માતાને પોતાનો પ્રાણ ગુમાવવો પડ્યો તથા તમારે આ પ્રભાણે કષ્ટ ભોગવવું પડ્યું. અને આ પ્રકારની ભાવના હોવા છતાં પણ હું એવો નીચ તો ન હતો કે જે સૈન્ય વડે કોઈની વહુ-ગીકરી અને ખાસ કરીને તમારી માતાનું સતીત્વ લૂંટવાની પરવાનગી આપુ. મને સ્વપાના રાજ્યનો લોક જરૂર હતો મેં મારા નિકટ મર્થઘી દધિવાહનને અવશ્ય પદબ્રજ કર્યો, અને અપા લૂંટવાની આજ્ઞા પણ જરૂર આપી, પણ કોઈનું સતીત્વ નષ્ટ કરવાની, અને ખાસ કરીને રાજપરિવારની સ્ત્રીઓને લૂંટવાની, તેમનું હરણ કરવાની, કે તેમનું સતીત્વ નષ્ટ કરવાની આજ્ઞા મેં કદાપિ આપી ન હતી મારી આજ્ઞાનો કેવી રીતે દુરુપયોગ કરવાનો આવ્યો છે, તેની ઓઠે કેવાં અત્યાચારો ગુન્જરવામાં આવ્યા છે, એ વાતની મને આજે જ ખબર પડી. આ બધા જીલ્લોને માટે હું મને પોતાને જ અપરાધી ગણું છું આ નગરમાં તમે આટલા વખત સુધી કબ્જા ભોગવ્યું, તથા અહીંયા વેચાયા, ઇત્યાદિ વિતરણને માટે હું પોતે જ અપરાધી છું જે મેં બરોબર આ બધી બાબનો પ્રત્યે લક્ષ્ય આપ્યું હોત, મારા રાજ્યમાં દાસદાસીના કારવિક્રયની પ્રથા રહેવા દીધી નહોત, તો આમ ન બનત. એ જ રીતે જ્યારે રાજ દાધિવાહન મારી સન્મુખ જ જગલમાં આદ્યા ગયા હતા, ત્યારે જો મેં આ વાતની માહિતી મેળવી હોત—તેનો પરિવાર કયા છે—તો તમને કષ્ટ કેમ ભોગવવું પડત તથા તમારી માતાને પણ કેમ મરવું પડત ? આ બધું મારા જ અપરાધોનું પરિણામ છે. આ સઘળી બાબતોને માટે હું મને પોતાને જ પાપી સમજું છું. તે માટે આજે મારા હૃદયમાં પારાવાર પશ્ચાત્તાપ થાય છે મને એવો કોઈ ઉપાય નથી સૂઝતો કે જેથી હું પાપમુક્ત બની શકું. હે સતી ! મારાજેવા પાપીનો ઉદ્ધાર કરવામાં તમે જ સમર્થ છો તમે જ મારો ઉદ્ધાર કરી શકો છો.”

જ્યામ બોલતાં બોલતાં સતાનિકની આંખોમાં જલુ જરાઈ
જાવ્યાં તેનું હૃદય કુ ખચી જરાઈ ગયું, અને તે જનનાગના પગ
પછી ગયેલ જા પ્રમાણે પમાતાપ કરતા સતાનિકને કુખી બોલે,
મહનજાણાએ વિચાર કર્યો કે જતિ તો જા કુલીન તથા વીર સુનિ
છે જા વળતે તે કુખી છે જો જાના કુખને વળતે તેને મીરજ
જાપવામાં ન જાવે, સાન્તવન જાપવામાં ન જાવે તો તેનું કમલ
નિરાઈ જશે અને તે મરી જશે.

જા પ્રમાણે વિચાર કરીને મહનજાણાએ સતાનિકને કહ્યો
કહ્યું કે પિતાજી પાપનો પમાતાપ કરવાથી પાપ જોઈ કઈ જા છે
તમને તમારા કુદ કલબો મારે ખૂબજ પમાતાપ જા છે તેમજ
તમે મને કહાર કરવાનું કહી રહ્યા છો બેટલે કું તમને કું કું કે
તમે જેનું જેનું ધન વગેરે જુદાથી લીધું છે તે તેને મધું સુગંધ
કરી દો, તથા જાવિખમાં જા જાતનું પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લો
જામ કઈ પછી તમે નિષ્પાથી—પરિમ જાની જશો કું જોમ નથી
કહેલી કે તમે રાજધર્મનું પાલન ન કરો. રાજધર્મનું પાલન કરવું,
જુનેચારોને શિક્ષા કરવી અને પ્રજાનું રક્ષણ કરવું, જો તો રાજ-
જોનું જ કર્તવ્ય છે જો રાજ જા કલબનું પાલન નથી કરતો, તે
પતિત તેમજ પાપી છે બેટલા મારે કું રાજધર્મનું પાલન ન
કરવાનું કહેલી નથી, પણ જોમ કું કું કે પોતાને મારે રાજ્ય છે
જોમ નહિ, પણ પોતે રાજ્યને મારે છે જોમ સમજો. રાજ્યને પોતાને
જોમ—વિલાસનું સાધન ન માનો, પોતાને શાસક અને પ્રજાને
શાસિત માનવાની જાવના ન રાજો. પણ જોનું સમજો કે મારા પર
રાજ્ય જોક જાર છે અને કું તે જાર જાજાને પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર
પ્રજાને સુખ જાપનાર, પ્રજાનો જોક સેવક કું. જા પ્રજારની જાજા
રાખવાથી રાજ્ય જો પાપનું કારણ નથી જર્લ જા વિચારમેલિમાં,
ખીજનું રાજ્ય છીનવી લેવાની, ખીજજો પર જાજામાર કરવાની
જાજા નથી જતી, પણ જો જા જાજા રહે છે કે પ્રજા પાલનમાં જો

દીન-દુઃખીઓની રક્ષામાજી મારી શક્તિનો સદુપયોગ કરવામા આવે. આ જાતની જ ભાવના રાખીને મારા પિતાજી ચપાનું રાજ્ય ચલાવતા હતા તેથી તેમણે પોતાની સેના પણ વધારી નહિ, તેમ તમે ચઢાઈ કરી ત્યારે યુદ્ધ કરવાથી નાહક મનુષ્યોનો સંહાર થાય એ તેમને ઇષ્ટ ન લાગવાથી જ વનમા જવાનું પસંદ કર્યું ”

ચદનખાળાનું કથન સાંભળીને, સંતાનિક કહેવા લાગ્યો કે, “ હે સતી, આજે તમે મને જે વિવેકનો ઉપદેશ આપ્યો, તે વિવેકની મારગમા ખૂબ જ ખામી હતી કહેવન છે કે—

યૌવન ધનસંપત્તિ પ્રભુત્વમવિવેકિતા ।

પૈકૈકમગ્ન્યનર્થાય કિમુયત્ર ચતુષ્ટયમ્ ॥

અર્થાત—યૌવન, ધન-સંપત્તિ, પ્રભુત્વ અને અવિવેક એ દરેક અનર્થકારક છે. તો જ્યાં એ ચારેય ભેગા થાય ત્યાં અનર્થનું તો કહેવું જ શુ !

“ હે સતી, મારામા આ સઘળી વસ્તુઓ હતી મને સલાહકારો પણ એવા મળ્યા હતા કે જેઓ મારા અવિવેકમા વૃદ્ધિ કરતા હતા, અને મારી દુષ્ટ ભાવનાઓને પ્રોત્સાહન આપતા હતા. તમે મને આજે જે વિવેકનો ઉપદેશ આપ્યો છે, તે ગ્રહણ કરીને હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે, ભવિષ્યમા હું મને પોતાને પ્રજાનો સેવક માનીને, તેના હિતના જ કાર્યો કરીશ. જેથી પ્રજાનું અહિત થાય એવું એક પણ કામ નહિ કરું હવેથી હું કોઈનું પણ ધન ઇલાદિ લૂટવાનો પ્રયત્ન કરીશ નહિ બલકે, મારી મારફત જેઓનું કાંઈ લૂટાયું છે તે તેઓને પાછું આપી દઈશ, તથા મારા આવા દુષ્ટ કૃત્ય માટે હું તેઓની ક્ષમા માગીશ મહારાજા દધિવાહન કયા છે તેની માહિતી અત્યારે નથી, છતાં હું તેમની તપાસ કરાવીશ, તેમને સન્માનપૂર્વક પાછા બોલાવીશ, તેમને ચપાનું રાજ્ય પાછું સોંપીશ અને ચપાનો જે વિનાશ થયો છે તેને હું પુનઃ સમૃદ્ધ બનાવી દઈશ આ પ્રમાણે હું,

જાજ સુધીમાં કરવામાં આવેલાં પાપોનું પ્રાપ્તિ કરીને નિવૃત્ત
કરી પણ બિદગી સુધીમાં એવું પાપ નહિ કર

સત્તાનિકની આ પ્રતિષ્ઠા સાંભળીને ત્યાં બિનેશ હવજ
માણસો આજે પામરા લાગ્યા અને રાગને ધનવાદ આપતા બેઠ
લાગ્યા કે આજે આ સતીએ મહારાજને પણ શ્રવિત્ર નાની દીક
ચેતાના પતિની પ્રતિષ્ઠા સાંભળીને, સુવાવલી પણ જૂન જાન
પામી અને મહત્તવાળા પણ જાનક પામી. તેણે સત્તાનિકને મું
કે તમે આ પ્રતિષ્ઠા કરીને શ્રવિત્ર નની ગયા હો, તે માટે કે તમને
ધનવાદ આપું છું, જ્યાં એક વાતની આજ આમી છે અને તે
એ કે આ પ્રતિષ્ઠાની સાથે તમે જાજ સુધીનું સમગ્ર વેર પૂરી
જવાની તથા અત્યાર સુધીના સમગ્ર કુનેશને કમા જાવવાની
શક્તિ આપી. તમારા કુકમળી, અમરા તમારા કુકમ રિત્ત જે
જેણે ને ને અપરાધ કર્યો છે તે અપરાધને કમા આપીને
નિર્ભય જનારી થો. જૂના અપરાધ માટે દવે માર્ગ નિર્ણય ન કરે.

મહત્તવાળાના જવાબમાં સત્તાનિક મુંકે કે તમારા આ
અર્જનો પણ સ્વીકાર કરું છું પરંતુ જે કુનેશને પ્રગતી આપી-
માંથી માર્ગ પણ સતીત્વ નહિ કરું હેમ અને જાજ કરીને જેને
શ્રીષ મહારાજી પારિણીને મરવું પાડુ હેમ અને તમારે મનરજ
નેવણું પાડુ હેમ, તે જ કુનેશને જાજ કરી જામીના તથા
કુનેશને કે કમા આપીશ જે કુનેશને માર્ગની આપીનું સતીત્વ
દરજ છે તથા જેણે મહારાજી પારિણીનું શિવન દરવાજો વિચાર
કર્યો અને તમને મનરજા નેમ્યા તે અપરાધને કે જાજ રિત્ત ન
કરીશ. જાજ અપરાધ માટે કમા નથી આપી સતીત્વ
જાજ અપરાધને માફી આપી એ જ રાજ્યની અવેશન
કરવા મનરજ છે "

મહત્તવાળા અને સત્તાનિક વચ્ચે થતી વાત રથી પણ સાંભળ

રહ્યો હતો. ચદનખાળાએ સત્તાનિક પ્રત્યે રથીના કૃત્યોનું વર્ણન કર્યું કે તરત જ રથીએ માની લીધું કે હવે હું જીવતો રહી શકીશ નહિ તેમાય વળી સંતાનિકનો નિર્ણય સાબળીને તો તેને ખાત્રી જ થઈ ગઈ કે હવે જરૂર મારે વિનાશ થશે એ રીતે તેને ભય તો લાગ્યો, પણ ચદનખાળાએ પોતાના ઉપદેશદ્વારા રથીના હૃદયમા જે દબતા ઉત્પન્ન કરી હતી તે કારણે તેણે વિચાર કર્યો કે મેં જે પાપકર્મ કર્યું છે તેની શિક્ષા તો મને અવશ્ય મળવી જ જોઈએ ગુનો છુપાવવો અથવા તે સંબંધી ક્ષમા ઇચ્છવી એ ઠીક નથી કારણકે દુઃ ભોગવવાથી આત્મા જેટલો પવિત્ર અને નિર્મળ બને છે તેટલો તે ઉપર પ્રમાણે કરવાથી પવિત્ર અને નિર્મળ બનતો નથી.

આ પ્રમાણે રથી વિચાર કરી રહ્યો હતો, એટલામા જ ચદનખાળાએ સત્તાનિકને કહ્યું કે, “ તમે કેટલાક અપરાધીઓ બાકી રાખીને ઘણું સારું કર્યું, પરંતુ હવે તમે કોઈ પણ અપરાધીને શિક્ષા ન કરશો, પણ સૌને ક્ષમા આપજો. જ્યારે તમારા સવળા અપરાધો પશ્ચાત્તાપથી મટી શકે છે, ત્યારે શું તે અપરાધીઓને પશ્ચાત્તાપ નહિ થાય ? અને તેઓના પાપ નહિ ધોવાય ? જો તે અપરાધીઓ શિક્ષાને પાત્ર છે, તો શું તમે પોતે પણ શિક્ષાને પાત્ર નથી ? માટે તેઓને પણ ક્ષમા કરો જે બાબતને માટે અપરાધી પશ્ચાત્તાપ કરી ચૂક્યો છે, તે જૂના અપરાધને માટે શિક્ષા કરવાથી, વૈરની વૃદ્ધિ થાય છે, અને એક વખત બંધાયેલું વૈર જન્મ જન્માતર સુધી આલ્યા કરે છે, એટલા માટે હવે તમે અત્યાર સુધીના સઘળા ગુનેગારોને માફી આપી દો. ”

આ કથનના જવાબમા સત્તાનિક કહેવા લાગ્યો કે, “ તમારું કહેવું બરાબર છે. મારે પણ, મારા આત્માને પવિત્ર બનાવવા માટે શિક્ષા ભોગવવી જ જોઈએ અને મારે માટે તમે જે શિક્ષાની વ્યવસ્થા કરશો તે શિક્ષા ભોગવવા માટે હું તૈયાર છું. આ પ્રમાણે જે જે

માણસોએ મહાન બધમ બપરાધ કર્યો હોય, તેઓને પણ સિદ્ધિ મળવી જ જોઈએ.”

સત્તાનિકનું કથન સમાપ્ત થતાં જ રથી એકાદમ ભ્રમો થઈ ગયો અને સાદસપૂર્વક વ્યાગળ આવીને સત્તાનિકને કહેવા લાગ્યો કે “મહારાજ! એવાના રાજ્ય-પરિવારને કુ બર્મા નાખવા મટે કું જ સુનેચાર છું મે જ કમવાસનાની પ્રેરણાથી જા કલકર બપરાધ કર્યો છે મારા જેવા બધમ માણસથી પોતાના સતીત્વનું રક્ષક કરવા મટે જ ધારિણી જેવી સતીને પ્રાણત્યાગ કરવો પડ્યો. જા સતીને જાનરમાં વેચાવાના તથા બીજા કુ બ ભીક્ષવવાના કારણે કું જ છું મહારાણી ધારિણીએ મને ખૂબ સમજાવ્યો હતો, પણ કું તેના સૌંદર્ય પર એટલો બધો પ્રગ્થ બની ગયો હતો કે તેની દિખામણી બેસ પણ મારા હૃદયમાં કિતરી નહિ મારી પસે તેનો પ્રજર ઉપદેશ ગરમ તરી (કાર્પ) પર પડેલાં પાણીનાં ટીંચાંની જેમ રહ્યો (નિષ્ફળ નીવારો) જા કારણે જાતે તે સતીને પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરવો પડ્યો. એટલા મટે તમે મને કોરમાં કોર સિદ્ધિ આપો કે જેથી મારા જાતમા પવિત્ર બને.

રથીનું કથન સાંભળીને, સત્તાનિકની સાથે જ બીજા બધ માણસો દિગ્મુક બની ગયા સમજા એમ જ કહેવા લાગ્યા કે પોતાના કલકર બપરાધને જા પ્રમાણે સુદર્શ દિધે કમ્પસ કરનાર બપરાધો જેવામાં જણાપિ કાર્પ આવેલ નથી. બીજા બધા માણસો તો જા પ્રમાણે જાતમાનિત બન્યા હતા પણ મહનખાણા તો પ્રજાન વાની જ હતી. તે વિચારતી હતી, કે માતાના ઉપદેશ જા રથી પિતાને જેવા પવિત્ર બનાવી દીધા છે કે જે સત્તાની સાથે મને તેજ સિદ્ધિ બપરાધનો પણ સ્વીકાર કરે છે અને તે મટે સજા થાતી રહ્યા છે.

જા જાતના વિચારથી ખુશ થતી મહનખાણા, મંતાનિક પ્રસે કહેવા લાગી કે “પિતાજી સુનેચારને સિદ્ધિ કરવાનો હેતુ એ નથી

હોતો કે ગુનાનો બદલો લેવો, પણ એ જ હેતુ હોય છે કે, ગુનેગારના હૃદયમાં તે ગુના પ્રતિ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવવો. એ બદલો લેવા માટે જ ગુનેગારને શિક્ષા કરવામાં આવતી હોય, તો એમ કરવાથી ગુનાઓ પણ ઓછા નથી થતા, તેમ ગુનેગાર કે શિક્ષા આપનારામાં પવિત્રતા પણ નથી આવી શકતી. બલકે બદલો લેવાની ભાવનાથી શિક્ષા કરનાર પોતે પણ ગુનેગાર બની જાય છે એટલા માટે શિક્ષા કરવાનો હેતુ ગુનેગારમાં ગુના પ્રતિ તિરસ્કાર જન્માવવાનો હોવો જોઈએ. પરંતુ જ્યારે ગુનેગારને પોતાને જ પોતાના ગુના પ્રત્યે તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો હોય અને તે ગુનાને ગુનો માનીને ભવિષ્યમાં એવો ગુનો ન કરવાનો નિશ્ચય કરી ચૂક્યો હોય, ત્યારે તેને શિક્ષા કરવાની બિલકુલ જરૂર હોતી નથી આ પ્રમાણે હવે તો તમારે પણ શિક્ષા ભોગવવાની જરૂર નથી, તેમ આ રથી-પિતાને પણ શિક્ષા કરવાની જરૂર નથી તેમને મારી માતાએ પોતાના બાઈ, તથા મે મારા પિતા માન્યા છે હવે તેમને શિક્ષા કરવી, તે તો માતાનું તથા મારું અપમાન કર્યા બરાબર છે માતાએ તેમને સુધારવા માટે જ પોતાના દેહનું બલિદાન આપ્યું હતું માતાના તે બલિદાને તેમને સુધારી પણ દીધા, એથી તેમણે નિર્ભય બનીને પોતાનો ગુનો કબૂલ કર્યો છે. અને તે તમારી પામે સજા માગી રહ્યા છે હવે તમારે માટે એ જ ઉચિત છે કે તમે તેમને તમારો બાઈ બનાવો, તેમના અગાઉના સંવર્ણ ગુનાઓની માફી આપો અને પ્રેમપૂર્વક તેમને ભેટો હું તેમની પુત્રી છું મારી હયાતિમા તેમને કાંઈ નુકસાન થાય એ મારે માટે શરમભર્યું છે. મારા માટે તમે, આ ધનાવહ શેઠ પિતા, તથા દધિવાહન જેટલા વિશ્વાસનીય છે તેટલા જ વિશ્વાસનીય આ રથી-પિતા પણ છે ”

પોતાનો ગુનો કબૂલ કરીને, તે ગુનાની સજા માગતા રથીને જોઈને સત્તાનિક રાજા આશ્ચર્યચકિત તો બન્યો જ હતો, તે જ વખતે અદનખાળાના ઉપદેશે, તેનામાં નવજીવનનો સચાર કર્યો તે રથી

પાસે ગયો અને તેને પોતાની જાતી સાથે ઝાંપીને કહેવા લાગ્યો કે
 “જાગૃતી તું મારે બાઈ છે હું તમારા સખગાજીનાં બાઈ છું હું
 સંતાનિક તમા રથીને પરસ્પર મળતા જોઈને ત્યાં બેસેલા લોભ
 જન જન સહ બોલતાં કહેવા લાગ્યા કે “ધન્ય છે મુનો કન્યા
 કરનારને અને ધન્ય છે સુમા આપનારને, જત્યાર સુધીર્ધા અને
 જોઈને આ રીતે મુનો કન્યા કરતાં પણ ભેલા નથી તેમ આજ
 મુનેમારને ક્ષમા આપનાર પણ ભેલા નથી.”

જનતાને કોણકણ શીત થતાં સંતાનિક મનનાળાને કહેવા
 લાગ્યો, કે હે સલી હવે તો તમે મહેલમાં પધારો ! જ વાંક હતો
 તે તો મારામાં જ હતો નહિ કે મહેલમાં ! મહેલ, તે તેમાં બેસીને
 ખોટા વિચારો કરવાનું પણ કહેતો નથી, તેમ આજ વિચારો કરનારને
 રોકતો પણ નથી. તેમાં બેસીને પોતાની શાવનાનુસાર આજ વિચારો
 પણ કરવામાં આવે છે અને ખોટા વિચારો પણ કરવામાં આવે છે
 જત્યાર સુધીર્ધા મારામાં જે કુટ શાવનાઓ ભરેલી હતી તે હવે
 તમારી કૃપાથી પરિવર્તન પામીને પવિત્ર જની મર્ધ છે મારે વિચાર
 નીકળી ગયો છે તેથી હવે હું તે જ મહેલમાં બેસીને પવિત્ર વિચારો
 કરીશ. જત્યાર સુધી હું પોતે જ ખરાબ હતો, તેથી મહેલ પણ
 ખરાબ હતો પણ હવે હું પવિત્ર જની ગયો છું તો મહેલ પણ મુન્ન
 જની જશે. આ ઉપરાંત તમે પણ અપવિત્રને પવિત્ર કાં નથી
 બનાવી દેતા ! જ્યારે તમે તે મહેલમાં અપવિત્ર ત્યારે શું તે મહેલ
 પવિત્ર નહિ જની જન ? જ્યારે તે પવિત્ર જની જશે. મારે હવે મારી
 માઈનાનો સ્વીકાર કરીને તમે મહેલમાં આવો.”

સંતાનિકના કન્યાના જવાબમાં મનનાળા કહેવા લાગી કે
 તમારું કહેવું જોખમર છે વાસ્તવિક રીતે તમે સત્યને જોળીને
 જોઈએ તમારું પરિવર્તન કર્યું છે હવે અને મહેલની દૃષ્ટિએ તમારે
 જ્યાં આવવામાં જોઈ જતાની કસત નથી, પણ જ્યોત્ષી મારે જઈ
 તે ખર્ચ વિકલ બજાવ મારું આ શરીર આ સૌંદર્ય પિતાને ત્યાં રન

લાખ સોનામહોરમા વેચાયલું છે. તેટલા માટે, અહીંયાથી તમારે લા આવવાની વાત તો દૂર રહી, પણ હું મરવા માટે સ્વતંત્ર નથી. હવે તમારા તરફથી તો કોઈ જાતની ખામી રહી જ નથી કે જેથી મને મહેલમા આવવામા કોઈ જાતની હરકત હોય, પણ તમારે લાં આવવામા મને મારો ધર્મ રોકે છે. મારા પર અન્યનું ત્રણ હોય અને હું આવું તે વિશ્વાસઘાત ગણાય; અને વિશ્વાસઘાત એ બધંકર પાપ છે વિશ્વાસઘાતનું પાપ અન્ય સઘળા પાપોથી વધારે મોટું છે. માટે હું તમારે ત્યાં આવવા માટે અસમર્થ છું”

ચદનખાળાનું કથન પૂરું થતા જ, રથીએ કહ્યું કે, “ સતીજી, તમે તેની ચિંતા ન કરો. તમે જે ૨૦ લાખ સોનામહોરો મને અપાવી હતી, તે જેમની તેમ મારે ત્યાં પડેલી છે હું હમણા જ તે સોનામહોરો લાવીને આ શેઠને આપી દઉં છું કે જેથી તમારા પર કોઈ જાતનું કરજ રહે નહિ ”

એમ કહીને રથી સોનામહોરો લાવવા માટે પોતાના ઘેર જવા લાગ્યો, પણ શેઠે તેને રોકી લીધો. ચદનખાળાનું કથન સાંભળીને, તેના હૃદયમા અત્યંત ખેદ હતો તેની આખોમા પાણી ભરાઈ આવ્યાં હતાં તે દીન સ્વરે ચદનખાળાને કહેવા લાગ્યો કે, “ હે સતી, તમે એ શું કહ્યું, કે આ શેઠને ત્યાં વેચાયેલી છું! શું તમે મારે ત્યાં વેચાણા છો? શું હું તમને ખરીદી શકું છું? ત્રણે લોકની સપત્તિ એકઠી કરવામા આવે, તો પણ તે તમારાં મૂલ્યના એક અંગે પણ આવી શકે નહિ, તો પછી હું તમને શી રીતે ખરીદી શકું! મારા જેવા તુચ્છ માણસમા તમને ખરીદવાની શી શક્તિ! તમે પોતાને મારે ત્યાં વેચાયલા ન માનો! મે રથીને ૨૦ લાખ સોનામહોરો અવશ્ય આપી હતી, પણ બાઈ બનાવીને અને આ વાત તે જ વખતે સ્પષ્ટ પણ ચર્ચ હતી કે, આ સોનામહોરો ભેટ તરીકે છે, મૂલ્ય તરીકે નહિ આ ઉપરાંત તે ૨૦ લાખ સોનામહોરો મને અનેકગણી બનીને

મળા ચઈ છે દેવોએ જે સોનામહોરા આદિની વૃદ્ધિ કરી, તે શું
 ૨ લાખથી જાનેક ચણી વધારે નથી । મરિ હે સતી, તમે જેમ ન
 કહો કે હું વેચાયેલી છું પણ ખરેખર, હું જ તમારા હાથમાં વેચાયેલ
 છું તમે મારું આધર પવિત્ર બનાવી દીધું, મારી પત્નીને સુખારી
 દીધી તથા મને ધર્મના મહા લાભ આપ્યો છે ભગવાન મહાપરિ
 જ્ઞેય મહાપુરુષના પચ્ચા તમારી જ કૃપાથી મારે ત્યાં ચર્ચા છે આ
 રીતે તમે મને નિઃશ્ચીન્નરને મરિ ખરીદી લીધો છે કદાચ તમે જોય
 પછુ માને કે હું આ સૈકને ત્યાં વેચાયેલી છું, તો પછુ તમે
 મહેલમાં જાવ, તેથી કાંઈ વિશ્વાસઘાત થતો નથી કેમકે આ મહારાજ
 સંતાનિક મારા માલિક છે તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ મારું
 પરમ કર્તવ્ય છે અને આપે મારા મરિ તેમની આજ્ઞા સિરસાવણ
 છે તો પછી, જે મારે ત્યાં વેચાયેલ છે તેને માટે તે સિરસાવણ
 કેમ ન હોઈ શકે । આ પ્રમાણે મહારાજની વિનયિત સ્વીકારીને તમે
 મહેલમાં જાવ તેથી વિશ્વાસઘાત થતો નથી, ખુશીથી તમે પધારો
 હું મારા મુખે કરી જોમ તો ન જ કહી શકું કે તમે જાવ પછુ
 જોડાઈ તો કહીશ કે આજે તમારા મળુ દિવસના તપન્ય પારશુનો
 સ્વિસ છે મરિ તમે મારે ત્યાંથી સુખ્યા તો ન જશો । ”

આ પ્રમાણે મહાન્યાણને કહીને, ધન્યવદ્ધ શ્રેષ્ઠ સંતાનિકને કહેવા
 લાગ્યા કે “ આપ માલિક એ અને હું સેવક છું સેવકને ત્યાં માલિકનું
 આજ્ઞન થાય એ મહાભાગ્યનો વિષય છે હું પોતે તો આપને મારે ત્યાં
 બોલાવવાની શક્તિ ધરાવતો નથી, પણ આજે સતીની કૃપાથી મારે
 ત્યાં આપનું પધારવું થયું છે જે મારે માટે મળ્યા આનંદની વાત
 છે, આપ આ સતીને મહેલમાં આવવાનું કહો છો તેમાં હું ખુબર
 કેમ કરી શકું । આપ મારા સ્વામી છો એટલે આપ આ સતીને
 ચર્ચ જ્યાં માટે અધિકાર-સપન છો હું તો આપનો સેવક છું
 આપની આજ્ઞા આમનમાં મને કહીને દરકત નથી, જ્યાં પણ મારી
 એવી પ્રાર્થના જરૂર છે કે આજે સતીના મળુ દિવસના તપન્ય

પશ્ચાત્તાપ]

પારણાનો દિવસ છે, માટે તેમનું પારણું અહીંયા આપના જ હાથથી થવું જોઈએ માત્ર આ જ કામને માટે હું આપને બોલાવી શકત નહિ, પણ જ્યારે આપ પધાર્યા છો, ત્યારે તો આપના જ હાથે આ સતીનું પારણું થવું જોઈએ. આ સતી મારે ત્યાંથી ભૂખી જાય, એમ કદાપિ બની શકે નહિ હું આપની પાસે માત્ર એટલું જ માગું છું કે, આપ સાથે જેસીને સતીને પારણું કરાવી દો.”

ધનાવહ શેઠની વાત પૂરી થતા ચંદનબાગા બોલી કે, “પિતાજી, તમે પારણાને માટે આટલો બધો આગ્રહ કેમ કરો છો ? હું અહીંથી ભૂખી નહિ જાઉં, અને માસા તથા માસીની હાજરીમાં એકલો જમીશ પણ નહિ માટે તમે ખુશીથી રસોઈની વ્યવસ્થા કરાવો, માસા તથા માસી સાથે ભોજન કરીશ”

ચંદનબાગાનું કથન સાંભળીને ધનાવહ શેઠ ધણી જ પ્રસન્ન થયા તેણે ભોજનની વ્યવસ્થા કરી. બધી વ્યવસ્થા થઈ ગયા પછી, સતી ચંદનબાગા, સતાનિક, મૃગાવતી, રથી, તથા તેની સ્ત્રી વગેરે સાથે ભોજન કર્યું આ પ્રમાણે ત્યાં ખૂબ જ રસભર્યો ઉત્સવ રહ્યો.

ઃ મઠરણુ

[૧૯]

મહુલ તરફ

ઉત્તમ પ્રભો ઉચ્ચતર સિદ્ધિમાં હોવા ખ્યાલ પણ નાનાને
જુલતા નથી. તેઓ અને તેટલા બનવાનું જાતે અને તેટલા વિશ્વાસ પામે
જાને તેઓને અને તેટલા સન્માન અને તે પણ તેઓ નામ જ રહે
છે તથા પોતાનાથી નાના પર કૃપા રાખે છે. તેઓ જાણે છે કે જ્યાં
નાનાઓને લીધે જ આરુ પ્રભુત્વ છે. નાનાઓએ જ અને મેટા
જનાઓ છે જો જ્યાં નાનાઓ ન હોય તો જામે મેટા પણ ન
હોવાઈએ જ્યાં જાતના વિચારોને લીધે તેઓ કંઈ પણ વખતે
નાનાઓને જુલતા નથી પણ હમેશાં જો જ જાતનો પ્રવર્તન કરે છે
કે જામે કંઈ રીતે નાનાઓને વધારેમાં વધારે સુખ-અનંદ જ્યાં
ચાહ્યો જ્યાં ઉદ્દેશને પૂરું કરવા માટે તેઓ એક વાર પોતાના સુખ,
મેટાઈ વગેરેનો ત્યાગ પણ કરી દે છે મહારાજન મીઠું પણ રાખવામાં

સહિત હાથી પર બેઠા હતા તે વખતે મોટા મોટા શહેરીજનો તેમને વદન કરી રહ્યા હતા; તથા મોટા મોટા રાજા મહારાજાઓ, વીર સરદારો પણ સામેલ હતા; તેમ છતાં એક વૃદ્ધ પુરુષને ઇંટો જીંચકવાનું કુખ સહન કરતો દેખીને તેમનાથી ગ્રહેવાયું નહિ તેમણે તે વખતે પોતાના પદ, અધિકાર, કે વૈભવ આદિ કશાનો પણ વિચાર ન કર્યો, અને તે વૃદ્ધની ઇંટ ઉપાડીને તેને કુખ મુક્ત કરી દીધો. આ રીતે ઉચ્ચ સ્થિતિમાં હોવા છતાં પણ એક પુરુષ નાનાઓ પ્રત્યે સ્નેહ દાખવે છે, તેમને સુખ-સગવડ આપવા પ્રતિ લક્ષ્ય રાખે છે હલકા મનુષ્યો જ ઉચ્ચ દરજ્જે ચડતા, નાનાઓને બૂલી જાય છે તેમની દૃષ્ટિ ધન વૈભવાદિ મદમાં ગર્વિષ્ઠ રહે છે મહાપુરુષો તો મોટાઈ મેળવીને વધારે નમ્ર બની જાય છે કહેવત છે કે —

भवन्ति नम्रास्तरुच फलोद्गमैर्नवाम्बुभिर्भूमि विलम्बिनो घना-
अनुद्धता सत्पुरुषा समृद्धिभि स्वभाव एवैव परोपकारिणाम्॥

અર્થાત્—પરોપકારી સત્પુરુષોનો એવો સ્વભાવ જ હોય છે કે તેઓ સમૃદ્ધ બનતાં ઉદ્ધત નથી રહેતા, પણ જેમ કળથી લાદેલું વૃક્ષ અને પાણીથી ભરેલું વાદળ નીચું નમે છે તેમ તેઓ વધારે નમ્ર બને છે.

ચંદનખાળાને માટે પણ આ જ બાબત હતી તેના હાથથી ભગવાન મહાવીરનું પારણું થયું, એ કારણથી ઇન્દ્રાદિ દેવોએ તેની સેવારત્ન કરી હતી, તથા રાણી અને સામંતો સહિત રાજા સંતાનિક તેને મહેલમાં પધારવા માટે પ્રાર્થના કરી રહ્યા હતા, છતાં પણ તે, તે રથી, રથીની સ્ત્રી, વેશ્યા ધનાવહ શેઠ, તથા મૂળા વગેરેને ન બૂલી, તેઓની ઉપેક્ષા ન કરી, પણ તેઓનો ઉપકાર માનીને તેઓના હિતનો જ પ્રયત્ન કર્યો. રાજા સંતાનિક રથીને દેહાત દડની જ શિક્ષા કરવાનો હતો, પણ ચંદનખાળાએ તેઓ બનેને ભાષાભાષના સંબંધથી જ બેઠી દીધા આ પાઠના પારણું

હરી લીધા પછી, સત્તાનિકના મહેલમાં જતી વખતે પણ, તેણે મુજબ તથા મનાવદ સૈફને એ જ કહ્યું કે “હે માતા તથા પિતા મેં આ પરમા ખૂબ સુખ મેળવ્યું છે આ મરમાં રહેતી મરી, હું એવું ખર્ચકાર” હરી સહતી હતી તેવું ખર્ચકાર” હું બીજે ક્યાંય હરી સહતી ન હતી. આવીમાં રહેવાથી જ મને ભગવાન મહાવીરનું દર્શન થયું તેમ જ તેમને દાન આપવાનું પરમ સૌમાન્ય પ્રાપ્ત થયું હું તમારી ખૂબ જ આભારી છું મારા પર તમારું જે કષ્ટ છે તેનાથી હું કદાપિ મુક્ત થઈ શકું તેમ નથી માત્ર હું એકલી જ આપની ઝડપી નથી, પણ સમસ્ત જગત આપનું ઝડપી છે જગત-કુમેળું કષ્ટાણુ કરનાર ભગવાન મહાવીરનું પારણ આપને ત્યાંના જાતલી જ થયું છે. આપના કષ્ટનાનુસાર, હું આપને ત્યાં વેશ્યાવતી ન હોઉં તો પણ મારા પેટમાં આપને ત્યાંના જાતલજ છે અને આપના આશ્રય તમે રહીને મેં ખર્ચની શક્તિ હરી છે મારે હું આપની ઝડપી તો છું જ આજે હું આ મર કોઠીને જઈ છું, પણ આ મરના મારા પર જે ઉપકાર છે તે હું કદાપિ સ્વન્યાર નથી તમારા પ્રત્યે મારી એકલી જ પ્રાર્થના છે કે મને શુધી ન જતા, પણ હમેશાં મારા પર કૃપાદષ્ટિ જ રાખજો.

એમ કહીને અદનન્યાળાએ સૈફ તથા મુજાને પ્રણામ કરી સૈફ સૈફસુની નાંખામાંથી અનુમવાદ આવી નીકળે. બંનેએ અદનન્યાળાને આઠીસોઠ આપ્યો. તથા તેઓ તેને પ્રેમપૂર્વક ભેટવા રહી રહોની આ, વેશ્યા તથા સૈફને ત્યાંના નોકર-ચાકર, સૈફના જામિતો પડેદમાં રહેનારા બેઠા એ બધાની સાથે અદનન્યાળા એ જ રીતે મળ્યો પછી તે, સત્તાનિકને ત્યાંથી આવેલી પાલખીમાં બેસીને, રાત્રી રાણી તથા જન્ય લોકોથી પરિવ્રત બનીને રાજમહેલ તરફ ચાલી. જે પાલખીમાં અદનન્યાળા બેઠી હતી, તેની પાછળ રથમાં રાજ્ય રાણી હતા. રાજ્યના સામંતો વગેરે પાલખીને ચારે બાજુએથી ધેરી લઈને બીડામાંથી પાલખીનું રક્ષણ કરી રહ્યા હતા.

બાકીના બધા લોકો પણ આગળ પાછળ બ્યવસ્થિત ચાલતા હતા. રસ્તામાં ‘સતી ચંદનબાળાની જય હો,’ ‘ભગવાન મહાવીરને પારણ કરાવનાર મહારાજ દધિવાહન અને મહારાણી ધારિણીની પુત્રીની જય હો,’ વગેરે વાક્યાં કહીને, સધળા માણસો સતી ચંદનબાળાનો જયધ્વનિ ઉચ્ચારતા જતા હતા આ પ્રમાણે સતી ચંદનબાળાની પાલખી ધામધૂમપૂર્વક રાજમાર્ગ પરથી મહેલ તરફ ચાલી

શહેરમાં પહેલાની બધી ખબરો તો પ્રસરી જ ચૂકી હતી. ચંદનબાળા રાજમહેલમાં જાય છે, એ ખબર સાંભળીને શહેરના લગભગ સધળા સ્ત્રી-પુરુષો સતીના દર્શન કરવા જવા માટે ઊત્તરી પડ્યા બધા લોકો બોલતા જતા હતા કે, “અભાગ્યવાનને સુંદર વસ્તુનો સંયોગ મળતો નથી, એ સુજળ, જ્યારે આ સતી વેચાઈ રહી હતી તે વખતે તો અમે તેને ન ખરીદી શક્યા, પણ જે થયું તે ખરું. હવે તો, તે સતીના દર્શન કરી લેવા જોઈએ, તેના ચરણોનો સ્પર્શ કરીને, શરીરને પવિત્ર બનાવી લેવું જોઈએ” ચંદનબાળાના દર્શન કરવા આવનારા લોકો આ પ્રકારની વાતો કરતા ચંદનબાળાના ચરણોનો સ્પર્શ કરવા પાલખી તરફ જવા લાગ્યા. જે રાજકર્મચારીઓ ચારે બાજુથી પાલખીનું રક્ષણ કરી રહ્યા હતા, તેઓને પણ દર્શન પિપાસુ જનો ધક્કા મારવા લાગ્યા જ્યારે આ સખ્ત ગિરદી રોકવાનું કાર્ય રાજકર્મચારીઓ માટે મુશ્કેલ બની ગયું ત્યારે તેઓ ધક્કો મારીને ગિરદી હટાવવા લાગ્યા. આ દૃશ્ય જોઈને ચંદનબાળાથી ન રહેવાયું તેણે વિચાર્યું કે મારા કારણે આ લોકોની આ પ્રકારની અવગ્ના થઈ રહી છે તે ઠીક નથી. આ બધા મારા ભાઈઓ છે મારા પર તેઓનો પણ અધિકાર છે. માટે મારે પાલખીનો ત્યાગ કરીને તેઓની સાથે ચાલવું જ ઉચિત છે, કે જેથી રાજકર્મચારીઓ દ્વારા તેઓને કોઈ જાતનું કષ્ટ ન થાય

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, સતી ચંદનબાળા પાલખીમાંથી

નીચે કિતરી પડી સતીને પાલખીમાંથી એકાદ નીચે કિતરી
 જોઈ ન માણસોને ખણે જ જાનક મળે. રાત્ર રાત્રી વચેરે તમામ
 માણસો કહેવા લાગ્યા કે સતી ક્યા કારણે નીચે કિતરી પડી
 સતીને પાલખીમાંથી નીચે કિતરેલી જોઈને, રાત્ર રાત્રી પણ
 રથમાંથી નીચે કિતરી પડ્યા, અને સતીને સાચો પાલખી બેઠવી
 પડી તેનું કારણ જાણવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. સતીએ કહે
 સંતોષ આપતાં કહ્યું, કે હું માર્ગ બીજા કારણે પાલખીમાંથી નીચે
 કિતરી નહીં, પણ હું એટલા મઠે નીચે કિતરી છું કે હું પણ જ્યાં
 માણસોના જેમ પડે ચાલું કે જેથી રાજકુમારીઓને પણ તમ્મીક
 ન થાય તેમ મારે લીધે માર્ગ નમરજનોનું અપમાન થયું ન હોય.”

અહમ્મણા સોની સાથે પડે ચાલવા લાગી. કહાંનાર્થી લોકો
 તેનાં કહાંન તેમ જ તેનાં ચરણોનાં સ્પર્શ કરીને પ્રસન્ન બની
 જતા હતા.

જ્યાં લોકો જાણવાની ઉત્કાંશતા થાક્યા જતા હતા તેમની
 મધ્યમાં અહમ્મણા ચાલતી હતી. ચાલતાં ચાલતાં સતીએ વિચાર
 કર્યો કે, આ જ્યાં લોકોને બે કબ્જો એવા સંજ્ઞાપત્ર જોઈએ કે
 જેથી તેઓ કેવળ મારા શરીર પ્રત્યે જ પ્રેમ દર્શાવતા રહે નહિ,
 પરંતુ આત્મા સાથે સંબંધ જોડી રહે.” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને,
 તે ચાલતાં ચાલતાં એક જગ્યા સ્થાન પર ચડીને જાની વર્ષા જઈ તે
 સ્થળે જાની રહેલી સતીને સમજા સોંપે સારી રીતે કેળી રક્ત્ય હતા
 આ પ્રમાણે સતીને જાની રહેલી જોઈને સમજા સોંપે પણ સતી
 સન્મુખ ચાં કરીને જિજ્ઞાસુ રહ્યા. જ્યાં લોકો એ જાણવા માટે
 જિજ્ઞાસુ બન્યા હતા કે સતી આ પ્રમાણે જાનીમાં રાખાઈને શા
 માટે જાની રહી હતી એટલામાં જ અહમ્મણાએ કોને સંજ્ઞાપત્ર
 કહ્યું કે તમે સોંપે આ મારા સૌતિલ શરીરને જ જોઈને તથા તે
 શરીર પ્રત્યે પ્રેમ દર્શાવીને જ મારા આત્મા ન જાઓ, પણ મારા

આત્મા સાથે સંબંધ જોડો. મારા આત્મા સાથે સંબંધ કઈ રીતે જોડાય, તે જ કહેવા માટે હું અહીંયા ઊભી રહી છું. હું તમને જે કંઈ કહું તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો.”

ચંદનખાળાનું કથન સાંભળીને, સધળા મનુષ્યો એવા વિચારથી ખુશ થયા કે અમને સતીના પવિત્ર મુખની વાણી સાંભળવાનો મહા લાભ મળશે આથી ત્યા ઉપસ્થિત થયેલા સધળા મનુષ્યો જ્ઞાનપૂર્વક ઊભા રહ્યા, અને એક નજરે સતીના મો સામે એવા લાગ્યા તે જગ્યાએ ઘણા સ્ત્રીપુરુષો એકઠા થયા હતા, છતાં પણ સર્વત્ર નિસ્તબ્ધતા પ્રસરી ગઈ હતી સતી ચંદનખાળાએ તે નિસ્તબ્ધતાનો પોતાની વાણી વડે ભંગ કર્યો.

ચંદનખાળા કહેવા લાગી કે, “ હું મારા કૌશામ્યની નિવાસી બાઈઓ, એક દિવસે હું આ જ નગરના ચોરા પર ઊભી રહીને વેચાઈ રહી હતી, અને તમને બધાને કહી રહી હતી, કે મને ખરીદી લ્યો, હું તમારા ઘરનું સઘળું કામકાજ કરીશ, તથા મારા માટે બધું કરેલું દ્રવ્ય હું બધું જવા નહિ દઉં. આ પ્રમાણે વારંવાર હું કહેતી હતી, છતાં પણ તમને મારા બોલવા પર વિશ્વાસ ન આવ્યો. તમારા માથા કાઢીએ પણ મારા બદલામા ૨૦ લાખ સુવર્ણમુદ્રાઓ ખર્ચવાનું ઉચિત માન્યું નહિ માત્ર આ એક જ માતા, કે જે, પોતાને પહેલા વેશ્યા કહેવડાવતી હતી, અને અત્યારે પવિત્ર જીવન ગાળે છે, તે મને ખરીદવા માટે તૈયાર થઈ તેણે મારા બદલામા વીસ લાખ સોનામહેરો આપવાનું સ્વીકાર્યું, પણ તેનો હેતુ કાઢી બીજો જ હતો તે મને વેશ્યા બનાવીને, મારી મારફત પુરુષોને કામ-રૂપ અગ્નિમા બાળીને ભસ્મ કરવા માગતી હતી, અને આ અધમ પ્રવૃત્તિદ્વારા ધનોપાર્જન કરવા ઇચ્છતી હતી મેં આ માતા સાથે જવાનો ઇનકાર કર્યો, ત્યારે તે મને બળાતકારે પકડીને લઈ જવા માટે તૈયાર થઈ તમે લોકો પૈકી ઘણાઓ પણ આ માતાની મદદ કરવા તત્પર થયા હતા. માતાને મદદ કરવા જેઓ તૈયાર હતા

તેઓ પણ એમ જ ઇચ્છતા હતા કે નો આ મુદ્દરી વેસ્ત્રા નથી
 નામ તો સારું તે વખતે મારે કારણે કાનકર કસેક કવાની સલામત
 હતી, પણ કુદરતે આ કસેકમળ પ્રસન્ન યાગી દીધા અને હવે આ
 માતા પણ પોતાના તે સમયના મહાકર્તાઓને પણ તિરસ્કારની
 દૃષ્ટિથી જુએ છે જાતિ આ શ્રદ્ધા પિતાએ મારા બ્રહ્મચરિત્ર વીસ લાખ
 સોનામહેરા આપીને અને તેમને ત્યાં આશ્રમ આપ્યો. આ શ્રદ્ધા
 આશ્રમમાં રહીને મેં પર્મની વૃદ્ધિ કરી અને આજે તમે સોમ જે
 કંઈ ભેઈ રહ્યા છો તે બધું તેનું જ પરિણામ છે

“ મતલબ એ છે કે એક દિવસ હું પોતે વેચાઈ રહી હતી
 અને ખરીદી સેવા મદિ હું તમને વિનંતિ કરતી હતી, પણ તમે ૨
 લાખ સોનામહેરા આપ્યા અને પ્રમુખ માની પરન્તુ આજે તમને
 એ જાણતો પશ્ચાત્તાપ થતો હતો કે નો જામે આ સતીને ખરીદી
 લીધી હોત, તો નહીં સારું હતું. આજે પશ્ચાત્તાપ કેટલાકને એ જાણતો
 વિચારથી પણ થતો હતો હતો કે નો જામે મહાનનાથને ખરીદી
 હોત, તો કમવાન મહાવીરનું પારણું જામરે ત્યાંના જનની જ
 થાત, તમા આ નથી રચના પણ જામરે ધેર જ થાત અને કેટલાકને
 એવા વિચારથી પણ પશ્ચાત્તાપ થતો હતો કે નો જામે એને મદિ
 સોનામહેરા ખર્ચા હોત, તો આજે જામરે ત્યાં સામા ગાર કેડ
 સોનામહેરાની દૃષ્ટિ થાત. એ રીતે પશ્ચાત્તાપનું કારણ તો પોતપોતાની
 કાનકરનુચાર જુદું હતું, જ્યાં પશ્ચાત્તાપ તો જાવસ્ત થતો જ હતો.
 એવો પશ્ચાત્તાપ આજે થાય છે તેવો જ પશ્ચાત્તાપ તમારે કરી ન
 કરવો પડે તે મદિ તમે જાત્યારથી જ સાવચેત જાતી જાઓ અને
 મારા કમન પર વિશ્વાસ પૂરોને હું જોમ કહું તેમ કરો. મારા તમે
 મારા આ કરીરને ખરીદી હોત તોપણ એવું નહીં ન હતું કે
 જે લાજથી વર્ણિત રહેવાના કારણે આજે તમને પશ્ચાત્તાપ થઈ રહ્યો
 છે તે લાજ તમને મળત જ કારણ કે જ્યાં સુધી કમવાન મહાવી-
 રનો અભિમત પૂરો ન થાત, તેઓ શાન ન હોત, તો મુશ્કેલી

પણ ન ચાત. એ માટે મને ખરીદી લેવા છતાય, લાભ તો અનિશ્ચિત જ હતો, પરંતુ આ વખતે હું તમને જે કાંઈ કહીશ, તે પર વિશ્વાસ મૂકી તે પ્રમાણે કાર્ય કરવાથી અવશ્ય લાભ જ છે. મને ખરીદવામા તમારે દ્રવ્યનું ખર્ચ કરવું પડતું હતું, તેથી જ તે વખતે તમને મારી વાત પર વિશ્વાસ નહોતો આવ્યો, પણ જે વાત હું તમને અત્યારે કહું છું તે માટે તમારે દ્રવ્ય ખર્ચવાનું નથી, તે માટે અવિશ્વાસ લાવવાનું કાંઈ પણ કારણ સંભવી શકતું નથી. જો તમારું પણ તમે મારા કહેવા પર અવિશ્વાસ લાવશો, અને મારા ઇશન પ્રમાણે તમે વર્તશો નહિ, તો તમારે જન્મ જન્માતરો સુધી પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે.

“ તમને હું એમ કહું છું કે તમે મારા આત્મા સાથે સંબંધ જોડો. મારા આત્મા સાથે સંબંધ જોડવાથી, તમને અકસ્મત આનંદ-દુઃખ થશે. મારા આત્મા સાથે સંબંધ જોડવા માટે તમારે એ જ જોવાનું છે કે મારા આત્મામાં ક્યા ગુણો રહેલા છે. ક્યા ગુણોને લીધે તમે મને આદરની દૃષ્ટિએ જુઓ છો, તેનું નિરીક્ષણ કરો, અને તે જ ગુણોને તમે અપનાવી લ્યો એમ કહેવાથી મારા તથા તમારા આત્માનો સંબંધ જોડી શકાય છે.

“ ક્યા ગુણોને લીધે તમે મારો આદર કરો છો, અને તે ગુણો મારામાં કેવી રીતે આવ્યા, તે હું તમને બતાવું છું. મારી માતાએ મારો જન્મ થયો ત્યારથી જ અને વિશેષ કરીને ન્યારે મને તથા મારી માતાને આ રથી પિતા રથમા બેસાડીને જંગલમાં લઈ જતા હતા તે વખતે મને શિખામણ આપી હતી કે—

શાંતિ—સમરમે કબી બૂલ કર ધૈર્ય નહીં ખોના હોગા,
વજ્રપ્રહાર લલે સિર પર હો, કિન્તુ નહી રોના હોગા
અરિસે બદલા લેનેકા મન બીજ નહીં ખોના હોગા,
ધરમે કાન તૂલ દેકર ફિર વાકે નહીં સોના હોગા.

દેશ-કામ ડા ફિર-વારિ સે હર્ષિત હો ધાના હોના,
 દેશ કામ હી જારી ચઢી સિર રખ દેના હોના
 બાંબે લાલ બનેં રેડી કર કોષ નહીં કરના હોના,
 બલિ-નેડી પર વુઝે હર્ષ સે ચઢકર કા મરના હોના
 નખર હે નસ-દેહ ચેત સે કળી નહીં કરના હોના,
 સત્ત્વ મામ કા કોષ સ્વાર્થ-વચ પર પેર નહીં ધરના હોના
 હોગી નિશ્ચય છત્ત ધર્મ-કા વહી કાલ બરના હોના,
 માવસુખિ હે લીએ હર્ષ સે છના ચા મરના હોના

માતાએ આ સિખામણ મારા હૃદયની આરપાર ઉતારી દીધી,
 એટલું જ નહિ પણ સિધ્ધાનો કિષ્કમ્ભ બાદલેં પણ મારો સન્નુખ
 જતાવી આપ્યો. મારી માતા એ વીર પુત્રી તથા વીર નારી હતી.
 આપે આ રથી પિતાએ તેની પાસે અનુક્તિ માગણી કરી તેને
 કહું વચનો કહ્યાં, ત્યારે તે જો ખાસ્તો તો જગપ્રપચથી આ રથીને
 મારી નાખી દાગલ. પણ જો તે એવું કરત, તો તેણે મને જે
 સિખામણ આપી હતી તે ફેવળ બર્ષ વાણી-વિલાસ રૂપ કહેવાત. તેની
 સિખામણનો મારા પર પ્રભાવ ન પડત. પરન્તુ માતાએ મને જે
 સિખામણ આપી હતી, તે પ્રમાણે વર્તન પણ કરી જવાનું. તેણે
 આ રથી પિતાને મરણાંત સુધી પોતાનો કાર્ત્ત્વ જ માન્યો, તેને
 કન્યાવ્રતની ઉપદેશ જ આપ્યો. અને તેના પર બધા પણ ક્રોધ ન
 કર્યો. આપે તે કાર્ત્ત્વ પણ ચીતે ન માન્યો ત્યારે તેણે પોતાનું બલિદાન
 આપીને આ પિતાના હૃદયની સાવના એવી તો પચાસરી દીધી કે
 એથી તે મારા રક્ષક જની ગયા.

“માતાએ મને જે ઉપદેશ આપ્યો હતો, તે જ પ્રમાણે મેં
 વર્તન કર્યું. એથી જ આજે તમે મધ્ય ભોજન મારું સન્માન કરી
 રહ્યા છો. માતાના ઉપદેશનુસાર વર્તીને એ કિષ્કમ્ભ પુરતે

ધીમે દેશ પર જે કલંક લાગ્યું હતું તે ઘોઈ નાખ્યું. આ સત્તાનિક પિતા અત્યારસુધી હિંસાત્મક યુદ્ધના પ્રબળ સમર્થક હતા, તેમને હિંસાત્મક યુદ્ધ ખૂબ જ પ્રિય હતું, પરંતુ આજે તેમને પોતાની યુદ્ધપ્રિયતા પર ખેદ થયેલો છે. યુદ્ધ વડે કરવામાં આવેલી ધનની તથા મનુષ્યોની હાનિ માટે તેમને પશ્ચાત્તાપ થાય છે અને તેમણે પિતાને બોલાવીને તેમને ચપાનું રાજ્ય પાછું આપી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. આ રીતે દેશ પર હિંસાનો જે ડાઘ લાગ્યો હતો, તે ઘોવાઈ ગયો. સાથે સાથે તેમના જીવનની સુધારણા પણ થઈ. એ જ પ્રમાણે આ રથી-પત્નીનું, મૂળા માતાનું તથા જે પહેલાં વેશ્યા કહેવાતી હતી તે માતાનું જીવન પણ સુધરી ગયું. આ રથી પિતાની પત્નીએ મને અનેક કંટું શબ્દો કહ્યા હતા, મારા પર ખોટું કલંક પણ મૂક્યું હતું, તથા મને બળ્લરમાં પણ વેચાવી, તોપણ મેં તેના પર કોઈ ન કર્યો, તેમ બદલો લેવાની ઇચ્છા સરખી પણ ન કરી. આ વેશ્યા માતાએ પણ મારી સાથે કેવું વર્તન દાખવ્યું હતું, તે તો તમે જાણો જ છો, છતાં પણ મેં તેના પર ક્રિયિત પણ કોઈ ન કર્યો, તેમ તેનું અહિત થાય તેવી ભાવના પણ મારા હૃદયમાં ઉપસ્થિત ન થઈ બલકે જ્યારે વાદરાઓએ તેને કષ્ટ આપ્યું ત્યારે તેના મદદનીશ જનો તો નાસી ગયા, અને મેં આગળ આવીને તેની સેવા કરી. પછી આ મૂળા માતાએ પણ સંદેહને કારણે માગ પર કલંક મૂક્યું, મારું મસ્તક મૂંડી નાખ્યું, મારા હાથ પગમાં હાથકડી તથા બેડી ઘાલી અને મારા શરીર પરના વસ્ત્રો ખેંચી લઈને, માત્ર એક કચ્છ લગાવીને, ‘હું મરી જાઉં એવી ઇચ્છાથી’ મને એક અંધારા ભોંયરામાં પૂરી દીધી ! છતાં પણ મારા હૃદયમાં તેના પ્રત્યે કોઈ પણ ન થયો કે તેનું વૈર લેવાની ઇચ્છા પણ ન થઈ. આ જાતની સહનશીલતા તથા અકોષાદિનું જ આ પરિણામ છે કે જે તમે અત્યારે દેખી રહ્યા છો.

“તાત્પર્ય એ કે, માતાએ પોતાના ઉપદેશ દ્વારા મારા હૃદયમાં

જે ગુણ વિદ્યાઓ હોય તેના પ્રતાપે જ હું એમ સમજ કે મુખ મેળવવાનો. જો જ ઉપાય છે કે બીજાને મુખ આપવું, કેઈના પર ક્રોધ ન કરવો, કેઈ જાતની સેવા કરવામાં સંકેત ન રાખવો, જાણની ધમ્મા ઉત્પન્ન થવા દેવી નહિ અને અપકારને પણ ઉપકાર માનવો. આ જ જાણતોયી મુખ મેળવી શકાય છે તમે પ્રત્યક્ષ ભોલે રહ્યા છો કે આમાં આ ગુણ હોય, તેથી જ અપકારની દૃષ્ટિએ કરવામાં આવેલું કાંઈ પણ આરા મદે ઉપકારનું કારણ નહું. સ્ત્રી પિતા તથા શેઠ પિતાને ત્યાં આરા મદે જે કાંઈ કરવામાં આવ્યું તે જો ન કરવામાં આવ્યું હોય, તો શુ સમવાન મહાવીરનો અભિમત પૂર્ણ થઈ શકતો ? આ બધા જો જ કાર્યોના પ્રતાપ છે કે કરનારા જોએ દેવજ અપકારની દૃષ્ટિએ કર્યું, પણ મે તે ઉપકારરૂપ જ માનું.

“ હવે હું તમને જો જ કહું છું કે આરા આત્મા સાથે સંગમ જોડવા મદે, જે ક્ષણે માતાની વિજ્યામણથી આરામાં આવ્યા છે તે ગુણે તમે અપનાવી શ્યો. આ ગુણે અપનાવી લેવાથી, આરા તથા તમારા આત્માનો સંગમ જોડાઈ જશે, પછી તમારે કેઈ જાતનો પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે નહિ, પણ તમે હમેશાં મદે મુખી જ રહેશો. તમે કમળ વધારે વાતો લક્ષમાં ન રાખી શકો, તો માત્ર જોડ્યું જ લક્ષમાં રાખો કે બીજાને મુખ આપવાથી જ પોતાને મુખ મળે છે જો તમે આત્મથી વાત પણ આપવામાં રાખશો, અને શોને મુખ આપવામાં જ પ્રવલનશીલ રહેશો—કેઈ તમને કુન્ન આવે તો પણ તમે તેને મુખી જનાવવાનો—મુખ આપવાનો ઉપાય કરશો, તો પછી તમને હમેશાં મુખ જ મળશે, કુન્ન તો કદી પડશે જ નહિ, તથા આરા આત્મા સાથે સંગમ પણ જોડાઈ જશે. ”

પૂર્વ ઇતિહાસ સંક્રિત, ચક્રાન્નાગાનું ઉપદેશપૂર્ણ આજ્ઞા શાંભળાને, સપ્તમ આજ્ઞાથી વલ્લભિત બની થયા કેઈ કેઈ કહેલું હતા કે ખરેખર, તે વખતે આ સત્યનું મહત્ત્વ જાણવા વિના,

ધર્મની ઉપેક્ષા કરીને અમે વેશ્યાને સાથ આપ્યો હતો. અમે ધારતા હતા કે આ અતિ સુસ્વરૂપા છે માટે વેશ્યા બની જાય તો સારું, પરંતુ આજે અમને અમારાં તે કૃત્ય માટે એવા વિચારથી પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે જો આ સતી વેશ્યા બની જાત, તો સંસારની શી દશા થાત ! ત્રિલોકીકર્તુ કલ્યાણ કરનાર ભગવાન મહાવીરનું જીવન કેમ ટકત ! જે થયું તે થયું, હવેથી અમે આ સતીના ઉપદેશાનુસાર જ વર્તન દાખવીશું. ” કોઈ કહેતા હતા કે, “ ખરેખર જ્યારે આ સતી વેશ્યાતી હતી ત્યારે અમે તેના કથન પર વિશ્વાસ કર્યો ન હતો, અને વીસ લાખ સુવર્ણ મુદ્રાઓને વધારે માની હતી. ધન્ય છે ધનાવહ શેઠને, કે જેણે આ સતીને માટે વીસ લાખ સોનામહોરો ખચીને, પોતાના ધનનો સદુપયોગ કર્યો અમને અમારી ભૂલ માટે ખેદ થાય છે, પણ હવે સતીના ઉપદેશ મુજબ કામ ન કરવાની ભૂલ નહિ કરીએ ! ”

આ પ્રમાણે ઉપસ્થિત લોકો સતીનો ઉપદેશ સાંભળીને ગળગળા બની ગયા. સૌના હૃદય પર ચંદનખાળાના ઉપદેશનો ધણો સુદર પ્રભાવ પડ્યો. અને સૌએ યથાશક્તિ ઉપદેશાનુસાર વર્તન દાખવવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ જોઈને સત્તાનિક આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગયો તે વિચારવા લાગ્યો કે જે કાર્ય હજાર તલવારોથી બની શકે નહિ, તે કાર્ય સતીએ સહજ વારમા કરી નાખ્યું ધન્ય છે તેને તથા તેના માતા-પિતાને !

સઘળા જનોને ઉપદેશાનુસાર પાન કરાવીને, જનતાથી ઘેરાયેલી સતી ચંદનખાળા સત્તાનિકના મહેલ તરફ ચાલી સતીનો ઉપદેશ સાંભળવાથી જનતાનો હર્ષોત્સાહ અતિશય વધી ગયો હતો, તેથી તે પહેલાં કરતા પણ ઘણા વધારે જોરથી જય જય જ્વનિ ઉચ્ચારતી જતી હતી એ જ જયજ્વનિ વચ્ચે ચંદનખાળાએ સત્તાનિકના મહેલમા પ્રવેશ કર્યો સત્તાનિકે ભક્તિભાવપૂર્વક ચંદનખાળાનો સત્કાર કર્યો, અને તેને સિંહાસન પર બેસાડી.

જે ગુણ વિકસાઓ હોતો તેના પ્રતાપે જ હું જોમ સમજ કે મુખ મેળવવાનો જો જ ઉપાય છે કે બીજાને મુખ આપવું, કોઈના પર કોઈ ન કરવો કોઈ જાતની સેવા કરવામાં સંકોચ ન રાખવો, બદલાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થવા દેવી નહિ અને અપકારને પણ ઉપકાર માનવો. આ જ જાનતોથી મુખ મેળવી શકાય છે તમે પ્રત્યક્ષ જોઈ રહ્યા છો કે આરામાં આ ગુણ હોય, તેથી જ અપકારની દૃષ્ટિએ કરવામાં આવેલું કાંઈ પણ આરા મદિ ઉપકારનું કારણ બન્યું, સ્થી પિતા તથા દેહ પિતાને ત્યાં આરા મદિ જે કાંઈ કરવામાં આવ્યું તે જો ન કરવામાં આવ્યું હોત, તો શું બચવાન મહાવીરનો અભિગ્રહ પૂર્ણ થઈ શકતો ? આ બધા જો જ મરેણા પ્રતાપ છે કે કરનારા જોએ કેવળ અપકારની દૃષ્ટિએ રહ્યું, પણ મે તે ઉપકારી જ બાનું.

“ હવે હું તમને જો જ કહું છું કે આરા આત્મા સાથે સજમ જોવા મદિ, જે ગુણો આત્માની સિખામણથી આરામાં આવ્યા છે તે ગુણો તમે અપવાદી જો. આ ગુણો અપવાદી હોવાથી, આરા તથા તમારા આત્માનો સજમ જોઈ જાય, પછી તમારે કોઈ જાતનો પચાવ્યાપ કરવો પડતો નહિ, પણ તમે હમેશાં મદિ મુખી જ રહેશો. તમે કદાચ વધારે વાતો કહ્યું ન રાખી શકો, તો માત્ર જોડા જ કહ્યું રાખો કે બીજાને મુખ આપવાથી જ મેં તમને મુખ મેળવે છે જો તમે આટલી વાત પણ આત્મા રાખશો, અને જો તમે મુખ આપવામાં જ અવલંબીય રહેશો—કોઈ તમને દુઃખ આપે તો પણ તમે તેને મુખી જનાવવાનો—મુખ આપવાનો ઉપાય કરશો, તો પછી તમને હમેશાં મુખ જ મળશે દુઃખ તો કદી પડતો નહિ તથા આરા આત્મા સાથે સજમ પણ જોઈ જાય.

પૂર્વ ઇતિહાસ સહિત, મહાન્યાયાનું ઉપદેશપૂર્ણ ભાષણ સાંભળીને, સમગ્રા માણસો મહાનિદિ જની બધા કોઈ કોઈ કહેતા હતા કે “ જરેજર, તે વખતે આ સતીનું મહત્ત્વ બધા જાણતા નહોતા.”

ધર્મની ઉપેક્ષા કરીને અમે વેશ્યાને સાથ આપ્યો હતો. અમે ધારતા હતા કે આ અતિ સુસ્વરૂપા છે માટે વેશ્યા બની જાય તો સારું, પરંતુ આજે અમને અમારાં તે કૃત્ય માટે એવા વિચારથી પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે જો આ સતી વેશ્યા બની જાત, તો સંસારની શી દશા થાત ! ત્રિલોકનું કલ્યાણ કરનાર ભગવાન મહાવીરનું જીવન કેમ રૂકત ! જે થયું તે થયું, હવેથી અમે આ સતીના ઉપદેશાનુસાર જ વર્તન દાખવીશું.” કોઈ કહેતા હતા કે, “ ખરેખર જ્યારે આ સતી વેશ્યાતી હતી ત્યારે અમે તેના કથન પર વિશ્વાસ કર્યો ન હતો, અને વીસ લાખ સુવર્ણ મુદ્રાઓને વધારે માની હતી. ધન્ય છે ધનાવહ શેઠને, કે જેણે આ સતીને માટે વીસ લાખ સોનામહોરો ખર્ચીને, પોતાના ધનનો સદુપયોગ કર્યો. અમને અમારી ભૂલ માટે ખેદ થાય છે, પણ હવે સતીના ઉપદેશ મુજબ કામ ન કરવાની ભૂલ નહિ કરીએ ! ”

આ પ્રમાણે ઉપસ્થિત લોકો સતીનો ઉપદેશ સાંભળીને ગળગળા બની ગયા. સૌના હૃદય પર ચદનખાળાના ઉપદેશનો ધણો સુંદર પ્રભાવ પડ્યો. અને સૌએ યથાશક્તિ ઉપદેશાનુસાર વર્તન દાખવવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ જોઈને સત્તાનિક આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગયો. તે વિચારવા લાગ્યો કે જે કાર્ય હજાર તલવારોથી બની શકે નહિ, તે કાર્ય સતીએ સહજ વારમાં કરી નાખ્યું. ધન્ય છે તેને તથા તેના માતા-પિતાને !

સઘળા જનોને ઉપદેશામૃતનું પાન કરાવીને, જનતાથી ઘેરાયેલી સતી ચદનખાળા સત્તાનિકના મહેલ તરફ ચાલી સતીનો ઉપદેશ સાંભળવાથી જનતાનો હર્ષોત્સાહ અતિશય વધી ગયો હતો, તેથી તે પહેલા કરતા પણ ધણા વધારે જોરથી જયજય જ્વનિ ઉચ્ચારતી જતી હતી એ જ જયજ્વનિ વચ્ચે ચદનખાળાએ સત્તાનિકના મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો સત્તાનિકે ભક્તિભાવપૂર્વક ચદનખાળાનો સત્કાર કર્યો, અને તેને સિંહાસન પર બેસાડી

: પ્રકરણ :

[૨૦]

શત્રુમાંથી મિત્ર

શત્રુતા અથવા મિત્રતાનું ઉદ્દગમ સ્થાન હૃદય છે. હૃદયમાં જે ભાવનાઓ જન્મે છે, તેથી જ શત્રુતા કે મિત્રતાની ઉત્પત્તિ થાય છે. જ્યારે હૃદયમાં ક્રોધના પ્રત્યે સારો ભાવ આવે છે ત્યારે તે મિત્રતાનો જન્મ થાય છે અને જ્યારે ખરાબ વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે શત્રુતાનો જન્મ થાય છે. જેના પ્રત્યે સારો કે ખોટો એ બંને ભાવોમાંથી એકેય ભાવ થતો નથી, તેના પ્રત્યે ઉદાસીનતા રહે છે એવી વ્યક્તિ પ્રત્યે શત્રુતા કે મિત્રતા રહેતી નથી.

ધર્મને નહિ સમજનારા અજ્ઞાની માણસોમાં જ ક્રોધના પ્રત્યે સારો ભાવ અને ક્રોધના પ્રત્યે ખોટો ભાવ રહે છે. જેનામાં રાગદ્વેષ છે, તેનામાં આ જાતનો ભેદભાવ રહ્યા કરે છે. બધાં જેનામાં જોડાયા વધારે રાગદ્વેષ રહેલો હોય છે. તેનામાં એ જાતનો ભેદભાવ એટલો જ

અધિક પ્રમાણમાં હોય છે પરન્તુ જે યાત્રી છે એણે રાત્રે પહેલે
છતી લીધા છે તેનામાં આ જાતનો બેડલાવ હોતો નથી, પણ
કેંક પ્રત્યે સારો ભાવ જ રહે છે તેઓ સપળાઓનું કન્યાણુ ધરે
છે. તેમનામાં ઇર્ષ્યા પ્રત્યે યતુતા ઉદભવતી જ નથી. તેઓ સૈને
મિત્ર ધરે છે આ યતુ છે આ મિત્ર છે અને આ યતુ નથી,
આ મિત્ર નથી આ જાતનો બેડ બધાનીઓમાં હોય છે એનાથી
ઈર્ષ્ય જાતનો સ્વાર્થ સધાય છે તેને મિત્ર માનવામાં આવે છે એનાથી
ઈર્ષ્ય સ્વાર્થની હાનિ થાય છે અથવા જે સ્વાર્થપૂર્તમાં વિધ
કરનાર છે તેને યતુ માનવામાં આવે છે અને એનાથી સ્વાર્થ સધતો
પણ નથી, અને સ્વાર્થ બગડતો પણ નથી, તેના પ્રત્યે હાસ્યનવા
રહે છે આ પ્રમાણે યતુતા તથા મિત્રતાનો જન્મ સ્વાર્થ ભાવનાથી
જ છે અને તે સ્વાર્થભાવના પણ સાંસારિક પદ્ધતીની છે
યાત્રીઓમાં આ જાતની સ્વાર્થભાવના રહેતી નથી તેઓ સહારના
ઈર્ષ્ય પણ પદાર્થની ઇચ્છા નથી કરતા, તેઓ ઈર્ષ્યને પણ પેતાના
સ્વાર્થમાં વિધાર્તા નથી સમજતા તેથી તેમનામાં ઈર્ષ્ય પ્રત્યે
યતુતા જ રહેતી નથી, પણ સૌ પ્રત્યે ચિન્તાપૂર્ણ સંબંધ
જ રહે છે

રાજ્ય સત્તાનિક પણ દધિવાકનને પેતાનો યતુ સમજતો હતો.
જ્યારથી તેના હૃદયમાં અપાત્ર રાજ્યનો ધોલ જશે હતો, ત્યારથી
જ તે અપાત્ર રાજ્ય દધિવાકનને વિધાર્તા યાત્રીને પેતાનો યતુ
સમજતો હતો અને પેતાના આ યતુને છતીને પેતાનો સ્વાર્થ પૂરો
કરના મારે જ તેણે અપાત્ર પર ચઢાઈ કરી હતી. જતાનિકને ધોલમાં અસ્ત
બનેશે સમજીને તથા તેની દુષ્ટ ઇચ્છા બાણીને દધિવાકન મુઠ્ઠામાં
વગર જ અપાત્ર રાજ્ય ઈર્ષ્યને જગજમાં ચામડો બેસે હતો. દધિવા
કનના આશ્વા જ્યાથી તો જતાનિકના હૃદયમાં તેના પ્રતિ યતુતા
રહેતી નોર્ષતી ન હતી પણ સેનાપતિ વગરના કહેવાથી તેને એ
જાતનો ભય હતો કે પેતાનું રાજ્ય કરીથી મેળવવા મારે દધિવાકન

કોઈ પણ વખતે આક્રમણ કરશે. આ ભયને કારણે તેણે દધિવાહનને મારી નાખવાનો અથવા પોતાનો કેદી બનાવવાનો ઉપાય પણ કર્યો, પરંતુ તેને આ પ્રયત્નમાં સફળતા મળી નહિ એ દરમ્યાન તેને મૃગાવતી તથા સતી ચંદનબાળાના ઉપદેશની ચીમકી લાગી જેથી તેનામાં દ્રવ્ય-લોભુપતા ન રહી અને તેની ભાવના એકદમ બદલાઈ ગઈ. તે સમજી ગયો કે મારે ચપાનું રાજ્ય લેવું તેમ જ દધિવાહનને મારો શત્રુ માનવો એ સર્વથા અનુચિત છે. ચંપા પર ચઢાઈ કરીને મેં ભારે અન્યાય કર્યો છે. આ બધી બાબતો સમજવાને લીધે જ તેણે સૌની સમક્ષ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે, “ હું દધિવાહનની શોધ મેળવીને તેને પાછો બોલાવીશ, તેની ક્ષમા માગીશ અને તેનું રાજ્ય તેને પાછું સોંપી, ચપાને જે નુકસાન થયું છે તે પૂરું કરી આપીશ.”

આ નિશ્ચય પ્રમાણે સત્તાનિકે પોતાના માથુસોને દધિવાહનની તપાસાર્થે મોકલ્યા તેણે સામંતો વગેરેને કહી દીધું કે દધિવાહન ન્યા હોય ત્યાંથી તેને સન્માનપૂર્વક અહીં લઈ આવો. દધિવાહનની શોધ કરતા સત્તાનિકના માથુસો દધિવાહન પાસે જઈ પહોંચ્યા તેઓએ નમ્રતાપૂર્વક દધિવાહનને કહ્યું કે, “ ચાલો, તમને મહારાજ સત્તાનિક યાદ કરી રહ્યા છે ” આ સાંભળીને દધિવાહન કહેવા લાગ્યો કે, “ શું હજીયે સંતાનિકની દુષ્ટ ભાવનાઓ નાશ નથી પામી ? શું ચપાનું રાજ્ય મેળવીને પણ તેને સતોષ નથી થયો ? હું તેને માટે ચંપાનું રાજ્ય છોડીને જંગલમાં ચાલી આવ્યો, રાજ્યના વૈભવોને બદલે હું અહીંયા જંગલી મનુષ્યોની માફક જીવન નિર્વાહ કરું છું, વનના ફળોથી મારું ઉદર પોષણ કરું છું, છતાં પણ તે મારા પ્રાણ લેવા ઇચ્છે છે ? શું તેને મારા તરફનો ભય રહેલો છે ? તમે સત્તાનિક પાસે જઈને મારી તરફથી તેમને કહો કે, તેઓ મારી તરફથી કોઈ પણ જાતનો ભય ન ગણે ગળ્ય લેવાની ઇચ્છાએ મારા હૃદયમાં કદી પણ યુદ્ધ કરવાની ભાવના નહિ જન્મે ને મારે

મુદ ન કરવું હોત તો મારી પાસે સન્ન હોવા જતાં, હું મુદ ન કરતાં બહીમાં શા મદિ આશ્વો જાવત ? મને મુદ મત્તે તિરસ્કાર છે જતાં સત્યાનિક મારી તરફથી કામ કેમ રાજે છે તથા મને બેભારીને, નાકક મારો સંહાર કરવા કેમ હુમલે છે । ”

દ્વિપાકનનું ક્ષણ સાંભળીને સંતાનિકના માથુસો કહેવા લાગ્યા કે તમે વિશ્વાસ રાખો, સંતાનિક રાજ્યએ તમારી કલ્યા કરવા મદિ તમને બેભાળ્ય નથી ને સંતાનિક પહેલા હતા તેવા જાત્યારે રહ્યા નથી. હવે તો તેમનાં છવનનું સર્વથા પરિવર્તન થઈ ગયું છે ”

જેમ ક્ષીને તે લોકોએ, પારિણીતુ જાણીતા, જનનાથાનું વેચણ તેની મારફત કામચાન મહાવીરનું જથ્થું પારણું, ઇન્દ્રાદિ દેવોએ કરેલી ચંદનજાળાની સ્તુતિ, સત્યાનિકને અપારેલો જાપેલ, અને સત્યાનિકના છવની જથ્થેથી કામચાન, તેની પ્રતિષ્ઠા, ઇન્દ્રાદિ સમગ્ર જગત ક્ષી સંભળાનું, તે જાણી તેઓએ કહ્યું કે સંતાનિક પોતાની પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણે ચીપાનું રાજ્ય આપને પાણું સોંપ્યા મદિ જ બેભાળ્ય છે મદિ તમે કાઈ પણ જાતનો સંસાર રાખ્યા વિના કોશાખીયાં પધારા ”

પારિણીતું મૃત્યુ અને તે મૃત્યુ જવાનું કારણ જાણીને દ્વિપાકનને જ્ઞાતિક્ષય દુઃખ થયું, તે સાથે જ ચંદનજાળાનું સમગ્ર જગત સાંભળીને તેને પ્રસન્નતા પણ થઈ અને બેલો વિચાર પણ થયો, કે હું મારી પુત્રી વસુમતિ (જે ને જાત્યારે ચંદનજાળાના નામથી પ્રસિદ્ધ છે)ને માક ગોંડવી રીતે દેખાઉં, હું તે પાછીકરીને અરક્ષિત મુખીને જગલમાં આશ્વો જાળ્યો હતા, તે કારણે પારિણીને સતીત્વનું રક્ષણ કરવા મદિ મરવું પડ્યું અને પુત્રીને જાનેક દુઃખો બેજનવા પાડ્યાં જાવી દશામાં હું તેની જન્મુખ થી રીતે જઈ શકું । જા જાતના વિચારો જવાને લીધે દ્વિપાકનને કોશાખી

જવામાં સકોચ થવા લાગ્યો, છતાં મંતાનિકના માણસોએ તેને ખૂબ સમજાવવાથી દધિવાહને કૌશામ્બીમાં જવાનું કબૂલ કર્યું.

મંતાનિકે પોતાના માણસો સાથે દધિવાહન માટે જે વાહન મોકલ્યું હતું, તેમાં બેસીને દધિવાહન કૌશામ્બી તરફ ચાલ્યો. દધિવાહન આવે છે એવા સમાચાર સંતાનિકને અગાઉથી મળી ગયા. દધિવાહનના સ્વાગત માટે સંતાનિકે નગર, મહેલ વગેરે શણગાર્યાં. પછી તે પ્રતિષ્ઠિત નાગરિકો તેમ જ રાજ્યાધિકારીઓને લઈને દધિવાહનનો સત્કાર કરવા માટે ગયો. શહેરના અન્ય માણસો પણ સંતાનિક તથા દધિવાહનનું મિલન જોવા માટે ચાલ્યા. કૌશામ્બીની બહાર, સંતાનિક તથા દધિવાહનનો મેળાપ થયો. દધિવાહનને સંતાનિકે, તથા સંતાનિકને જોતા જ દધિવાહને પોતપોતાનું વાહન છોડી દીધું, અને પગે ચાલતા એક બીજાની સામે ગયા. નજીકમાં આવતા સંતાનિક રાજા દધિવાહનના પગમાં પડ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, “ મને પાપીને ક્ષમા કરો । મેં આપના જેવા ધર્માત્મા પર ધણું જ અત્યાચાર કર્યો છે; મારી લોભવૃત્તિના કારણે જ તમારા જેવા આદર્શ પ્રજાપાલક રાજાને જંગતનાં દુષ્ટો ભોગવવા પડ્યાં છે, સતી ધારણીને પ્રાણત્યાગ કરવો પડ્યો છે, અને તમારી પુત્રી સતી ચંદનબાળાને અનેક કષ્ટો સહન કરવાં પડ્યાં છે. મેં બચકર અપરાધ કર્યો છે હું તમારી પાસે મારા સઘળા અપરાધોની ક્ષમા માગું છું તમે ઉદારતાપૂર્વક મને ક્ષમા આપીને મારો ઉદ્ધાર કરો. ”

આ પ્રમાણે સંતાનિકને પશ્ચાત્તાપ કરતો જોઈને, દધિવાહનનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું તેણે સંતાનિકને ઉઠાડીને, પોતાના ગળા સાથે લગાવ્યો, અને તેને કહ્યું કે, “ જે ચવાનું હતું તે મર્યું, હવે તે ગત વાતો સમારવી નકામી છે, તમે મારા સર્વથી તથા મિત્ર છો આજે આપણો સર્વંધ તથા આપણી મિત્રતા પુનર્જીવન પામે છે, જે હમેશને માટે સ્થાયી રહેશે માટે તમે કોઈ જાતનો ખેદ ન કરતા પ્રસન્ન જ રહેશો ”

આ પ્રમાણે સંતાનિકને સાન્નિધ્ય આપીને દધિવાહનને તેનો બેઠ હર ક્યથ્યો. સંતાનિક સ માનપૂર્વક દધિવાહનને લઈને મહેલ તરફ ચાલ્યો. સાથેના પ્રભુજનો જળ જળકાર કરતા ચાલતા હતા. નગરમાં આ વાત પ્રસિદ્ધ થઈ થઈ હતી કે જે સતીના હાથથી ભગવાન મહાવીરનું પારણું થયું હતું તે સતીના પિતા મહારાજ દધિવાહન આજે પધારે છે. આ વર્તમાનથી નગરની સમસ્ત જનતા રાજમાર્ગ તરફ ભેગી પડી અને તે રાજમહેલની નીચે જાણુ પર ભેગી રહીને, મહારાજ દધિવાહનના પધારવાની વાત જોવા લાગી. મહારાજ દધિવાહન આવતા, તેના દર્શન કરીને બધા લોકો ખુશી થઈને ધન-ધન તથા જળ-જળનો જ્વન ઉચ્ચારવા લાગ્યા.

આ મહારાજી શામધૂમ સાથે મહારાજ દધિવાહન સંતાનિકના મહેલ પાસે આવ્યો. સંતાનિકનો ભગ્ન મહેલ દધિવાહનના સ્વાગતાઈ મુંઝ રીતે લલ્લારાવેલો હતો. અને જનમથી મહેલોમાં રહેનાર દધિવાહન ધણી સ્વિસો થઈત જનજમાં પણ રહી ચૂક્યો હતો, તેથી દધિવાહનને સંતાનિકનો મહેલ દેખીને આનંદ થયો જોઈતો હતો, તેને જાણે દધિવાહનને મહેલમાં પ્રવેશ કરતાં સંજોગ હતો હતો. તે એવું વિચારતો હતો કે આ જ મહેલમાં ખુશી છે જેને હું ધાર મો થી રીતે જતાપીશ. આ સંજોગને લીધે દધિવાહનનો પત્ર જનુ જ મુશ્કેલીપૂર્વક આગળ લેવાતો હતો.

એમ તેમ કરીને દધિવાહન સંતાનિકના મહેલમાં ગયો. સંતાનિક ખૂબ આદરપૂર્વક દધિવાહનને સિંહાસન પર બેસાડ્યો, અને તેના ઉચ્ચિત સત્કાર કર્યો.

મહેલની ઘસીજોએ દધિવાહનના આવવાના સમાચાર મળી જાણને આપ્યા. જાણનાની જાણને જો કાર્ત્ત બીજા કન્યા હોત તો તે દધિવાહનનું મો જોવા પણ ન હમ્મત, બધવા તેને એમ કહીને તેના તિરસ્કાર કરત કે, તમે પિતા થઈને પણ મને તથા મારી

માતાને છોડીને જંગલમાં નાસી ગયા,' પરન્તુ દધિવાહનના ચાલ્યા જવાનું કારણ ધારિણીએ પણ ચંદનખાળાને સમજાવ્યું હતું તેમ ચંદનખાળા પોતે પણ જાણતી હતી કે, કયું ધ્યેય સન્મુખ રાખીને પિતાએ યુદ્ધ ન કર્યું અને તેઓ વનમાં ચાલ્યા ગયા આ માહિતીને લીધે જ તેના હૃદયમાં દધિવાહન સંબંધી કોઈ પ્રતિકૂળ વિચાર ઉદ્ભવ્યો નહિ દધિવાહનનું આગમન સાલળીને તે ખુશ થઈ. તે વિચારતી હતી, કે માતાએ મને જે શિખામણ આપી હતી, તે પ્રમાણે કામ કરવામાં હું કેટલે અંશે સફળ થઈ છું, તે ખાતર તો પિતા પાસેથી જ જણાશે હું તો સમજી છું કે માતાએ મને જે શિખામણ આપી હતી, તે પ્રમાણે વર્તન કરવાથી જ, આજે માસા તથા પિતાનો મેળાપ થયો છે, તથા તેઓ બંને મિત્ર બની શક્યા છે.

આ પ્રમાણે ચિંતવતી તથા પ્રસન્ન થતી ચંદનખાળા દધિવાહન સામે આવી ઊભી તેણે દધિવાહનને નમ્રતાપૂર્વક વંદન કર્યું. ચંદનખાળાને વંદન કરતી જોઈને દધિવાહન રોઈ પડ્યો રોતો રોતો તે ચંદનખાળાને કહેવા લાગ્યો કે, “ હે સતી, તું કયા દુષ્ટને વંદન કરી રહી છે. હું એ જ પાપી છું કે જે તને તથા તારી માતાને અનાથ દશામાં મૂકીને જંગલમાં ચાલ્યો ગયો હતો, તથા જેને પરિણામે તારી માતાને પોતાના શિયળ રક્ષણને કારણે પ્રાણનો ત્યાગ કરવો પડ્યો અને તારે બજારમાં વેચાઈને અનેક કષ્ટ ભોગવવા પડ્યા જે કે હું નિર્બળતાના કારણે જંગલમાં ગયો ન હતો, પણ મનુષ્યોનો સંહાર ન થાય એ હેતુથી ગયો હતો, તથા મને એવો વિશ્વાસ પણ હતો, કે તમે બંને પોતપોતાનું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ છો, તોપણ મારે માટે તો આવશ્યક કર્તવ્ય એ હતું કે મારે તમારા રક્ષણનો પ્રબધ કરવો. મેં મારા આ કર્તવ્યનું પાલન ન કરીને પાપ કર્યું છે, તેથી હું અપરાધી છું અને તારા જેવી સતી મને વંદન કરે તે માટે હું લાયક નથી. મને એ જ આશ્ચર્ય થાય છે કે તારૂં

જેવી સતી મારી પુત્રી કેમ બની ! ખરેખર, હું તારો પિતા કહેવ
કાવવાને લાગે જ નથી. '

દ્વિવાકનને આ પ્રમાણે બહિર બનેલો જોઈને, મહાન્યાયા
તેને પેર બાંધવા લાગી. તેણે કહ્યું કે, " પિતાજી આપના જેવા ધીર,
ધીર પુરુષને મારે આ પ્રકારનો વિદ્વાપ જોઈશનીય છે તમે જે કંઈ
કર્મ તે ક્યા કિય્ય આદર્શને દ્વિર્મા રાખીને કર્યું, અને તેનું પરિણામ
જેવું મુદ્દર આપ્યું તેનો વિચાર કરો. જો તમે માનવસંહારના ભયથી
વનમાં ગયા ન હોત અને મુક કહ્યું હોત, અચ્ચર અને તથા મારી
માતાને પણ વનમાં સાથે લઈ જાત, કે કોઈ બીજા જગ્યાએ મોકલી
દેત, તો આજે જે રચના બની છે તે શું બની શકત ? જો મારી
માતાએ પોતાનો પ્રાણ ન બાંધ્યો હોત, તો તેણે મને જે કિય્યેલ
આજે હતો, તે કિય્યેલ શું ચિરસ્થાયી બની શકત ? અને જે રથીએ
પિતા તરીકે મારું રક્ષણ કર્યું તે શું સુખરી શકત ? તેના વડે મારું
રક્ષણ થત ? આ રીતે શું મારા હસ્તે અસ્થાન મહાવીરનું પારણ
કર્મ શકત ? કદાચ આ બધી ઘટનાઓ બનવી સંભવિત હતી, તોપણ
તમારી તથા માસાની ઇચ્છા તો દૂર ન થતાં સ્થાયી રહેત જ તમે
મુક ન કર્યું, અને અને તથા મારી માતાને મૂકીને જાત્યા ગયા,
એનો જ આ સપ્તમે પ્રવાપ છે. જો કદાચ તમે જામને મૂકીને
વનમાં ન જાત, તોપણ શું તમે જામારું રક્ષણ કરી શકત ? શું કોઈ
કોઈનું રક્ષણ કરવા માટે અમર્ષ છે ? વાસ્તવિક રીતે કોઈ કોઈનું
રક્ષણ નથી કરી શકતા, માત્ર ધર્મ જ સૌ કોઈનું રક્ષણ કરવા માટે
સમર્થ છે. બીજાઓ તો નિમિત્ત માત્ર છે. તમારા જાત્યા બન્યાથી,
અને કોઈ જાત્યનું દુઃખ નથી થયું. જો તમે તથા બીજા લોકો દુઃખ
મનતા, તે દુઃખ ન હતું, પણ અસ્થાન મહાવીરને જોવાનવા માટે
દેશ પર ચોરોડું દિશાત્મક મુકનું કબજે દૂર કરવા માટે તથા રાજ્ય
લોકોને કાચો, તમારા અને માસા વચ્ચે જે વેરભાવ કિપત થયો.

હતો તેને નષ્ટ કરી, તેની જગ્યાએ મિત્રતા સ્થાપવા માટે એક તપશ્ચર્યા હતી. એટલા માટે મારી બાબતમાં કાઈ પણ જોતનો ખેદ કરવો ઇષ્ટ નથી. હવે રહી મારા માતાના મૃત્યુની વાત. પરન્તુ જો તમે મારી માતાના મૃત્યુ પર બરાબર વિચાર કરશો તો તમને કાઈ જોતનો ખેદ નહિ થાય, પણ પ્રસન્નતા જ થશે ”

એમ કહીને ચંદનબાળાએ ધારિણીના મૃત્યુનું આઘોપાન્ત વર્ણન દધિવાહનને કહી સંભળાવ્યું ત્યારબાદ પુનઃ તે દધિવાહનને કહેવા લાગી કે, “ પિતાજી, મારી માતાનું મૃત્યુ એક દિવસે તો જરૂર થાત જ, તો પછી શુ આ પ્રકારનું પડિત મરણ કાઈ ખોટું છે કે તમે તેના મૃત્યુ માટે કાઈ પણ જોતની ચિંતા કરી શકો ? ”

આ પ્રમાણે ચંદનબાળાએ પોતાની ઝોજસપૂર્ણ વાણીથી દધિવાહનનો સંધજો ખેદ દૂર કરાવ્યો, તે સાથે જ દધિવાહન તથા સંતાનિક વચ્ચે કાયમની મિત્રતા સ્થાપિત કરાવી દીધી. એટલામાં રથી પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તે દધિવાહનના પગમાં પડીને તેને કહેવા લાગ્યો કે, “ આપની સતી-પત્નીના મૃત્યુનું કારણ હું જ છું. માટે તમે યોગ્ય લાગે તે જોતની શિક્ષા મને જરૂર કરો.” ચંદનબાળાએ દધિવાહનને રથીનો પરિચય કરાવીને, પોતાનો તથા ધારિણીનો તેની સાથે શો સંબંધ છે તે જણાવ્યો, તથા સંતાનિકે તેને આપેલા અભય-દાનનું વૃત્તાંત પણ કહ્યું તે સાંભળીને દધિવાહન પ્રેમપૂર્વક રથીને બેટયો અને તેને સાન્ત્વન આપીને બોલ્યો કે, “ આજથી તું મારો ભાઈ છે, માટે કાઈ પણ જોતનો ભય ન રાખીશ ” આ પ્રમાણે ચંદન-બાળાએ રથી તથા દધિવાહન વચ્ચે પણ બંધુત્વભાવ સ્થાપિત કરાવ્યો.

દધિવાહનને થોડાક દિવસો સુધી વિશ્રાંતિ લેવા દીધા પછી, એક દિવસે ચંદનબાળા અને મૃગાવતીની હાજરીમાં, સંતાનિકે દધિ-વાહનને કહ્યું કે, “ મહારાજ, આ સતીના પ્રતાપથી જ મારું તથા તમારું પુનઃ મિલન થયું છે, તેમ જ આપણી વચ્ચે પરસ્પર મિત્રતા

જઈ છે ને જા સતી ન હોત તો જામ ન જનત. કદાચ મારા
 બદલે તમે વિજય મેળવત, તોપણ જાપણી વચ્ચે વૈર તો રહેત જ
 જા સતીના પ્રતાપે જ મને મારી સમગ્રી કુરોવો જશુઈ છે અને
 હું એમ સમજ્યો છું કે જેનામાં પ્રત્યપાલનની જાવના છે જે
 પોતાનું કિત ઇચ્છતો નથી, પણ પ્રભુનું જ કિત ઇચ્છે છે અને
 પ્રભુ-કિતનાં જ મર્થો કરે છે તે જ રાજા છે. જેનામાં જા સરકલ
 નથી તે રાજા જવા મારે લાગત નથી. જામ સમજ્યાથી હું એવું
 જાણી શક્યો છું કે ખરેખર રાજા જવા મારે તમે જ લાગત છે.
 હું રાજા જવા મારે લાગત નથી. એ વાત જાણત છે કે જામજ
 જતાં તમારી કૃપાથી મારામાં પણ એવી મોહતા આવે, પણ મારા
 જીવાર સુધીના મર્થો કદી જાય છે કે હું રાજ્ય કરવા મારે જાય
 છું. એટલા મારે મેં નિરધાર કર્યો છે કે તમારું રાજ્ય તમને
 સોંપીને હું તમારી પાસે રહીને એ જામતનું જાન મેળવીશ કે રાજ્ય
 કેવી રીતે મલાવી શકાય છે અને પ્રભુનું કિત જ્યાં જ્યાં મર્થોથી
 જઈ શકે છે એવાનું રાજ્ય તો જાવનું જ છે ત્યાંનું રાજ્ય તમને
 સોંપીને તમારો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવશે. એ જ્યાં મારી ઇચ્છા
 છે કે એવાના રાજ્યનો રાજ્યાભિષેક કરવાની સાથે જ કૌશામ્યીનું
 રાજ્ય પણ તમને જ સુપ્રત કરી દઈ. તમે કૌશામ્યીનું પણ રાજ્ય
 કરો અને તમારા રાજ્ય સમગ્રમાં એવાની પ્રભુ જે જાનકનો
 જનુજાવ કરી ચૂકી છે તે જાનકનો જનુજાવ કૌશામ્યીની પ્રભુને
 પણ કરાવે.”

જે મહેલમાં બેસીને, જે રાજા સંતાનિક એક દિવસે દિવિ
 વાદનનું મજનું રાજ્ય છીનવી લેવાનો નિશ્ચય કરતો હતો તે મારેનો
 ઉપાય શોધતો હતો અને એવા પર ચડાઈ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો,
 તે જ મહેલમાં, તે જ સંતાનિક દિવિવાદનને એવાનું રાજ્ય પાછું
 સોંપવાની સાથે જ કૌશામ્યીનું રાજ્ય પણ જાવવા ઇચ્છે છે જા

જાતના પરિવર્તનનું કારણ, સતી ચંદનબાળાના પ્રતાપે દુષ્ટ ભાવના-
ઓનો ધ્વસ થઈ સદ્ભાવના પ્રાપ્ત થવાનું છે

સંતાનિકની વાત સાંભળીને, દધિવાહને ખૂશ થતાં તેને કહ્યું કે,
“રાજન્, તમે ચ પાનું રાજ્ય મને પાછું સોંપવા ઇચ્છો છો, તે
ભણીને મને આનંદ નથી થયો, પણ તમારા હૃદયનું જે પરિવર્તન
થયું છે તેથી મને ખૂબ આનંદ થાય છે તમારામાં પહેલાં ગમે તેવા
દુર્ગુણો હતા, પણ હવે હું તમારામાં દુર્ગુણ દેખતો નથી. રાજ્ય
ચલાવવાનો જે હેતુ તમારામાં પહેલાં હતો, તે હેતુ અત્યારે બદલાઈ
ગયો છે તે બદલાવાથી, તમે પ્રજાપાલક તથા ધર્માત્મા નરેશ કહે-
વાશે તથા પ્રજા પણ પ્રસન્ન રહેશે, તેમ જ સુખસમૃદ્ધ બનશે. હું
હવે વૃદ્ધ થયો છું લાખા કાળ સુધી વનમાં રહેવાને લીધે, મારામાં
પહેલાં જેટલી શક્તિ પણ રહી નથી. હવે તો મારી એ જ ઇચ્છા
છે કે, હું મારું જીવન પરમાત્માના ભગ્નમાં વિતાવીશ કદાચ હું
ચ પાનું રાજ્ય છોડી શકત કે ન છોડી શકત, પણ તમારી કૃપાથી
મારા માથેથી તે ભાર પણ ઊતરી ગયો છે, અને હું નથી ઇચ્છતો
કે જે ભાર મારા માથેથી સહનમાં જ ઊતરી ગયો છે, તે હું
ફરીથી મારા માથે લઉં પણ તમે તો મારા માથા પર બમણો ભાર
લાદવા ઇચ્છો છો, માટે મને ક્ષમા કરો અને જે રીતે તમે અત્યારે
બંને સ્થળનું રાજ્ય ચલાવી રહ્યા છો, તે જ રીતે ચલાવતા રહો.
કૃપા કરીને મને હવે રાજ્યની ઝંઝટમાં ન મૂકશો”

દધિવાહન અને સતાનિક, અરસપરસ બંનેય એક બીજાને
રાજ્ય કરવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યા. સતાનિક કહેતો હતો કે, “મેં
રાજ્ય કરવાનો હેતુ, માત્ર ઉત્તમોત્તમ ભોગ ભોગવવા એ જ માન્યો
હતો. આ હેતુને લીધે પ્રજાને જેવું દુઃખ ભોગવવું પડે છે, વગેરે
બાબતો તરફ લક્ષ ન હતું સતીની કૃપાથી, હવે મારી તે ભાવના
અવશ્ય બદલાઈ ગઈ છે, તોપણ પૂર્વ સંસ્કારોને લીધે, હમણાં આ

આવનાઓ મુન- જામૃત માથ કે હેમ એ રાહ છે તમારા આમર્થ્ય
 થોડાક વખત રહેવાથી મારી જનિષ્ટ આવનાઓનો નાશ થઈ જશે
 અને પછી હું રાજ્ય ચલાવું તે જનુમિત ગણ્યારો નહિ તમે
 જો રથગત્તા રાજ્યનો કાર તમારા હિર પર લઈને મને એવો
 મુજવસર આપો. હું તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે સમગ્ર કામ કામ કરવા
 માટે હરક્ષિત તૈયાર છું પરન્તુ રાજ્ય તો તમે જ કરો.”

સત્તાનિક તો હિવિવાહનને આ પ્રમાણે કહેતો હતો અને હિ-
 વાહન સત્તાનિકને કહેતો હતો કે તમે મહામ વિચારના
 સ્થિતિ છે. જ્યાં સુધી તમારામાં કુટ્ટ આવનાઓ હતી ત્યાં સુધી
 તમે તે પ્રમાણે કામ કર્યું પરન્તુ હવે તમારી આવનાઓ બહાર
 થઈ છે મારે તેથી જાતનાં કામો તમારાથી નહિ થાય. હું તુલ્ય
 મારે તમે મને રાજ્ય કરવાની તકલીફમાં ન નાખો.”

રાજ્ય સુ નંધી મંનેની વાતો સાંભળીને, મુચાવતી તથા ચંદનનાથ
 જાનક પામી રહી હતી. તેઓ વિચારતી હતી કે જે રાજ્યને મારે
 તુલ્ય કરીને મહાન માનવસહાર કરવામાં આવે છે તે રાજ્યને આ બંને
 જાણીએ, જેમ મેલીકે રમનારા માણસો એક બીજા તરફ દોડે રહે
 છે તેમ રેહી રહ્યા છે આ બધા કામ સમજાવતો જ પ્રતાપ છે.

સત્તાનિક તથા હિવિવાહનના પારસ્પરિક જામરનો અંત ન
 આવતો જોઈ ચંદનનાથ કહેવા લાગી કે “ તમે બંને જાણો
 આ રીતે એક બીજાને રાજ્ય સોંપી દેવા છુટ્ટા છે, તે થણી જ
 હર્ષની વાત છે પણ જે કાર જે માણસથી થાય તો સમય તેમ છે
 જે જીવનના મારે એક માણસને મુશ્કેલી પડે તેમ છે તે કાર કોઈ
 એક જ માણસ પર મૂકી દેવા તે ઠીક નથી. રાજ્ય, મનનું રક્ષણ
 કરવા અને તેને સુખ-સમૃદ્ધિ આપવા મારે જ છે. જે સિવાય રાજ્ય
 કરવાનો બીજો ઢાંઢો નથી, અને જે ઢાંઢો અસ્થિત તેનો હેતુ બીજો
 જામજવી હેમ, તો તેમાર્ગ શ્રેષ્ઠ છે રાજ્યને પોતાના બોમ્બોમોવનું સાધન

માની રાજ્ય ચલાવવું એ એક વાત છે, અને પ્રજાની સેવા માટે રાજ્ય કરવું એ બીજી વાત છે. જે માણસ પોતાના ભોગોપભોગને માટે રાજ્ય સમજે છે તે પોતાનું રાજ્ય બીજાને આપવાની ઇચ્છા નથી કરતો, પણ બીજાનું રાજ્ય પચાવી પાડવાનું જ ઇચ્છે છે. પરંતુ તમારા બંનેમાં, રાજ્ય પોતાના ભોગોપભોગને માટે માનવાની ભાવના નથી, પણ પ્રજાની સેવા કરવાની ભાવના છે. આવી ભાવનાથી રાજ્ય કરવામાં કોઈ જાતની હાનિ નથી, પરંતુ તેમ કરવું એ ક્ષત્રિયોનું કર્તવ્ય છે માટે જે તમે મારી વાત માનો, તો હું તમને એમ કહું છું કે બંને રાજ્યનો ભાર કોઈ એક ઉપર ન નાખો. પણ પોતાના રાજ્યનો ભાર પોતે જ ઉઠાવે, અને તમે મારામાં જે ભાવના જોઈ છે, તે જ ભાવના પ્રમાણે રાજ્ય ચલાવો.”

સતીનું આ કથન સાંભળીને, બંને જણા શાત થઈ ગયા. સંતાનિક કે દધિવાહન બંનેમાંથી કોઈ પણ કાઈ બોલી શક્યા નહિ. આ સમયે વધુ વાત ન કરતા, સંતાનિક, દધિવાહન, મૃગાવતી, ચંદનબાળા તથા બીજા લોકોની સમતિથી દધિવાહનને ચપાના રાજ્યનો અભિષેક કરવાનો દિવસ મુકરર કર્યો, અને રાજ્યાભિષેકની તૈયારી કરવાનો હુકમ આપ્યો. તે સાથે જ ચપા નગરીમાં પણ આ સમાચાર પહોંચાડી દીધા.

દધિવાહનના રાજ્યાભિષેકના ઉત્સવ નિમિત્તે કૌશામ્બી નગરી શણગારવામાં આવી. સ્થળે સ્થળે મંગળોત્સવ થવા લાગ્યો. મુકરર તિથિ નજીકમાં આવેલી જાણીને, ચપાના ઘણા લોકો કૌશામ્બીમાં આવ્યા દધિવાહનને મળતા, જેટલો આનંદ બચ્ચાને પોતાની માતાનો મેળાપ થતાં થાય, તેટલો જ આનંદ તેઓને થયો. દધિવાહન તે સંધ્યાએનો કુશળ સમાચાર પૂછીને ઉચિત સત્કાર કર્યો. અંતમાં મુકરર તિથિને દિવસે, ખૂબ ધામધૂમપૂર્વક દધિવાહનને ચપાનગરીનો રાજા બનાવવામાં આવ્યો. સંતાનિક રાજાએ પોતે દધિવાહનને રાજમુકુટ

પહેરાઓ ત્યારબાદ પોતાના કુટુંબોનું વર્ણન કરીને, સત્તાનિક પેતાના સર્વથી પથારીપ બહેર કમો, અને દધિવાકનની પ્રશ્નતા કરતા કહ્યું કે, “મેં જાણે જ્યાં સુખોગ્ય તથા સન્નિવસન નરેશનું શાન્ત તેમને સુખત કરીને મારા કુટુંબોનું પરિચિત્ત પ્રાપ્તિત છે”
 “એ જા સુખો જા સતીનો જ પ્રતાપ છે જા સતીની કૃપાથી જ મારા હૃદયનું પરિવર્તન થયું છે તથા જા સુખજી ધરના જની છે.”

જા પ્રશ્નને સત્તાનિકે એક મહત્વપૂર્ણ જાણ સુધી લે
 સાંસનને સુખજા લોકો પ્રસન્ન થયા તથા ચંદનનાળા દધિવાકન અને સત્તાનિકની પ્રશ્નતા કરીને તેમને મન્નવાદ જાપવા સાગ્યા. સત્તાનિકે જાણના જવાબમાં દધિવાકને ખણ સંક્ષિપ્ત જાણ સુધી લે, સત્તાનિકે તેની હૃદય-પરિવર્તન મદિ મન્નવાદ જાપ્યો, તેમ જ તેની પ્રશ્નતા કરી. જા રીતે શાન્તિચિત્તેનો મહોત્સવ સમ્પાદ થયો. તથા દધિવાકન અને સત્તાનિકે જાનેદપૂર્વક કૌસાગ્નીમાં રહેવા સાગ્યા.

: અકરણ :

[૨૧]

—x—

ઉચ્ચ ધ્યેય

કોઈ પણ માણસ, પહેલાં ગમે તેવા આચરણવાળો હોય, પણ જ્યારે તેને સદાચાર પસંદ પડી જાય છે, જ્યારે તે કોઈ પણ ઉત્તમ આચારને સ્વીકારી લે છે, ત્યારે તે, તે શ્રેષ્ઠ આચારને પોતાના જીવનમાં અપનાવી જ લે છે. જો કોઈ માણસ, કોઈ શ્રેષ્ઠાચારને મોઢેથી કબૂલ કરે, પણ જીવનમાં તે અપનાવે નહિ, તો તેને માટે એમ જ કહેવાશે, કે તેનો આત્મા નિર્મળ છે, અથવા તે માત્ર ઉપરથી જ શ્રેષ્ઠાચારને શ્રેષ્ઠ કહે છે, પણ હૃદયથી તેની શ્રેષ્ઠતા સ્વીકારતો નથી. જો તેનો આત્મા નિર્મળ ન હોય, પોતે પોતાએ આચરેલા દુરાચારોથી પરાભુત ન બન્યો હોય, તેનાથી અતિશય પ્રભાવિત ન બન્યો હોય, તો જોતે તે શ્રેષ્ઠ માને છે, તેને કદાપિ તે અપાનાવ્યા વગર રહી શકે જ નહિ, અર્થાત્ તે દુરાચારમાં કદી

રહી રહે જ નહિ અને જે માણસ માત્ર ઉપરથી જ મૈત્રતા સ્વીકારે
 કે હૃદયમાં તેથી વિકલ શાવ રાખે કે તે દલી કે તેના સંબંધમાં
 તે કંઈ કહેવાનું જ નથી.

જ્યારે દુરાચારી માણસ પણ, મૈત્રાચારણની મૈત્રતા સ્વીકારીને
 દુરાચારણનો ત્યાગ કરી, મૈત્રાચારણને જ અપનાવે કે મૈત્રાચારને
 બીચરતો નથી, તો પછી જે મૈત્રાચારની મૈત્રતા પણ અને જે અને
 જે તેને અપનાવે કે તે, મૈત્રાચારને ધી રોતે કોડે ! સત્કારમાં
 પણજે એવા દુષ્કળ હૃદયના મનુષ્યો હોય કે જેઓ મૈત્રાચારની
 મૈત્રતાને માનતા હોવા છતાં પણ, અને તે પ્રમાણે આચારણ કરતાં
 છતાં પણ તેને ત્યજ દે છે પરંતુ એવા માણસો અપવાદ રૂપ કે
 માટે અહીંયાં તેઓનું વર્ણન નથી. અહીંયાં તો જેઓ પચ્ચરની ટિલા
 માફક પોતાના નિઃશ્વ પર દહ રહે છે તે વીરકમાઓ વિષે જ
 કહેવામાં આવે છે.

મનમાળાને, તેની માતાએ જાળપણથી જ જલ્પચર્ચનો ઉપદેશ
 આપ્યો હતો. તેણે મનમાળાના હૃદયમાં જન્મી શાવના જન્મવા
 જ હીધી ન હતી. તેનો વિચાર હતો કે મારી પુત્રી જલ્પચારિણી
 રહીને, બી-પુરુષો સ મુજ એક ઉચ્ચ આદર્શ ઉપરિસ્થ કરે. તેણે,
 આ વિચારથી મનમાળાને જલ્પચર્ચની જ સિખામણ આપી
 હતી, અને મનમાળાના હૃદયમાં પણ, માતાની સિખામણ
 સંપૂર્ણ રીતે પ્રવેશી ચૂકી હતી. તેને પોતાની માતાની સિખામણ
 પર જરા પણ સંશય કે અનિશ્ચય ન હતો. જલ્પચર્ચનું પાલન ન
 કરવાથી જન્મતમાં કેવી કેવી મરનાઓ અને કે જે વાતને પણ તે
 ચારિણીના પત્ન પ્રસંગે રચીને ત્યાં, નેશના વર્તનથી અને ધનાવલ
 એકને આ સારી રીતે અણી ચૂકી હતી. આ કારણથી માતાની
 સિખામણ પર તેને વધારે વિશ્વાસ એસી મચે હતો. તે પછી જન્મના
 મહત્તીરનું હર્ષન કરવાથી તો તેનામાં વિદેશ પવિત્રતા આવી અર્થ

હતી આ કારણે, તે ધ્વજાયર્થનો ત્યાગ કરી લગ્નબંધનમાં પડવાનું બિલકુલ ઉચિત માનતી ન હતી. તોપણ લોક-ચવહાર પ્રમાણે, કન્યાનું લગ્ન કરવાની બાબતમાં, માતાપિતાને ચિંતા થવી સ્વાભાવિક છે. તેથી દધિવાહનને ચંદનબાળાના લગ્નની ચિંતા થઈ જ.

એક દિવસે સત્તાનિકે જોયું કે મહારાજ દધિવાહન કોઈ ગંભીર વિચારમાં પડેલા છે. એ જોઈને સત્તાનિકે દધિવાહન પાસે ગયો તેણે દધિવાહનની વિચારમગ્નતાનો ભંગ કરી દધિવાહનને કહ્યું કે, “ મહારાજ, આજે તમે શા વિચારમાં પડ્યા છો ? મેં આટલા દિવસોમાં તમને આજની માફક વિચારમાં ગ્રસ્ત કદી જોયા નથી જો મારાથી ગુસ્સે રાખવા યોગ્ય વાત ન હોય તો, હું જાણુ છું કે તમે શા વિચારમાં પડ્યા હતા ? ”

સત્તાનિકેનો આ પ્રશ્ન સાંભળીને, જવાબમાં દધિવાહને કહ્યું કે, “ તમારાથી ગુસ્સે રાખવા જેવી કોઈ વાત નથી, બસ કે જે બાબતમાં હું વિચાર કરી રહ્યો હતો, તે બાબત તમારા માટે પણ એટલી જ વિચારણીય છે હું એ જ વિચારતો હતો કે ચંદનબાળા લગ્નને યોગ્ય થઈ છે, એટલે તે સંબંધી શું કરવું ? જો કે હું જાણુ છું કે ચંદનબાળાને, તેની માતાએ ધ્વજાયર્થ પાળવાની જ શિખામણ આપી છે આ વિષયમાં ચંદનબાળાની માતા સાથે મારે ઘણી વાર વાતચીત પણ થયેલી છે છતાં તે વાતચીતને ઘણો સમય વ્યતિત થઈ ચૂક્યો છે તે વખતે ચંદનબાળા નાની હતી, અને હવે તે મોટી થઈ છે હવે તે પોતાને વિષે કોઈ પણ જાતનો નિર્ણય કરવા માટે અધિકારિણી થઈ ચૂકી છે. તેથી તે વખતની વાતચીત પર આધાર રાખીને, આ વખતે પણ ચંદનબાળા સાથે આ સંબંધી કોઈ પણ જાતની વાતચીત ન કરવી, તે ઠીક નથી આજે ચંદનબાળાની માતા નથી, પરંતુ તેની માસી તો મોજૂદ છે માતા તથા માસી, એ બંને સરખા જ છે,

રહી રહે જ નહિ. અને જે માણસ માત્ર ઉપરથી જ મૈત્રતા સ્વીકારે
 તે હૃદયમાં તેથી વિરુદ્ધ જાવ રાખે છે તે દેવી છે તેના સનપમાં
 તો કંઈ કહેવાનું જ નથી.

જ્યારે દુરાચારી માણસ પણ, મૈત્રાચારણીની મૈત્રતા સ્વીકારીને
 દુરાચારણને ત્યાજ કરી, મૈત્રાચારણને જ અપનાવે છે. મૈત્રાચારને
 વીસરતો નથી, તો પછી જે મૈત્રાચારની મૈત્રતા પણ માને છે અને
 જે તેને અપનાવે છે તે, મૈત્રાચારને શી રીતે ઊઠે ? સહારમાં
 ધણીએ એવા દુનળ હૃદયના મનુષ્યો હોય છે કે જેઓ મૈત્રાચારની
 મૈત્રતાને માનતા હોવા છતાં પણ, અને તે પ્રમાણે અચારણ કરતાં
 છતાં પણ તેને ત્યાજ દે છે. પરંતુ એવા માણસો અપવાદ ૧૫ છે
 માટે અહીંયાં તેઓનું વર્ણન નથી. અહીંયાં તો જેઓ પથ્થરની ટિલા
 માફક પોતાના નિમિષ પર દહ રહે છે તે વીરક્ષમાઓ વિશે જ
 કહેવામાં આવે છે.

અનન્યાળાને, તેની માતાએ બાળપણથી જ ઇલાચારની ઉપદેશ
 આપ્યો હતો. તેણે અનન્યાળાના હૃદયમાં સમની સાવના જન્મ્યા
 જ દીધી ન હતી. તેનો વિચાર હતો કે મારી મુતી ઇલાચારિણી
 સ્ત્રીને, સ્ત્રી-પુરુષો સુખ એક જીવન અદર્શ ઉપરિચિત કરે. તેણે,
 આ વિચારથી અનન્યાળાને ઇલાચારની જ શિખામણ આપી
 હતી, અને અનન્યાળાના હૃદયમાં પણ, માતાની શિખામણ
 સંપૂર્ણ રીતે પ્રવેશી ચૂકી હતી. તેને પોતાની માતાની શિખામણ
 પર જરા પણ સંશય કે અવિશ્વાસ ન હતો. ઇલાચારનું પાલન ન
 કરવાથી જન્મતમાં કેવી કેવી ઘટનાઓ અને જે વાતને પણ તે
 ચારિણીના પત્ન પ્રસંગે, રચીને ત્યાં વેસ્યાના વર્તનથી અને ધનાવહ
 સ્ત્રીને સ્ત્રી સારી રીતે બચ્છી ચૂકી હતી. આ કારણથી માતાની
 શિખામણ પર તેને વધારે વિશ્વાસ બેસી ગયો હતો. તે પછી, અનન્યાળ
 અકાચીરતુ દર્શન કરવાથી તો તેનામાં વિદેશ પવિત્રતા આવી ગઈ

ચંદનખાળા પાસે ગયા. એ ત્રણેયનું આગમન થયું જાણીને, ચંદન-
ખાળા ખુશ થઈ તેણે આનંદપૂર્વક ત્રણે જણને પ્રણામ કરીને,
યોગ્ય આસન પર બેસાડ્યાં. પછી હાથ જોડીને તેમને કહેવા લાગી
કે, “આજે મારું અહોભાગ્ય છે કે તમે ત્રણે જણનું એકી સાથે
આગમન તથા દર્શન થયું. હું જાણુવા ઇચ્છું છું કે તમે કયા હેતુથી
અહીં પધારવાનું કષ્ટ ઉઠાવ્યું છે ? જો તમારી ઇચ્છાનુસાર હું કોઈ
પણ કામ કરી શકીશ, તો હું મારી જાતને મહાભાગ્યશાળી માનીશ ”

ચંદનખાળાનું કથન સાંભળીને, ત્રણે જણને ખૂબ આનંદ થયો.
ચંદનખાળાના કથનના જવાબમાં મૃગાવતી કહેવા લાગી કે, “પુત્રી, તું
અધી રીતે યોગ્ય છે. તે જે વચનો કહ્યા છે, તે તારે લાયક જ છે.
તારી પાસેથી અમે એવા જ વચનોની આશા રાખી હતી. અમે જે
હેતુથી આવ્યા છીએ તે હેતુ સફળ થવાની પૂરેપૂરી આશા તારા
વચનોથી અમને બધાઈ છે તારી કૃપાથી જ આ બંનેનો મેળાપ
થયો છે, અને તેઓ બંને મિત્ર બની શક્યા છે હવે અમારી એક
બીજી ઇચ્છા છે અમને વિશ્વાસ છે કે તું અમારી તે આશા
પણ પૂરી કરીશ. ”

મૃગાવતીની વાત સાંભળીને, ચંદનખાળા બોલી કે, “માતૃ-
ભગિની, તમે મારી પ્રશંસામાં જે કાંઈ કહ્યું છે તે તમારી મોટાઈ છે.
મોટા માણસો નાનાઓ પ્રતિ હમેશા આ જાતની મોટાઈ દર્શાવ્યા
જ કરે છે એટલા માટે આપના કથનના જવાબમાં, મારે કાંઈ પણ
કહેવાની જરૂર નથી, મને તમે જે કાંઈ આજ્ઞા આપશો, તે ધર્મ-
યુક્ત જ હશે કેમકે માતા પોતાની પુત્રીને અધર્મયુક્ત એવી કોઈ
આજ્ઞા આપી શકતી નથી, અને જે આજ્ઞા ધર્મયુક્ત છે તેનું
પાલન કરવામાં મને કોઈ જાનની હરકત નથી ”

ચંદનખાળાનું કથન પૂરું થતાં, મૃગાવતીએ કહ્યું કે, “અમે જે
ધર્મનું પાલન કરીએ છીએ, તે જ ધર્માનુસાર અમારું કથન અવશ્ય

મદિ આ સંજોઈ તમે પણ તમારી સમતિ પ્રમદ કરો અને અદન-
જાણની માસીની પણ સમતિ દ્યો. પછી ચોખ જણાવ તે પ્રમાણે
કામ કરીએ મારી માન્યતાનુસાર અદનજાણાનું લગ્ન ખૂબ ધામધૂમ
પૂર્વક કરવું જોઈએ જેથી આપણે જાત્યાર મુખીનો સમજો. શોક પણ
મદી જાય, તથા તે પણ મુખી થાય. ”

દક્ષિણાકનનું જ્ઞાન સાંકળાને સત્તાનિક રાજ્ય ખુલ્લુ થયેલ તેણે
દક્ષિણાકનની વાતનું સમર્થન કર્યું અને મુચાવતીને બોલાવીને, તેને
પણ સમજાવવાતથી વાંકે કરી મુચાવતીએ પણ એમ કહીને બનિની
વાતોને સમમતિ આપી કે અરી રીતે હવે અદનજાણા લગ્ન કરવા
ચોખ જની છે મદિ તેનું લગ્ન કરી દેવું જ ઉચિત છે. આ પ્રમાણે
જણે જણાં એવા નિશ્ચય થયે આખ્યાં કે અદનજાણાનું લગ્ન કરવું,
પણ અદનજાણાની સમતિ લેવાનો પ્રશ્ન બાકી રહ્યો. આ મદિ
દક્ષિણાકને મુચાવતીને કહ્યું કે “ લગ્નાદિ કામમાં બીજા જેટલી પ્રવીણ
હોય છે તેટલા પ્રવીણ પુરોડે હોવા નથી અને આ વાત કન્યાના
લગ્ન સાથે વધારે સંબંધ રાખે છે મદિ અદનજાણા પાસેથી લગ્ન
કરવાની સમતિ મેળવવાનું કામ હું તમને સોંપું છું તમને ચોખ
લાગે તેવી રીતે તમે અદનજાણા સાથે વાતચીત કરજો. જો તમે
છત્તજો તો જાને બનિ જણા તમારી વાતનું સમર્થન કરવા મદિ
તમારી સાથે રહીશું, પણ તેની સાથે વાતચીત કરવાનો ખાસ બાર
તો તમારા હાથ જ રહેશે. ”

દક્ષિણાકનની આ વાતનું પણ સંતાનિકે જાનુમોદન કર્યું મુચા-
વતીએ પણ અદનજાણા સાથે વાતચીત કરવાનો કાર ખોલાવ્યો માથે
લીધેલ અંતમાં એણે નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો કે, “ આપણે તણે જણાં
જાનુક વખતે અદનજાણા પાસે જઈએ અને તેની સાથે વાતચીત
કરીને લગ્ન કરવાની સમતિ મેળવીએ. ”

મુદરર કરેલે વખતે, મુચાવતી સંતાનિક તથા દક્ષિણાકન

ચંદનખાળા પાસે ગયા. એ ત્રણેયનું આગમન થયું જાણીને, ચંદન-
ખાળા ખુશ થઈ તેણે આનંદપૂર્વક ત્રણે જણને પ્રણામ કરીને,
ચોગ્ય આસન પર બેસાડ્યાં. પછી હાથ જોડીને તેમને કહેવા લાગી
કે, “આજે મારું અહોભાગ્ય છે કે તમે ત્રણે જણનું એકી સાથે
આગમન તથા દર્શન થયું. હું જાણુતા ઇન્દ્ર છું કે તમે કયા હેતુથી
અહીં પધારવાનું કષ્ટ ઉઠાવ્યું છે ? જો તમારી ઇન્દ્રજાનુસાર હું કોઈ
પણ કામ કરી શકીશ, તો હું મારી જાતને મહાભાગ્યશાળી માનીશ ”

ચંદનખાળાનું કથન સાંભળીને, ત્રણે જણને ખૂબ આનંદ થયો.
ચંદનખાળાના કથનના જવાબમાં મૃગાવતી કહેવા લાગી કે, “ પુત્રી, તું
બધી રીતે ચોગ્ય છે. તે જે વચનો કહ્યા છે, તે તારે લાયક જ છે.
તારી પાસેથી અમે એવાં જ વચનોની આશા રાખી હતી. અમે જે
હેતુથી આવ્યા છીએ તે હેતુ સફળ થવાની પૂરેપૂરી આશા તારા
વચનોથી અમને બધાઈ છે તારી કૃપાથી જ આ બંનેનો મેળાપ
થયો છે, અને તેઓ બંને મિત્ર બની શક્યા છે હવે અમારી એક
બીજી ઇન્દ્ર છે અમને વિશ્વાસ છે કે તું અમારી તે આશા
પણ પૂરી કરીશ. ”

મૃગાવતીની વાત સાંભળીને, ચંદનખાળા બોલી કે, “ માતૃ-
ભગિની, તમે મારી પ્રશંસામાં જે કાંઈ કહ્યું છે તે તમારી મોટાઈ છે.
મોટા માણસો નાનાઓ પ્રતિ હમેશા આ જાતની મોટાઈ દર્શાવ્યા
જ કરે છે એટલા માટે આપના કથનના જવાબમાં, મારે કાંઈ પણ
કહેવાની જરૂર નથી, મને તમે જે કાંઈ આજ્ઞા આપશો, તે ધર્મ-
યુક્ત જ હશે કેમકે માતા પોતાની પુત્રીને અધર્મયુક્ત એવી કાંઈ
આજ્ઞા આપી શકતી નથી, અને જે આજ્ઞા ધર્મયુક્ત છે તેનું
પાલન કરવામાં મને કોઈ જાનની હરકત નથી ”

ચંદનખાળાનું કથન પૂરું થતા, મૃગાવતીએ કહ્યું કે, “ અમે જે
ધર્મનું પાલન કરીએ છીએ, તે જ ધર્મજાનુસાર અમારું કથન અવશ્ય

હૈ. જામે જાત્યારે ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરી રહ્યા છીએ, માટે જામારી વાત પણ તેને જાનુકૂળ જ હૈ. સત્તાન ઉમર લાગે એવો જનતા, તેનું લગ્ન કરવું એ ધર્મ છે. જા ધર્મની પ્રેરણાથી જ હું તને એમ કહેવા જાતી છું કે તારું સરીર લગ્ન કરવા એવું જાન્યું છે. જાટલી ઉમર થઈ જવા છતાં પણ, જો કન્યા અવિરાદિત રહે છે. તો તેનાં માતાપિતા વગેરે પર અપવાદ મૂકવામાં આવે છે. તારા પ્રતાપે જામને બધી રીતે જાનક તો થયો જ છે પણ હવે જામારી એકમાત્ર ઇચ્છા તારા વિવાહોત્સવનો જાનક સેવાની છે. જામારી જા ઇચ્છા પૂર્ણ થવનો જામાર, તારી સમતિ પર અવલંબે છે. ગૃહસ્થ ધર્મ પ્રમાણે, સત્તાનની સમતિ વગર તેના વિવાહ કરવો એ અપરાધ છે. પાપ છે. સત્તાન જ્યારે પોતાનું દિવાલિતનો વિચાર કરી રહ્યા એવો જામે જાને ત્યારે તેની સમતિ થઈને તેની ઇચ્છાનુસાર જાને તેને જાનુરૂપ વર જાવવા કન્યા સાથે તેના વિવાહ કરવામાં આવે છે. કન્યા સુધી સત્તાન પોતાના દિવાલિત સજાથી વિચાર કરી રહ્યા નથી, ત્યાં સુધી તેમની સેવામાં આવેલી સમતિ પણ પ્રમાણિક કહેવાતી નથી. જાને દિવાલિત સજાથી વિચાર કરવા એવું જામે જાને, સમતિ ન સેવી તે પણ જાનુચિત છે. તું એવું છે. તારા દિવાલિતનો વિચાર કરવા માટે તું પૂર્ણ સમય છે. માટે જામે જાણે તારી સમતિ સેવા માટે જાજ્યા છીએ. જામને વિશ્વાસ છે કે તું સમતિ જાપીને જામારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ.

એટલું કહીને યુવાવતી શાંત થઈ ગઈ ત્યારે મહારાજ સત્તાનિક કહેવા લાગ્યો કે “ રાણીએ જે કહ્યું છે તે અપરંપર જાનર છે. જામારા હૃદયમાં તમારો વિવાહોત્સવ જોવાની જાહ જ રહેલ છે.” સત્તાનિકે જાટલું કહ્યું. પછી હથિવાહન કહેવા લાગ્યો કે “ પુત્રી, એમ તો તું પેલે જ જુદિમાન છે. એટલે જામારા કહ્યા વગર પણ તું જાહું સમને છે. છતાં પણ જામે જામાર કર્તવ્ય પૂરું કરવા માટે, તને કહ્યું કહીએ છીએ. કન્યાના લગ્ન સજામાં જેની રીતે માતા

બધી બાબતો પર વિચાર કરી શકે છે, તેવી રીતે પિતા વિચાર કરી શકતા નથી આજે તારી માતા નથી, પણ તારી માસી તો મોજૂદ છે માસી અને માતા એ બંને સરખા જ માનવામાં આવે છે. બધકે કૃત્તેક અંશે તો માતા કરતા માસી વધી જાય છે. માટે તારે તેની આજ્ઞાનુસાર વર્તવું ઉચિત છે તેણે જે કાંઈ કહ્યું છે તે તારું હિત ધ્યાનમાં રાખીને જ કહ્યું છે તેના કથન સાથે હું પણ સંપૂર્ણ રીતે સહમત છું. મારી પણ એવી પ્રબળ ઇચ્છા છે, કે કાંઈ લાયક પુરુષ સાથે તારું લગ્ન કરીને મારા કર્તવ્યનું પાલન કરું, અને લગ્નેત્સવ જોઈને, મારા હૃદયને પ્રસન્ન કરુ. માટે મહારાણી મૃગાવતીના કથનાનુસાર લગ્ન કરવાનું કબૂલ કરીને, અમારા બધાની ઇચ્છા પૂર્ણ કર.”

આટલું કહીને દધિવાહને પણ મૌન ધારણ કર્યું. ત્રણે જણા ચદનબાળાના મુખ સામે જોવા લાગ્યા, કે તે શો જવાબ આપે છે ત્રણેની વાતો ચદનબાળાએ સ્વાભાવિક આનંદ સાથે સાંભળી, અને તેઓની વાત પૂરી થતા કહેવા લાગી કે, “તમારા ત્રણે જણનું કથન યોગ્ય જ છે. માતા તુલ્ય માસીને અને પિતા તુલ્ય માસાને, મારા લગ્નની ચિંતા થાય તે સ્વાભાવિક જ છે, તો જે પિતા છે તેને ચિંતા કેમ ન થાય ? સાધારણ માણસોની પણ પોતાની યુવાન કન્યા જોઈને, તેના લગ્નની ચિંતા થાય છે, તો તમને મારા લગ્નની ચિંતા થાય, તેમાં કાંઈ અશ્ચર્ય નથી આ પ્રકારની ચિંતા કરવી, તે ગૃહસ્થોનું કર્તવ્ય જ છે. તે સાથે એ પણ કર્તવ્ય છે કે સત્તાનની સંમતિ લીધા વિના તેનું લગ્ન ન કરવું એટલા માટે જ્યાં સુધી સત્તાન પોતાના હિતાહિતનો વિચાર કરવા યોગ્ય ન બને, ત્યાં સુધી તેનું લગ્ન કરવામાં આવતું નથી. એ રીતનું આપનું કથન, તથા મારી સંમતિ મેળવવી એ ઉચિત જ છે. હું લગ્ન કરવાના કાર્યને ખરાબ પણ કહેતી નથી ગૃહસ્થ જીવન ગાળવા માટે લગ્ન કરવું એ જરૂરનો વિષય છે. પ્રથમ તીર્થંક બગવાન

જાગૃત્તેને પણ લગ્ન કરું હતું મારા હાથથી જાન લેવાની કૃપા
 કરનાર ભગવાન મહાવીરે પણ લગ્ન કરું હતું અને જેમનાથી
 મારો જ મ થયો છે તે માતા-પિતાએ પણ લગ્ન કરું હતું ।
 એટલા માટે હું લગ્નપ્રવાસે વિરોધ નથી કરી શકતી, પણ જે
 કનૂત કા હું કે જેનામાં જાગૃત્તે પાળવાની શક્તિ નથી, તેમના
 માટે લગ્ન કરવું જારી છે જ્યાં જ્યાં પણ હું એટલું તો જાણ્ય
 ક્ષીલ કે ઉત્તમ તો જાગૃત્તે જ છે જાગૃત્તે પાળવાની શક્તિ ન
 હોવા છતાં પણ હું જાગૃત્તે પાળવાનું કહેતી નથી, પણ જ્યાં શક્તિ
 હોવા છતાં પણ જાગૃત્તે ન પાળતાં લગ્ન કરતું, જે ઉપરથી નીચે
 પડવા જોઈએ છે મારો માતાએ અને જન્મથી જ જાગૃત્તેને
 ઉપદેશ આપ્યો છે એથી મારી નસેનસમાં જાગૃત્તે પ્રવેશ્યું છે. હું
 જાગૃત્તે જાગ્યા લગ્નને ત્યાજ્ય સમજ્યું હું મારે માટે તમે માનક
 છો, અને તમારી જાણ પાલન કરવા ચોક્કસ છે છતાં પણ તમારા
 કહેવાથી હું જાગૃત્તે પૂર્ણ જીવનનો ત્યાજ કરીને, વિવાહિત જીવનમાં
 પડવા કમ્પતી નથી. જાપ જેવા સુખેએ માતા-પિતા પોતાની
 પુત્રીને જાગૃત્તેના ઉચ્ચ ખેતરો પવિત્ર જનાવીને, વૈવાહિક જીવનમાં
 નાખવા ઇચ્છે છે નહિ. માટે તમે તમારી જાણ સંબંધમાં પુનઃ
 વિચાર કરો અને વિશ્વાસ છે કે તમે પણ મારા જાગૃત્તેના
 વિચારોને જ પ્રેરણાદાતા જાણો છો જ્યાં ઉપર્યંત હું લગ્ન કરું પણ
 ક્યા પુરુષ શાલે ? ક્યા પુરુષને માટે તેજ ચાલું ? સંસારમાં લગ્ન
 સમયે તેજ ચાલવવામાં આવે છે જે પુરુષના નામનું તેજ ક્યા
 પર ચાલવવામાં આવે છે તે ક્યા સંસારમાં જાય તે જ પુરુષને
 શુભ માને છે જીજ્ઞ પુરુષોને શુભ નથી માનતી પરંતુ હું તો
 જ્યાં જાતના શુભશુભથી પર વર્ષ થઈ હું ! મારા માટે માર્ગ
 જાગૃત્તે રહેલ જ નથી તો પછી હું ક્યા જોઈ પુરુષના નામનું
 મારા પર તેજ ચાલું ? અને જન્મ પુરુષોને માર્ગ રોતે જાગૃત્તે
 માનું ? તમે તમારા જાગૃત્તેમાં આવેલી સમજા વાત અને સંજ્ઞાની

જ છે શુભાશુભની ગડમથલમાથી ન છૂટતાં શુ બને છે, તે પણ ખતાવ્યું છે. આ પ્રકારના અનુભવ પછી પણ હું શુભાશુભમા કેવી રીતે રહી શકું ! લગ્ન વખતે જે પુરુષના નામનું તેલ ચડાવવામાં આવે છે, તેના હેતુ, સ્ત્રીને, તે પુરુષની દાસી બનીને રહેવાનું, તેના જ હિતનો વિચાર કરવાનું અને તેની પ્રસન્નતામા જ પ્રસન્ન રહેવાનું હોય છે આ સ્ત્રીઓનો સાધારણ ધર્મ છે કે જે પતિવ્રત ધર્મના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. જે સ્ત્રી લગ્નખંધનથી બદ્ધ થઈને પણ પતિવ્રત ધર્મનું પાલન કરતી નથી, તેને પતિત માનવામાં આવે છે વાસ્તવિક રીતે છે પણ એમ જ. દરેક કાર્યના નિયમોપનિયમનું પાલન તો કરવું જ જોઈએ એ જ પ્રમાણે, ન્યારે લગ્ન કર્યું છે તો પછી પતિવ્રત ધર્મનું પણ પાલન કરવું જ જોઈએ આમ છતાં પણ જે પતિ સાથે ઉચિત કે અનુચિત વિરોધ રાખે છે, તેનું મોં પણ ન જોવું જોઈએ. રાવણ એ રામનો શત્રુ હતો, માટે સીતાએ તેનું મોં પણ ન જોયું રાવણ તો અન્યાયી અત્યાચારી હતો પરંતુ જો પતિ અન્યાયી અત્યાચારી હોય અને તે કોઈ સન્નિવન પુરુષ સાથે બિનજરૂરી વિરોધ માનતો હોય, તો પતિવ્રત ધર્મ પ્રમાણે સ્ત્રીએ પણ તે સન્નિવન સાથે વિરોધ રાખવો જ પડે છે. મારાથી એવું કેમ બની શકે કે હું કોઈને મિત્ર અને કોઈને દુશ્મન માનું ? મારા માટે તો વિશ્વના સઘળાં પુરુષો સમાન જ છે. હું તો સહુનું હિત અને કલ્યાણ ઇચ્છું છું. લગ્ન કર્યા પછી, હું સૌનું હિત તથા કલ્યાણ નથી ઇચ્છી શકતી આવી સ્થિતિમા ક્યા પુરુષના નામનું તેલ ચડાવું ? કોની પત્ની બનીને, કેવળ તે એક જ પુરુષનું હિત ઇચ્છું !

“ એક બીજી વાત પણ છે. મારી માતાએ શાંતિ-યુદ્ધ વિષે જે શિખામણ આપી હતી, તે પ્રમાણે કાર્ય કરીને તો મેં માતાનો ઉદ્દેશ પૂર્ણ કરી દીધો, પરંતુ જે ઉદ્દેશને પૂર્ણ કરવા માટે માતાએ મને બાળપણથી જ શિખામણ આપી હતી, તે ઉદ્દેશ હજી મેં પૂર્ણ

એવો નથી. અને બ્રહ્મચર વચ્ચે તે ઉદ્દેશ પૂર્ણ પણ ન થઈ શકે. સારમાં પ્રસરી રહેલી પુરુષોની ઉચ્છેદનશીલતા અને ઓમોની પતિતાવસ્થા જોઈને, માતાએ અને તેઓનામાં સામ્યભાવ ફેલાવવાના હેતુથી જ બ્રહ્મચરની શિખામણ આપી હતી. એ માતાના આ હેતુને મારા જીવનનું એક માત્ર લક્ષ્ય બનાવ્યું છે. આવી સ્થિતિમાં હું લગ્ન કરવાનો કેવી રીતે સ્વીકાર કરી શકું ?

અલ્પમાણસનું કલ્પન સાંભળીને, મુગાવતી, સંતાનિક તથા દધિવાહન બ્રાહ્મચર સાથે પ્રસન્ન થયા. મુગાવતી કહેવા લાગી કે જામે અને બ્રહ્મચરને જોતું માનતા નથી. લગ્ન કરવાને બદલે બ્રહ્મચરનું પાલન કરવું તે જાતુતમ છે. જામે પણ બ્રહ્મચરને આદરની દૃષ્ટિએ જોઈએ છીએ, પરંતુ બ્રહ્મચરનું પાલન કરવું એ સામાન્ય કામ નથી. જગત્ત આગિને પી જવો અને જુલમો વડે સમુદ્ર તરવો એ કલ્પન સરળ બની શકે પરંતુ બ્રહ્મચરનું પાલન કરવું એ તેા એવીએ પણ કંઠસુ છે. બ્રહ્મચર પાળવાની મુશ્કેલીઓ આનમાં જઈને જ જામે તને લગ્ન કરવાનો આમંત્ર કરીએ છીએ. જેમ કોઈ બાળક પોતાની સક્રિય ઉપરાંતનું કામ કરવા માગે, તે માન્ય તેને તે કામ કરતો જાણે છે. તેમ તને પણ જામે બ્રહ્મચર-પાલનથી જાણવાની છે. પણ માણસો ક્ષણિક આવેશમાં આવી જઈને બ્રહ્મચર પાળવાની પ્રતિજ્ઞા લે છે પરંતુ પછીથી તેઓ કમરૂપી અગ્નિથી પ્રભાસિત બનીને પતિત બની નવ છે એવા થોડા પેલાનું પણ અદ્વિત કરે છે અને જાતનું પણ અદ્વિત કરે છે તારે મારે જાતું કરવાનો પ્રસન્ન બાને અને કુળને કલક લાગે, એ જામે હચમચા નથી, તેથી જ જામે તને લગ્ન કરવાનું કહીએ છીએ. ”

સંતાનિક અને દધિવાહનો પણ મુગાવતીની વાતને પુષ્ટિ આપી તેઓ પણ કહેવા લાગ્યા કે વાસ્તવિક રીતે તમે એ જાણતા નથી, કે બ્રહ્મચરનું પાલન કરવામાં કઈ જામે કેવી મુશ્કેલીઓનો સામનો

કરવો પડે છે. એ મુશ્કેલીઓથી ભય પામીને મોટા મોટા ઋષિ-
મુનિઓ પણ પતિત બની જાય છે તો પછી તું તો આખરે એક
કન્યા છે અમાગ નિબંધકી વશમાં ઉત્પન્ન થયેલી કન્યાદ્વારા,
અહમયાર્થના ઓઠે દુરાચારનું સેવન ચાય તો તે અતિશય લજ્જાસ્પદ
ગણાય માટે તમે અહમયાર્થ પાલનનું સાહસ ન કરો, પણ લગ્ન
કરવાનું કબૂલ રાખો. લગ્ન કર્યા પછી પણ જો તમે નીતિપૂર્વક
જીવન વ્યતિત કરશો, તો ગૃહસ્થાશ્રમમાં પાળવામાં આવતું અહમયાર્થ
તમે પાળી શકશો.”

ત્રણેની વાતના જવાબમાં ચંદનબાળાએ કહ્યું કે, “અહમયાર્થનું
પાલન કરવું એ સરળ નથી, પણ તમે જેવું બતાવ્યું તેથીયે પણ
વધારે કઠણ છે અને હું પણ અહમયાર્થને કઠણ સમજીને જ તેનો
સ્વીકાર કરી રહી છું અહમયાર્થના બહાને અઅહમયાર્થનું સેવન ન
ચાય, તેની ચિંતા રાખવી તે ઉચિત તથા જરૂરનું છે એવું કરનારા
માણસો પોતાની સાથે જ બીજાઓને પણ કુખાડે છે. પરંતુ મારા
તરફનો તમે આ જાતનો ભય ન રાખશો મને જન્મથી જ અહમયાર્થની
શિખામણ આપવામાં આવી છે મેં અહમયાર્થને જ મારું મુખ્ય
આચરણ બનાવી રાખ્યું છે વિષય-વિકારનું વાતાવરણ મારી પાસે
આવવા જ દીધું નથી, તેમ મેં પણ મારા મનને તે તરફ જવા
દીધું નથી. એટલા માટે મારામાં અહમયાર્થ પાળવાની શક્તિ છે,
અને હવે તો ભગવાન મહાવીરના દર્શન કરવાથી મારી આ શક્તિ
વધારે વૃદ્ધિગત બની છે મારી શુદ્ધિ અને વાણી ભગવાન મહા-
વીરના તપાગ્નિમાં પડીને પવિત્ર બની ગયેલ છે. હવે તેમાં કાંઈ
પણ જાતનો વિકાર રહ્યો જ નથી માટે તમે મારા અહમયાર્થ પાળ-
વાની બાબતમાં કાંઈ પણ જાતનો સંદેહ ન કરશો. હું કાંઈ પણ સમયે
અહમયાર્થથી બ્રજ બનીશ નહિ. દેવ, દાનવ, યક્ષ, રાક્ષસ, વગેરે કાંઈ
પણ મને અહમયાર્થથી પતિત કરવા માટે સમર્થ નથી હું મહારાણી
ધારિણીની પુત્રી છું. મહાન સંકટ વખતે પણ પોતાના ચારિત્રનું

રક્ત જેવી રીતે કરવામાં આવે છે તે સુધાવ પલ માતાએ મને
જતાવેલ છે તેટલા મરિ તમે આ સંબંધમાં નિશ્ચય મિતા ન કરશો.”

અનુભાણી પ્રવચન સાંભળીને ગણે જણીને અત્યંત આનંદ
થયો, અને તેઓ અનુભાણીને ધન્યવાદ આપીને કહેવા લાગ્યા કે
“તમારી આ પવિત્ર ભાવનાની જોડથી પ્રત્યક્ષ કરવામાં આવે તેટલી
થોડી છે અને પોતે જ એવું અનુમાન કરીએ છીએ, કે તમે કદી
પવિત્ર ભાવનાનો ત્યાગ કરીને અપવિત્ર ભાવનામાં પ્રવેશી શકો તેમ
નથી, તોપણ અમારું કર્તવ્ય પૂરું કરવા મરિ જ તમારી પાસે જન
સમર્થિની હજાર રાખી હતી અને અલગથી પાસનથી તમને અટકાવ્યા
હતા અને અમારા કર્તવ્ય મરિ તમારી કૃપા માગીએ છીએ.”

આ પ્રમાણે અનુભાણીને ધન્યવાદ આપીને સુગવતી કહેવા
લાગી કે, “હે સતી, એમ તો મારામાં ખર્ચ પ્રત્યે મૂળથી જ મદા છે
છતાં આજે તારી વાતો સાંભળીને તે મદા વિશેષ વૃદ્ધિવંત
જની છે કે વિચાર કરું છું કે તે સાંસારિક વિષયોમને
અનુભવ કર્યા વિના જ તેનો ત્યાગ કર્યો, પરન્તુ હું તે ભોમનો
અનુભવ કરીને પણ હજી સુધી તેનો ત્યાગ કરી શકી નહિ. સાચી
વાત તો એ છે કે અત્યાર સુધીમાં મારી સામે તારી માફ
અલગથી અલગ રાખનાર કોઈ ન હતું. આજે વારા મુખથી
અલગથી પાળવનો નિશ્ચય સાંભળીને મને પણ એવો વિચાર થયો
છે કે હું સંસારના વિષયોમાં કર્યા સુધી પડી રહીશ. એટલા
મરિ આજથી હું તને પુત્રીને ગણે મુશ્કેલી માનીને એવો નિશ્ચય
કરું છું કે આજથી હું પણ અલગથી જ પાસન કરીશ. વિષયોમાં
શામેલ નહિ અને ને મારને તમે અપનાવશો તે જ મારને હું
પણ અલગથી માનીશ.”

સુગવતીનો નિશ્ચય સાંભળીને સતાનિકને પણ હર્ષ થયો. તે

કહેવા લાગ્યો કે, “ મહારાણીના આ નિશ્ચયને હું મારી સંમતિ આપું છું એટલું જ નહિ પણ હું નિશ્ચય કરું છું, કે આજથી હું પણ સ્વહત્યર્યનું પાલન કરીશ હવે અસ્વહત્યર્યમાં કદાપિ રહીશ નહિ. ”

સંતાનિક તથા મૃગાવતીની પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને, ચંદનબાળા તથા દધિવાહનને તે બંનેને ધન્યવાદ આપ્યો. પછી દધિવાહન કહેવા લાગ્યો કે, “ એમ તો, જ્યારથી મારું લગ્ન મહારાણી ધારિણી સાથે થયું હતું ત્યારથી જ હું નીતિપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરતો રહ્યો છું, છતાં આજે એ પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે હું જિંદગીભર સ્વહત્યર્યનું પાલન કરીશ. કદી પણ અસ્વહત્યર્ય તરફ પગ નહિ જવા દઉં ”

દધિવાહનના આ નિશ્ચયની ચંદનબાળા, મૃગાવતી તથા સંતાનિકે પ્રશંસા કરી. આ પ્રમાણે ચંદનબાળા પાસેથી લગ્ન કરવાની સંમતિ મેળવવા માટે આવેલા, સંતાનિક, મૃગાવતી અને દધિવાહન, ચંદનબાળાના મક્કમ વિચારોથી પોતે પણ અંતરથી સ્વહત્યર્ય પાળવાની પ્રતિજ્ઞા કરી લીધી. તે પછી ત્રણે જણા ખુશ થતાં, ચંદનબાળા પાસેથી પોતપોતાના સ્થાને આલ્યા ગયાં.

દધિવાહન અને સંતાનિક પ્રેમપૂર્વક રહેવા લાગ્યા ચંપાની પ્રજા વારવાર દધિવાહન પાસે આવીને, તેને ચંપાનગરીમાં આવવા માટેનો આગ્રહ કરવા લાગી ત્યાંના માણસો દધિવાહનને કહેતા કે, ચંપાની પ્રજાને આપનો વિયોગ ધણી દિવસોથી થયેલો છે. જો આપનો પત્નો ન મળત, અથવા આપ ન આવત, તો તો અલગ વાત હતી, પરંતુ હવે તો આપને આવેલા જાણીને, એટલું જ નહિ પણ આપ પુનઃ અમારા માલિક બન્યા છો એવું જાણીને તો ચંપાની પ્રજા આપના દર્શન કરવા માટે અતિ આતુર છે એ ઉપરાંત રાજના દર રહેવાથી, પ્રજાનું રક્ષણ પણ સંપૂર્ણ રીતે નથી થઈ શકતું માટે હવે આપ કૃપા કરી ચંપા નગરીમાં પધારો

આ પ્રકારનો આગ્રહ અંધાના માણસો દાખવાઈને પ્રત્યે અનેક વાર કરી ચૂક્યા હતા, પણ સંતાનિક સાથેના પ્રેમથી બંધામલા દાખવાઈને આ એવું સાહસ ન હતું કે જે સંતાનિક પાસેથી વિદાય માગી રહે. થોડા જ સ્વિસ્ટોમાં સંતાનિક પ્રભનો આગ્રહ અપરો, તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે અંધાની પ્રભનો આગ્રહ ઇચ્છિત જ છે. ખરી રીતે હવે મહારાજ દાખવાઈને મરે અંધાનજરીમાં જવું એ જ ઇચ્છિત છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે દાખવાઈને કહ્યું કે, મહારાજ તમારા વિચારથી અંધાની પ્રભ દુઃખી છે. હવે તેને વધારે વખત સુધી દુઃખિત રાખવી તે અનુચિત છે. એમ તો હું પેટે પણ તમારાથી છુટો પાવા ઇચ્છતો નથી. પણ જ્યારે તમારા આજ્ઞા પર પ્રભના રક્ષકનો ભાર છે ત્યારે પ્રેમને આધીન જતી કરીએ. જાણી જવું તે ઠીક નથી. પ્રભનું સંપૂર્ણ રક્ષણ ત્યારે જ કરી શકાય કે જ્યારે તેની પાસે રહેવામાં આવે, અને તે રાઈ પણ જાતની મુશ્કેલી વિના પેલાના દુઃખાઈ સંભળાવી રહે. એટલા મરે, તમારાથી છુટા પાવાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ હવે તમે અંધાનજરીમાં પધારો એ જ હું ઠીક માનું છું. હું તમને એટલાને જ અંધારામાં મોકલવા નથી ઇચ્છતો, પણ હું પેટે પણ તમારી સાથે જાવવા ઇચ્છું છું. ત્યાં અંધાની પ્રભ પાસે મારા અપરાધોની કમા માગી, હું મારા પાપનું ચત્તિચિત્ત પ્રત્યક્ષ કરીશ, અને તે ખરી કૌશાલીમાં પાછા આવશે.

સંતાનિકનું કબજા સંભળીને દાખવાઈને હર્ષ પામ્યો. તેણે સંતાનિકને કહ્યું કે : તમને જેમ ઠીક લાગે તેમ જ કરો. હું તો આખા પ્રેમમાં એવો બધાયો છું કે અંધાની પ્રભનો અતિશય આગ્રહ હોવા છતાં પણ આપને એમ ન કરી શક્યો કે હું અંધારામાં જઈ "

સંતાનિક અંધારામાં જવાની તૈયારી કરાવી. સંતાનિક તથા દાખવાઈને અંધાનજારી પાસે જઈને તેને કહ્યું કે તમે પણ અંધારામાં આવો અને જે રાજમહેલ બહાર વખતથી સૂતો પડ્યો છે તેને યાચાવો

તથા મહેલના દાસ-દાસી અને ચંપાની પ્રજાને આનંદિત કરો " સંતાનિક તથા દધિવાહનના કથનના જવાબમાં ચંદનખાળાએ કહ્યું કે, " હમણું હું અહીંયાં રહેવા ઇચ્છું છું. મારો વિચાર આ વખતે ચંપામાં આવવાનો નથી અહીંયાં મને ભગવાનનાં દર્શન થયા છે, માટે હમણા હું અહીં રહેવા ઇચ્છુ છુ. તમે ખુશીથી ચંપામાં જાઓ. ચંપાનગરી મને ખૂબ જ વહાલી છે. તે મારી જન્મભૂમિ છે. મારુ આ શરીર ત્યાંના પાણી, પવન અને પૃથ્વીથી બનેલું છે, તેથી મારા પર ચંપાનો અનંત ઉપકાર છે. છતાં પણ મારા માટે અત્યારે ચંપામાં જવાનો અવસર આવ્યો નથી મેં ભગવાન મહાવીરનો માર્ગ અપનાવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, માટે જ્યારે ભગવાન મહાવીરને કેવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે ત્યારે હું સયમ ગ્રહણ કરીશ અને તે વખતે હું ચંપામાં આવીશ "

ચંદનખાળાએ પોતાના જવાબથી દધિવાહન તથા સંતાનિકને સતુષ્ટ કરી દીધા તેઓ બંને ચંપામાં આવવા માટે ચંદનખાળાને વધારે આગ્રહ ન કરી શક્યા. બંનેને ઉચિત વદન કરીને ચંદનખાળાએ તેમને પોતાના સ્થાનથી વિદાય કર્યા

દધિવાહનને લઈને સંતાનિક, રાજવંશી ઠાઠમાઠ સાથે ચંપાનગરી ભણી ચાલ્યા. અને જે ચંપા પર એક દિવસે તે ચઢાઈ કરવા ગયો હતો, તે જ ચંપા દધિવાહનને સોંપવા માટે અત્યારે તે જાય છે. 'અમારા મહારાજ દધિવાહન આવે છે,' એવા સમાચાર સાંભળીને, ચંપાની પ્રજાને અતિશય આનંદ થયો તેણે દધિવાહનના સ્વાગતની સંપૂર્ણ તૈયારી કરી ચંપાના રાજ્યમાં પ્રવેશ કરતા જ, પ્રજા દધિવાહનનું સ્વાગત કરવા લાગી. માર્ગમાં પ્રજાદ્વારા કરવામાં આવેલ સત્કારનો સ્વીકાર કરતા કરતા દધિવાહને તથા સંતાનિકે ધામધૂમપૂર્વક ગજમહેલમાં પ્રવેશ કર્યો જે રાજમહેલ ધણી દિવસોથી ખોલેલો હતો, તે રાજમહેલ દધિવાહનના આવવાથી જયનાદ તથા હર્ષવનિથી ગૂંજી

ભૂતો. સંતાનિક રાજમહેલમાં જમાણી જ સપ્તમી તૈયારી કરાવી રાખી હતી. રાજમહેલને પૂર્વવત્ કલ્પચારી દીધા. હતો અને તેમાં જરૂરી બવસ્થા પણ કરાવી દીધી હતી. રાજમહેલમાં પહેંચીને, તેણે મહારાજ દધિવાકનને રાજ્યાસન પર બેસાડ્યો, અને પેલે સામે ભોમ રજો. દધિવાકનને રાજ્યાસન પર બેઠેલા ભેંઈને પ્રગ્લને અસ્ત્રીત બાનંદ થયો. તેણે જાણવનિથી મહેલ ગળતી મૂક્યો. પ્રગ્લ કાંત જતાં, સંતાનિક પહેલાંની માફક દધિવાકનની પ્રજાના તથા પેતાના દુષ્કૃત્યેણું વર્ણન કરીને, પેતાના દુર્ભવકાર માટે મંપાની પ્રગ્લ ખસે કહ્યા માગી. મંપાની પ્રગ્લના પ્રતિનિધિએ પણ સંતાનિકના કાવલુને ઉચિત જવાબ આપ્યો. તે પછી, દધિવાકને ભણાવ્યું કે કૌશાભી નગરીની તથા સંતાનિક રાજની પ્રજાના કરી અને એ રીતે કિષ્કળોણું કર્તવ્ય તેઓએ બજાવ્યું.

દધિવાકન રાજકાર્ય કરવા લાગ્યો. દધિવાકનની ખાસે રહેતો સંતાનિક, તેની કર્ત બવસ્થા ભેંઈને ગોધ લેવા લાગ્યો. ટેકલાક કિવસો સુધી મંપામાં રહીને તે કૌશાભીમાં પાછો આવ્યો. બંને રાજાઓ બાનંદપૂર્વક બંને બચાવું રાજ્ય કરવા લાગ્યા અને પ્રગ્લને મુખ આપવા લાગ્યા.

: પ્રકરણ :

[૨૨]

દીક્ષા અને કેવળજ્ઞાન

ઉત્તમ પુરુષો સંસાર વ્યવહારનો ત્યાગ કરીને, અકર્મણ્ય બનતા નથી, પણ પોતાના વ્યવહાર ધર્મમાં જ રક્ત રહે છે. સંસાર વ્યવહારને છોડી, તેઓ જે વ્યવહારને અપનાવે છે, તે પારલૌકિક વ્યવહાર કહેવાય છે તેઓ સંસાર વ્યવહારનો પારલૌકિક વ્યવહારને માટે જ ત્યાગ કરે છે માત્ર શરીરને સુખ આપવા માટે કે નિષ્ક્રિય બની બેસી રહેવા માટે તેઓ સંસારનો ત્યાગ કરતા નથી સંસાર વ્યવહારમાં પડીને તેઓ એ જ બાબત પર પોતાનું સંપૂર્ણ લક્ષ્ય રાકે છે કે જેથી પુનઃ સંસાર વ્યવહારમાં પડવું ન પડે આ ઉપરાંત તેઓ બીજા સુધી સંસાર વ્યવહારમાં હતા, ત્યાં સુધી પણ પોતાનું, કુટુંબનું, સમાજનું અથવા દેશનું હિત જ બેતા હતા, તેને માટે તેઓ સર્વદા પ્રયત્નશીલ રહેતા હતા, પરંતુ સંસારના વ્યવહારોથી પર થયા પછી

તેઓ સમસ્ત પ્રાણીઓનું કિત ઇચ્છે છે અને જે વડે સંસારના સમસ્ત પ્રાણીઓનું કિત થાય તેવા મનન પણ કરે છે સંસારમાં રહીને તેઓ કદાચ, પોતાને મદિ જાણવા પોતાના પ્રિયજનો મદિ કદાચ જન્ય પ્રાણીનું અકિત પણ કરી નાખતા હતા, પરંતુ સંસાર જનહારથી નીકળ્યા પછી, કદાચ પણ સંયોગોમાં કદાચ પણ કારણે તેઓ કદાચ પણ છવનું અકિત કરતા નથી. પણ જે માટે મનન કરતા કદાચ પણ છવનું અકિત ન થાય, પણ કેવળ કિતજ થાય, તેવા માટે તેઓ સમર છે તે મદિ તેઓ જે માટેને અપનાવે છે તેનું નામ સુવચ છે ઉત્તમ પુણ્યો સંવચને અપનાવવા મદિ જ સંસારનો-સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરે છે નહિ કે નિષ્ક્રિય જનવા, ઘરોરને જાગ્રમ આપવા કે વિષમોક્ષમાં આવતા વિધોને દૂર કરવા મદિ તેઓ સંસાર ત્યાગે છે

મદનબાગાએ પણ સંસાર જનહારમાં ન પડતાં અહમદી પગલાનો નિમચ કર્યો, અને અમવાનને કેવલચાન થતાં જ સુવચ સેવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી એટલા મદિ તે, અમવાન મદારીને કેવલચાન થાય તેની રાહ જોવા લાગી. અમવાન મદારીને કેવલચાન કપારે થાય અને હું તેમની પાસે કપારે દીક્ષા લઉં એ જ બાનવતી તેને પરમ ઉત્સુકતા હતી.

કર્મના આવરણો તોડીને, બારમુ ગુણુસ્થાનક ઝોળગીને તેરમા ગુણુ-સ્થાનકમા પ્રવેશ કર્યો તેરમાં ગુણુસ્થાનકમા પ્રવેશ કરતા જ, પ્રભુને મહાતેજસ્વી, નિર્મળ, અને સંપૂર્ણ એવુ કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રગટ થયું. ભગવાન મહાવીરને કૈવલ્યજ્ઞાન થયુ છે, એવુ જાણીને, ઇન્દ્રાદિ દેવો કેવળજ્ઞાનનો મહોત્સવ કરવા માટે ત્યા હાજર થયા. તેઓએ ભગવાનના કેવળજ્ઞાનનો મહોત્સવ કર્યો સમવસરણુની રચના કરી. ભગવાન મહાવીરે ધર્મોપદેશ આપ્યો, પરંતુ તે સમવસરણુમા મનુષ્ય તથા તિર્યંચ ન હતા, જેથી ભગવાનનો આ ઉપદેશ વ્યર્થ ગયો.

ત્યાથી વિહાર કરીને ભગવાન મહાવીર નિષ્પાપા નગરીમાં પધાર્યા ત્યા ભગવાનનું બીજુ સમવસરણુ થયુ, અને ઇન્દ્રભૂતિ આદિ ૧૧ ગણુધરોએ પોતાના ૪૪૦૦ (ચુમ્માલીસસો) શિષ્યો સાથે ભગવાન પાસે સંયમ ગ્રહણ કર્યો.

ભગવાન મહાવીરને કેવળજ્ઞાન થયાના સમાચાર સમસ્ત વિશ્વ પર પ્રસરી ગયા ચંદનખાળાએ પણ ભગવાનને કેવલજ્ઞાન થયાના સમાચાર સાંભળ્યા આ સમાચાર સાંભળીને ચંદનખાળા ખુશ થઈ. તેણે સંતાનિક તથા મૃગાવતી વગેરેને કહ્યું કે, “ હું આ જ સમાચાર સાંભળવાની રાહ જોઈ રહી હતી. હવે ભગવાનને કેવળજ્ઞાન થયું છે, તેથી હવે હું આ સંસારમા એક ક્ષણુ પણ રહી શકુ તેમ નથી. હવે હું ત્વરાએ ભગવાનનાં દર્શન કરવા તથા તેમની પાસે દીક્ષા લેવા ઇચ્છુ છુ માટે તમે મને વિદાય આપો ”

ચંદનખાળાનુ કથન સાંભળીને મૃગાવતી તથા સંતાનિક પ્રસન્ન થયાં બંનેએ તેને ધન્યવાદ આપ્યો અને કહ્યું કે, “ હે સતી, તે સયમ ગ્રહણુ કર્યા પહેલાં જ અનેક જીવોને સન્માર્ગે ચડાવ્યા છે, તો પછી હવે જ્યારે તું ભગવાન મહાવીર પાસે સંયમ અંગીકાર કરીશ, ત્યારે તો અવશ્ય તારી મારફત અનેક જીવોનો ઉદ્ધાર તથા

ઉપકાર થશે, તેમાં સંદેહ નથી. તેથી જાને તને જા ઉત્તમ કર્મથી
 રાક્ષ્યા ઇચ્છતા નથી, પણ એટલું જ કહીએ છીએ કે જેવી તારી
 ઇચ્છા હોય તે પ્રમાણે પુણીથી કર. જા પ્રમાણે કહીને બંનેએ
 પ્રસન્નવદને ચંદનનાળાને વિદાય આપી. ચંદનનાળાને વિદાય આપતી
 વખતે મુદ્રાવતીએ એટલું વધારે કીધું કે : હે સતી, મારી પણ
 એવી જ ઇચ્છા છે કે હું પણ ભગવાન મહાવીરને કરણે જઈને
 સંવત્ર આગીકાર કરૂં પરંતુ જા વખતે એવા સંભોગો નથી કે જેથી
 મારી જા ઇચ્છા પૂરી થાય. જ્યાં મને વિશ્વાસ છે કે સમય જાએ
 હું પણ દીક્ષા લઈ જામ મોલતાં મોલતાં મુલાવનીની અગ્નિમાં
 જાળુ કરાઈ જાઓ. ચંદનનાળાએ તેને ધીરજ આપી અને કહ્યું કે
 “તમારી ભાવના જરૂર સફળ થશે. તમે ચમત્કારો નહિ.

જાજા કહેરમાં એવા સમાચાર ફેલાઈ ગયા કે સતી ચંદન-
 નાળા સંવત્ર મહાલુ કરવા મઠિ ભગવાન મહાવીરના કરણમાં નમ્ય
 છે જા સમાચાર સાંભળીને ધનાવહ શેઠ રથી તેની બી મૂળ્ય વગેરે
 કીધુરો. રાજવહેલમાં એકલા વર્ષ ગયા. ચંદનનાળાએ સુનો મોઝ
 આપર-સાંકર કરીને તેઓને ધર્મપાલનનો ઉપદેશ આપ્યો, અને
 પછે સવળા માલુસોથી ધેરાવણી એવી તે ચંદનનાળા ધાનધૂમધૂરક
 કોઠામ્મી નગરીની બહાર જઈ નગરની બહાર જાતીને સતી
 ચંદનનાળાએ ગધા લોહિની વિદાય માગી અને ભગવાન મહાવીરના
 સમવસરણમાં જવા મઠિ તેવાર વર્ષ

રસ્તામાં માલુસોને ભગવાન મહાવીરના પ્રવચનોનો શાભ લેવાનો
 ઉપદેશ આપતી થઈ સતી ચંદનનાળા, ભગવાન મહાવીરના સમવસરણમાં
 જાતી પહેંચી. ભગવાનનાં દર્શન કરીને તે અતિસમ્પન્ન પામી.
 બી-ઉચિત સ્થાન પર બેસીને, તેણે ભગવાન મહાવીરની ભવતારિણી
 વણી સાંભળી, અને પછી ભગવાનને પ્રાર્થના કરી કે : હે પ્રભો,
 સંસારના છુનો જન્મ જરા, મૃત્યુથી અગ્નિજ્વાળાથી સંતપ્ત થઈ

રહેલા છે, તથા દુ ખ ભોગવી રહ્યા છે હું સંસારના આ દુ ખોથી ભય પામીને આપના શરણે આવી છું કૃપા કરી મને સંસારના દુ ખોથી બચાવો, મારો ઉદ્ધાર કરો ”

ચંદનબાળાની પ્રાર્થના સાંભળીને ભગવાને તેને સંયમ રૂપી દીક્ષા આપી ભગવાન મહાવીર પાસે દીક્ષા લેનારી સ્ત્રીઓમા ચંદનબાળા સૌથી પહેલી હતી તેથી ભગવાને તેને સાધ્વી-સંઘની નાયિકા (Leader) બનાવી.

સમય અનુકૂળ મળતા, મૃગાવતી પણ ચંદનબાળાની શિષ્યા બની ગઈ. આ રીતે, કાલી, મહાકાલી, સુકાલી વગેરે રાજરાણીઓ તથા અનેક મહિલાઓએ પણ ચંદનબાળા પાસે દીક્ષા લીધી. સોળ હજાર સાધ્વીઓના સંઘની નાયિકા બનીને, ચંદનબાળા જનતાનું કલ્યાણ કરતી થકી વિચરવા લાગી સાધ્વી વેશમા એક રાજકન્યા દ્વારા અપાયેલ ઉપદેશનો જનતા પર કેટલો સુંદર પ્રભાવ પડતો હશે તથા તે ઉપદેશથી કેટલા મનુષ્યોનું કલ્યાણ થતું હશે, તે તો અનુમાનથી જ જાણી શકાય છે દીક્ષા લીધા પછી, જ્યારે તે ચંદનબાળા, પૂર્વ કથનાનુસાર ચપા નગરીમાં ગઈ હશે ત્યારે તેના દર્શન કરીને ચપાની પ્રજાને પણ અવશ્ય પારાવાર આનંદ થયો હશે તથા તેને ત્યાગનું મહત્ત્વ સમજાયું હશે.

કેવળજ્ઞાની ભગવાન મહાવીર વિચરતા વિચરતા તથા જનતાનું કલ્યાણ કરતા કરતા, કૌશામ્બી નગરીમા પધાર્યા. ત્યાં ભગવાનનું સમવસરણ થયું પોતાની શિષ્યાઓ સાથે સતી ચંદનબાળાનું પણ ત્યાં આગમન થયું. એક દિવસે સતી ચંદનબાળાની આજ્ઞા લઈને, સતી મૃગાવતી, ભગવાનનાં દર્શન કરવા માટે પ્રજુના સમવસરણમાં આવી ત્યાં ભગવાનનું દર્શન કરવા માટે સૂર્ય તથા ચંદ્ર પણ આવેલા હતા સૂર્ય તથા ચંદ્ર સમવસરણમાં બેઠા હતા, આ કારણે

સંખ્યા થઈ જવા છતાં પણ એમ જાણવામાં ન આવ્યું કે દરે દિવસ રહ્યો નથી, પણ સાંજ પડી ગઈ છે હજુ દિવસ છે એમ સમજીને મૂચાવતી, રાત્રિ થઈ જવા છતાં પણ કમવાનના સમવસરણમાં બેસી જ રહી પરન્તુ સૂઈ જાને મદ્ર જેવા કમવાન મહાવીરના સમવસરણમાંથી પોતપોતાને સ્થાનકે આસ્થા થવા કે તરત જ સર્વત્ર અંધકાર થઈ ગયો. સૂઈ મદ્રના આસ્થા જવાથી જ સ્પષ્ટ જણાતું કે અત્યારે દિવસ નથી પણ રાત્રિ પડી ગઈ છે રાત્રિ પડી ગયેલી જાણીને મૂચાવતીને અતિશય ચિંતા થઈ તે વિચારવા લાગી કે રાત્રિને વખતે પોતાના સ્થાનકથી બહાર ન રહેવું જોઈએ, એવો અમારો—સાખીઓનો આચાર છે છતાં અમમાં પડવાને કારણે આજે મારાથી એ આચારનું પાલન ન થયું નિશ્ચયકર જવાથી મારી શુભશુભી તરફથી આજે મને જરૂર ઇપકો મળશે.

આ પ્રકારની ચિંતાથી ગભરાયેલી સતી મૂચાવતી પોતાના સ્થાનકે (ઉપાશ્રમે) આવી. તેણે સતી ચંદનનાળાને વહન કર્યું મૂચાવતીને પોતાની સામે આવી જોયેલી જોઈને સતી ચંદનનાળા તેને ઇપકો આપતી કહેવા લાગી કે તમારા જેવી કુલીન સાખી પણ ને નિશ્ચોપનિશ્ચયનું પાલન ન કરે અને રાત પડી જવા છતાં પણ પોતાના સ્થાનકેથી બહાર રહે તો પછી સાધારણ કુળમાંથી નીકળેલી સાખીઓ પાસે નિશ્ચોપનિશ્ચયના પાલનની આશા શી રીતે રાખી શકાય ? સૂઈ જઈ જવા છતાં પણ, તમે ઉપાશ્રમની બહાર રહ્યા, તે કીક કર્યું નથી. તમારે અત્યાર સુધી સ્થાનકની બહાર રહેવું જોઈતું ન હતું ! ”

આ પ્રસંગે સતી ચંદનનાળાએ સતી મૂચાવતીને ઇપકો આપ્યો. ને સતી મૂચાવતી ધારત, તો તે એમ કહી શકત કે, મે જાણી જાણીને નિશ્ચયનો કામ કર્યો નથી, વગેરે—પરન્તુ સતી મૂચાવતીએ સતી ચંદનનાળાના આ ઇપકોને કોઈએ પ્રત્યુદર ન વાળ્યો,

પણ બધો કપડો તેણે મળાળપૂર્વક સાંભળ્યો; તથા પોતાની જૂલને માટે પશ્ચાત્તાપ કરતો એવું ચિતવવા લાગી કે, ભલે ગમે તેમ હોય, તો પણ મારે નિયમન-પાલન માટે વખતનું ધ્યાન ગમવું જોઈતું હતું આચાર્ય મને જે કપડો આપી ગયેલ છે તે માત્ર એવા જ હોતુથી, કે કાંઈ પણ સાધ્વીએ મર્યાદાનો ભાગ ન કરવો જોઈએ.

સમય થતા સધળી સાધ્વીઓ પોત-પોતાની જગ્યા પર સૂઈ ગઈ માધ્વી ચંદનબાળા પણ સૂઈ ગઈ, પરંતુ સાધ્વી મૃગાવતી મનમા તે મનમા જ પશ્ચાત્તાપ કરતી રહી, તેથી તેને જાંઘ ન આવી. પશ્ચાત્તાપ કરતા કરતા સાધ્વી મૃગાવતીના પગિણામની ધારા વૃદ્ધિ પામી તેણે ક્ષપકશ્રેણિ પર ચડીને ધ્યાનની તીવ્રતા વડે ધનધાતિક કર્મોનો ક્ષય કરી દીધો, અને એ કારણે તેને પૂર્ણ દેવળજ્ઞાન તથા દેવળદર્શન પ્રાપ્ત થયું.

ક્ર

અધારી ગત્રિનો સમય હતો સધળી સાધ્વીઓ સૂતેલી હતી. એ વખતે સાધ્વી મૃગાવતીએ એક કાળા સર્પને જતો જોયો તે સાપ, જે રથજે સાધ્વી ચંદનબાળા સૂતી હતી, તે તરફ જતો હતો સાધ્વી ચંદનબાળાનો હાથ તે સાપના જવાના માર્ગમા હતો ગુરુણીના હાથને સાપના સ્પર્શથી બચાવવા માટે, સાધ્વી મૃગાવતીએ સાપના માર્ગ-માંથી સાધ્વી ચંદનબાળાનો હાથ ખસેડ્યો. હાથ ખસવાથી સાપ તો તેને સ્પર્શ કર્યા વગર જ ચાલ્યો ગયો, પણ સાધ્વી ચંદનબાળાની જાંઘ ઊડી ગઈ સાધ્વી ચંદનબાળાએ જાગીને, તથા પૂછપરછદ્વારા ‘તે સાધ્વી મૃગાવતી છે’ એમ જાણીને તેને પ્રશ્ન કર્યો કે, “શું તમે હજી સુધી જાગો છો? અને તમે મને કેમ જગાડી?” ગુરુણીના આ પ્રશ્નના જવાબમાં, સાધ્વી મૃગાવતીએ નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે, “હમણાં જ એક કાળો સાપ આ બાળુ ગયો છે તમારો હાથ તેના

જ્યાના માર્ગમાં હતો જ્યાં કારણે મેં તમારો હાથ ખસેડ્યો, પરંતુ મારા જ્યાં કાર્મથી તમારી નિદ્રાનો કોચ થયો તે મારે હું તમારી ક્ષમા માણું છું જ્યાંની નિદ્રા—કાચ કરવાનો મારાથી અપરાધ થયો છે મારો જ્યાં અપરાધ ક્ષમા કરો ”

જ્યા સ્વદેશીને સંનિવાળાને મુગાવતીને પૂછ્યું કે “અંધારી રાત છે અને જ્યાં સ્થાનકમાં તો વિશેષ અંધારું છે ક્યાં પણ તમને કંઈ સાપ સી રીતે દેખાયો ?” સંનિવાળાના જ્યાં પ્રશ્નના જવાબમાં સાંધી મુગાવતીને કહ્યું કે “તે જ્યાંની કૃપાનું જ કૃમ્ છે જ્યાંની કૃપા હોય તો અર્ધું જનવું સંભવિત છે જ્યારે જ્યાંના જેવા શુરુશીની કૃપા થાય છે ત્યારે રાત અને દિવસ સરખા થઈ જાય છે પછી તો પ્રકાશ હોય કે ન હોય, પણ સમજી દેખાય છે, જ્યાં મારા અપરાધની કોપેશા ન કરી, પણ મને દર્શાવ્યા છે, તેથી મારા સમજી પાપ નાશ પામ્યું, અને જ્યાં જ કારણે હું અંધારામાં પણ તે કળા સાપને જોઈ શકી. જો જ્યાં મારા અપરાધ પ્રત્યે નેરકર રહેત, તો મર્માધનો કોચ પણ થાત, તેમ જ મારા પાપ પણ નષ્ટ ન થાત ”

સંનિવાળા—“તમારા જ્યાં કલ્પસી તો એવું જ જણાય છે કે તમને કોઈ જ્ઞાન થયું છે ! જરી રીતે જ્ઞાન થવા વગર જ્ઞાન જની જ ન થઈ પરંતુ જો કહો કે તમને જે જ્ઞાન થયું છે તે પૂર્વ છે કે અપૂર્વ ?

મુગાવતી— જ્યાંની કૃપા હોવા ક્યાં પણ, અપૂર્વતા કેમ રહી શકે ? ”

સંનિવાળા—“ત્યારે તો તમને કેવળજ્ઞાન થયું છે. અને જ્યાં સંનિધીની ખબર ન હતી જેથી મારાથી તમારો અપરાધ થઈ તે મારે મારો જ્યાં અપરાધ ક્ષમા કરો ”

દીક્ષા અને કેવળજ્ઞાન]

આ પ્રમાણે કહીને સાધ્વી ચંદનબાળા પોતાની શિષ્યા સાધ્વી મૃગાવતીને વંદન કરવા લાગી કેવળજ્ઞાનની અવસ્થા કરવાના અપરાધનો પશ્ચાત્તાપ કરવાથી સાધ્વી ચંદનબાળાએ પણ ક્ષપક્રેણી પર ચઢતા, ધાતિક કર્મનો નાશ કર્યો, તેથી તેને પણ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું.

કેવળજ્ઞાન થયા પછી પણ સાધ્વી ચંદનબાળા અને સાધ્વી મૃગાવતી વિચરતી થકી જનતાનું કલ્યાણ કરવા લાગી. સાધ્વી ચંદનબાળાની છત્રીસ હજાર સાધ્વીઓમાંથી ૧૪૦૦ (ચૌદસો) સાધ્વીઓને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું અંતમાં સાધ્વી ચંદનબાળા, સાધ્વી મૃગાવતી અને અન્ય કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર ૧૪૦૦ સાધ્વીઓ એક પછી એક આયુષ્ય પૂર્ણ થતા, અધાતિક કર્મનો નાશ કરી, શરીરનો ત્યાગ કરી, સિદ્ધ, બુદ્ધ તેમ જ મુક્ત થઈ.

ઉપસહાર

કોન શાક્તિમાં, સતી ચક્રનાગાની ક્ષણે મલું ક્રિયુ રચન
 ઉ પેઈ સાક્ષ, ત્યામ, સ્વનસીલતા અને દહ્યાને આદર્શ નતાવવા
 મદિ ચક્રનાગાની ક્ષણે અનુપમ છે. ચક્રનાગાની ક્ષણે વિશેષતાએ
 ખર વિચાર કરવાથી, પહેલાં જો નેવું જરી છે, કે ચક્રનાગાનું
 જ્વન જાવું હોવાનું કારણ શું છે ? તો કર્મનું અવસ્થા ગર્ભ કારણ
 તે હોય છે જ કારણ વચર કર્મ હોવું નથી. એકલા મદિ ચક્રનાગ-
 ગાના જ્વન જ્વનથી કર્મનું પણ ગર્ભ કારણ જરૂર હોવું જોઈએ.
 એમ તો તેના પૂર્વ સંસ્કારને પણ એક કારણ માની શકાય છે તે
 પણ નરનાર છે ખરું પૂર્વ સંસ્કાર અભ્યક્ત છે અભ્યક્ત વસ્તુને
 સમજવી મુશ્કેલ છે મદિ અભ્યક્ત કારણ ખર કઈક વિચાર કરવો
 શકે થઈ પડે.

ચક્રનાગાનું જ્વન જ્વન નતાવવાનું કારણ તેની માતા
 પારિણી છે તેણે ચક્રનાગાને જન્મથી જ ઉત્તમ શિખામણે આપી
 હતી. પછી અપાર પારિણી અને ચક્રનાગાને, રથી જન્મકર્મ થઈ
 જતો હતો, તે વખતે પણ પારિણીએ ચક્રનાગાને એવી શિખામણ
 આપી હતી, કે એણે ચક્રનાગાના જ્વનને આદર્શ નતાવ્યું. સાધારણ

તો, તેણે ચંદનમાળાને પ્રારભ્યી જ ગળીગતા, સહનશીલતા, તા શ્લેષ્ય તથા ત્યાગનો ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેને રથમાં અપા- નો ઉપદેશ વધારે મહત્ત્વપૂર્ણ હતો કારણકે તે ઉપદેશ સંકટ સમયે પાપવામાં આવ્યો હતો સંકટ સમયે અપાયેલ અથવા મળેલ બોધનું મહત્ત્વ ઘણું વધારે હોય છે. એ ઉપરાંત ધારિણીએ તે વખતે જે બોધ આપ્યો હતો, તેનો ક્રિયાત્મક આદર્શ પણ ચંદનમાળાની સામે પ્રકાશ પાડ્યો. આ કારણથી, તેણે આપેલો બોધ, પૂરેપૂરી રીતે ચંદનમાળાના હૃદયમાં ઊતરી ગયો અને ચંદનમાળા તે બોધ પ્રમાણે કામ કરવામાં સમર્થ બની.

ધારિણીએ અંતિમ સમયે સતી ચંદનમાળા સમક્ષ પોતાના સદ્બોધ પ્રમાણે કેવા રૂપમાં ક્રિયાત્મક આદર્શ મૂક્યો, તે પર વિચાર કરી લેવો ઉચિત ગણાશે. કાર્યની શ્રેષ્ઠતા બતાવવા માટે, કારણની શ્રેષ્ઠતા બતાવવી ઠીક છે. માટે સંક્ષેપમાં ધારિણીના તે કાર્યો પર પ્રકાશ ફેંકવામાં આવે છે કે જે ચંદનમાળાના જીવનને ઉચ્ચ બનાવવા માટે આદર્શરૂપ હતા. તેમ જ જે, દુષ્ટ માણસોના જીવન ઉચ્ચ બનાવવામાં પણ કારણરૂપ બની શકે છે.

ધારિણી રાજરાણી હતી, છતાં પણ તેણે વિષય-વિલાસને મહત્ત્વ ન આપ્યું, તેણે પોતાને તથા દધિવાહનને કદી પણ અનીતિના માર્ગે જવા દીધા નહિ તે પોતે પણ નીતિમાર્ગ પર સ્થિર રહી તે તેણે પોતાના સ્વામીને પણ નીતિ માર્ગ પર જ સ્થિર રાખ્યા પોતાની પુત્રી ચંદનમાળાને પણ તેણે એવી જ શિખામણ આપી. તેને શ્લેષ્ય તથા જ પાઠ શીખવ્યો, વિષયવિલાસના વાતાવરણથી તેને હંમેશા અચાલતી જ રહી જ્યારે દધિવાહન જંગલમાં ચાલ્યા ગયા અને એ પા લૂટાવા લાગી, ત્યારે પણ તે ગભરાઈ નહિ તે વખતે તેણે ચંદનમાળાને ધૈર્ય તથા સાહસ રાખવાની શિખામણ આપી. જ્યારે સંતાનિક્રમે રથી મહેલમાં ઘૂસી આવ્યો, તે વખતે ધારિણીનું રક્ષણ

કરનાર કાર્ત ન હતું તે પશુ તે કુખિત ન બની પરન્તુ નિમનતા-
પૂર્વક તેના ગુણો બેસી ગઈ અને રચને જ પાઠશાળા બનાવીને,
અદનવાળાને આનંદ-પુદ્ગલ તથા અવકાશ ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરવાનો ઉચ્ચ
ઉપદેશ આપ્યો.

અહીં સુધી તે તેણે અદનવાળાને પ્રાપ્ત ઉપદેશ જ
આપ્યો હતો. એવો કાર્ત ક્રિયાત્મક બાદશી નહેતો. મૂક્યો કે તેથી
પોતાને કાર્ત અસાધારણ કુશળ બોજવું પડ્યું હોય પરન્તુ જનજનો
રચથી નીચે સ્થિત થઈ પછીથી પ્રાપ્તવાચ સુધીનું તેનું કામ અદન-
વાળાને મારે વિશેષાંશે ક્રિયાત્મક બાદશી હતો.

રચીએ ધારિણી પાસે જે અનુચિત માગણી કરી હતી ધારિણી
તથા તેના પતિને જે કહ્યુંવતો કહ્યા હતા, તેથી પ્રત્યેક અને મોખ
તેમ જ પોતાની પરાધીનતા પર કુશળ શાપ એ સ્વાભાવિક છે
પરન્તુ ધારિણી એવી સાધારણ અભિભાંતી એક ન હતી ને કે
પતિ સંબંધમાં કહેવામાં આવેલા કહ્યું વતો. અત્યંત તેને અલગ
લાગ્યા, છતાં પણ તે કારણે અલગ્ય તે અનુચિત માગણીને મળ્યું
તેણે રચી પર મોખ ન કર્યો. પણ તેને પોતાનો કાર્ત માનીને, સુમાર્ગ
પર આવવાનો જ પ્રયત્ન કર્યો. જાણ કહીને ઘણાંઈ એ સ્વસ્ત્ર
પ્રમણે તેના હૃદયમાં ક્ષિપ્તકલનનિરુદ્ધ કાર્ત ને કાર્ત વિચાર ઉત્પન્ન
આવે તેના મનાઈ એવો વિચાર કરી રાક્ષસ કે પતિએ મને તથા
પુત્રીને નિરાધાર છોડીને પોતાના કર્તવ્યની અનુકૂળતા કરી છે પરન્તુ
ધારિણીએ ખતિના કર્તવ્ય-અકર્તવ્ય તરફ ખ્યાન પણ ન દીધું. તેણે તે
માત્ર પોતાનું જ કર્તવ્ય વિચાર્યું અને પોતાના રક્ષકનો જ પ્રયત્ન કર્યો.
તેણે પહેલાં તે રચીને સુધારવા મારે તેને અન્નાર્થ પર આવવા મારે
અને એ રીતે પોતાના કટીલની રક્ષા કરવા મારે ઉપદેશથી કામ
દીધું. રચીને ધણું લજ્જાનુભવ, પરન્તુ બનારે કામગીરી રચી આગળ
જઈ ગયા પ્રયત્ન નિરુદ્ધ થયા અને તેણે બધી દીધું કે હવે તે

મારા પર બળાત્કાળ કરશે, ત્યારે તેણે પ્રાણનો ત્યાગ કરીને સતીત્વની રક્ષા કરી અને રથીને પણ સુધાર્યો.

આ પ્રમાણે ધારિણીએ પોતાના કાર્ય તથા જીવન અને મરણ દ્વારા ચંદનબાળાની સાથે જ જગતના માનવોને અનેક શિખામણો આપી. તેણે બતાવી આપ્યું કે પત્નીજીવન, માતૃજીવન અને ભગિની-જીવનને કેવી રીતે ગાળવું જોઈએ તથા પત્ની, માતા અને બહેનનું શું કર્તવ્ય છે તેણે એ બતાવી આપ્યું કે આકૃત વખતે શિયળનું રક્ષણ કેવી રીતે કરી શકાય છે. અને તેવે વખતે કેવાં ધૈર્ય તેમ જ સાહસની જરૂર છે. આ બધા ઉપરાંત, ઉપદેશને સાર્થક બનાવવા માટે કેવા ત્યાગની જરૂર છે તથા ઉપદેશક પર કેવી જવાબદારી છે, તે પણ તેણે બતાવ્યું છે.

ચંદનબાળા રૂપી કાર્યના ધારિણી રૂપી કારણમા આ વિશેષતાઓ હતી જેના કારણમા વિશેષતા હોય, તે કાર્યમાં વિશેષતા હોવી સ્વાભાવિક છે આ પ્રમાણે ધારિણીના પ્રતાપે જ, ચંદનબાળામા એ વિશેષતાઓ હતી. ધારિણીએ ચંદનબાળાને જે શિખામણ આપી હતી, અને ક્રિયાત્મક આદર્શ વડે તે શિખામણને હૃદયગમ કરાવી દીધી હતી, તે શિખામણના પ્રતાપે જ ચંદનબાળાને કાર્ય કરવામાં આળસ કે થાક લાગ્યાં નહિ પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનો વિચાર કરતા તેને દુઃખ થયું નહિ તેમ જ, રથીની સ્ત્રી તથા મૂળાએ પોતાની તરફ દાખલેલ દુર્બલહાર પર ક્રોધ પણ ન આવ્યો, અથવા તેનો બદલો લેવાની ભાવના પણ તેનામા ઉત્પન્ન ન થઈ. બલકે, જે તેની સાથે દુર્બલહાર કરતું હતું, તેને પણ પ્રસન્ન રાખવામા, સુખી બનાવવામાં અને તેનું હિત કરવામાં જ ચંદનબાળા હમેશ ઉદ્વુક્ત રહેતી હતી ગથીની સ્ત્રીએ જ્યારે પોતાના પતિ પ્રત્યે ચંદનબાળાને વેચી દેવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી હતી, ત્યારે રથી, તેના ઉપર ક્રોધાયમાન થઈને તેને જ ધરમાથી કાઢી મૂકવા માટે તત્પર થયો હતો. પરંતુ ચંદનબાળાએ તેને સમજાવીને શાંત કર્યો તથા તેની પત્નીની ઇચ્છાનુસાર પોતાને

વેસવા મારે જાનરમાં કાઈ જવા વિવશ જનારી હોય. જાનરમાં પણ જે વેસવા, અદન્યાળાને વેસવા જનાવવા મારે જગત્કારે પકડીને કાઈ જવા ઇચ્છતી હતી, તેના ઉપર જ્યારે વાંદરાઓએ આક્રમણ કર્યું ત્યારે વેસવાના સાથીઓ મદદનીશ વગેરે તો નાસી ગયા પરંતુ અદન્યાળાએ તે વેસવા પાસે દોડી જઈને તેને વાંદરાઓના ત્રાસમાંથી ઉતારી, અને તેની સેવા-શુભ્રવા કરી. પછી ધનાવદ રીતે તેના સંકેત થઈ મૂલાએ જે અપરબંધો કહ્યા તે અધા તેણે વિરૂપાક્ષ સદન ક્યાં તથા શ્રુત્યની ઇચ્છાનુસાર તેનો સંકેત દૂર કરવા મારે મક્તાન્યા વાળ કપાળીને હાથકડી-મેઘી નખાવીને, અને અધાના ભોંવરામાં પુરાઈને, પરીક્ષા આપી જેમાંથી પણ વિવશ પછી અવિત નીજગચાની કાઈ જાતની આજ્ઞા નહોતી, તેના ભોંવરામાં પુરાઈને પણ તે મકારાઈ નહિ, તેમ તેને ભેલમાત્ર કુખ પણ ન થયું પરંતુ તેના પણ તેણે ધર્માચરણ જ કરી. પછી જ્યારે સૂઝે તેને ભોંવરામાંથી બહાર કાઢી, ત્યારે પણ તેણે મૂલા વિરૂદ્ધ રીતે કાઈ પણ કશું નહિ.

આ પ્રકારની સહનસીલતા, મિત્ર અને ધર્મભાવનાનું જે પરિણામ આપ્યું કે અદન્યાળાને પોતાના હાથથી દાન સેનાર ભગવાન મહાવીર જેવા તપસ્વી અને મહાપુરુષ સ્વરૂપ ભગવાન ભગવાન મહાવીરનો જે કાલુ અભિગ્રહ હતો તે સતી અદન્યાળા દ્વારા જ પૂર્ણ થયો તેણે વિશેષાંત્રા પ્રાણીઓનું કષ્ટાણુ કરનાર, જેવા ભગવાન મહાવીરને જાનદાન નહિ, જીવન-દાન આપ્યું હતું એમ કહી સમજાવતાં પણ અદન્યાળાને કાઈ પણ જાતનો ઝડ જે અભિમાન ન થયું હતાકિ તેનોએ કોઈથી તેની સ્થિતિથી કે સોનામહેરોની વૃદ્ધિથી અદન્યાળા હજી ન કાઈ તે પહેલાની માફક વિનમ્ર જ રહી. વેસવા રથી તેની કી તથા મૂલા જે સખ્યાઓ સાથે તેણે પહેલાં કરતાં પણ અધિક વિનમ્ર થાવળો. એટલું જ નહિ પણ તે સખ્યાઓને તેણે ભગવાનને દાન દેવાનો સુચારુ આજ્ઞા કરાવવાના કારણસર જ માનવા અને પોતાના પર તેઓનો ઉપકાર થયેલો માન્યો રથી તથા

શેકને ત્યાં તેણે અનેક દુઃખો ભોગવ્યા હતા. છતાં સંતાનિકને ત્યાંનું તેકું આવતાં પણ, તે રાજમહેલ કે રાજપ-સુખો પગ લલચાઈ નહિ. જે રાજમહેલમાં પાપનો જ વિચાર કરવામાં આવતો હતો, ત્યાં જવાનો સ્પષ્ટ ધનકાર કયો સંતાનિક તથા મૃગાવતી પોતાને તેડવા માટે આવ્યા હોવા છતાં પણ તે આ નિશ્ચયથી ડગી નહિ પોતાના આ નિશ્ચય પર દઢ રહીને, તથા સંતાનિકનું લક્ષ તેના સમગ્ર દુષ્ટ કાર્યો તરફ ખેંચીને, તેણે સંતાનિકને પણ પવિત્ર બનાવી દીધો.

સાધારણ મનુષ્ય ન્યાં સુધી પરાધીન તથા શક્તિહીન હોય છે, ત્યાં સુધી તો તે સમગ્ર સાંભળી રહીને સહન કરે છે; અને એ રીતે તે, ઉપરથી વિનયશીલ રહેતા છતાં પણ તેના હૃદયમાં તો બદલો લેવાની પૂરેપૂરી બાવના હોય છે પરંતુ ન્યારે તેની પરાધીનતા મટી જાય છે, ન્યારે તે શક્તિવત્ અને છે ત્યારે તે પોતાની સાથે દુષ્ટ વર્તન કરનારનો બદલો લીધા વગર રહેતો નથી કેટલાક માણસો તો તે વખતે કરવામાં આવેલા ઉપકારો પણ ભૂલી જાય છે, આવી સ્થિતિમાં તેઓ તે ઉપકારો યાદ કરતા નથી, પણ કોઈ સહજ ગેરવર્તણૂક યાદ કરીને તેનો બદલો લે છે સન્નજન માણસો આમ કરતા નથી તેઓ કોઈ પણ સમયે, તેમ જ ગમે તેવી સ્થિતિમાં પોતાના પ્રત્યે બતાવવામાં આવેલી બારેમાં બારે ગેરવર્તણૂક બદલો લેવાની ઇચ્છાથી કદાપિ સમારતા નથી, કે તે ગેરવર્તણૂક યાદ કરીને કોઈ સદ્વર્તણૂક છુપાવતા પણ નથી, અર્થાત્ તેઓ પોતાના પ્રત્યે દર્શાવવામાં આવેલો સદ્વ્યવહાર પણ આગળ લાવે છે, એટલું જ નહિ પણ પોતાની સાથે કરવામાં આવેલા દુર્વ્યવહારને પણ તેઓ ઉપકાર માને છે, અને તે દુર્વ્યવહાર કરનારની સાથે પણ સદ્વ્યવહાર જ દાખવે છે

ચદનબાળાના સમંધમાં કોઈ એમ કહે કે તે પરાધીન હોવાથી સમગ્ર કષ્ટ સહન કરતી હતી, તે શક્તિહીન હતી, તેથી તે બદલો ન લઈ શકી અને નમ્રતા બતાવતી હતી પરંતુ સંતાનિક સુધરી ગયા પછી તો તે પરાધીન કે શક્તિહીન નહોતી રહીને ? તે વખતે

જો તે ધારત તો રથી તથા તેની સ્ત્રી વગેરેના દુર્ભવદારનો જરાજર નહયો લઈ શકત, ને તેઓ સપગાને જરાજર સિદ્ધા કરાવી શકત પરન્તુ તેનામાં જાણો સેવાની કે સિદ્ધા કરાવવાની શાવના ત્યારે જ ઉદભવત કે જ્યારે તેણે તે સપગા દુર્ભવદારને અપરાધ માન્યો હોત તેણે રાઈનો કાંઈ દોષ જ ન માન્યો, તેથી અહનગાળાના હાજમાં તેઓને સિદ્ધા કરાવીને જાણો સેવાની શાવના જન્મી નહિ, જલકે જે રથીને રાજ સંતાનિક કોર સિદ્ધા કરવા ઇચ્છતો હતો, તેને પણ તેણે અભવદાન અપાવીને સંતાનિકનો કાર્થ જનાવો દીધો.

સંતાનિક મુધરી જ્યાથી જને તેણે વિનંતિ કરવાથી પણ અહનગાળાએ, જ્યાંમુખી ધનાવદ શેઠ રાજ ન જારે ત્યાંમુખી તેનું ધર ઊઠી રાજમહેલમાં આવવાની ના પાડી. તેણે સંતાનિકની વિનંતિનો એ જ ઉત્તર આપ્યો કે હું તેમને ત્યાં વેચાઈ પુત્ર મરિ હું આવવા મરિ સ્વતંત્ર નથી. જો તે ધારત તો શેઠાણીની દુષ્ટ વર્તણૂક જાહેર કરી વગર પણ, એમ કહી શકત કે મારા લીધે સામાન્ય મોઝ સોનામહેરાની રૂઢિ થઈ છે તેથી થીસ લાખ સોનામહેરાનું મારા પરનું કરજ હવે રહ્યું નથી પરન્તુ અહનગાળા તો એમ માનતી હતી કે મારે લીધે કાંઈ લાભ થાવ તે લાભનો અધિકાર મને ખરીદનાર અધિકારને છે એ તેનું જ જાન ધનમાં આપ્યું છે મરિ ચલેલી સોનામહેરાની રૂઢિથી હું જાણુમુકત થઈ શકુ નહિ.

રક્ષણ કરનાર અધિકાર, જો દુગ્ધ વખતે રક્ષણ કરવાનું ઊઠી દે, અધિકારને તણ કે તો મુજ વખતે જ્યારે રક્ષણ કરનાર મને છે ત્યારે તેને ઇપ્પા તો આપવામાં જાણે છે જ તેને એમ તો કહેવામાં જાણે છે કે જ્યારે અમારા રક્ષણનો જાર તમારા ઉપર હતો, તો પછી તમે જામને દુઝમાં મૂકીને કેમ આપ્યા બધા ? તમે જામને ઊઠીને આપ્યા મવા, તેથી જામુક જામુક તુકસાન થઈ તથા જામુક જામુક પ્રકારની કબો સહન કરવા પડ્યાં.

સામાન્ય માણસો ઓછામાં ઓછો આટલો ઠપકો તો આપે જ. દધિવાહન પણ આ ઠપકાને પાત્ર તો હતો જ. જે ચંદનખાળા ધારત તો દધિવાહનને થોડો ઘણો ઠપકો આપી શકત. તે કહી શકત કે હવે રાજ્ય લેવા માટે તો આવ્યા, પણ દુ.ખ વખતે મને તથા મારી માતાને છોડીને ચાલ્યા ગયા હતા, જેથી આવી આવી દુ.ખદ ઘટના બની વગેરે. જે ચંદનખાળાએ પોતાના પિતાને આવી રીતે ઠપકો આપ્યો હોત, તો દધિવાહન પાસે આ ઠપકાનો કાંઈ જવાબ ન હતો પરંતુ ચંદનખાળા ક્ષુદ્ર વિચારની ન હતી. તે જાણતી હતી કે ખરું જોતાં કાંઈ કાંઈનો રક્ષક નથી, પણ પોતે પોતાનો જ રક્ષક છે. જે પોતે પોતાનું રક્ષણ નથી કરી શકતો, તેનું રક્ષણ કાંઈ પણ કરી શકતો નથી આવી સ્થિતિમાં હું પિતાજીને શા માટે ઠપકો આપું ! તેમનો વાક શો છે ! આ જાતના વિચારને લીધે ચંદનખાળાએ દધિવાહનને જરા પણ ઠપકો ન આપ્યો, બલકે જ્યારે દધિવાહન પોતે ખેદ તથા પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો, ત્યારે ચંદનખાળાએ પોતાના ઉપદેશથી તેને ધૈર્ય આપ્યું.

દુ.ખ સહન કર્યા પછી માણસ સુખ મેળવવાની અભિલાષા કરે છે એવા ઘણા જ થોડા માણસો જોયા હશે, કે જેઓએ દુ.ખ સહન કર્યું હોય અને પછી જે સુખ મળી રહ્યું હોય તેનો ત્યાગ કર્યો હોય. પણ મોટે ભાગે મનુષ્યો સુખની આશાએ જ દુ.ખ ભોગવે છે એ વાત અલગ છે કે કાંઈ આ લોકના સુખ માટે અને કાંઈ પરલોકના સુખ માટે દુ.ખ ભોગવે, પણ દુઃખ ભોગવવાનો હેતુ તો સુખ મેળવવાનો જ રહે છે રાજમહેલ છોડ્યા પછી ચંદનખાળાએ અનેક દુઃખો ભોગવ્યા હતા તેને દારીની જેમ બધું કામ કરવું પડ્યું હતું તે સાથે જ અનેક અસહ્ય આક્ષેપો—કટુ વચનો સહન કરવાં પડ્યાં હતાં આ પ્રકારના કષ્ટો સહન કર્યા પછી તેના હૃદયમાં સાંસારિક સુખો ભોગવવાની ઇચ્છા ઉદભવી શકતી હતી, પરંતુ તેણે, દધિવાહન, સંતાનિક તથા મૃગાવતીનો આગ્રહ હોવા છતાં

શીલતા, કાર્યદક્ષતા અને સ્વામી-ભક્તિ, સેવકાને માટે એક આદર્શ-રૂપ છે. તેની નમ્રતા, પ્રિયભાષિતા, પવિત્રતા અને ધર્મભાવના, તથા તેનું ધૈર્ય, સાહસ, અહિત કરનાર પ્રત્યે પણ સહભાવના અને ત્યાગ મનુષ્યમાત્રને માટે કલ્યાણકારી આદર્શ છે. નિયમોનું પાલન કરવા માટે, નિયમનો ભંગ કરનારને ઉચિત દંડ આપવા માટે, તેમજ સાધ્વી સમાજની પવિત્રતાને અભિત રાખવા માટે તેણે કરેલું કાર્ય સાધુ-સાધ્વીઓને માટે આદર્શરૂપ છે, આ પ્રમાણે આ કથા ગૃહસ્થો તથા ત્યાગીઓ, એ બંનેયનું કલ્યાણ કરનારી છે. આ કથામા આવેલા ઉત્તમ વિચારો તથા કાર્યોને જે કાર્મ અહણુ કરશે, તે પોતાનું તથા જનતાનું કલ્યાણ કરી શકશે.

એક બીજી વાત છે. આ ધર્મકથા છે, ઇતિહાસ નથી. ધર્મ-કથાની વાતો શ્રદ્ધા તથા વિશ્વાસ પરજ આધાર રાખે છે. જેઓ તે પર શ્રદ્ધા—વિશ્વાસ કરે છે, તેઓને માટે તો ધર્મકથા લાભદાયક નીવડે છે, પરંતુ જેઓ તે પર અવિશ્વાસ કરે છે, તેની ઇતિહાસ સાથે તુલના કરવાની ચેષ્ટા કરે છે, તેના હાથમા કેવળ શકાઓ જ આવે છે, તેને લાભપ્રદ તત્ત્વ મળી શકતું નથી. માટે ધર્મકથાને ઇતિહાસ દષ્ટિએ જોવી ઉચિત નથી. ધર્મકથાને તો શ્રદ્ધા તથા વિશ્વાસની દષ્ટિએ જ જોવી જોઈએ.

આ કથાના વિષયમાં પ્રાચીન આચાર્યોનું જે સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે, તેને વિસ્તૃત રૂપ આપવામાં આવ્યું છે અને ક્યાક ક્યાક તેમા પરિવર્તન પણ કરવામાં આવ્યું છે. ધર્મકથાનો ઉદ્દેશ, સમય પ્રમાણે જનતામા જાગૃતિ લાવવાનો અને ચરિત્રદ્વારા જનતાને યોગ્ય સદ્ગુણ આપવાનો જ હોય છે.

અરવું

સમાપ્ત.

